

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**İLYAS ESENBERLİN'İN KÖŞPENDİLER (3.KİTAP) ADLI ESERİNİN KAZAK
TÜRKÇESİ'NDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NE ÇEVİRİSİ VE DİL
İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Murat AYDINLI

ORDU –2016

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**İLYAS ESENBERLİN'İN KÖŞPENDİLER (3.KİTAP) ADLI ESERİNİN KAZAK
TÜRKÇESİ'NDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NE ÇEVİRİSİ VE DİL
İNCELEMESİ**

Murat AYDINLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

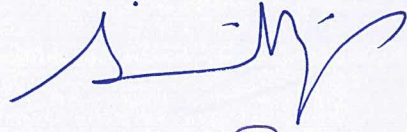
**AKADEMİK DANIŞMAN
PROF.DR İSMAİL DOĞAN**

ORDU –2016

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 18/01/2016 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İsmail DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Üye : Doç. Dr. Abdullah EREN

ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/01/2016

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

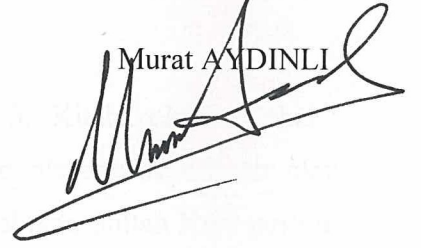
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

18/01/2016

Murat AYDINLI

[Aydınlı, Murat]. [İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (3.Kitap) Adlı Eserinin Kazak Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi ve Dil İncelemesi], [Yüksek Lisans], Ordu [2016]

ÖZET

İlyas Esenberlin'in Köşpendiler adlı üçlemesinin 3. Kitabı olan "Kahar" yazarın gerek tarihi belgeleri gerekse derleme metodu ile oluşturmuş olduğu olay çevresinde gelişen bir edebi metindir. Bu üçlemenin son kitabında Sultan Kenesarı'nın Ruslara ve Kazak Türklerinin içerisinde bağımsızlığa karşı çıkan gruplara karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır.

Orta Cüz adıyla anılan yani Kazak boy teşkilatına göre üç farklı soy birliğinden birini temsil eden orta ordanın lideri olan Sultan Kenesarı Abılay Han'ın ölümünden sonra bayrağı devralmış ve onun gerçekleştirmiş olduğu milli mücadelenin devam etmesini sağlamıştır. Bu mücadele sırasında birçok yerde Ruslara karşı ayaklanmalar gerçekleşirken bir çok bölge de Rusların gönderdiği askeri birlikler yenilgiye uğratılmıştır.

Tabi her devlette olduğu gibi Kazak hanlığının bu döneminde de içte bağımsızlığa karşı çıkanlar olmuş Sultan Kenesarı'da zaman zaman bunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele yer yer aşk ve ihtiraslara sahne olmuş yer yer de mücadelenin kanlı sayfalarına ışık tutmuştur.

Ayrıca Roman türünün oluşumu gereği olayın akışı çerçevesinde sunula bazı kurgular okuyucuyu etkilemek adına Kazak Türklerinin milli gelenekleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgilerde İlyas Esenberlin'in yazmış olduğu Köşpendiler adlı üçlemenin aynı zamanda folklorik unsurlar hakkında bize bilgi veren bir kaynak olduğu unutulmamalıdır.

Kahar adlı bu romanın bizlere daha iyi tanıtmış olduğu Sultan Kenesarı'nın atasından devralarak başlattığı Ruslara karşı mücadelesinin sonunda Kırgız Türkleri

tarafından öldürülmesi ise Kazak tarihi ve daha geniş pencerede Türk tarihinin bizlere ders çıkarmamız için miras bıraktığı önemli bir husus olarak okuyucuya sunulmaktadır.

Bu tez çalışmasında Kazak Türklerinin dili, tarihi, kültürü ortaya konularak İlyas Esenberlin tarafından kaleme alınan ‘‘Kahar’’ romanı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, Köşpendiler, İlyas Esenberlin, Kenesarı, Kazak Hanlığı, Orta Cüz, Küçük Cüz.

[AYDINLI, MURAT]. [Köşpendiler, written by İlyas Esenberlin, is the translation from Kazakh to Turkish and linguistic analysis], [Master], Ordu [2016]

ABSTRACT

They named İlyas Esenberlin the Köşpendiler 3 of the trilogy. The book is called ‘the author’ and the assembly method is formed by historical documents, in the event that thriving around a literary text. This is the last book of the trilogy Kenesarı the Russians and Kazakhs who opposed the Sultan in the struggle against independence in the groups described.

According to middle sized kinship organization that represents one of three different so called a sweater cüz in the middle there is the leader, Abılay Khan took over after the death of the Sultan and the flag Kenesarı him that he has done has ensured the continuation of the national struggle. During this fight happens in many places when the uprising against the Russians, the Russians were defeated by troops sent to the region very well.

Of course, as it is in every state of the Kazakh Khanate in the period of Sultan was opposed to independence for Kenesarı has had to deal with them from time to time. This struggle from place to place, has been the scene of bloody struggle on the pages of love and passion and have shed light.

Also by the formation of a novel type of a stream of the event within the framework of the national traditions of the Kazakhs to give the reader some to impress fictions contain important information about. In this information written to İlyas Esenberlin Köşpendiler they named the trilogy at the same time it should be noted that is a resource that gives us information about the folkloric elements.

This book introduced to us from the father of the Sultan had named spring Kenesarı when the Russians start taking over at the end of the struggle against Turks killed by

Kyrgyz, Sweater history and the wider legacy as an important aspect of Turkish history in the window for us to learn lessons is offered to the reader.

In this thesis, Turks, Kazakh language, history, culture by putting forward İlyas Features Esenberlin penned by 'Up' to examine the novel was studied.

Key Words: Kazakh Turks, Köşpendiler, İlyas Esenberlin, Kenesarı, Kazak Hanlığı, Orta Cüz, Küçük Cüz.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Murat AYDINLI
Doğum Yeri ve Tarihi :	Denizli/1991
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Hoca Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk-Kazak Üniversitesi,Filoloji Fakültesi,Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
İş Deneyimi	Milli Eğitim Bakanlığı,Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Çalıştığı Kurumlar:	Milli Eğitim Bakanlığı,Rize-Çamlıhemşin Anadolu İmam Hatip Lisesi
İletişim	
E-Posta Adresi :	Murataydinli20@gmail.com
Telefon:	
Cep:	(506) 437 55 57
Tarih ve İmza:	18/01/2016

ÖN SÖZ

Sovyetler döneminin ünlü Kazak romancılarından olan İlyas Esenberlin'in Köşpendiler adlı (triloğu) üçlemesi Kazak tarihine ışık tutmaktadır. Bugün milli ve manevi değerleri yaşatmada önemli bir devlet politikası yürüten Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev bu ve bunun gibi kitaplara övgüsünü her platformda dile getirmiştir. Kazakistan'ın önde gelen şahsiyetlerinin övmüş olduğu bu kitap Kazak tarihinin yanı sıra Orta Asya'da teşekkül eden Türk tarihi içinde eşi bulunmaz bir kaynaktır.

İlyas Esenberlin'in arşiv kayıtlarının inceleyerek ve o dönemleri yaşayan insanların günümüze gelmiş nesilleri ile konuşarak oluşturduğu bu önemli eser Kazak hanlığı dönemini araştıran bilim adamlarının başucu kitabı olmalıdır. Sovyetler birliğinin idaresi altındaki Türk memleketlerinin bağımsızlığını çok kolay kazandığını düşünen günümüzün sözde aydınları için Köşpendiler romanı mutlaka okunmalıdır. Ülkemizde bilinen bu yanlış algıyı değiştirmek için Orta Asya tarihi araştırmacılarının da bir çok defa müracaat ettiği bu kıymetli eserin yazıldığı dönemde yazarına devrin yöneticileri tarafından yapılan baskının ise tasviri mümkün görünmemektir.

Sovyet emperyalizmi ve Moğol barbarlığı arasında sürekli sıkışıp kalan yer yerde Çin'in baskısı altında mücadele eden Kazak halkının tarihi dönemlerde yaşadığı bu destansı mücadele günümüzün Türk Dünyası gençliğine örnek olmalıdır.

İlyas Esenberlin'in Köşpendiler üçlemesinin son kitabı olan "Kahar" adlı bölüm Kazak Türklerinin çektiği acıların ve onlara yapılan zulümlerin sonucunda bu ismi almıştır. Kahır çekmek tabirinin ete kemiğe büründüğü yılların adını alan bu tarihi romanda Sultan Kenesari'nin atasından kalan milli direniş mirasını nasıl sürdürdüğünü tarihi kurgu içerisinde sizlerde yaşayacaksınız. Ne hazindir ki asırlarca tarihe yön veren şanlı milletimizin bu kahraman evladına son darbeyi vuran da yine bir başka Türk boyu olmuştur. Bu elim hadise de bizlere tarih biliminin vasıflarından olan geçmişten ders çıkarma hususunda yine tarihi bir belge niteliği taşımaktadır.

Çalışmamda, Kazak Türklerinin tarihi, dili, edebiyatı, İlyas Esenberlin'in hayatı, eserleri, edebi kişiliği tanıtıldıktan sonra, "Kahar" romanının transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesi'ne çevirisi yapılmış, morfolojik yönden incelenen bazı kelimelere de yer verilmiştir.

Kenesarı'nın, Gerey'in, Kabanbay batırın yaşadığı ve gelecek nesillere emanet bıraktığı Kazak milli direnişinin romanlaştırılmış şekliyle anlatımı olan bu eserin Türkiye Türkçesine aktarımı ve dil olaylarının incelenmesi adıyla yüksek lisans tezi olarak bana uygun gören ve derslerine başladığım ilk günden bu yana desteğini benden esirgemeyen sayın Prof. Dr İsmail Doğan'a ve onun nezdinde tüm Türk Dili ve Edebiyatı bölümü hocalarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak Kazak hanlığının kuruluş sürecinden, Sultan Kenesarı'nın öldüğü yıllara kadar olay çevresinde gelişen edebi metinlerin özelliklerini taşıyacak tarza kaleme alınan bu kıymetli eserin tüm Türk Dünyasına faydalı bir eser olmasını temenni ediyorum.

Ordu 2016

Murat AYDINLI

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	İ
ÖZET	İİ
ABSTRACT	İV
ÖZGEÇMİŞ	VI
ÖN SÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	İX
KISALTMALAR	XI
I. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Kazak Türkleri ve Tarihi.....	1
1.2. Kazak Türklerinin Dili ve Edebiyatı.....	7
1.2.1. Kazak Türklerinin Dili.....	7
1.2.1. Kazak Türklerinin Edebiyatı.....	8
II. BÖLÜM	11
2.1. İlyas Esenberli'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	11
2.2. İlyas Esenberli'nin Hayatı.....	11
2.3. İlyas Esenberli'nin Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	12
III. BÖLÜM	14
3. Kelime Türleri.....	14
3.1. İsim Cinsinden Kelimeler	14
3.1.1. Çokluk Ekleri	14
3.1.2. İyelik Ekleri.....	14
3.1.3. Hal Ekleri	14
3.1.4. Aitlik Ekleri	15
3.1.5. Soru Eki.....	16
3.2. Zamirler	15
3.2.1. Kişi Zamirleri.....	16
3.2.2. Dönüşlülük Zamirleri.....	16
3.2.3. İşaret Zamirleri.....	16

3.2.4.	Belirsizlik Zamirleri.....	16
3.2.5.	Soru Zamirleri.....	16
3.3.	Sıfatlar.....	17
3.3.1.	İşaret Sıfatları.....	17
3.3.2.	Sayı Sıfatları.....	17
3.3.3.	Belirsizlik Sıfatları.....	18
3.2.5.	Soru Sıfatları.....	18
3.4.	Zarflar.....	18
3.4.1.	Zaman Zarfları.....	17
3.4.2.	Yer-Yön Zarfları.....	17
3.4.3.	Nitelik-Durum Zarfları.....	18
3.4.5.	Miktar Zarfları.....	19
3.4.5.	Soru Zarfları.....	19
3.5.	Fiiller.....	19
3.5.1.	Bildirme Kipleri.....	20
3.5.2.	Tasarlama Kipleri.....	21
3.6.	Edatlar.....	22
3.5.1.	Ünlemler.....	22
3.5.2.	Bağlaçlar.....	23
SONUÇ		24
BİBLİYOGRAFYA		26
TRANSKRİPSİYONLU METİN		28-300
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM.....		301-462

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	:adı geçen makale
S.	:sayı
s.	:sayfa
TDK	:Türk Dil Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. KAZAK TÜRKLERİ VE TARİHİ

Uzun asırlar konar-göçer yaşantıda olan Kazak halkı, Orta Asya coğrafyasında yerleşmiştir. Türk kökenli halklardan biri oldukları için dili, dini, tarihi ve kültürü ortak olduğumuz Kazak ulusu, kabilecilik ve sömürgecilik dönemlerini yaşadıkten sonra XX. yüzyılın sonlarında bağımsızlığına kavuşmuştur.

Günümüzde bağımsız bir millet olarak Orta Asya'da- Hazar Denizi'nden Çin sınırına kadar uzanan coğrafyada yaşayan Kazaklar'ın ne zaman tarih sahnesinde yer aldığı konusu tartışılmaya devam etmektedir. Genellikle kabul edilen görüşe göre Kazaklar, Ebulhayır Han'a uymayan bir topluluğun Çu ve Talas nehirleri arasında özgür (başiboş, yani belli bir yerde ve yönetim altında olmadan konar-göçer şekilde yaşantı süren) yaşamaya yönelmesiyle ortaya çıkmışlardır. Şöyle ki, " Tarih-i Raşidi" ve yukarıda belirtilen kaynaklarda, kazak terimini Yedisu'ya göçüp yerleşen Canibek ve Kerey'in başkanlığındaki siyasi topluluğu ifade etmek için kullanıldığı belirtilmektedir. Bu topluluk önceleri "Özbek ve Kazaklar ", sonra "Kazalar" diye isimlendirildi. XV. Yüzyıla gelindiğinde " Özbekler" ve "Kazaklar" denilen terimin etnik önemi kalmadı; yalnızca Doğu Deşt-i Kıpçak'taki Türk topluluklarının politik grubunu ifade etti. Amancolov, bu konuda XVI. yüzyılın başında İbn Ruzbehan istehani'nin şöyle dediğini bildirmektedir: " Özbekler'e üç halk girmektedir; onların birincisi Şeybaniler, ikincisi çalışkanlığı ve kahramanlığı ile dünyaya ün salan Kazaklar, üçüncüsü ise Hacı Tarhan (Astrahan)'m yöneticisi olduğu Mangıtlar.¹

"Kazak" kavramının "kay" ve "sak" kabilelerinin birleşik adı " kay-sak" olduğu ve bu ad ile tarih sahnesine çıktıkları da ileri sürülmektedir. Genellikle Kazak halkının kendi arasında ise "Kazak" kelimesi "özgür, özgürlüğüne düşkün manasına gelmektedir. Aslında, "Kazak" sözünün etimolojisi de tartışmalıdır. " Kendi başma buyruk hareket eden, yiğit, cesur, bekar" anlamına gelen "Kazak" kavramının tarihte ne

¹ K.R. Amancolov, Türki Halıklarının Tarihi, Almatı 2005, 3 cilt, s. 3-13

zamandan itibaren kullanıldığı da kesin olarak bilinmemektedir. Bu bakımdan çok farklı anlamda ve alanda kullanılmaktadır. Vuran-kıran, asan kesen, öldüren-yağmalayan, haydutluk eden (eşkıya veya mafya) kişi ve kişilere lakap olarak verildiği gibi, Türkiye'de hem erkek giysisine hem de hanımına sert, katı veya acımasız, kaba davranan, sevecen ve hoşgörülü olmayan, ev işlerinde eşine yardım etmeyen koca {taş fırın erkek) için de "kazak" sözü kullanılmaktadır.

"Türk" sözü tarihte ilk olarak Çin yıllıklarında kullanılmıştır. Tarih kaynakları da, VI-VIII.asırlarda Büyük {Ulu) Topraklarda Türk Kağanlığı'nın yaşadığını söylemektedir. Türk Kağanlığı, dili ve dini aynı uluslardan oluşan bir devlet idi. Bu durum, Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur, Oğuz, Başkurt, Tatar ve benzeri aslı-dili bir toplulukların "akraba halklar" olduklarını da ortaya koymaktadır. Kazakistan'ın yeni 5 ciltlik tarihinin 2. Cilt yazarları, yukarıdaki görüşleri değerlendirdikten sonra şu açıklamayı yapıyorlar ‘ IX-X.asırlarda Doğu Deşt-i Kıpçakların arasında kazak" unvanı ile sosyal, fakat XI-XI.asırlarda etnik sosyal toplulukların var olduğu söylenebilir. Yani ‘kazak" adı önce halka verildi, sonra kabilenin(topluluğun) adına dönüştü".’²

Kazak halkının etnik oluşumu meselesinin ilmi yönden ortaya konması da araştırılması da karmaşık bir konudur. üstelik bu konu, hem Kazakistan'ın hem de Avrasya'nın geniş etno-genetik süreçlerinde yer alan halkların yaşadıkları komşu bölgelerin tarihinin de incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan, dilbilim ve antropoloji alanlarında yapılması gereken bu tür araştırmaları da, Kazakların Hint-Avrupa ve Türk Ailelerine mensubiyetlerinin incelenmesini de bir tarafa bırakıp, şimdilik M. ö. 111-1. bin yıllardan bu yana Avrasya Bozkırlarında yaşadığı tespit edilen Kazak topluluklarının Ulus olma sürecini kısaca değerlendirelim. Gerçek şu ki, M.Ö. ilk bin yılın başlangıcında, Kazakistan ve Orta Asya dahil olmak üzere Avrasya'nın büyük bir bölümünde etnik ve ırki etnik gelişmeler yaşandı. Birçok etkenlerle yeni bir etno kültürel evre oluştu. Sonuçta, bölge kabilelerinin eski kültürel ve tarihi varlığının temelleri köklü değişikliğe uğradı da ve böylece proto Türk'ten, etno kültürel toplumuna geçiş süreci tamamlandı. Bundan sonraki dönemde göçebe kabilelerin batıya doğru bölgesel göçleri meydana geldi ve Kazakistan topraklarında çeşitli Türk lehçelerini konuşan' " Göçebe Federasyonlar" kuruldu. Moğol saldırılan sebebiyle idil-

² A. Taşağıl, Bats Türk Medeniyetinin Kuruluşu Jane Tardu Kagan Sayasatının Negizderi, Medeni Mura, Astana 2009, syf 75

Altay arasındaki bölgeye (Kazakistan) göçüp yerleşen Kazak kabileleri, burada, Türk, Sibir ve Moğol asıllı kavimlerle de karışarak Kazak halkını oluşturdular.³

İlk Birleşik Kazak Hanlığı XVI.asırda Kasım Han(1503-1523) tarafından kuruldu. Hızla artan kazak nüfusu XVII.asrın sonlarına doğru bugünkü Kazakistan'ın sınırlarına kadar yayıldı. Kazaklar zamanla bu birleşik ve tek otorite merkezli yönetimden "üç otoriteli" yönetim sistemine geçtiler. Bir anlamda, yeniden "kabilecilik" idaresine döndüler ve "büyük, orta, küçük cüz-kabile" unvanlarındaki topluluklar (kabileler) olarak varlıklarını sürdürmeyi benimsediler. Ancak, özellikle Kalmuklarla olan savaşlarda bunun yararlı olmadığını görerek, yeniden bir otorite etrafında toplandılar. " Ordabaşı Kurultayında " Kazak Halkı" olarak birleşik yaşama kararı aldılar.

Kazaklar, Kasım Han zamanında (1503-1523) merkezi idareyi kurmaya başladılar. Ne var ki onlar, Kasım Han'ın yerine tahta oturan oğlu Tahir Han devrinde (1523-1533}, merkezi idare bozularak yeniden "ordalar" veya "cüzler" etrafında birleşmişlerse de, Kasım Han'ın küçük oğlu Aknazar zamanında (1558-1581) tekrar bir araya toplandılar ve "merkezi otorite" altında yaşamaya başladılar. Tevekkel Han devrinde (1583-1598}, bu merkezi idare gelişerek varlığını sürdürdü.Taşkent, Semerkant ve Yesi şehirleri ele geçirilerek devletin sınırları Maveraünnehir'e kadar uzandı. Tevekkel Han 1598'de, Buhara'da son seferinde mağlup olurken, yeğeni Oras Muhammed Han da, Sibiryada Ruslara yenildi ve esir düştü. Ruslar, Oras Muhammed'in serbest bırakılması karşılığında Tevekkel Han'ı, Sibiry Müslümanlarının istiklalini savunan Küçüm Han'la savaşmaya mecbur etti. Neticede bu iki Han'ın orduları savaştilar iki tarafta büyük zayıf vererek zayıf düştü, böylece Ruslar amacına ulaşmış oldu. Tevekkel Han'dan sonra tahta oturan işim Han zamanında da (1598-1628}, Tavke Han devrinde de (1680-1718) Rus tehditleri ve saldırıları artarak devam etti.

Kazak halkının özel devlet kurma, sosyal ve ekonomik istiklal alma yolundaki talebi onları harekete geçirdi. XV.yüzyılda, yaklaşık 1470-1471 yıllarında (Hicri 875), günümüzdeki Kazakistan sahasında "Kazak Hanlığı Devleti kuruldu. Bu yeni idari yapıyı gerçekleştire Kerey ve Canibek Hanlar oldu. İlk Kazak Hanları olan Kerey ve

³ Hizmetli,Sabri ‘‘Kazak ulusu ve Kazak tarihi üzerine’’, İstem dergisi,yıl 9 , Sayı 7,yıl: 2011 , s. 23-43

Canibek Hanlar, kendilerine bağı topluluklar ile Ebulhayır Hanlığı'ndan ayrıldılar ve 1456 yılında Moğolistan'a göçüp geldiler.

Kerey ve Canibek sultanların Ebulhayır Hanlığı'ndan ayrılışı hakkında Muhammed Haydar Dulati şunları söylemektedir: " O devirde Deşt-i Kıpçak'ı Ebulhayir idare etti. O, Coşi'nin evladı olan sultanlara gün göstermedi. Neticede Kerey ile Canibek, ondan ayrılıp Moğolistan'a göçtü. Esen-Ruka Han'da onları kucaklayarak karşıladı. Onlara Moğolistan'ın batı kısmındaki Şu ile Kazılbaş bölgelerini verdi. Kerey ve Canibek sultanlar buralara yerleştikten sonra Ebulhayir'in zulmünden kaçan ne kadar Kazak varsa onlara katıldı ve Kazak Hanlığı Moğolistan'dan bugünkü Kazakistan'a kadar uzanan geniş bir alana yayıldı.

Kurulan Kazak Hanlığı'nın önünde üç önemli iş vardı:

- 1.Deşt-i Kıpçak sahasında hayvancılıktan yararlanma düzenini önceki gelenek üzere yeniden kurmak,
- 2.Doğu ile Batı arasındaki Kervan Yolu üstünde, Sir derya boyundaki Sırganak, Sozak, Otrar, Yesi ve benzeri şehirleri Kazak Hanlığı'na bağlamak,
- 3.Dağınık haldeki Kazak boylarını bir araya toplamak, halkı birleştirmek.

XIV-XV. yüzyıllara gelindiğinde Kazakistan tarihinde önemli gelişmeler oldu. Çünkü bu dönemde Kazak halkının çeşitli Türk ve Moğol topluluklarından oluşma süreci sona erdi ve mahalli etnik unsurlara dayanan bir Kazak Hanlığı Devleti ortaya çıktı. Bağımsızlık yolundaki halk mücadeleleri Kazakistan'ın tabi olduğu Altın Orda ile Çağatay devletinin çöküş sürecini hızlandırarak Moğol işgallerinin ekonomik ve sosyal sıkıntıları azaltıldı. Kazakistan'ın güneyindeki ekonomik ve sosyal durum iyileşti, tarım ve hayvancılık gelişti.

Kazak ilinin " Kazakistan" diye anılması, daha ziyade Selçuklu hakimiyeti sonrasındaki gelişmelerle ilgilidir.

Kazak Hanlığı-Devleti (1456-1847), herşeye rağmen uzun süre yaşadıysa da, Kazakistan ve Kazaklar hakkındaki ilmi çalışmalar yeterli değildir. Bu nedenledir ki, yaklaşık 400 yıllık tarihi geçmişini olan Kazak Hanlığı sürekli dikkatlerden kaçmıştır. Türk Milletleri ve Devletleri Tarihinde Kazak Hanlığı'na yer verilmemiştir.

Bununla birlikte, 1991'de SSCB'nin çökmesi ve Orta Asya Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra gerek Kazak tarihçileri gerekse Türk araştırmacıları Kazakistan ve Kazak tarihi ile yakından ilgilenmeye başladılar ve bu alanda değerli eserler meydana getirdiler Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin erken başlaması da bu durumda etkili olmuştur.⁴

Kazak Hanlığı'nın yıkılış sürecinden sonra Kazak Eli topraklarını işgale başlayan çarlık Rusya bu topraklara ayrı bir önem vermiş,emperyalist oyununu Kazak topraklarında sergilemeye devam etmiştir. Bu politika zamanla Kazak Türkleri arasında isyana sebebiyet vermiş,zaten bağımsızlıklarına düşkün olan Kazak Türkleri birçok defa Ruslara karşı isyan etmiştir. Çarlık Rusya'nın yıkılıp yerine SSCB'nin kurulmasından sonra Kazak Türklerinin çektiği sıkıntılar bir türlü bitmemiş,aksine kat kat artarak çoğalmıştır.

Çarlık Rusya'nın kolonileştirme politikasına karşı başkaldıran Kazaklar, Dinmuhammed Koneyev'in önderliğinde birleşti. Ancak Ruslar Koneyev'i Kazak Komünist Partisi başkanlığından uzaklaştırıp, yerine bir Rus olan Gennadiy Kolbin'i getirdi. Bu durum bardağı taşıran son damla oldu. Çünkü Kazaklar yeniden Rus idaresine sokuluyordu. 16-18 Aralık 1986'da Kazak halkı Ruslaraa tepkisini gösterdi ve sokaklara döküldü. " Kolbin evine dön", " Kazaklan yönetecek Kazak olmalıdır, Kazakistan Kazaklarıdır" gibi pankartlar açıp yürüyüş yaptı ve sesini yükseltti. Gösterilere Almatı'da on binlerce kazak katıldı ve onlardan birçok öğrenci ve polis Ruslar tarafından tutuklandı veya öldürüldü.⁵

Gelişmeler karşısında oldukça endişelenen Sovyet idaresi, Kazakistan'daki tansiyonu düşürmek, direnişi kırmak üzere 10 Ocak 1987'de Kazakistan Komünist Partisi 2. Sekreterliğine Sağıdulla Kubaşşev adında bir Kazak getirdi. Bunun üzerine olaylar geçici olarak durdu ise de, Rusların göstericileri tutuklayıp eziyet etmeleri büyük infiale sebep oldu. Bu sırada Rusya'nın başında M.S. Gorbaçov, Kazakistan Bakanlar Kurulu'nun (Hükümetin) başında ise Nursultan Abişulı Nazarbayev bulunuyordu.Bağımsız Kazakistan'ın kurulmasının en önemli faktörlerinden biri, Kazak halkı ve Dinmuhammet Konayev'in öncülüğündeki aydınların direnişidir. işte bu noktada, Komünist Partisi üyesi olan Nazarbayev'in sahneye çıktığı görülmektedir. O, bağımsızlık gösterilerinde halkının yanında yer aldı ve Kazakistan'ın Kazaklar

⁴ Hizmetli,Sabri (a.g.e), s. 27

⁵ M. Saray, *Kazak Türklerinin Tarihi*, s. 102-103

tarafından yönetilmesi gerektiği görüşünü savundu. 1940 yılında dünyaya gelen, kimya ve metalurji lisans öğreniminden sonra ekonomi alanında doktora yapan Nazarbayev, hem Kazakistan'ın problemlerini hem de Rusya'nın siyasetini iyi biliyordu.

Sonunda, 22 Haziran 1989'da Kolbin'in Moskova'da başka bir göreve atanması üzerine, Nazarbayev Kazakistan Komünist Partisi'nin Başkanlığına getirildi. Nursultan Nazarbayev Rusya yönetimi ile iyi ilişkiler kurdu, ama Kazakistan'ın Almatı'dan yönetilmesi gerektiği siyasetini savunmayı da bırakmadı. Ayrıca, ana dil ile milli kültüre büyük önem veren Nazarbayev, Eylül 1989'da aldığı bir kararla Kazakçayı, Rusçanın yerine, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi dili ilan etti.

Ülke ekonomisinin millileşmesi ve bağımsızlığı için de çok mücadele eden Nursultan Nazarbayev, 14 Nisan 1990'da Parlamento tarafından ilk Kazak Cumhurbaşkanı seçildi. 1 Aralık 1991'de yapılan seçimde Nazarbayev, 5 yıl süreyle Kazakistan Cumhurbaşkanlığına seçildi. Kazakistan Parlamentosu 10 Aralık 1991'de "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını bırakarak " Kazakistan Cumhuriyeti" adını kabul etti.

Kazaklar, 1991 yılında, Orta Asya Türk kökenli halklar arasında, en son bağımsızlığına kavuşan ulus oldu.⁶

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti geçen 20 yıl içinde ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler gösterdi ve hızla kalkındı. Uluslararası alanda kendini kabul ettirdi, birçok uluslararası kurum ve kuruluşlara üye oldu, pek çok önemli siyasi, ekonomik ve ilmi toplantıya ev sahipliği yaptı.Şuanda da Kazakistan Orta Asya'nın parlayan yıldızı olarak gelecekte büyük işlere imza atacağını tüm devletlere göstermektedir.

⁶ Keith HITCHINS, "Kazaklar· mad., islam Ans. 25. Cilt, s. 131,

1.2.KAZAK TÜRKLERİNİN DİLİ VE EDEBİYATI

1.2.1.Kazak Türklerinin Dili

Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak grubu lehçelerine dahil edilmektedir. Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağılık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi, Kıpçak lehçelerinden en çok Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle benzerlik göstermektedir. Kazak Türkçesi, Kazakların hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur. Dini kültür merkezlerine uzak olması sebebiyle, din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk lehçelerine göre, Kazak Türkçesinde Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır. Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine geçmiş olan kelimeler, ancak kulak vasıtasıyla girmiş olduğundan, bunlar Kazak Türkçesinin ses kaidelerine tamamen uyumuş bulunmaktadırlar. Kazak Türkçesinin söz varlığı öncelikle Türkçe asıllı kelimelerden oluşur. Türkçe kelimelerin dışında, eski dönemlerden alınan Soğdca, Toharca, Moğolca alıntı kelimeler yer alır. Ayrıca İslamiyetin kabulü ile Arapça ve Farsçadan, Rus hakimiyetinin yayılması ile de Rusçadan alıntılar yapılmıştır. Arapça ve Farsçadan çok az etkilenen Kazak Türkçesi, özellikle son yüzyılda Rusçadan etkilenmiş ve önemli sayıda kelime almış, kavram ve gramer çevirisi yapmıştır. Kazak Türkçesi; kuzeydoğu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzeydoğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkleri 1923 yılına kadar Arap alfabesini kullanırlar. 1928'de Latin alfabesine geçerler. Ancak 1940 yılında, Sovyet yönetiminin isteği doğrultusunda, bu alfabeden vazgeçilerek Kiril alfabesi kabul edilir. Bağımsızlığa kadar eğitim dili olarak Rusça kullanılır. Bağımsızlık ilan edildikten iki yıl sonra 28 Ocak 1993'te Yeni Anayasa'nın kabulü ile birlikte Kazak Türkçesi resmî dil olarak kabul edilir. Kazakistan'da şu anda Kiril alfabesi kullanılmaktadır.⁷

⁷ [ÜNAL, Aida]. /İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (I.Kitap) Adlı Eserinin Kazak Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi ve Dil İncelemesi], [Yükseklisans], Ordu [2014],syf 19

1.2.2.Kazak Türklerinin Edebiyatı

Kazak Türklerinin kendilerine has, oldukça zengin bir sözlü edebiyatı (avız edebiyeti) vardır. Hayatın çeşitli dönemleri ile ilgili törenler, Kazaklar arasında çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Kazak Türkçesindeki halk edebiyatı terimleri, batı Türkçesi terimlerinden farklıdır. Kazaklarda halk türküsüne "jır" veya "ölen", türkü söyleyen kişiye de "jırav" veya "ölenşi" denir. Ağıt türünden olan şiirler muhtevalarına göre "yestürdi", "könül aytu" veya "coktav" adını alır. Didaktik nitelikli şiirlere "tolgan" denir. "Akın" adı verilen Kazak halk ozanları irticâlen şiir söyler, diğer akınlarla atışır, halk hikâyeleri anlatır, destanlar okurlar. Akınların atışmasına "aytısu" adı verilir. Daha çok ayrılık ve hasret duygularını terennüm eden "koştasu" adlı türküler, Kazaklar arasında en çok rağbet gören türdür. Bu türküler vasıtasıyla Kazaklar, Rus istilâsına karşı tepkilerini dile getirmiş ve halkı isyana davet etmişlerdir. Bu türkülerde Kazak halkının tarihî macerası coşkunun bir lirizmle anlatılır. Kazak folklorunda özellikle masal, hikâye ve destanlar geniş yer tutar.

Klâsik İslâm medeniyetinin ürünleri Yûsuf ile Züleyhâ, Leylâ ile Mecnûn, Tâhir ile Zühre ayrıca mahallî kültürden kaynaklanan Ayman Şolpan, Şakir Şekret, Bozoğlan, Kozı Körpeş ve Munlık Zarlık hikâyeleri sözlü edebiyatın önemli eserleridir. Ayrıca Tatar Türkleri vasıtasıyla Türkiye Türklerinden Kazak Türklerine geçen Kelbala (Keloğlan), Kesikbaş, Battal Gazi, Kerbela Vakası, Kırk Vezir, Ahmediye ve Muhammediye halk kültürünün zenginliklerindedir. Köroğlu, Göroğlu adıyla Kazak Türklerince de bilinmektedir. Destanların da Kazak halk edebiyatı içerisinde önemli bir yeri vardır. Neşredilenler arasında Koblandı, Alpamış, Kanber Batır, Toktamış, Edige, Çora Batır ve Köroğlu destanları ünlüdür.

Çağdaş Kazak Edebiyatı, XIX. yüzyılda başlar. Çağdaş edebiyat kendi arasında: Hazırlık Dönemi (XIX. yüzyıl), Hürriyet Dönemi (1905-1920 arası) ve Sovyet Dönemi (1920'den sonraki devir) olarak üç bölüme ayrılmıştır.

Bağımsızlıktan sonraki (1991) edebiyat da ayrı bir dönem olarak değerlendirilebilir. *Hazırlık Dönemi*: Rusların Kazakistan'ı istilası ile başlar. Bu dönemde Kazak aydınları süratle Rusça öğrenirler ve bu dille yazılan eserler aracılığı ile Avrupa'nın ve dünyanın diğer ülkelerinin edebiyat ve fikir hayatı ile yaşayışları hakkında bilgiler edinirler. Bu şekilde Kazak edebiyatında roman, hikâye, tiyatro gibi yeni türler ortaya çıkar. Hazırlık döneminin en önemli kişileri Abay Kunanbayulı, Çokan Velihanov ve İbray

Altınsarin'dir. Abay, çağdaş Kazak edebiyatının ve dilinin kurucusu sayılır. Doğuyu ve batıyı iyi tanıyan Abay, 1880'de ilk Kazak ozan ve yazarı olarak ortaya çıkar. Kazak Türkçesini ustaca kullanması, kıvrak anlatımı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerini büyük bir başarıyla kullanması ile kendinden sonra gelecek yazarlar kuşağına çığır açar. Abay'ın iki yüzden fazla şiiri, kırk civarında didaktik hikâyesi, dört manzumesi (Maksud, İskender, Azîm Hikâyesi, Vadim) ve çeşitli tercüme eserleri vardır. Hazırlık döneminin diğer önemli adı olan Çokan Velihanov, Cengiz Han'ın soyundandır. Manas Destanı'nı yazıya geçirmenin dışında, Kazak Türklerinin çağdaş dünya ile yüz yüze gelmesi için ortaya koyduğu çabalarla tanınır. Ayrıca, ilk Kazak ressamıdır. Eserlerini daha çok Rusça yazan Velihanov'un; Cungarya Oçerkleri, Ablay, Kırgızlar, Çin İmparatorluğunun Batısı, Kulca Şehri, Kazaklarda Şamanizm, Kazak Şecereleri, Kazak Silahları gibi eserleri vardır. İbray Altınsarin ilk Kazak eğitimcisidir. Folklorla yakından ilgilenmiştir; realist Kazak nesrinin kurucusudur. İlk kez Kazak Türkçesini resmî yazışmalarda kullanmış ve bu lehçeyle ders kitapları yazmıştır. Rusların Kazak Türkleri arasında Hristiyanlığı yayma çalışmalarına karşı çıkmış, bu faaliyetleri engellemek için "Şerâitü'l-İslâm Müslümanlıktın Tutkası" adıyla bir ilmihal yazmıştır. *Hürriyet Dönemi*: 1905 yılında gerçekleşen Rus ihtilâlinde sonra, hürriyet havasından faydalanan Kazak aydınları derhal teşkilatlanıp halkına seslenmiş ve çeşitli basın yayın organları kurmuşlardır. Kazak Türkçesiyle çıkan Sirke gazetesi, İslamcı Aykap mecmuası, Kazakistan gazetesi, Kazak gazetesi, İşim Dalaşı ve Alaş gibi gazeteler millî şuurun canlanmasında önemli rol oynamışlardır. Daha çok millî konuların işlendiği bu dönemin önemli şair ve yazarları arasında Köpeyoğlu Yusuf Bek, İsfendiyar Köpeyoğlu, Sultan Mahmut Toraygıroğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Ömer Karaşi, Şahingiray Bükeyhan, Mağcan Cumabayulı, İsa Baycaoğlu sayılabilir.

Sovyet Dönemi: 1920'den başlayarak devam eden dönemdir. 20 Ağustos 1919'da Ruslar, millî hükümeti yıkarak yerine Kazakistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurarlar. Böylece Kazakistan'da Sosyalizm ve Komünizmin baskısı altında bir edebiyat ortaya çıkar. Bu yıllarda yeni rejime ayak uyduramayan sanatçılar "*Repressiya*" denilen, 1937- 1938 ve 1939 yıllarındaki katliamlarda öldürülürler. Yeni yetişen nesillere baskı ile resmî ideoloji kabul ettirilir ve bu yolda eserler yazılır. Ancak 1950 yılından sonra resmî ideolojiye tepki olarak millî mirasa sahip çıkma, geçmişin önemli olaylarına ve büyük kahramanlarına karşı ilgi gösterme şeklinde ortaya çıkan akım, bir kısım Kazak halkı ve aydınları arasında millî birlik ruhunu meydana getirmiş ve millî gururu canlı

tutmuştur. Bu dönemin önemli edipleri arasında Saken Seyfullin, Muhtar Avezov, Sabit Mukanov, Abidin Mustafin, Abid Musrepov, Tahavi Ahtanov, Tahir Cerakov, Abdullah Tacıbayev, Ali Urmanov, Olcas Süleyman, Kalkaman Abdulkadirov gibi isimler önde gelir. Bunlar arasında Muhtar Avezov ve Olcas Süleyman'ın ayrı bir yeri vardır. Muhtar Avezov, Kazak Destanları ve Türkistan Türk Edebiyatı üzerinde bilimsel yayınlar yapmış ve konusunu tarihten alan oyunlar yazmıştır. Abay'ın hayatını belgelere dayalı olarak kaleme aldığı "Abay Yolu" adlı romanı ünlü olup pek çok dile çevrilmiştir. Olcas Süleyman da son devir edebiyatının en büyük şairidir. Şairin Argamaklar, Yeryüzü, İnsana Eğil, Parisli Bir Kızdır Gece, Seherin Güzel Vakti gibi şiir kitapları vardır. Şairin "Fizikçinin Duası", "Az i Ya", "Yazının Ucu" adlı kitapları Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.⁸

⁸ ÜNAL, Aida (a.g.e),sayfa 20

II. BÖLÜM

2.1. İLYAS ESENBERLİN'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

2.1.1. İlyas Esenberlin'in Hayatı

İlyas Esenberlin 10 Ocak 1915'de Akmola şehrinin Atbasar kasabasında dünyaya geldi. Çocukluğu ve ilk gençliği Kazakistan'da Kazak halkının tümüyle bir sosyal değişime tabi tutulduğu 1920-30'lardaki "felaket yılları" olarak bilinen açlık ve yokluğun hüküm sürdüğü ağır bir döneme rastladı . Ailesi ağaç işleriyle geçimini sağlıyordu. Annesi ve babası bölgede meydana gelen kara çiçek hastalığı salgını sırasında hayatlarını kaybedince İlyas küçük kardeşi Ravnak'la birlikte çocuk yaşta öksüz ve yetim kaldı. Kardeşi akrabalarının yanına sığındı. Henüz dokuz yaşında bulunan İlyas ise kimsesiz, evsiz barksız yalnız başına yaşam mücadelesi verdi. Aç kaldı, bünyesi zayıf düştü, hastalandı. Yakınlarının yardımıyla çocuk barınağına (Detskiy Dom) yerleştirildi. Burada eğitim hayatına adım attı. İlkokulu bitirdikten sonra Kızılorda'ya gitti ve burada yatılı okumaya başladı. Önce Rab-Fak'da, daha sonra ise Almatmskiy Gorno-Metallurğičeskiy İnstitut/Tav-Kert de öğrenimine devam eden İlyas Esenberlin 1940'da bu enstitüden mezun oldu. Eğitim yıllarında İlyas'ın özellikle Matematiğe büyük ilgisi olduğu görüldü. Daha büyük ilgi ve kabiliyeti ise Kazak folklorü ve edebiyatı sahasına yönelik idi. Dünya klasiklerini okumayı, resim yapmayı ve her Kazak Türkü gibi atlara büyük bir sevgisi vardı. Karakter olarak İlyas hayat doluydu ve güçlü bir hafızaya sahipti. Yaşamı ve hayatta kalma mücadelesi onu büyük bir sabır abidesi haline getirmişti. Enstitüyü bitirdikten sonra çalışmak üzere Jezkazgan'a gönderilen Esenberlin'in bu ilk çalışma hayatı kısa sürdü. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde Sovyetlerin safında Almanlara karşı savaşmak üzere cepheye gönderildi.

1943 yılı sonunda cepheye "Stariy Rus" önlerinde ayağından ağır bir yara aldı ve yaklaşık bir yıl Kostrom'da askeri hastanede tedavi gördü. Tedavisinin tamamlanmasının ardından sakat olarak Kazakistan'a, Almatı'ya döndü. Burada "Jazuvşı" yayınevini yönetti. Aynı zamanda Kazak Devlet Flarmonisi müdürlüğünü yürüttü.⁹

İlyas Esenberlin, Sovyet çevrelerinin tüm ikazlarına rağmen, "halk düşmanı" ilan edilen ve bundan dolayı Kazakistan'daki *Kızıl Kırgın* operasyonu kapsamında 1937'de

⁹ Kazak Sovet Ensiklopediyası, c.4Almatı 1974, s.180.

kurşuna dizilen meşhur Kazak yazarı S. Seyfullin'in (Hamza Jusupbekov'un) kızı ile evlendi. İşte o andan itibaren Sovyet hükümeti tarafından takibe alındı. Önce işten uzaklaştırıldı, hemen ardından mahkemeye verilerek tutuklandı. 1949'da mahkemenin verdiği karar üzerine 10 yıl süreyle Karakum Kanalı'nın yapımında çalışmak üzere çalışma kampına gönderildi. Bu ceza aslında onu ölüme mahkum etmek anlamına geliyordu. İlyas, açlığın, ölümün kol gezdiği bu çalışma kampından sağ dönmeyi başaran çok az mahkumdan biri oldu. İlyas Esenberlin ancak Stalin'in ölümünden sonra bir nebze rahat nefes alabildi. Takibat ve koğuşturmaları hafifledi. Mesleğini icra etmek üzere karısıyla birlikte madende çalışmak üzere bu defa Semipalatinsk'e gitti. İlyas Esenberlin mesleki çalışma hayatı yanı sıra siyasi-idari faaliyetler içerisinde de yer aldı. Esenberlin 1937'de henüz öğrenci iken Kazak SSR'in ilk anayasasının kabul edildiği Kazakistan Sovyeti'nin olağanüstü toplantısına delege olarak seçildi. Üniversiteyi bitirdiği 1940 yılında KPSS üyesi oldu. 1942-47 yılları arasında Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi (KP OK) müşaviri oldu. 1971 yılından itibaren Kazakistan Yazarlar Birliği'nin ikinci sekreterliği görevlerinde bulundu. Esenberlin 5 Ekim 1983'de 68 yaşında Almatı'da kalp krizinden öldü. Geride çok sayıda eser bıraktı.¹⁰

2.1.2. İlyas Esenberlin'in Edebi Kişiliği ve Eserleri

Esenberlin'in edebi kişiliğinin oluşmasında meşhur Kazak akını ve iyi bir söz ve saz sanatkarı, müthiş bir dombıra ustası Kakbay'ın büyük tesiri oldu. Kakbay dombıra ustası olması yanı sıra Kazak sözlü edebiyatına hakimdi. Eski destan ve şiirlerin büyük kısmını ezbere biliyordu. İlyas onun icra ettiği bu eserleri dinleyerek Kazak sözlü edebiyatının büyük şahsiyetlerini; Asan Kaygı'yı, Buhar Jırav'ı, hayatları destanlaşan ve ileride romanlarının konusu olacak olan Kazak kahramanlarını, Edige'yi, Koblandı'yı, Kenesarı'yı ve onların verdiği mücadeleyi uzun uzun dinledi.

Yazı hayatına daha Çocuk Barınağı'nda kaldığı sırada duvar gazetesi için yazdığı şiirlerle başlayan İlyas Esenberlin, edebiyat çalışmalarına savaştan sonra geldiği Almatı'da ağırlık verdi. İlk edebi eserlerini de bu yıllarda kaleme almaya başladı. Edebiyatın birçok alanında (şiir, öykü, piyes, roman, senaryo) eserler kaleme aldı. Edebi eserlerine şiirle başladı. 1945 yılında "Ayşâ", "Sultan" poemalarını (şiirlerini) yazdı. "Adamgerşilik Turalı Jır" (İnsanlık Şiiri) şiir antolojisini 1949'da yayınladı.

¹⁰ ÜNAL, Aida (a.g.e),sayfa 25

İhtilalci, Bolşevik A. Mayötovk'a ithaf edilen "Bolşevik Şiiri" (Destanı)'nı 1957'de, "Birjan sal Tragediyası Destanı"nı 1959'da yazdı. "Nehir Kıyısında" öyküsü 1960'da, "Dalgalandı Esil" öyküsü 1965'de yayınlandı. "Aykas" (1966), "Katerli Ötkel" (1967), "Gaşıktar" (1968), "Kahar" (1969), Almas Kılış (1971), "Altın Kus" (1972), "Jantalas" (1973), "Kölengenmen Korgay Jur" (1974) romanları Kazak Sovyet Edebiyatının önemli eserleri arasına girdi. "Aykas" romanı 1968'de devlet ödülüne layık görüldü. Esenberlin'in Rus dilinde yayınlanan "Pesnya o Çeloveke" (İnsan Şarkısı) romanı 1958'de Çince'ye tercüme edildi. "Tavdağı Tartıs" (1962) piyesi Almatı Çocuk Tiyatrosu'nda sahnelendi. M. Erzinkyan'la birlikte yazdığı "Kuyma" (1961) senaryosu ile yapılan film bütün Sovyetlerde, Macaristan, Polonya ve Bulgaristan televizyonlarında ekrana geldi. Eserlerini ana dilinde yazan Esenberlin'in hemen hemen tüm eserleri Rusça'ya çevrildi. Çevirisinin yaptığımız "Almas Kılış" adlı eseri "Zagovorenniy Meç" adıyla 1973'de yayınlandı. "Gaşıktar" romanı Özbek dilinde yayınlandı. Esenberlin K.D.Uşinskiy'nin "Engimeler ile Ertegiler"ini 1945'de, M. Julyavskiy'nin Vietnam hayatını anlatan "Kızıl Darya" (1956) romanlarını Kazak diline çevirdi. Esenberlin "Enbek Kızıl Tuğ" nişan ve madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

İlyas Esenberlin yayınevi editörlüğü yaptığı dönemlerde yakın arkadaşları Kapan Satıbalidin, Şaken Aymanov, Oljas Suleymenov gibi meşhur sanat ve edebiyat ustalarının yer aldığı sinemaya da emek verdi. Çok sayıda filmin redaktörlüğünü yaptı. Çok sayıda senaryo ve piyes yazdı.¹¹

¹¹ ÜNAL, Aida (a.g.e),sayfa 26

III. BÖLÜM

3.KELİME TÜRLERİ

3.1.İSİM CİNSİNDEN KELİMELER

3.1.1. Çokluk Ekleri

Kazak Türkçesinde çokluk ekinin +lAr, +dAr, +tAr biçimleri vardır. Ünlüyle ve v, y ünsüzleriyle biten kök ve gövdelerden sonra +lAr kullanılır: balalar, meşitler (camiler), akeler (babalar), saparlar (yolculuklar). +dAr şekli, tonlu ünsüzle biten kök ve gövdelerden sonra kullanılır: adamdar (adamlar), taldar (dallar), tağamdar (yemekler), kızdar (kızlar). +tAr şekli ise tonsuz ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra kullanılır:

3.1.2. İyelik Ekleri

Kazak Türkçesinde iyelik eklerinin yuvarlak ünlülü şekilleri yoktur. Kazak Türkçesinde iyelik ekleri;

1. kişi +m +mIz 2. kişi +n +nIz; +lArIn; +lArInIz 3. kişi +I; +sI +I; +sI

3.1.3.Hal ekleri

Yalın Hâl

Kazak Türkçesinde yalın hâl eksiz olarak kullanılır: tereze (Pencere), üy(ev), Tau(Dağ)

İlgi Hâli

İlgi hâli eki +nIn, +dIn, +tIn'dir. Ünlüyle veya m, n, n ünsüzleriyle biten kök ve gövdelerden sonra +nIn,; tonlu ünsüzlerden sonra +dIn,; tonsuzlardan sonra ise +tIn şekli kullanılır: akenin (babanın), balanın (çocuğun),

Yükleme Hâli

Yükleme hâli eki +nI; +dI; +tI' dir. İlgi hâlinde olduğu gibi ünlüyle veya m, n, n ünsüzleriyle biten kök ve gövdelerden sonra +nI; tonlu ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra +dI; tonsuzlardan sonra ise +tI şekliyle kullanılır: Akeni(Babanı),Balanı(Çocuğunu)

Yönelme Hâli

Yönelme hâli eki uyuma bağlı olarak ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +ğa, +ge; tonsuzlardan sonra +qa, +ke şekliyle kullanılır:

Akenge(Babana),Balaga(Çocuğa),Türkistanga(Türkistan'a)

Bulunma Hâli

Kazak Türkçesinde ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +dA; tonsuzlardan sonra +tA şekliyle kullanılır: Akende(babanda),balada(Çocukta), Şayhanada(Çayevinde)

Ayrılma Hâli

Ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten kök ve gövdelerden sonra +dAn; tonsuz ünsüzle biten kök ve gövdelerden sonra +tAn kullanılır.

Depterden(Defterden),Joldan(Yoldan),Kitaphanadan(Kütüphaneden)

Vasıta Hâl

Vasıta hâli eki Kazak Türkçesinde ekleşmiştir.Tonlu ve sesli harflerle, ünsüzlerle (z ve j hariç) biten kök ve gövdelerden sonra +menen ve kısaltmış şekli

+men; z ve j ünsüzlerinden sonra +benen, +ben ve tonsuz ünsüzlerden sonra da

+penen, +pen şekilleriyle kullanılır:

Eşitlik Hâli

Eşitlik eki olarak, Eski Türkçedeki teg "gibi" benzetme edatı, bugün ekleşmiş olarak Kazak Türkçesinde +dAy; +tAy şeklinde kullanılmaktadır. Eşitlik eki için –Şa şekli de kullanılır: Üydey(Ev gibi),Bala teg (çocuk gibi)

Burada teg eski Türkçe'de de kullanıldığı için Kazakistan'daki bazı araştırmacılar Kazakçanın Eski Türkçeye en yakın Lehçe olduğunu savunmaktadır.

3.1.4. Aitlik Eki

Aitlik eki tonsuz ünsüzlerden sonra +qı, +ki; ünlü ve tonlu ünsüzlerden sonra

+ğı, +gi'dir.

3.1.5. Soru Eki

Kazak Türkçesinde soru ekinin ünsüzü, ünlülerden ve l, r, v, y ünsüzlerinden sonra -ma, -me; m, n n, z'den sonra -ba, -be; k, p, t, s, ş'den sonra -pa, -pe olur:

Durıs pa (Doğru mu), Ras pa (doğru mu)

3.2.ZAMİRLER

3.2.1.Kişi Zamirleri

Kazak Türkçesindeki kişi zamirleri şunlardır: **teklik çokluk** "men, biz, sen, sender, ol, olar". İkinci şahıslarda nezaket şekli olarak, "siz, sizder" kullanılır. "Siz" hem çokluk ikinci şahsı, hem teklik ikinci şahıs Kazak Türkçesinde bir saygının ifadesi olarak da kullanılmaktadır.

3.2.2.Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamiri Kazak Türkçesinde "öz" (kendi) kelimesidir: özim (kendim), özin, özi, özimiz, öziniz, özderi.

3.2.3.İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret yoluyla karşılayan zamirlerdir. Kazak Türkçesindeki işaret zamirleri şunlardır: bul (bu), mına (bu), osı (o), sol (o), ol (o), ana (o). Bu asıl işaret zamirlerinin yanı sıra, şu kelimelerde işaret kavramı belirtirler: anav (şu, o), mınav (bu), sonav (ta, te, orada), osnav (şunlar), mınalar (bunlar). bular (bunlar), sona (onlar), ene (o, işte), eneki (işte, oradaki).

3.2.4.Belirsizlik Zamiri

Kazak Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır: eşqaysısı (hiçbiri), aldekim (herhangi biri), köbi (çoğu), barlıq (tümü, bütün).külli (tümü), barşa (tümü), bir-neşe (bir ikisi), qaysı (hangisi), büttin(bütün), birev (birkaçı), eşkim (hiç kimse), keybir (bazı), keybiri (kimisi), arkim(herkes)

3.2.5.Soru Zamirleri

Soru yoluyla kelimelerin yerini tutarlar. Kazak Türkçesindeki soru zamirleri şunlardır: kim, qalay (nasıl), qanşağa (kaça), qanday

(nasıl), qaysı (hangi), qaysısı (hangisi).

3.3. SIFATLAR

Sıfatlar niteleme ve belirtme sıfatları olarak iki grupta ele alınabilir.

Niteleme Sıfatları, Nesnelerin niteliklerini bildiren sıfatlardır. Kazak Türkçesinde kullanılan bazı niteleme sıfatları şunlardır: Jaksı (İyi), Naşar, Jaman (kötü), Adamşıl (iyiliksever)...

3.3.1. İşaret Sıfatları

Kazak Türkçesindeki işaret sıfatları şunlardır: Ol (o), mına (bu), osı (o), ano (o), sol (o). bu, bul (bu), sol (şu), ana (şu)

3.3.2. Sayı Sıfatları

Asıl Sayı Sıfatları Türkiye Türkçesi ile neredeyse özdeştir. Bir, eki, üç, dört, bes, altı, jeti, segiz, toğız, on, jıyırma (yirmi), otız, qırıq

(kırk), elöv (elli), alpıs (altmış), jetpis (yetmiş), seksen, toqsan, jüz, min (bin), Million

Sıra Sayı Sıfatları Asıl sayı sıfatlarının üzerine -(ı)nşı, -(i)nşi ekleri getirilerek yapılır: Törtinşi (Dördüncü), Altınşı (Altıncı)

Kesir Sayı Sıfatları Kazak Türkçesinde kesir sayı sıfatında, ilk sayının üzerine ilgi hâli veya ayrılma hâli eki gelir:

Ayrıca yarım banana (yarım muz) gibi ifadelerde kesiri bildiri.

Üleştirme Sayı Sıfatları Üleştirme sayı sıfatlarında sayılar tekrar edilir ve ikinci sayının üzerine -dAn, -tAn, -nAn ayrılma hâl eki getirilir: eki ekiden (ikişer), on onnan (onar), üç besten (üçer beşer), altı altıdan (altışar), birden ekiden (birer ikişer). Kazak Türkçesinde ayrıca birden yediye kadar olan sayılara gelen -Av ekiyle yapılan topluluk sayı sıfatları da bulunmaktadır: birev (bir tane), ekev, üçev, törtev, besev, altav, jetev

3.3.3. Belirsizlik Sıfatları

Kazak Türkçesindeki başlıca belirsizlik sıfatları şunlardır: barşa (bütün, tüm), keybir (bazı),

az, köp (çok), birtalay (hayli, epey), bütün (bütün), бүkil (bütün), birqaşa (birkaç), birneşe (birkaç), pelen (falan), eşbir (hiçbir).

3.3.4. Soru Sıfatları

Nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlardır;

qay (hangi), qaysı (hangi), qalay

(nasıl), qanday (hangi), qanşa (kaç), neşe (kaç).

3.4.ZARFLAR

3.4.1. Zaman Zarfları

Fiilin anlamını zaman bakımından sınırlandıran, etkileyen zarflardır. Kazak Türkçesindeki başlıca zaman zarfları şunlardır: Bugin (bugün), biltır (geçen yıl), erten (yarın), erteli-keş (erken-geç), erte (erken), burın (önce, eskiden), tün (gece), tünevünü (geçenlerde), kündiz (gündüz), künboyı (gün boyu), kündiz-tüni (gece gündüz), kün sayın (her gün), kün-tün (gece gündüz), künilgeri (evvelki gün), keyin (sonra), toqtavsız (durmadan), üzdiksiz (aralıksız), dayım (daima), qısta (kışın), jazda (yazın), keş (akşam), aqşam, ezirşe (henüz), eli (henüz).

3.4.2. Yer-Yön Zarfları

İşin, hareketin yerini ve yönünü belirten zarflardır. Kazak Türkçesindeki başlıca yer-yön zarfları şunlardır: kerı (geri), tömen (aşağı), joğarı (yukarı), ilgeri (ileri), alğa (ileri), aldı (ön), alda (önde), beri, ar jaq (öte), sırtqarı (dışarıya), qarısı (karşı), işkeri (içeri), tısqarı (dışarı), astı (aşağı).

3.4.3.Nitelik-Durum Zarfları

Kazak Türkçesindeki başlıca durum zarfları şunlardır: lezde (ani), andavsız (ansızın), abaysızda (ansızın), kenetten

(birdenbi-re), birden, bulay (böyle), bunday (böyle), olay (öyle), sonday (öyle), jıldam (çabuk, tez), qısqa (kısa), uzın (uzun), osılay (böyle), osınday (böyle), mınanday (şöyle), tez, şapşan (çabuk), razı (memnun), zorlap (zorla), jaqsı (iyi, güzel), birte-birte (yavaş yavaş).

3.4.4.Miktar Zarfları

İş ve hareketin miktarını bildirir. Kazak Türkçesindeki başlıca miktar zarfları şunlardır: bek (gayet), biraz, az-maz (biraz), kem (az, eksik), tım (pek, çok), jetkilikti (oldukça), artıq (fazla), asa (fazla), az, köp (çok), siyrek (seyrek), birtalay (hayli), onşa (onca), cüzdey (yüzlerce), ondan (onlarca).

3.4.5.Soru Zarfları

Fiilin anlamını soru bakımından etkileyen zarflardır: nege (niçin), ne üşin (ne için), qalay (nasıl), qanday (nasıl), nege (niye), qaşan (ne zaman), qaşannan (ne zamandan)

3.5. FİLLER

Şahıs Ekleri Fiil çekimlerinde kullanılan ve şahıs gösteren eklerdir. Kaza

Türkçesinde şahıs ekleri üç gruptur:

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri teklik çokluk

1. Şahıs -mIn; -pIn -bIz; -pIz
2. Şahıs -sin -sIndAr; -sIzdAr; -sIz
3. Şahıs -0 -0

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri teklik çokluk

1. Şahıs -m -k
2. Şahıs -n -ndar; -nlzdAr; -nlz
3. Şahıs -0 -0

Emir Kökenli Şahıs Ekleri

Emir çekiminde her şahıs için ayrı bir ek vardır.

teklik çokluk

1. Şahıs -AyIn -ayıq, -eyik; -yIn; -yıq, -yik 2. Şahıs -0 -ndAr; -nlzdAr, -nlz,
3. Şahıs -sIn -sIn 2.

3.5.1. Bildirme Kipleri

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Kazak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ünsüzlerden sonra -ıp, -ip; ünlülerden sonra -p ekiyle yapılır.

Jürüp(Yürüyüp),Okıp(Okuyup)

Olumsuz şekli:

Okumap(Okumayıp),Jürmeyip(Yürümeyip)

Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman üç şekilde yapılır.

1. Tip Görülen Geçmiş Zaman: -dı, -di; -tı, -ti eki kullanılır.

Olumsuz şekli: Bu kipin olumsuz çekiminde fiil tabanının sonuna -gan, gen; -

qan, -ken eki ve onun üzerine de joq (yok) ve emes (yok) kelimeleri gelerek de yapılmaktadır.Okıgan jokpın (Okumadım)

2. Tip Görülen Geçmiş Zaman: İkinci şekli de -ğan, -gen; -qan, -ken ekiyle yapılır. Bu ek, söz konusu hareketin daha eski bir zaman diliminde yapılp bittiğini ifade eder.Okıganmın (Okudum)

Olumsuz şekli: Okımaganmın(Okumadım)

3. Tip Görülen Geçmiş Zaman: Üçüncü tip görülen geçmiş zaman şekli ünsüzle biten fiil tabanlarına -atın, -etin; ünlüyle biten fiil tabanlarına da -ytın, -ytin eki getirilerek yapılır

Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman üç şekilde ifade edilir.

1. Tip Şimdiki Zaman Birincisi ünsüzlerden sonra -a, -e; ünlülerden sonra -y ekiyle yapılır: Bu şekil gelecek zaman anlamı da vermektedir.

Jüremın(Yürüyorum)

Olumsuz şekli: Barımın(Gitmiyorum)

2. Tip Şimdiki Zaman: İkincisi "otır-, jat-, jür-, tur-" yardımcı fiilleriyle yapılır. Kuruluşu şöyledir: fiil + (ıp) + yardımcı fiil + şahıs eki. jat- yardımcı fiilinden sonra -ır geniş zaman ekiyle birlikte kurulur;

Okıp Jatırım(Okuyorum),Jürüp Turmın(Yürüyorum)

Bu kipin olumsuzunda joq (yok) kelimesi kullanılır: Okıgan jokpın (okumuyorum)

Gelecek Zaman

Gelecek zaman üç şekilde ifade edilir.

1. Tip Gelecek Zaman: Birincisi yakın gelecek zamandır. "jat-, jür-, otur-, tur" yardımcı fiilleriyle yapılır. jat- yardımcı fiilinden sonra -ır geniş zaman ekiyle birlikte kurulur.

2. Tip Gelecek Zaman: İkincisi, ünsüzlerden sonra -a, -e; ünlülerden sonra -y ekiyle yapılır: Kelisemin (Anlaşacağım)

3. Tip Gelecek Zaman: Üçüncüsü "niyet ifadeli gelecek zaman"dır; -maq(şı), -mek(şi) ekiyle ifade edilir. Ek, ünlülerden ve l, r, v, y'den sonra -maq(şı), -mek(şi); m, n, n, z'den sonra -baq(şı), -bek(şi); k, p, t, s, ş'den sonra -paq(şı), -pek(şi) şeklindedir; Kelismekşimin(Anlaşmak istiyorum)

3.5.2. Tasarlama Kipleri

Şart Kipi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -sa, -se ekiyle ifade edilir. Alsam (alsam) bilsem (bilsen). Şart çekiminin sonuna -şı, -şi ekleri gelebilir. Bu ekler fiile 1. ve 3. şahıslarda pişmanlık; 2. şahıslarda rica ve emir anlamı katar;

Bersenşi (Versene),Barsam (Gitsem)

Gereklik Kipi

Gereklik kipi iki şekilde ifade edilir.

1. Tip Gereklik Kipi: Birincisi -uv, -üv, -v eki ve "kerek" kelimesiyle yapılır. Şöyle kurulur: Fiil + uv (, üv, -v) + iyelik ekleri +kerek okıvım kerek (okumalıyım)

2. Tip Gereklik Kipi: İkinci şekli -uv, -üv, -v eki ve teyis(ti) kelimesiyle yapılır. Fiil + -uv (-üv, -v) + iyelik ekleri + teyis(ti)

Körüm teyis (Görmem gerek),Barum teyis (gitmem gerek)

Emir Kipi Kazak Türkçesinde emir çekimi için, her şahısta ayrı bir ek kullanılır.

Men barayın (Ben gideceğim!)

Sen bar (sen git)

Ol barsın (o gitsin)

Biz barayık (biz gideceğiz)

Sender barındar (Siz gidin)

Sizder barınızdar (siz gidin-saygılı ifade)

Olar barsın (onlar gitsin)

3.6.EDATLAR

Tek başlarına anlam ifade etmeyen edatlar şunlardır;

Aspangadeyin(göğekadar)

Jolga deyin (yola kadar)

3.6.1.Ünlemler

His ve heyecanları ifade etmek için kullanılan kelimelerdir. Kazak Türkçesindeki başlıca ünlemler şunlardır.

Duygu Ünlemleri Duygu ve heyecanları ifade için içten koparak gelen ünlemlerdir: oybay (eyvah), ura (hurra), e (ha), tu (tüh), tuv (aman), qap (vay vay,heyhat), pay-pay (oho, vay vay), alaқay (oley, yaşasın), oy, uh (of), ehe (sevinç ünlemi), barekeldi (aferin), oypırmay (vay canına).

Seslenme Ünlemleri Hitap için kullanılan ünlemlerdir: vav (ey, hey), va(hey, ya), ay ey), ey (ey, hey).

Gösterme Ünlemleri Birini, bir şeyi göstermek için kullanılan, işaret sırasında başvurulan ünlemlerdir: mä (işte), mine (işte), sonav, däl (şu, ta), äni-äni (işte, şu).

Cevap Ünlemleri Tasdik veya onay ifade eden ünlemlerdir: iye (evet), jä (evet, tamam), joq (hayır), qup (tamam, olur).

3.6.2.Bağlaçlar

Kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan, bunlar arasında ilgi kuran kelimelerdir

Sıralama Bağlaçları Art arda gelen unsurları, kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır: jäne (ve), men/pen (ile), da (ve, da).

Denkleştirme Bağlaçları Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran bağlaçlardır: yaki/yakiy (veya), ya (veya, ya da), äldē (ya da), nemese (ya da, veya, veyahut).

Karşılaştırma Bağlaçları Karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlayan bağlaçlardır: quy...quy (ister...ister), eri...eri (hem...hem), birde ... birde (bazen ... bazen), äri ... äri (gerek ... gerek/hem ... hem/bazen ... bazen), ya ... ya, birese ... birese (bir ... bir), ne ... ne.

Cümle Başı Bağlaçları Cümle başı bağlaçları, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlarlar: biraq (ama), degenmen (fakat), al (fakat), eytpese (yoksa), jok(yoksa), elde (yoksa), öytkeni (çünkü), eger (eğer), esirese (bilhassa), onda (o zaman,öyleyse), nege desen (çünkü), alay bolsa (öyleyse), sebebi (çünkü).

Sona Gelen Bağlaçlar Bunlar kelimelerin sonuna gelerek pekiştirme işleviyle kullanılırlar: da/de/ta/te (de, dahi, bile), ay/aq/av (kuvvetlendirme bağlaçları), emes (değil), tügil (değil), bolsa (ise), ekeş (hatta, dahi, bile).

SONUÇ

İlyas Esenberlin'in Köşpendiler adlı romanı Türkiye Türkçesinde Göçebeler anlamını taşıyarak ilmi anlamda kendisini bulmuştur. Bu roman asırlarca süren Kazak Türklerinin mücadelesinin destansı anlatımıdır.

Uzun yıllar süren mücadelelerle yorgun düşen Kazak halkı asla bağımsızlığından taviz vermemiş, işgallere boyun eğmek yerine sürekli devrin emperyalist güçlerine isyan etmiştir. Ancak bu isyanlar sırasında kendi içlerinde yaşanan siyasi çekişmeler yüzünden büyük zarar görmüştür. Kazak Türklerinin toplum yapısının üçlü idare sistem olması bu iç çekişmelerin en büyük sebebidir. Bölge üzerinde sinsi planları olan gerek Rus gerek Çin gerekse Moğolların Kazak Türklerini zayıflatmak amacıyla bu üç idari sistemin ayrılıklarından faydalandığı tarihte sürekli görülmektedir. Cüz adını verdikleri bu idari sistem Kazak Türklerinin sosyal hayatında da önemli bir yer tutmaktadır. Bugün dahi her Kazak Türkü hangi cüzden olduğunu iyi bilmekte buna eskisi kadar olmasa da yine önem vermektedir. İşte toplumun en derin yapılarına kadar nüfuz eden bu sistemin olumsuzlukları zaman zaman aşılmıştır. Abılay Han'ın, Canibek'in, Kerey'in çabalarıyla Kazak cüzleri bazen tam olarak birleşmiş bazen de farklı idareciler tarafından yönetilse de düşmana karşı aynı saflarda mücadele etme kararlılığını göstermiştir. Bu birleşmenin günümüz Kazakistan Cumhuriyetinden önceki son hali ise Sultan Kenesarı devridir. İlyas Esenberlin'in Köşpendiler adlı üçlemesinin son kitabı olan "Kahar" da özellikle Sultan Kenesarı üzerinde durulmuş, onun Kazak halkını birleştirmek adını verdiği mücadelenin notları tarihe romansı bir anlatımla düşülmüştür.

Sultan Kenesarı'nın Kazak Hanlığı'nın eski huzurlu ve kudretli günlerine kavuşmak, topraklarının bir kısmını işgal eden çarlık Rusya'sına karşı mücadele etmek amacıyla devrin cüzlerini bir araya getirmek gayesiyle durmadan çalışması bu romanın ana hatlarından birisi olmuştur. Ayrıca İlyas Esenberlin bu romanda daha önceki iki romanında olduğu gibi yine sevgi, dostluk, ihanet gibi kavramların üzerinden farklı olayları bütünleştirmiş romana akıcılık katma yönünde başarısını bir adım daha öteye taşımıştır.

"Kahar" romanın bir başka özelliği ise çeşitli Türk boylarına düşmanlık besleyenlerin, bu boyları yenebilmek için ya boyun kendi içerisinden hainleri kullanması yada bir başka Türk boyu tarafından düşmanlık götüğü boyun yok edilmesi

şeklinde tarihte bilinen bir hadiseyle sonlandırılmış olmasıdır. Bu hazin sondan günümüzün Türk Dünyasını gençliğinin çıkaracağı mühim dersler vardır. Sultan Kenesarı'nın Kırgız boyları tarafından yenilgiye uğratılması,devrin en çekişmeli anında bu iki siyasi gücün birbirleriyle çarpıştırılarak ikisinin de zayıflatılması bölgede hakim olan Rusya'nın geçmiş ve günümüz siyasetine ışık tutmaktadır.

Son olarak Köşpendiler romanının yazıldığı dönemdeki sosyal ve siyasi baskıyı göz önüne alırsan İlyas Esenberlin'in bu romanı yazarak yaptığı işin büyüklüğünü daha iyi kavrayabiliriz. Kazak halkının milli benliğinin korunması ve geliştirilmesi yönünde büyük katkısı olan Köşpendiler romanı yazarının hiç şüphe götürmez bir şekilde en önemli eseridir. Bu büyük eser hem edebi hem de siyasi alanda Kazak Türklerince çok büyük anlamlar içermektedir. Bu büyük eseri önce Kazak Türklüğüne ve daha geniş perspektifte Dünya Türklüğüne kazandıran İlyas Esenberlin'in günümüzde ve gelecekte "Köşpendiler" üçlemesi ile adını yaşatacağı kesindir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- K.R. Amancolov, Türki Halıklarmm Tarihi, Almatı 2005
- 2- A. Taşağıl, Batıs Türk Medeniyetinin Kuruluşu jane Tardu Kagan Sayasatının Negizderi, Medeni Mura, Astana 2009
- 3- Hizmetli,Sabri “Kazak ulusu ve Kazak tarihi üzerine”, İstem dergisi,yıl 9 , Sayı 7,yıl: 2011 ,
- 4- Keith HITCHINS, "Kazaklar maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 25
- 5-Saray,Mehmet “Kazak Türklerinin Tarihi”, NESİL Yayınları,1993
- 6- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- 7- ÜNAL, Aida. “İlyas Esenberlin'in Köşpendiler (I.Kitap) Adlı Eserinin Kazak Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi ve Dil İncelemesi”, “Yükseklisans”Ordu [2014]
- 8- Kazak Sovet Entsiklopediyası, 6, Red. M.K. Karataev, Kazak SSR Ğılım Akademiyası, Almatı 1975.
- 9-10-Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, I, Kazak SSR Ğılım Akademiyası, Almatı 1959.
- 10- Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, II, Kazak SSR Ğılım Akademiyası, Almatı 1961.
- 11- Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, I-X, Red. A.I. Iskakov, Kazak SSR Ğılım Akademiyası, Almatı 1974-1986
- 12- Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

- 13- Togan, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Basımevi, İstanbul 1981.
- 14- Tınışbayev, Muhammetcan ‘‘Kazakistan Tarihi’’, Almatı 1993
- 15- Kazak Boylarının Tarihi ‘‘Kanılı’’, 7.Cilt, Almatı Alaş Tarihi Araştırma Merkezi, 2008
- 16- Gredekov, Nikolay İvanoviç ‘‘Sirderya Eyaletinin Kırgızları ve Karakırgızları’’ Taşkent
- 17- Alpargu, Mehmet, ‘‘16. Yüzyılda Türk Dünyası Özbek ve Kazan Hanlıkları, Ankara, 1994
- 18- Ayabek Bayniyazov-Janar Bayniyazova, Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesi Sözlüğü, Ed. Kenan Koç, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- <http://www.haliluluer.com/tr/sayfa/Kazakistan> 4 Mayıs 2014
- <http://abdulvahapkara.com/arastirma-konulari/edebiyat-ve-kultur.html>
- <http://abdulvahapkara.com/arastirma-konulari/jeltoksan-olaylar.html>

TRANSKRİPSİYONLU METİN

BİRİNŞİ BÖLİM

Aj seulesü jüdep, kırka üstü ak şolan tarta kulan iektenüp atıp kele jatkan tanmen bürge şaşaktı sasır, tüje japırağı aralas, at kulağı körünbejtün kök şalgındı ıldidan kalın köş köründü.

Azdan son kögüldür aspandı altın seulesümen şarpi, kızarıp kün de şıktı. Tönürek sandıktan surğan gauhar tastaj jaltjult ojnıp ğajajıp seuletü türge endü. Jaz ortası auğan şak edü. Dalanın senge bölengen kezü ötüp, sulu ajarı kemi bastağanımen, kün seulesüne bökken jasıl şalgın semüz maldın tügündej kulpırıp tur. Kalın şöp arasınan sınışğan kıpkızıl koj büldürgenünen, siir büldürgenünen köz tunadı. Ebden saumaldanıp sajavu bere bastağan kıımızdık ta şoğırlana kezdesedü. Mezgüü ötüp bara jatkan kalın balausa, kök şalgınının hoş ilisü tanğı kırıksız taza auamen aralasıp murındı jaradı.

Kün seulesüne şomılğan köştün betü künegej tus. Köş basında ten üstüne kızıl ala masatı kilem jabılğan külsarı atan jetektegen, solgın rendü kerü şal. Astında tobulğı küren at, üstünde konır tüje jün şekpen, basında dört salalı puşpak börlük. Onın sonınan tüzbeitelgen attılı, tüjelü kalın keruen. Kejbür komdı tüjelerde ağarandağan ejel kimeşekterü körünedü. Şarırak dongalaktı ekü ajak şıkıldak arbalarda kempürşal, balaşağa... Kızkelünşek, bozbala at üstünde. Bırak bular edettegüdej en şırkap, ezüldese söz kağısıp, bürünbürü kuıp jarıspajdı. Üntünsüz tunjırap kalğan. Köştün on jağında kalın jılkı. Kırkanı büjürlej tasırtusır jütü basıp kele jatır. Köş sonunda kara mal, odan erü jüre jajılğan kotankotan kojeşkü.

Köş jürülsü şuğıl. Pıskırğan jılkı, andasanda bozdağan tüje. Üstüne kauırt kelüp kalğan mal tujağınan sasıp, kijak pen şı tübünen pırıldaj uşkan bödene men japalak.

Asığa kimıladağan kıruar el ıldıdağı masağı kere karıs kalın balkuraj kömkergen ajdın kölge karaj bettedü... Tan eletünen jau kuğandaj jönküngen jurt bür jamanattı anğartkandaj. Olardı korşauğa alıp, suit kele jatkan sojılşokpar ustağan jüzden artık er azamattar tobu bar. Berünün de astında sümbüldej sevgülük jüjruk, şajkala ırğalğan jorğa. Tüsterü suık. Şekpenşapandarının etekjenü türünkü. Buların üşünde kajınının bezündeje berük, kazan tastaj şombal, törtpak kelgen bürü erekşe közge tüsedü. Astında esük pen tördej, aj tabandı jajma jal kara kök ajğır. Takımında kelte şokpar, karına temür bauırlı kajın sojıl üngen. Ülken ötkür kara közdü, uzın, koju kara murttı adam. Tanmen bürge aşıla tüsken

kara sur jüz ak supıdaj. Bul osı köştın başsısı, Bajanauldağı Karjastan şıkkan Aznabaj ulı Sejten. Kazırgı betı Balkaş kölinın manındağı ken alkap. Al arğı maksatı osıdan üç jıl burın Altın, Altaj, Toka, Uak rularının kırık mın şanırağın ertıp Kokan handığı karauındağı Sır bojına ötıp ketken Kasım törenın balaları Esengeldı, Sarjanğa kosılu.

Sejtenmen üzengıles tüksigen kabaktı, kesken tomardaj kelte kara sur jıgıt keledı. Sarı ala kınaptı kısıq taban kelte kılış tağınğan. Kısı öltırgen adamdaj tüsı zerlı. Bul Kubet ulı Ojar. Bır kezdegı barımtağa da, jauğa da katar şapkan Sejtennın üzengıles dosı. Songı üstört jıl ıñınde Akmola ağa sultanı Kudajmendenın Konırkuljasının kasında bolıp, jakında ğana öz elıne kajtıp kelgen.

Manırağan koj, mönıregen sıır, kısınegen jılkı ünıne dabırlaj söjlegen adam dausı kosılıp, tanertengı tabıgattın bejküne tamıljığan şırkın buzıp, ken dalanı basına köterdı. Jasıl kurak arasında bujıgıp jatkan top elık orındarınan ürpiıse türegelıp, köl jağalaj zıta jöneldı... ınınen jana ğana şıgıp, tan namazın okığan molda terızdı, şokiıp otırıp alıp, şakıldaj jönelgen semız suır dabırlağan ünge sel kulağın türıp tındaj kaldı da, kenet kalın ši arasına kırııp jok boldı. Bejmezgıl kelgen jurttan seskengen köl üstındegeı kus uşu, abırsabır.

Köl jağasına damıladağan köş tüjenın komın almaj, kazan köterıp as ışpej, sel tınıstadı da kajta köterıldı. Su manajı bır euenge tüsken kezde şombal kara Ojar kajtadan Sejtennın kasına keldı. Astındağı tört ajağı ten jorğa kara köktın tızgınnın tejej tüsıp, keşe tememdaj almaj kalğan engımesıne kajta kırıstı.

— Ata meken Kökşetauın tastap, Kasım töre nege Kokan handığına karaj köştı? — dedı ol sözın alıstan kozğap. — Kazakta makal bar emes pe «Böten elde sultan bolğanınşa, öz elınde ultan bol» degen.

— Kasım töre kaj jerde jürse de sultan, — dedı Sejten jaktırmağandaj alaja karap. — Bülık bası buzıkta degendej, pele ak patşanın Jılkı jılğı ustabınan bastalğan jok pa...

— İe?

— Ustap degen atının özınen rasında jan şoşırılık... Ak patşanın ıısında ustauğa şıkkan zan eken sonın özı... Osı ustap bojnışa Orta jüz segız öklırgı bölındı emes pe... Er öklırgı bır rulı eldın on besjırma bolısı kıredı. Er bolısta onon ekı auıl. Er auıl Arka jerınde, özıne belgıı, jüz karalı üj. Auıldı üç jılğa jurttı sajlalğan starşın, al bolıstı Şıngıs tukımınan şıkkan sultandar baskaradı. Öklırgı üç jılğa sultandar sajlalğan ağa sultan ie...

— Japırmaj, e, ak patşa öklırdı kazaktın ağa sultandarına baskartkandağı oji: öz kotırın özı kasıp jatsın degenı me eken?

Sejten akırın mısıkdaj küldü.

— Uşkalaktanbaj tura tur. Ak patşa kazak ınsın ekıge bölgen. Bırı — aul arasındağı jesır dauı, alısberıs sekıldı kekırşükır. Muni aksakaldar men biler özı şeşın degen. Ekınşıs — kısı ölmı, barımta, ükmetke bağınbau terızdı aur künelar. Muni ağa sultan baskarğan ökırık pırkaz karajdı. Ökırık pırkaz ekı patşa kızmetkerı jene ekı jılğa sajlanğan ekı kazak jesietırden kuraladı. Bulardın şeşımın gübırnalık sot bekıtedı. Onda bırdebır kazak jok. Söjtıp bızdın tağdırımız berıbır öz koldarında...

Sejten sel ündemej kaldı. Şubırıp kele jatkan köşke burıla bır köz tastap kürsındı de, kajtadan söjlep kettı.

— Sol ustapta: «kazak Muhambet pajğambardın jolın berık ustağan dınşıl halık emes, onı şokındırıp alu onaj, tek aulğa uekılder jıberılsın» delıngen.

Ojar külgendej bop ınsın aksıttı.

— Jene ol ustapta eşkımdı zorlau bolmasın, erkım şokıngısı kelse, öz erkımen şokınsın degen de söz bar ğoj...

— Sejten atının basın jedel tartıp aldı.

— Sen onı kajdan bılesın?

Ojar ekıuştı jauap kajırdı.

— El kulağı elu...

Sejten atın tebınp kap, kenet kızulana söjlep kettı.

— Kasım töre bız sekıldı akımak emes edı. Arka jerınde segız ökırıgtın ne üşın kurılğanın bızden burın tısındı. Toka, Altın, Altaj, Uaktı ertıp patşa kurığı jetpejtın Bestanbalı jerıne karaj köştı. Bız kalıp kojdık. Kalğanımızdan ne taptık? On jıldın ışında Taldı özenının sağasında Karkaralı ökırıgı, Kızıljar bekınnsının janında Kökşetau ökırıgı, Semej bekınnsının tusında Ajaköz ökırıgı, Ombı kalasınan tömendeu Akmola ökırıgı, Jemş bekınnsının kasınan Bajanaul ökırıgı, Amankarağajdan joğarı Kusmurın ökırıgı, Ombının ontüstık salasında Üşbulak ökırıgı kurıldı. Bükıl Arka jerıne temır tor jabıldı, endı tırp etıp körşı! Karamağındağı elın tügıl, tuğan ınnnın balasın araşalauğa küşın jetpej kaldı.

Sejtennın sonğı sözının menısı bar edı.

Batıs Sıbırđın turğın jurtı men jer ajdalıp barğan adamdardın arasında ejel jınısının öte jetkılıksızdıgın eske alıp, Bırınş Nikolaj patşa 1825 jılı 11 fevral' künı kazakşa Tauık jılğı akpan ajının on bırında Sıbır generalgubernatorı men Orınbor soğıs gubernatorına Sıbırmen şektes kazak sekıldı «buratana» ulttardın jas kız balaların kolğa tısıruge jarlık

bergen. Bul jolda kandaj amal bolmasın koldanuğa ruksat etilgen. Satıp aluğa da, aldap aluğa da boladı delengen.

Osı jarlık bojnısa kolğa tüsken kız balalar şokındırılıp, ejel jınısına muktaj sem'jalarğa tapsırılıuğa tıstı. Asırıp alğan adamdarğa azıktılık retinde on bes jaska tolğanğa dejin kömek körsetilip, al kız balalardı ekelgen kışke kolmakol on bes som sıjlık beriletin.

Mıne osı jarlık Sejtennin tuğan inisi Tajjannın jeti jasar kızı Altınşaştı da karmakka tüsürgen edı. Tajjan patşağa karsı ereuil ujımdastırğanı üşin bes jıl burın Ombı OrdansGauze sotının ükımimen ölüm

jazasına kesilgen. Onın er jetip kalğan üş ulı Sıbırge Turinskke ajdalğan. Belgısız adamdar bejmelim jakka eketip bara jatkan ağaların sonınan kalmaj sırıldap jüglngen jeti jasar Altınşaştı karauıl bası oficer iemdenip, Ombıdağı bir seudegerge satkandı. Jas kızdın körkine tan kalğan Sıbır korpusının ştab bastığı generalmajor Fonderson onı elgi seudegerden kalap aladı. Altınşaştan köz jazıp kalğan Sejten, üş jıl ötkennen kejin onın ekesin öltürüşilerdin birı Fondersonnın kolında üj sıpıruşı bolıp jürgenin estidı. Özdep Ombığa keledı. Generalmajordın sak küzetşiler böget bolıp Altınşaşka jolığa almajdı. Teuelge bel buıp, tünde Fondersonnın üjine şabuıl jasap, tartıp eketem dep jürgeninde, generalgubernator bılıp kalıp, özı ajaldan ezer kutıladı. Sejtennin kazırgı ajtıp kele jatkanı osı bala jajı. Bul onın könilindegı aur jara. Eger aldajalda osı jarağa bıreumıreu tıp ketse, Sejten özın özı ustaj almajdı, bulkantalkan aşığa beriledı. Bırak bu jolı Sejten öjtpedı. Bır kezde kanjıgalas serik bolğanmenen, ol Ojardan azdap küdiktenedı. «Adam sırı — sandık ışındegı kazına. Onda altın jatır ma, bakır jatır ma, bırden bılı kiin. Kıltnı özdeu kerek». Sondıktan da ol endı Ojardan sırtarta söjledı.

— Sol ustap bojnısa bız kazınağa jüz karadan bır kara jasadık töleuge tıstı edık. Bırak sol zannın özın kım durıs koldanıp jür? Ağa sultandardın malı jutka ıkkse — zeket töle. Janaraldın, pristaptın üjı örtense — ülesındı apar...

— Ak patşanın salık turalı kosımşa emırı şıktı dep jürgenderı kajda? — dedı Ojar tünere.

— Ie, şıkkanı ras. Bırak odan kara kazakka kandaj pajda? Kojan jılı mamır ajında patşanın salıktan bosatkan bes jılı ötkennen kejin, jana jarlık şıktı... Bul jarlık bojnısa ökımet kızımetinde jürgenderge, ağa sultan, bolıs, jesietırlerge bırtalaj jenıldık berıldı. Olardın bıraz maldarı salıktan bosatıldı. Tek özderıne menşıktı tölengıtterı üşin ğana salık tölejtın boldı. Bul jarlıktan utkan Semeke, Bökej, Ueli hannın tukımdarı ğana.

Patşa aǵzamǵa jakkan kызmetterǵı tıshın tóre tukımının şanıraq ie sultandarı mın jılkı, mın jarım kara mal, mın jarım som akşaǵa deǵın ómirbaki jasak tóleuden ada etıldı.

— Jok, men patşa aǵzamın bul jarlıǵın ajtıp kele jatkan jokpın...

— Endı kaj jarlıǵın?

— Jasak tólenetın mal sanı úş jıldı bır sanalǵanmen, jut jılı jasaktı tek kolda kalǵan malǵa tólejdı dep júrgenderǵı kajda?..

— Onın ras. Bırak kazakka on ırı karadan bır tusak tóledı ne, júz tusaktan bır ırı kara tóledı ne, berıbır emes pe? Bajkajmın kömejinde bırdeme turǵan ıspettes. Onda sen ak patşanın blzge ıstegen jaksılıǵı bolsa sonı ajtsı?

— Kömejimde kara halıktın muktajına kinalǵan zapıran tur, — dedı Ojar kabaǵın tüksitıp. — Odan böten ne boluşı edı mende?!

Sejten Ojarǵa jılı júzben karadı. «Men osıdan beker kúmedenıp kelemau. Kanına tartpaǵannın karı sınısın deme j me kazak, kanına tartıpak kele jatırau bejbak. Ekesı Kubet Karjastın bel balası edı...».

— ejtkenmen, kalauın tapsa kar janadı, — dedı Ojar kajtadan ün katıp. — Aı patşanın da tıın taba bılgın jón. Osıdan ekı jıl burın kökteimde Karaótkeldın aǵa sultanı Kudajmendenın Konırkuljası kazaktar balalarımızdı sıpajǵa — soldatka aladı dep seskenetın arız etıp Petrborǵa bar

ǵanında, patşa aǵzamın özı kazak jıǵıtterı eş uakıtta da sıpajǵa alınbajdı dep, buzau terısıne mörın basıp, uaǵdasın jıbergen jok pa?

«Osının özı kaj sokpakka apara jatır?» — dep Sejten taǵı da sezıktene kaldı. Söjtse de:

— Buzau terısı emes, buzau terısınen ıstelgen kaǵaz desetın. Kapkalın bolatın, ózım körgem, — dedı ol jajbarakat. — Sol kaǵazdan ke jın aǵa sultan Konırkuljanın kadır ulanasır óstı. Sonın arkası ǵoj bu künı kalın Ar

ǵındı şaşau şıǵarmaj ustap otırǵanı. Újırın bermes osındaj bır marǵaska ajǵırlar bolatın.

— Sejten sel ündeme j kaldı da, kürsıne kajta söjledı, — jırma mın jılkı ajdaǵan Kudajmende balası ondaj kaǵazdı aludın bır amalın tapkan şıǵar. Bırak ak patşa edılettı bolsa Kasım tórenın arızın nege tındamadı?

— Kandaj arızın?

— Kasım tóre kazak jerıne bekınıs salıp, pırkaz kurudı toktatın talap etıp osıdan on jıl burın kaǵaz jazǵan jok pa? Odan ne şıktı? Jauap berudın ornına jerımızge esker üstıne esker töktı. Akmola, Ajaköz, Bajanaul ökrıgın kındık ortasına Aktau bekınısın sala bastadı. Bunısı endı bükı Arkanı kandı şenberıme alamin degenı emes pe? Osını

sezgen Kasım töre Kokan handığına karaj aıstı ğoj. Ondağı oji Sır bojındağı kalın kazaktı Abıladıñ ak tuının astına jinap, dıñ bür Kokanmen tıze kosıp jurtımızdı tınış, alansız etu emes pe edı.

— Bırak Kasım törenın ol ojınan ne şıktı? — Ojar mıskıldaj külgen terlızdı. — Taşkent kuşbegınen Esengeldı men Sarjannın aman kajtuının özı ekıtalaj...

1824, jağni kazakşa Meşın jılı Kökşetau prikazı kuruldı. Bul — ak patşanın Abıladı urpağının ata mekenıne auız salı edı. Osı jıldan bastap Kasım töre balası Sarjan sultan kol jinap patşa eskerı men ustaptı jaktajtıñ Semeke, Bökej, Ueli handardıñ urpaktarına, Kökşetaudın ağa sultanı Kara Tokanın Zıkarasına karsı küres bastadı. Kejde jenıp, kejde jenııp, basınan san ajkastı ötkızedı. Akırında Kokan handığıñın kol astına enıp, 1834, jağni Jılıkı jılı osı handıktın bas küşı Taşkent kuşbegı, tejkıktın Kalpı ruınan şıkkın Memet elımmen tıze kosıp, kazak jerın Rossija imperijasınan bölıp almak bolıp, altı mın eskermen Ulıtau önırıne keldı. Osı önırge Korđan attı bekınıs turđızıp, bızge kosılınar dep janjağına jar saladı, ağa sultan, el bilegen aksakaldarđa at şaptıradı. Bır jağınan şağınşağın jasak attandırıp, Karaötkel, Kökşetau jerındegı kalın Arđın elın şaba bastajdı. Munı estıgen Sıbır gubernatorı Ulıtauğa generalmajor Bronevskij baskarđan altı zenbırektı bır mın esker jıberedı. Bronevskij köp keşıkpej Ulıtauğa tajajdı. Jakın kalđan patşa eskerınen korıkkın Taşkent kuşbegı Korđanđa azđantaj sarbazdarın kaldırıp, Betpakdalağa karaj kaşadı. Al Korđan bekınısı köp soğıspaj Bronevskijge berıledı. Taşkent kuşbegı Memet elım kazak jerın Rossija patşalığınan onaj ala almajtuına közı jetıp, kürestı bırden toktatadı. Odaktasın mundağ opasızdığın körgen Kasım töre balaları endı Sır bojındağı kazaktardı jinap, Kokan handığıñın ıkpalınan kutılmak boladı. Bırak Taşkent kuşbegı bunı sezbegensidı, ak patşamen küresuge kajta kol jıjamız, keneske balalarındı jıber dejdı Kasım törege. Al ol kurulđan kakpandı anđarmajdı. Taşkentke jırma jığıtpen kolbaşşı balaları Esengeldı men Sarjandı, şubırtpalı Ağıbaj batırdı, Sarjannın jırma jasar balası Erjandı jolđa şığaradı. Bulardıñ Taşkentke ketkenı Arkağa da jetedı. Ojardıñ ajtıp kele jatkanı osı jejt.

Sejten bul habardı burın estıse de, mıskıldaj söjlenen sözden bır suık kekesın anđarıp kaldı. Ojarđa seskene karadı. Kenet esıne osıdan üş kün burın kojınan julıp alıp tastağan şubar jılan tüstı.

Ajdın köldı, jasıl beldı, karağaj, kajın sınsığan katparkatpar jartastı Bajanauldan attanđan Sejten Karamendı tauı etegın basıp, Balkaşın terıskej tumsığındağı Mın araldın batıs jağına ötpek edı. Osıdan üş kün burın bular Karamendı tauının şurajlı

etegine jetken. Bır jetiden berı at üstinen tüşpegen Sejtın, köş ornığısımın, janjağı anık körlnetın bır jartastı töbenın basına şıgıp, köz şırımın aldırmaq bolğan. Ujıktap ketken eken. Üstinen bır suık lep ötkendej sezındı. Közın aşıp aldı. Eştene de körlınbejdı. El jımjirt ujkıda. Aspanda kümıs aj ğana akırın jılıdı. Munı ojatkan ne? Sejtın kozğalmaj üntünsız sel jattı. Sol mezetteak keude tusında bırrdeme jıbrılağan sijaktandı. Alakanın sel juma, on kolın keudesine kojıp ujıktajtın edetı bar edı. Kenet aş karnına supsuık bırrdene tidı. Sejtın jılan ekenın bırden sezdı. Kozğaluğa bolmajdı. Taulı jerdın jılanı uıttı keledı. Jılan sırğıp keudesine taman kele jatır. Mundaj suık, mundaj ızğarlı bolar ma! Talaj ajalğa karsı umtılgan Sejtın batır, jüregı attaj tulap demın ezer aldı. Bajau sırğığan jılan bır kezde Sejtennın sel jumulı alakanının arasına basın suktı. Laka bas, bılektej juan, kajrak tas tüstes tau jılanının özl. Eger sausağının bırı dır etse bıttı, ulı tılın salıp alı kemıl. Endı jılan basın alakan kuisınan ötkızıp, erı karaj jılı berdı. Sıre, tamak tusına kelıp oralmaq. Sejtın bala jasınan jılanşajannan korkıp körgen emes. Mundajdın talajın tabanına basıp ulı tılın suırğanı bar. Edet kılğan koldın bılektej juan jılanının alkım tusınan kışkaştaj bop kalaj jumıla kalğanın Sejtın onı kojnınan alıp şıkkanda bırak bıldı. Jılan iretıle, bulkına bılegine oralğanmen, küştı kol alkımınan bırekı ret mıtıpmıtıp kısıp jıberdı de, bos büjendej öleksesın solban etkızıp anandaj jerge top etkızdı.

«Mıнау Ojar da kojnına kırgeıl turğan sondaj şubar jılan emes pe eken?» Ojar kanşa şombal bolğanmen Sejtennın kurıştaj kattı karulı kolının bır mıtığanınan kalmajdı. Bordaj opırılıp at üstinen kulap tüsedı.

Ojar Sejtennın aşulı kabağınan bır sumdıktı sezdı me, janağı anğırt ajtıp kalğan sözderın juıpsajdı.

— Kokan kuşbegıllerıne senu kın. Jenıltek ejel terızdı, özderının könlı auğan jağına karaj jalt ete tüşulerı oponaj... Esıl erler anğaldıkpen mert bolıp jürmesne netsın.

«Jok, Ojar bajağı Ojar. Munımen bırge bır kajıkka mınuge boladı». Sejtın janjağına ojlıana köz tastadı. Kün keşkırıp kalğan eken. Dala kumajt topıraktanıp, jaz ortası auıp sarı balaktana tüşken, taspı jonıška men jatağan, şengel kezdesne bastağan. Er tusta ojdımojdım kalın karağaj körlınedı.

Kün sonğı seulesın adır üstıne jajıp salıp, menıreu dalanı kızığılıt seulege bölep, batığa ajnalğan.

Azdan son köş kalın kopalı, kökpenbek ojpatka endı. Bul ara Karjas ruının en şalğaj jajlauı. Budan erı Balkaş ölkesı, Sarısu alabı, Sır bojı bastaladı. Samsaj köşken jurt art

jaktarında buldıraj karautkan Arka taularına alandaj bastadı. Kazır kün batadı, jabılğan ımrtpen bürge tuğan ölkenın en sonğı seleuıtı de öşpek. Arttarına burılıp karağan sajn jüregıne suik semser tigelı turğandaj könlge mun, közge jas keldı. Alda ne kütıp tur? Bakıt pa? Mihnat pa?

Del osı sette batıp bara jatkan künmenen bürge azalı, zarlı ün estıldı. İldiğa karaj entelej kulağan köşın bür büjürnen, jalkujrığı küzeuıtı tajğa mınge, ekı büjürın tajanıp alıp, «Elımaj» enın salğan on törton bes jasar kara torı kız bala körındı. Tabiğat kinağan bejküne elıktın balasındaj jılap keledı.

Köşke ergen jurtın könlküjın del şertkendıgınen be, tırı pende onın enın buzır emes. Tömen karap uhlej beredı. Sejtennen «toktat» degen bujırık bolmağan son, jurt endı munaja tındauda. Kız bala şırıldaj tolkidı:

Tuğan jerdın kija almaj tau men tasın,

Bız kelemız tija almaj közdın jasın,

Ne jazıp ek, jasağan, taptatardaj,

Körıngenge halkımın altın basın.

Arman etıp jazılmas jan jarasın,

Atameken tastadı ken dalasın.

Öz jerıne sıja almaj barğanında

Ögej elden, kajran jurt, ne tabasın?

Şıkpaj jatıp besıkten kajğı torıp,

Sarğaldaktaj janbırsız kalğan solıp,

Kajda barsın aldında Korkıt körı,

Nege tudık bakıtsız halık bolıp.

Kız balanın enı Sejtennın kökregın tırnap jatkan terızdı, kabağı salbırıp tunjıraj tüsken.

Eger en budan erı sozılsa sonau artta kalıp bara jat

kan tuğan jerıne degen kasıretten jüregınen kan tamşılajındaj körındı. Osı bür bulkantalkın bolıp kelgen küjıkke şıdaj almağan Sejtın «toktat!» dep kolın köterdı, kız enı pışak keskendej üzıldı.

Endı köş şubalandamaj, aldıartın jııp, köldı ığıstaj tajap keledı... Aldarında jazık alan, odan ötse, arada kol sozım jerde özderı kaşıp bara jatkan ögej ölke.

Sejtın bürdemedın seskengendej atının basın tarttı. Aldınan kölmen katarlasa sozılğan kalın kopa kamıstın özderı bettegen köz jeterjetpes bür tusınan, eldene karan ete tüsken terızdendı. Közı kanşa kırığı bolsa da ne ekenın anık ajıra almadı. An dejın dese, kısı

bojı kamıstan kalaj körinedi? Adam dejin dese elsiz kalın kopanın arasınan ne tappakşı? Urıkarı derlik, bul ara kara joldan şalgaj... Elde bulardın ızın andığan jau ma?

Sejtennin könnine kümen kirdi. Bırak Ojar onı bul küdükten ada etti. Sejten körgendi bu da körgen eken.

— Sejteke, — dedi ol atın tebniıp tajaj tüsüp, — köştü jinakı ustamasa bolmas. Bul Mın aral kojnauı korkınıştı. Kaban da, jolbarıs ta bar desetin. Jana bajkadınız ba, ene bır tustan jügürgen kaskırdı?..

— Men adam ba dep edim.

— Bul arağa adam kajdan kelsin. Men anık kördim. Kaskır. Sıre kojan kuıp jürgen bolui kerek, sekire jügürgen türü sojkan.

— Kaskır bolsa kaskır şıǵar. Jassın ğoj, anık körgen bolsan...

Endi köş burıngısınan jinakı jürdi. Sojıl, şokpar ustağan karulı jüğütter janjaǵınan korşap, mal bütkeni ortağa ala, şaşau şıǵarmaj, tutasa tüsti. Tek tün ortası auğan kezde, jaǵası attı kısı körinbes kalın anakurajlı Basköldin tusına kelgende ğana:

— Osı arada azırak köz şırımın aldırsak kajter edim, Sejteke, — dedi Ojar. — Katın, bala ebden kaljıradı, jüğütterdin de kejbireulerin at soǵıp tastaǵanğa uksajdı.

— eñ de jüre tüssek... Konuğa bır kauıpsız alan tappasak bolmas.

Köşke bul önir mülde bejtanis. Joldı kansölsiz sur betti, şiltigen Semen ğana biledi. Jön körsetip kele jatkan da sol.

Oı Ojarğa bır köz tastap, Sejtenge karadı.

— Mundaj jedel jüriske jurt şıdar emes. At şaldıruğa da osı ara durıs. Budan erı şalǵın azajadı da kamıskuraj köbejedim.

— Ajtkandarın bolsın... — Sejten özi bırıñşı bop attan tüsti. — Jurt tan sız bergense köz şırımın alsın... Al biz kezektese küzetelik.

— Makul.

Tüjeler şögerlip, arbalar doğarılıp, jurt dabırlaj ornığa bastadı.

Sejten janına topırlaj jinalǵan serikterine:

— er karaulı bır bie saımdaj uakıt köştü ajnala jüredim. Alǵaşkı kezek özımdiki, — dedi. — Menimen bıрге kajsın kalasın?

— Men.

— Men.

— Men.

Zor deneli üş jüğütt toptan bölündi.

— Sızden kejiŋgı kezek menıkkı, — dedi Ojar.

— Jata ber. Bır taŋa şıdarımın!

— Sızdın erkaşan da tın bolğanınız jön. Bız sekıldı jastarğa tüngı küzettın özı de bır kızık deuren ğoj.

Sejten jauap bermedı. Jurtka:

— Al ujıktandar! — dep, karauıl jıgıtterın ertıp, bölınıp şığa berdı.

Azdan son jol soğıp kaljırağan jurt kattı ujığa kettı. Sajdın tasındaj er jıgıtter şokparların bastarına jastanıp, sojıldarın jandarına jatkızıp, jüjrkterın belbeulerıne bajlap, köştın ıışne şaşırar orın aldı. Erıberıden son er jerden korıladağan, pısıladağan dıbıstar estıldı.

Dala tıptınış, tek andasanda lüp etıp sokkan jelmen ojnap ükkı kuraj men kamıs bastarı şılıdaj jöneledı de, lezde tına kaladı. Oktınoktın köl jağasındağı eupıldektın kümpıldegen ünı men ögız şağalanın ökkırgen ajkajı estıledı. Kenet aş tülkının tırnağına ıkkken japalak jerge kulağan balanın dausındaj şar etedı... Tujak serıppej tınım alğan köş. Er jerde ujkı bılmes sırdın müjzınde j kakırarjğan tört küzetşı... Bular da jantajıp azırak demderın alsa eştene etpejtın sıjaktı. Tuğan jerınen şubıra bezgen bışara jurtka Jetısu men Arka tıjısken elsız aulakta kım timek? Kım andıdı onı? ejtse de, ünsız tın kurılğan kakpan terızdı, elen bolğan jön...

Aj seulesı kemi, aspandağı juldızdar bırınen son bırı sönıp, tan jakındağanda, Ojar kasına Semen men köş kozğalar aldında kosılğan körşıles auıldın ekı bejtanı jıgıtın ertıp Sejtenın kasına keldı.

— Sejteke, tan da jakın... Azırak köz ıkkındırıp alınızdar, — dedi ol.

«Sel tınığıp alğan da terıs emes, tınış sekıldı ğoj. Ertengı jol da auır», — dep ojladı Sejten ıışınen. Söjtse de:

— Jarajdı, ujıktamasam da belbeulmdı bosatıp, sel tınım alajın. Jıgıtter de söjtsın, — dedi. Bırak ketıp bara jatıp tağı da toktap azırak kkkrdı, — degenmen sak bolındar, köl manının kamısı tım ürejlı eken, kaskır, kabannan ada emes şığar.

Özı özgelerden okşaulau barıp, ekı kolın basına jastanıp üntünsız jata kettı...

Küzettegı tört jıgıt bırınen bırı köz jazbaj köştı ajnala jür. Sırt bejnelerı sak kulak, jıtı köz karauıl terızdı.

Sejtenın kobaljığan könlı ornığajın dedi. «Osılar sekıldı, «sen tur, men atajın» er azamattarı bar jurt kor bolar ma... Mundaj jajsandarının mol jaralğanına kudajğa şükır...»

Altı künnen berı «kuğınşığa kezdesıp, sonımnan ergen jurttı kırğınğa uşıratpasam etdı» dep kobalji şarşağan köndıdın ornığa bastağanınan ba elde köpten berı at üstınen túspegen denesı talmausıradı ma, Sejten aspanda akırın jüzgen ajğa karap jatıp ujıktap kettı.

Del osı kezde Ojar men Semen köştın aldınğı jağındağı kalın kamıstı tübek tusınan ajnala ötıp bara jatkandı. Olardıń kulağına kamıs arasınan:

— Ojar, bız dajın, — degen eldekımnın dırıldej sıbırlağan ünı estıldı.

Ojar kıl toktaj kaldı. Burılmastan:

— «Kakpandı koja bılmegegen kasasın kaldırar», ekennın auzın... Bağana kün batarda bıreullın közge túsıp, Sejtenge elen tuğızdındar. Jana ğana jattı. Bız kazır onı bajlajmız. «Attan!» degen uran şıkkanda, kapı kalmandar!.. — dedı akırın ğana.

Ol köştı ajnala jüre berdı. Büjırden kosılğan Semenge:

— Kazır Sejtendı alamız, — dedı.

— Ojau jatkanda ma?! — Semennın ünınen korkınış lebı anğarıldı.

— Endıgı ujıktap ketken şıǵar. Ujıktamasa da alu kerek! Jakıp, sen Sakıpka bar, şökken tujelerdı kalkalaj ajak jağınan kelsın. Özın kubıladan. Dıbısın şıǵartpaj basajık.

— Kup.

— Sejten sergek ujıktajtın. Üstınen kus ötse de ojanatın. Sıbırdı sezıp, orınan atıp turmakşı boldı. Bırak kenet üstın albastıdaj basıp alkımınan kışkaştaj jabıskan temır sausaktar ünın şıǵartpadı. Keudesıne mıngen şojındaj aur şombal dene men ekı kolın ustağan ekı baluan jıgıt bını tırp etkızbedı. Enımnıne degenşe ekı kolu artına kıl şılıbırmen matalıp, auzına oramal tıǵıldı. Ekı közı su karanğı bolıp bajlandı. Sejtennın kökejınde: «etten! etten!» degen arman ğana bulığa tuladı.

— Bunın kebını kigızıldı, — dedı özıne tanıs küngırt dauıs, — Semen, sen osı arada bol. Al sender sarbazdarğa jetınder. Belderıne bajlağan attardıń şılıbırılardıń kesınder, ertokımdarınan on üzengılerın şeşıp alındar!

Sejten kıl şılıbırdı bılegıne batıra bulkınpbulkınp tüstı. «Japırmau, mınau dauıs kımdekkı? Ojar ğoj! Sorlı jürek, beker ses bermegen ekensın? Kap! Kap!» Ol azdan kejin özının jalğız kalğanın anğardı. «Jok jalğız emes şıǵarmın. Jana ğana Ojar «Semen, osı arada bol» degen jok pa edı? Sonda bul da jau bolğanı ma? Şıkkır közım, nenı körgensın!» Sejten auğa túsken mekredej jantalasa tulaj berdı.

Degenmen, jau nietı de öz degenınen şığa kojmağandaj. Ujkıdağı sarbazdardıń ten jartısınan attarı bosatılıp, kejbıreulerının on üzengılerı alınıp kalğan kezde, túsınen

şoşıp ojanğan jas jıgıtterdın bırı sumdıktın bolğanın bırden anğardı. Karandağan kısılerdı körıp:

— Jau keldı! Jau keldı! Attan! Attan! Sejten ağa! — dep kulındağı dausı kurakka şığıp jar saldı. Barımta, şabuılğa üjrengen jurt orındarınan atıpatıp turdı. Tan kılan berıp kalğan kez edı, kalın kamıstan kuğınğa jıberılgen kırıkotız salt attı sıpajlar da şığa keldı. Şankşunk etken bılte mılıktın dausı estıldı. Ürgen it, jılağan bala... Atılğan mılık... «A, kudaj, özın sakta» dep ürıkken, korıkkın dauıstar janjaktan ürejlene jamıraj, jana ğana ujkıda jatkan bejkam köş azankazan boldı da kaldı. Kenet:

— Alğa, jıgıtter! — degen kattı ün şıktı, Sejtennın esık pen tördej tokpak jaldı kara kök ajğırın ojnata Ojar özgeden bölıne berdı. Basında oramal, bılegın sıbanıp alğan. Kolında jalan kılış, şabatın kaskırdaj ekı közı ottaj jajnajdı.

— Ölek şejetıpız, öltırsek bejetıpız, — dedı ol tağı da küştı dauıspen, — kene, erınder sonımnın!

— Ojar! Basta, Ojar! — dedı attarına mınıp ülgırgeñ kej jıgıtter.

Ojardın kasına şoğırılana kalğan, tastaj tüjılgen şağın top «A, kudaj!», «Aruak!», «Ajdabol!», «Karjas!» dep bırıne bırı urandasa jel berıp, sojıldarın kötere, karsı jakka lap kojdı. Aldarında Ojar. Bırak ol karsı şepke jeterjetpesten atının jalın kuşa kuladı.

Mılıktın suık ünıne üjrene kojmağan esıl erler, kolbaşılardıñ ajrılgan son bögetke kelıp karkını basılğan tolkındaj, jau şebıne tajaj tüsıp şaşırana toktadı. Kejbıreulerı attarının basın burıp alıp, kejın karaj şaptı. Kılışın köterıp üstıne tönıp kelgen kuğınşı jağının ekı jauıngerıne, jerde domalap jatkan Ojar zekıp:

— Tüsınder attan, ittın balaları! — dedı. — Bajlandar tez menın kolımdı! Aparındar tez Sejtennın kasına... Kalağa tajanganda bosatarsındar, elden şıkkansa bıрге ustandar!

Ojardın kolın artına bajlap, uşu bolğan jurttın kak ortasimen, bıır şette turğan Sejtenge apara jatkada ol eldekımnın:

— Armanda kettınderau, kos arısım! — degen künırengen dausın estıldı.

Ojar ankau eldın betıne karauğa jüzı şıdamaj, ajağın şalıp basıp öte berdı... Talanğan, şabilğan köş, jünın julğan tırnadaj bop bar senınen ajırıldı. Endı kejın kajtarılmak boldı. Suık mılıktı, kerı kılıştı esker jasağın baskarıp kelgen esaul Lebedev ıskıra kamşısın üjırıp, kaskır şapkan kojday ujlığıp kalğan jurttı ken alanğa jinadı da, janında turğan Konırkulja ağa sultannın kış balası sarı ala tüjmelı Şıngıska jiren murtın tıkrejte ejırejıp:

— Kajda kaşıp kutılmak? Sura mına şaldan, — dedı bağanağı köş bas

karğan inabattı aksakaldı körsetip, — patşa ağzam jarlığınan kutılı, ajaldan kutilumen bürdej.

— Büz ajıptı emesplz, — dep aksakal jauap berip, tömen karadı. — Üjürden sajak kana bölek jajıladı. Özen kajda kujsa, tamşısı da sonda kujadı.

Tılmaş aşulanıp kaldı. Söjtse de sır bıldırmeji:

— Altın, Altaj, Toka, Uak bostı dep sender de boskıların keldi me? Azğırğanğa erip azajın dedinder me? Sarjan sultan tu kötergel, jurt ta at üstinen bür tüsken jok. Kaşa aul kırğınğa uşıradı. Toktajtın uakıttarın bolğan jok pa, kılın esuas?

Şal aur kürsındi.

— Jana özün ajttın ğoj, Altın, Altaj, Uak, Toka ana jakka ketti dep. Sınıktan bötennün berü juğadı ğoj. Olardın ülgısınmen özgeler de kılın pıspesın kajdan bilesinder?

— Sonda ak patşağa, ağa sultandarğa kojar kılınların kandaj?

— Şırağım, el tınıştığın joğaltkan bür alasapıran zaman bolıp ketti emes pe, — dedi aksakal uhlep, — jılıjılı söjlese jılan kılınen şığadı, kattıkattı söjlese musılman dınnen şığadı. Büz bür mal bakkan momın elmız. Aul üstinen atılğan mılık tek kana jilkını ürkıtpejdı...

— Ol mılıktı atkızdırıp jürgen özderün emessinder me?

— Sonda büzge koj bolıp kırıl demeksın be?

— Kolınnan koj boludan böten kelmese, jaz jajılımındı, kıs kıstaındı bılıp jajına jürmejsın be!?

— Jajıma jürge kojıp tursın ba? — Karija tılmaşka oktı közınmen karadı. Kotan janına kaskır apanın kazsa, kojda ne es kaladı? Sıpajlarının şoşajğan mılıktarı jerleme salınıp jatkan anau bekınster sol kaskırdın apandarı emes pe?

— Özderün ünderındı şığarmasandar, olar da mılıktarın şoşajtpajdı.

— Al ünımdı şığarsam şe? Bauızdajın dep jatkada eşki ekeş eşki de bakırıp öledı. Sen büzge sol eşki kurlı bolma degenın be? Jok, şırağım, jerımızdı jırtıp, özenımızden balığın aulap jürgen mujıkka kamşı kötergen bür de kazak jok şığar. Al kılışın süjretip esikten kılıp tör menıkı degenderge...

— Ie, ondajlarğa ne ıstej alasındar? Koldarınnan kelerü bügıngıdej bos ka kırılı ma?

— Adal ölu de — abıroj. — Karija tılmaşka alar bürkıttej sustana köz tastadı. — Şırağım, ajak alısınnan bajkadım, sen özün Ebıkajır, ne bolmasa Ualihannın

urpaktarının b r ne uksajsın... Bas kespek bolsa da t l kespek jok degen, b r surajtın sözüm bar...

— Ne söz?

— Eb lkajırǵa da, Uelige de patşa aǵzam handıktarimen b rge kundız  ş k, okalı kokır, altın baldaktı almas kılış berd . Kundız  ş k penen okalı kokırdı beru  t s n kt , bekdadalar kis n degen  ǵar. Al kılışına j n bolsın? Onı k mn n basına t nd rs n dep sıjladı?

— Patşa aǵzamnın degen ne k nbegenderd n!

— Durısındı ajttın, er j g t ekens n. B rak b z k pp z ǵoj. Kara da bolsak, kanımız b r kazakpız. Ueli men Eb lkajır urpaǵının ber m zdz n b rdej basımızdı ala beruge kalaj j reg  daualajdı?

T lmaştın akşıl j z  k pk ren bop kett . Ataların kazak halkının kan şer kara niet jendet  dep turǵan osınau t l tartpas şaldı at baurına aluǵa da dajın. Baǵanadan esaul Lebedevke şaldın s z n audarmaj kojǵan. End  şıdaj almaj j n şke er nder  d rd r et p:

— Esaul mırza, — ded  aşuın basa almaj, orışşalap, — mına kara sakal, patşa aǵzamdı balaǵattap tur!..

— It n balası! — ded  esaul kızǵılt murtı aşulanǵan kanden k ş kt n kujrıǵındaj d rd r et p t k reje kap. — K rsetej n men buǵan patşa aǵzamǵa kalaj t l tig zud ! — Ol atın ojnatıp Abzal aksakaldın kasına jet p bardı da m s ndeje kozǵalmaj turǵan el aǵasın buzau t st , korǵasın baurılı tobıl

ǵı kamşısımen, del basınan tartıp, tartıp j berd , — Me saǵan! Me, saǵan! Patşaǵa t l tig zet n sabazsın ǵoj!

Kulaştaj s ltegen kamşı auanı kesk lep «ıs, ıs» eted . Karttın basınan kan josıp aǵa j neld , b rak Abzal jartastaj bolıp,  n  şǵarmastan kozǵalmaj tur.

Bul sumdıktı körgen jurttı şeg n tartıp  rpi se kaldı. End  urıs kez nen de beter  rejlengendej. B rak kılıştarın jalandatıp turǵan soldattardı k r p, kejj n japırıldı.

—  lt rd  ǵoj sorlını! — degen ejeld n aşhı dausı şıktı.

Dala taǵı da tına kaldı. Izalana sokkan kalın jurttın j reg n ten z tolkıp, kajık kalkıp tındaǵandaj, bar elem k rgen sumdıǵınan şoşıp bulkantalkan boluǵa tajau.

— Mına ed rejgen mısıq murttın urǵanına  k nbejm n, — ded  Abzal şal bet ndeg  kanın s rtpej, — sarı ala t jmel  sultan urpaǵı, kanım b r kazaǵım ed n, sen n araşa t spegen ne  k nem n.

Söjdedi de Abzal en akırğı küşin jığandaj özderinlin kelgen jağına karaj ajağın ilbi basıp jüre berdi.

Jurt tağı da sonın sonınan erdi.

«El közünşe şaldı beker urdıau mına esalan jasaul» dedi işinen Ojar, köp tebense — jer silkindedi, kijanattı közmen körgen jurttı basu kın. Bügün Sejtendi ustasan, erten baska bireuın tabadı. El bolıp birigip patşağa karsı turuğa tek ata saltı, el destür böget bolıp jürgen jok pa. Er rudın, er bolıstın öz kösem bar. Birine bir könbejdı. Al berinlin basın kosatın kösem tabılsa ne bolmak? Kazak asau jilkı terizdi, kım üjrete bilse, sonı ğana ie tutadı. Sondaj adamı tabılsa, mına jurt sonınan şubıra jöneluge dajın...»

Bir arkanmen bajlaulı turğan Sejtendi men Ojardı tusınan «koş, kos arıs!» dep şubırğan köştin en songı şoğırı öte berdi. Ojar tağı da ojlıana kaldı. İsteği kuanış sırtka şıguğa dajın tur.

«Menin bulaj kolğa tüskeni durıs boldı. Az uakıttın korlığı elak umıtlar. Al kijanatımdı bilse mına jurt...»

On şaktı sıpaj köştı ajdap, Bajanaul jakka ketti de, kalğandarı bajlaulı Sejtendi men Ojardı alıp Ombığa tıke tarttı.

Bular üç künnen kejin, Bajanaul okrugınin Sibirmen şektes Törtköl bolısınin jerine jetti. Kazüjregi sınısğan, eli de şalgını kurap sembegen bir aulğa kelip tünemek boldı. Bul osı manın el ağası Bektas balası Tajmastın aulı eken. Tajmas uzın bojlı, deneli ak sarı kılı. Karjas ruına jien. Ajdalıp kele jatkan Sejtendi men Ojardı körüp aulın kutı kaşıp, ebiger boldı da kaldı. Tüsteri suık, kısıq kılıştı, şoşajğan mılıktı soldattar aul üstinen at ojnayıp zerelerin ala tüstı. Bojin korkınış bilegenmen jurt ebin taııp, Sejtenge kelip amandasıp jatır. Köpten beri ujki körmegendiginen be Sejtendi ulken konır közderinde tausılmas kajğışer külküldep tur. Eki kolı artına mıktap bajlaulı, üstindegi ak jıbek mol köjleginin jağası daldal, er jerinde battıja jabıskan kızıl kan... Kolğa tüskennen kejin urğan boluları kerek, komaktı julınğan omıraunın aşık jerinen keudesinin kök ala etı kördedi.

Keşegi eljurtınin kamın jep ak patşağa karsı şıkkın adamınin bügün mundaj sumdıkkı uşıraı Tajmastın jan sezimin örtedi. Onın mundaj küjge tüserdej ne jazığı bar ekenin bilgisi keldi. «Barlık ajıby jurtına kamkor bolğanı ma? Ak patşanın tegeurinine köngüsi kelmegeñ me? Eger bar künesi sol bolsa onda mundaj müsepirlikke uşırajtın jalğız Sejtendi ğana ma? An da, kus ta öz inin, ujasın korğajdı. Adam nege öjtpen kerek? Öz

mekenln, öz jerln nege korımaska? Sondaj bñr edñl kılığın üşñn de ajıptısın ba? Jok, ajıptı emessñn».

Tajmas Sejtmenmen kaşa sñjleskñsñ kelse de retñ tüspedñ. Tutkındı kalt etpej küzetken sıpajlar juitpadı. Lebedev pen Şınğıs ekeuñ aulñ tñnñregñne de, Ojar men Sejtmen jatkan üjge de sakşısı kojdı. Özge sıpajların da alıs

ka uzattırmañ sol manajdağısı körşñkolandardın kürke, laşıktarına ornalastırdı.

Tñn jılı edñ. Lebedev Tajmaska öz üjñnñn ñrgesñne tösek salıp jatıuğa ruksat etñ.

Tñn tastaj karanğı. Üstñnnen tüje jün kalın körpe jauıp kojğandaj tımırsık ıstık sezñledñ.

Kobalji tınıştalğan aulñ mızğımas bñr öñk terñzdñ, tek andasanda kantarıp suıtıp kojğan sıpaj attarının pıskırğanı men küzetşñlerdñn emñsemñs kübñrñ estñledñ. Basın şırmağan aluan oj, kandı aj

kasta kolğa tüsken mınau Sejtmen men Ojardın ajanıştı halderñ mazalap, Tajmas köz ñlmej dönbekşumen boldı.

Kenet kulağına bñr küjzelgen, küñrengen konır dausı keldñ. Tajmas tındaj kalıp edñ, bul — «Elñmaj» euenñmen zarölen ajtıp jatkan Sejtmen ekenñn bñldñ. Tajmas tına kaldı. Endñ Sejtmen salğan en sözderñ ajkın estñldñ.

Koş aman bol, ken jajlau, öşken jerñm,

Kajtkan kazdaj kalın el köşken jerñm.

Esñl kazak eseñp el bola almañ,

It pen kuska talanıñ öşken jerñm, —

dep küñrenedñ ol.

Sejtmen tağı da ajtpakşısı edñ, Ojardın sel aşulı dausı onı bölñp jñberdñ.

— Sejteke, ñşke sıjmaj bara jatır ma küjñgññz?..

Sejtmen kolğa tüser sette közñ körmese de, dausın şıramıtıp, özñn bajlağandardın bñrñ Ojar dep ukkan. Bñrak onın da mundaj küjge tüsñp, özñmenen bñrge ajdalınıñ kele jatkanına tan kalıp ol ojınan kajtkan. «Japırmañ, buğan dausı uksas kñm boldı eken!» dep bası katkan. Eñtkenmen küptñ köññl ırık bermedñ, söz tartıp sır aşkısı keldñ. Endñ ol alıstan orağıtıp sözge kñrñsken:

— Ojar, ajtıлмаған ökpe — ñşte jatkan Eskendñrdñn kos müjñzñmen ten...

— Şer tarkatar uakıt bolar elñ.

— Uakıtımınñ bñtuge ajnalğanınñ bñle tura, keketesñn ğoj, — dep Sejtmen sel aşulana küñp akırın ğana kürsñndñ de sñjlep kettñ. — Boz torğajdaj kñşkentaj bolğanmen bñk uşar

halkım bar edı, sol sorlını bür kuzğın ıllıp ketpesın dep, ana jılı jalğız bauırım Tajjan ak patşağa karsı jasak kurğanda sen de kelıp kosılıp edın...

Ojar jauap kajırmadı. Tajjannın da kolğa tüsüne Ojardın sebepker ekenın Sejten bılmejtın. Sondıktan «Jazıksız bolsa renjıtpejın» dep aktarıla söjledı.

— Jurtın üşın jan pida ete alarına sol kezde közım jetken terızdı edı. Kumbeldegı auldan bastap, kerı kılıştın kaharınan talaj eldı aman alıp kaldındar. Esinde me, jau eskerı senderdı Karajal bujratındağı jılğağa kuıp tıkkanı? Sender onda Sarjan tölengıtterın arğı betke şığarıp kele jatkan edındar. Sen jüzdıgınmen kerı kılıştı ekı künde j bögegen bolatınsın.

Sejten sonau bür alıs kündı esıne tüsırgende j tağı akırın kürsındı.

— Basar jerın kök muzğa ajnalıp, katın bıtken Bajın taunın örleüne kılz tösegen. Sol jılı ekı jüzde j şanıraqtı korğap kaldındar... Etten, dünıeaj, kijankı kıs kaharlı kelıp, baspanasız jalan jurt sol jut jılı ajal taptı...

Ojarda elı ün jok. Sejtennın şarşapşaldıkkın dausı endı tıptı anık estılgen:

— Sol jılı edı ğoj, Tajjan kolğa tüsıp ölüm jazasına bujırılğanı... Senı de sıpajlar ustap alatın edı, auldı eluge tajau kırşın jasın jolına kurban etıp men araşa tüstım... Aman alıp kaldık. Kerı tarlan kanşa şabadı, bızden son jurttı sen terızdı jastar baskaradı dep senetın edım. Sondıktan da o jılı özındı közımızdın karaşığında j saktap kaldık emes pe? — Sejtın sel bögeledı de, Ojardın jauap kajtarmağanına karamaj tağı söjlep kettı:

— Sen jas edın. Bırak asıl tastan, akıl jastan, jurt bılmege dı sen bılletınsın. Bükıl Karjas elu kün ertegı etıp bıtıre almas jejtı, sen bür tünde ajtıp bere alatınsın... Burın dılmer edın. Kazır köşpelı eldın tumşalağan buzauında j ündemejtın bolıpsın... Ölsem şajt, öltırse kazı degen janmın. Mojnımda şın kazaktın bür tamşı kanı jok. Öz kolınnan ajal tapsam, ökınbejmın, arım taza. Al senın şe?

Ojar aunap tüsıp erıne jauap bergen:

— Menın de...

Sejten üzıllıp kalğan ojına kajta oraldı.

— İe, sol jılı men tırı kaldım. Bırak odan ne taptım? Jalğız bauırımnan ajırıldım. Eljurtımdı talantaraj etkızdım. Bar utkanım sol ma? Mıne, sonımnan ergen jurt kalğan jok pa tağı totııp?

Ojardın şapşan kimılmen türege lıp otırğanın Tajmas bajkap kaldı.

— Körmes tüjen de körmes, — degen onın sel renjengen dausın estüdü: — bar kazaktı özüne balama... Sen ak patşağa karsı şıkkannen, onı kuşağın jajıp karsı alğandar az ba? Olardın upajı tügel.

— Au, sen ne ajtıp otırsın?

— Esütüp jatkan joksın ba? — Ojar kekete küldü. — elın bılmegen elek degen... Ajtı sı kene, kolınnan ne keldü?

Tajmas kalşıja tındap kalğan. «Japırmau, mına Ojar ne dejdü? Jürek soğısı bölek pe, kalaj?»

Sejten kenet küñrene ün kattı:

— Jüregüm bür sumdıktı sezüp edü... Katelespegen ekenmün ğoj...

Tağı da ekeü üntünsüz tına kaldı. Endü sözderü bütü ğoj dep Tajmas jas tıka basın kajta koja bergende, Ojardın aşulı dausı şıktı:

— Kazır jer korğajtın zaman emes, jan korğajtın zaman... Tağı kulandaj ruru bop jalpak dalasında şubırğan kalın kazak, tu tıgıp el boludan kalğan. Osını nege tüñbejsünder.

— El boludı ak patşa jendetterñnen üjrenbeksün ğoj? — degen Sejtennün ızalı külküslü apajkın jettü.

— Üjrense nesü bar? Üjrenem! Sen üjrenbejmün desen de ol küşpen üjretedü.

— Üjren, üjren... — dedü Sejten kekesün ünmen. — Sen seküldüler barda olarğa üjretü jenüğe tüsedü. — Ol endü külküslüñ tıja kojdı. — Jok, Ojar, onın bolmajdı, — dedü, — sen kulan dejtün, men kıran dejtün, ekeumızge bürdej ortak kazak degen jurtın bar... Karğa balasın appağım dep süjedü, kırpü balasın jumsağım dep süjedü. Sen kazağındı nege jek köresün? Al men...

— Ie, sen? Ajt, ajt...

— Men onı halkım dep ardaktajmın. Sondıktan ol üşün ajaldan da korıkpajmın, — dedü Sejten sözlün jalğaj. — Ataananı tandauğa bolmajdı, tuğan halkındı da tandaj almajsın! Onı eljuaz de, tağı de, bürak mandajımızğa jazılğanı sol halık, men onı sen ajtkan eljuaz kalpında da jaksı körem. Kümdeküm sol kazak degen kırandı kanatın kesüp, jemkusına ajnaldırğısı kelse, ol menün kas jauım, tuğan balam bolsa da aş tamağınan ala tüsüp, öz kolımmen bauızdauğa barmın.

Ojar tağı da kekete surağan:

— Onda menü nege bauızdamadın?

Sejten kenet demü tausılğandaj elsüz jauap bergen:

— etten, dünie, keş bıldım ğoj!

— Jenliĝen adam kusalı bolatın edetli. Ökine ber, Sejten. Bul tünde ekeumlızden böten sözlümlizdli estli jan jok, sondıktan anıĝın bılıp öt. Men sender sekıldli tulıpkıa mönlrep bos jürgen jan emespli...

— İe, endli tüsındım, menli bajlap bergen de özlne edli ĝoj...

Ekeu uzak uakıt ündemej kaldı. Elden kepli Sejten:

— Adamĝa mın jasasa da az bolatın şıĝar, öjtkenli adam balasında arman köp koj... — dep aunap tüstli: — Al men uzak ömlr suramajmın. Şırkınaj, bılır settık kana erkındık berse !

— Menli öltli ru üşli be?

— İe, senli. Elin, jerlin, bauırlas tuĝandarın satkan sen sekıldli kanlışerdli öz kolımmen bauızdasam bul jalĝannan armansız öter edim!

— Bıllak ol armanının orındalmajtının özlne de bılılesli ĝoj, nesli ne tausılasın?

— Bar öklınlıştli özl sonda ĝoj! etten, dünieaj, senlin bılızdli ustap bergenındli bılır kazak bılıse!..

— Ümltındli üze ber. Karanĝı tünge tılı bılıtpese, menlin sıırım özlmmen bılırge körlme keter!..

Jok, Ojardın sıırı aşılmaj kalĝan jok. Onı kütpegen jerden Tajmas estli.

Tajmas zatı sabırlı jan. Sol tünli kabılıkubılı kimıldap Ojardan kek aludı jön körmedli. Kaptıĝan soldat turĝanda özlne orınsız mert bolatının da ojladı. Jene jurtın taĝı da bılır kandı uakiĝaĝa duşar etklızermli dep korıktı. Bıllak Ojardın sonau jan türşıger kılıĝı, bunın da şınırıau tılınde mılıĝlıp jatkan ujıılıojau sezlimlin ojattı. Tınış könlın elemtapırık etli. Sejten terlızdli eljurtının tılılegli arman etken ajaulı jannın taĝdırın eslienen şıĝarmaska özlne özl ant berdi.

Tan ata köp sıpajlar Sejten men Ojardı bılırge matap taĝı da jolĝa şıktı. Ojardın Sejtenmen nege bılırge bajlanıp bara jatkanın Tajmas ebden ukısa da, tündegli englimlin estli megen plışli körsetli, ekeulne bılırdej:

— Koş bolındar! — dep terlıs burılıp kettli. Anandaj jerge barıp közlne tanadaj bop domalapdomalap ketken jastı jenli men sürttli.

Bul Sejtenmen jau közlne aşık koştasa almaĝan dostın köklıreglındegli ıza jası edli. Tajmas osı jasın öleölgenlişe jüreglınde kek etli p saktamak.

□□

Şağın kelgen Elek özenı jılandaj suman kağıp tınbaj ağıp jatır. Kejde kamıstı, kejde usak taldı bolıp kömkerletın kumajt jağağa jas baladaj bıldırlap eldenenı ajıp sılsılık küledı. Osı özenın sonar basına,

Kandıağaş tusına kaptağan kalın köş kelıp kondı. Bul Tılenş balası Jolaman batır bastağan Tabın ruının köş edı. Katarlas kongandar Jağalbajlı, Şömekej, Şektı auldarı. Tabın köş sonau Elek özenın Ak Jajıkka kujatın jağasınan şığıska karaj örlep kele jatır. Özge rular büjırden, nemese Jajıktın joğarğı sağasınan kelıp kosılğan.

Jolaman köş Sejten köşne mülde uksamajdı. Kigız üjden böten, şokşıta tılgılgen karaşa laşıktar men ak şatırlar körinedı. Maldın denı tüje men koj. Üjürüjır jılık da bar. Buların da kejp özgeşe. Alıska talmaj şabatın sümbıl jaldı kazaktın mıktı julkısımen aralas kaz mojin, sidan ajaktı, köterınk keudelı türkmennın akalteke, tekejaumıt tukımdastarı da közge tüsedı. Köştın, maldın da senı tüje. Şudaları sala kulaş jelkıldegen kos örkeştı buralarmen bırge, or kojandaj sidiğan jana tuğan kulındaj tıkr jündı, arabı kızğılt narlarmen aralas, üstıne segız kanat üj tiesen de mınk etpejtın lök tukımdas aruanalar... Koješknın köpşılıgı tübıt jündı, arkar müjızdı teke, emşekterı könektej, mol sakaldı tukıl eşkı, toptan elsnelsın bölne jajılğan börte lak, jıbek jündı sek...

Adamdarının kılmderı de Arka önırınknen baskaşa.

Bastarına kigenderı keudelerne dejın jabatın tüje jün dalbağaj, etek jağı ajbaltanın jüzındeı kajkııp kelgen eşekejlene kestelengen okşıma kalpak... Tımtarı da böten. Üstın barkıtpen tıstap, etegın terlmen kömkergen kılz. Şoşajğan töbesının kulak tusınan bastap joğarı karaj altı salalı etıp oka ustağan. Jarğak şalbar, tüje jün şekpen, ken kulaş etık, ak tandak, arşa ne bolmasa tobılğı tüstes etıp bojalğan jumsak tonnın, şolak sendı peşpentterdın etek, önırıne okalap zer salğan...

Al ejelderın kılmdı Arka kılmderımen tektes. Okalı kamzol, zerlı şapan. Kemşat börık, kümıs tızgen ükıl seukele. Okamen zerlegen, kümıs tenge kadağan jer süzgen mol kos etektı barkıt, betes köjlek. Andasanda şetıne ši barkıt tutkan, belı kınalğan, jıbın jınışke etıp ilrgen şekpen kamzol, peşpent. Kümıs şolptı, altın jüzık, meruert alka, som bılezık, sendı sırğa — berı de bükıl kazak ejelderıne jarastı dınie. Degenmen, ejelderın de kılmdınde özgeşelıkter bar. Kış jüzde kimeşek ornına küngejık kiedı. Jas kelınşekter osı bıır kestelengen sendı jaulıktın kejde kulak tusına, töbesıne ük de tağadı. Al kızdarı Orta jüzdın kızdarındaj aş belın kınar kümıs belbeu, ükıl takijağa eues emes.

Kalın el bul arağa keşe keşke taman kelüp koŋan. Tüjenün komın alıp, kos şatırlar tıgıp eküüş kün tınığudı uŋarğan.

Alıs jolğa tüjeden görü kolajsızırak jilkı malı, keşeden berü, özen jağasındağı kuraj aralas kögal şöp pen kırka betüdegü jusandı bozğa tojımp, tezak belü köterüüp kalğan.

Bul köş te jajşılıқтаğıdaj seruendü köş emes, dürlükken, ürejengen, atameken ken jajlaınan boskan köş. Ojdımojdım bolıp koŋan auldardın etekjenü jinaktı. Bulardı köşürgen jajau borsan, jenü jelkem dauşar emes, bükü Jajık pen Elek, Jem bojın dürlükürgen, elge kelgen zor apat. Er azamattarı jau basar jüjürükterünün ertokımın almaj tünde kos man

ajında ottatıp otır. Elü jauğa tüspegen jıgıtterü de bejkam bolmajık degendej elsünelsün künbatıs jakka közderün tıgıp, semserlerün kısa ustap kojadı. Al kejbür jürek jutkan batırları kürke, laşıktardın kasında jünüşke najzağaj menzeldes kögüldür kurış aldaspandarın kamsız kajrauda... Jas balalarda da ren jok. Olar edettegüsündej asır salıp ojnamajdı, toptop bolıp jinalıp bular da eldenenü özara sıbırlasa söz etedü, Tobılgı küren sulularında da akjarkın bejne jok, edettegüdej süldelerü kurıp bota közderün köñüldesterüne kadamajdı. Kara su seküldü tunjırağan aul üstüne töngen aır kajğını tek andasanda sıldırılağan kız şolpısının ünü men kök aspanda tızbektele uşkan kazıjrektün sunkılı ğana buzadı.

Rasında bul auldar sonau künbatıs jaktan habar kütüp tıpırşuda edü. Sondıktan er azamattar kubıla jakka jü karajdı. Esürese ana töbe üstüne jinalğan karttardın üşüdegü kapsağaj denelü, kara sakaldı, orta jaska kelüp kalğan tulğalı kısı degbırsız otır. Kubıla jakka kadalıp kalğan. Onın üstünde temür torlı şolak saut. Basında temür tor dalbağaj. Sautının jenü şıntağına ğana jetedü. Bilegün üşünen kigen kök barkıt peşpentünün jenü jauıp tur. Ojulanğan kök barkıt ken balak şalbar. Ajağında kümüstegen ken konıştı saptama etük. Sautın ıskırlanıp alğan. Kümüs belbeünde jez sağılı, kımına altın jalatkan kök semser. Sol kolının şıntağına ilgen bolat kalkan. Kazır kauıpsız bür tınıştık şak bolğandıktan şetüne zer ustağan kök barkıt şapanın uığına jamıla salğan... Osı bür sustı adamnın ajbındı türünde kazır bür ülken kobalju bar.

Bul — osı köptün kolbaşısı. Tabın ruının bilü, mın jilkı ajdağan sultan Tılenşü ulı Jolaman batır edü.

Ol kenet kijadan kızıl tülkü körgen bürüktej, okıs kimılmen alğa umtılıp barıp toktadı. Ağına sel kızğılt kan tarağan ülken kırağı közderün kökjiekke kadap tırp etpej melşidü de kaldı. Özge jurt ta solaj karaj köz jüberdü. Endü olar da Batıs jaktağı ak şandaktı

kördü. Erberberden kejin soninan şaŋa köme sızıta şauıp kele jatkan salt attını berinın de köz şaldı.

Bul kezde altın seulesın adır, töbenın basında jamıratıp kün de batıp ketken edü. Ejelder şakpak kudan ot tutatıp kazan kötere baştağan. Köşün er jerine kök tütın kölbeş uşıp, jurtın köb keşki jabdıkkı kırıskın.

Töbedegü şaŋın toptın közine tüskın salt attını endü bar aul kördü. Barlık nazar şan şıkkın jakka audı.

Köbının jüzünde ümüt nurı ojnıp şıŋa kelgen. Keş könlde kümen da bar. Er tustan ümüt, joramal aralas dauıstar estile baştağan:

— O kudaj, jaksılıkkı bolsa igü edü!

— Aksarbas, aksarbas!

— Tım kürt kele jatırau!

— Artınan jau kuğandaj!

— Jok, kuanış ekele jatkan jan terüzdü!

— Auzına maj!

Astındağı sülkteş jarağan kılan bedü kara terge malınğan kısı Jolamandar turğan töbenın etegüne kelüp toktadı. Alıstan şapkan jürük eki büjür solkıdıp, oktınoktın dem şıŋarıp, eki tanauı jelpjelp etedü. Üstınen şıkkın ak tandak köbük jerge ülpıdep, üzölüpüzölüp tüsedü. At üstıdegü kara torı, jas kajındaj berük, şımır denelü jıgıt eki inınen demın aladı. Uzak şabıska şıdamdı bolu üşün kara sanınan bastap keudesüne dejün bar denesın tutastıra kıl arkanmen ajkışujkış şandıp tastağan. Tek eki kolı ŋana bos. Ernü kezerüp, kün şalğan konır jüzün akşandak sor topırak japkan. Bırak ottı közderü uşkın atıp jaltjult etedü.

— Jarkınımau, jaksılık pa, jamandık pa? — dep Jolaman elegüze tajadı.

— Jamandık, köke, jamandık! — dedü jıgıt tılı kürmel ezer söjlep. — Bızdı kuıp Orınbordan kalın esker şıŋıptı!

— O, toba...

— Ne kılmajsın dejdü sonda blzge?

— Kaj tusta eken şıkkın kol?

Jolaman tünerüp kettü.

— Bızdın hatımızdan ne habar bar?

— ezür eş habar jok.

— Tağı da bajağı edetterine baskan eken ğoj, — dep Jolaman jas jıgıtke karadı. Sümbüdej sulu bedeuñın üstünde korğasın kujğan kulja asıǵında berık otırğan osınau jas jıgıtın simbatına süjsingendej közinde bür seule jalt etti de, kenet ürlep söndürilgen bülte şam jariǵında jok boldı. Ol elindegidej emes, ısqı ahualın sabırğa jendırgendej:

— Je, endı atınnan tüs, şanıdı kak, — dedi, — sonsın berın tepteştep ajtıp berersın. — Jolaman janındaǵı aksakaldarğa burıldı. Sıre, bular el bastağan akılgöj, ızetti adamdarı bolıı kerek. — Suık habar surkımızdı kaşırar elej bolmaj tura tursın, — dedi ol. Endı onın ünı şırşık atkan kajırlı şıktı, — kenesken jön.

— Ie, mundajda iek artpa jol tabar akıl kerek.

— Ana, Şektı, Jaǵalbalı, Şömekejlerdın de jaksıların şakırğan abzal.

— Durıs lebz.

— Köppen kenesıp şeşken ton kelte bolmas

— Kajrat, Kanat, sender ana Mukametelı, Tajman, Jüsıpkali aksakaldarğa habar berınder, Jetıkarakşı şömştene osı arada tabısajık.

— Makul.

Egız kozıdaj tompığan ekı bala jıgıt jurttan bölınıp şıǵa berdı.

— Sıre, Ürker tarar kezde köterılermız, — dedi Jolaman kasındaǵılarğa, — tün katar aldında jurt köz şırımın alsın.

— Jön ğoj.

— Şajsularındı ısqıp kajta oralındar. Katınkalaştın ürejı uşar, suık habardı bıldırmender.

— Tabılğan akıl.

Aksakaldar taraj bastadı. Jolaman habarşı jıgıtke:

— Bajtabın, ejennın közıne körın de menın kasıma kajtıp kel. Ekelgen habarının menjejın tegıs ajtıp berersın, — dedi.

— Jarajdı.

Jolaman jalǵız kaldı. Imırt jabılıp tün karanǵısı kojulana tüstı. Alıstaǵı kökjiek üstınen alaburtıp tabaktaj bop kızıl jalkın aj körındı. Jolamannın ısqın örtep bara jatkan kıpkızıl aşu şoǵında. Sumdık habar, el basına töngelı turğan bülınşılık tömen tukırtıp jıbergen Jolaman endı ensesın baskan salmaktı kejın serpıp tastaǵısı kelgendej kenet bojin jinap aldı.

— Ereulı atka tağı da er salatın kün tudı, — dedi küjıne dauıstap, — halık kegıne suarılğan ak semser jüzı mukalmaj betınnen kajtpaspın.

Jolaman batırdın bulajşa sert berünlün erekşe sebebl bar. Tabın — asa baj ru emes. Köp jıldan konar köll de, uşar kögl de Elektın Ak Jajıkka kujar sağasınan bastap, Rın kumı men Üşözennın malğa jajlı, bidajıktı, bozdı şalkar jağası bolatın. Bul ara ejeldenak kazak jerı sanalatın. Rossija patşasının ana jıldardağı ruksatı bojnşa Kış jüz Jajıktın arğı betinde de mal jajıp, şöp şabuğa erıktı edı. Al 1810 jıldan berı karaj bul jaj buzılıp, patşa ükmetın otarşılık sajasatı Tabın ruının ejelgl mekenı osı Elek bojuna da kol suğuşa kırısken. Elek sorındağı tuzdı Rossijağa jetkızetın jana jol saludan bastalğan ereket Jana Elek pen Orınbordın arasına jırma toğız beklıns ornatuşa dejın bardı. Bırtebırte Üşözennın boji men Rın kumının jağalığı da kazakorıstarğa berıldı. Bul aralarğa beklınster, kalaşıktar salınıp, Tabın ruı bırtındep özının segız mın şarşı şakırımday en ondı mal jajatın jerınen ajırıldı. Mıne, osı okığalar Jolaman batırdın atka konıp kalın Tabındı sonınan ertüne sebep boldı. Jolaman en aldımın patşa ökmetınen jerın kan töğspej tatutetı kelısmmen aluşa niittendı. Osı ümıtpen ol 1822, jağni Jılkı jılı Orınbordın eskeri gubernatorı Jessenge atamekenımızdı kajtarıp ber dep hat jazdı. Buğan eş jauap kelmedı. Jessen jauap ornına kazaktardı kumğa karaj sırğıta tüsu üşın esaul Padurovtı bas etıp arnaulı jasak şığardı.

Azğantaj adamın attanğan Padurov kolğa tüstı. Jessennın kılığın korlık sanağan Jolaman Peterburgtağı Bırınş Aleksandr patşanın özıne ebılğazının erıngazı sultanı men Sırım batırdın balası Jüsıptı uekıl etıp jıberdı. Patşa bulardı kabıdamadı, erı Peterburgten kajta şığartpaj kojdı.

Bır jıl ötkennen kejın Jolaman Jessenge tağı hat jazdı, özının atameken jerı jajındağı ötınsın ajta kelıp, erıngazı men Jüsıptı, Orınbor türmesinde jatkan Kundak balası Tölenbajdı koja berse, esaul Padurovtı bosatatının bıldırdı. Bul hat ta jauapsız kaldı. Bır aj ötkennen kejın ebden küjıngen Jolaman Jessenge üşınş hatın joldadı... Eskeri gubernator bul jolı da jöndı jauap bermedı, tek kolındağı tutkındardı töleü dep üş jüz jırma jetı som akşa jıberdı «jene budan bılj karaj aramızdağı kelıssöz Serğazı han arkılı jürgızılsın» dedı sol sülesok kalpında.

Bul korlıkka şıdaj almağan Jolaman akırında atka kondı. Sonınan sarbazdarın ertıp, üş jıl boji Elek manajına salınğan beklınster men jana ornap jatkan kalalardı şabuılmaumen boldı.

Buğan jauap retinde patşa ükmetı jasak üstıne jasak şığardı. Okderıll mılık pen kök kurış kılışka şıdaj almaj Jolaman eskerı san jenıldı. Bırak tuğan jerdın ken dalası korğan bolğan jıglıttar kaşan da köp şığınğa uşıramaj kutılıp kete berdı.

Jajıktın küñşığıs jaǵına şengeldi kolin mol suǵıp jeliikken patşa ükmeti endi Or men Troick kalasının arasına jana jol saldı. Osimen bajlanıstı Arǵın, Alşın, Kıpşak rularının on bes min şarşı şakırımday en şurajlı jerin basıp aldı. Bul rular endi keşegdi öz jerinen bügün şöp şauıp, mal ottatuǵa ruksat alu üşin patşa kızımetkerlerine köp akşa tölejitin boldı. Mal kajǵısı — jan kajǵısı deitin kazak ken jajlau, şalǵındı dalasınan ajrılıp, ne isterin bilmedi. Akırında barıp Ak Jajık özen men Karaötkel ortasın jajlaǵan Arǵın, Kıpşak, Alşın, Najman, Uak, Kerej ruları auıkauık ak patşa otarşılık sajasatına karsı ereuige şıǵa bastadı. Esker turǵan bekinisterdi şauıp, ak patşaǵa berilgen, Rossija imperijasının kol astına kırıp alǵan Bökej, Ueli, Semeke tukımdarınan şıkkın sultanpravitel'derdin auıldarın taladı. Alajda özara bakastık, beseke, alauızdıq sijaktı dert jajlaǵan bul ruların kankanlokı ereuılderin, kazak dalasının er tusına eskerli bekinis ornalıp ülgirgen patşa gubernatorları basıp tastap otırdı. Jajık özenin küñşığıs jaǵındaǵı Orta jüz ben Kış jüz ruları ötken jılı ğana jappaj bas kötergen edi. Bul 1835, jaǵni Koj jilǵı ereuı Karaoötkel men Jajık arasındaǵı en ülken ereuı boldı. Bırak bul köterilis te netijesiz ajaktaldı. Alajda kol bastaǵan batırlar endi jaudı jeke şauıp jene almaıttarına közderi jetti. Bükli kazaktın biriguı kerek ekenin túsindı. Bırak üş jüzdin kazaǵın tegis kim baskarmak? er ru jeke otau tıǵıp özı bi, özı koja bolǵısı keldi. Ortak oǵızden — onaşa buzau. Bul er rudın bastı adamdarına kolajlı. Sondıktan olar endi biriktiruden görli bitiratuǵa kumar. Erine, er rudan şıkkın aluanaluan kol bastar batır, top jarar şeşen bar, bırak bar rudın takımı tolar, akılı men erligine bas urar birdebir kösemı jok. Kala berdi, er jüzdin bas ier batırı da jok. Batır degenderi tek öz ruları üşin ğana. Mundaj jaǵdajda bar kazaktın basın kim kosadı? Kim tulǵası boladı?! Sondıktan da köp jurttı Aktaban şubırındıdan son kazaktı el etip kajta kötergen Abıljahannın urpaktarına közderin tıgude edi. Kalmaktardıñ betin kajırǵan son, uzak jıldar boji, Orta jüzdin şın menisindegi emirşıs bolıp kelgen Abıljadı Üş jüzdin bas köterer adamdarı 1770 jılı ak kigızge köterip han sajladı. Bırak Ekınş Ekaterina patşa özınin 1778 jılı 24 majda bergen Ukazında onı tek Orta jüzdin ğana hanı etip bekitti. Nege Abıljadıñ ötınışin kabıldamaǵanı jajında osı Ukazdı Orınbor gubernatorına joldanǵan sol jilǵı jırma birinş sentjabr'degi senat kollegijasının hatında körsetilgen. Onda bar kazaktı bir hanǵa biletip, basın kosudın kauıptı ekenin aşıp ajtkan. Taǵı osı hatta Abıljadıñ Rossija imperatorına baǵınǵanına patşa bekinisınin birinde antın bergennen kejin ğana oǵan handık gramotası men kundız işik, tülki börki, kümıs kılış tapsırılısın delingen. Bırak Abıljadıñ patşanın bul talabın orındamadı. Ukazben tanısıǵa özı

kelmej, ağası Jolbarıstı jıberdi. Ol senderge baǵınamın dep Rossija men Kıtaj imperatorların bırdej aldap, al şın menısında Ülken Orda hanı bolıp jüre berdi. Bırak bul kezde Ebılkajır, Nureli urpaktarı baskar

ǵan elderdin köbi patşaǵa şın baǵınǵandı. Al Abıljahan ölgennen kejin 1782 jılı handıkka onın ülken balası Ueli bekıttildi. Ol bırden Rossija patşasının otarşılık sajasatına mojin sundı. Al Abıljadın özge urpaktarı, esırese kalmak ejelnen tuǵan balası Kasım töre buǵan könbegendi. Abıljadın Üş jüzdi bırdej auzına karatkan handık mertebesin köksegen Kasım töre, onın ülken balaları Esenkeldi, Sarjan alısjulıstan bır kün tıjılmaǵan... Kalın bukara Şınǵısan urpaktarının mundaj şermenin kajdan bılsın, özınin teuelsızdık tılegen, jerin korǵaǵan küresine Abılj urpaktarının ejelgi armanı sejkese kelip, basımızdı osılar kosar degen ümitte kökejlerine tumardaj takkan. Bul kezde patşanın otarşılık sajasatı şegıne jetip, kazak elinin kaj tusında bolsa da ereuıge şıkkandar tobı köbeje tüsken. Mın bulak kosılsa özen boladı. Baskara bıler kısı bolsa mına ruru bop köterilgen, teuelsızdıgın ansaǵan halık bır tudın astında bırıkse, dülej tolkindı teniz terizdi ğajajıp küşke ajnalı sözsiz. Al sol küşti kım baskaradı? Kasım töre balaları sonau Karatau manında. Jene kazır olardı tası örge domalajtındaj halde emes ekenin bükil Arka, Jajık biledi. Kokanmen tıı tabısar kün bar ma? Tıı tabıskan künnin özinde onın örisi uzak bolarına kım senedi? Bıtır jazdaǵı Taşkent kuşbeginin kılıǵı taǵı kajtalanbasına kımın közi jetken? Sauda adamında petua jok, kazak elin sadaka etip, öz pajdasın közdep otırǵan sonau alıstaǵı Kokan hanına sengenmen ne pajda? Senbegende ne lısteu kerek? Rossija patşalıǵimen bırıktık degeni sıltau kılıp, eljurtın kanap jatkan karǵakuzǵın sultandardın jemı boluǵa köne beresin be? Könbeske şara bar ma? Ş kazandaj kajnajdı, küresuge dermen jok. Orǵa tırelgen jerimiz osı şıǵar. Endi ajaǵındı eppen baspasan omakatkanın.

Jolaman batırdın baǵanadan berı ojın şırmaǵan osılar. Özı kattı saskan küjde... «Jok, bır jolin tabı lısak. Tappaska bolmajdı. Öjtkeni sonımnan ergen mınau kalın Tabınnın taǵdıruı üşin menen baska kım jauap bermek? Jön silteje almajdı ekem, o bastaak jurttı jel kötergen tolkindaj ujkitujkı etpeuim kerek edi».

Jolaman erı ojlap, berı ojlap bır şeşimge keldi. «Köp korkıladı, teren batıradı». Bar kazaktın basının bırılgı bızge korǵan bola aladı. Bırak ol onajǵa tüse me? Kazak sonda kımın sonınan eredi? Elge tutka bastısı kım? Abıljadın tuın köterip jırma jıldan berı Sibır gubernatorimen, Konır

kulja, Zılkara ağa sultandarmen alıskanda, Kasım töre, Esenkeldı, Sarjannın sondarınan bar erte alğandarı Altın, Toka, Uak, Altaj rularının auıldarı ğana! Al menın sonımnan ergen Tabınnan baska kım bar? Bar kazaktan jurtka tulğa bolar bır batır ul şıkpağanı ma? Nege batır ul? Akılgöj şeşen bolsa da jetpej me? Jok, kazak kur dımarğa ermejdı. Batırlıktı süjer jauinger halık el baskarar akıldılığı men jau tüsürer erıgı bolmasa, basın imejdı. Altı alaşka ajan ondaj kım bar? Osındaj bır ul tabılsa, namıs degendı bıljaj koja turıp, özı de onın kol astına kıruden tartınbas edı.

Aldında kol bastağan ekesı men ağaları bolğandıktan Kenesarının bul tusta belendej atı şığa kojmağan. Kazakta ol kezde ne köp, batır köp, Kenesarının kejbır erıgı ağaları ajbarının tasasında kala beretın. Sondıktan Jolaman oğan toktamadı. «Kım bar?» degen armandı surağına jauap taba almaj bası enkıtenkı boldı.

Del osı sette onın janına Bajtabın keldı. Bajtabın ülken apasınan tuğan Kışı jüzdn Esentemır ruındağı jalğız jienı edı. Janındaj jaksı köretın. Ejtse de el kamın ojlağan Jolaman, kinkıstau katerı narteuekel sıske köbınese Bajtabındı jumsajtın. Öjtkenı Bajtabın şeksız batır, eptı, ajlaker. Tapsırğan ıstı taptujnaktaj etıp orındap kajtadı. Bırak özgege sır bermegenmen, Jolaman da Bajtabın oralğanşa janın kojargı jer tappajtın. Tek jalğız jienı katerı sapardan amanesen kelgende ğana barıp, janbırdan kejın aşılgan aspandaj jadırap sala beretın. Bügün de osındaj halde edı. Bajtabındı körısımen kónı köterılp kuanıp kalğan. Mıne, endı janına kelgen jienın mandajınan ıskedı.

— Sen oralğanşa mıltıktın auzında turğandaj boldım ğoj.

Jauinger bolıp kalğan jas jıgıt nağasısının elı de munı bala körıp mandajınan ıskegenınen kısılıp:

— Tüu, kökeaj... — dedı külımsırej kızarıp.

Jolaman bojnı tez jinap aldı.

— Şıkkın esker köp pe eken?

— Ekı top. Bırı — jüzge taman kerı kılış . Elek bojumen joğarı köterılp keledı. Berının mojinında bırbır karabın mıltık. Baskarıp kele jatkan korjındı Kara Buranın özı.

Kazak at kojuğa kandaj şeber. Adamnın bojındağı bır jaksılığın, ne kemıstıgın taup aladı da soğan sejkese ne mazaktajtın, ne kekesın, nemese madaktajtın bır at taba kojadı. Bajtabının korjındı Kara Bura dep turğanı horunjij Karpov. Bul özı zor denelı, keude, bılekterın jün baskan aşuşan kara kısı. Erine buğan Kara Bura degen at durıs keledı. Al korjındı degen sözdın horunjijden şıkkının kazak eldekaşan umıtkan. Sondıktan korjın artıp jürmejtın Kara Buranı nege korjındı dejtınderın özderı de bılimejdı. Sıre bular da

ruğa bölünetün şığar. Şubırtpalı Ağıbjaj degen terüzdü, bunun da korjındı delünuü sodan bolar dejtün de kojatın.

Karabin mılıktın oktayı jıldam bolmağanmen, ol kezdegü en mıktı karu. Jolaman sarbazdarında bul mılık atımen jok. Jıgıtterdün kolında sojıışokpar, sadak. Tek kejbıreuleründe ğana Hiua şeberlerü üstegen uzın mojin bıltelü mılık. Sondıktan sarbazdardın jaumen kojan koltık kelgenşe en köp pajdalanatındarı sadak. Er basına ılgın örnektü kigüz jarğak koramsalarda bırneşe jebeler katar tüzılgen. Sap jağı ğana körünedü. Bas jağı tömende. Olardın kejbıreulerının uştarı jılan uımen nemese ausıl bolğan sıırdın sılekejımen suarılgan. Kolmen ustauğa bolmajdı. Bul jebeler tigen jaudın tırı kalı ekıtalaj. Ejelden sadak tartıp üjrengen kazak, osı atamzamanğı karumen de zenbırek pen karabınga karsı şıǵuına karağanda teuelsızdıkk armanı ajaldan küştü bolğanı da ejtpese...

Jolaman aldağı ajkastın kanşalık kınğa tüsetünün künü burın andap tur. Ol belündegü Korasanda jasalğan kök semserün sel kozğap kojdı da:

— Zenbırekterü bar ma eken? — dedü.

— Jok, onısı jok.

— Munısı jaksı eken.

— Bırak, kükırt okderısü köp desedü. Özüm köre almadım. Körgen jıgıtter kos at jegılgen artkı arbada kara kigüzge oralğan bır kübü okderü bar degendü ajtadı.

— Bunı da eske alğan jön. Bıltelü mılıktı bır sarbazğa tapsırmız. Atarı tek sol kara kigüzdü arba bolsın. — Jolaman kenet bırdeme esıne tuskendej Bajtabınga burıla karadı.

— elgü ak köz Jebırejıllı men manka eleksaldısı közge tüspedü me?

Jolamannın ak köz Jebırejıllı, manka eleksaldı dep turğanı Elek bojındağı beketterdün Gavrillo, Aleksandr degen urjadnikterü. Aşulanğanda közül aǵarıp ketetün Gavrillo men murnınan mınkıldap söjlejtün Aleksandr, Elek bojinın kazaktarı arasında belgıllı kan ışer, tas mınez katal urjadnikter. Köpten berü kazak ereülışılermen ajkasıp edettengendıkten, bular alanğasarlau Karpovten görü dala urısının tesıllın bıledü. Elek manımen ebden tanıs. Ajla, kulıktarı da bar. Ereülışılermen kejde itjıǵıs tüspü jüretün sumdar. Jolaman olardı sondıktan da surap tur.

— Ekeü de Serğazı hannın jasaktarımen bıрге. Bular da jüzge taman kısı. On şaktı ıştelerlerü bar, özgeleründe kısık kılış, bolat uştı najza. Bular bızge Üşözen tokıraunan kep timek.

— Amaldarı ajkın. Kışkaştaj ekü büjırden almak koj.

— Solaj terizdi.

— Degender bolsa igi edti!.. — Jolaman kenet Bajtabınğa tesile karadı. — Akböken köre aldın ba?

Tegeurındı jıgıt bul suraktan iğın kara tas baskandaj, epsette jüdej kaldı.

— Jjjok...

Akböken Tabın ruının bür momın adamının jalğız kızı. Besikten şıkpaj jatıp nağası Jolaman onı Bajtabınğa ajttırğandı. Özı akkudın kögıldırınde edem bolıp östı. Mal bakkan ataananın osı jalğızına bür ülken asta Serğazı hannın közı tüsedı. Asta bejgeden kelgen Tabın ruının atı şulı kara kök akaltekesinen körı, handı osı atka şapkan segız jasar büldırınde erkeşora kız tan kaldıradı. Kızdın boj tulğası özgeşe edı. Anaumınau bala jıgıtter şıdaj almajtı alıs at jarısına segız jasar Akböken şıdadı. Kız tani biletın Serğazının kırağı közı osı sulu pışındı baldırğan jastı bürden şaladı. Tübı osı kızdan bür ğajajıp körıktı, ne önerı askan ejel şığatın ajtpaj uğadı. Sodan kejın barıp... as bıtpej han Akbökenın eketine özın tölengıt etıp alatının bıldırıp «bızdın aulğa köş» dedı. Han emırı ekı bolğan ba, üstört künnen kejın momın Jantemır Serğazı aulına köştı. Hanğa tölengıt bolğan adamın, öz betımen kız berıp, kız aluğa kukı jok. Berın han şeşedı. Jantemır de osı salttı saktap azınaulak alğan kalın malın Jolamannın tuğan apası, Bajtabının jesır kalğan şeşesı Künkejge kajtıp bergen. Auıdas bolıp, özının Bajtabınğa ajttırılğanın biletın Akböken oğan degen ottı sezımın ojanbasa da, birtürıl jılı tartıp, ıstej onı özındık sanap, jaksı köre bastağan. Kenet tağdırının nege özgergenın anık tısınbese de ejteur bür sumdıktın bolğanın sezıp, kimastıkpenen jıajıjıaj kete barğan.

Bul uakiğa bür tajrı eldın bilı, sultanı Jolamanğa kattı batkan. Ör köndı batır, namıska şauıp öte korlanğan. Bırak amal ne, ış kazandaj kajnağanmen, er namısınan körı el namısın joktar zamanda hanğa kol jinap karsı şığa almadı. Ejtkenmen ısteğı ıza öspejtın kekke ajnalğan. Jolaman batırdın Serğazı hanğa ötemöte öşıguının de bür sebebı osı edı. Söjtken Akböken ürıp auızğa salardaj askan sulu kız boldı. Jüjrik üjreter öjettıgı de jurt auzındağı jırğa ajnala bastağan. Ömır degen tenız de, adam jelken kajık terizdi, tağdır jelı ajdasa kezdespej turmajdı. Kış jüzdın köp ruları kej jıldarı bas kosıp kalğan kan jajlaularda Bajtabın men Akböken de üstört ret uşıraskan. Bır kezdegı balalık jılı sezım endı lapıdağan jalınğa ajnalğan. Bırak jastar aşık kauşıp kete almağan. Ekeuı osındaj kajğı şeşımegen öreşörede jürgenderınde, Akböken on altığa jettı. Kerı tarlan Serğazı alıstan boljağan eken. Bükıl Jajık, Elek, Jem bojının jıgıtterıne armanğa tenelgen

Akbökendü Serğazı hannın özü tokaldıkka aladı eken degen sıbıs bür küñü elge jajıldı. Hannın tokal alı jurtkı belendej kaueset habar emes, bürak osı suık sözden Bajtabın bürü kojnına jılan salıp jübergendej ırşıp tüsüp, sendelip barıp jer bauırlap jatıp aldı. Bul habardı estüngen Jolaman Bajtabınnan kattı kinaldı. Iza men kek, korlık berü jüregüne bürzdej kadalıp, janın kojarğa jer tapkızbadı. Üjünde jatkan jienün şakırıp aldı da jurtközünşe:

— Bürzge karsı Orınbordan soldat şıktı degen sıbıs bar. Serğazı töbettün aulına astırtın barıp kajt, anıgın bül. Jene bürzdün gubernatorğa jazğan hatımızdan ne derek bar eken, sonı da surastıra kel, — dedü.

Jurt ketüp, Bajtabın ekeü onaş kalğanda:

— Karaşığım, bakıt degen bür konır kaz, er jügt oğan tuzak sala ma, tor kura ma, ustaj bülü kerek, — dep kürsüngen. — Sen kos kılandı al da, Serğazının aulına jet. Akböken könse alıp kaş, könbejtün türü bolsa... Serğazı sumıraj kaşan uzatıp almakşı eken, sonı bül, següz jüz jılkımdı kurban etsem de, aulın şauıp, kudaj koskan kalındığındı tal tüste tartıp eperem.

Kos kılanı — Jolamannın uşkan kuspen jarısar bedeulerü edü. Bajtabın jurtközüne tüspes üşün, kasına jügt ertpej, sol tündeak jürüp ketken. Serğazı aulına jakındağanda, hannın bügnerten Akbökendü almak bolıp jatkanın estüdü. Onın üstüne Jolaman aulın şabuğa osıdan üş kün burın ekü jasak şıkkannın bülüdü. Bul jakta endü ajaldasa aulının kan bolatının tüsündü. Akböken armanı kanşama janın jegenmen, eljurtın apatka kimadı. Kos kılandı kezektete auıstırıp münüp, kejnün şaptı. Bürüün zorıktırıp jolğa tastap, ekünşısınmen jetken edü.

— Kalaj jolığa almadın? — dedü Jolaman jienün jubatajın degen ojmenen.

— Köke, el kırğınğa uşırağalı turğanda, — dedü Bajtabın jüdej, — öz keudeme kadalğan şöngenü ojlağım kelmedü.

— Ajnalajın kulınım, el kamın ojlar azamattın sözün ajtıp tursın. Alajda özüne bekem bol, jazılmajtın jara jok...

— Jok, köke, bul jara jazılmajdı.

— Jazılmajdı, dejsün be? Tüsünbej keldüm be, jaran tım auır eken. Jarajdı, osı ajkastan sau şıksak, turarmız Serğazının tündügnü!..

Jetükarakşı şömlştene, jurtkorğanı aksakaldar da jinaldı. Berü dön basında döngelene otırıp keneske kırıstı. Jolaman bar jajdı ajtıp berüp, akıl suradı. Bie sauımındaj kenesip ülkender kauımının şeşkenü mınau boldı: Tabın köşüne endü bul arada kaluğa bolmajdı,

balaşağanı kırıp almas üşün, tok eter şeşümge kelgenşe kalın el osıdan küñşükk jerdegü Muğajar tauının batıs salasındağı nu jıñılğa köşüp, ezürge boj tasalaj turğanı jön. Kazır najza ustağan mın sarbaz bar. Bes jüzün saralap alıp jaudı osı arada karsı alu kerek. Al kalğan bes jüzü — zaman kandaj, zan kandaj, — jau jasağı torıp aldarınan şığar bolsa, tötep beru üşün köşpen bürge attanuğa tiis. Jolaman ojınşa soldattar osı arağa tan ata jetuge tiistü. Mümkün at auıstırıp otırsa tündeletüp te kelüp kaluları ğajap emes. Sondıktan köş kozğalisimen jaudı janıldırı üşün, on şaktı jıgıt er jerge köptegen ot jağıp. aul ezür kozğala kojmağanın anğartar jalğan körünis jasuğa osı arada kalğanı durıs...

Osındaj şeşümge kelgen aksakaldar özderünün köşterüne karaj bettedü.

Jolaman men Bajtabın jıgıtterün böluge kırıstü. Najza ustağan, bülte miltık asınğan sarbazdar aldarınan sapsap bolıp ötüp jattı. Kejbürreulerünün arkalarına tanğan kalkandarın dönelek kümıs şuğımdarı aj seulesimen ojnap jaltjult etedü. Jolaman on kolın kötergen sap köşke burılıp, sol kolın kötergenü osı töbenün etegünde kalıp jadır.

Bie sauımı ötpej, kalatın jauingerler tandalıp alınıp, köştün aldı kozğala bastadı. Ürejü atüstü ömürge dağdılanğan jurt, üntüñz şubırıp kete bardı. Tüjenün bozdağanı, andasanda ujkısınan şoşıp ojanğan balalardıñ jılağanı, jılkının auıkauık pıskırğanı, okıranğanı estüldü...

Köş ajlı tünde sırğıp, buldır belesten ötüp jok bolıp ketse de, aul elü de osı arada terüzdü. Dejekşü jıgıtter jakkan ottar jıırjıdır etedü. Kalın aul osı arağa jana kelüp konıp assuın dajındap jatkanğa uksajdı.

Jolaman kalğan jauingerün eküge bölüp, bürün tapal karağaş toğajlı ojpattau kelgen saj bojına ornalastırdı. Ekünşü bölegün kırka tasasına karaj eketpek bolıp turğanında kenet belestü örlej şapkan at dübürlerü estüldü. Sarbazdar elegize kaldı. Tınık tünde şıkkın dıbıs kandaj ürejü! esürese del kazırgüdej jau kütken şakta.

Köp keşükpej küñgej jaktağı belestü bauırlaj aj astınan bür top salt attı köründü. Najza, sojıldarın kölden en ustağan. Bul Tabın ruın saltı. Özderünün arğı betke kojğan erteül jıgıtterü eken. Olar ortalarındağı bürreulerü korşaj şauıp keledü. Enemüne degenşe tüngü dalanı kak jarıp batırlar turğan töbege jetüp kaldı. Ie, bulardıñ korşap kele jatkanı üş salt attı. Türlerü de anık körüne bastadı. Bürreü kız terüzdü. Al kalğan ekeünün kiümderü tüptü özgeşe. Jajık kazaktarın kiümüne uksamajdı. Alasa töbelü ekü elüdejek terü ustağan bürük, üstөрünde mujıktardıñ kiümderü terüzdü tokıma kara şekpen. Ajaktarında mesü me, elde jünüşke konış etük pe, ajırıp bolmajdı. Küm bolsa da jat adamdar, üşeuñün de

karujarağı jok. Attarı da ebden boldırğan. Tek janjağındağı jıgıtterdın süjemeldeuınnın arkasında ğana kele jatkan terızdı. Şaptı degen kur atağı. Töbe etegıne jeterjetpesten, del bür salı suğa ketken adamdardaj, bastarın jerge salbıratıp, tört tağandap tura kaldı. Gürs etıp kulap tüsuı de ğajap emes.

Erteuılder bastığı alıp kelgenderınnın kım ekenın tüsındırgenşe Bajtabın;

— Japırmau, mınau Akböken emes pe, — dep dauıstap jıberdı.

Kız da tanıdı.

— Bajtabınsın ba? — Ol endı özgelerge ııle selem berdı. — Armısızdar ağalar?

Jolaman jauap kajtardı.

— Barsın ba, karağım.

Rasında da bul Akböken edı. Akböken dese akbökendej edemı eken! At jaktılau kelgen akşıl jüzınde aj seulesı ojnıp, tostağandaj möldıregen bota közderı tüpsız tunğıık kara sudaj tuna kalğan. Köterınkı kos almalı keudesı sunğak kelgen, appak jumır mojnımen tutasa köz tartadı. Ak mandajına ükım kemşat börkı, kıpşa belıne mıkının oja tıkken kızıl barkıt okalı peşpentı jarasıpak tur. Esırese közge tüserı, beldıgıne bajlağan jıbek jıbbı şeşlıp ketıp, arkasınan tömen karaj jerge tögılgen koju kara şası. Mundaj da uzın şaş boladı ekenau! Tokpaktaj bolıp örılıp, üzengıden tömen at tırsegıne dejın tönkerıle tüsıp tur.

— Karağım, jol bolsın, — dedı Jolaman.

— Kol bastağan kemenger ağa, — dedı Akböken tağı da basın ılıp, — bız bür kara kuzğınnan şoşıp ujasın tastap uşkan elsız kögersın...

— Jıgıtter, arudı attan tüsırındı! — dep Jolaman emır berdı.

Bajtabın özı barıp, kazaktın köne saltı ğurpımen Akbökendı at üstınen jas baladaj etıp bür kolımen mıkınınan ustap, bür kolımen şalbarlı kara sanına tigızertigızbes etıp köterıp lıp etkızıp jerge kojdı.

Akbökennın şaşının keremettıgın jurt endı kördı. Nağız kara tolkın terızdı tögılıp jerge tılıp jatır. Kız şaşın bür kolımen ortan belınen ustap, aş belıne oraj saldı. Ol endı edeptı ünmen Jolamanğa bastan keşken hikajasın ajta bastadı.

Janındağı serıkterı patşa kısımdarınan kaşkan eşrap, Deuletsı degen başkurt jıgıtterı eken. Serğazının tölengıt aulında bas panalap jüredı. Osıdan üş kün burın Serğazı küjeu jıgıt retınde urın keledı. Hannın nökerlerı aulda tıgılıp jürgen eşrap pen Deuletsınnı ustap alıp, tanerten Orınborğa karauılmen jürgızbek bop, Jantemırdın üjınnı janındağı

arbağa kıl şılbirmen bajlap kojadı. Bırrekñ ajdan berñ bauırlarındaj bolıp ketken kaşkın jastardı auldın kız, bozbalası jaman ajajdı. Bırak koldarınan eştene kelmejdñ.

Tün ortası auğan kezde kızdın jengelerñ Serğazını Akbökenñnñ otauına alıp keledñ. Kazak destürñnñ mültñksñz orındap, «küjeu balağa» kalındıǵının kolın ustatıp, aların alıp ketñp kaladı. Auru tazıdaj imigen, kansızsölsñz katıp kalğan rabajsız Serğazıdan kalaj kutıların bñlmej alasurıp otırğan Akbökenge, tösekke jatar aldında:

— Kanım keñp baradı, bñr jutım saumalın bar ma, bojjetken, — dep Serğazı ezñldegen boladı.

Akböken türegelñp barıp, körşñ üjden sırlı ajakka kujıp kımız ekeledñ. Kele jatıp, eneukünñ tñsñ aurğanda baskan küşelanın bñr bölegñ kaltasında ekenñ esñne tüsedñ. Ojlanbastan sol küşelanı aladı da tostağannın ñşñne tastaj saladı. Bükñl halıkka büjñdej tietñn, katıgez Serğazını aşı üstñnde «ölmese ölem kapsın» dejdñ.

ebden susağan Serğazı kalındıǵının özñ on kolımen bergem kımızdı juta beredñ. Sırlı ajaktı bosatıp üf dep demñn alıp, ekññşñ bñr sırlı tostağandı sındırmak ojımen kiñmñn şeşpek boladı. Bırak kımızğa erñgen küşela basın ajnaldırıp kustıra bastadı. Kalındıǵına barğan hanzadanın kızıǵın körüge eşkñmge ruksat etñlmegen, nökerlerñ bñrensaran jelñkken balaşağanı otau manınan baǵana kuıp jñlbergen. Özderñ de erñrek barıp turğan. Nökerler de tñrñ adam ğoj, alpıska tajap kalğan kart on altı jasar kızben, örge karaj tas kötergen kñsñdej eure bop jatkada bular kalaj şıdasın, küzetke sanırau, dülej bñreuñn tastap, özgesñ öz kamın ojlap tölengñtterdñn altıbakannan kajtkan kızkelññşekterñn andıp ketñp kalğan.

Serğazının halñnñn kiındağanın körñp, Akböken eşñrap pen Deuletşñnñ küzetñp otırğan ekñ nökerge habar bergem. Söjtñp Serğazı üj ñşñnde domalap, al elğñ nökerler ne ñsterñn bñlmej ebñger bolıp jatkada, Akböken arbağa bajlanğan arkandı pışakpen kesñp ekñ kaşkındı bosatıp alıp sajğa tüsñp ketken. Sajda kız andıp joǵalğan nökerlerdñn jajılıp jürgen ertteulñ üş atın üşeuñ mññp alıp, karangı tündñ pajdalanıp Jolaman köşñnñn sonınan zıtıp otıradı. Akböken Tabın ruının kalaj karaj köşkenñn burın estñgen. Bala jastan üjrengen dalası emes pe, durıs tauıptı.

— etten ne kerek, küşela az bolğan sekñldñ, — dedñ Akböken sözñn ajaktap, — men şıǵıp bara jatkada Serğazı közñn aştı...

Jolaman akırın basın şajkadı.

— Serğazı öşñn ekeşeşennem aladı dep ojlamadın ba?

— Olardın kandaj ajıby bar?

«Ie, olardın kandaj ajıby bar? Bırak bul zaman ajıpsız jannın ajıptı bolatın zamanı emes pe? ejtpese sonımızdan kol şıǵarar bızdın kandaj ajıbyımız bar? Jerımızge, elımızge time degenımız be?» Jolaman aur kürsındı. Endı ol katar turǵan dembelşe, mıǵım başkurt jıǵıtterıne burıldı.

— Sender endı kajda barmaksındar? — dedı.

— Eger alsanız, sızdın sarbazdarınızdın katarında kalǵımız keledı, — dedı kazak tıln ebden bılıp alǵan ak sarı eşrap.

Jolaman ekı jıǵıttnın betıne sınaj karadı.

— Koldarınnan ne keledı?

— Kuruş tabılsa zenbırek kuja alamız, — dedı baǵanadan berı ündemej turǵan kalın kabaktı kara torı Deuletsı, — kendı topıraktan korǵasın korıtıp ok ta jasaj alamız.

— Ras ajtasındar ma?

— Ras bolǵanda kandaj! Burın ekeumız de Oraldaǵı Dimitrievtnın karujarak zavodında jumıs ıstegenbız.

— Jaksı, — dedı Jolaman ojin aşıp ajtpaj, — ezırge bızdın köşpen bırge bolındar. Özge jaǵdajdı sonınan söjlesermız — bır jıǵıtke burılıp — jıǵıtter, ana tusaulı attardı alıp, mınalardı bızdın auldın köşıne jetkızıp sal, — dedı. Endı ol Akbökenge köz tastadı, — karaǵım, sen de ezırge bızdın üjde bola tur.

— Makul, aǵa.

Bajtabın sel kozǵalıp:

— Köke, bul kısılerdı men aparıp kelejın, — dedı.

— Boladı. Bırak tez oral.

— Kup.

Bajtabın kajtıp kelgennen kejın Jolaman sarbazdarının kalǵanın ertıp, aldınǵı jaktarında sulaj sozılǵan belestın üstıne şıǵıp bekındı. Art jaktarında er jerde jıltıladaǵan ot körınedı, kalın aul konıp jatkan terızdı. Aj seulesı jüdej, künsıǵıstan tan bılınıp kele jatkandaj...

Jolaman sarbazdarın ebden jajǵastırıp boldı. Küngejden Terıstıkke karaj sozılǵan katpar tastı, ojlıkırılı kırkada ekı jüzdej sarbazı ornalaskan. Jıǵıtterdın berı jerde jatır, attarı kırka tadasında... Bul kırkadan künsıǵıska karaj ken kuşaktı saj ketedı. Jazǵıturım onı kualaj şalşımak su aǵadı. Tübı kumajt, uak tas, jaǵası sirek ši. Osı saj künsıǵıstaǵı bır şakırında jerdeǵı taramtaram jılǵalı, karaǵan, jıǵıl kalın bıtken, ojdımojdım taldı ojpatka barıp tıreledı. Onda Jolamannın ekı jüz jauingerı tur... Jolamannın oji: en

aldımen korjındı Kara Bura, akköz Jebırıjıl, Manka eleksaldığa karsı üş jüz sarbazımen ajkaspak (onın jüzı ortadağı saj bojında), sodan kejın ekı jak ebden kaljıradıau degen kezınde artında tıgılulı uşkıır attı ekı jüz jıgıtın jauıp jıbermek! Aldınğı şeptı özı, artkı şeptı Bajtabın baskarmak. Öz tobının sarbazdarı denı sadakpen, bırazı hiua mıltıkpen karulanğan. Bajtabın to bı kılın sojıl, najza, şokparmen sajlanğan. Bul top jauğa atoj berıp, kojankoltık şabuılğa arnalğan. Ekı top bağanağı Kanat, Kajrat degen egız jıgıtter arkılı bajlanıs jasap turmak...

— Sunkarlarım, — dedı Jolaman bır tızerlep otırıp, — ıştegı bolmaşı jara dertke ajnalğan zaman boldı ğoj. Kara bastın kamın jesek, deuletim de, şeşekpenım de bar, bır büjırge jantaja keter edım. Öjtkende jerlınen, eldik degen atınan ajrılgalı turğan kıruar Tabının kamın kım jejdı? Sol Tabın dep atka kondık, sol Tabın dep jan kijarmız. Keşe Hiua hanına satılıp han degen atakka ie bolıp, bügün taulı jerdın ku tülküsinde ak patşağa kujrıgın jımandatıp astına kırııp otırğan Serğazı itın jıgıtterı men Jessen janaraldın soldattarına kezdeskeı turmız. Daudı akıl jenedı, jaudı batıl jenedı.

— Söz bar ma! — dep jıgıtter kozğalıp kojdı.

— Mıltık dausı zor bolsa da bırak adamğa tiedı. Bul zenbırek emes. Al kele jatkan koldın zenbıregı jok körlınedı.

— Onısı durıs bolğan eken.

— Karabın men ışteserdın oktalunun özı bır kauım uakit. Al sadak degenınz...

— Ua, bul şırkınnın nesın ajtasın! Tek tarta bıı.

— Ekı tuıp bır kalmak jok, mıltıktın dausınan kuttarın kaşpasın, jauğa sadakpen kan jutkızıp alajık ta, sodan kejın najza, sojılğa jol berejık. Özderın körlıp tursındar, olar tek bızge jazık jermen ğana kele aladı. En mıқтаğanda şı tüpterın kalkan etedı. Sadak oğı ebden mazasın alğan kezde, men ak oramalımdı najza basına köterermın. Sonda berın bırdej atka konındar.

— Kup, batır.

— Al endı orındarına barındar. Anau ak tastan bastap, mına şok to bı ğığa dejın bırınnen bırın alıstamaj katarlasa jatındar. Tenrı jar bolsın!

— Ajtkanınız kelsın!.. Olar da bız sekıldı anadan tuğan, bolar. Körerımız!

— Ua, alla, aksarbas jolına!

Jıgıtter orındarına jete bergende, Jolamannın kulağı tağı bır dübırdı şalıp kaldı. Intığa tındap edı, at dübırdı alıstap bara jatkan sekıldı. Jene ekı jaktan şıkkın terızdı me, kalaj. Bırı aldınğı tusınan, al ekınşıs soltüstıkten...

Rasında da Jolaman katelesken joktın. Bağana köş közden joğalğan kezde, Karpov pen Serğazı jasaktarının erteuılderı de jetken. Olar ojpatta jıltırağan köp ottı kördı. Köş osı jerde eken, endı bızden kutılmajdı, jarık tüse tilsemız dep kur alıstan bakılaumen boldı. Jasaktarına da osıaj habar berdı. Şuğıl jürıspen ebden kaljırap kelgendıkten jau tan at kanşa ıldıdağı bulak jağasında attarın şaldırıp, bır mezet köz şırımın aldırıp alğan son, tınış jatkan auıldı tan serıden baspak boldı.

Jol soğıp ebden kaljırağan erteuılderı de kezektese tınığa bastadı. Endı bırazdan son kulaniektene tan sız berdı. Olar sonda ğana barıp özderının aldanğandarın bıldı. Sarbazdar bular jatkan jerden burıstau ornalaskandıktan, karaküngırt tanda kırkanın bergı kojnaındağı tusalğan attardı körmegen edı.

Jolaman janağı dübır jau barlauşılarnın dübırı ekenın ajtpaj tısındı. Ol endı kanın ışne tartıp kattı da kaldı. Tan ebden attı. Kün de şığuğa jakın ekenın sezıp, bozanda bır top kara torğaj enge sala jöneldı. Oğan şöp arasında jügırgen bıtıdıktın da bırıdaj şıkkın ünı kosıldı. Akseleu

lene kögerıp kele jatkan aspanda jem ızdep kalıktağan bırensaran kara laşın, ak tujğın da kördı. Şıgıp kele jatkan kündı kuttıktap kustar en salıp, oğan şegırtkelerdın şırıldığanı dem berıp, jerjihan bırtırıl ğajajıp şattık ünne bölendı... Bul şattık kazırgı kan tögılgelı turğan ajkasta mülde kannenkapersız, bar elemdı tek kana tınıştık, bejbıtşık kuanışı eldi

legen!

Azdan kejin kızğılt jalkının kökke atıp kün de şıktı. Del osı mezette Jolamannın kırığı közı tömengı jaktan toptanğan salt attını şaldı. Sıre köşten ajırılıp kaldık, tez kuıp jetejk degen ınta da bolıı kerek, olar üş bölek bop jedel jürıp keledı. Aldarında sart etıp kapkalı turğan kakpan bar ekenın sezbege terızdı. Jolamannın da kütkenı osı edı.

— Jıgıtter, sadaktarındı dajındandar, — dedı Jolaman, — tek tajamaj atpandar!

Sıpajlardın jemge bajlanğan attarı onalıp kalğan terızdı, auızdıktarın kerıp, bastarın şulğıp tastap, alğa karaj tarptarp umtıladı. Köterıle túsken kün seulesımen şağılısıp sarı ala kılış, kök temır mıltık uştarı oktınoktın jark ete tusedı. Bul Karpov jasağı bolıp şıktı. Şolak kujırık küren ajğır mıngen horunjij aldında kele jatır. At üstünde kopakkopak etedı, şınında da aşulı kara bura terızdı.

— Kara Buradan özgesın közdender, — dedı Jolaman. — Ol menıkı!

Dolu, bür sözge kelmej tarpa bas salatın Karpovke Jolaman asa kekti. Bıtırğı bür urısta ol jalan kılışpen urıp, on kolın jaralap ketken. Jazılğanı da janada. Sondağı öşün kazır almak.

esker sadak oğı jetetün jerge kelıp kaldı. Jolaman bılte mılık pen semser jumsauğa üjrenbegen. Urıs karuının ıñındeg en kolajlı köretün şokpar, sojıl. Najzanı da sirek koldanatın. Al sadak tartu kazak batırlarının üjrenşektü öneri. Jolaman da sadaktı jaksı tartadı. Ol endü özünün jas kajının bürtüktü ağaşınan iñip jasalğan, adırnası toğız kabat tüje taspadan örılgen, «Kajın ajal» dejtün sadağın kolına aldı. Uşı ok jıllannın uimen suarılğan, bız tumsık «Tau teser» segız karıs ak jebesün salıp, sol kolımen sadak ağaşının jebemen tüjısken jerinen ajkara ustap, adırnanı tarta bastadı.

Közdegen jeri Kara Buranın ökpe tısı. Jau jasağı üzengülerin sartıldata tebünip, attarın auızdıgımen alıstıra kelıp kaldı.

— Atındar! — dep bujırık berdi de, Jolaman sadağın şırene tartıp jıberdi. Bırak sel keşkekken eken, jebe entelej umtııp kele jatkan şolak kujırık tor atımen Kara Buranın aldın kölegejlej bergen jaj sıpajlardın bürin jer kaptırdı.

— ettegenaj! — dedi ızalanğan Jolaman tepsünip kalıp.

Del osı sette jau jasağına sadak oğı kardaj jaudı. Tura tartılğan jebe keudesine kırı etken kejbireuleri attın jalın kuştı, endü bireuleri er jerden jenil jaralanğan sijaktı. Bırensaran bılte mılıktın da şankşunk etken dausı şıktı, ana bür kulağan soldat korğasın pıtıradan mert bolğandaj, bozan şöptün üstünde aunapaunap tüsti...

Ojda jokta jasalğan şabuıl erkaşan da kauıptı. Epsette Karpov jasağının bıtsıtı şıktı. Bırak soğıska üjrengen tertipti soldattar Kara Buranın emürin tez orındap, on şaktı ölgün dalada kaldırıp, kejin şegındi de, sadak oğı jetpejtin jerge kelıp attarınan tüsti. Endü olar kalın şidı korğalaj, katar tüzep, mılıktarın bıtırлата atıp, jer bauırlaj jılıp, alğa umtıldı.

Eki jaktan ok kardaj boradı. Mılıktın küşeje tüsken gürsiñi jer jarıp, sarbazdardın kutın kaşırıp baradı. Jolaman katarınan talaj kırıñın jas okka uştı. Bırak er jürekti jıgıtter erberiden son mılık dauıstarına da kulaktarı üjrenip, taban tıresip atısa berdi. Andısıp atkan sadak pen mılık koja ma, eki jaktan da adam şıgını köbeje tüsti. Osındaj kızı urıstın üstünde kenet Jolamannın on kol jağınan;

— Ojbaj, kelıp kaldı! — degen kattı dausı şıktı. Batır jalt karağanında kija tastı örmelej, ok jeter jerge jetip kalğan top eskerdi kördi. Bırden bıldı, bul Serğazı adamdarının

jasığı. İşınde soldattarı da bar, ana bür kakırajğan kalpaktı ak köz Jebırejıl, ana bür jatağan sarısı manka eleksaldı. Jolaman bürden tanıdı, berı özıne tanı sumırajar.

Kara Buramen atısıp jatıp, büjürden kelgen jasaktı anğarmaj kalğan Jolaman endı tez kimıldadı. «Kelıp kaldı!» degen sözdı estıp dır ete kalğan jasağına «Tez atka konındar!» dep, ak jalau bajlanğan sojıldı basınan asıra elsınelın bılğadı. Bul Bajtabınğa bergen emır edı. Söjtkenşe bolğan jok, jıralı ojpattan ekı jüz esker jüjürkterın ojnata şıǵıp «Tabın! Tabın!», «Tılensı! Tılensı!» dep urandaj at kojdı.

Bul kezde Serğazı jıǵıtterı de bekınısıp ülgergendı. Ojpatta kaptap kele jatkan sarbazdarğa mıltık pen sadak aralas ok jaudırdı. Horunjij Karpovtın eskerı şilerdı tasalap kırka basına tajaj tüstı. Bırak Jolaman to bı köp şıǵınğa uşıramaj attarına konıp aldı. Endı bular Bajtabın jasağına kosıldı. Kırka töbenın basına bekınıp alğan Serğazı jıǵıtterı men Karpov soldattarı şıdatar emes, amal jok Jolaman bıtırıj at kojğan sarbazdarın jinap, sap tüzep şabuılğa şıǵu üşın kejin şegınuge emır berdı. Lapıldap şauıp kele jatkan jıǵıtter közdı aşıpjumğanşa attarın burıp alıp jıralı ojpatka kırıp jok boldı.

Sarbazdarın sapka turǵızıp, Jolaman to bı bırneşe ret jauğa karsı majdanğa şıktı. Bırak sel tınıstın arasında mıltıktarın kajta oktauğa mümkındık alğan jau jaǵı, kırka töbelerdın basında otırıp alıp, bettetırmejdı. Sojıl soǵar jerge jete almaj Tabın jıǵıtterı elsınelın kejin şegındı. Er şegınıste besaltı adamı okka uştı.

Sojılşılardı urıska degen edettengen tesııı bar. Lap bergen sojılşılar jubın buzıjau şebıne tutas kırıp, sojıldarın ondısoldı sıııtep, karkındarın besendetpesten, sol şapkan kalpında karsı şeptı jajpap ötedı de, toktamastan oraǵıta şauıp, jubın jazıjau taǵı lap kojadı. Mundajda tasıǵan sudaj kalın kolğa kandaj jau bolsa da tötep bere almajtın. Sokkan kujındaj şauıp ötken topka karsı kele almaj kalatın, al jau kejin karaj orala şapkan jıǵıtterının sonınan türe tııskenşe, Jolaman sarbazdarının aldınǵı to bı urıska kajta salatın.

Köp mıltıktı jau jaǵı, bııǵırek bekınıste otırıp alıp, sol jaǵıdajğa bür jetkızbedı. Bar koldarınan kelgenderı, elsınelın şabuıldap, tajaj túsıp sadak atıp kejin şegınu boldı. Munda da bürrensaran jau okka uşadı, bürak şabuılşı jaktın tastap ketetınderı köbırekteu. Osındaj bürneşe ajkastan kejin, jau jaǵı özının küşının basım ekenıne közı jettı me, tegıs atka kondı. Bırak, orın tepken adır, töbelerın tastamaj, bölektene toptalıp, ok jaudıra berdı. Del osı sette Jolamannın esıne baǵanaǵı Bajtabın ajtkan arbadaǵı okderı tüstı. Sıre ol kırkanın arǵı betınde bolıı kerek. Eger sol kübını kökke uşırsa, okderısız

kalğan Kara Bura jasağının jienliĝen. Betpebet sojılğa tüsuge soldattarda kajrat joğı özine melim.

— Bajtabın, osı şabuılda baĝanağı arbanın kajda ekenin bajkap kal, — dedı Jolaman jienine tağı da jau şebine at kojarında.

Jolaman analardın da atka koňanın körüp tur, eger bular endı atoj salsa olardın da karsı şabatının biledı. Bul urıs zanı. Osını eskergen Jolaman kajtadan uran tastap, sarbazdarın bastap lap kojdı. Bu jolğı oji tajap kelip, sadak tartıp kejin şegınu emes, karsı toptı bür jajpap ötu. Lakıldap kele jatkan kalın sarbazğa horunjij Karpovtın attı eskerlerı de kılıştarın jalandatıp karsı şıĝa şaptı. Bırak Jolamannın edısınen tanıs Gavrillo men Aleksandr urjadnikter özderinın soldattarın tırp etkilzbej, at üstinen ok jaudırıp orındarında tura berdı. Jolaman sarbazdarı Karpov eskerlerin bür jajpap ötip, kırkanı baurılay orağıta kejin burılğanında, arbalı okderinı köremın dep özderı turğan töbeşıkke şapkılaj köterliĝen Bajtabındı korşap kaldı.

Osı sette kajtadan sap tüzemek bop kejin şegınlıp bara jatkan Jolamannın kulağına jau korşauında kalğan Bajtabının;

— Köke, köke! — dep ajkajlağan dausı jettı.

Sarbazdarının köbı jıngıldı ojpatka kırıp te ülgırgen edı. Sap tüzep kajta şapkaşa Bajtabının mert bolı kemı. Al kejin şapsa özının sau kajtarı ekıtalaj. Osı kezde Bajtabının;

— Koş, koş! — degen dausı tağı estıldı.

Jolaman atının basın kalaj kejin burıp alğanın özı de sezbej kaldı. «Aruak! Aruak!», «Tılenşı! Tılenşı!» dep Bajtabının dausı şıkkın jakka astındağı kamıs kulak, bota tırsek talajtalaj top jarğan ataktı kürenin kujında umtıldı. Batırdın uranın estıĝen sarbazdarı da attarının basın burıp alıp «Jolaman! Jolaman!» dep kejin umtıldı.

Kustaj uşıp kırkağa şıkkanda, en aldımın közine tüskeni astındağı küren bestısın bür orında şır köbelek ojnayıp, uzın ırğaktı karaĝaj şokparın jajpap sermep turğan tula boji tegıs kan Bajtabın boldı. Odan kejin Bajtabındı tırıdej kolğa tüsürmek bop jalğız arlandı korşağan ujalı kökjaldardaj jalan kılıştarın ojnayıp jieninın janjağınan tönıp kelgen köp soldattı kördı.

Jok jerden pajda bolğan batırdın türinen soşıp, abırjıp kalğan soldattardın bürrekeuin sojılmen kağıp tüsürüp, Bajtabınğa «bas kamşındı atına!» dep Jolaman top jarıp kırıdı bökterlej öte berdı. Bajtabının da bedeuı ala jönelde. Kalğan soldattar mıltıktarın kajta oktap atkanşa bular sarbazdarın şubırta jıngıl arasına kırıp te ülgırdı.

Tanertengü urıstan berü jasağı ejepteür sirep kalğanın Jolaman endü ğana anık anğardı. Attarı da boldırğandaj. Temürdö temürge sala bersen, ekeünün de jüzü majıspaj ma, sol terüzdö ajalğa karsı şabuılğa şıǵaşıǵa sarbazdardı da betterü kajtıp kalğandaj. Jauğa endü saluğa jasağının jarar emesün batır anık tüsündü. Bırak sonda ne üsteü kerek? Jalğız jol — kejnün şegün me? Öjtken künde kaşkan jauğa katın da er, kandaj bereke kaladı?

Endü şabuılğa karsı jağı dajındala bastadı. Özderünün elü de tın ekenün demeu etse kerek. Sap tüzep, leklegün men berü karaj kozğaldı. Sadak oğı jeter jerge dejün at kojar emes. Ezürge kur sus körsetüp, dabılın kağıp akırın sırğıp keledü... Kezegen mılık, jalanaş kılıştın tüsü kandaj zerü, Jolaman tobındağı kejbüreuler seskenejnün dedü. Bırak amal bar ma, «kojandı kamıs, erdü namıs öltürgen», bular karsı şıǵuğa mejbür boldı.

Öştesken ekü jak endü bürbürüne karsı turdı. Jolaman üştej sezüp keledü, küş jüzden astam mılıǵı bar jau jağında. Olar sojıl uruğa jetküzbej jüǵıttterdün köbün jajratadı. Ejtse de mundaj urısta kım ajaldan korıkpaşa sol jenedü, elü de bolsa sojıl soǵar tört jüzge tajau sarbazı bar, tağı da bür ret ajkasıp körgen jön, tek beldesuge jağdaj tusa jarar edü.

Ekü jak sadak oğı jeter mölşerge kelgen kezde kenet bür büjürden urandağan dauıstar şıktı.

— Kara Kıpşak Kobılandı! Kobılandı!

— Dulat! Dulat!

Jolaman jalt karap edü, on jak kaptaldan jauına karsı ağızıp kele jatkan samsağan koldı kördü. En aldında esük pen tördej ala ajak küren müngeñ batır, üstüdegü sauıtı künmen şaǵılısadı, odan kejnün boz attı bürü. Al

ğaşkısının kolında sojıl, ekünşısınun kolında şokpar. Boz attağısı sonau toǵız batpan şokparın tajak sültegendej üjürültüp ojnap baradı.

— Au, minau Kıpşak batırı Iman ğoj! — dedü Jolaman, — astındağı ala ajağı sonık terüzdü.

— Ie, ajak alısı soğan uksajdı.

— Sonındağısı baǵanalı Karamendü!

— Bular kajdan jür bu jakta?!

Özderüne karaj şapkan töten kalın koldan seskenüp patşa jasağı jalt burıldı. Bunı körüp Jolaman tobı da lap kojdı.

Kıska ajkasta jazım bolğanı, jaralısı bar jüzge tajau soldatın şıǵın etken patşa eskerü jüzge jeterjetpes soldatpen ezer kaşıp kutıldı.

Uris bütkennen kejın sarbazdar kaza bolğan soldattardı kumajt erneudın borpıldak topırağın opıra kulatıp jardın etegine kömdı. Özderının jüruge jaramajtın jaralı serlikterı men kaza bolğan joldastarının süjekterın dört sojıldı belbeulerınmen torlap, jajma jasap jatızıp, ketken köşın sonınan ala jürdı. Uzun bojlı, kapsağaj denelı, eluden asıp ketken Kıpşak batırı Dulat ulı Imannan Jolaman ötken jılı ak patşağa karsı Or men Ulıtau ortasındağı Arğın, Kıpşak, Najman, Kerej, Alşın rularının köp aulının ereulı kötergenın estıdı. Al biıl Torğaj bojına köp esker şıgıp, Imannın uakıtşa Muğajar tauının ışına sarbazdarımen tıgıla turuğa mejbür bolğanın bıldı.

— Kazır Arkanın köp jerinde ak patşağa karsı ereulder jıılendı, — dedı Iman engımesın tujıra, — jakında jerıme bekınıs saldın dep Bajanauldağı Aznabajdın Tajjan, Sejten attı balaları köterıldı. Etten ne kerek, kos arlan mezgılsız kolğa tüstı...

Al kastarındağı baluan denelı, som bılektı, kara torı, kalın murttı Kudajmendı batırdın bul jakta kajdan jürgenın Jolaman surağanda, Iman:

— Bağanalıdağı Jırıktın şonjarı Sandıbjadın Erdenı kalındıgın tokaldıkka tartıp alıp, aulina Kara Kengır men Sarı Kengırden konıs bermej, Sarısu jakka kuğan son, bızge kelıp kosıldı, — dedı.

Sodan kejın Iman özderının Muğajar tauında arkar atıp kün körıp jürıp Tabın ruına soldat şıgıptı degen lakaptı estıp, bır kemege mıngennın tağdıırı bır degendej, berının armanı bır jerden tüjısken son, ağajın basına kün tuğan şakta kömek beruge kelgenderın ajttı.

— Bügingı jaksılıktarındı ömrıbaki umıtpaspın, — dedı Jolaman kalın kabağın dür köterıp. — Altau ala bolsa auızdağı ketedı, törteu tügel bolsa töbedegı keledı, degen osı. Üş batır tıze kosıp edık, kök temırge oranğan jau şegındı.

Bükıl Tabın kan jılap, kara jamılıp bozdaktarın kojıp, jetısın bergennen kejın üş batır kajta kenestı. Endı ruru bolıp ak patşağa karsı şıkkannın murattarına jete almajtındarın engıme ettı. Eldıgımızdı saktau üşın bükıl kazak bas kosıp, bır tudı köteru ak patşağa berılgen sultandarmen şajkasıp kelgen Kasım töre balalarınan şıgu kerek degen toktamğa keldı. Osı tılektı bıldıru üşın sonau Sır bojındağı Kasım töre aulina ezırge soka bas, sodır tajak Kudajmendı batırdın sapar şeguın jön taptı.

Osılaj uedelesken Iman batır Kıpşak ruının basın kosıp ak patşağa karsı dajındau üşın, Muğajar tauında bas sauğalap jürmej, endı sarbazdarımen öz elıne kajtpak boldı.

ezırge jau betın tojtarğan Tabın ruı bııldıkka osı Elek bojının jo

ğarğı jağın kıstap şıksın delındı. Eger tağı da soldat şıǵıp, küresuge dermenı jetpejtındeı halge uşırasa, Torğaj, Irğız özenderının künsıǵıs önırlıne Kıpşak jerıne köşetın bop udelestı.

Iman batır Kıpşak jerıne karaj Tabın kozǵalsa, kuşak jajıp karsı alatının ajttı.

Üş batır osılaw serttesıp ajırıldı. Bırak er ruı özıne bır tajpı el sanalǵan, jerge töǵılgen bidajdaj şaşıraǵan kalın kazak, bır tudın astına jinala ma, jinalmaj ma buǵan üşeuı de küptı edı.

□□□

Şım dualdı, küjgen kırıps meşıttı, kalın jemıs ağaşına bölengen Taşkent şaharı büǵınde edetteǵıdej ıstık. Akırǵan esek, şıkıldaǵan şanıraktaj kos döngelektı arba, şanşan köşelerdı kwalaj akkan laj sulı arıktar da kündegıdej. Nauan bazarı da ejelǵı kalpında. Katarkatar tızılgen kürke terızdı kışkentaj dükenderdı aldına jajıp kojǵan kızıljasıldı jıbekten, kök ala, sarı ala, töǵıldıre san türlı gülmen, örneken eşekejlengen matadan köz tunadı. Tautau bolıp üjılgen, satuǵa arnalǵan örnık, mejız, hiua meuesı, ferǵana alması, kıtaj janǵaǵı... Erte pısken engelek, kara kök külebı, sarı ala bukar kauındarınan ajak alıp jürgısz. Kümıs jüzık, altın bılezık sokkan usta, kolında tespısı, aldında töselgen jajnamazına töǵılgen jemıs terızdı süjek kumalaktarı bar kojamoldalar. Otkı küjgen semız ettın ılsı münkılgen maǵal janında bük tüsken naşar kılmdı derıps pen kelender. Tek osılardın ğana jüzderı solǵın. Al özge ala şapan kılıp, ak selde oraǵan özbektın kajsısının işan ekenın, kajsısının dikan ekenın ajırıp bolar emes. Kımının satuşı, kımının aluşı ekenın de ajıratu kın. Munda berı de satıladı, bajdın arı da, jarlının malı da...

Bul kalada berı de edetteǵıdej, anau bödene soǵıstırǵan top ta, ene, anau korkor tartıp, gedjak tındap otırǵan mırzalar da... Berı de kündegı saltında. Nauan bazarı da gugu, Taşkent köşesı de şanşan, aspan ajnalıp jerge tüserdej kün de ıstık, küjıp tur.

Tek Memet elım ornına bolǵan Taşkent kuşbegı Begderbek rabatında ğana büǵın bır ğajajıp özgerıs bar sekıldı. Bırak kuşbegının bulbuldarı saıraǵan, jupar ılsı ankıǵan baubakşasında, esık pen törıne dejn Irannın jıbek kıllemı töselgen, nemese kabırǵaları Bukardın güllı töǵılgen sarǵılt jıbegımen kömkerılgen saltanattı sarajlarında eşkandaj özgerıs jok, Koldan jasaǵan kümıs kölderında de sunkıldap ün koskan akku. Şık monşaktı jasıl tökken bakşalarında da saıraǵan bulbuldar. Möldır fontan sularında da junǵan alkızıl kırmızı gülder...

Mundağı özgerlis tek saltanat sarajındağı mürit, sofı, uezlr, naib bekdalardın jürüsturistarında, söjlegen sözderinde...

Jok, bular söjlemejdı — sıbırlajdı, jürmejdı — kıbırlajdı, ajaktarının uşimen basıp ünsüz kozğaladı. Jüzderinde kobaljudan görü korkınış, bürbürüne aşık tıldesuden görü, sır saktau basım. Onsız da kupijağa tolı konak sarajı — rabatı bügün burıngısınan tılsım jumbak kapaska ajnal

ğan. Bır set janbır aldında tünere túsken jejtke uksajdı. Konak sarajının mundaj küjge túsüne sebep bolğan ne eken?

Bügün tünde aj bojí er künü ajdaj sozılıp, ebden sarı jambas bolıp kuşbegninın rabat sarajında kütüp jatkan Kasım törenin balaları Esengeldı, Sarjan men Şubırtpalı Ağıbjaj bastağan jırma jıgıtın tağdırı şeşilmek...

Jene bügün Kokan daruğası Leşkerdin akılı bojnşa kuşbegninın arnaulı şakıruimen üş ak pılgıe şatır tıgıp, kılın kara kök arğımak mınge, kasında bır top eşik — ağa, muedzin, naib, gedjağı bar Kokan hanı Medelhan (Muğamet elım) kelgen. Bular kalağa kılgen kezde jurt şırt ujkıda edı. Sız berıp kele jatkan tanmen bırge urılğan dutar, ıñın tarta barıldaj şıkkın zurna, tanbur nderü bükü Taşkentü azankazan ettı. Jurt jau kelıp kalğan eken dep tösekterin atıp turdı. Kelgen Kokan hanı ekenin bılgede jau şabardan beter jantalasa esıkterin tars bekıtip üjdüjünde ünsüz jattı.

Kün şığa kalanın Medelhan kılgen şetınen sel kiıstau kakpadan ekınşü köş körinı. Bunda da tamaşa saltanat bar. Jabık küjmelı peueskege kösem salıp üş akboz jekken, aldıartında najza ustağan segız salt attı nökerı bar körkıtkı keruen. Bu da Taşkent kuşbegninın arnaulı konağı. Uratöbe kentinde turatın Omarhannan on altı jasında kalğan, kazır otızğa kelgen, bükü Orta Azijağa atı şıkkın, altın ajdaj tolıksığan sulu jesır hanşa Hanpadşajım, Medelhannın ögej şeşelı.

Taşkent on segızınşü ğasırdın ekınşü jartısında, belgıı eptuar şajkının kezinde ülken şaharğa ajnalğan. Munda jıbek toku, altınkümıs zerleu, bılğarı ileu, temır korıtu, arakşarap kajnatu terızdı kesıpter güldenıp, kala bükü Orta Azijanın Rossija imperijasımen, Kaşkarija, Indijamen karımkatınas sauda jasajtın kındıgı bolğan.

Taşkent kentının güldeumen katar onı özıne bağındırğısı kelgenter de köbejedı. Esırese oğan közın tıgetinder Buhar, Hiua, on segızınşü ğasırdın basında pajda bolğan Kokan handarı edı. On toğızınşü ğasırdın basında Omarhannın ağası kanşer elımhan, eptuar şajkının urpağı Jüsıp Kojanı soğısıp jenıp aladı. Sodan bastap Taşkent Kokan handığının bağınıştı bır uelajatı bolıp kaladı, bırak bağınıştı degen atı bolmasa onı

eşkiim basaköktep bilemejdı. Kokan handıǵına jatatın Ulı jüzdın bür bölek elı men Sırdarijanın orta aǵısındaǵı Şu, Sarısu özenderının bojındaǵı kazak jerine salınǵan Akmeşit, Janakorǵan, Jölek, Kamıskorǵan, Şımkorǵan, Koskorǵan sekildı bekınıs şaharlardı berı Taşkent kuşbegının karamaǵında kaladı. Tek Taşkent kuşbegı Kokan hanına jılına ekı jüz mın tenge salık tölep turadı.

Bul salıktı Taşkent kuşbegı bolǵan tejık Memet elım, özbek, Leşker, Begderbek, Kıpşak Nurmuhammed özderine baǵınıştı kazaktardan on ese artıq etıp öndırıp alıp turdı. Bul jaǵına kelgende esırese osı kezdegı kuşbegı Begderbekten askan zulımı azak. Akmeşit hakımı Jakıpbek arkılı Kokan handıǵına baǵınıştı kazak auldarının kakkanda kanın, sıkkanda sölin aldı.

Esengeldı men Sarjan sultandar Taşkentke kelgen şakta onın Medelıhan men Hanpadşajım tokaldı şakırında da ülken kep bar. Bırak munı ezır öznen böten eşkiim bılimejdı.

Kuşbegı sır saktaj alatın adam. Sondıktan da rabat, diuan sarajları kupijaǵa, ızǵarı suık sırǵa tolı edı.

Osı kupija sır bügın en bıık şeǵıne jetkendej. Sarjandardın kelgenıne aj bolsa da kuşbegı künde bür sıtaumen olardı kabıldamadı. Bırese anǵa ketedı. Bırese ükım kuradı. Bırese sırkattanıp kaladı. Mundaj korlıkka narazı Kasım töre balaları koldı bür sıltep kajtıp ketejın dese, andıǵan köz ajaktarın tıpir etkızzer emes. Bulardı munda örık, mejız jep jatkan jatıstarı, konaktan köri tutkın saltına jakın. Kazak sultandarı da antan... Dos büjtpese kerek edı, al sonda Begderbek kas pa? Olaj bolsa, ötken jolǵı uede, bergen sertterı kajda? Kas deuge kim. Sonda bulardı büjtıp ustauǵa kandaj sebep bar? Osıaj jumbakka şeşım taba almaı abırjıǵan, kobaljıǵan kır bezadaları kuşbegının bür uezırnen jakında ǵana jaǵdajdı bıldı. Kuşbegı Kokan hanının keluin kütude eken, bar şaruanı tört közderı tügel otırıp söjlespek körincedı... Sol kütken Medelıhan da bügın kelıp jettı. Kokannan alıska şıǵıp üjrenbegen han, jol soǵıp ebden kaljırap kalǵan eken, kazır eşkejlı diuan sarajının ne bür saltanattı bölmesinde dem alıp jatır. Keşke kuşbegımen didarlaspak. Sondıktan da han tınıştıǵın buzıajık dep demderın ışne jutıp jürgen bür jurı... Kuşbegı sarajında uşkan şıbının ızını estılderdej tınıştık. Erı kauıptı, katerı tınıştık. Al Begderbek özı kısı kabıldajtın şatırında. Hanmen didarlasar aldında Kasım töre balalarının da ojpkırlerın bılu kerek. Bularǵa degen şeşım Esengeldı men Sarjandı şakırmastan burın özıne ejgıı bolǵanmen, kazır özın özı baskaşa ustada. Kajtkenmen de sultandar ezır eştenenı sezbegeı jön...

Sondıktan da Begderbek küle karap, jımiya söjlejdı. Kazır ol süpge jabılğan jıbek tügü bür elı, kus mamıgındaj jumsak, kırmızı kızıl Buhar kilemının üstüne töselgen altı kabat şajı körpede, akkudın tübıt jünnen jasalğan kos mamık jastıktı şıntaktaj jatır. Şetı jıbek kültelı mol das

tarkannın üstı tolğan tağam, şarap, şerbet...

Begderbek alpıska tajap kalğan at jaktı, akkuba kelgen uzun bojlı kış. Kansölsız erınderı jukalan, kalın kabaktarı tutasıp bıtken, sakalının ağı basım. Süzle karajtın surğılt közderı ısıldağan jılan ıspettes bür suıktık tanıtadı. Betı külse de közı külmejdı. Alpıstı alkımdağanmen betınde ejım jok, tıptık tajak jutkandaj sunğak denelı. Kıtaj jıbegıne malına kılınen. Tek ıığında özbektın kök ala şeji şapanı, basında ak marjanmen kestelegen kara barkıt ala takıjası. Ak jıbek köjlegının aşık omıraınan keudesının kök burıl tügü şıgıp tur. Uzun ak sausaktarı jırtkış kustın tırnaktarındaj elınelın bür bürse jumılıp, bür jazılıp turadı. Bılekterı de jünjün... Kol eluetı bür türı sustı. On sausağına salğan kızıl altın som jüzıgının üstındegı jalpita ornatkan jılan basındaj kızıl lağıl tası uıjğan adam kanına uksajdı. Ajak jağında tüktı baltırların sipap uızdaj appak, kara közdı on bıron ekı jasar patşa bala otır. Bul da jıbekke malına kılınen. Karsı, dastarkannın bergı jağında, maldastarın kurıp kuşbegıne karaj kalğan Esengeldı men Sarjan.

Esengeldı etjendı kelgen, döngelek kara torı jüzdı, koj közdı adam. Şıırılğan sulu murttı. Sarjan sunğak bojlı, kızğılt sarı, ötkır közdı, bejgege jarağan jılkı terızdı, katıp kalğan, şapşan kimıldı kış. Ekeu de eludı alkımdap tastağan. Esengeldı bürer jas kana ülken terızdı. Ekeunın basında da üstın tört salalı kögıldır barkıtpen edıptegen, kırdın kızıl tülkısının terısınen kömkerılgen, kandaj türge bolsa da körk berer Arkanın sulu borkı. Üsterınde — jağalarına kara barkıt ustağan, jıbın jınışke etıp ıırgen appak tüje jün şekpen, ajaktarında — jarğak mesı, buttarında — sala kulaş balaktarı ojulanğan kök barkıt şalbar. Belderınde — altın jalatkan karıs süjem kışelı, kaktağan kümıs belbeu. Sarjannın belındegı jez sakinalı kümıs kında sabı sarı müjızden soğılğan segız karıs ak semser. Esengeldının belbeuınde kışkentaj ğana kümıs kezdık, aj müjız, altınmen zerlegen arkar şakşa... Janındağı ağası Esengeldıge karağanda Sarjannın jauınger jan ekenı bürden bıllınedı. Ekeunın de közınen kuşbegın sınaj karağan uşkın söner emes. Otırğandarına ejepteur mezgıl bolsa da kojılğan tağamnan elı tatıp alğan jok.

Kış sırina ekkı bolğan Begderbek te sultandardın bul sınajın bajkap otır.

— Alınızdar, alınızdar, — dedi ol ezu tartıp külgen bolıp, ana ekeuñnñn ortasında turğan şını turğauıştağı kız emşektenıp süjürlene pñsken jüzümdñ menzej. — Özbektñ jüzümdñ sıjkurmetñn bası.

— Rakmet... — Sarjan ernñn jıbrılattı da kojdı.

Sazarıp otırğan konaktarınñn köñññn kötergñsñ kelgendej kuşbegñ tağı da ezu tarttı.

— Bul jüzüm turalı kazak pen özbektñn arasındağı kaljındı estñgen bolarsındar.

— J... jok. — Bu jolı Esengeldñ ernñn jıbrılattı.

— Estñmesender ajtıp berejñn, — Begderbek eldekñmdñ mıskıldaj küldñ, — bñr kazak pen bñr özbek dos bolıptı. Aulına kelgen özbektñ kazak kojın sojıp, kımızın tosıp ebden sıjlaptı. Jolı tüsñp, kazak şaharğa kelse, özbek dosı sıjkurmet körsetñp aldına bñr tegene jüzüm kojıptı. Burın jemñstñ jemegen kazak, tansık körñp asaj bastaptı. Komağaj kazakka ne şıdasın, jüzümñnñn tausılıp bara jatkanın anğarğan saran özbek:

— Aldınızdağının atın juzüm dejdñ, onı büjtñp bñrbñrlep üzñp jejdñ, — dep azdap jeudñn kerek ekenñn eskertedñ.

Sonda kazak:

— Ie, munı bñzde jüzüm dejdñ, bñr jegende jüzñn jejdñ, — dep sausaktarın sala tüsñptñ.

engñme unağan Esengeldñ men Sarjan sıpajılık körsetñp ezu tarttı.

Konaktarımñnñn köñññn köterñp boldım ğoj degendej Begderbek kenet kabağın sel tüksittñ de, sözñnñn betñn bñrden burıp eketññ.

— Ie, engñme buzau emñzer... degendej, endñ bñtñmkelñsñmge kñrñsken jñn bolar... Eneugñden berñ sñzderdñ kabıldamaj jatkanımızdın sebebñn estñgen şığarsızdar. Hanzadanı kütñp edñk... Ol kñsñ bügñn keldñ, kazñr sauhat etñp, dem alıp jatır... Keşke menñmen söjlespek... Kurmetññ Medelñhanğa barar aldında sñzderdñn de tñlekterñnñzde bñlgñm kelñp edñ.

— Bñzdñn tñlegñmñz Medelñhanda emes, özñnñzde ğoj, — dedi Esengeldñ bajsaldı ünmenen.

— Ie, sñzderdñn tñlekterñnñz mende, al menñn tñlegñm Kokan hanında, sonda ne bolğanı?

— Kuşbegñ appak tñsterñn körsete küldñ. — Allatağala, dñnienñ dombıranın pernesñnde, bñr ündñ bñr ünmen bajlanıstıra jaratsa amal ne? Aldıjar taksırdın ne ajtatınñn kñm bñledñ?

Sarjan kabağın şıttı.

— Bul — bñr sandıktın ñşñnde bñr sandık, onın ñşñnde küjsandıktın kebñ ğoj...

— Ie, sol küj sandıktın kılıtı Kokan hanının kolında emec pe? — Begderbek te kabağın şıttı. Onın kalın kabağı jabılıp, kajta aşıldı. — Kısır sözdü kajtemüz, odan da ne tılejtınnızdı ajtındar.

— Kımnen.

— Medelıhannan, menen.

— Bızdın tılek özınıзде, aldıjar taksır kuşbegı, — dedı Sarjan tıkelej, — tılek bıreuak: sızderdın bergen jauıngerlerınızdın kandaj erlık sıske bara alatının bız ana jılı öz közımızben kördık koj. Erine ajdalada jatkan kazak elı üşın özbek ağajınğa jan kiju onaj emes. Sondıktan karamağınızdağı Sır bojin, Karatau, Sajram, Şu, bojin jajlağan Kıpşak, Konırat, Şımır, Istı, Sikım, Sıban, Janıs auldarınan sarbaz jinap elımızdđ, jerımızdđ korğauğa mümkindık berınız.

Jılı jılı Arkağa Memet elım kuşbegı kalın eskerdđ bastap barıp, ar jağınan patşa soldattarı şıkkanda Taşkentke karaj kaşkanın Sarjannın söz etıp turğanı kuşbegıne unamadı. Sol sebepten ol kalın kabağın kars jauıp Sarjanğa tıjıllıp otır.

— Sonda ol küş kımge karsı şığadı?

— Ak patşağa, aldıjar taksır kuşbegı.

— Jalğız ğana ak patşağa ma?

«Jok, mundaj küş jinalsa kazaktar en aldımen Kokan handığına karsı şığadı. Onı Begderbek jaksı bıledı. Öjtkenı Rossija imperijasınan görđ bular ğa kazır Kokan, Hiua handıktarının tegeurını batıp otır. Kuşbegı munı da bıledı. Ie, Rossija imperijası ezırge kazak jerıne bekınısterın salıp, öklırkter arkılı bırtındep öz ıkpalın taratıp jatır. Al sonınan bükıl kazak jerın bırlolata basıp almak. Tübı özının menşıgıne tietın el bolğan son, kazır bırden salık jağınan da kan kaksatıp otırğan jok. Ol sondıktan da bıır mın segız jüz jırma ekınşı jılğı ustavı bojinşa Orta jüz öklırkterınen alatın mal salıktarın da jinaudı keşkıttırıp keldı. Al Kokan, Hiua handıktarı bolsa, olar kazakka kandaj kijanat jasamadı desensı! Bıır ğana Şımkent uelajattınan özı ötken jılı seksen mın som kümıs akşamen zeket alğan jok pa. Al haraj salığınan keletın pajdanı kajda kojasın? On bes, jırma takip jer bıır koş boladı. Bıır koştan jılına orta eseppen elu bes put bidaj haraj alınadı. Sonda er uelajattan en kem degende kırık mın kümıs akşadaj pajda tüsedı. Bul — bul ma, Muhambet pajğambardın dını bojinşa er kırık kojdan bıır koj sadaka alınatın bolsa, bıız er üjden jılına altı koj sadaka almajmız ba? Al şöpten, kömırden, sekseılden alınatın harajdardı kajda kojasın! Haraj ben zeketten baska da pajda az ba? Olar bekınısterdın kabırğaların, kakkaların jöndeulerı

kerek. Kokan bekterin baubakşasın, salğan kauınkarbızdarın karap, al soğıs bola kalsa, özderin atkölgimen, karujarağimen töleuszkunsız kızmet isteuge mindett.

Osı salmaktın berin de karamağımızdağı kazak auıldarı köterip kele jatkan jok pa? Ie, köterip keled... Bırak ünün şığarmaj jür me?

Buğan:

Kel tübm dep aladı,

Keusenim dep aladı.

Utıra zeket dep aladı,

Koşak zeket dep aladı.

Arkadan kelgen sor Najman

Antan bolıp kaladı, —

dep Jankıs jiraudın Kokan hanı elimge ajtkanı ajgak emes pe?..

Osıların berin Sarjan da, Begderbek te biled. Sondaj korlıktı bastan keşken kazak esker jinap bası kosılar jağdaj tusa en aldımın auızdı Kokanğa salmağanda kımge saladı? Büging künge dejin şıdap kelse, onısı Kokan Rossija patşasına karsı jerdem berer dep senip kelgen. Tüb en küştı jauı Rossija patşası ekenin Kasım töre balaları biled. Eger onın otarlığınan kutıla alsa, Kokan handığınan kutıladı onaj dep ojladı bular. Sondıktan da jerdem küted. Al Kokan handığının bergen jerdem ana jıl ğı... Mundaj jerdemnen kazakka keler pajda jok. Endı bular bızız bastarın kospak. Jok, basın bırıktıre alğan duşpanın kajralğan kılışpen ten, abajlap ustamasan kolındı alıp tüsed. Şteğ şubar jılandı asıraudın kajetı jok, odan der kezinde arılğan jön».

Sarjan surakka karsı surak kajtardı.

— elde sız bızdın Rossija patşalığınan urıskanımızdı unatpajsız ba?

— Beker üjdejsız, — dedı sözün soza kuşbeg. — Eger mınau ak sakalım orıstın kanımın bojalsa armanım jok. Bırak kazır mesele onda emes...

— Endı nede?

Begderbek Sarjanğa külmırej karadı.

— Kazakta makal bar emec pe... «Özım asırağan küşgım özımdı kaptı» degen?

Sarjan tunjırap kettı.

— Kaj küşık kaj küşıktı asırağanın anıktasak nettı.

Kuşbegı burınğısınan da külmırej tüstı.

— Kazakta tağı da bır makal bar emes pe, dastarkan kasında otırıp konak ajağın alşak kösımes bolar degen?

— Ie, sözünüz durıs, kej konak ajağı sonau Sozak, Sajram, Akmeşkte dejün kösülp jatkan jok pa? Ondaj masıl konak, masıl ağajınğa ajağındı tart dejtün, etten dūnieaj, küştün joğıaj!..

Begderbek Sarjandı sözlēnen ustadı.

— Bas kosıp, küş jinau degendegü maksatın sol eken ğo j.

Kızu kandı Sarjan abajsızda ot basıp alğanın tūsındı. Ajtılğan söz, atılğan okpen ten, kajtıp alar dermen kajsı. Osı ağattıģınan ũştej ızalanıp, sazardı da kaldı. Al Begderbek bolsa jauının tüpkü sıırın onaj aş

kanına mez bolıp, endı ũındap küllımsıredı. «Bas kosıp küş alsa, özne tarpa bas salajın dep turğan jaudı kalaj bosatıp jüberuge boladı? Jok, keşırılgen jau — en kauıptı jau».

— Aldıjar taksır, — dedı endı Esengeldı sözge kırılsıp, — jerdı ũukıaj bersen ũunkır boladı, denendı ũukıaj bersen jara tüsedı... Elımızden, jerımızden ajırılıp jürgende ne etesüz bızdın janımızğa jara salıp? Rossıja patşasına karsı ũıģamız dep sızben bürge bür kajıkka mınıp edık, sol kajıktın bür jaģaģa jetü kerek te edı. Ajran suraj kelıp, ũelegındı jasırma degendej, ũın ojımızdı ajtajık. Taşkenttik özbek ağajınğa sonau Sarıarkanın jerün korģa deu kiın, al ak patşadan tartıp eper deu tıptı orınsız. Sıbırlap söjlegendı kudaj estımej me, orıs soldatın jenetün Kokanda da küş joğı öznüzge ajan. Sondıktan bızdın ötınıũmız...

— Janağı Sarjan mırza ajtkan ğoj?

— Ie, mal aşuı — jan aşuı, jer aşuı — el aşuı. Kazak el bolıp bas kossa, kım biledı, bür kemerge jetıp te kalar ma edı, kajter edı... Aldıjar taksır, jaralı jolbarıs jarasız jolbarıstan er keledı. Bız kazır jaralı jolbarıspız. Jauımızğa ajamaj ũabuımız zandı.

«Ie, men de senderdın jaralı jolbarıstaj piģıldarınnan korkamın, — dedı ũşlēnen Begderbek, — sondıktan da senderdı temır ũınjırda ustau en tıımdı edıs».

Bırak Esengeldıge özgeşe surak berdı.

— Jarajdı, Karatau, ũu, Sır bojının kazaktarının basın kosuģa bız ruksat berejık delık. Sonda koldarınnan ne keledı? Ol küş tım jetkıkksız emes pe?

Orta Sır, ũu, Sarısu kazaktarının basın kosuģa sızder мүmkındık bersenızder, Ajak Sır, Aral tenızı, Üstırt, Manģıstau kazaktarının bızben bürıguıne Hiua hanı karsı bolmas degen ümıtımız bar. Hiua handıģının Rossıja imperijasınan korģanı etetün aldınģı ũebı kazaktın jerı emes pe?

On toģızınģı ğasırdın bas kezінде, Muhamed Rahım hannın tusında Hiua handıģı ülken memleketke ajnalģan. Soltüstikte Sırdarijanın Aralģa kujatın saģasınan bastap

Ontüstüktegi Auğanstan şekarasına dejin osı handıkka bağıništı bolatın. Buğan Muhamed Rahım men onın ekesi Eltezer kazaktın alauızdıgın pajdalamp, Sırdarijanın Aralğa kujatın sağasın, Aral tenizinin manajın, Üstürt, Mangıstaudı, sol jerlerde panalajtın Kış jüzdün biraz ruın özine bağındırıp alğan. Hiua hanının karamağındağı kazaktardın körgen kün, Kokan handığındağı kazaktardın kinen de sorakı ed. Kit etse kırıpjojp, bajlapmatap Auğanstanğa aparıp, katının kündükke, erkegin kuldıkka satatın. Bır ğana mın segiz jüz jürmasınşı Ulu jılı Hiua hanının eskeri kazak auıldarın şauıp, jüzdegen adamdarın öltürüp, alpıs bes mın kojın on bes mın tüjesin, jet mın jilkısın, mınğa juik sulu degen kızkelinşekterin tartıp alıp ketken. Kış jüz auıldarı Hiua handığına karsı talaj ret bas kötergen. Bırak jügeri kum bolıp, degenderine jete almağan. Bır mın segiz jüz jürma besinş, Tauık jılı Muhamed Rahım ölgennen kejin Hiua hanının tağına onın ülken balası Allakul otırdı. Tabındı baskarıp kelgen Ajşuak ulı Serğazı sultan osı Allakulğa jalğız kızın berip, Hiuanın kol astına kırıp, sonın arkasında Kış jüzdün hanı atalğan.

Bırak bul kezde Rossija patşalığı Hiuağa da közün tige bastap ed. Öz handığına kauıp töngenin sezgen Allakul eki memlekettin ortasında jatkan Üstürt, Mangıstau, Aral teniz, Sırdarijanın ajak şenin jajlağan kazak auıldarın Rossija patşalığına karsı kojıp, özine kalkan etudi közdegen.

Esengeldin ajtıp otırğanı osı ekenin kuşbegi de tüsined. Söjtse de sultandardın tüpkü sırım aşı tusejin degen ojmen:

— Jarajdı, Kokan hanı men Hiua hanı kazak ağajınının pajdasın joktap Ulu jüz ben Kış jüzge öz bastarın kosıp jasak jinauğa mümkindik bersin delik. Bırak, bu da az küş koj. Kazakta san jağınan Orta jüz basım. Bızdın esebimizde Karaötkel, Semej, Torğaj, Jajıktın soltüstük pen küñşığıs şebinde, azdağan Kış jüzdün ruların koskanda bır million segiz jüz mın jan bar. Tegis Orta jüz desenızder boladı. Al sol Orta jüz kajda kaladı?

— Kış jüz ben Ulu jüz basın biriktirse Orta jüz orta jolda kalmajdı. — Esengeldi şın ojın ajttı, — Abıaj atamızdın üç jüzdün basın kosıp, ak tuın tikken jer emes pe, küreske dajın tur.

Kuşbegi jimija ezu tarttı.

«Demelerin alısta eken! erine bar kazaktın basın kostırıp kojsak senderge Kokan da, Hiua da tötep bere almas. Rossija ajdaharı da onajlıkpen juta almas. Jok, kimbattı sultandarım, bız sender ojlağandaj akımak emesplz. Rossija da, Kokan da, Hiua da

senderdñ majşelpek etñp asaj bergñsñ keledñ. Oğan kazaktın malı da, jerñ de jetedñ. Bñzge senderdñn bñr bolğanınnan alauız bolğanın tñmdñ».

Alajak Begderbek bul ojin tağı da jasırıp, küllmsñregen üstñne küllmsñrej tüstñ.

— Buğan Serğazı han kalaj karajdı? Ortak oğñzden onaşa buzau artık demeñ me? Bükñ kazaktı bñrñktñrgennen görñ Kñşñ jüzdñ özñnñn baurına basıp otırğanın jaksı körse kajtesñnder? Onda Allakul han kajın atasının sözñn jerge tastaj ala ma? — Kuşbegñ kıkıldaj ötnñrk küldñ. — Özñ jas tokalın jaksı köredñ dejdñ ğoj. Kejde ojmaktaj dñnienñn altın ajmaktan da artık kunı bolatın edetñ...

— Serğazı Kñşñ jüzdñn hanı emes. Allakul oğan ondaj at bergenmen Ser ğazığa tek Tabın men Şektñ ruları ğana bağınadı. Bunın özñ ekñ uştı jejt. Tabın ruınñ köpşñllñğñ kazñr Jolaman sultannın sonında...

«Bese, özñm de ojlap em, özñ kazak bola tura bñr tajpı el kalaj bñr hanğa bağınıp jür dep... Jolaman degenderñ de osı Kasım töre balaları sekñldñ, öz aldımızğa el bolamız, han bolamız dep köksegen bñreu şığar».

Bñrak kuşbegñ Jolaman jajın tez umıttı. Ol sözdñ kenet külkñsıkak arnağa burdı.

— ekesñn bñr tajpa elge han eterdej Serğazı mırzanın kızı kandaj edñ? Bası altın, artı kümñs pe eken?

Mundaj surakka jauap berudñ ar körñp Esengeldñ de, Sarjan da ündemedñ. Bulardın renjñp kalğanın anğarmağandaj kuşbegñ küllmsñregen kalpında:

— Kazak sultandarı han boludın jenñ edñsñn tapkan eken, — dep kaljındaj tüstñ. — Mümkñn Kasım törenñn de sulu...

Sarjan kolın semser sabına kalaj aparğanın anğarmaj kaldı. Esengeldñ sabırlı kimılmen Sarjannın karın kıstı. Begderbek surlanıp ketse de, eştene sezbegendeñ küllmsñrep sözdñ böten jakka burdı. — Mümkñn Kasım törenñn Serğazı sekñldñ handardı jaktırmauınñ böten de sebebñ bar şığar. Kızın berñp, handıktı satıp alu — sultandarğa unasımdı ñs emes koj.

«Jok, jok, dedñ bñrak, ol ñşñnen, kenet bojın alıp ketken dñrñllñn ezer basıp, bulardın közñn tez kurtu kerek... japırmaj, kñsñ kabıldajtın üjge karulı adamdı kñrgñzdñrmeudñ burın kalaj ojlamağanmın? Bunu budan bıljaj karaj kattı eske alu kerek eken. Kñm bñledñ, aşu üstñnde Sarjan sekñldñ bñr nokaj...»

Kuşbegñ özñnñn ağat sñjlep kalğanın bñrden anğardı. Namıskoj Sarjannın okıs kimılınan ñştej jaman şoşırdı. Endñ ol budan erñ sultandarmen engñmelesudñn eş kajetñ jok dep taptı.

Berı de ajkın boldı. Tek sultandar ses alıp ketpesın dep burınğısınan da beter küllımsırej tüstı.

— El kamın ojlağan er azamattardın aşuın da, ökpesın de tüsıne almasak kalaj jurt bilej alamız? — dedı ol ana ekeuının betıne aşık jüzben karap, — Sarjan mırza, sızdın küjıgınızge de tüsınem, sol sebeptı kejbır kızba sözderınızdı de keşırem. Özbek kazakka dos el. Dos bolmasa Memet elım kuşbegı altı mın eskerın ertıp Arkağa bara ma? — Ol endı ujalğandaj jerge karadı, — kolınan kelmegen ıske ol ajıptı emes. Memet elımın künesın keşırınder. Al sızderdın tılekterınızdı bugün keşke han ieme jetkızem. — Eger hanzadasız şeşılmejtın bolsa, — dedı abajlap söylep Esengeldı, — bız özımız de o kısımen didarlasamız ba, kajtemız? erine, sız ruksat etsenız...

Bul sözge Begderbek kuanıp kalğandaj ısharat körsettı. «Özderının tılegın pajdalanu kerek. Kajtkenmen de bulardın tağdırın bugün tünde şeşken jön».

Al sultandarğa:

— Buların tabılğan akıl, — dedı. — Han ieme sızderdı kabıdatudı öz mındetıme alajın. Tek o kısı erten Kokanğa kajta jürıp ketedı. Sondıktan bugün jolıgıp kalğandarın jön. Mümkın han iem sızderdı keş şakırıp kalar, jıgıtterınız jata bersın, al özderınız ujıktamaj menen habar kütınızder...

Taşkent kuşbegının duan sarajı konaktar jatatın rabattan ejepteur kaşık bolatın. Bul ekeuının ortasında sınsığan jemıs ağaşı, gülder alanı, tınbaj akkan lajlı sulı atjal jatır.

Esengeldı men Sarjan Begderbekpen ezırge koş ajtııp diuan sarajdan şıgıp, kuşbegının ışkı, sırtkı esıkterdegı küzetterınen ötıp, özderı jatkan rabatına bettej berıp edı, olardı bır terektın janında şubırtpalı Ağıbaj batır men Sarjannın on toğız jasar ulı Erjan kütıp tur eken. Erjan ekesıne tartkan at jaktı, aksarı, taldırmaş kelgen bala jıgıt. Ekesınen görıl közı şeğırleu, bojı şağındau. Arka saldarınşa kılınge. Basında ükıl kundız börık, üstında jıbek belbeumen kınalğan okalı mol jendı barkıt şapan men jarğak şalbar, ajağında kümıs zerıl bıkk ökşe etık.

Şubırtpalı Ağıbaj Kasım töre balaların sonınan ergen, kedejden şıkkın batır. Bıl otız törtte, zor denelı, tüktı kabak, kara sur, şünrek köz kısı. Koldarı bakandaj uzın, sausaktarı anaumınau adamdı mandajınan bır şertkende ünsız katıratındaj salalı, jupjuan. Sakalmurttan ada derlık, tek iek astında seldır ğana sakalsımak bırdene bar. Kurdası Kenesarıdan bastap üzengıles serlıkterının berı onı «köse» dep atajdı. Sırt bejnesı ızbarlı, bır körgennenak küş iesı ekenı tanıladı.

Üstünde mol tılgılgen kara şekpen. Basında da tüje jün kara dalbağaj, butında kara kulin terısınen ilengen jarğak şalbar. Ajağında ken komış saptama ettk. Belünde tızesıne tietlin kajkı kara kılış pen kapkara bolat semser. Tek arkasına ünemli tanulı jüretlin bolat kalkanı ğana bozğılıt.

Ağıbjajdın en süjüktli karuı toğız buındı, jez sakinalı juan kajın najza. Atka mıngende kulan terısınen buzau tıs etlip örılgen kajıspen kanjığasına bajlap aladı. Al jaj jürgende kolına ustajdı. Bul najzasın Ağıbjajdın jaksı köretlin sonşalık, ol kündüz kolınan bür tısırmejdli, tünde basına jastanıp jatadı. Batırdın denelılgli sonşalık, biıktıglı kışılğırım tıjedej, ataktı Akılağına mıngende, esekke mıngen özbektej, tızesı atının koltık tusın soğıp turadı.

Üstbası kara konır, temür tor sauıttı Ağıbjajdın tısli orasan suık, sonau şünet közder kajtpas kajsarlık, tausılmas kajrat otındaj janadı. Kandaj jürektli jan bolsa da, Ağıbjajdı alğaş körgeninde alpamsadaj ızbarlı türınen seskenbaj kalğan emes. Al eldekalaj tünde kezdesken adam, erteglinın deulin körgendej jüregli jarılıp kete jazdajtın. Onın esinde batır tün ujıksınan soşıp ojatar bür kubıjık sekıldı ömürbaki kalatın.

Karkaralıdan şıkkın Ağıbjajdın ekeli Oljabaj batırğa bür botalı tüje, jauğa mınner bür at, balalarına süt bolar jalğız sıırdan böten mal bılıp körgen emes. Al şeşesli Esli bojındağı Taraktı ruının kızı edli. Bu da aduındı, batır mınezdli ejel bolatın. Oljabaj balaları er jetpej dünıe saldı. Şeşesli Demetken Ağıbjaj, Manabaj, Tanabaj, Mınbaj attı dört balamen jesür kaldı. En ülkenli Ağıbjaj ol kezde onğa jana jetken. Balalarının attarı kılın «bajmen» bılıtse de Oljabaj dünıe salğanda bulardın bar malı botalı jalğız kara ıngen boldı. Jokşılıktan böten serıglı jok kajrattı Demetken, dört balanın kamı üşlin, ağajının bermeslin küşpen tartıp aluğa kılrlıstı. Kolına sojıl ustap özindej kedej adamdarımen bırlıglıp karanlı tünde baj auıldardın sojar soğımın barımta ettil.

Balapan ujada ne körse uşkanda sonı ıledli, osındaj öjet ananın bauluında kanattangın Ağıbjaj da batır bolıp östli. On segız jasınan Kasım töre balalarının sonınan erdli. Otız törtke kelgenşe basınan talaj ajkastı ötkızdli. Kazlır Ağıbjajdın suarılğan kök temürdej ebden plısp, mejlinşe kajralğan kezli.

Esengeldli men Sarjan asıkpaj ajandap özderlin kobalji kütli turğan Ağıbjaj men Erjannın kasına keldli. Ağıbjaj gülbakşanın ortasında eldekalaj tura kalğan kara jartas terlızdli. Anandajdan dönkie közge tusedli. Sarjandar kele jatkan jakka tesle köz tastauna karağanda kobaljıp turğanı ajkın. Bırak sırım sırtına şığarmaj, üntünsüz katıp kalğan. Bular jakındağan kezde Erjan Esengeldlige karap:

— Köke, söjlese aldındar ma? — dedı.

Esengeldı jüre jauap berdı.

— Söjlestık, kalkam... Endı Medelıhannın özımen didarlaspakız...

Budan artıktı surauğa bolmajdı. «Medelıhannın özımen didarlaspakız» deulerıne karağanda kuşbegımen jöndı betueğa kelmegeň goj dedı de kojdı Erjan ıñınen...

Rabatka kelgennen kejnı, özderınnı jatar bölmelerıne kırıp alıp, ağıalınnı ekı sultan uzak kenestı. Kuşbegı kanşa jılı söjlep şıgarıp salğanına karamastan, ekeuı de bır sumdıktı sezgendı. Kenese kelıp, «esın barda elındı tap» degen akıldı eske alıp, Medelıhanmen söjleskennen kejnı, bır set te keşıkpej elge jürıp ketudı ujğardı. Jan alajın dep tursa da ıñıbauırına kırıp jılı söjlejtın özbek bekterınnı sajkal ustamdılığı bularğa da ajan. Begderbek jajılıp tösek, jazılıp jastık bolğan sajin, ağıajındı sultandar seskene tüstı. Bırak özgelerdı şoşıtpajık dep özderınnı küdıkterın kastarına ergen tölengıtterıne aşpadı. Tek Ağıabajdı ğana şakırıp ap:

— Batır, — dedı Sarjan nege ekenı belıssız kenet tolkıp ketıp, — bız Medelıhannan oralğanşa Erjandı kasınnan tastama. Jene attarına sak bol, özbek baktaşılardı böten jakka eketıp jürmesın.

Jıgıtter mınıp kelgen attar körşıles keruen sarajdın aulasına kojılğandı, al ertokımdarı osı rabattın şığa berıssındegı bır bölmege üjılgen. Bağışılardı özbek adamdarı, tek tölengıtter andasanda barıp karap turatın.

Ağıabaj Sarjannın nege büj degenın saralap suramadı. Jalğızak ıñınen bır sırdı tüjđı de:

— Kup boladı, — dep şığıp kettı.

Kün besınge tajap kalğan. Boska sarılıp otırmajın dep Esengeldı kalın ojğa şoma kaltasınan tespiğın şıgarıp, sırtıldatıp tarta bastadı. Al Sarjan anandaj jerde jatkan kilem bokşantajınan kol basındaj kajrağın alıp, belın şeştı de, kınabınan ak semserın sıırıp, kandı ajkas aldındağıdaj edetımen ötkırlep kajrauğa kırıstı.

...Esengeldı men Sarjan ketkennen kejnı kuşbegı uzak uakıt üntünsız otırdı. Kanşa ojlanbajın dese de bolmajak kojdı. Sarjannın bağıanağı semserıne kolın salğan kimılı köz aldına elestej berdı. Tıptı kenet sol ak semser kınabınan jark etıp sıırılıp kökregıne kadala tüskelı turğan terızdenıp ketedı. Kanışer adamnın tegı korkak keledı. Begderbek kanışer de, korkak ta edı. Osı güldene tüsken deulettı kentke kolı jetıssımen Begderbek Akmeşıttın hakımı Jakıpbekpen tıze kosıp, en aldımın Sır, Sozak, Şu bojındağı kazak aıldarın burınğıdan da beter kısımnın astına aldı. Özınnı tas jürektıgımen Medelıhanğa

unap, Kokan hanının bas kolbaşısı derejesine deyin köterilmek oji bar. Bügüingü kimildarı sol köteriludün alğaşkı satıları.

Al bul — Buhar hanının da Taşkenge közün tükken kezü edü. Begderbek bolsa Buhar elinen katın alğan. Onın üstüne bolaşak — jer astınan jük şığarıp, ekü kulağı tük şıkkın Kokanda emes, ejelgü köne Buhar emürülgünde terüzdü. Begderbek munı da eske aldı. Sondıktan sum kuşbegü Medelhanı jar basına itere saluğa dajın, öjtkenü Kokan hanının bürüz münezü oğan ajan... Esürese kızba, nepsü kumarlık kasiyetterü. Al Hanpadşajım — ejel jınıstısının kün men aji. Onı körse perüštenün de ak jolınan tajı ıktımal. Adam Atanın jumaktan kuuluına sebepker bolğan Hauananın körkü de osındajak şığar. Bür körgen adamnın Hanpadşajımğa kızıkpaui ekütalaj. Appak kardaj akşıl betün audarıp, tostağandaj karakat közün külmıdetüp bür karağanda, könlıdegü kajğısın umıtpas bürdebür erkek dünieden tabılmas.

Begderbek osı Hanpadşajımın Medelhanğa tokal şeşe ekenün de eske aldı. Bar keptün özü osında edü. Nepsükumar Medelhan osı sulu tokal şeşesümen tül tapsa, ekeu ara külkükuanışı jarassa... Erine, olardıñ sıñın jasırar tas kabırğalar bar. Bürak osı tas kabırğalar kuşbegünün arkasında bolğan okığanı Buhar emürüne jetküzse... Kuşbegünün bar armanının özü sol emes pe! İslım dünün ajakka basıp, öz ekesünün tokalımen könlü koskan künelün küm korğaj aladı? Muhamed pajğambardıñ salğan jolı katan. Mundaj hanğa bükül İslım euletü karsı turadı emes pe? erine karsı turadı... Söjtüp, Begderbek Buharağa Kokandı jığıp bermej me? Jığıp beredü. Osı enbegü üşün Buhar emürü de onı umıtpas. Mümkün bükül Kokandı bileter?..

Begderbekün Medelhanın kelüñn asığa kütken tağı da bür sebepü bar. Ol Kasım balalarının tağdırımen bajlanıstı. Erine Kokan hanının buğan tükkelej katınası jok. Bürak bolğalı turğan kandı uakiğanı sonın emürü etüp körsetse kajter edü? Saktıkta korlık jok, eger bul İstün özünen şıkkanın Abıajdıñ kökjäl urpağı bülüp kalsa, engümenün ajağı nege barıp soğarın küm biledü? Esengeldü men Sarjanğa kadalar ak semser özüne kadalmasına küm kepü? Abıajdıñ otız bür ul, kırık kızınan tarağan bıkıp jatkan bükül urpağının kaharınan kalaj kutılıp kete alasın? Köpten küm şıkpajdı, olardan da bür Begderbekün şıkpasına küm kue? Al eger künenü Medelhanğa audarsa, oğan ne İstejdü? Taşkent kuşbegündej İrgeles el emes, toğız taudın ar jağındağı deu üjü terüzdü, Kokan hanının saltanat sarajının toğız esügnen ötlüp Medelge jetkenşe küm bar, küm jok...

Begderbek küllmsıredı. Onın esıne bağana Medelıhan men Hanpadşajımđa arnap bergen tanertengı konakası tüstı. Han men tokal şeşesı kuşbegının jomart dastarkanının ekı jağınan karamakarsı orın alđan.

Şajdı Begderbek özı kujđan. Kuşbegı usınđan kögıldır farfor kesenı alıp Hanpadşajım sınığırlaj küldı.

— Muhamed elım erkem, sız Kokanđa han bolđanmen mağan balasız ğoj, — dedı ol, — perenjemdı alıp otırsam söket körmejsız be?..

Han jauabın kütpej Hanpadşajım betınen perenjesın aldı. Kara bulttın astınan jarkırap kün şıkkandaj, el auzında ertegıge ajnalđan Hanpadşajımın körkem ak jüzı körındı. Tokal şeşesının sululuğına tan kalđan Medelıhannın kolınan kesesı tüsıp kettı.

— Bajka, tentegım, — dedı Hanpadşajım Medelıhandı erkelete külp, — müberek sausaktarınızdı küjdirıp almanız...

Budan kejin Medelıhan şaj ısp otır ma, u ısp otır ma anđarmajtın küjge jetken, ekı közın almaj tokal şeşesıne karaj bergen.

Şaj kujıp otırđan kuşbegı kajdağı jok bırdenenı sıltau etıp, dalağa şığıp ketıp, kajta oralđanında onaşada kalđan ögej balası men tokal şeşesının arasındağı tek kırağı köz ğana sezetın, bır tılsız şattıktın pajda bolđanın anđarđan...

Begderbek tağı küllmsıredı. Özı kurđan duzakka ekı kögarşının bırdej oponaj túskele turđanına ol ıştej mezmejram. «Bese, akıldı adam kaşanda bolsa akımdan kutılı jolın onaj tappas pa! Buhar emırı buğan bükıl Kokandı biletpegen künde de upajın tügel etpej me! Kokan hanına jılına tölejtın jırma mın kümıs tengenı, öz pajdasına kaldırsa murtın balta kese me? Jırma mın jırma som emes koj, altı ulına janadan altı şahar salmaj ma...»

Bul kezde kün de batıp kettı. Kuşbegı jasıl bakşasında şakırđan kökek ünı estıldı. Bajđus kus batkan künmen bırge bıreudın öşkelı turđan bağın joktağandaj tılsım bılmej uzak şakırdı.

Kuşbegı kerı belın ukalauğa ajak jağında otırđan paşa balağa tün ortası aua keluın emır ettı de, Medelıhannın dem alıp jatkan bölmesıne karaj ajan dadı.

Medelıhan ebden tınığıp kaptı. Kele jatkan tünmen bırge özın zor kuanış kütıp turđandaj ekı közı külmkülım etedı. Kuşbegını şakırđalı otır eken, bul kelısınenak ekeuı kupija engımege kırısp kettı.

— Tentek töre bastağan ereülden keñin kazak auıldarı ünün öşürgen terüzde edü, — dedü Begderbek öz karamağına jatatin kazaktardin jalpı jağdajın söjlej kelüp, — al kazır Taşkent uelajatin tağı bür kauıptı kara bult korşağalı tur. Bul bülükte baskaruğa dajındalıp jatkan — Kasım törenin balaları. Kandaj kesim ajtasız?

Medelıhannın ekedü Omarhan kezinde de aur salık, orınsız kijanatka köngüs kelmege Sır, Sarısu, Şu bojinin kazaktarı san ret bas köterüp ereülege şıkkın. Sonın en ülkenü Tentek töre attı kış baskarğan köterüis boldı. Ol on ekü min attı sarbaz jinap alıp, Kokan hanının karamağına enetün bürneşe kalalardı alğan. Tentek töre Sajramdı bosatıp, sol jerge tuın tükken. Sajramğa Şımkent, eulieata kalaları kosılğan. Bularğa karsı Omarhan kalın kol şıgarğan. Tentek töre eskerün eklege bölüp, Sajram men Şımkentke bekünüp alıp uzak soğısın. Akırında azıktülükterü tausılıp, amalsız karsılasuların doğarğan. Omarhan leşkerlerü jenilgen eldü kanğa bojap, malmülükterün talap, ojına kelgenderün üstep, ekü jüzge tajau adamdı darğa tartkan. Sajram jerün kan sasıtkan.

— Han iem, aurın jasırğan adam öledü. Şıkkalı turğan bülük jajlı aşık ajtkanımdı keşürünüz, — dedü kuşbegü, hannın ündemej kalğanına renjüse de sır bermej. — Osi bülükten kutıludın bürak jolı bar. Ol — küñ burın kimıldap, uşkın örtke ajnalma j turğanda basu. Jene ajamaj basu. Sızdın kurmetü ekenüz Omarhan Tentek törenü kalaj üjretse, büz de Kasım törenün tentek sojıl balaların solaj üjretüümüz kerek.

Begderbekün köz aldına Sarjannın bağanağı semserge umtılğan okıs kimılı tağı elestep kettü. Endü ol sol semser surılma j turıp kimıldap kalajın degende j tım jütü söjledü.

— Esengeldü men Sarjannın basın alu öz kolımnan da keledü. Bürak sızdın ruksatınızsız ereket üsteye detüm barmadı. Buzık bolğanmen olar da sızdın handığınızğa jatadı ğoj. Han ündemedü.

Jok, han jauap kajırudan korkıp otırğan jok, onun oji baskada. Kulağı andasanda şalıp kalğan Tentek töre, Kasım töre... Esengeldü, Sarjan degen sözder tıptı mına kırıp te otırğan jok. «Ol törelerde menün kandaj şaruam bar? Berünün kunın kuşbegü jıldı beretün jirma mın tenge kümüs akşamın küñ burın tölep kojğan jok pa? Mejlü ne üstese o üstesün, tıptı sol törelerdü pısrırıp jesün, kınk desem kudaj soksın»... Kazır Medelıhannın kijalı da, oji da baskada. Onın bar armanı, bar köñlü sonau jas tokal, bedeu şeşe Hanpadşajımda!... «Denesü de ak jüzünde j appak pa eken? Kos anarı da kolğa kattı, keudege jumsak pa eken? Ie, solaj şıgar. Bala tappağan ejel ğoj, elü en kimbattı jerünün tanı ajırılmağanı, anau ak şeji köjlek jasıra alma j turğan jumır sandarınanak anğarılmaj ma? Japırmaj, tuğan ekemün keşegü jas tokalı turalı bıaj ojlaım küne emec pe? Jok

jurt körmegen nerse küne emes. Jurt körmejdı dejmınau, kuşbegı şe? Bul sum berın de sezıp otırğan jok pa? Ie, sezıp otır. Bırak menı osı üşın şakırdı ğoj? Sonda kandaj kulığı bar. Tokal şeşeme ıstegelı turğan künem arkılı Esengeldı, Sarjan sultandardın kanın satıp almak pa? Mejlı. Janındı örtegen lezzatka karağanda ajdaladağı tüje jün şekpen kigen kazaktardın bası nege turadı? Berıbır men de ölemın. Esengeldı men Sarjan da öledı. Ölüm turalı emes, ömır turalı ojlağan jön. Al Hanpadşajım şın ömır, şın arman...» Bular söljeskelı birtalaj bolğan. Tün ortası da tajau. Medelıhan bırese Begderbek sözın tındajdı, bırese tettı kijalğa ketıp ündemej uzak otıradı.

— Han iem, kandaj şeşım ajtasız? — dedı kuşbegı Medelıhannın tettı ojın buzğısı kelmegendej jedıgöjlene külımsırej söllep.

«Kandaj şeşım? Ie, Medelıhan kandaj şeşımge toktauı kerek? Jok, Medelıhan o dünüenın künesın bu dünüenın kızığına ajırbastauğa mındettı. Jürek sonı ansajdı. Tokal şeşenın ak denesın bugün tünde kuşu kerek. Küjıpanıp bara jatkan nepsı tek sonı tılejdı... Al tanerten Kokanğa kajtkanı durıs. Ekı tünge kaluğa bolmajdı. Sezııp kalı mümkün. Hanpadşajım kuşağı kanşa kımbat bolğanmen, han tağı odan da kımbat. Erine jüregındı örtep bara jatkan susınındı tokal şeşe kandırsa, onın könnın mıktap riza etken jön. Dosı bar, duşpanı bar, Taşkentke kelgen bos peueskesın sıjkurmet, tartutaralğığa tiep jıberu durıs. Bırak saran kuşbegı kanşa mülk berer dejsın?» Kenet Medelıhannın közı külımdep kettı. «Arka sultandarı kaşan da bolsa jomart keledı. Menımen jolıguğa arnap şıkkın bolsa, ekelgen sıjkurmetterı de bar şığar. Sonın barın Hanpadşajımğa bergen jön. Han tek kuşaktauğa ğana kumar emes ekenın bılsın!» Osı ojğa bekıngen Medelıhan endı Begderbekke karadı.

— Kasım törenın balaları Kokan hanına bastarın sıj ğıp tartu üşın ğana keldı me? — dedı.

Esengeldı men Sarjan kazak elının destürı bojinşa Taşkent kuşbegıne ertokımı, jügenkujıskanı kümıs, jalkujrığı tögılgen, Arkadan kelgen toğız kara jorğa, toğız boz jorğa, er er basına bajlanğan toğız kara kundız, toğız konır bulgın ekelgen. Arkanın ankau batırları kızıl tastap ittı aldağandaj, osı bır kedelı sıjkurmetterımen özderının tüpkı ojın ötkızıp ketpek bolğan. Buları ak majdı bauır kosıp asattırğandarı. Bırak ekkı tazı kızıl tülkının kulığın alıstan sezedı, sum kuşbegı tartutaralğını kuana alğanmen, olarğa teren ordı kaza berdı. Sol ojmen hannan sultandardın ekelgen jorğaların jasırıp kaldı.

— Kasım töre balaları sıjkurmet körsetpek turmak, Kokan hanının basın olja etuden ümütü bolmasın.

Tokal şeşege Arka sultandarının sıjlığınan eştene tarta almajtınına renjip kalğan han kolın bürak siltedi.

— Özderinın bastarın bağalaj bilmegen sultandın kunı jok, ne listesen sonı liste, menen ruksat.

— Bujrığınızğa bas iem, aldijar hanım.

Medelhan endi esnej kerildi.

— Tün ortası auy bara ma, kalaj?... — Ol aldında turğan tağamnan şukılap bürer tüjür jedi de, kögüldür jüzüm şerbatınan bür kesesün jutıp saldı, — bügüngü engimemiz osimen bütün..

— Kup, taksır, — han betine Begderbek bügündükke alğaşkı ret tükelej karadı. — Han iem, Hanpadşajımın konak bölmesi kasınızda... Eki esik bür adızda... Küzettü eki esikke de kojajın ba, elde tek adızdın sırtkı jağına ğana kojajın ba?

Han oğan sınaj karadı.

— Özünüz kaj jağına kojğınız kelip edü?

Kuşbegü külmüsbrep tömen karadı.

— Tek sırtına ğana...

Han da külmüsbredü.

— Onda... Sızdın ajtkanınız bolsın.

Kuşbegü endi basın tömen idi.

— Senimnizge rakmet.

Medelhan endi özün ustaj almadı. Kuşbegümen keliskennen kejin, budan arğı saktıktın kajetü jok dep taptı. Ol bürden Hanpadşajım bölmesine karaj bettedü.

Sulu tokal şeşesün körgenşe asıkkın Medelhan bul sette öz nietün akıl elegünen ötküzbedü. Bul jelik altı jil ötken son kandaj kandı uakiğağa aparıp soğarın ojlamadı.

Ajağın asığa basıp sırlı esikke kalaj tajap kalğanın bilmedü.

Al Begderbek bolsa Medelhan ketüsmen, böten adız arkılı jesür tokal jatkan bölmenün tusına keldü. Tek özü ğana biletün jasırın tesik közden ak mamık tösekten ak kajran sanın jark etküzüp atıp turıp Hanpadşajımın körüp kelgen Medelhanğa kuşağın jaja karsı jürgenün, ekeünün umarjumar bola ketkenün kördü de, tesiktü kajta japtı.

Ol del osı sette Esengeldü men Sarjannın ölümün Medelhanğa jauıp, özün Kasım törenün aldında ajıpsız etip körsete alatınına sendü. Bürak bul kandı okığa osı tünmen ğana

bütpeğı. Leşker men Begderbek kuşbegı: «Senın balalarının ajalına bız ajıptı emespeız, Medelhan ajıptı, kel özara kelısejık» dep Kasım törenı aldap şakırdı. Sozaktağı Telköl jağasında Leşker öz kolımen basın kesıp Taşkentke alıp keldı. Bul kantögıs bır jıldan kejin boldı. Al kazır... Medelhan men Kasım törenın balalarının bırdej kakpanına kıkkelı turğanına kuşbegı mejlınşe şattandı. Ol dım körmegen adamdaj ajağın asıkpaj basıp konak kabıldajtıñ üjge kajtıp keldı. Begderbek özın kütıp otırğan jendetterge:

— Esengeldı men Sarjan mırzalardı han şakırıp jatır dep ertıp kelınder, — dep emır ettı. — Bırak Sarjannın belındegı semserdı künı burın alındar. Hanmen kezdeserde karu tağıp kıruge bolmajdı dender.

Jendetter kelgende Esengeldı, Sarjan, Ağıbaj, Erjan törteulnen böten jıgıtterdın berı özderıne berılgen bölmelerinde ujıktap kalğandı. Han emırın estıp, Esengeldı men Sarjan kılne bastadı. Belbeulne semserın tağıp jatkan Sarjanğa ak seldelı, katkan kara eşkağa:

— Hanzadağa karumen kıruge bolmajdı. Sondaj tertıp bar, — dedı jajbarakat. — Tastap ketınız... Kajtıp kelgen son tağarsız.

Eşkağanın «kajtıp kelgen son...» degen sözınen Sarjannın könlı sel ornıkça da, ıštej, semserın şapanının astınan bağana bajlaj almağanına jaman ökındı. Sultandardı erine eşkım de tıntpejtın edı ğoj, al aldajalda kauıp tuıp kalğandaj kez bolsa, kandı jüzdı almas semser en jakın serık emes pe...

Sarjan semserın balasına usınıp:

— Belıne tağıp al... — dedı de bırdene ajtuğa oktalıp barıp kılıt toktadı.

Bular dalağa şıkça, aulada tağı altı adam tur eken. Berı de karulı. Bağanadan berı — üntünsız jürgen Ağıbaj kenet bırdemeden seskengendej boldı. Jau tietının jılkı ışındegı jorıkça mınnetın at en aldımın sezedı dejdı kazak, ünemı ajkasta ösken Ağıbaj bırdemeden seskendı me, ketıp bara jatkan sultandarğa:

— Bız de erıp barajık, — dep sondarınan jüre tüstı.

Bırak eşkağa aldın keskestep:

— Han iem, tek Esengeldı men Sarjan mırzalardı ğana kabıldajdı, — dedı tağı da jajbarakat ünmen, — özgelerın ujıktaj berınder.

— ej, sen özın... — dep Ağıbaj ananı kolımen kejin sırğıtıp tastap, sultandardıñ sonınan jüre berem degende, Erjan karınan ustaj aldı da:

— Han bujırığı solaj bolsa, jamandasıp kajtespeız, Ağıbaj ağa, — dedı kobaljıp turğandarın jendetterge sezdirgıs kelmej, — odan da at jaktı şolıp kajtalık.

Ağıbjaj bögelöp kaldı. Analar uzap kete bardı. Batır tıslın kajrap tur. Nege ekenın özı de bılmejdı, bır mezet anau Esengeldı men Sarjan mırzalarđı korşap ketöp bara jatkan ak seldelı, kanjar asınğan adamdardı kuıp jetöp, semserın ondısoldı sıltep, bastarın kağıp alğısı keldı.

Zatı momın Ağıbjajğa mundaj aşu kajdan pajda boldı, özı de bılmejdı. Kenet köz aldına bajağıda ötken bır alıs uakiğa elestedı.

ekesı ölgen jılı kıs kattı boldı. Tört balamen kalğan Demetkennın bar kün körerı sütl bulaktaj botalı ıngen. Bır künı, üskırık soğıp turğanda, ol kezdegı Karkaralı ağa sultanı Teuke ulı Jamantajdın şabarmandarı kelöp, Oljabaj üş jıldan berı ak patşağa şanırak salıgın tölemeptı dep jalğız ıngendı botasınan ajırıp tal tüste alıp kettı. Daladağı üskırıktan de jaman akırğan, kılış asınğan kılın kanıpezerlerge jesır ejelmen dört jetım bala ne ıstej aladı, jılajsıktaj kala bergen.

Ömırde Ağıbjajğa degen en aur sın sodan kejın bastalğan. Enesınen ajırılğan jas bota bozdasa, en ülkenı segızge kelgen Manabaj, Tanabaj, Mınbaj üşeul botanın janına barıp kosa bozdajdı.

Tört bejšaranın dausınan Ağıbjajdın sajsüjegı sırkırajdı. Solardın köz jasın körmejın dep üjden dalağa kaşadı.

Mundajda azapka şıdaj almağan Demetken bır künı Ağıbjajğa:

— Kalkam, mına törteulın büjtöp enıretöp kojmajık, — dedı. — Botanı sojıp alajık, balalarga az kün korek bolsın, küzgı jalğız tajınşanın etı tausılığa ajnaldı.

Üş kışkentaj balası ujıktağan kezde, Demetken auız üjge botanı jığıp, dört ajağın bajlap, Ağıbjajdın kolına ülken lök pışaktı beröp:

— Kulınım, obalı ak patşa men Jamantajğa bauızdaj ğoj, — dep, öz kolimen bauızdatkan botanın ajalın körgıslı kelmej üjden şığıp kettı.

Ağıbjaj pışaktı alıp botanın janına bardı. Bırak botanın möldıregen közıne közı tüsöp ketöp edı, al kenı bauızdauğa kolı barsajşı!

elden uakıtta «bauızdadın ba, kulınım!» dep üjge kırgegen şeşesıne ol:

— Apa, erten sojajıkşı, bejšara bır kün bolsa da jüre tursın, — dedı.

— Jarajdı, kalkam, — dep Demetken közıne kelöp kalğan jasın kolının sırtımen sürttı.

Ağıbjaj botanı ertenınde de bauızdaj almadı.

Söjtken Ağıbjaj, tıptı bejtanıs, jazıktarı barıjoğın bılmejtın, sonau ketöp bara jatkan jasauıl jıgıtterdın bastarın şauıp tastamak. Bul kajdan kelgen kankumarlık, jauızdık?

Jok, Ağıbjaj tabığatınan mundaj bolıp jaratılmağan. Onı jaudı ajamas

tıkka da, erl kke de üjretken özüne  stegen kijanat.

Sol jalǵız t jeler n alıp ketken k nnen bastap «şanıraq salıǵın» sal ǵan ak patşa men sol «şanıraq salıǵı»  ş n jalǵız t jeler n şabarmandarına aldırıp, jas botasın bozdatkan Jamantaj sultanǵa degen  şpend k on  ş jasar bala jıǵıtt n jureg ne kara kan bop katkan. Sol  şpend k Jamantaj men ak patşaǵa karsı Sarjan tobına ekep kostı munı. Sol  şpend k sansız ajkastarǵa aralastırıp jauına rakımsız boludı  jrett . M ne b r kezde jas botanı bauızdauǵa kolı k ter lmegegen Aǵıbjaj, kazır sonau top adamdı kırıp saluǵa bar. Olar  z el n n jauı. Al elge jau Aǵıbjajǵa da jau. Ondajlardı bauızdauǵa Şubırtpalıdan şıkkın tas j rek batırdın kolı d r ldemejd .

Erjan ojǵa ber p ketken Aǵıbjajdın jen nen akırın tartıp:

— Aǵıbjaj aǵa, attardı b r şolıp kajtajık, — ded .

Bular jilkı jakka burılǵan kezde, seg z jendett n kamaındaǵı Esengeld  men Sarjan konak kabıldajtın b lmege k re berd . T rde resp  tartıp turǵan kuşbeg ne bastarın ie selem berd . Del osı sette sultandardın ek  jaǵında turǵan ek  jendett n jalanaş  tk r kılıştarı jark et p joǵarı k ter ld  de, sır et p t men aktı. T men i lgen ek  bas k ter lmesten domalap jerge t st . Bastarınan ajırılǵan ek  dene ek  ş attap barıp sılk kuladı. Ek   ş attap barıp, aunakşıp barıp tındı.

— El bolıp bas kosudı k ksep j rgender nde,  z bastarınnan ajırıldındar ma, sabazdarım, — dep kuşbeg  kekete k ld . S jtt  de jerde jatkan Esengeld  men Sarjannın bastarı men deneler n k rset p: — b reke n mınaların zındaǵa aparıp tastandar! Al kalǵandarın  jıktap jatkan jıǵıttter n jajǵastırındar, — ded .

Top jendet er bölmede altı adamnan jatkan  ş b lmen n b r nen son b r ne k r p on seg z jıǵıtt  kojşa bauızdap şıktı. Tek Aǵıbjaj men Erjan aman kaldı. Olardın baǵına jendetter at kora jaǵına barmadı. Eş kaǵa sırtkı es kt  k zet p turǵan moskaldau kelgen jasauıldı şakırıp alıp:

— Sen barıp elg  eke ne «sultandar keld » dep habar ber ded .

 zder  es k aldında k t p kaldı. Karulı Aǵıbjajmen ken aulada kezdesuge j reks nd .

Moskal adam erte kezde kazak arasınan Kokan handıǵına satılıp kelgen kul bolatın. Aǵıbjajdı bauır tartıp, jasırın b rek  ret t ldes p te kalǵan. Ol k rş  aulaǵa barısımen Aǵıbjajǵa bolǵan uakiǵanın ber n ajttı. «Alıskanmen kur kaza bolasındar, tez attarına m n p kaşındar» ded . End g  ajkas

tın orınsız eken n tüsüngen batır jendettermen urıspak bop kılışın su

ırıp alıp julkınğan Erjandı erkline kojmaj soninan ertip, attarğa jajdak mline sap auladan şığa berdi. Ujkısının şoşıp ojanıp, şılıbırına jabıs

kan küzetşip jıgıttı, tomardaj ajağımın teulıp jeberip, şalkasınan tüsürdi.

IV

Künşığıs jaktı sınık tağadaj korşaj kömkerge ker Karatau alıstan karakoşkıldanıp körinedi. Kej tustarı at jaldı, tüje örkeştenip irelendep jatır. Seldir bu, jenli tumannan ada, aşık aspanmen ajmalaskan katpar tastı kırka, adır üsti kögüldir tartadı. Keşki zaual şak. Akırğı seulesin jartas basında ojnayıp, kün de batıp baradı. Karataudın batıs jak enisinde ilin tıresken kalın aul otır. Araları, urıs kezindegidej, jakın. Kız emşektenip katar kelgen jakpar tastı kos adırdın kojnaunınan bulkıp atıp möldir sulı jınışke özen ağıp jatır. Osı özennin sağasın kuldilaj alkakotan koğan auldın üstinen bıksi janğan şala tezektin tütin kökke köteriledi. Köl jağasına ölen kua koğan köp auldın bireu gına kılın ak üjden. Özgelerin den könetoz bozğılt, karaşa üj, tozığı jetken laşık, kürkeler... Sırt körinisterine karap belendej baj dep ajtu da kiin. Keşki jajılıstarı birimen bir kosılıp ketken er auldın tusında ojdımojdım tüje, kara mal. Tek kögüldir dalağa buranburan şimaj salıp akkan jınışke özen bojında sonau tömendegı jaltırağan köl jağasında şaşırağan tas terizdi jamıratıp jıbergen kozılar men birge bertalaj kojeşki körinedi. Odan er Karatau kojnauna karaj bozan, kılan tüsti üjürüjir jılkı alakula bop örüp baradı. Köbi jarau, kulındı jılkı az. Şaması olar alıstağı jajılımda terizdi. Al minau kulıntajları aukauk büjirden bölne şapkan şağın jılkı sauınga arnıj aul manına ustalğan terizdi. Sojıl, kurık ustağan on şaktı jılkışının andasanda kurkurlağan ajkajı tınık keşte sampıldap estiledi.

Bul eki jıl burın atameken Karatau kojnauna, osı jakta kalğan Konırat, Kıpşak ruları men Bestanbalı jerine köşip kelgen Kasım töre men Altı, Toka, Altaj, Uak auldarı edi. Sonau ortadağı bozanınan akşılı basım elu üj Kasım törenin aulı. Abılajhannın bel balasının bir bolğa

nimen Kasım töre askan şonjar emes, sondıktan bul manda örgen maldın da karası onajak közge tüsedı. Uak, Toka, Altı da Arğının özge rularına karağanda şağın aukattı rular. Onın üstine Arkanın kök şalğınına üjrengen mal, Karataudın şı men kökpek aralaskan bozanın jersinbej, belendej örbip, ösip kete almağan.

Osı auldardı Kazıkurt jağındağı bir bilik töbe basında bir adam tur. Kojkozısı manırap, balaları jılap azankazan bolıp jatkan ıldıdağı jurttan kaşıp şıkkandaj.

Sonau köz uşında nokattaj bolıp köringen kök tujğındaj kijalı eldekajda alıstap ketken.

Bul — orta bojlı, ken jaurın, arıktau taramıs denelı, jatağan kelgen at jaktı sarı sur kıl. Sel kızgılt tartkan kıran közdı, juan baluan mojındı. Aşık jüzine jarasa bıtken sel kelteleu kır murnının astında şağın ğana murtı bar. Koju şokşa sakalı süpsüjır. Sakalmurtı küngırt sarı. Basında jarğak tıstı kundız tımak, kara makpal jenı kundız ışgınnın sırtınan bozğılt tüje jün şekpen jamılğan, Ajağında atka mınuge ınğajlanıp tıgılgen orta konış kök salmen örnektelgen saptama etık. Otırğan otırısında, turğan turısında ıtıpatlık pen tekapparlık katar anğarıladı. Sel şegır tartkan ötkır kırağı közı karağanda adamnın tu sırtınan ötkendej. Saran kimılı, jumıla bıtken jınışke erınderı, az söllep, köp tındajtı adamdı sezıdredı. Eger tulğasına, könlı rajına karasan ışında tunıp jatkan ülken akıl, bulkınp sırtka şıkkısı kelgen jıger barın uğasın.

Bul Abıajhannın nemeresı, Kasım törenın ortanşı ulı Kenesarı edı.

Kenesarı osı töbege şıkkalı edeuır mezgıl ötken. Ol kazır kalın ojda. Esıne keşegı Nısanbaj jırşının sözı tüse berdı. El aralağan erı sınşı, erı jırşı Nısanbaj akın, ak kigızge maldasın kurıp otırıp ap, Kasım törenın aldında Şıngıs şeıresının bıraz jerın kissa etıp ajtıp bergen.

Ol mongoldarmen ırgeles Kerölen, Onon özenderının bojında köşıp jürgen Kerej ruının kalajşa Şıngışannın alğaşkı jemı bolğanın künlırene jır etı. Bır mezet Orhon, Om, Ertıs özenderının jağasındağı Najman, odan tömen, osı küngı Sariarkanın soltüstıgı men batıs önırın jajlağan Alşın, Kıpşak rularının Şıngışanğa kalaj bağınganın jeldırte öttı. Sodan kejn Arğın, Najman, Kerej, Kıpşak, Konırat, Alşın sijaktı beldı ruların Şıngışannın ülken balası Joşının Ulısına bağınp, Batuhannın Altın Ordasının negızın kalaskanın, Sariarka men Edı, Jajık bojin erkın jajlağanın bır şolıp kettı. Jetısudağı Üjsın, Dulat, Jalajır rularının Jağataj urpaktarının ielıgıne kalğanın da jır etıp öttı.

Endı Nısanbaj jırşı karağajlı kerı dombırasın ekpındete urıp Jağataj men Joşı urpaktarı neşeme jüz jıl boji osı uşkıırı jok ken dalanı bilegenın maktan etı. Alajda bırdımen bırdı handıkka, bakka, jerge talasıp resua bop, Altın Orda ıdırağannan son Joşidan şıkkın Kerej, Jenıbek sultandar Şu bojında elımsaktan berı kele jatkan Arğın, Kıpşak, Üjsın terızdı, köne tajpalarğa bırtıbırte Uak, Taraktı, Kerej, Najman, Konırat, Dulat, Jalajır, Bestanbalı sekıldı türkı tıldes rulardı kosıp kazak handıgın kurğanın madak etı. Sodan kejn Jenıbekın balası Kasım hannın kezında kazaktın ajbındı el bolğanın bır maktanış etıp bergen. Nısanbaj jırşı sel dem alıp şeırege kajta köşken. Bul jolı Kasım hannan son kazaktar az uak tağı da bıjtı bolıp kelıp, tek Haknazar kezında ğana kajtadan bas kosıp, ırgele el bolğanın, Teuekel, Esım, ez Teuke handardın tusında tası örge domalağan, sırt

duşpandar şenine kele almağan ajbındı memleketke ajnalğanın köz ot şaşa otırıp jırğa kostı. Ken bajtak jerd alıp jatkan üş jüzden kuralğan eldin auızbırlıg küşt bolğanın, ünem bir jağadan bas, bir jennen kol şıgarıp otırğanın derıptej kele:

Arğın bolsan Altaj bol,

Najman bolsan Mataj bol,

Aışın bolsan Adaj bol,

Bul üşeu bolmasan,

Kajsısı bolsan sonısı bol,

Mejlın kudaj bol! —

dep kazak elnin en jauınger ruların şaşpauların kökke kötere bir şırkap, osı birlestik Teuke han ölsimen tağı buzılğanın, er tajpa sultandarı handıkka talasıp eldin şırkın ketirgenin ajtıp berd.

Sodan kejin Nısanbaj jırşı karağajlı ker dombırasın enkıldete jılatıp, ıleşala Karatau men Şu, Sarısu men Sır bojin jajlağan kalın kazaktı kalaj Jongar hanı Sıban Raptan şauıp, «Aktaban şubırındı — alka köl sulamağa» uşırağanın makam etti. Ulı jüz ben Kış jüzdin köp auldarının Aral men Atırau tenzinin jağasına, al Orta jüzdin Esil, Nura, Tobıl özenderinin joğarğı salasına köşkenin edej toktaj ajtıp ketti. Aldımen Kış jüzdin hanı Ebılkajırdın, bir jıldan kejin Orta jüzdin hanı Semekenin Rossija patşasına bağınganın, sonan «Aktaban şubırındıdan» otız üş jıl ötkennen kejin Kıtaj patşası bir millionğa tajau kalmaktı kırıp Jongar handıgın kurtkanın bir melim etti. Osı şakta Najman, Kerej ruları burın

ğı özının atameken jer Tarbağataj tauı men Kara Ertıs bojına köşip ketkenin makum euenine sala zarlıana kaldı.

Osıdan son Nısanbaj jırşı er jüzdin ejgilı handarı ebılmembet, Barak, Nuralılarga kışkakıska söz tastap, üş jüzdin basın kosu jolında küresken, kejin Abıljaj degen atpen han bolğan ebılmansurğa toktağan.

ebılmansurğa kelgende Nısanbaj jırşının ek köz ottaj jajnap, küre tamırı bıleudej bop, ken tamağı torğaj jutkan kuraj jılannın kömejindej ısınıp ketti. Dombırasın bejge atına şapkandaj sabalaj urıp, jır şumağın kuşakkuşak laktırdı. Endı Nısanbaj dombırasın laktıra ojnatıp, Abıljajın Kokanğa karsı şıkkanın, Sajram, ezıret, Şımkent, Sozak sekıldı jetı kalasın alıp, Taşkentı kalaj bağındırğanın, özine ses körsetken kırğızdın kalın koldı manaptarın Kızılsu, Şemsı özenderinin Şuğa kujatın sağasında kezdesip, «Jejlı kırğını» dep atalatın urısta kalaj jengenin ajtkanda ek köz kantalap, kojanğa

tüsken bürküttej şankıldaj serpti, tıptı doldanıp ketti. Ebilmembet sultannın esigünde jürgennen bastap, torğautka körsetken erligi men el baskarar akıldılığı arkasında Orta jüzge han atağına ie bolğanın jir etkeninde şabar buradaj tıptı kutırınıp aldı. Akın endi alpıska kelgen Abıajdı üş jüzden şıkkın önşen kaska men jajsandarının şeşim bojnşa Telköldin jağasında jurt ak kigizge köterip Ülken han sajlağanın tolğağanda töbesi kökke tigendej eki közi jajnap ketti. Bırak Rossija katın patşası kazak elin basın bırıktırudın kauıptı ekenin ojlap tek ölerinen eki jıl burın ğana onı Orta jüzge han etip ukaz bergene bir toktap, sol Abıajdın jetpıske kelgenşe inğajına karaj bırese Rossija patşasına, bırese Kıtaj boğdıhanına ikem körsetip, Türkstannan bastap Esil, Nura bojına dejin köşken kalın kazaktın erkındıgın joğalttırmaj el ğıp saktap ötkenin tağı da bir aluan jir ğıp şırkattı.

Bejgege şapkan jürktej, jir jelsinen mandaj teri burşaktap akkan Nısanbaj akın, bir mezet Abıajğa Atığaj — Karaul ruları altı kızın berip, onın üstine Abıaj karakalpaktan bir, kalmaktan bir kız alıp, olardan otız bir ul, kırık kız körgenin asa bir askan jir etip tolğattı.

Dauısı karlııp boldıruğa ajnalğan Nısanbaj tek el jatarda ğana Abıajdın karakalpak ejelinen tuğan Uelidin Rossijağa kol şokpar bolıp ketkenin, kalmak katıninan tuğan Kasım törenin eke jolın kuıp, kazaktın basın kosamın dep bejek bolıp jürgenin madaktaj kelip, kenet okşau otırğan Kenesarığa karaj:

Abıaj jolı aır jol:

Batır Kene, bılıp koj.

Abıajdaj berik bol,

Alam desen abıroj, —

dep uzak jırın bıtırgen.

Üjdegi jurt jetpıske juıktağan Kasım törenin betine karap tına kalğan. Öjtken mundaj söz töre bar jerde destür bojnşa tek kolbaşşığa ğana ajtılattın. Al Kasım törenin sonınan ergen iskerdin kolbaşşısı Sarjan sultan, Kenesarının erligi men ajlakerligi jurtka kanşa ajan bolsa da, dankımen ezirge o tek batır degen atka ğana ie edi. Aldında ağaları bolğandıktan özi de «koldı men baskarajın» degen ojdan aulaktı. Nısanbaj jurttan askan sınşı. Bunı osı otırğandardın berı de biledi, Nısanbaj kasiet Kasımğa da ajan...

Kasım töre joldı ezirge Sarjan men Esengeldige bergennen tübi Abıaj jolın alıp jürer ortanşı ulı Kenesarı men kış balası Naurızbaj bolar dep te ümittenetin. Nısanbaj sözünün öz ojınan şıkkanına ol iştej «katelespegen ekem, men anğarğandı sınşı akın da

anğarğan eken» dep ojladı. Bırak özıne samsaj karağan közdı bajkamağandaj, dombırasın kasına kojıp terın sürtıp jatkan Nısanbajğa:

— Köp jasa, aksandak jüjürgım, — dedı, — könlımızdı bır köterıp tastadın ğoj.

Kasım töre Esengeldı menen Sarjannan bır ajdan berı habar ala almaj ıñı bıteu jarağa tolı edı. Suık habar sumandap epsetteak tarajdı ğoj. Eş jamanattın estımeuı Sarjan men Esengeldı sau degendej jubanıñ beretın.

Kasım törenın okıs atalğan Kenesarının atın hoş körgendej bolıı ortanı ulına ülken senım artatının tanıttı. Jurt ta munı anğarsa kerek.

Kazır Kenesarı osı jajlardı elınelın tarazığa saluda. Erine, kazır atası Abıaj hannın zamanı emes. Ol kezde Rossija patşasının eskerı de Ak Jajıktın arğı betında bolatın. Kart Kojak şeıreşının bala künde, Abıaj atan han bolar jılı Kızıljar korğanı, odan jırma bes jıl burın Eskı Semej, sol jıldarı Karaötkel, Bajanaul, Karkaralı bekınsterı salındı dep otıratını elı esında.

Kenesarı batır kazaktardın öz teuelsızdıgınen ajrılumın en bastı sebebı — «ortak öglzden onaşa buzau artık» dep karajtın el ağaların auz bırıgı joktıgınan dep bıletın. Sol kazaktın basın kosuğa bola ma? degen surakka özı de jauap bere almajtın.

Tek sonğı kezde ğana bır jauaptın uşıgın tapkan terızdı.

Ol uşık Abıaj atasının zamanı men kazırgı el jağdajında jatkan sekıldı.

Abıajdın tusında Rossija patşası Sariarkanı tönırektep bekınıs salğanı bolmasa, belendej ıñıne kıre kojmağandı. Sondıktan atası Abıaj bırese Rossijanı emındırıp, bırese Kıtajdı demelendirıp ekı ortada bostandıgın saktap jüre bergen. Al kazır kazakta ondaj mümknıñk jok. Bır jağınan ebden orın teup alğan patşa eskerı bolsa, ekınşı jağınan kazak jerının bükıl ontüstıgı men Sır bojin basıp alğan Kokan men Atırıau, Aral tusınan Üstırt, Manğıstauğa dejın ökmın jürgızgen Hıua handıktarı tur. Abıaj kezındegıden kazır kazak elının basın kosudın kındıgı da, jenıldıgı de osında dep tıslınedı Kenesarı.

Aşınğan jolbarıs ajaldan şoşınbajdı. Kazır kazaktın kalın bukarası osı aşınğan jolbarıs terızdı. Uş jaktan bırdej kadalğan najza, kazaktı da ojatkandaj. Keşe sonau Ulıtaudan Kudajmendı batır kelgen. Ol Jolaman men İman batırdın selemdemesın ekılep, kazır Sariarkanın kaj kırında bolsa da ak patşağa karsı şıgatın jurttın köp ekenın ajtkan. Bastajtın jan bolsa eretın jurt bar degen. Al Sarısu, Şu, Sır boji kazaktarının da küjı belgıı, uran salıp, tu kötersen sonınnan eruge dajın. Hıua hanının kujanatına şıdamağan Adaj, Tama, Tabın, Şömekej, Jappas, Şektı ruları najzaların jalandatıp, kan jutıp ol otır.

Kazır bas köteruge en bür kolajlı kez. Kijanat janın jegen bukara kurağan şöp terlızdı, ot tise boldıak lap etıp bükıl Sariarkanı, Sır bojın, Jajık, Mañıstau, Üstürt dalasın alıp ketü şajap emes.

Abılaj hannın kaj katıninan tarağan urpağın alsan da, tastaj berık, ujımşıl. Esırese Kasım töre ulıkızı: Esengeldı, Sarjan, Küşık, Musa, Kenesarı, Naurızbaj, ebılğazı, Kenesarının apası batır Bopaj, olardı balaları Kudajmendı, Erjan, Isa, Koşkarbaj, ebılpejız. Kasımın ınıs Dajırdın balaları Tetı, etı, Satıbaldı, onın balası Kaldıbaj, berı özen kajda kujsa, tamşı da sonda kujadı degendej, ülkenı kajda bastasa, özgesı sonınan eruge bar. Nağız bür ujalı kökjal kaskırlar tobı dersın. Tek atalas Küşık kana bozökpeleu. Ekesının ajtkanına tek katıgez bauırlarınan korıkkanınan ğana könetındeı. Bür bieden ala da tuadı, kula da tuadı, bür şırıgen jumırt ka kımđı büldırer dejsın dejdı ışınen Kenesarı.

Ağa aldına tüsu Kasım töre balaların arasındağı destür emes, söjtse de ağaları Sarjan men Esengeldın kılığına Kenesarı tısınbejdı. «Nesıne Taşkent kuşbegın aldına barıp tıze bükpek? Kas duşpannan tılenıp ne tabadı olar? Kastın atı kas, senın dos emes ekenındı Taşkent kuşbegı bılmej me, basındı ime. Odan da öz keregındı özın kök najzanın uşimen, ak bılektın küşımen tartıp al. Sonda ğana jauın senımenen sanasadı, al kolındı jajıp, tıze büksen, senı ol kul sanajdı. Kuldın tılegın kım orındağan? Jok, bılık özıme tier bolsa, bunun bürın de ıstemejın. Ne bolsa da duşpandarımın alısıp ölemın. Ağalarım da sonı ajtam... Tek özderı sau kajtsa eken!»

Kenesarı tağı da ojğa şomdı.

«Abılajdın jolın kuu — bükıl kazaktın basın kosıp, üş jüzdı bileu degen söz.

Üş jüzdı bileu — sultan ataulını ajağına jığıltıp, Ebılkajır, Semeke, Nuralı, Bökej, Serğazı, Ueli urpaktarın özıne tabındırıp, barlık kazaktı auzına karatu. Üş jüzdın balasın kojday örgızıp, kozıday kögendeu. Sonda ğana Abılaj hannın kalmak ejelı Hochadan örbıgen urpaktarın ejelgı armanı orındaladı. Kazak elının jaudan jerın, erkındıgın korğau men Üş jüzge Kasım töre balaların ükımın jürgızu — kazır bür tılek, bür maksat. Al osı tılek, osı maksattın orındaluına en kolajlı kezen bügıngı kezen. Özının teuelsızdıgın korğauğa köterılgeı turğan halık, eger bastaj bılssen handıktı, Üş jüzdı bileudı sağan özı alıp bergelı turğan jok pa?!»

«Budan bıaj karaj mundaj settı kezen tumauı mümkün. Rossija patşası, Kokan, Hiua handıktarı terızdı jaularımız halıktın ensesın mıktap turıp bür tısırıp tastasa, kızba kandı kazak kajtadan bas kötere almajdı.

Jok, bügüñgü kün — en kolajlı kün. Teuekel ne bolsa da ajkastı bastau kerek! Bırak ajkastı kaj tustan bastağan jön?! Üş duşpannın kajısısın bızge salğalı turğan şırğısı berük, en aldımen somı üzu kerek!».

Kenesarı endü kabağı kars jabılıp, özünün kojğan surağına şeşim üzdep oj tenüzüne bürjolata süngüdü. «Kokan men Hiua handarı mejlünşe tas jürek, jenılsen kanğa bojajdı, karamağındağı azğantaj kazaktı tügelmen kırıp tas

taudan tajınbajdı. Al Rossija patşası ondaj emes. Kejbır kanşer şeneunekterü bolmasa, kalın bukaranı atıjönü jok kıra bermejdü. Okka bajlap, Sıbır ajdasa tek betke şığar jaksılarnı ğana ajdajdı. Ülken jurt söjtüp kaşan da ken pejılın tanıtıpaj kalmajdı. Al Kokan, Hiua handıktarı şe? Bular korkau kaskır terüzdü. Jan ketüp öleksege ajnalsan, öleksendü de talaj beredü. Tek korıkkandarın ğana sıjlajdı. Olarğa boj köterüp, küş jinağanda ğana tiısu kerek. Eger eldekalaj ondaj kün tusa ajanıp kaluğa bolmajdı. Kokan men Hiua özderü kırğan on mindaj er azamat üşün jauap bersün. Auğanstanğa, Persijağa kündükke satkan kazaktın kızkatındarının karğısın azabın tartısın.

Kenesarının soğıstı en aldımen Rossija patşalığın bastadı kalap aluına baska da sebepterü jok emes. Patşa soldattarının bekünıs, zenberek, karabin ştucerlerü bolsa, kazaktın daliğan jalpak dalası bar. Eger tığılar jıñıl, jıkpıl saji köp bolsa, kır kojanın arlan tazı da ustaj almajdı. Arkanın jerü mol, bür şetü Karkaralıdan Ak Jajıkka, ekünşü şetü Kızıljardan Betpakdalağa dejün sozılıp jatır. Kalaj ojıssan da jer jetedü, tek üzengün berük, kajtpas kajırın bolsın. Al zenberek süjretken patşa eskerünün mundaj mümknşülgü jok. Onın üstüne Orta jüz köp el. Berün bürdej kötere almasan da, sonınnan eretünder tabıladı. Eün jetpej kuğınğa tüser kün tusa, batırılıktı kurmet tuta biletün kazak, kejbır üşındegü ezeül bolmasa körer közge ustap bermejdü. En bolmasa Abılj hannın aruağın sıjlajdı. Al Kokan men Hiua jeründe bundaj jağdaj jok. Sır boji, Üstört, Manğıstau, Aral manındağı köşüp jürgen kazaktardın şintuajtka kelgende basın kosu onaj ıs emes. Kokan, Hiua handarın jenu üşün Jetısu, Alatau, Karakalpak önüründegü ağajındardı da bas köterü kerek. Oğan senu kiin. Üjsün, Dulat, Alataudı jajlağan köp kırğız, Aral bojin meken etken Karakalpak senün sözündü söjlep, joğındı joktaj ma? Öz oşağının bası aman bolsa, senün kan tökkenünde nesü bar. Kokan, Hiua handarının da küştülgü osında jatkan jok pa, olar kımınün jüregünün kalaj soğatının biledü. Kırğız, kazak, karakalpak bürülgüp bas kospajtının sezedü. Bükü Jetısudı alıp jatkan Üjsün, Dulat ta duşpanınmen şın beldesüp kalğanında senen bölünüp jauğa tastap ketü de mümkn...

Jok, olarğa senuge bolmajdı. Üjsün, Dulat, Kırğız, Karakalpak öz basına Orta jüz ben Kış jüzün aaur jağdajı tüsse ğana atka konadı. Al onın ber jağında olardan ne ümüt, ne kajır!

Kenesarının Arkağa oralğısı kelüne tağı da bür sebep bar. Ol — kek. Semeke, Bökej, Ueli tukımdarınan şıkkın ağa sultandardı Kasım balaları örtep jüberuge bar. Bul eskiden kele jatkan eskü eges, el bilgüne talasudan şıkkın bakastık. Esirese Kasım balalarının öş Kudajmendın Konırkuljasında, Uelidın balası Şıngıs pen onın şeşes Ajğanımda, Bökej tukımınan şıkkın Teukenın Jamantaj, Kusbeg men Jantörenın Ahmet men Arıstanında. Bul ağa sultandar Kenesarının da en ajamas jauları. Balık basınan şırid, kazak jerın ak patşağa berıp otırğan osı ağa sultandar dep kektened Kenesarı.

Eger Arkağa barsa, en aldımın osılardı aulın şaup, ejelden kele jatkan eregestün bür tujının şeşpek. Kızın kün, balasın kul kılıp, tabanına bür salmak. Onsız ebden kansırap alğan könl jubanar emes.

Bırak olar Kenesarığa onajlıkpen boj bere me? Olardı da sonınan ergen kıruar el bar. Koldarında karujaraktı jüzdegen jasağı, sarbazdarı tur. Onın üstüne kol ustaskan ak patşa eskerler de kastarında.

Kenesarının bür tırelgen en aldımın osı ağa sultandar men patşa eskerlın arasına şı jügrtıp köru. Şaması kelse Sıbır men Orınbor gubernatorların özımın sanasatın etıp alu.

Ol üşün Kenesarı barısımın soğıs aşpajdı. Aldımın gubernatorlarmın tıl tabu jolın ızdejdi. Özının bırneşe tılegın kağaz jüzünde aldarına kojadı. Eger gubernatorlar sol tılekterdi kabıldasa, Konırkulja, Ahmet, Jamantajlardın sonınan ergen jurt ta bunımın sanasatın boladı. Ondaj jağdajda, altı bastı ajdahar bolsa da Konırkulja, Ahmetterden öş alu onajğa tusedi.

erine, onımın Kenesarı süjek tigen töbettej upajım tügel dep öz betüne ketpejdi. Abılj atasının jolın kuip üş jüzün hanı atanbaj toktamajdı. En bolmağan künde ata tağın alıp, Orta jüzdi bilejdi. Sondıktan bür tılekten kejin bür tılek talap etiledi, berıbır öz degenüne jetpej kojmajdı.

Al generalgubernatorlar alğaşkı kojğan tılekterın kabıl etpese ne ıstejdi? Onda şeşlingen sudan tajınbajdı, soğıs aşadı. Jene ol soğıstı en kas jauı Konırkuljanın aulın şabudan, Konırkulja prikazı Karaötkel bekınısın aludan bastajdı.

Abıljadı aldında ğana Orta jüz han kötergen kırık mın jilkı ajdağan Semekenın urpaktarı Kudajmendı balaları dese, Kenesarı ujksınan şoşıp ojanadı. Ağa sultan

Konırkulja men Kenesarı arasında tek kana ejelden kele jatkan el bileu, konıs tebuden tuğan ata dauı emes, bastarı körge kırıngenşe keşirilemejtın ıtı kanğa sıngen öşpendık bar. Sol öşpendık, keşirilemes kastıktın endı ak patşa men kazak elının arasındağı ülken sajasatka da ıkpalı timek. Kenesarı ornınan türegelıp, sel ersıkkarsılı jürdı de, kajtadan oj şumağın tıze berdı.

«Handıkka talasudın ekı jolı bar. Onı san ajkastań otken Kenesarı jaksı bıledı. Bırı sağan han bilıgın eperem degen halıktın artında turıp baskara bılu. Ekınşıs sonınan ergen koldın aldında jürıp erıgınmen özıne tartıp alu.

Handıkka jüz ben jüz, ru men ru talassa, jurttın art jağında turıp eldı kırğınğa ajdap salıp, akıljamen, zulımdıkjauızdıkpen muratka jetuge boladı. Al bügıngı talastaj, kalın bukaranın teuelsızdıgın korğau armanı men senın jurttı bilıgın kolğa alam degen kökejkestı tılegın uştasıp jat

kanda, sonınan ergen koldın artında emes, aldına şıǵu kajet. Sonda ğana sağan kara halıktı senedı, sonınan eredı. Bukara öz basınnın kamı üşın emes, halkın üşın alısıp jürgenındı közben körgenı jön. Söjtken künde ğana, armanına jetesın. Halıktı öz armanına jetkızdedı».

Osındaj şeşımge kelgen Kenesarı, kenet tızesın bügıp belındegı Isfağan şeberı sokkan narkeskenın sıırıp alıp, kılşıladağan suıktı jüzınen süjđ.

— Anadan korkak bolıp tumap edım, — dedı kenet dausı dırıldep ketıp, —armanıma jetkenşe korkaktıktı bıldırsem öz kanımdı özım ıšejın, osı sertıme, tıs suıktı narkesken, sen kue bol!

Ol narkeskenın kınına salıp, endı köterıle berem degende, art jağınan sıngırlaj şıkkın ejel dausı estıldı.

— Töremau, namaz okıp jatırsın ba?

Bejbışesı Künımjan ekenın Kenesarı karamastań tanıdı. Türegelıp, tızesın kaktı da, karsı jürdı.

— Jej eşejın, semserdı taska salıp düzın sınap jatır edım.

— Kas bolattı jau jüregıne salıp sınamas pa?

— Onın da jön.

Kenesarı ejelının sözıne rıza bolıp kaldı.

Künımjan bıltı jırma altıǵa şıkkın. Ojmak auız, kumaj köz, kara torının sulı. Ekı bala tapkanına karamastań, sunğak bojna jaraskan tıptıktı kos jumırıktaj kos anarı altın jambılı alkasın tırsıldata kerıp, aş belı üzılp keterdej talıp, mıkınınan tömengı bura

sandı bökseñin mejlññşe ajkindap tur. Üstñnde şıtırma ak jñbek köjlek, kögñldñr torqa okalı kamzol, onın sırtınan şetñ kundızben edñptegen dñrija kızıl şapan, basında ak meruert örgen, altın tengelerñ közñne tüse salbırağan kızıl barkıt seukele. Sırtınan ak torğın şelññ kömñldñre jamılğan. Kulağına takkan üş buındı sırğaları men arkasına tögñle tüsken tokpaktaj kalın şaşının uşındağı dört katar şolpısı patşanın kñlen bñr somdık altın akşasınan kiıstırılğan. Batırdın aldında özñözñ kımsınbaj ustauı, bıksılık basıp kasına burala keluñ, erke bejbñşe ekenñn anğartadı.

Rasında da «jazığı katın demesen, kızdan artık saldığı» dep Jüsñp koja akın ajtkandaj, Künñmjñn Kenesarığa akılınmen de, sululıgımen de ebden unağan ejelñ. Şıkkñn törkñññ de Kasım töreden saltanatı men bajlıgı kem emes, arğınñn şonjarlarınñn bñrñ elke Bajdalı tukımı.

Mınau üstñndegñ torqa, dñrija kiñmderñ men altın bñlezñk, altın şolpı, altın jüzñktñn berñ de kelññşek bop tüskende osı törkñn bergen jasauı.

Kenesarı men Konırkuljanın bñtñspes kasjau bolularının da bñr sebebñ osı Künñmjñnda... Kenesarının batır atanıp, atağı Sariarkağa jana jajıla bastağan kezñ edñ. Ulıtaudı jajlağan Jırık runın bajı Sandıbajdın Erdenñ osı önñrge pravitel' bolıp tağajındalıp, at şaptırılıp, baluan beldesken ülken toj bolğan. Osı tojğa bñr top jñgñtpen Kenesarı da kelgen. Ondağısı tar jol tajğak kün tuıp, Kökşetauda bekññs salınıp, könñl kobalji bastağan son, Ulıtau manın bñr şolıp kajtu edñ. Altı alaştın alğaşkı basın koskan handarının bñrñ Alaşahan da osı jerde kajtıstı bolğan. Ulı Joşı han da osı tuska kojılğan, Ulıtaumen ñrgeles Kñşñtaudın basında Edñge batırdın da kabñrñ bar, Akmeşñt eulie de osı arada jatır. Ulıtau kazak elññn atameken kñndñgñ. Bunı körudñ Kenesarı da özñne parız sanajtın. Bejgede sojılğa at jıgılıp, kökparda kñsñ ölgen ulanasır osı tojdan kajtıp kele jatıp, Arğınñn Altaj, Törtuıl ruları jajlap otırğan Terñsakkñn özenñne kelñp, azırak at şaldıruga attarınan tüsetüse kalğan. Astındağı seygñlñk jürñgñn atkosşısına berñp, Kenesarı kalın taldı jağağa barğan. Tan aldında ğana janbır jauıp ötkendñ. Sinsığan tal arası tımırısık bük eken. Kenesarı pısınap ketñp, azırak salkındap alajın dep sıldırıp jatkan suğa tajağanında şağın kelgen Terñsakkannın bergñ ağımında kök tolkinmen ojnap jüzñp jürgen ekñ kızdı kördñ. Auıl köşñp jatkan kez, sñre, köşjönekej şomılıp alğısı kelgen terñzdñ, kiñmderñ men şñderlep kantarıp kojğan attarı arğı bette. Kenesarı alğaşkıda ajdalada pajda bolğan bular perñññn kızdarı şığar dep ojlap kalğan. Esñrese aldınğı kız bñr adamnın auzının suı kurığandaj sulu köñlñgen. Kamşının tññndej etñp örñlgen kos burımı kök tol

kınmen ojnaj jılandaj irendep, sımbattı denesı, su astında ak sazandaj bulıksıp, erıksız közın tartıp eketken. Tek arđı bettegı attarı men üjulı turđan kılmdern körgende ğana Kenesarı esın jinaj bastağan.

— Arsındar ma, arular? — degen ol kızdardın arđı jağağa karaj burıl ğanın körıp, ketıp kaladı eken dep korkıp.

Aldınđı tana köz japalak sarı kız «Ojbaj, kötek!» — dep dauıstap jıberıp, sudı ekı ajağımen sabalaj arđı betke karaj jüze jöneldı de, songı kara torısı mojnın burıp kejin karap, jağada turđan Kenesarını körıp toktap kalđan. Türegelıp jüzıp, tek sudan basın şığarıp:

— Bar bolarsız, mırza, — dep selem bergen.

Söjtkenşe jağağa Kenesarının joldastarı da kelgen. Edettegı kaljınezıl bastalđan. Aş denesın jıgıtterge körsetıp sudan şığuğa ujalıp turđan kızdar, jağadağı Kenesarı ekenın estıp, ne kıların bımej saskan. Kenesarı to bı ezılkaljını aralas, eger tılegımızdı orındamasandar, kazır arđı betke ötıp, kılınkeşekterındı alıp ketemız dep korkıtkan.

Kızdar «ağatajlap» ketulerın surap jalıňan. Kaljın kumar jelökpe jıgıtter özderının tılegın orındamaj ketpejtınderın ajtıp turıp alđan. Su sorıp ebden jaurağan kızdar, bulardın ketpejtınnıne ebden közderı jetken son, jıgıtterdın ne tılejtınderın bılgısıl kelgen. Kara torı sulı Kenesarığa karap:

— Mırza, sonda sız menen ne kalajsız? — degen.

— Kalağanım kın bolsa da sözınde turasın ba, karıdas?

— Sözınde turmajtın katın emespin, ajta ber.

Kız auzınan şıkkın «katın emespin» degen sözdı Kenesarı öz mağınasında tısındı. Kenet jüregı alıpışıp, kolđa tısken torđajdaj tıprşı jöneldı..

— Katın bolmasın... Jarajdı, bıız ketejık. Tek sonımızdan kuıp jetınder. Kalauımdı sosın ajtajın. Uede me?

— Uede!

Kenesarı to bı özen jağalaj kete barđan. Azdan kejin kızdar bulardı kuıp jetken. On altın jetı jasır uızdaj ekı jas kızdın suık jürıstı bejtanı top jıgıtın kastarına korıkpaj kelgenderıne Kenesarı tan kalđan. Jene bergen uedelerınde turıp aldap ketpegenderıne razı bolđan. Osı kezdesuden bastap Kenesarı men Künımjan bırbınbırı kattı unatkan. Jana tuğan ajdaj tolıksığan arkanın jas sulı Kenesarığa bırden kulap tısken. Şölmek künde sınbajdı, bırak sınadı. Sol tünde bıır şölmek sındı. Jurttan aulak döngelengen karağan túbınde dalanın öjet kıızı batırdın bıır tılegın orındadı.

Künmjän ökünbedi, öjtken osıdan eki yıl burın kos katınının üstine tokaldıkka almak bop sasık urt, buzau tumsık Konırkulja kuda tüsüp, üş üjür kara kök jorğanı kalın malına tölep ketken. Onın üstine Karakojın Kaşırılığa el jajlauğa şıkkın şakta urın kelem dep yakında habar

bergen.

Tanertenine Terısakkannın ojpattau jağasına kongan Bajbolat aksakaldın aulına Künmjän men japalak sarı kızdı ertken Kenesarı nökerlerimen kelip tüstü. Künmjännin osı tünde Kenesarı batırmen könlü kosıp şıkkannın en aldımın jengelerü, odan şeşesü estüp, suık habar bürtebürte jılandaj jılıp Bajbolat aksakaldın özüne barıp jetken. Abıajdın aruağınan, Kasım törenin kaharınan seskenip, ne üstüde bilme, onın üstine abıroji ajrandaj tögüngen kızının küjüğü de arkasına ajzıdaj batıp otırğan Bajbolat aksakalğa Kenesarı köp keşıkpej «Künmjandı mağan bersün» dep kısı salğan.

Bajbolat aksakal bul tılektü şugıl akılğa sap, kolmakol şeşimın

ajtkan:

— Üş jüzge han bolğan Abıaj atasına Arğının, Karauıl, Atığaj ruları altı kızın bergende, sol Abıajdın batır nemeresine bızdın jalğız kızdı kimağanımız bolmas, alsın — degen.

Bür apta ötkennen kejin elke Bajdalı, Akkoşkar Sajdalı bop üş bozdı kösem jekken kümüstegen kara peueskemen, jasau artkan toğız nardı bür köş etip Künmjandı ırğaltıp jırğaltıp Kökşetaudağı Kasım törenin aulına uzatkan.

Munı estüngen Konırkulja namıstanıp bulkantalkan bolğan. Jasak jüberip Bajbolat aulın şauıp aluğa da oktalğan. Ejtse de, bajlığı özlennin artık Arğınının şonjar ruı elke Bajdalımen janjaldasuğa batpağan. O basta Künmjandı tokaldıkka surağanda da Konırkulja tek katın sanın köbejtpek emes, Arkanın osı şınjır balak, şubar tös ruımen jakındaspak oji da bolatın, al sol ojdn buzılğanına kattı kınjılsa da, tajpa rulu eldü özüne jau etüdnın katerü ekenin uktı. Sondıktan Bajbolatka bergen kalın malına üş toğız ajıbın kosıp aldı da, upajım tügel degendej, kökrektegü ızanı işke tüjüp kala berdü.

Bürak Konırkulja endü Kasım balalarına ebden öşüğüp aldı. Ebün tauıp, ezüdn kalaj jıram dep jürgende Kökşeden Jabajı özeninın sağasında otırğan Taraktı eline uzatılıp bara jatkan Sarjannın ülken kızı Künkejge jasağımın kezdesip, onı bür tün iemdenip koja bergen. Ağa sultan Konırkulja men Kasım töre balalarının arasındağı osı bür namıs ızası endü bürbürine mengü keşpes kandı kekke ajnalğan. Bak talası, jer talası, ru talası, ar talası, katın talası berü kelip, ebden şielenısken kıl tüjün bolıp katıp kalğan.

Munu tek almas semser, ötkür kılış kana kesip bere alatının ek jak ta jaksı bılış ed.

Osı talastın bas sebepkeri Künmjan sulu şıkkın jer de, tükken jer de mıktı bolğan son özünözüm tım erkün ustajtın. Küjeüne de ajtkanın üstetün, mejünşe erke...

Künmjan kazak ejelderün saltı bojnşa Kenesarını küjeüm, erim demeji tek «törem» dep kana atajdı. Bunısı bir jağı küjeünün töre tukımınan ekenün derüpteu bolsa, ekünşü jağınan «törem» dep özüne bilügnün mol ekenün eskertip erkeletü ed. Sol edetü bojnşa ol:

— Törem, sen Kudajmendü batırdın atama estürken sumdığınan habardarsın ba? — dedü sel jüdej.

— Jok, kandaj sumdık?..

— Aznabajdın balaların bilesün ğoj...

— Kaj Aznabaj? Bajanauldağı Karjas Aznabaj ma, elde özümzün Kökşedegü Aksarı Aznabaj ma?..

— Karjas Aznabaj. Biz Arkadan köşpeji turıp Tajjan degen balasın patşağa karşı şıktın dep Ombıda atıp öltürüp edü ğoj, sonın ağası Sejtten batırdı da öltürüptü...

— Topırağı torca bolsın. Esü er erte ketken eken! Menün ajalım Konırkuljadan keledü deuşü edü. Sol ittün öşpendügnen mert boldı ma eken?...

— Ie, solaj körünedü. Aznabaj aulımen Balkaşka karaj köşüp kele jatkada, Mın Aral tönregünde Konırkuljanın elgü şokınğan kışü balası jol körsetip ekelgen esker karşı şığıp ustaptı...

Kenesarının külgündengen sarğış tüşü kara konırlanıp kettü.

— Kırılğandarı köp pe eken?

— Karsılasuğa mümkindükterü bolmaptı. Ojdajokta kolğa tükken körünedü. Birekü jüğüjt sojılğa jığılıptı.

— Topıraktarın torca bolsın, esü azamattar. Arkağa oralar kün tusa alarmız elü öşterün.

— Sejttenmen birge Kubettün Ojarın da ustaptı. Ol sol Ombıda abaktıda jatkan körünedü.

— Kaj Ojar? Ana Konırkuljanın şabarmanı Ojar ma? Ol Aznabaj aulınan at kujrığın keskendeji edü ğoj?

— Konırkuljamen kelise almaj, Karaötkelden kajtıp öz elüne barıptı. Kanına tartpağannın karı sınısın degendeji, kanına tartkan ğoj. Jersünan ajırılğan Karjastın kajğısı jenip Sejttenge kajta kosılğan eken.

— Bir körgem... Kajsar, iümge kelmejtün jüğüjt terüzdü edü. Kijanat onı da durıs jolğa salğan eken. Ettegenaj, ol bejšarmanı da it jekkenge ajdajdı ğoj.

Del osı kezde bulardın janına Naurızbaj keldi. Bul jirma ekige jana şıkkın kelbeti jıgıt. Bır eke, bır şeşeden tusa da, bıtım Kenesarıǵa mülde uksamajdı. Sunǵak bojlı, ekı iıǵına ekı kıs mıngendej kulaş jaurın, tıptık kelgen, at jaktı, ekı betınen kanı tamǵan akkuba tüstı. Murın, köz, kaskabaktarı kazak jıgıtterınkınen körı mol pışılgen, tanadaj jaltıraǵan sopaktaı kelgen ülken konır közderı adamǵa ıtıpatpen karajdı. Kızıldıjasıldı meruert örılgen ajdarı samaj tusınan salbırap tısıp tur. Jana tebındep kele jatkan konır murttı. Basında kızıl barkıtpen tıstaǵan kundız börkı, üstınde kujırşıktarı men tırnaktı ajaktarı salbıraǵan kara kaska küzen ısqık. ısqılının jaǵasına, jenıne, şetıne kara konır kundız ustaǵan. Belındegı kümıs belbeuıne bıǵarı kındı selebe takkan.

Naurızbaj urıska da osı kılınmen şıǵatın. Bılegıne dejin sıbanıp tırıp alǵan on kolında baurı korǵasın, bes batpan zıdej aaur kara najzasın tudaj kötere ustap, astındaǵı sarǵılt kılşıktı akboz atın ojnakтата «Abılajlap!» şapkanda, jan karsı kele almajtın. Jene zıdej kara najzamen eşkımdı kos koldap şansıp körgen emes. On kolında tört jıgıtın küş bar dejtın jurı. Naurızbaj askan najzager, zamanında bul soǵıs karuınan özıne parapar keletın jan kezdestırmegen. Jene jauǵa şapkanda kabaǵı kars jabılıp, jüzınde erekşe kahar pajda bolatın. Al jajşılıkta Naurızbajdan ak jarkın jan jok. Ol mundajda erı enşıl, erı ezılkoj. Al kazır Naurızbajdın kalın kabaǵınan kınjılǵan ren bajkaladı. Közı terendej, kaskabaǵı kırtie kalǵan.

Oǵan sebeblı de bar edı.

Naurızbaj songı kezde özı tuıpösken Kökşetaı turalı köp ojlaıtın bolǵan. Mundaj kezderınde Arkanın jasıl şalǵındı, kök majsalı dalası, jakparjakpar kuz tastı, ön boji örbi bıtken kalın karaǵaj baskan tüje örkeş şaǵın tauları, kök tolkıni jar kemerın tınbaj soǵıp jatkan şalkar kölderı, mol sulı özenderı onın köz aldında elestejtın. Kenet Burabajdın köz jasındaj kögıldır tolkıni şulaǵandaj, kerege kanat kıran bürkıt kalıktaj uşkan Okjetpestın basında ojnaǵan erke jel jılaǵandaj, dımkııl ııs ankıǵan Kenesarı üngırıl künırengendej kulaǵına bır kajǵılı ün keletın. Sol ün özın şakırǵandaj bolatın. Naurızbaj mundaj kezınde köktem senın, jubajı enın ansaǵan jıl kusındaj, ısqıbauırı eljırej, tuıpösken Kökşetaıın saǵınatın. Öjtkenı asır salǵan balalık şaǵı, jıgıt bolıp mahabbat degennın ne ekenın bılgın alǵaşkı bakıttı tını, berı de osı Kökşenın kögıldır kuşaǵında ötken. Naurızbajǵa Kökşe degen kur ǵana tuǵan jer emes. Ol kejde özının jılkusı bolıp jaratılmaǵanına ökınetın. Eger jılkusı bolsa sol Kökşenı er köktemde bır şarlap uşpas pa edı! Mundajda Naurızbajdın jüregı udaj aşıp, janın kojarǵa jer taba almajdı. Sol bakıttan, sol kuanışınan ajır

ğan sonau temür kigen duşpandarımın alısa tüsküsü keledü. Etten ne kerek, Naurızbaj da bür, tuğırda turğan bala bürküt te bür, uşarğa kanatı bar, bürak ajağındağı jübek bau jübbermejdü, kur kajrat mezep şankşank şakıruga ğana dermenü keledü.

Karataudın jıngılı men bajalışı Kökşenün tobilğısı men karağanına jetpes, bozı menen ködesü, jupar ankiğan kök şalgınına parapar kelmes. Sonda nege jür bular Sırdın surğılt dalasında? Jan saktau ma, elde handık pa köksegenderü? Eger jer keğü bolsa, talaspaj ma sol jer üşün sol tuğan jerdün özünde? Sırda jürüp Arkanı kalaj almak? Naurızbaj osı jejtterdü ojlasa, eştenege tüsünbejdü. Ekesü Kasım töre, ağaları Esengeldü, Sarjannın bul jönünde ustağan jolı oğan jumbak.

Naurızbajğa mın Kokan handığanın Sariarkasının bür jajlauı artık. Osı kajğı keşe Kudajmendü batır kelgennen berü tıptü üdej tüstü. Kazırgü kabağının katuına da sebep osı. Ağa, jengesünün töbe üstünde onaşa turğanın körüp, söjlesuge edejü kelgen. Naurızbajdın rennen könnünün kapalı ekenün anğarğan Künümjan oğan küle karap:

— Kışü törem, neden jüdej kalğansın? — dedü, — bür jerdün auruğanın saumısın?

Naurızbaj kapalana jauap kajırdı.

— Auru ekenüm ras, jeneşe... Janım aıradı, kökregüm aıradı, jüregüm aıradı...

Ünsünün nemen dertü ekenün köpten berü sezetün Kenesarı ündegen jok. Künümjan endü jüger bere söjledü.

— Kara bulttan kün de şıgar, bul aurulardan ajıgar zamanın da keler.

— Kaşan?!

— Onı jüjrlük attın şabısı, er jıgıttın namısı biledü.

— Namıska şabar alısımız bolıp tur ma? Bız kazır apanapanğa kelüp tığılğan bürü terüzdümüz. Kaşa bürü bolsan da, tığılğan jerdün kur tükpür...

Kenesarı kenet ünsüne karadı.

— Apannan atılğan bürü jauına kauıptü ekenün bülmejtün be edün? Kolajağındı baurına jinap atılığa dajındala ber, Nauanjan...

— Jok, Kene ağa, apanınan bürü tek ajalına ğana atıladı.

— Kejde jauın da mert etpej me?

— Mağan ondaj itjıgıstın keregü jok, — Naurızbaj ağasına kışık mınez körsete akırın söjledü, — mağan jauımdı andıp basar Kökşenün ıngıljıngıl jartası, sonımnan jel de kuıp jete almas uşkiırı jok Arkanın ken dalası kerek.

Kenesarı ünsünün özimen pıkrıles ekenün burın da biletün, bu jolı da ojlağan jerdün şıkkın son üştej kuanıp kaldı. Söjtse de kattı mınezüne salıp;

— Ujasınan erte uşkan kıran tez kartajadı, — dedi, — aldında ağaların barda jol tandamaj tura tur.

Naurızbaj Kenesarını özge ağalarınan artık sıjlajtın, sondıktan karsı sözge kelmej:

— Kubakup, — dep tömen karadı.

Del osı kezde küñşığıs tustağı belesten ojdağı auılğa karaj köterilgen şan körıldı. Erberıden son tau şıñnen ekı salt attı sıtılıp şıktı.

Kırağı köz Kenesarı tesıle karadı da:

— Ojpirmaj, mınau Ağıbjaj bolmasa etti, — dedi kenet kobalji, — astındağısı Akılak terıldı...

Naurızbaj da tesıle karadı.

— Ie, Ağıbjaj kökem! Al janındağısı kım? At jalına jabıskan türı Erjanğa uksajdı.

— Ie, solar.

Söjtkenşe kujında şapkan ekı attı jetıp te kaldı. Endı olardıñ «oj baurımndağan» ajkajı da estıldı.

Kenesarı sazarğan kalpınan kozğalğan jok. Naurızbaj men Künımjan şıdaj almaj kele jatkandarğa karsı jügırdı.

Ağıbjaj puşpağına dejın terge batkan atınan karğıp tüsıp, belbeun mojnına salıp, kazaktın jamandıktı estırtetın köne destürı bojnışa, ekı kolın kökke kötere, tızerlej otırıp ağıltegıl jılağan kalpı suık habardı estırttı.

— Batır Kene, kos bozdağımızdan ajırıldık, on segız asıldan ajırıldık. Taşkent kuşbegı kolınan Esengeldı, Sarjan ağaların kaza taptı. Kırşın jıgıtterımızde de tegıs bauızdadı.

Kenesarının türı kürenıtip, ernı bozarıp kettı.

— Kaşan? Kalajşa?

Ağıbjaj betınen sorğalağan jasın sürtpesten, auızı kemsendej:

— Osıdan ekı kün burın. Jauız kuşbegı bızde aldap şakırğan eken. Medelıhan kelgen künı tünde Esengeldı men Sarjan sultandı diuan sarajına şakırtıp aldı. Senderdın Kokan handığına karsı şığatın ojların bar eken dep bastarın aldırıptı. Erjan ekeumız törelerdın jarlığı bojnışa keruen saraj aulasındağı attardı karauğa ketkenımızde rabatta ujıktap jatkan özge jıgıtterı jendetterı kelıp bauızdaptı. Bız ezer kutıldık.

elsırep kalğan Erjandı Naurızbaj men Künımjan süjep turğan. Suık habardı estılsınen Künımjan basındağı ükıl seukelesı men külgın torğın şelısın julıp alıp, kara şaşın jaja, ekı belın tajanıp joktau ajta jöneldı.

Kapıda kettı kos arlan,

Jau sözlne bos nanıp.

Ajamadı kas duşpan

Batırıp kanğa kek alıp...

Jamandık habar sokkan jelmen bürdej, ıpılezde bul sumdıktı barlık auldar da estıdđ. Şaştarın julıp, betterın turnap bozdağan ana, egılteğıl enıregen bala, üjüjdın kasında joktau ajtıp toptanğan katınkalaş, közının jasın sürtıp kürsıngen şaldar, aşulı közderı ottaj jainap kılınngen jıgıtter. Ojpatta otırğan bar aul köl üstünde tıptınış jüzıp jürgen kazıjrekke itelgı tigendej epsette azankazan boldı da kaldı.

Kandı uakiğa ebıgerı tek ertenıne tan atıp kele jatkada ğana basıldı. Ağıbajdan Esengeldı, Sarjan kalaj kaza tapkanın tolık estıngen Kasım töre bür tünının ışında u ışkendej bop jüdep şıktı. Ülken murındı sarğılt jüzı kögıldır tartıp, koju kızğılt sakalı kırau baskandaj bozarıp, jajşılıkta kandı balak kaskırdın közınde j bıleulene kızarıp turatın şegır közderı kenet jasıp ağara túsken. Jetpske kelse de, tıptık kapsağaj denesı ajdalada jel ötında ösken jalğız ağaştaj tezak bükıreje kalğan. Bul kejin «Naurızbaj — Hanşajım» kissasında:

Kasım han özgelerden asıp tuğan,

Könının duşpandardın basıp tuğan,

Karnında anasının kan şengeldep,

Kızarğan ekı közın aşıp tuğan,—

dep besıgınen kankumarlığı, ajausızdığı derıptelgen, auzınan jalını şıkkın sotkar, urdajık, katıgez Kasım töre emes. İlengen terıdej jumsarıp, üstındeğı jünı uısuıs túsıp kızıl şaka bolğan köterem kojday elsız kerıkurtan şal. Tek közınde ğana ıza, aşu kaldığı bar.

Ol seske köterıle Kenesarı, Naurızbaj, Ağıbajdı jene aulında konıp jatkan Kudajmendı batırdı şakırıp aldı.

Az uakıt ündemej otırıp basın köterdı.

— Jas kezımdede, eser kezımdede Kökşetaudı mekendegen tağı ak buranı sadakpen atıp öltırıp edım. Bul kılığımdı estıngen auzı dualı aksakaldar «Şırağım, Abıljadın ak burası Kökşetaudın iesı edı, kiesı urıp jürmese netsın!» — dep edı. Kökşetauımnan ajırılğanımdı sol kılığımnan körüşı edım. Esengeldım men Sarjanımdı da sol ak buranın kiesı attı ma? Olaj bolsa alla tağala jolına aksarbas ajtıp, mojnıma burşak salıp tılejmın: kaharındı, özge balalarımnan aulak et!..

Kasım töre kökke kötergen kolın tömen tüsürüp uzak uakıt otırıp aldı. Özge jurtta da ün jok. Tek «Aksarbas!» Aksarbas!» dep ısterinen kübürlejdı. Elden uakıtta barıp Kasım töre basın kajta köterdı. Kenet közünde sönlüp bara jatkan ottın kızılındaj bür elsız uşkın pajda boldı.

— Kıran kartajıp ölmejdı, kajgırıp öledı, — dejtın edı Bukar jırau. Sol küj mağan da jetken eken. Ne bolsa sonı ajtıp kettım bılem. — Kenet ol bojin jinap aldı. — Endıgı kezek senıkkı, — dedı ol Kenesarıǵa karap, sodan son alakanın jajıp batasın berdı, — eumin!

Kasım töre türegelıp, kümıs kındı sapısın belınen şeşıp Kenesarının aldına kojdı da, keregege süjeulı turǵan kılk müjız mosısı bar, bıltelı kuldır mamaj türke mıltıktı alıp:

— Bes jüz kadamnan janılmaj tietın ekem Abılj hannan kalǵan mura edı. Özge aǵana bermej kelıp edım, endı saǵan berđım. Ie bol, — dedı.

Kasım törenın bunısı endıgı bilık sende, koldı, Kenesarı, sen baskar degenı edı.

Kenesarı mıltıktı janında turǵan Naurızbajǵa berıp, bür tızerledı de, kınınan kılşıladaǵan sapını suırıp alıp mandajına tigızdı.

— Osı sapının almas jüzındeıj duşpandarımdı ajamaska ant etemın.

Kasım töre taǵı da bür tılegın ajttı.

— Ekı aǵan men on segız tölengıttın kegin kajtar. Bükıl Kokan handıǵına şaman kelmegenmen, Taşkenttı aluǵa küşın jetedı. Erten sarbazdarındı jına. Arǵı atan Teuekel handaj Taşkenttin şanıraǵın ortasına tüsür. Sonda men rıza!

Kenesarı basın tömen idı.

— Taşkentten alatın kektı Taşkentten bastau kerek pe, elde böten jolı bar ma, akılǵa sap erten jauabın berejık.

— Mejın.

Kenesarı sol künı özının on ekı kanat ak ordasına Aǵıbj, Naurızbaj, Kudajmendı batırlar men Nısanbaj jırşını şakırıp alıp uzak kenestı. Ertenıne janına üş batırdı ertıp Kasım törege keldı.

«Taşkenttı şap» dep aşu üstünde ajtıp kaldım ba, eger Sır, Şu, Sarısu bojinin er azamattarı ermese, az ǵana Altaj, Toka, Alşın, Uak rularının Taşkenttı aluǵa küşı jete me dep, Kasım töre de ak mamık tösegının üstünde tünı boji kırpk kakpaj dönbeşıp şıkkın. Kenesarılardı kelgenın estıp, büktüsıp jatkan jerınen basın köterdı.

— Köke, — dedı Kenesarı ekesının aldına tızesın bügıp, basın ilıp, — «Köppen kenesıp pışken ton kelte bolmas» degendeıj bız akılǵa salıp, Taşkenttı şabuǵa elı erte dep taptık.

— Sonda ne ıstemeksınder?

— Kız tıspej Kıksetauğa kıkşkendı jın kıkrdık.

Kasım «Kıksetauğa neğe kıkşesınder?» dep suramadı. Basın şajkap ındemej uzak otırdı da, elden uakıtta barıp:

— Bıktrıkterın kaldıręan kaskırdın apanına anşılar erdajım kakpan kuradı. Kıksetaıda bıkzdı kıkten ılken kater bar, ol ara endı senderęe konıs bolmajdı, — dedı, — Arkağa kıkşken jın, onda da Ulıtağa... Üş jızdın kak ortası, bırı bolmasa bırıne iek artuğa kolajlı.

— Ulıtau — Bağanalı jerı. Patşadan şen alęan Sandıbjadı Erden, Dızenı konıs bermese kajtemız? Kelmej jatıp tağı da sojıl, şokpar kaktığıstıramız ba?

— Ie, özın bıkınıp kele jatıp, tınış jatkan elęe bıkık salsan, senı jurt bıkıden kem kıkmejdı, — Kasım aur kıkrsındı. — Sonda Abıljadı ak tuın kıkteręen Sarıarkadan endı bıkzge barar tau, basar jer kalmağanı ma?

Üjge kıkrgennen berı ındemej otıręan Kudajmendı batır tızesın bıktdı.

— Sandıbjak tukımınan jaksılık kıkuge bolmajdı, — dedı ol. — Eger kıkşe Terıssakkan bojına, Karakojın Kaşırılığa kıkşken jın. Bıkzge eręen oj Altaj azamattarı bolsa, ol ara Janajdar, Tıklebaj batırlar şıkkın kır Altajının jerı. Tıs tuıstı tabadı. Jene Aręının ardager ruı Abıljak hannın urpağına bır kıska konıs berı kıkemsız. Al jaz şığa Ulıtau tınregınen orın tepken kelıssımdı. Sandıbjadı kos bıkrsı Erden, Dızenınen Ulıtau, Kıkşıtau manın, Karakengır, Sarıkengır bojın berse kolınan, bermese jolınan, altı karıs azuların kık kurışpen tılgılep otırıp tartıp alu kerek.

— Bul tabılęan akıl, — dedı Kasım, — Terıssakkannın Kıkınmjan kelınnın tırkın jurtı da alıs emes.

— Onda Karakojın Kaşırılığa kıkın burın şabarman jıberıp habarlaskan jın bolar, — dedı Kenesarı.

Kasım iek kaktı.

— Bu da tabılęan akıl.

Karakojın Kaşırılını jajlağan kır Altajı elımen sıklesuge kos atpen Kudajmendı batırdın özı jırmekek boldı. Kalęan jurt Taşkent kıkşbegının kolınan kaza tapkan ıldarının jetıssın berıssımen Arkağa karaj kıkşudı udelestı. Er azamattar, şalkempır, balaşęa tuıp öskın sar dalasın sağınıpak kalęan eken. Bul habarlardı kuana makuldadı. Keşeden berı elegızıp jıręen jastar endı belderın bekem buıp, at kujrığın tıjıp alıs saparęa dajındala bastadı. Koramsaktarınan ekı kırılı ötkır uştı sawıt buzar, tırk kırılı kozıjaurın jebelerın

alıp, tartılar jerine janadan küşgenin kojlik jün, tazkaranın tajlak jün dep atalatin küşgen men tazkaranın kauırsındarın kondırdı. Al kejbreuler bolat uştı kos kulaş kajın najzaların uştarın ötkır kajrap, at kujrıgınan jasalğan şaşak tağıp jatır. Bağzı breuler belındegı süjek saptı bujda pışaktarın kılışdata kajrap, böten karuları bolmağandıktan juandıǵı bıketej saj bojına bıtken tapal karağajdın tüzulerın tauıp alıp, jumır tübrımen suırıp, kespeltek şokpar jasuğa kırısken. Arka jerine kajtkenmen de tınıştık bolmajdı degendej jauğa arnalıp jöndelgen karujarak, alıs jolğa dep dajındalğan ertokım, jüenkujıskan, mıner at...

Karatau kojnaındaǵı aul bıtken kaza bolğan sultandardın jetısın berısımen bırden köterıldı. Kajtkan kazdaj tırkelıp, sınıp köşıp bara jatkan jurttın tu sırtınan karap dön basında Kenesarı tur. Bır tılegın orındal

ğanına ştej kuansa da, aldımızda kandaj kün bar dep kobaljıǵandaj...

Kalın el ekı aptadan kejın Betpakdalanı köktej ötip, Sarısudın kumğa sınıp jok bolar etegındegı Kızıl jıńılda otırğan Beteş aulına jetken kezde aldarınan Altajdın jürek jutkan batır, ataları Sengırbaj, Januzak Abıljadın üzengıles serıkerı bolğan. Sonınan Jeke batır atanğan, Tölebaj karsı şıktı. Kastarında el bileuş ekıüş aksakalı men on şaktı sojıl kötergen jıgıtterı bar. Astarındaǵı jupını attarı men üstındegı eltırı timak, tüje şekpen, sırı etık, bulardın kedej auldan ekenın anğartadı. Tölebaj batırdın da kigenı belendej mez emes, ejtse de ol erekşe közge tüsedı.

Tölebaj köldeneni men uzındıǵı bırdej tırtpak kelgen, koju, kara murtı kulaǵına dejın jetken ülken kara közdı, kara sur adam. Takımındaǵı buzau tıs şokparı da özındej şombal, astındaǵı mıngen kara kök atı da uzak şabıstı, oşak tujak, tırt tağan, kulaş keudelı, jalpak jajalı mıktı kazakı jılkı.

Tölebaj batır Kenesarı tobımen köşten urın kezdesıp, Arkağa kajtkan aǵajındı kuşak jaja karsı alatındarın bıldırdı.

Köş kozǵalǵalı könlı kobaljıp kele jatkan Kenesarının endı ensesı köterıle bastadı.

EKiNŞİ BÖLİM

□

Kün seulesı tündıkten tögıle tüsse de, Karaötkeldın aǵa sultanı Konırkul

ja elı turğan jok. Ak mamık kus tösektın üstınde kos jastıkka kömılip kalın ojğa ketkelı köp bolğan. Bır mezet Konırkulja aunap tüsıp şalkasınan jattı. Endı mojıldaj kapkara kışkentaj közderı del tusındaǵı sırlı ıkkı kadalıp, mısıktın murtındaj tüksigen sirek kası edıreje kaldı. Kamşının alakanındaj jalpak kelte murnı pısıldap, kebejedej juan karnı

dem alğan sajn köterile tüsüp ırkırk etedı. Salpı erındı auzın kisandata şajnağanda sarşunaktın kujrığında jılınışke uzın murtı edırenedıren ete kaladı. Bul jatkanı kış tokalı Zejneptın jetı kanat ak otauı. Üj ıış saltanattı; jerge tögıldıre töselgen kırmızı kızıl tüktı kilem, törde kızıldıjasıldı kanıltırmen örnektegen eşekejı kos sandıktın üstıne keregenı sırestıre jınağan şeji körpe, kus jastık... Esıkke taman ojulu sırlı kebeje, ekı jak bosagağa sendık üşın ılıp kojğan toğız kara kundız, toğız kara tülkı. Tabaldırıkta kara kılıştı ekı kaskır terısı jatır...

Ağa sultan kazır köjlekdambalşan. Dambalının ken balağı tızesıne dejın türılgen. ıškırı men köjlegının salpıldağan etegının er jerinde keup kalğan kan körinedı. Oğan kımsınar Konırkulja jok, tışkan közın kejde jumıp, kejde aşıp kalın ojğa şomuda.

Ağa sultannın ajak janında onın büjendej juan jündı jupjumır baltırın sipap, bıtır ğana tüsken, torka men jıbekke malınğan büldırşında jıpas bökselı, tığırşık keudelı, kış tokalı Zejnep otır. Ol kümıs jüzık, altın sakına salğan mırtıktau sausaktarımen bajının borpıl bulşık ettı baltırın şımşı ukalajdı. Şımşıdı degen kur atı, bır jerın auırtıp almajın degendej, jej eşejın buraj sipajdı. Betinde ne kuanış, ne renış belgısı jok, bır tamırı bülk etpej tunjırap kalğan. Tek najzadaj süjır uzın kırpkterın köterıp, Konır törenın etegı men ıškırındağı kanğa kögen köz tüsüp ketkende ğana, barkıt kabağı sel şıtınap, pısken büldırgendej tompiğan erınderı burtıja kaladı. Bırak jas tokalının kandaj küjde otırğanına könlı audarar Konırkulja jok, şıtırman ojğa şomıp ketken.

«Abıaj urpaktarınan menın nem kem, dejdı ol ışınen, atağım ba, bağım ba, deuletm be? Olar sıjaktı men de Şıngıs hannın euletmın. Ulı babam Orta jüzdın hanı Semekege kırık mın jılkı bıtken. Budan jüz jıldan astam burın Kış jüzdın hanı Ebıkajır Rossıja patşasına bağınam dep hat jazğanda sol jılı Orta jüzdın hanı menın atam Semeke de hat jazğan. Tek patşanın karamağıma aldım degen Ukazı şıkkança dünıe saldı... Orta jüz sodan kejın barıp Türkıstannan kelgen Sabalakka — ebımansurğa auğan jok pa? Öz ekem Kudajmendı sultanğa da otız mın kara kök pen küren bıttı emes pe... Ebımansurmen handıkka talasuğa kuatı jetpese oğan ol ajıptı ma? Menın ekem Kudajmendı kabılan bolsa, ebımansur — Abıaj ajdahar edı. Ajdahardı kabılandı jenu ğajap pa? Bırak Abıaj ajdahar bolsa da Kudajmendı kabılandı juta almadı. Semeke hannın urpağı dep Ombı generalgubernatorı ünemı araşa tüstı. Sonın arkasında ata meken jerımızdı de, karamağındağı kalın arğındı da Kudajmendı eşkımge bergen emestı.

Bak degen küjkentaj kuspen parapar, kaj jerde jem bolsa, soğan konadı. ekeme biltpegen dereje mağan bittı. Bükıl Karaötkelge ağa sultan bop Abıajdın balaları emes, mına men, Kudajmendının Konırkuljası sajlandım! Al deulet desen, menın deuletm kımnen kem? Jırma mın kılan men baranım bar. Tek salıktı az töleu üşın kağazğa on ekı mın dep körsetkem. Segız mın jilkımdı jasırıp kaldım. Bükıl Rossıjanın kazımasın iemdenen patşa ağ

zamğa segız mınnan tüser pajda maktağanda bır küngı saltanattı konağasına jeter. Al mağan... Seksen jilkı segız auldın igı jaksısın satıp aluğa jarajdı».

«engıme seksen jilkıda emes, eldı bilej bılude ğoj. Menın kızımetıme ak patşa da, Ombı generalgubernatorı da rıza. Al halık şe? Halık degen bır keşhe jas bala, onı aldaj alsan bolğanı, sonınnan ere beredı... Menın sol kasietım ğoj, osı uakıtka dejın jurttı uısımnan sığarmaj kelgenım?»

Konırkulja bukara aldında özının kadırın köteretın ısterın ojına tüsırgelı sıksıta jumğan közın aşıp aldı. Jüzında tekapparlık pajda boldı. Kenet közı ajak jağında otırğan tokalına tüsıp kettı. «Kalaj kızıkpasın, dedı ol ışınen, ebden pısken büldırgendej ğoj mına tokaldın türı... Bala tappağandıktan ba eken, dene bıtımı elı bıtırğı jana tüsken kalpındağısındaj. Tek böksesı şığınkırap, keudesı köterılınkıregen be, kalaj... Tünde menın ketıp kalğanıma ökpelegendej de kejıp bar ğoj özında... Oj, tejırı, katın ökpesı bie sauımğa jete me, bauırına basıp, bır umaştasan... Elde sonı kütıp otır ma?.. Onda...» Konırkuljanın bojında kızı sezım kenet jark ete tüstı de, epsette söne kaldı. «Ieie, dedı ol tağı da ışınen, men jurтка az jaksılık ıstedım be? 1834, Jilkı jılı Mamır ajının on toğızında ak patşadan buzau terısıne mör bastırıp, kazaktan soldat almajmın degen ant kağazın ekelgenımdı bıaj kojğanda, patşa ağzamın menın ötınışım bojınşa bıılğı Tauık jılı Kökek ajının besında jılbergen Ukazının özı ne turadı?!»

Ötken Meşın jılğı kıs kattı bolıp, Balkaşın arğı betında malın ajdauğa köşıp kele jatkan Kenesarıdan jaskanıp, Arkada tebınge kalğan Akmola öklırgının jüz kırık mındaj karası şöp jetpej jutka uşırağan. Onın üstıne akpan — kantarda Taşkent kuşbegısının karakşıları jüdep otırğan bıraz auldı şauıp, Esıl, Nura kazaktarının şaruasılığı ebden küjzelgen.

Jana ustav bojınşa Akmola öklırgı kazaktarı osı bıılğı Tauık jılınan bastap jasad töleuge tılstı bolatın. Jurttın küjın körgen Konırkulja, salık jinau kındığınan kaşıp, bar halıktın atınan salıktı Köksetau, Karkaralı öklıkterımen katarlasa, ekı jıldan kejın töleudı ötınıp kağaz jaz

ğan. Bul kağazben kosa keşkǎ seruenǎne mǎnsǎn dep Bǎrǎnşǎ Nikolaj patşanın özǎne arnap mojnǎ kudaj ıǎlgen altı akboz arğımak jǎbergen.

Arğımaktǎn sululıǎına riza bolğan patşa, Akmola ötkǎrǎlgǎnǎn kazaktarı kırkınışı jılǎa dejǎn salıktan bosatılsın degen arnauılı Ukazın şıǎar

ğan. Bul Ukaz jüdep kalğan jurttın könnǎn köterumen katar aǎa sultan Konırkuljaǎa özge sultan, bilerdǎn aldında ülken abıroj epergen. Konırkuljanın osal kǎsǎ emes ekenǎn özge jurt ta tǎsǎngen. Burın kınır karap jürgen kejbǎr auldar endǎ kara suıktan ıktağan köterem kozılaktaj Konırkuljanın koltıǎına kǎre tǎsken. Aǎa sultannın mǎndet etǎp otırǎanı osı jajt.

«Japırmaj, dedǎ taǎı da ıǎşǎn Konırkulja, ötken jılǎı kǎstın orasan kattı bolǎanı esǎne tǎsǎp, kǎstın osındaj boların esepşǎ Jarkulak kart ajtkanda nege kulak kojmadım? Kara maldı alıska ajdaj almağanmen, jılkını Bajanaul jaǎına ötkǎzǎp jǎberuge bolatın edǎ ğoj. Esepşǎ Jarkulak kart aldına malta terǎzdǎ özen jaǎasınǎn jıltır sur tastarın jejpǎp kojıp: «Mǎne kördǎnǎz be, aǎa sultan, dep edǎ ğoj, egerde Mausım men Karaşa ajlarında Mergen Kauıs juldızı men Egǎz Zauza juldızı katarlasa körlǎnse kǎs auır boladı. Kazǎr Karaşa, Mausımda Mergen men Egǎz katar körlǎnǎp otır. Sen Tujaktın kızı Kajnısanı alar jılı da osındaj bolğan. Ol jılı Jılan edǎ ğoj, kazǎr Meşǎn... Mundaj auır katan kǎs otız jıldı bǎr soǎadı. Kapı kalma degen edǎ ğoj. Artınan jauırınışı Dekǎr bǎlgǎr de mensǎz kara kojdı otka küjdǎrǎn ku jauırınının sızıktarına karaj otırıp, «jetǎ halıktın taǎdırın, sol jetǎ halıktı baskaratın jetǎ patşanın ajalın, kǎnǎ burın boljaj alatın kara bastı kara kojdı ku jauırını ajtuına karaǎanda bıılǎı jıl Meşǎn jılı, Meşǎn jılı kǎnǎ kaharǎan, boranı akırǎan auır jıl, — bııl jut jılı bolar» degen.

Konırkulja murtınan küldǎ. «Jarkulak esepşǎ men Dekǎr jauırınışının tǎlǎn almağanım kandaj durıs boldı. Olardın degenǎn ıstep, jılkını tau tasalaǎan şıǎıstaǎı elge ajdaǎanımda, el mundaj apatka uşırıp, patşa Ukazı şıǎıp, abırojım köterǎlmes edǎ ğoj. Jaratkan alla bunına da şükǎr, jüz kırık mın mal kırılsa, bıılǎı jılı jüz kırık mın tǎl tuar. Al jurt közǎnşe kadǎrǎmdǎ köteretǎn mundaj patşa aǎzam Ukazı er jıldı şıǎa bermes. Bul atak — menǎn abırojıma taǎılǎan bǎr jana altın tenge emes pe».

Konırkuljanın kabaǎı kenet tǎkǎreje kaldı. «Apat demekşǎ, apat kele jatkan terǎzdǎ ğoj, ajlaker bolsan kutılıp körsǎ endǎ osı apattan?!»

«Ie, şeşelerǎnǎn jatırınan najza ustap tuǎan, Abıljadı kandı balak urpaktarı bǎr jaǎınan bastarı alınıp jatsa da, teube eter emes.

Begderbek kuşbegi bılır Esengeldi men Sarjandı öltürse, biñ Leşker paruanşı aldap şakırıp Kasım törenin özünün basın aldı. Al bñrak budan keñin toktağan kajısı bar? Jaralanğan kaskırdaj Kasımın Kenesarı, Naurızbajı tıptı doldanıp alğan jok pa? Bılır bes jüz üj bolıp el şetine kelgennen berı ken dalanı küñrentip jatır. Bulardıñ jetkeni özge elge kırık bolıp tidak koj. Patşağa karsı şıǵudı osı jurt Kasım balalarınan üjrenedi, osı uakıtka deñin keñbir kokanlokısı bolmasa, negizinde tınış jatkan kalın Arǵının arasına da ırıtıq mıqtap túsken sekildi. Özı de şıǵuǵa tajau turǵan köz edı degendej, Kenesarınan kajtkanı kesir boldı. Kazırdın özinde Akmola ökirıǵının Bajdalı, Kojlıbaj — Şaǵır, Janaj — Kalkaman, Temeş, Tınalı bolıstarı bas köterip otırǵan jok pa? Oǵan sonau Aznabaj balaları şok salıp ketken Karjas ruın, Bektastın Tajması jel berip otırǵan Törtkara auıdarın, Karkaralı ökirıǵının atka kona bastaǵan Jenbaj — Şanşak, Kara — Aktımbet, Korsın — Kernej, Kojanşı — Taǵaj bolıstarın, altı jüz otız bes üj kırǵızdı, bılırdan berı ereuıdep atka mıngen Kırşı jüzdin Tabın, Tama, Jaǵalbalı, Alşın, Jappas, Şektı, Törtkara ruların, Dulattın İmanı jeliktirip otırǵan Torǵaj bojının kalın Kırşanın kossan ne boldı? Rossiya patşalıǵımen şektesken jerdin berı kazır lapıdap jaǵan ört terizdi. Buǵan Akmola ökirıǵının Kırşanı men Kerejı de kosıladı degen sibis bar. Sonda bu jurt kajda barmak? Bükil Arkanı kalın örtke ajnaldırmak pa? Sol örtin körıǵı biñ Ulıtau manına, Karakojın, Kaşırılıǵa köşip kelgen Kenesarı. Jer dauın, salık dauın pajdalanıp kalın kazaktı patşağa karsı öşektire túspek. Jurtın öşıǵuı esırese mına Aktau bekınıs salına bastaǵannan berı tım örşi túsken terizdi. Aktau bekınısın salınuın da Kenesarı öz pajdasına jaratpak, oǵan mümkindıǵı de bar: Aktau, Karkaralı, Akmola, Ajagöz ökirıkterinin toǵıskan jerinde tur. Jene onın bolaşakta atkarar borışı da zor...»

Aktau bekınısın nege salınıp jatkanın esıne túsırejın degendej Konır

kulja bas jaǵındaǵı kilem bokşantajına kolın sozıp kızıl safjan mukabadan kalındıǵı bñr elı, ekı bastı samurık kustın sureti salınǵan kaǵaz aldı. Bul osı jılı on besinşı Mausım küñ Bırınşı Nikolaj patşa kol kojǵan Aktau bekınısın salu jönindeǵı jarlık edı. Konırkulja köz jüǵrtip oki bastadı:

«Ombı oblısına jatatın sırt okrugterdin Aktau degen jerinde bekınıs salınsın. Bul bekınıstın bastıǵıkomendantı etip polkovnik ne podpolkovnik şenindeǵı adam taǵajındalsın. Komendant mınandaj mındetter atkarsın:

Akmola, Karkaralı, Ajagöz okrugterinin ırşık tınıştıǵın bakılasın.

Osı üş okrug auldarı ontüstüktegı Betpakdalağa dejın köşkeninde, solardıń korǵanşısı bolsın.

Şekaramı ünemı bakılap tursın. Kazaktardı şekaradan erı karaj böten jakka ötkızbesın. Baska jurttı da şekaradan berı karaj kızıbesın.

Osı üş okrugtıń jerimen köşken keruendı urıkarıdan, şapkınşılardan korǵasın.

Osı tört mındetı orındau üşın joǵarǵı atı atalǵan üş okrugtıń eskerlerı Aktau komendantına baǵınatın bolsın. Jene komendantka bızdın bekınsterımızge, ne kolastımızdaǵı kazak auldarına şabuıl jasajtın kastar tabılsa, onı Şu özenının bojına dejın kuıp, karu koldanıp tıjım saluǵa ruksat etılsın».

Konırkulja Ukazdı okıp şıǵıp, onın manızına jete tüsınejın degendej sel ündemej jattı. Azdan kejin ǵana barıp taǵı da sel küımsıredı. «Asıkpandar. Tek osı Aktau bekınsı salınıp bolsın. Sonda körerıız kajsınnın kalaj tırp etkenderındı!»

Janında otırǵan tokalın Konırkulja adamǵa sanar emes, Ukazǵa riza bolıp ketıp, kos bastı samurık kus salınǵan jerın şöp etkızıp süjıp aldı da ornına kojdı. Endı osı Ukazben bırge Ombı generalgubernatorına jazǵan patşanın ekınşı jarlıǵın okuǵa kırıstı. «Aktau bekınsıne şırkeu salınsın. Şırkeude bır pop, ekı d'jakon, bır küzetşı ustauǵa ruksat etılsın. Poptın jıldık jalakısı mın som bolsın, mürıtterge, d'jakondarǵa alpıs somnan, küzetşıge — toǵız som elu tın jılına jalakı berılsın. Al popka, Akmola, Karkaralı Ajagöz prikazdarı bojinşa jolǵa şıkkandı, zanǵa sejkes jol kumı tölenın jene odan böten arakşarap sekıldı kerekterıne jılına taǵı ekı jüz elu som akşa kosılsın».

Konırkuljanın murtı ujıdan ojanıp kerılgen mısıktın kujrıǵındaj tıkreje kaldı. «Bul kalaj, dedı ol taǵı da ınınen, Abıajhan Kaldan Serennın Şarşa degen balasın öltırıp, endı orıs patşalıǵına baǵınam dep Tuǵım degen balasın jıbergeninde, katın patşa oǵan handık kurmet kaǵazımen, jılına üş jüz som akşa, ekı jüz put un tölenıp tursın degen jarlık bergen edı ǵoj, al mına popka... Ie, sonda kalaj bolǵanı? Patşa aǵzamın kazır bajıǵanı ma, elde üş jüzdın hanı sanalǵan Abıajǵa jılına üş jüz som tölep kónın özıne audarmak bolǵanda, bar kazaktın bostandıǵın bır poptın jalakısı kurlı körmegenı me?»...

Konırkulja öz ojınan özı şoşıp kettı. «Tüfa, tüfa» dedı patşa aǵzam üş jüz som tügıl, bükıl kazaktı boska nege almajdı? Kınk desem janım şıksın. Tek Kudajmendı tukımın kölenkesımen korǵaj jürse bolǵanı! Ie, ie, kölenkennen ajnalajın ak patşa, senın jaksılıǵın az tidı me? Men de sol jaksılıǵındı aktap jürgen jokpın ba? Kolımnan kelgenın ajaǵan jerım bar ma? Ombı oblısının bastıǵı general Talızının bujırǵı bojinşa, Kenesarı jaǵına şıkpak bolǵan rularǵa kasıma üş sultan ertıp özım bardım, köşpender

dedim. Talızının jurttı korkıtkan, türkütken, mandajınan sipap aldağan kağızdarın da tarattım, tüptü bolmağan son ereüldü elge Ombı oblısının musılman meşütlının bası Gabdırahman uğı Muhammed Şarif imamdı da şakırtım, bürak köterülüstü basu menin mandajıma jazılmasa ne üstejmın. Ak patşağa karsı jelökken kazak Naurızdağı şabınğan bura terüzdü, maukın baspaj, betünen kajtpajdı. Koj desen özne karsı umtıladı. Kenesarı otırğan eldin ortasına baruğa, mağan da jan kerek, belel tesükke barmağımdı tıgıp ne jınım bar, bar koldan kelgenim sol boldı.

Al Kenesarı degenınız kekülükte uluge ekkü bolğan kezkujırık terüzdü, sotkar ekesü men tentek ağaların sonınan jürüp ebden şınığıp alğan, urıska bürden kılıp ketpej, Chirikov esaul seküldüler baskarğan kışkentaj jasaktardı kağıp tastap, küş jinauda...

Ombı generalgubernatorına, «Esül, Nura, Aktau, Ortau, Karkaralı, Kazılık, Jarkajın, Obağan, Tobıl, Kusmurın, Karkaralıdan Jajıkka dejün atababamızdın jerü edü, sender solardı tartıp alıp, bekünıs salıp jatırsındar. Mal bağıp, kün köretün bızge de jer kerek», — dep elsnelsün hat jazıp, jurttı dürlükte tüsude. Aktau bekünıs salınadı degennen berü tüptü öşüğüp aldı. Kan töğüspejök, Aktau bekünısın salmandar dejdü. Al atameken Kökşetaı men Karaötkeldün arasına ornatılğan beketterge maza berüdü kojdı...

Bürak ak patşağa Kenesarı kım? Aj dalada ulığan bür aş kaskır. Jazğan hattarına jauap kajtarmak tügüli osı hattı ekelgen adamdardın özün ustap alıp şetünen Sübürge ajdauda. Al sonda, Kenesarı ne üstemek? Bızde jazık jok, ötündük, kulakka ilmedü, al endü atka konajık dep kalın bukaranı kötermek... Sondıktan da jerünen ajırılıp ak patşadan tünülgen jurt Kenesarığa kosıluda. Ombı generaldarı munı nege tüsünbejdü? Köktemde köterülgen darija tügüli kışkentaj özen de bür küñ şenberünen şığıp tasıdı. Al Ombı bastıktarı kalın kol şıgarıp, Kenesarı küşejmej turğanda kırıp saludın ornına, bızdın özümızge ereüldü toktat, nemese tın tında dep bujırık beruden baskanı bülmejdü».

Konırkulja kilem bokşantajğa tağı da kolın sozdı. Bür kağızdı alıp tesile okıdı. Bul polkovnik Talızının en sonğı jarlığı edü. «Osı jarlıktı alısımın köterülgen auldardın maksatın bülü kajet, rajlarınan kajtpasa, kan jutkızıp basu üşün jırma tört sağattın üşünde sol auldar

ğa özünün balalarını jüberünüzdü akırğı ret bujıramın. Bul jarlıktı süz buljıtpaj orındaüğa tüstüsz», — degen sözdü okıp şıktı.

Konırkuljanın onsız da kara konır jüzü endü tüptü koşkıldanıp kettü. Karaötkel bekünısında bejbüşesü Kajnisanın üjnen edejlep arnap tokalının aulina da osı jarlıktın elegmen kelgen. Ağa sultannın Ombıdağı kadet korpusında okıp jürgen Jenedü, Şınıs

degen ekü balası bar. Konırkulja bulardı patşa kızmetü üşün kauüpkaterü Kenesarı auldarına jübermek tügü, ajdahanın apanına da jumsauğa şümürükpejdü, tek... balaları ajtkanın orındaj ma, gep sonda. Jenedül ülken bejbüşesü Kajnisadan, Şingıs ekünşü ejellü, Ueli hannın nemeresü Akkağazdan tuğan. Jenedül injik, korkak, bürdeneg berülse tez at kujrığın kese almajtın bosan. Al Şingıs şaş al dese bas alatın katal, erü öjet, erü batıl. Jenedül salpı auız kara. Şingıs nağası jurtına tartkan aksarı, şegür köz. Töre tukımının janjalşıl, ur da jık müneznün berü de bojına bütken. Jastıgına karamastan el arasındağı daujanjalğa da aralasa bastağan. Bıtır esaul Lebedev Balkaş kölnün tusında köşüp bara jatkan Sejtendü kolğa tüsürgende tılmaş bolıp barğan da osı Şingıs. Al Jenedülde bul jügerdün bürü de jok. Bır bieden ala da, kula da tuadı degen müne osı. Ağa sultan ekü balasın da jek köredü. Öz kolımen ajalğa ajdap saluğa bar, bürak törkünderü mıktı, aduındı ejelderünen ğana imenüp jür...

Konırkuljanın közü kajtadan jas tokalına tüstü. Bul jolı bağanadı emes, şünrejgen kışkentaj köznün tübünde bür kijapat aşu ojnaj jöneldü. Jas tokalının betüne tesüle karap, üşüjpep baradı. «Mıнау тıғırşık тös, бөлек бökse күмдү bolsa da kızıkтырар... Osı sulu tokalı balası Şingıspen könüldes degendü bejbüşesü Kajnisa köpten berü kulakkağıs etetün. Akkağazdı jek köretün, kündes katınının şerü ğoj dep Konırkulja bul sözge belendej könü kojmajtın. Alajda tokalının kasına bür jansızın tınğa kojğan. Sol jansızı jakında munın ösek emes, şın ekenün ajtkan. Bul suık habardı estügen şakta kanşa bulkantalkan bolıp aşulanğanmen, öş aluğa kelgende ajlakor, ündemej bas salatın sabırlı ağa sultan tabanda şu şığarmaj «tura tur belem!» dep üšten tınğan da kojğan. Söjtüp ızağa ünsüz janıp jürgenünde ekünşü bür sumdıktı tağı estügen. Ülken balası Jenedül osı kışü tokalının aulındağı bür tölengüttün kızına ğaşık eken. Kız da munı jaksı köredümıs. «Eger ekem ajttırıp bermese, osı kızdı nağasım aulina, nemese Ombığa alıp kaşam», — dejtün körünedü Jenedül..

Bul habardı estügende Konırkulja tüptü küjüp kettü. Ağa sultannın balası karaşının kızın almak degen ne sumdıktı! Konırkulja kışü şesesenün kojnına barıp jürgen Şingıska da mundaj aşulanıp körgen jok, al bul jolı... Jenedüldü jedel şakırtıp aldirttı da:

— Senün karaşının kızı, ebdüuakit tölengüttün Kümüsün alam degenün ras pa? — dedü ekü közü kantalap.

Jajşılıktağı injik, korkak Jenedül süre Kümüstü şın jaksı köretün bolı kerek, kütpegen jerden tabandılık körsettü. Ekesüne tüke karaj almasa da, kızğa bergen uedesünen tajmadı.

— Ras.

— Al sen büköl Ulıtau, Kara Kengöl, Sarı Kengölrödn kojası Erdennön kışöl kızın sağan ajttırğanımdı bölmejsön be?

— Bölemön. Ol kızdı Şıngıs alsın...

— Ej, ne maltandı ezölp tursın özön? «Şıngıs alsının» kalaj?! Katındı sağan ajttıramın da, alatin Şıngıs bolğanı ma?

Jenedöl tömen karap möngröledöl.

— ekesönön jas tokalina barğanda, ağasının kalındığın ala almaj ma?.. Alsın. Men Kümösten böten eşölmdöl almajmın. Aldırmasan bauızdalıp ölemön.

Konırkulja küölöp kettöl. Jenedöldöl bas salıp tepkölejšön dese, Zejnep pen Şıngıstın arasın jurtkajajar dep korıktı. Aşudan özön özöl ezer ustap:

— Şık üjden! — deuge ğana murşası jettöl.

Osıdan kejšön tösek tartıp üş kün jatıp aldı. Kalın ojğa şomdı. Şeşölmgge de keldöl. «Zejnep pen Şıngıstın arası jurtkaj taramasın. Ağajıntuğan estölse abırojımnın ajrandaj töğölgenöl. Bul ekeölönön tartar jazasın tek özölüm ğana bölölüm kerek. Al Jenedöldöl karaşının kızı Kümösten alıstatkan akıl. Sandıbajdın Erdenöl özölmmen terezesöl ten şonjar. Onımen kudandal bolu — on eköl kanat ak ordama tağı da böl jana tölreu kosıldı degen söz. Nağası Tujakbaj karadan şıkkın kınır edöl, kördön be jienönön kalaj karaj tartkanın? Kajtken künde de Kümösten ajıratu edölönön tabu kajet, nağası seköldöl ton mojin it ajtkanğa könbese...»

Büköl Karaötkeldöl böl şıbıkpen ajdağan Konırkulja öz basına tüskün aurtpalıktan osıalj küöldej ösönöp ne, österön bölmej jürgenönde, Talızının elöl hatı kelgen.

Konırkulja kuanıp kaldı. «Au, tuğan balalarındı körer közge ajalğa ajdağanın ba, degen öştej surakka: — üş jüz böldej madaktağan Abıalj özön Hiua hanının kuldığınan alıp kaşıp, elöne amanesen ekölgen Oraz kuldı er jetken kezönde «Basımnan ötkün kaşkındık, kuldık karalı künömnön kuesöl boladı», — dep öz kolımen bauızdağan jok pa edöl?! Jamandık ösönönön ajğağı bolar adam tölöl jürüge tölstöl emes. Bul salttı Abıalj balaları berölk ustağanda Semeke hannın urpağı nege kaşadı? Ağa sultan Konırkulja özönön tokal şeşesönönön kojnına barğan balası Şıngıstı erölök körseter sın sapar ğajumsau küne ma?» — dep mırsmırs külgen.

Endöl osı şeşölmlön ajtpak bop özdetkenönde, Ombı kadet korpusınan jazğı demalıstarına kelgen Jenedöl de, Şıngıs ta aulında bolmaj şıkkın. Kenet bojin kızğanşaktık, aşu bilegen Konırkulja olardı özdetölöp şakırtıp aluğa şıdaj almaj, kasına on bes baskeser

nökerin ertip, özünün eli tünejtin kezeg jetpegen jas tokalının aulina tüsip ketken. Bırak Jenedil men Şın

ğıs munda da bolmaj şıkkın. Süre ekelerinin kele jatkanın estip, körşü aulğa ketip kalğan terizdi. Bır nökerine «tauip ekelinder» dep bujırıp, öz tokalının üjüne tüsken. Mezgılsız kelgen bajının tüksigen kabağınan Zejnep seskene kalsa da sır bermegen. Sulu denesinin erkekterge aldımın közge tüsetin erekşe jerlerin küzge semirgen toktı kojday edej bultıdata, közün jerden bır almağ, ajağın uşınan basıp kızmet istegen. Jas bağlannın tez pıskın etin tutasımın bır öz jep, bır şara kımız işip ıkılık ata bastağan Konırkulja kırmızı kızıl tülküdej kulpirıp öznen eldenen demetip montip otırğan tokalğa sonda ğana karağan. Jegen etin men işken kımızı bojğa tarap, denesin kenet bır aluan kızu sezim bilej jönelse de, «tokalım, senin könlündün sonınan tabarmın» dep dalğa şıkkın. El jata bastağan kez ed. Jenedil men Şıngıs eli kelmeğen eken. Konırkuljanı böten oj bilegen.

— ebdüakıt tölengittin üj kajsı? — dedi ol kasında turğan nökerine.

— Mıнау şetkü karaşa üj.

Konırkulja eşkımgı tıl katpaj sol üjge karaj jüre bergen. Ağa sultannın izin basıp onı küzetip jürgen top nöker de sonınan ergen.

Konırkulja «Assalaumağalajkü» dep kırıp kelgende, en aldımın karaşa üjdün del ortasında kıpkızıl bop jajnağan tobılğı şoğın kördi. Odan kejün kara kölenke üjdün on jağında kurama körpenün üstünde şaşının uşın örüp otırğan boj jete bastağan jas kızğa köz tüsti. Böten jan jok. Bejsauat kelgen ağa sultandı tanıp kız ne isterin bilmej tıprılağan da kalğan.

— ebdüakıt kajda? — dedi ağa sultan, kız betine süjsüne karap.

Kız burınğıdan da sasa tüsken.

— elgü körşü auldağı nağaşım üj şakırıp ed... Kış balasın sündetteted eken. Apam ekeu soğan ketken... Köp keşıkpej kelip kalar...

— ee... Atın kım?

— Kümıs...

Şeşim tabanda kelgen. Konırkulja mızine ekkü bolğan nökerler üjden şığıp ketken.

Ağa sultan kızğa kajta karağan. Kümıs dese kümıs eken. Mandajı kaktağan kümıstej ken, öz jumırtkadaj appak, sazdı jerge bıtken sarı ağaştaj sunğak bojlı, uljığan bır keremet. «Jenedil de tekke kumartıp jürgen jok eken!» — dedi işnen kenet boji balkıp ketken Konırkulja, söjtü de sırtına jamıla salğan kara puşpak işigün iğinan sikkip

tüsürüp, köjlekşen kaldı da, sabadaj ken jarğak şalbarının auin şeşp jatıp, Kümüske karap:

— Balam, ana bür kesedegü susındı berü ekelşü, — dedü.

Anşı kuip jetken elüktün lağındaj zeresü uşıp, tostağandaj közli şarasınan şığa jazdaj jautandağan Kümüs bür sette dalağa kaşa jönelgüsü de keldü, bürak sırtınan esüktü ustap turğan jüglüttterü anğarıp, «eştene ete kojmas. Susın surap otır ğoj...» — dep dürüldegen buının ezer basıp, majısa türegelüp ajak jağında turğan saumal kujılğan, kanıtır sımman şandığan eskü kesenü ustap, arbağan jılanğa tajağan torğajdaj, Konırkuljağa jakındaj berdü.

— Münekejünüz...

Solak eken Konırkulja Kümüstün ak büllegünen şap berüp ustaj aldı da, özüne tartıp aldı. Kızdın tek «ojbaj» degen dausı ğana şıktı. Ar jağında jağaltajdı ülgün kara bürküttej Konırkulja Kümüstü kozğaltpastan baldır

ğan jas denesün şökken buraşa alpamsadaj ken baurının astına alıp, elü ebden katpağan kabırğasın sındıradaj kısa, umaştaj jöneldü...

Kanşa bulkınganmen auzın keudesümen tunşıktırğan alıp küş koja ma, azdan kejin Kümüs talıksıp kettü. Bürak ağa sultan oğan karağan jok. Eluge kelse de, elü küşü kajtpağan, bağlan kozı etü men uız kımızğa tojingan Konırkulja endü jas Kümüstün abirojin kızıl kan etüp ağızdı.

Konırkulja maukın basıp, mandaj terün sürtüp jatkan kezünde sırttan:

— Sultan, kajtesüz kızulanıp, slzge kırüge bolmajdı, onda ağa sultannın özli bar, — degen bas nökerünün dausın esüttü. Konırkulja balası Jenedüldün kelgenün bildü.

Dülej küşke karsı tura almaj ak jüzün möldür jası jauıp talmausırap jatkan «jas üstü» tağı da bie saum mezgü eurelej, ağa sultan elden uakıtta ornınan turdı.

— ekesü katın kılğan kızğa üjlensün endü Jenedü! — dep esünej küldü de, üşügnün üğına üüp, jarğak şalbarın koltıktaj üjden şığıp ketken.

Tokalının otauına jakındaj berüp, anandaj jerde, kögen kasında ekü betün kolımen basıp, ekü üğü bür köterüüp, bür tüşüp ünsüz jılap otırğan Jenedüldü kördü. Kajırılıp karağan da jok. «ekennün tokalına ününün barğanın betüme salık etetün sabazsın ğoj, al endü ne ajtar ekensün?» — dedü ol kübürlep, özünün tuğan balasın tabalaj, söjtü de ak otauğa bettej bergen.

Bür nökerü sonınan asığa kuip kelüp:

— Aldijar ağa sultan, ekeşeşesın kajtemız, körşü auldan kele jatkan betünde kolajaktarın bajlap sajda ustap turmız? — dep edı, Konırkulja:

— Koja berınder, — dedı de ak otauğa kırıp jok bolğan.

Konırkulja şanıraktan tüsken kün seulesınen betın sel erırek kozğadı da, kajtadan tokalına karadı. Odan betın audarıp bosağağa köz tastadı. Bosağada keregege jıbek büldırgınsınen ıllıngen segız karıs, örımı kos sausaktı ırğaj saptı kamşı tur.

Öz balanmen ojnas bolatın patşağarsın ğoj, alsam kajter edı ana kamşının astına, dep ojladı ol bır sette. Bırak ol ojnan tez kajttı. Zejnep osal jerdın kızı emes. Karkaralı ağa sultanı Jamantajdın kenje karıdası. Bu da Teuke sultanın kızı. Sultan kızın uruğa destür jok. Unamasa, nemese demtuzdarı jaraspastaj kektesse sultandar ğurıp bojnşa ondaj ejeldı uzatıp ekelgenınde, bır köş etıp ırğaltıpırğaltıp törkınne aparıp salı kerek. Künesın öz ekesı tartkızadı. «İe, bul kamşı sağan emes, bötenderge arnalğan, anau korğasın sımdı dört taspa, osı Konırkuljanın öz kolimenak talaj kul men künnın arkasında ojnağan».

Ağa sultan kajtadan tokalının betıne köz tastadı. Tan ata Konırkulja üjge kırgenınde Zejnep, ujıktamaj kütıp jatır eken. Tokalğa nepsıkumar sezımmen könıl koskan jüjruk dönendej Şıngıstan görıl azban julkıdaj aaur denelı Konırkuljanın jönıl bölek terıldı. Ağa sultan törge kelıp jantajıp közıl ılegıp ketkenşe, Zejnep bolıskej kereuetıl sakırıtıp, «janıma kelsejšıl» dep şakırğandaj elınelın dönbeşı bergen. Bır şapsa uzak şabatın ebden kaljırağan kerıl mestek, jas bajtaldın ojnağısı kelgenın bılse de, şarşağandıktan jastıkka bası tılsımen kor ete kalğan. Sodan seske kezınde közın aşsa, ajak jağında tokalı otır eken. İzalı jastan bulaulanğan ekıl közıl Kümıstın abıroju kan bop katkan Konırkulja köjlegının etegıne kadalğan...

Konırkulja kımsınar emes. «Özınnın köp ıstegenınnın bırıl ğoj menın tündeğıl bozbalaşılığım», — dep kandı etegınen imenbesten jündıl baltırılı ajağın sozıp;

— Ukala, — degen. Sodan kajtıp tıl katkan jok. Al Zejnep sol seskeden kün köterılıp, tüske tajağanğa dejın elıl kozğalmaj otır. Uzun jıbek kırpıktırın andasanda bır köterıp, kara közderın Konırkuljanın kındık tusınan tömen bır kadap kojadı da, kabağın sel şıta köjlegının etegıne audaradı. Akırın ğana kürsıngendej bop demın aladı da bajının jündıl juan baltırın kajtadan ukalaj tüsedıl.

Konırkulja tınığıp kalğan eken. Elıl de bolsa bırdemenıl demetıp mölılp otırğan tokaldı kenet ajap kettıl.

— Kamzolındı şeşlep, ana esıktın tieglin salıp kel, — dedı Konırkulja özı inğajlana berıp. Kuanıp ketken jas tokal ornınan asığa turıp ırğala basıp barıp esıktın tieglin saldı. Del osı kezde sırt jaktan bıreu esıktı tart

tı. Zejnep bosağadan sıǵalap jıberdı de:

— Sultanım, Şıngıs pen Jenedı, — dedı, — aşajın ba?

— Jandarı şıǵıp ketpes, küte turar, özın berı kel...

Tokaldın upajı tügendelıp bolğannan kejin, elden uakıtta barıp, esık aşılp, üjge Şıngıs pen Jenedı kirdı. Tüsterı solğın. Esırese Jenedı. Ekı urtı sualıp, közı kirtip, bır tünın ıñınde süzekten turğandaj ılmip kalğın. Künenı ekesı emes, özı ıstegendej, Konırkuljanın betıne karaj almadı, bası tömen salbırap ketken. «Bese, nağasına tartkan böz ökpe bolarsın deuşı edım, dauıs köteruge jarar türın jok koj. Kümıstın de endı manajınan jürmessın», — dedı ıñınen aǵa sultan. Jenedı rasında da ekesının ajtkandaj boz ökpe, bosan bel, jıgersız jıgıt edı. Bar mahabbatın tünde jılap tauıskandaj Kümısten de küder üzgen, ekege de karsı söz ajtar dermenı jok, kazırgı turısı kajırsız, salı suǵa ketken adamnın kejpı edı.

Al Şıngıs bolsa susını kana umaştalğın tokal şeşesının jajrandağın türın körıp, janjaldın jenı bıtkenın tısındı. «Tatulaskan ekensınder. Bese, kara niettı kerı korkau, jüzge ıstegen kijanatının özıne kajtarılğın bırın keşıirse kerek ettı. Endı ekeden keler kauıp jok».

ekesının sırn osı künge dejın anık tısınbegen Şıngıs, onın balasına ölmej keşpes kek saktap kalğın kajdan bılsın!

Konırkulja bokşantajınan Talızının bujırğın kajta alıp, balalarına okıp berdı de:

— Sender ak patşanın oficerlerısınder. Bujırkı orındau — borıstarın. Erkajsın jüz sıpajdan alıp, ereullı kötergen elderge jürınder. Ajtkandarına kınse kışken jurttı kejin kajtarındar, kınbese bastarına akır zaman ornatındar, — dedı.

— Eger küşımız jetpese kajtemız? — dedı ekesının söz törkının anğarıp kalğın Şıngıs, — Kenesarı sultan osal jau emes.

— Ak patşa oficerının sözı emes ajtıp turğın, karğam. Kudajmendı urpağın atına kır keltırmender! — dedı aǵa sultan kelte kajırıp.

Körer közge ölümge ajdap salğınan Şıngıs katıgez ekenın öz künesın keşpegenın uktı. Aǵa sultanğa endı söz kajtarmaj ekı balası üntünsız üjden şıǵıp kettı.

Azdan kejin olardı Karaötkel bekınısıne karaj şauıp bara jatkan dübırı estıldı.

Konırkulja sel tındap turdı da:

— Kaşanğı tokal şeşesınnın etegine jabısa beredı, Şınğıska da özün körseter mezgıl jettı,
— dedı.

Zejneptın jüregı muzdaj bop kettı. «Berın de bıledı eken. Mezgılsız kelgenınn de
sebebı sol boldı. Anau etegine jabıskan kan da sonın esebı eken. Karamağında kısı
joktaj, tuğan balaların ölümge ajdap salı da sonın öşı. Kökjal bolsan osındaj bol».

Kerı tarlan Konırkuljağa Zejnep süjsüne karadı. Ajıptı ekenı esıne tüsıp ketıp, ajağına
jıgılıp keşırım surağısı da keldı. Bırak onı ıstemedı, ejel bolsa da tübı Bökejhanın
urpağı ekenın umıtpadı. Sol sazarğan kalpında:

— Al Jenedıdın jazıǵı ne? — dep suradı.

— Jazıǵı balası men şeşesınnın kılmısın bıledı. Jene sultan basın karaşının kızına kor
etpek boldı.

— Berıne de tüsındım. Endı menı törkınme kaşan aparıp tastajsın?

— Balanı özüm taptırdım, özüm jazalajmın. Al katındı kırık toǵız tölep satıp alǵam,
kalın malımın kunı kajtpaj bostanboska nege aparıp salamın? — dedı kabağın tüksite,
söjttı de sel jıbbıp, — kımızın bolsa ekelsı, şöldep kettım, — dep terıs burıldı.

«Aram koldan kalaj adal kımız ışuge detı baradı», — dep Zejnep sel tan kalıp turdı da,
özünözı jubattı. «Jarajdı, han tukımında budan da sorakı künelar bolǵan. Özı keşse,
mağan ne sor?».

Ol endı jorǵalaj basıp, bosağada turğan kümıs pıspektı kara sabağa karaj bettedı.

Osı kezde üjge bıreu kırdı.

— Assalaumağalejküm.

Konırkulja selem bergen adamnın betıne burıla karadı da, kenet jüzı jılıp sala berdı.

— Au, Ojar sabazsın ba?

— Ie, aǵa, sultan, özımın.

— Jarkınımau, tırımısın, kajdan jürsın? Joǵarı şık.

— Ombıdan. Jene jalǵız emespın, — dedı Ojar törge taman otırıp jatıp.

— Kasında kım bar?

— Katınım.

— Kımınnın kızı?

— Tajjannın.

— Kaj Tajjan? elgı patşağa karsı şıǵıp atılǵan... Aznabajdın Tajjanı emes pe?

— Ie, sol kısınnın kızı...

— Onda kız bar ma edı?

— Özl ustalğanda... Altınşaş degen kızı kalğan eken. Tajjannın üjüşin Turinge ajdağanda Ombının bñr baj saudagerñ sol Altınşaştı satıp alıp, general Fondersonğa tartu etñptñ... Biil on altığa şıktı.

— engñme sende eken ğoj!.. Ie, sen oğan kalaj üjlenñp jürsñn?.. Özl kajda.. Üjge nege kñr demejsñn...

— Körşñ auılda... Kalaj üjlengenñm uzak jır...

Ojar kımız sapırıp jatkan Zejnep jakka köz tastadı da, sözñn tija kojdı. Ağa sultan bñrden tüsññp ejelñne:

— Tokalaj, sırtka şıǵıp konakka şaj kojǵız, koj sojdır... — dedñ.

Zejnep: «Menen jasırasındar ğoj sırlarındı», — degendej kekete ezu tarttı da üjden şıǵıp kettñ.

Ojar Sejtenmen kalaj serñk bolğanın, onı kalaj ustap bergenñn, özññn tutkın bolıp nege bñrge jürgenñn bastanajak bajandap berdñ de:

— Ombıǵa barǵan son da ekñ jetñdej abaktıda jatıǵa tura keldñ. — Sejtendñ bölek, menñ bölek «sottamak» boldı, — dep küldñ. — Bñr küññ Fondersonnın özl keldñ. General degendñ jakın jerden burın kñm körgen, sarı ala tujmelñ, kajkiǵan jiren murttı, tüsñ suık kñsñ eken. Sejten men Tajjandı ustap bergenñme rakmet ajtıp, ne tñlegñn bar, sura dedñ... Ombıǵa bılır bñr jermenkege kelgenñmde Altınşaştı körgenñm bar... Sonda auzımnan sñlekejñm aǵıp kumar bop ketkem. Teuekel dep generalǵa: «Maǵan katındıkka esñgñnde jürgen kırǵız kızın bersen boladı», — dedñm.

— Jırma besñññ jılǵı zan bojınşa kızdın kñmge tiem dese de öz erkñ. Bñzdñn zorlauǵa hakımız jok, — dedñ general. — Kız könse...

«Bajkajmın generaldın Altınşaştı maǵan berer türñ körñnbejdñ. Zandı özderñ koldan jasap alıp jürgen jok pa... Temñr torlı abaktısı bar kala tügñl, jalpak jatkan kazak jerññn özñnde de kızdın erkñn kñm suraǵan. Ejtse de men:

— Kızdı köndñrudñn mñndetñn özñm alajın, — dedñm.

Generaldın közl şaradaj bolıp kettñ.

— ekesñn ustap bergen adamǵa ol kalaj könedñ? — dedñ.

— O jaǵın özñme jñberññz, — dedñm.

General ajtkan sözñn kajtıp ala almadı. «Jarajdı» dedñ.

Burın bñzde küzette jürgen bñr şokındı tatar urjadnıǵñnen estñgem: «Fonderson üjñndegñ malaj kız sñzdñ ekñüş ret suradı. Eger tamak bersem tapsırasın ba?» — dejđ degen.

erine, ekesinın ağasimen bürge abaktığa tüsken son, menı solardın adamı eken dep ojlap jürgenın bürden uktım. Jemın sezse jırılğan kırıpı baurın jazadı, azırak akşa berıp, elgı urjadnikten menı kızben bür joliktıruın suradım. Öz dının satkan urjadnik, patşa kızmetın de sattı, bür kezekte turğan künı Altınşaştı mağan ekep joliktırdı. Kız kılsendeulı Sejten ekeumızdı general üjının janınan abaktığa ajdap apara jatkada körgen eken. Janı aşıp tünmen jılap şığıptı. Bajkajmın, şet jakta öskenmen, öz tumalastarı dese üzıp janın beretın türı bar. Onın üstıne men oğan elının azattığı üşın küresıp jürgen bür batır jıgıt bop körlingen terızdımın. Kıskası, bız şu degennen tıl taptık. Söjtıp, bürrekı kezdeskennen kejın, ekeumız kol ustasıp elge kaşpak boldık.

«Bızdın osılaj udeleskenımızdı Fondersonğa ajtıp edım, ol şu degende jaman aşulandı. Bölterıktı kanşa asırasan da toğajın ansajdı» degen osı dep bür sette Altınşaştı jazalamak ta boldı. Degenmen akıldı adam ğoj, azdan kejın sabasına tüsıp «Senın munın durıs eken. Altınşaştı alıp elıne jet... Halkın azattığı üşın küresken kılının kızın alıp kaşıp kelsen, sağan jurtın sözsız senım körsetedı. Al bızge kazak arasında, esırese Kenesarı jıgıttıerın arasında sendej jansız közkulağımız bolğanı öte kajet», — dedı. Söjtıp men kazır Altınşaştı katın etıp alıp, Kenesarının aulına bara jatırın, — dedı sözın ajaktap Ojar.

Konırkulja riza bolıp karkark küldı.

— Jıgıt bolsan mıne osındaj bol! Koj da aman, kaskır da tok, katın da bar.

Ojar tömen karap külımsıregendej ezu tarttı.

— Zamanın tülkı bolsa, tazı bop şal degen ğoj bızdıkı.

— Degenmen ekı kemenın kujrığın ustağan suğa ketedı, sak bol. Esırese Kenesarı aulında... Sultannın közı kırağı, kate bassan bürden sezedı. Jene ol aulda jalğız ğana Kenesarı emes koj.

— Kasımın urpağınan baska kasında tağı kımder bar eken, habardarsız ba?..

— Kazır köp jurt solaj karaj bet buruda ğoj. Jakında sol jaktan berı ötken bür mellış seudegerınen estıdım, ataktı batırlardan bögın tanda Şubirt

palı Ağıbaj, Altaj Tölebaj, Bestanbalı Bukarbaj, Bağanalı Kudajmendı, Kıpşak Iman bar körınedı, al Tabın ruının batırı Tılenşının Jolamanı bız de sendermen bürgemız dep jakında Bajtabın degen jas batırı men Ser

ğazı han tokaldıkka alajın dep jürgen Akböken attı batır kızdı jıberıptı...

— Katın kutırğan zaman boldı ğoj osı kez... Sırımbet kırkasınan bajın, malın tastap altı balasimen Kenesarının karındası Bopaj da barıp kosıldı degen de ras pa?

— Ras. Kasımın uldarı arlan kaskır bolsa, kızdarı kanşık börl emes pe. Bopaj kazır kolına najza alıp bür top jıgıtterd baskaradı desed. Küjeu jurtı, Ueli hannın aulın şabamın dep tısın kajrap jürgen körined.

— Bopaj kelip ağasının tobına kosılsa Janajdar batır da so jerde desenızş...

— Nege?

— Janajdar men Bopaj jas kezderinde Kozi Körpeş pen Bajan suludaj bolğan jok pa ed? Tek Kasım töre Janajdardı kara kazak dep Bopajdı oğan bermegen. Altı bala tapsa da Bopaj Janajdar dese şken asın jerge kojadı degen ösek bar. Ekeunın bası Kenesarı ordasında kosılğan bolar.

Özün ana jılı Bajgöbeğin asında körgenim bar, ağası terizd köznen kahar şaşkan ak sarı katın eken. Astına boz jorğa mınıp alıp sajıska tüst. Bırdebır erkek şıdatpap ed...

— Ojar bırdeme ojına tuskendej Konırkuljağa burıla karadı, — janağı ajtkan batırlarınızın berı, Jolaman sultannan özgeş kılın aşık keude, jalan tös kedej sarbazdar eken... El bilegen baj, manaptan eşkımnın atı estımej me?

— Malımdı şauıp alar dep korıkkın jüzjüz elu şanıraqtı Şormannın Musası, Jakıptın Elemesı, Asılğazının Babatajı sekıld mındı ajdağan azğantaj bajlar bolmasa, el ağaları «tüb kalaj boladı» dep artın kütüp otırğan terizd goj. Ezırge kosılğandar Karkaralı ökrıgınen Kazının Kudajmendıs men Bajanauıl ökrıgınen Bektastın Tajması. Kazının Kudajmendıs patşa ükmetıne burınnan narazı. Ana jılı onı bolıstıktan tısırge. Al Bektastın Tajması...

— Bektastın Tajması dejsız be? — ded Ojar sel kobalji. — Japırmaj...

— Nege şoşıdın? Kastaskan jerın bar ma ed?

— Jok... Degenmen... — Ojar sırın ajtarajtpasın bılmej sel otırdı da, sözün kajtadan bastadı. — Tajmastın Kenesarı kasında bolı... Mağan kauıp tuğızıp otır, — ded ol kübırlej, — bılır Sejten ekeumızd ustap Ombığa apara jatkada bızdın toktağan aulımız tek osı Tajmas aulı ğana boldı. Bırdememd sezıp kaldı ma dep küdıktenetın edım...

— Baskadan küdıgın bolmasa Tajmastan ezırge korıkpajak koj... Ol osıdan bür apta burın Jolaman men İman auldarına jürüp ketıpt. Jurt ıngajına karaj Irğız ben Torğajdan da erı baradı desed. Şaması Kenesarı ereunıne Ak Jajık, Or bojnın auldarın da kospak nietterı bar terizd. Tajmas o jaktan küzsız kajta almajdı. Balta köterılgense, ağaş jal tabadı degendej, sen de tırı jansın goj, oğan dejın senımge kırırsın. — Konırkulja

ırkıldaj küldü. — Taka bolmaj bara jatsa «adaskannın ajııbı jok, kajtıp üjürün tapkan son» dep katınındı aldına tartıp, mojnındı usına berersün. Özl usınğan mojnındı kılış kespejdü.

— Tajmas alısta bolsa... jön eken. Böten belendej kauıptenerüm jok. Ombığa jetkennen kejn, Sejtendü atkanğa şejn tırı janğa jolıktırğan jok. Ekeumızdın aramızdağı sırdı ol özumen o dünüege bürge alıp kettü. Oğan menın közüm kemül jetedü. — Ojardın kajtadan ensesü köterüldü, — ezürge Kenesarının kasına tek ak patşa jerün tartıp alğan rular ğana şoğırılanıp jatkandaj ğoj. Mundaj jağdajda astındağı otı küştü bolsa, kazan tez kajnağanmen tez sualatın edü...

— ej, bıımejmın, — dedü Konırkulja, — bul jolğı köterülıs özge uakıttağıdaj lap etüp janıp, söne kalatın jalınğa uksamajdı. Kenesarının osınşama kol jinap ündemeuünen seskenem. Jene kasında jalğız kazak emes, baska ulttan şıkkın akılışları da bar dejdü jurt. Bu da eske alatın jejt.

— Kojımızşı?

— İe, jürma şaktı orıs pen başkurt jıgıtterü bır top desedü. İşteründe zenbırek ata bıletünderü, okderü jısağ alatındarı da bar körünedü... Bas akılışlarının bıırü dep Bukarağa sıjmağan Sidak koja men öz elünde ereüül İstep ajdalıp kelgen bolıskej oficer Jüsüp degen bıreudü ajtadı tınşılar. Külen karakşı bas koskan terüzdü.

— Japırmaj e... Jaksı, — dedü kenet Ojar bır şeşümge kelgenın bıldırıp, — ne bolsa da barğan son körerümın. Al endü jumıs tertıbın söjlesejük. Ombı sızge Kenesarı ordasında ne bolıp jatkanın habarlap turadı tapsırdı.

— Habardı kalaj bermeksün?

— Sejtendü ustaskan Semen, Jakıp, Sakıp degen senımdü eküüş jıgıtım bar. Olar kazır Kenesarı jasağında. Habar solar arkılı boladı.

— Kelgen jıgıtterdın senıkkı ekenın kajdan bılem? — Konırkulja tağı ırkıldaj küldü, — köp kojın ıñındegü tartılğan koşkar sekıldü közge tüsetın bır belgısü bola ma?

— Belgü bıreuak, sızge kelgende mına belbeudın on jağında turatın kutı, okşantaj, kını sol jağında turadı.

— Kısesü şe?

— Belbeuleründe kıse bolmajdı. Jas jıgıtterge kelıspejdü. Bıreu bolmasa bıreu sezıp kalı mümkün.

— Ojırmaj, özün mundaj İske ebden jorğa bolıp alğan ekensün. Janağılardı adamnı ojına kelmejtın belgüler ğoj. Umıtıp kalıp jürmesem netsün...

— Keneken tır tursa, umıttıra kojmas, — Ojar küllımsıredı de seldom son ornınan türegeldı. — Al körlıskenşe bar bolınız.

— As ıııı ketpejsın be?

— Jurt közıne köp túsuge bolmajdı. Katınıma osı auıdağı bır karaşığa jolıgıtın şaruam bar dep ketıp edım, endı oralğanım jön bolar...

— Onda jolın bolsın.

Konırkulja tört kün emınerkın jas tokalın jajlap, boı sergıp Akmola bekınısındegı bejbıışelerının üjıne kajttı. Bul kelgende korğan kakpasının alanında jasaktarımen jana ğana oralğan Şıngıs pen Jenedı otır eken. Talızının jarlıgın orındajmız dep bular ereuıge köterılgen Tınalı, Karpık, Temeş bolıstarına dejın barıptı, bunda at kujrıgın şart tıjıp, kolına tükırıp otırğan kalın jurttı körıp, erı karaj jüruge kauıptenıp kejın kajtıptı.

Konırkulja balaların körgende, mıstan kempırdın aldındağı altın sakasın kotır tajımen alıp kelgen tazşa bala ögej şeşesınen kem renjıgen jok. Esırese Kenesarığa karağan elden Şıngısının sau kajtkanın keşer emes. Ekı betı dorbalana kürenıtıp, kamşısımen jıltır etıgının konışın sabalaj, üntünsız otırğan ekı balasının aldında ersıııkarsılı jüre bastadı. Bulardı tağı kandaj «Barsa kelmeske» jıberudı ojlap ıııtej elemtapırık.

Del osı kezde bekınısın küzet mınarasında turğan soldat:

— Bır salt attı körlınedı. Jürısı tım asıgıs, kakpanı aşajın ba? — dep dauıstadı.

Konırkulja burılmastan jauap berdı.

— Aş!

Aşılğan kakpadan, kara terge malınğan ker töbel kazakı attan, köjlegının on ıııı jauırınına dejın kan bop katkan, uzın sarı soldat «Beda! Beda!» dep kulajmulaj jerge tüstı. Jakın turğan kazarmanın esıgınen kılışın süjrete, kazak ataulısı «Karapuşık Ivan» dep atajtın, kelte murın, denbeltek kara, kök köz, osı Karaötkel bekınısının komendantı vojskovoı starşına Ivan Karbısev jügre şıktı.

— Ne bolıp kaldı? — dedı ol soldatka tıjıle.

— Beda, vojskovoı starşına, — dep soldat aurğan ıııın bır kolımen basa, ınkıldaj söjledı, — bıız horunjij Kotovtın baskaruımen elu soldat, on urjadnik Petropavldan Taşkentke bara jatkan Stroganov kupectın keruenın şekarağa dejın aparıp salmak bop şıgıp edık. Salınıp jatkan Aktau bekınısınen öte bergenımızde kılın sojıl, najza ustağan Kenesarı jıgıtterıne kezdestık. Soldattardın bajlanıspajık degenıne karamaj, horunjij Kotovtın bujırıgı bojınşa ekıüş esersok mıltık atıp, bırekı adamın okka uşırıp edı, ıııı

jüjrlk mlingen jlgıtter lap kojıp otrjadtın bıtıtın şıǵarıp, tegls sojılǵa jıktı. Astımdaǵı jüjrlk atım kuǵandarǵa jetkızbej tek men ǵana kutıldım...

Bul kezde soldattar da jinalıp kalǵandı, berlnln de jüznde kobalju, korku...

— Özderı kańsa?

— Bes jüz adamdaj.

— Kenesarının özı me baskarıp jürgen?

— Jok, lnls Naurızbaj. Men onı burın Köksetauda körgem.

— Soldattardıń kańsası tırı kaldı?

— Bılmejmın... Kolǵa tüsken soldattardı jene keruendı bar mülkmen özderımen bırge alıp kettı. Kajta oralıp kep, sajdan kördım...

— Betterı kalaj? Bızge burılǵan jok pa?

— Jok. Erı karaj künbatıska kettı.

Soldattın jarasın karap bolǵan jas fel'dşer oǵan;

— Aǵaj, lazaretke jürınız, — dedı özı jaralı bolǵandaj ajanşaktap.

Jaralını korşaǵan soldattar endı guıdej söllep kettı.

— Osıaj ajdalada jürıp kırılamız da bır künı!

— Ajdalan ne? Bu da Rossija jerı ǵoj...

— Ie, saǵan osı daliǵan «Rossija dalasınan» ölgenınde ǵana ekı metr jer bujırar:

— Onda da terendıgı bır kulaş...

— Bızdı osı jakka kandaj sor ajdap ekeldı.

— Özı kelgendej sölleuın karaşı! Menın erkıme salsa, bul jelı azınaǵan ku dalanı o dünüede de körmes edım.

— Kıs kartındar sözdı! — dedı kenet akırıp jüberıp Karbısev, — Kenesarı karakşılıarı bızge sokpaj ketpejdı. Ertenen bastap, beklnstın bar soldatı, jumıska jarajtın erkekejelderı or kazuǵa şıǵadı! Tan serıden!

Rasında Kenesarı ereuılışlılerı Karaötkel beklnsıne sokpaj ketuı mümkn emes edı, öjtkenı kazak dalasına Rossija patşasının otarşılık sajasatın jürgızuında Akmola beklns kalası erekşe kızımet atkarǵan.

Bul tünı Konırkulja ujıktamaj şıktı. Kenesarı eskerı beklnstı alsa, en aldımın at kujrıǵına aǵa sultandı bajlajdı. Ejelden ala almaj jürgen keǵı bar. «Al Kenesarının Karaötkelge keluı sözsız. Mınau Aktau tönregın şarlauı — Karaötkel beklnsı eslgınln kalaj jabulı ekenın bılgısı kelıp tartıp köruı... Elde Kenesarıǵa kısı salsam kajter edı? Berımız de Şıngıstın ülken ulı Joşıdan taradık koj, mümkn rajınan kajtar?.. Jok, jok,

öjtuge bolmajdı. Ol özgen keşkenmen men keşpejdı, Kasım balalarının atadan balağa miras bolıp kele jatkan keg bar. Ne bolsa da taban tırep urısıp köru kerek. Endıgı menın sinar kudajım da, tabınar aruağım da Ombı... Sodan jerdem surajın, korğa dejln. Al mına Kara puşık Ivannan ne kajır, ne ümt, öz mağan ala közdeu, men jau kolına berıp, beklnstı tastaj kaşudan da tajınbas.

Konırkulja tan serıden türegelıp Talızinge hat jazdı. Hatın: «Kasım ulı Kenesarı Rossija imperijasına berılgendı kek sanap men ajajtın tür jok. Aldımen menın basımdı alıp, bükıl balaşağamdı, tuğantıskanımdı kurtpak, Kenesarının bul ojin mağan kas özge rular da koldauda. Sondıktan osındaj tar kezende kol uşın jalğap, tezrek Akmola beklnsıne ereülşılgerge tötep bere alatın esker jıberulındı ötlnem», — dep bıtırdı.

Hattı jazıp bolıp, tez Ombığa jetkızuın Karbışevka tapsırdı da, özlnın baska şaruasına klrstı. En aldımen beklns sırtına kökorajlı Esıl jağasında otırğan ekı ejellnın aulın köşlrıp almakşı boldı. Bul stı orındau

dı Jenedıl men Şıngıska tapsırajın dep şakırtsa, tağı da ekeı bırdej beklnste bolmaj şıktı. Terıslıne sıjmaj aşulanğan Konırkuljağa bejbşeslnın «jazğı demalıstarı bıtuge ajnaldı. Ombığa kajtar aldında el kızıdırıp, boj kötorejln degenderı şıgar, nesıne renjisln», — degen sözl auru jarasının auzın tırnap alğandaj eser ettl. «Kandaj boj köteru ekenln bılmejmın be? Tünı boji közımdı ılındıre almaj şıkkanımda, onbağan it Şıngıs jatkan goj Zejneptln torsıktaj kos anarın kuşıp!»

ebden aşuına mıngen Konırkulja tokalının aulına nökerlerımen öz barmak bolıp, şart kılınıp aldı. Kolına tobilğı saptı kamşısın ustaj dalağa şıktı. Del osı sette onın közl beklns kakpasına ojnaktaj klrgen kara jor

ğasına tüstı. Mojnında dorba sekıldı salaktağan bırdemesı bar. Kara jorğa jemge üjrengen mal. Beklns ışındegı kudıktardan su ışpejdı. Kök Esıldın kök tolkınnın jüzlp jürıp susındaudı edet etken. Korğan sırtındağı özenge öz barıp, öz keledı. Konırkuljadan böten janğa ustatapajdı. Ol beklns kakpasına okırana klrıp, dağdılı jem jektln astauına karaj tört ajağın şalıstı tastap, ırğala ağıp kele jatır. Mıne ağa sultan esılglnın aldındağı jem astauğa kelıp tura kaldı. «Mojındağısı ne sumdık» dep Konırkulja aaur denesln ırkıldete kozğap, kara jorğanın janına jetıp bardı. Kenet ön boji dırıldepedı kettı. Atının mojnındağı ülken kenep dorbanın ışınde karbız sekıldı domalanğan bırdeme bar, kanı sırtınan sorğalap jerge tamıp tur...

Konırkulja belındegı löket pışağın suırıp alıp, dorbanın jıbın kesıp jıberdı. Dorba jerge gürs ettl. Denesı dırıldepedı ketken Konırkulja dorbanın bır burışınan ustap sılklıp jıberdı.

Top etlip odan adamnın bası tüstü. Köz şarasınan şığa alarıp, tısterü aksija kalğan. Bır urtınan kapkara bolıp ketken tılnın uşı körinedü. Süre baltamen şapkan bolu kerek, mojin omırtkası şort üzölgen. Kızıl kan er jerde betün alıp, jana tuğan kozının eltırısındej kara koşkıı bupbujra şaşına ujısa jabıskan... Konırkulja antan bop tesle karap edü, tani kettü, balası Şıngıstın bası eken.

Bolğan uakiğağa endü ğana tüslingen Konırkulja közü karautıp kulap bara jatıp:

— Tura tur, Kenesarı, senün Sızdığınнын basın del osılaj aldına tart

pasam, atım Konırkulja bolmasın! — deuge ğana tıllı keldü.

Jok, Şıngıstın basın kesken Kenesarı da emes, onın sarbazdarı da emes, Kümüstün ekesü ebdüuakit şal edü. Konırkulja jalğız kızın kor etken tünü, bar şokpıtın kara laşığının ortasına üjüp, astınan ot kojdı da, tan ata Kümüsü men ejelü ekeuñın kolınan ustap auldan betü auğan jakka kaşıp şıkkın. İs bulaj bet alar dep kütpegen Konırkulja nökerlerü sondarınan kuğanşa bular kamıstı köl jağasına jetlip, taptırmaj ketken. Ebdüuakit ejelü men kızın Kenesarı jasağına köşüp bara jatkan bır şağın aulğa kosıp jıberlip, özü kejnı kajtkın. Jüregün udaj aşıtkın aşu, ıza, korlanu közün karauttırıp, denesün ottaj örtegen. Akılojin, bar sezımün tek «Kek! «Kek alu!» degen arman ğana bilegen. Şermende jan osıdan böten şeşım taba almadı. İza üstünde oğan budan artık edülettü, durıs şeşım jok terızdendü. Konırkuljanı öltürüp, öşün alsa armanınan şığatındaj boldı. Osındaj teue

kelge bel buğan ebdüuakit itüne şejnı özüne tanıs Zejnep tokaldın aulı sırtın torlaj bastadı. Bırak küzetü mıktı tokal üjne tajaj almağan. Besünşü küñü, küzet ketken tünü — tağı andığan. Ojda jokta aulı sırtında ekü salt attı pajda bolğan. Bıreuü Şıngıs edü. Ebdüuakit bırden tanıdı. Janındağı serıgün Zejneptün otauına jıberlip, Şıngıs özü habar kütüp, saj tübünde jatıp kaldı. Süre, ekesü ketılsimen tokaldın üjne tıkelej baruğa jüreksingen bolı kerek... Bunın berün ebdüuakit körüp otırdı. Bes küñnen berü kolınan dım kelmej, ızadan ebden közü karautkan, ekesü men balasın, balası men tokal şeşesünün arasındağı keptü bılmejtün sorlı, «Konırkuljanın balası menün balamnan artık pa, ol menün balamdı kan kılğanda men onın balasın nege ajajmın» dep, közü ılnıp ketken Şıngıstın kasına sıbdırın şığarmaj kelip ajbaltamen mojin tusınan kos koldap kep urğan.

Sol küñü tanerten enesünen jetım kalıp, kulınınan özü emızdıkpın asırağan kara jorğanı Esılden su ışuge kelgen kezünde eppen kurkurlap ustap alıp, Şıngıstın bası salınğan dorbanı mojinına tağıp koja bergin. Özü Kenesarı elüne karaj asığa jönelgen.

Konırkulja üş kün jer kuşıp jatıp, balasının denesın eljurtı bop kabırlegennen kejn bırak turdı. Ejtse de Şingıstağı öşın jaunın alıp bergene ol ıştej riza edı, bırak ağajıntuğanğa sır bermej, kara jamılıp kajğı tartkandaj jetısın berdı de, Kenesarı kolımen kezdesu ereketıne kırısp kettı.

□□

Kenesarı bır kiın meselenı şeşerde kalın kabağın kars jaup, bır kolımen isfağan semserınnın sabınan ustap, temır torğa kamalğan jolbarıstaj ak ordanın ışın kezıp, ersıkkarsı jüre, köp ojlanatın. Mundaj keznde sultannın sırt bejnesı şınında da jolbarıska uksas kaharlı bolatın, jelkesı küdrejıp, ötkır közderı edettegısınen görı kızara tüsp, tırı janğa tıl katpaj, sustana kalatın: Osındaj aşılojlı şağında onın üstıne eşkım batıp kıre almajtın, öjtkenı ol bul kezde jajsılıktağıdaj emes, adam kónıne karamajtın katal keletın...

Kenesarı bügün de osındaj jağdajda edı. Polkovnikın pogonı tağılğan okalı kögıldır mauıtı şapanın jelbegej jamıla salıp, ekı sağattan berı ak ordanın ışın adımdaj ersıkkarsılı kezıp jür.

Keşe Sır bojinan habarşı kelgen. Ol «Medelıhan özı ögej şeşesı Hanpadşajımmen kónıldes eken, osıdan bır bele tumasa netsın» degen. Jene Begderbekın eulieatağa auısıp, uakıtşa Taşkent kuşbegı bop Leşkerdın özı tağajındalğannan berı, o jaktağı kazaktardıń küjınn burınğıdan da naşarlanıp ketkenın ajtkan. Kenesarını tolkıtkan osı habarlar ma? Jok, olar emes. Bul habarlar sultandı kanşa elendetkenmen, ezırge tek şıgıp kele jatkan şıkan terızdı. Jarılatın kezın şıdaj kütuge bar. Onın bar oji osı arada, özınn bügün şeşetın meselesinde. Eger onı durıs şeşe, bağının janğanı, abıroji köterılgenı. Kazır sonınan ergen elu min şanıraktın üstıne, erten tağı elu min tıptı jüz, jüz elu min şanıraktın kosılı kemı... Al durıs şeşe almasa bılırdan berı janın salıp jinağan jurtının köz aldında ümıtın aktamağanı... Onda ertennen bastap, sonınan ergen eldın taraj bastamasına kım kepı? Kazak topırlap şauıp kele jatkan jılkı terızdı, eger jau aldınan şıgıp ürkte kalsa kejn karaj lap beruden tajınbajdı. Onda onı akıl da, sojıl da toktata almajdı...

Sondıktan sonınan ergen jurttı ondaj küjge uşıratpau kerek, ajkaj sap delebeseń kozdırıp, şapkan üstıne şapkızıp, kezdesken or, ojpatan sekırtıp ötkızıp, karsı kelgen jaudı japırtıp ketkızı kerek.

Kenesarı jıgıtterı osı uakıtka dejın, Taşkent pen Karaötkel, Kızıljar arasındağı keruenderdı talap, ırkına kónbegen kejbır sultandardın aulın şauıp, Chirikov pen

Karpovtın jasaktarı sekıldı patşa eskerlerınnın şağın toptarımen ğana kağısıp keldı. Al ertennen bastap ülken ajkaska şıpkak, patşa eskerlerı men Rossijağa berılgen kazak sultandarına karsı majdan aşpak. Ol söjtuge mındettı, öjtkenı sonınan ergen jurttın kökejkestı armanın, müddesın eske alatın mezgıl jettı, ejtpese jersuımızdı, erkındıgımızdı kor

ğajmız dep manına toptalğan bukara eldn könnı suji bastauı mümkın. Kara kazaktın budan kütkenı el şabu, keruen tonau emes, ülken ıs, halıktık ıs.

Kenesarı bul majdandı aşpastan burın, patşa eskerımen talastı soğıssız şeşpek bop koldan kelgen amalın ajağan jok. Manajına ak patşadan zebırılık jegen jurttı jinaumen katar, mümkın, künnenkünye köbejıp jatkanımızdı körıp bızben sanasar degen ümıtte de boldı, Ombı bastıktarına hat üstıne hat joldadı.

En akırğı hatın ol Şu men Sarısudı kıstap şığıp, Sarıarkanın bel ortası Karakojuın Kaşırılığa köşıp kelgen son, Batıs Sıbır generalgubernatorı Gorchakov knjaz'ğa 1838, jağni kazakşa It jılı, mamır ajının basında jazğan. Onı Toktının Tabıldısı men Kazanğaptın Köşınbajı degen özınnın ekı senımdı adamı arkılı joldağan. Hattın mazmunı mınadaı edı:

«Mertebelı uluğ gospodin janaralgubernator hazratlerına

Abııaj hannın urpağı Kenesarı Kasım uğılınan ğarıznama.

Sızdn ağızam hazretlarınızğa mağılum kılamız, şunki menın tılegım ekı patşalıktın halkı da tınıştıktı ömır sürü edı, bırak ta sızdn adamdarınızdı öz jağıma şığarıp aldı dep sız mağan kümendanatın körnınesız. Menın ajtıp otırғанım mınau: bızdn babamız han Abııajğa tıstı jerlerde sız duan saldırdınız jene kazak halkınan alımsalık alasız, söjtıp bızdı kısıpakka salıp otırsız. Bız buğan riza emesız jene alımsalık tölep sızdn karauınızda tura almajmız. Bızdn basımızğa tuğan kün Resejdn basına tusa sender kandaj küjde bolar edınder? Sondıktan bızdn jajkújımızben sanasuların kerek.

erine, men Bajanaul, Karkaralı hem Akmola kazaktarın özıme kosıp aldım, elı de bolsa halkımdı öz jağıma kosa berem degen nietım bar; alajda kazak halkı burınğışa öz aldına el bolıp ömır sürse tıptı jaksı bolar edı, sonda ğana sız de, bız de tınış ömır süre alar edık.

Menın estulmışe, sızder bızdı Kokan hem Bukar handığanın ajırudı közdejtn körnınesızder. Bırak olar musulman zanı bojuınşa bızdı korğauğa mındettı.

Ekı el tınış, bejbıt ömır sürse berınen de sol jaksı bolar edı. Bırak duanbasıları el aralağan keznde sijazğa dep sıltauratıp kazaktın jaksı at, jaksı kılınkeşekterın alatın

körinedi. Bızdın mülkımızdı talantarajğa saluğa tijim bolsın degen patşa ağzamnın zanı bola tursa da, duanbasıları kazaktardıñ ajtkan arızın kulağına da ıımejdı. Juırda ğana Törtuıl bolısın kazağı Aznabaj mırzanın ejeldin, ekı kelındın, kızın hem bür jesür ejeldı jaulap alıp kettı. Bulardıñ kajda ekenı elı belgısız.

Sızben erkaşanda dostık katınasta turudı közdep men mına tömendegilerde talap etemın:

- 1) Aktau korğanısı jojılsın;
- 2) Akmola duanı jojılsın;
- 3) Bızdın jerımızge salınğan sondaj mekeme orındarı tegıs jojılsın;
- 4) Kamauğa alınğan bızdın adamdar hem Konırkulja sultanğa jiberilgen ekı adam bosatılsın.

joşpunı ilandırmaı usın men şultan

Kenesarı ıasım ılı mırımızdı bastım».

Bul hatta Kenesarı Kokan, Buhar handıǵımen eş uakıtta da bürıkpejtinin bile tursa da, generalgubernatorğa sus körsetu usın olar jerdem beredı degen sözdı edejı körsetken.

Bul hatına da Kenesarı us aj boji eş jauap ala almadı. Hattı apara jatkan Tabıldı men Köşınbajdı Konırkulja jaǵındaǵı Köşennin balaları ustap alıp, Ombıǵa jajau ajdap jetkızdedı. Köp keşıkpej olardı sottap Sibırge jürgızdedimıs degen habar Kenesarıǵa da keledı.

Özının bırneşe hatına jauap ala almağan Kenesarı endı ebden ızalanadı. Duşpandarının karulı ajkassız tendık bermejtine közı jetedı. «Endı mağan kalğan jol — ne patşa ükmetine, Konırkulja, Ueli balalarına bas ılıp baǵınıp, kalın koldı taratu. Ne majdan aşıp ajkasıp, küşpen öz ajtkanıma köndıru», — dep ojıladı ol. Osının ekınşısın kalağan Kenesarı bul ajkastı kazak dalasın özine baǵındıruda Soltüstık pen Şıǵıstaǵı Rossija imperijasının en mıktı kındıǵı bolğan Akmola bekındısın aludan, onımen katar ata jauı Uelihannın katını Ajǵanımnın Sırımbet salasındaǵı ordasın şabudan bastamak boldı. Kej batırlarının «şabuıldı Kökşetaudan bastasak» degenine sultan könbedı. Öjtkenı Kökşe jerı at baurın jazıp şaba alatın jazık emes jene ar jaǵında Ombı jakın, patşa eskerı tez jetuı mümkın. Onın üstine ekesı Kasım Kökşennın kiesı ak buranı atkan degen lakap bar, Kenesarı el karǵısınan da seskenedı.

Al Akmola bekındısın alıp özının mıktılıǵın körsetse, abırojının örşılgenı. Bıreudı maktasa ajın aspanǵa şıǵarıp, jerkökke sıǵızıbjaj kötermejtin kazak Kenesarının dankın altı alaşka taratadı. Serkege ergen kojıdaj sonınan eredı. Osıaj bolatınına sultan kemıl senedı. Oǵan taǵı bür sebeblı bar. Keşe ğana habar alǵan. Osı bügıñertender arka

öklrükterin kazaktarınan jana ustav bojnşa biıldan bastap salık jinalsın degen patşa jarlığı şıkpak. Bul jarlık bojnşa jüz karadan bür kara salık alınıp eger ol akşadaj tölenetın bolsa, jilkı bası 35 somğa, öglz jırma somğa, koj ekı somğa bağalansın delınbek. Bul jarlık şıksa, detke kuat, onsız da patşa ükmetınen kısıpak körıp jürgen kazak, Kenesarı jağına kojđaj toğıtıldı...

Patşanın Kökşetau men Karkaralı öklrügının kazaktarı jajındağı bul Ukazı Kenesarı köterıllsın kızı şağında Karaşanın jırma segız kün sol It jılı şıktı. Bırak uzınkulak bunı kazak aulına ekı aj burın jetkızdı, Kenesarının da detke kuat körıp otırđanı osı Ukaz...

«Al Akmola bekınısın ala almasa? Sonındağı bes mın attı eskerın kır ğınğa uşıratsa? Onda Kenesarının artınan kım eredı? Bırden tauı şađılđan jurt, baska urđan mal sekıldı şegınşektej bermek. Jaun jene almajtı batır — kur batır, el korđanı emes.

Sondıktan osı en alđaşkı ülken ajkasta Kenesarı özının kamal buzar er, el bastaj alatın kemenger ekenın jurt közıne körsetuı kerek. Öjtpese ol jurttı sonınan erte almajdı, ojlağan maksatı — han tağına da jete almajdı. Al munı ıstej almasa?».

«Jok, jok, kajtken künde de Akmola bekınısın alu abzal. Bırak bes jüzge tajau jasağı, zenbırek, karabin, ısteser karuı bar, bıktıgı bes sajin korđandı, janjağın korşaj kazđan teren orlı bekınıstı Konırkulja men Karapuşık Ivan oponaj bere sala ma? Ajlan jetse, bermejmın degenıne kojasin ba, alasin!.. Başkurt eşrap ajtkan bekınıstı alu ajlası Kenesarının burınđı ojına oj kostı emes pe? Ie, söjttı. Etten, dünıeaj, eşrap ekı kün ötpej jok jerden mert boldı. Bırak ajtkan akılı kökregınde sajrıp turđan jok pa? Aj, Karaülekağ, kolın gürzıden de aırau, sorlı başkurtın mojin omırtkasın bırden üzıp jıberıpsın. Sel jenı kimıldasan nettı, jazığı kamal aludı üjretkenı me? Nojis neme, menın ojımdı durıs tüsınbegensın ğoj. Sağan eşraptı ertıp jıbergendegı ojım karamajdı durıs kajnatudı üjretsın degenım edı ğoj. Al sen menın burınđı tesıllmnen şığa almapsın... Öltırıp jıberıpsın. Ölu — ömrı zanı. Endı okası jok. Öltırgenın durıs ta. Karaşının akılımen kamal alđanımdı jurt bılse, mende kandaj abıroj kaladı? Endı ol edıstı... Jok, jok, en aldımın bar batırımnan bekınıstı kalaj alu kerek ekenın surajmın, erine erkajsısı erkılı jolđa sıltejđı... En sonunda barıp, öz ojımdaj ajtamın. El bastajtı kaharmannın auzınan şığatın sözdı ajtıım kerek. Bunın özı mağan ergen jurttın bırden könlın köteruı sözsız. Sodan keğın men ajtkan edıspen Akmola bekınısın alsak, odan

artık abıroj bolar ma?! Sonımnan ergen jurat kurmet tutsa, han tağının da yakındaj tüşken.

Osıdan üş kün burın Akıola beknınsın kalaj aludı ojlap, ordada jalğız otırğanında Kenesarının üstüne Jolaman batırdın jasağınan Bajtabınmen bürge kelgen eşrap degen başkurt jıgıtı kılrgen. Deuletsı ekeu zembrek kuja biledı degennen kejın, Kenesarı osı başkurt jıgıttımen jı kezdesıp turatın. Özın ordasına da elsnelsın şakırıp, zembrek kuju jajın engımelesetın. Söjlese kelgende zembrek kujudı biletın Deuletsı, al eşrap — Salauat Julaevtın köterınsıne katınaskan, belgılı jauıngerlerdın bürın balası bop şıkkın, ekesın ajtı bojnısa beknısterdı aludın edsnen habardar ekenın anğartkan. Kenesarı zembrek kujğızamın dep bürneşe auıldın kazoşağın jinatıp, Deuletsın kasına kazaktın askan şeber bes ustasın kosıp, Korğasındı dejtın jerden körık aşkan. Al eşraptı janına alıp kalğan Kenesarı oğan Akıola beknınsın kındaj beknıs ekenın ajta kelıp, osındaj kamaldardı Salauat Julaj kalaj aldı eken dep söz tastağan.

— Özderınsızdın kındaj ojlarınız bar? — degen eşrap.

Kenesarı jasırmağan.

— Kalın esker jüzdık, mindık sappenen kedımgı jardı uruğa kele jatkan tolkındaj leklek bop, barınşa ajkajlap uran sap, bürın sonınan bürı kamalğa şabadı, — degen ol. — Mundaj jağdıda guıdegen, şuldağan, atoj kojğan kalın toptı körıp, kamal korğansılıarı şıdaj almajdı, karadaj zerekutı kaşıp, kamaldı korğamak tügılı, beknıs üstünde de otıra almaj, köbneak kaşa jöneledı. Bul edstı atababaları ejelden koldanıp keledı.

— Mundaj eskı edspen zembregı bar, jaksı karulangın eskerge tolı Akıola sekıldı kazırgı zaman beknıs alınbajdı, — degen eşrap.

— Nege? — dep Kenesarı oğan tesıle karağan.

eşrap tüşındıre jauap bergen.

— Jana özınz ajttınız göj, Akıola beknınsın korşap kazılğan or bar dep. Lakıldap kele jatkan sarbazdarınız sol orğa kelgende amalsız toktajdı. Aldınğı katarın artındağı şaup kele jatkanı iterıp, kejbıreulerı orğa kulap, kalın kol rırkıp kaladı. Del osı kezde korğan üstındegı jauarınız tört zembrektı bürdej atıp, mıltık bıtkennen jappaj ok jaudırıp, bar eskerınsızdı jusatadı da saladı. Sondıktan bul eds kazırgı jağdıda beknıs aluğa kelmejdı. Baska jol tabu kerek...

— Kındaj jol?

— Beknıstın ıńında ağaş üjler köp... dedınz göj. Salauat Julaj ulı bür amaldı osı jağınan ojlağan bolar edı..

eşrap mundajda Salauat Julaj ulı menın ekemın ajtı bojnşa bılay ıster edı dep özının ojin ajtıp bergen. Onın ajtkanı Salauat Julaj ulı ğana emes, köne saktardı, berırekteğ kıpşaktar men mongoldardı kamal alu edı sđ edı.

Başkurt jauıngerın akılı Kenesarığa öte unağan. Şındap kimıdasa Akmola bekınsın alınatınına köz anık jetken. Ensesı köterıle bastağan. Bırak könlünde janın jegıdej jegen bır küdık tuğan. «Sonda kalaj boladı, degen ol ışnen, Akmolanı aluda... men karaşının akılınan asa almağanı ba?»

Üş künnen kejın dülej, mılkau, alpamsadaj zor denesıne karap jurı Kara ülek dep atap ketken Kenesarının bas jendetımen bırgı toğaj ışında karamaj kajnatıp jatkan eşrap «ağaş kulap» ajal tapkan. El bolıp akka orap eşraptı kurmettep jerlegen. Zirat basında sultannın özı de bolğan. Küjzele «topırağın torıka bolsın» dep en bırlınş bop kaşkın jıgıtın jas kabırıne bır ııs topırak tastağan. «Keşır, azamatım, Karaülekke ojımdı anık tısındırmegendıkten senın ajalına men ajıptımın», — degen ol ışnen. Eşrap ajalı jajında Kenesarı odan erı kınjılmağan. Kalaj kınjılsın, «kanşer Abılay» atanğan kandı köjlek arğı atası kısı ajalı men koj bauızdağandı ten körğen. Bergı atası han Abılay kuldık kezımnın kuesı bolıp, betıme şırkeu keltıredı dep, ajaldan aman alıp şığıp, erık jolğa kajrağan Oraz kuldı öz kolımen bauızdağan. Öz ekesı Kasım töre anasınan kolına kan şengeldep tuğan. Osı üşeuının urpağı Kenesarı kımđı ajajdı? El bilejmnın degen adamğa kejde jazıksız ajal jazıktı ajaldan kundı. «Adamdı ajau — elızdıktın belğısı» dep uğadı ol.

Kazır Kenesarı eşrap turalı ojlap turğan jok. Sol eşraptın ajtkanın kalaj pajdalanadı akılğa saluda, onı tolıktıra tısude...

Kenet sıkırlap esık aşığandaj boldı. Kenesarı jalt burıldı. «Ojımdı buzğan kandaj jürek jutkan jan?!» Bejbışesı Künmjan eken. «Bese, böten adam batıp kırıre alıasa kerek edı». Oj üstünde otırğanda özı şakırmasa tırı pendenın Kenesarı ordasına kırıge kakı jok. Bul — elı han bolmağan sultannın osı bastan özın özgeden erekşe ustaj bastağan destürı. Bul salttı Künmjan ğana buza aladı.

Erının tünerğen kabağınan onın aşulı ekenın anğarğan Künmjan, erkelej külp:

— Töremau, elı... kalaj dep atap en... — dedı. — Kenes dep pe en batırlar bas kosatın jıındı... Sol Keneske kelğen batırlarının özındı külp otırğanına bie sauımdaj mezgıl boldı... Barmajsın ba?

Kenesarı ojin bölmesten basın izedı.

— Barajık...

Kenesarı men Künümjan türkestire tıgılgen «Ereül kenes üj» dep atalatin kos ak boz üjge kırıgında, sultannın batırları men akılgöj serıktır tegıs jinalğan eken. Munda Naurızbaj, Ağıbaj, Kudajmendı, Kış jüzdın Sır bojındağı Tabın tarauman kelıp kosılğan bojsapat tobilğı küren uzın murttı Bukarbaj, Atığaj ruınan şıkkın alşak keudelı baluan Basıkara, Altaj ruınan ataktı batırları Janajdar men Tölebaj, Kış jüzdın Esentemır ruınan şıkkın jas Bajtabın batırlar bar. Olardan baska karındası Bopaj, Kenesarının özmen teteles ınıs ebılğazı sultan, Nısanbaj akınmen dızeles esıkke taman kojılğan kazakı döngelik stoldın janında kolına kauırsın kalam ustap bukarlık koja, uzın bojlı, arık, koşkar murın Sidak Ospanulı, Pol'sada ereülge katisıp jer audarılıp kelgen, kazaktar Jüsıp dep atap ketken aksarı, kögıldır közdı Iosif Gerburt degen akın jıgıt otır. Songı ekeül Kenesarının hatsısı bolıp kızımet ıstejtın. Bulardan joğarı turğan ken mandajlı, ak kuba kelgen ojlı közdı mınbası tatar jıgıtı Jaguda ulı eım. Bosağada, törenın kırık adamnan kuralğan karaul jasağın baskaratın, aulı Batırmurat dep at kojğan, kazaktan ejel alıp kazak bolıp ketken başkurt Melket balası Kışık pen Naurızbajdın şabarmanı kaşkın orıs soldatı Nikolaj Gubin tur. Üjdeğ adamdardın ışınen Ereül Kenesının müşesı emes tek Jüsıp, Bopaj, Batırmurat, Nikolaj. Bırak bul törteül de ereülge sın berılgen adam bolğandıktan Kenesarı olardı mundaj ülken mejılstın bıreunen de kaldırmajdı.

Kenesarı kırıp kelgen kezde üjde otırğandardın berı kol kusırıp orındarınan türegeldı. Sultan tejm etıp amandastı da özının jasıl tuının astında turğan, üstıne jıbek tüktı sendı bukar kilemı jabılğan tördegı ülken sandıkka barıp otırdı. Özgeler de maldas kurıp jastarına karaj alkakotan jajğasa bastadı.

— Üş jüzdın ardager batırları, — dedı — Kenesarı jurttı sınaj köz tastap, — kolımızğa najza ustap, atka kongannan berı bır kün tınıstık körgen jokpız. Sonınan ergen jurttı ta sondaj. Al eım, jerım dep köterılgen bıraz kazak balası kazır jazğıturımğı tasuğa dajın darijadaj kemerıne jetıp, duş

panğa karsı şabuğa tur. Bul — jaudan öş aluğa en kolajlı şak. Endı sonımızdan ergen jurttı uaktüjek ajkaspen euresarsanğa sala bersek, abırojsız kalatın türmız bar. «Jau kajda?» dep kolına tükırınıp otırğan erlerdın köndın sıtuımız kümensız. Sondıktan halık müddesınen şıgu üşın bız Akmola bekınısıne karsı attanudı şeştık.

— Durıs, — dep otırğandar sel kozğalıp kojdı.

— Şabuılğa şıkpastan burın, bırekı auız sözbenen jalpı jağdajımız

ğa ünle ötelik. — Kenesarı aspajsaspaj mojnın Iosif Gerburtka burdı, — Jüsüp, mına batırlarğa jaudın biil jazda bızge kandaj kijanat jasağanın kıskaşa ğana estirtip öt, — dedü.

Jüsüp ornınan türegelip kolındağı kağazın okı bastadı.

— Bızdın bul köteriksizdä ak patşa generaldarı buzakılık, el tonauşılık dep eseptejtin kördnedü. Ombı bolısın bastığı general Talızın özün bergen nuskaında şekarada turtın bastı bekinsterdin berine de kürdeli jasaktar şığarılsın deydü. Jene bul nuskaında: «Senderdin bar mındetterin Kenesarı karakşını kurtıp, köşüp ketken bolıstardı kejin kajtaru» dep bujıradı. Osı nuskaudı orındau üşin bızge karsı bırneşe arnauı jasaktar şıktı.

— Olardın istegen bastıbastı kılmıstarın ajt, — dedü Kenesarı.

— Ataman Lebedev baştağan bes jüz soldattı jasak osı jılı mausım ajında Torğaj özen men JentöreKerube bojında köşüp jürgen Karpık, Temeş ruının aıldarı men Sarjan sultannın aulın şauıp, tört jüz adamdı öltirip, jüz adamdı ustap ekettü. Onın işinde Bajandı bi bar.

Kenesarının közi surğılttıp, kabağı tüksip:

— Tağı? — dedü.

— Ağa sultan Konırkulja men vojskovoı starşına Karbısev baskarğan bes jüz kışık jasak şilde ajında Ajırkumda köşüp jürgen Küşük sultan men Sidak mırzanın aıldarın şauıp, jürma bes erkek, segiz ejel, jürma bır kız balanı okka uşırıp, seksenge tajau adamdı tutkın etip alıp kettü. Onın işinde...

Kenesarı jauar bulttaj tünerip ketken.

— Jetedü, — dedü ol aşuın ezer basıp, — al bız kandaj kajrat körsettik? — Sidak mırza, sonı ajtınız,

Sulu murttı, bijazı kimıldı Sidak koja ornınan asıkpaj turdı da:

— Bız de esemizdä jiberip jatkan jokpız, — dedü kolındağı kağazına karap turıp: — Aktau komendantı vojskovoı starşına Simonov şığarğan bırneşe uak otrjadtarın kurtık, köptegen karujaraktı kolğa tüsirdik! Vojskovoı starşına Simonovtın özü bızben bır ajkaskanında on tapanşa, toğız miltık, on üş kılış, jetü, najza, tört jüz toksan bes miltık oğın, tört jüz toksan tapanşa oğın tastap kaştı. Kazır bızdın kolımızda osındaj urıstan tüsken jüz elu miltık, toksan tapanşa, ekü jüz on kılış bar. Kenesarı batır baştağan koldın kaharı esere halkın satkan sultan, bilerdin aıldarına tıgıluı. Bilgi jıldın jetü ajının işinde orta eseppen mundaj jağdajda kolğa bır million somnan astam malmülük tüstü.

— Sonın berı tek sultan auıdarınan ğana tonalğan ba?

— Jok, bunun ıñında ustalğan keruenderdın mülk men patşa kızmetindegı tılmeş, pristav, urjadnik sekıldı şeneunıktırdın jene Aktau bekınsındege adamdarının da malmülk mol.

— Orıs karaşekpenderınen kanşa akşa kırdı? — Kenesarı tesıle karadı.

— Azğantaj. Bar bolğanı jüz somğa jeterjetpes, onda da Karkaralı manınan..

— Durıs, — dedı Ağıbjaj Kenesarımen kurdastığın pajdalanıp, erkın söllep, — jazıģı jok orıs mujıktarın şabudın kajetı kanşa. Budan bızge zijannan baska tüserı jok, bukaranı boska öşıktırıp alamız.

— Jön, — dep ekıüş batır basın izedı.

Kenesarı ündegen jok.

— Negızgı üles halkın satkan aģa sultan, el tonap jürgen saudager, patşa kızmetkerlerınıkı, — dedı sözın kajta jalğap Sidak koja. — Bır ğana Kudajmendı balalarının aulınan jırma mın jılkı kuıp aldık. Kazır seıgülık jürık mınbegen bırdeбір sarbaz kalmadı.

Kenesarının ıñı köterıle tüstı.

— Konırkulja Ombıģa jazğan hatında bızden on ekı mın jılkı alındı deptı ğoj...

Sidak koja murtınan küldı.

— Endı ne desın? Konırkulja kazaktın kara bukarası tügıl, generalgubernatorlardın özderın de aldap jürgen saudager, patşa ızmetkerlerınıkı, — dedı sızın bes mınnan assa aģasultandarģa da salık salatın bolğan son Kudajmendı balaları barımız on ekı mın jılkı dep körsetken. Al bız tajlıtajaģına dejın ajdap aldık desek, arģı tübekte el de üş mındaj kılın ak şağala asauları kalıptı. Ağıbjaj batır sol jılkı kuıp ekeluge Kenekennen kaşan ruksat boladı dep künde surajdı...

Kenesarı bajsaldı jauap berdı.

— Arģı tübek bızden şalğaj... Ezırge onı koja turındar, kazır baska şarualar da jetkılıktı. Tağdır jazsa alıska ketpes.

— Japıraj, — dedı şın tandanğan jalğız attı Bukarbjaj batır, — adam balasının da Konırkuljadaj bajı boladı ekenau!..

— Ak patşaģa jağınıp, janı şıģıp jürgenının özı de sol emes pe? — dedı Bopaj sel kabağın sıtıp, — patşa janaraldarı bekınsı salıp, kelımsakterıne azdağan üles bergendı bolmasa, jerdın şurajlısı el de Semeke, Nuralı, Bökej, Ueli handardın urpaktarında ğoj. Mal üşın olar kazaktın jerı tügıl, janın berer. Bırı bükıl Esıl, Nura bojin jajlasa, bırđ

sonau Sırımbet taunın Kusmurın men Şubarğa dejıngı ken alkabın alıp jatır. Al özgelerı bır Ueli hannın ana Ajğanım kanşıǵı jajlap otırǵan bökterge üş bolıstın malı sıjadı, — Bopaj kenet aǵasına aşulana karadı. — Kaşanǵı ol kanşıktı basımızǵa şıǵarıp kojamız? Konırkuljadaj onı da şabatın mezgı jettı, jıbermejsın be bır batırındı.

Kenesarı kaskır körgen bürkıttej tüjle kaldı.

— Katın aulın batır şappas. Kajın atam jurtı demesen, özın şap!

Tabılǵan sözge üjdeǵıler şu ete kaldı.

— Jön.

— Tapkan akıl.

— Katındı katın şappasa, batır şapkanı ersı.

— Uelihannın aulına jolaj soǵasın, — dedı Kenesarı az söjlej, — en aldımın arǵı betteǵı Amankaraǵaj prikazının malın berı ajdap ötesın.

Kuanǵannan Bopajdın ekı közı jark ettı.

— Men dajın. Karamaǵımdaǵı altı jüz adammen men bügın tünde jüruge barımın.

— Jön, — dedı Kenesarı, söjtı de Sidak kojaǵa karadı, — solaj dep jarlık berılsın. Amankaraǵaj prikazına jetuge bes kün kerek. Bır kün tömendegı toǵajda tınıǵuǵa mursat berılsın. Jetınş künı prikaz şabılsın. — Sultan bırdeme ojlanǵandaj sel bögelıp kaldı da, jurtka burıldı. — Amankaraǵaj prikazı şabılǵannan ıleşala bız de Akmola bekınısınne at kojamız.

— Durıs, — dedı kündıkke ündemej otırǵan kelbettı, aksarı jüzdı Janajdar batır, — Amankaraǵajdı Kenesarı eskerı şauptı degen lakaptı estılsınmen Ombıdan Akmolaǵa şıkkalı jatkan esker solaj karaj burıldı. Del osı kezde, alla jazsa, bız Konırkulja men Karapuşık Ivannın da sazajın tartkızarmız.

— Menın de ojlaǵanı osı, — dedı Kenesarı.

Batırlar taǵı da koşemettedı.

— Akıl.

— Jön.

— Kubakup.

Kenesarı endı Ereulı Kenesının bügıngı jinalǵan sebebine tıkelej kırıstı.

— Al Akmola bekınısın alu onajǵa tüse me? — dedı ol otırǵandardın erkajsısının betine sel toktaj karap, — korǵanının bıktıǵı ejepteur, jene onı jüz kadamdaj jerden korşaj kazılǵan ordın kendıǵı on kulaş, terendıǵı bes kulaş. Tek korǵanǵa kırıer ekı kakpanın aldında ǵana tört salt attı katar öte alar jınşke jal bar...

— Sol jal jetpej me bızge? — dedı Naurızbaj, — jau öter jerden bız de ötermız.

— Konırkulja men Karapuşıktın karamağındağı bes jüz karabın mılıktı soldat pen tört zenbırek bızge kur karap turadı dejsın be, Nauanjan? Olardın da andığanı osı ekı jınışke jal menen ordın jağası bolar. Ordan ötkenmenen korğannan öte almajsın. Köptıgımızge senıp topırlap şapsak kur kırğın bolamız. Sonda Akmola bekınnsın kalaj alamız? Kımın kandaj akılı bar? Bırden on adamnın akılı artık, keneselık.

Jihazdı, dünielı akboz üjdın ıñında ölık jatkandaj, jurtta ün jok. Bas

tarın salbıratıp, tömen karap, köbı jer şukılaj beredı. Erkımın oju er tarapta. «Kol bolıp jinalına jinaldın ğoj, al endı jaudı kalaj jenemız? Bese, kalaj jenemız? Akmola bekınnsı — alğaşkı kamal. Al bızge degen mundaj ondağan kamal bar... Tört zenbırektı, bes jüz karabındı bekınnsten osınşama abırjıģanda, budan erı küjımız ne bolmak? Al ak patşada mındağan zenbırek, jüz mındağan karabın bar... Osı bız köl üstındeģ kazıjrektej bır mılıktın dausınan zeremızdın keterın bılmej tım boska erkınsınıp jürgen jokpız ba?»

Jurtın ensesı tüsıp ketkenın Kenesarı körıp otır. «Kamalģa şabuıl jasamaj jatıp kas batırlardıń türı mınau, al kamaldı ala almasak küjımız ne bolmak?»

Kenesarı tunjuraj tüstı.

— elde «jetken jerımız osı boldı» dep Karaötkelden bas tartamız ba? — dedı ol sel kabağın şıtıp. — Sondaj da küjlerın bar ma, kalaj?

— Jok, töre, — dedı basın köterıp alıp Ağıbaj, — bújırden kadalģan tıkendej bolıp otırģan Akmola bekınnsın kalaj da aluımız kerek.

— Kalaj «alu kerek?»

— El bastağan dana emespin, kol bastağan batırmın. Demek, kıran jete almas kija jok, jaujürek öte almas mija jok, mağan salsandar Akmola bekınnsın korşap alıp sırtka, jan şıģarmaj andu kerek. Korģan üstınde körıngenıne sadak oğı jalınsın...

— Tağı kandaj oj bar? — Kenesarı kolın sel köterdı, — köse akılı jaksı akıl, bırak onımen Karapuşıq pen Konırkuljanı jene almajsın... Bız korşaghanmen, sırttan keler kömek bar, tuzak kurıp uzak küter jaj jok. Bekınnstı alar bolsak, şapşan, tez aluımız kerek. Akmola manında bır künnen artık ajaldau küne. Özge bekınnsterden jerdem kelulerı sözsız.

— Bekınnske tünde şapkan jön be dejmın, — dedı Bukarbaj batır, — Tentek töre Sajram men Sozaktı alģanda kalın kolmen tünde kırģen eken.

— Tün sözsüz jau, ekü jakka bürdej, — dedü Kenesarı, — Sozak pen Sajramda Tentek törenün bekünıs kakpasın aşkan adamdarı boldı. Al bürzdün kımımız bar? Karapuşak pen Konırkulja tek özderünün senımdü nökerlerü men sıpajların ğana kaldırıp otır. Karasu bojındağı balıkşı mujıktarğa bürzdün timejtünımızdö bürp, bekünıs üşındegü azdağan kelımsek katınbalalardı sonda jürberüptü degen sıbıs bar.

— Töre, — dedü esük jakta otırğan özgelerden anağurlım şoktığı bıkk, engezerdej Basıkara batır, — aldımen kudaj, sodan kejün özün dep sonınnan erüp edük, akılın özün tap. Salğan jerünnen alıp tüspesek ajıp bürzde, sala almasan küne sende! Sıbırlağandı kudaj estümej me degendej, Akmola alınbajtın küjde bolsa, onı aşıp ajt!

Kenesarı sel küdürüp otırdı da, aldına ak dastarkan jajğızıp, üstüne uıstap tespünün kara, ak burşaktarın töğüp salıp, Akmola bekünısın kalaj alu kerek ekenün teptüstep ajta bastadı. Kenesarının ajtıp otırğan edısü otırğandarğa bürden unadı. Bekünıstü alatındarına endü aldın ala közderü jetkendej, iktarı köterülüp, jüzderüne jüger endü.

— Makul desender osı tesülderge toktajık, — dedü Kenesarı jajbarakat püşünmen sözün ajaktap.

— Toktadık, — dedü üjde otırğandar bür dauıspen, — enşalla, jolımız bolar.

— Üske set!

— Olaj bolsa... — Kenesarı sel küdürdü de tağı da Sidak kojağa karadı. — Jaz. Bul bürzdün ekünşü jarlığımız bolsın. Ertennen bastap mın basılar, jüz basılar elgü ajtkandardı buljıtpaj orındau üşün esker ojımına küdürössün. Bür jetüden kejün attanamız.

— Makul.

«Dana şeşüm, dedü Akmola bekünısın kalaj almak bolğanın ajtkan Kenesarının ojlarına tan kalğan Jüsüp, elüptü tajak dep bürmejtün kazak... Kandaj akıldı ajla tauıp otır. Zatu sultan bolsa da, halık özünün kösemün durıs tapkan eken».

Üjdegüler endü taraj bastağan kezde, kenet sırttan şu estüldü. Batırmurat pen Nikolaı belündegü tapanşaların suırıp alıp üjden ata jöneldü. Azdan kejün Batırmurat kajta kürdü.

— Arıstan akın ustağan eken. Karaüleık pen jana kelgen kaşkın jüğüıt ekep tur. Katınkalaş öşümızdö özümız alamız dep taptap beredü. Şu sonıkü eken.

— Alıp kelünder! — dedü Kenesarı kıska bujırıp.

Arıstan degen Atığaj ruınan şıkkın kedej akın. Bür kezde Sarjannın jasağına da ergen. Tılge şeşen, sözge baj, esürese kazaktın kissa, dastandarın jaksı bürletün, tünü boı jır ajtuğa boldırmajtın karadan şıkkın darın. Kenesarığa jok jerden ökpelep, ağa sultan Konırkulja jağına şığıp ketken. Songı kezderü kazak aulın şabatın patşa jasaktarı men

kazak jerin kartağa tüsretin oris sajahatşılarna jol körsetip ebden bajıp alğan. Öz arasınan şıkkan opasızdı öte jek köretin jurt, Arıstanğa ebden tısın kajrauda edı. Şabilğan auldardın obalı da, jılağan kempırşaldın, katınbalanın köz jası da osının mojnında dep ojlajtın. Adamı okka uşkan kejbır er jürektı jıgıtter Arıstannan kek alatın kün bolar ma eken dep kıljınetin. Bırak ünemı patşa jasağımen bıрге jüretin Arıstan olardı kolına tüse kojmajtın. Al rasında Arıstanda jer körsetuden baska eş jazık jok edı. Ol bırdıbır adamnın kanına ortak emestı. Sondıktan özın belendej ajıptı sanamajtın. «Bıreu malımen, bıreu jerımenen kün köredı. Al menın kün körer nem bar? Jalğız attı kedejmın. Mejı, jurt kalaj ojlasa olaj ojlasın, esek kujrığın jusan da mal tap degendej, zemtemırlerge jol körsetip künımdı körsem onın nesı ajıp. Men ıstemesem munı baska bıreu ıstejdı» dep ojlajtın ol. Arıstannın mundaj jolğa tüsüne özı kılneı bolsa da, Kenesarı onı satılğan sanap, eger kolıma tüsse basın alarımın, özgelerge ılgı bolsın dep eldekaşan şeşken.

Üstıbası kankan bolğan şokşa sakaldı turımtajdaj kışkentaj kara kılını ekı adam ekı jağınan koltıktap ıjge alıp kırdı. On jağında Karaüle — Kenesarının bas jendetı. Bul er sausağı jana tuğan balanın bılegınde, sala kulaş keudesının jünı ködedej, salpı erın, kırpık kıkajtın mısık köz, ajauşılık degendı bılmejtın katıgez, alpamsadaj kara kılın. Urlık ıstep kolğa tüsıp, Sozaktın bıır bajı darğa aspak bolıp jatkan jerınen Kenesarı satıp alğan. Kunına bıır karakşıdan tartıp alğan jetektep kele jatkan kara ülegın bergen. Mılkau urı atıjönın ajta almağan son, jurt onı özının kunına berılgen tüjenın atımen bajlanıstırıp Karaüle dep atap ketken. Ülek dese ülektej. Şuda kökırrektı, tüje tırsek bıır alıp. Atına denesı saj. Onın üstıne özın ajaldan aman alıp kalğan Kenesarığa jantenımen berılgen. Iesı şaş al dese, bas aladı. Ajtkanın ekı etpejdı jene sultannın emırı durıs pa, burıs pa ol jağında şaruası jok, «kojam ajttı men dajın» bıır nokaj. Kenesarının ımınan ojın tüsınedı.

Tajaktan ajağın ezer süjretken Arıstannın sol jağınan koltıktağan Ojar. Bul kelgelı de ajğa tajap kalğan, Sejtennın üzengıles serıgı, Tajjannın jalğız kızına ıjlenıp, abaktıdan kaşıp şıkkan Ojardı Kenesarı kuşağın jaja karsı alğan. Otau tıgıp, aldına mal salıp bergen. Bul jaksılıktın esesıne ol kelgennen son kün ötpej jatıp... jılpık sarı Semen arkılı Konırkuljağa Kenesarının karamağında kanşa sarbaz barın habarlandırğan. Bügın tan ertennen berı de Kenesarı ordasında bolıp jatkan mejıstın jajın bıle almaj ebden mazası ketken. Mın bası, jüz bası batırlardı tegıs kelgenınen, bul mejıstın tegın mejııs emes ekenın ıstej sezgen. Kanşa bılgısı kelgenmen, alıstan torlağanı bolmasa,

jakin baruğa b̄reum̄reu k̄m eken̄md̄ sez̄p kalar dep k̄n̄l̄l̄ daualamağan. Osındaj küjde jürgen̄nde sojlğa jıgılıp kolğa tüsken Arıstandı aul adamdarı b̄r karaşa üjge kamap kojğanın est̄d̄. Ol end̄ öş̄kt̄re söz tastap, jurtka Arıstandı Kenesarı ordasına aparudın kerek eken̄n̄ ajtadı. Ondağı oji Kenen̄n̄ köz̄ne tüsümen katar, ıngajı kelse, mej̄ll̄s̄ jajın andau. «K̄m̄ b̄led̄, b̄reu bolmasa b̄reu abajlamaj b̄r söz ajtıp kalar. Zirek janğa o da jetk̄l̄kt̄». Arıstan Kenesarını kör̄s̄men, en songı küş̄n̄ jinap, en̄rej ajağına jıgıldı.

— Jazdım, janıldım, Kenesarı. Kün̄m̄ üş̄n̄ jer zertteuş̄ zemtem̄r orıs tarğa j̄n̄ körsetken̄m̄ ras. B̄r jolğa keş̄r. Öm̄r baki kulın bolıp ötej̄n̄.

Kenesarı sazarğan kalpınan özgergen jok. Kanın ış̄ne tartıp, t̄pt̄ surlanıp aldı. Ol ajağına jıgılıp jatkan Arıstağa karamastan:

— El̄n̄ satkan adam, jilkı ış̄ndeḡ mankamen ten. Özge jilkını sau alıp kalu üş̄n̄ oğan ajau bolmaska t̄l̄st̄. Ük̄m̄ b̄reuak — öl̄m̄!

«Halkınnın kamın ojlar bolsan, en aldımnen onın b̄rl̄ḡn̄ ojla» dep ış̄nen Jüs̄p, «opasızğa Kenesarı durıs ük̄m̄ ajttı».

«Katal, ejtse de ed̄lett̄».

B̄rak bul ne? Özge batırlar edetteḡdej Kenesarının şaş̄baun̄ köter̄p nege «durıs» dep bastarın şulğımajdı? Ber̄ b̄rdej nege tömen karap kal

ğan? Ağasın ajtkanın tumar tutatın Naurızbajdın öz̄ de nel̄kten tunjırap kett̄?

Jüs̄p tandanğandaj üjdeğ̄ adamdardın bet̄ne tağı b̄r köz̄ tastadı. Eş̄k̄m̄ basın köterer emes. Özder̄ öl̄m̄ jazasına bujırılığandaj kabaktarı tüs̄p ketken.

«Ğajap halık, ded̄ ış̄nen tağı da Jüs̄p, majdanda kezdesse jaudan korku, nemese onı ajau degend̄ b̄l̄mejd̄. Al ajıbın mojnına alıp ajağına jıgılsa, kandı kekt̄ kası bolsa da keş̄rḡs̄ kel̄p turadı. Kandaj ülken, abzal jürekt̄ jurt. Burın atuğa oğı jok bop jürgen Arıstan koldarına tüs̄p ed̄, onın sakaldı basımen jasın sorgalatıp keş̄r̄m̄ surağan tür̄n̄, kenet ajap, ajalğa kiğıları kelmej tur. Ük̄m̄n̄ özge jurtın kostamağanın Kenesarı da sezgen ter̄zd̄. End̄ ne ıster eken?»

Kenesarı tunjıraj kalğan batırlarının bet̄ne köz̄n̄ b̄r salıp ött̄ de, kabağı burınğısınan da tüksie tüs̄p, kolımen Arıstandı menzep:

— Kaz̄r, osı arada al mınanın basın, Karaüle! — ded̄ z̄ld̄ ünmen.

Jurt burınğısınan beter tunjıraj kaldı. B̄rak Kenesarığa ük̄m̄n̄ durıs emes deuge eş̄k̄m̄n̄ de batılı barmadı. Kostamağandıktarın sazarğan tür̄ler̄nen ğana anğartıp otır.

Al sultan serlikterin oına tüşnse de, bür ajtıp kalğannan kejln, özlnn abirojın saktap, keslmnen kajtar emes.

«Durıs, — durıs, — dejdı ıñnen Jüsıp, osıaj katal bolsan karamağındağılardı da tertıpkе, edepke üjrenedı. Ajtkanınan kajtpajtı kolbasşı kaşanda jauıngerlerı aldında abirojlı».

Kenesarıdan ümıt üzgen Arıstan akın endı basın köterıp, tüşnen otırdı. «Ölsem de adamdığımı joğaltıaj ölejın» degendej bojın jınap, üstındegı kılın jöndep Kenesarığa karadı. Ülken bujda pışağın jalaktatıp, tamağınan orıp jıberejın dep, janına kelıp, sakalınan ustaj bergен Karäulektın kolın kağıp jıberıp:

— Menın kanıma jerık bolsan ıñserın elak, sel şıdaj tur, — dedı. Söjttı de Kenesarığa tağı da karadı. — Dat, taksır! Bas kespek bolğanmen, tıl kespek jok degen. Töre, bür auız sözge murşa ber.

— Ajt datındı.

Karäulek te tüşnıp kejln şegındı. Arıstan kanatın sılkıp komdanğan uşar kustaj, sel boj tüzep aldı da, ekı közı jaudırap Kenesarığa karap en şırkap koja berdı.

Keneke, jaksı körsen karaşınmın,

Jek körsen de özlnn alaşınmın.

Atana altı katın alıp bergен

Atığaj Karauldın balasımın.

Kenesarı «boldı» degendej kolın köterdı.

— Atalı sözge arsız toktamas. Abıaj atama babalarınan ıstegen jaksılığın aldım tarttı goj, koja berınder, — dedı.

Bağnadan berı ündemej turğan batırlar kenet jadırap, bür dauıstan:

— Ua, pele, mıne atalı söz! — desıp şulap koja berdı.

«Kandaj akılgöj jan edı, dedı ıñnen tağı Jüsıp, el bilejtın serlikterin de könnı taba bılgен jön. Ağılındar «patşanı patşa ıstejtın patşa emes, janındağılar» dep tegın ajtpağan goj».

Bırak Jüsıp Kenesarının mejlnşe rakımsız jan ekenın bılmejtın. Kazır bosatılıp turğan Arıstan akın, sultannın bujırığı bojınşa, üş künnen kejln «at teup öltırtıptı» degen lakappen Karäulektın kolınan kaza tabatını del osı sette onın oına müldе almağan ıś edı. Sondajak Kenesarının kolğa tüşken soldattarğa da bürden kattı kelmejtın öz jağına şıgaru sajasatı ekenın Jüsıp köp aj ötkен son barıp bırak tüşındı. Al alğaşkı kezde munı sultannın kenpejılı, ak könlıdgınen dep ukkandı.

Töre şeşimline riza bolğan batırlar sırtka şıktı. Erkajsısı özlinin atkosşısı ustap turğan atına karaj bettedi.

Bajtabın men Akböken sonau Elek pen Irğız özenlinin bojinan Karakojin Kaşırılıdağı Kenesarı eskerine kelip kosılğalı, Bajtabın Naurızbaj jasağına, batır kız Akböken Bopaj tobına berilgen. Bajtabın men Akböken kosıladı eken degen sıbıs bolatın, bırak nege eken belgısız, bul sıbıs sol sıbıs kalpında kala beretin. «Bız kosılamız», — degen söz kızdın, nemese jıgıttın auzınan şıkkın emes, ekeu ağalıklarındastaj sıpajı söjlesip kana tıldesedi. Mundaj mınezderine karap kejbır jurat «buları nes?» dep tandansa da, akılğa salğan bağda bıreuler «Böten elde jürgen son kımsınatın şığar, öz elderine barğan son da uakıt jeter», — dejetin de kojatın.

Naurızbaj üjden şıkkanda en aldımın apası Bopajdın atın ustap turğan şaşaktı najzalı, erkeğe kilngen kızdı kördi. Akböken edı bul. Ol batır Bopajdın erı kasındağı serıgı, erı atkosşı nökerı. Naurızbajdın jüregı kenet dürsıdej soğa jöneldi. Akbökendı alğaşkı kezdestirgen künnen bastap kış sultan osındaj bır auruğa şaldıkkandı. Naurızbaj aurınnın örşi tüsüne Akbökenin özi sebep bolğan. Patşa eskerı şabuılınan aulıdın bır tınış küni Köşek sultannın Ajğanşa attı tokalı ul taup, jurat ulanasır tojğa jinalğan. Jastar jürgen jerde kökpar, baluan küresı ejelgı salt. Osı kan bazar kırğın merkede Naurızbaj men Bajtabınğa küresuge tura kelgen. Öznen ekı jas ülken Naurızbajdın küşı basım boldı ma, elde el auzına ilngen jas batırdın mısı jendı me, bie sauımındaj mezgil alıskannan kejin Bajtabın jıgılğandı. Naurızbaj bas bejge tılgılgen sülktej kara su jorğanı özi almaj, böten eldin kıızı edı, janındağı joldasın jıkkın ajıbım dep, Akbökenge tartkandı.

— Batır, bul ajıbın ba, elde kurmetin be? — degen Akböken kara jorğanın şılbırınan ustap jatıp.

— Ajıbım.

— Bese, — degen Akböken tostağandaj közi jark ete külip, — aulınızğa kelgen baurınızğa küş körsetendej ökpeniz jok sekildı edı...

Ol kezde ezilge ezil kajtaru jastık saltı.

— Ökpeşil üninizge karağanda, menin jıgılğanımdı tılegendejsiz goj, karındas, — dedi Naurızbaj külimsırej, — ondaj tıleginiz bolsa küni burın kulağıma nege sıbırlap kojmadınız?..

Akbökennin karakattaj kara közi külimdej tüsken.

— Sıbırlağandı orındajın bolsanız, elı de kezı keler.

— Uede,— degen Naurızbaj kolin berlip.

Akböken ekı betı duıldaj kızara, uzın ak sausaktarın kımsına usınğan. Nege ekenı belgıslız Naurızbaj onın kolin alıp jatıp, kızdın sausaktarının dırıldep ketkenın sezgen.

Şınında Bajtabın Naurızbajdan küşı jetpej jıgılğan jok edı. Bie sauımındaj alıskanda Naurızbajdın küşının on jambası men on kolında ekenın anğarıp kalğan Bajtabın, eger şıntuajtkı kelse onimen parapar tüsetınne közı jetken. Bırak jok jerden ajağı köde şöptın üstınen tajıp ketıp, erık namısın saktaj almaj jıgılğandı. Bırak munısına ol pelendej korlanğan jok. «Naurızbajdan mendej köp batırdın bırı jıgılğanına jurt küldı de kojdı. Menen kolbası Naurızbaj jıgılsa, abıroji ajrandaj tögıler edı», — degen ol ışınen.

Al Akbökenge Bajtabının jıgılı ulken eser ettı. «El maktağan jıgıtıtı kız jaktağan», jırmadan aspaj jatıp atağı altı alaşka jajılğan, erı enşı, erı sal, özı töre Naurızbajdı Akböken jakın körüge kuştar edı. Onı Bajtabındı jıkkın jenıs üstında kördı, jene Naurızbajdın özının şetten kelgen jas baluandı jıgıın «ajıp» sanağan ken pejıl mınezıl, erıktı, adamgersıllıktı destür etıp ösken kazak kızına ulken oj saldı. Mahabbat degen kün seulesınen kurulğan altın tor sekıldı emes pe, Akbökenın jüregın sol tor kenet şırmaj bastadı.

Bul ne sezım? — Akbökenın özı de bırden ukpadı. Al Bajtabınğa degen jüregı burınğıdaj lüpıldemej, künnekünge bajau soğa tuskendej. Munı kız anık tısınedı. Bırak bul ne? Bır kezde jaksı körgen Bajtabının umıtuğa ajnalğanı ma? Bır mınezıl, uededen ajnımas kazak kızına lajıktı kılık pa bul? erine, lajıktı emes, esırese jas kezınde könnın şın ketken bolsa... Bırak sonın özı ras kulaj berılı me edı? eldekalaj sokkan jastık jelı emes pe eken? Kerı Serğazıdan kutıludın jolın ızdep arpalıskan jas könnıdın koldan jasap alğan mahabbatı bolıp jürnese netsın! Şın süjgen jürek bötenge burılmasa kerek edı, munısına karağanda Bajtabınğa degen sezım mahabbattın şın otınan tumağan jaj eşejın balalık sezım terızdı. Akböken şın mahabbattı endı ğana tısınğendej, sondıktan da onın kijalı kökke şarıktap, jüregı lüpıldep, jıjıl soğadı...

Osıdan bırı aj burın Bajtabın jorıkta jürgenınde Naurızbaj men Akböken bırı şıldehanada kezdesıp kalğan. Ekeı karamakarsı otırıp şarşı top aldında ajtıskan... Sol ajtıstın ajağında besেকেlesıp tobık alıskan. Kazak destürınde kız ben jıgıtıtın tobık alısı kur ğana ojın emes, munda ekı jas

tın özderı ğana tısınnetın bırı teren sır da bar...

Osının berın Bajtabın bıle me? Bılse korlanbaj kalaj şıdap jür? Bundaj ıske şıdau üşın kandaj jürek, kandaj ustamdılık kerek? erine, Bajtabın özıne tönge jamandıktı sezbej

jürgen jok. Bırak «el basına bult tünerıp turğanda, bür kız üşün elek boluımın retı kelmes» dep örtengen jüregün akılmen basuda, Naurızbaj men Akbökenın arasında bastalğan ojının ajağın kütıp, özıne özı sabırlık ajtıp şıdaj berude edı.

Akbökenge ordadan şıkkın Bajtabının da közı tüsken. Bırak kış sultannın kızğa karaj bettegenın körıp ornında turıp kalğan.

Al kızba könlıd Naurızbaj özün özı ustaj almaj Akbökenın janına jetıp keldı.

— Arsın ba, karıdas?

— Barsın ba, batır?

— Naurızbaj kaljındaj küldı.

— Akbökenın bür kapı kezıne kezdeskenak şığarmın, tobığımdı ber!

— Sız sekıldı arıstandar Akbökenın kapı kezın ünemı andıdı. Bırak Ak böken onaj kolğa tüse kojsa jarar edı. — Kız küldı de tılın astınan tobıktı alıp berdı, — mınekejınz...

— Japırımaj, tım berık jerge saktajdı ekensız...

— Kadrlı adam bergen son...

Osı kezde ak ordadan Bopaj şıktı. Ol anandaj jerde turğan Bajtabınğa bürdeme dedı. Ekeı bulardı kasına keldı. Bajtabın sıpajı ğana amandastı.

— Arsın ba, Akböken?..

— Barsın ba, Bajtabın...

Bajtabın Bopajdın jeldej jüjrlık ataktı kerbestısının ajılın bosatıp, ertokımın jöndep kajtadan erttedı. Bopaj Akbökenge köz kışın tez audardı da Naurızbajğa karap:

— Bajtabın batırdı menın jasağıma bersen kajtedı, Nauanjan? — dedı külmısj.

Naurızbaj kabağın şıta kaldı.

— Nege?

— Keregı bar.

— Jaksı, — dedı Naurızbaj apasının ötınışın jerge tastaudın retın taba almaj, — Akmola bekınısın alğannan kejın Bajtabındı sızdın jasağınız

ğa müldem berejın, oğan dejın kinamanız. Bajtabının menın jasağımdayı ornı bölek...

— Boladı.

— Kaşan attanbak ojımız bar?

— Bopaj erı tüzelgen ker bestısıne erkekerşe jenıl mındı.

— Bügün tünde.

— Joldarın bolsın.

— Ajtkanın kelsün.

Bopaj men Akböken jönele berdi. Olardın sonınan anandaj jerde turğan tört salt attı karaulı jele ajandaj erdi.

Naurızbaj men Bajtabın:

— Koş bolındar, — dedi ketip bara jatkan ejelderdiñ sonınan dauıstap. Bırak ana ekeu jauap kajırmadı. Şaşaktı najzaların jelkıldete, auldan şığa özderdiñ jasaktarına karaj kujındata şaba jöneldi.

— Batır, Aktastağı kolğa barsak kajtedi? — dedi ketip bara jatkan ejelderdiñ sonınan eli karap turğan Naurızbajğa Bajtabın.

Naurızbaj tez burıldı.

— Nege?

— Altajdın bür jas mergen keldi. Eki jüz kadam jerden laktırğan tımaktı sadağımın kağıp tüsiredi. Sonı körsetejdiñ dep edim.

— Jok, Bajtabın, — dedi Naurızbaj, — mergen men jürük at, kıran bürkitt tamaşalap seruen kuratın uakit endi bizde jok. Bır jetiden kejiñ Karaötkeldi aluğa attanatınımızdı öziñ estiddiñ. Karamağımızdağı mindi soğan dajındauımız kajet. Küni ertennen bastap kamal alu tesdiñ üjrenuge kirsemiz.

— Uktım.

— Al bügün Mikolaj ekeudiñ bar eskerdi sasırlı ojpatka köşirinder. Tan erten karujarakterimen dajın tursın.

— Mikolajdın özi kajda?

— ene kele jatır.

Naurızbaj men Bajtabın Nikolajğa karsı jürdi. Bırak jeterjetpesten bür karaşa üjdiñ esiginiñ aldında turğan Altınşaşı körüp ekeu bürdej kilt toktaj kaldı. «Adam balasınıñ da mundaj edemsi boladı eken!» dedi işinen tandanğan Bajtabın. Ojlamağan jerden jüregine ok tigendej ajağın basa alsajşı endi ol. Juan kos burımı jerge şubatılğan, appak betiniñ uşı sel kızara ülbiregen, tanadaj közi karasudaj kapkara bop tuna möldiregen Altınşaş esik aldında sel turdı da bult astına kajta kirgen kümli ajdaj jok bolıp ketti. Ar jaktarınan Nikolaj kelip jetti de üşeu attarına karaj ajandadı.

Bajtabınıñ kenet özgere kalğan kalpın sezgen Naurızbaj ezu tartıp küldi de:

— Altınşaş dese Altınşaş eken elmişek! — dedi Bajtabınğa karap.

Bajtabının kabağı kenet salbırap kettı. Ol Altınşaştı bası bos kız ğoj dep ojlap kalğan edı.

Üş jılgıt endı özara söjlese auldın şetıne şığa berdı.

... Bır jetı ötlımen altı jüz jasak ertken Bopaj aldımen Amankarağaj prikazın, sodan kejın Sırımbet tauındağı Ueli hannın bejbışesı Ajğanımın aulın şaptı. Kenesarı kolı Kökşetau jaktı şauıptı degen habar kelesı künlak bükıl Sarıarkağa jamıraj taradı. Bul habarmen bırge vojskovoı starşına Simonov baskarğan Aktau bekınnsınen şıkkın ekı jüz soldat Bopaj alıp kele jatkan maldı alıp kalmak bop aldınan ketıptı jene Ombıdan Akmola garnizonına kömekke attanğan jüz soldat ta Kökşetauğa karaj burılıptı degen habar uzın kulaktan dereu bar elge taradı. Kenesarının kütkenının özı de osı edı. Akırğı ekıüş künnın ıñınde ol suıt jürıp, eskerının ten jartısın Korğalın kölnın tömengı salasına ekep kostatkan. Al kalğan jartısın Atbasar jaktan orağıtıp, Esıldı jağalata Karaötkelge iektete ornalastırğan. Künlne jüz jürmajüz otız şakırım jerdı jaj alatın kazakı jılkığa endı Akmola belendej alıs emestı. Kenesarı osı at tınıktırıp jatkan jerınen tamız ajının altısı künl seskede köterıldı de, ımırt üjırle Akmolanın manına şoğırlandı. Konırkulja men Karapuşık ertenıne tanerten tösekterınen turğandarında keşe ğana tıptınış jatkan ken dalanın, büğın kujınağan kol ekenın kördı.

Kenesarı Akmola bekınnsıne şabuıldı osı tamızdın jetınsı künl tanserıden bastadı. En aldımen bekınns ontüstıkten soltüstıkke dejın ıllıgen tağadaj üş şakırımdaj jerden korşaldı. Bekınnsın künsığıs jağı bos — jartı şakırımdaj jerde Esı özenı. Sodan kejın barıp koldın segız tusında segız batır turıp alğan. On jağında Kenesarının özı, odan kejın Ağıbaj, Ağıbajmen üzengıles Bukarbaj. Koldın şankaj ortasında Basıkara. Basıkaramen katarlas Tölebaj. Tölebajmen üzengıles Kudajmendı. Kudajmendıden solırak Janajdar. Sol kanatta Naurızbaj. Tan kulaniektenıp kele jatkada bes mın attı esker «Abıajlap» bekınnske lap berdı. Bır ğajabı kalın kol üzengılese at kojmaj, dorbadan şaşıp jıbergen burşak sekıldı, er salt attının araları onon bes kulaştaj tımtırakaj şaup keledı. Ekınşıl ğajabı, şapkınşılardı aldınğı katırı zenbrekter nısanalanğan orğa jakındamaj, sadak oğı jeter jerden oktarın ata sala kejın karaj burılıp şaba jöneledı. Bekınnske tıptı umtılmajdı. Kökpar, sajıska üjrengen kazak bırı kejın şapsa, bırı alğa umtılıp, oktı kardaj borattı. Aldınğı katırı orğa jetpej kejın şegıngende, kök jiekten lıkıldap körıngen artkı jağındağı bıtırıaj şaup kele jatkan kalın kol uşıkırı jok kumırskanın ileuı terızdı. Munın tağı bırı keremetı, kamaldağılar kol bastağan batırlardı jekelep nısanaga alajın dese, töğıngen tarıdaj jer kajıskan jannın kajısısın basşı,

kajsısının kosşı ekenın ajratu kiın. Berı bırdej kiıngen. Er top öz batırların tek özderı ğana bıledı. Korğan basında turğan Konırkulja men Karapuşıkkı Akmolanı korşağan mınau kara nöpr kol — bes mın emes (solaj dep Ojar künı burın habar bergen), bes jüz mın adamdaj bop körındı.

— Japırmaj, — dedı tandanğan Konırkulja, — mına Kasımın kökjalı üş jüzdün bas köterer jıgıtın tegıs jığan ba?

Karapuşıkkı ağa sultannan da beter sasuda edı. Onın ojınşa Kenesarı sarbazdarı lıkıldap kelıp aldınğı katarı orğa tırelgende, artkı katarı olardı orğa kulatamulata özderı amalsız topırlap toktauğa tıstı edı. Sol sette dört zenbırek bırdej ok jaudıruı kerek. Karapuşıkkı künı burın zenbırekterde de edejı osı ordın arğı kabağına közdetıp kojğan.

Al Kenesarı sarbazdarı onın bul ojınan şıkpadı. Orğa kelıp tırelmek tügıl, tıptı oğan juımaj, anandajdan sadaktarınan jebe karşa boratkan kalıptarı jalt beredı. Bır kızığı, sarbazdar oktı kanşa atsa da, bırıljarım soldatka ğana tigenı bolmasa berı bırde asıp ketıp, bekınıstın ışıne tüsıp jatır. Eger koldarınan kelerı osı bolsa, mejıl, oktarın jaudıra bersın! ejtse de Karapuşıkkı öte sasuda edı. Bul onın körmegen soğısı. Ol kazaktı zenbırektın auzına bajlap atıp üjrengen. Al mına ku Kenesarı onı ısteter emes. Zenbırektı sonau tımtırakaj ersıkkarsılı şauıp jatkan sarbazdarğa atkanimenen kanşasın kirata aladı? er salt attının arası onon bes kulaş, köp bolsa ekıüş adamdı okka uşıradı. Al zenbırektı oktap, bıltıne ot berıp atudın özı kanşama uakıt alar bır kijapat ıs!

Karapuşıkkı Kenesarının sarbazdarı osılj kur tekke şauıp jürgen jokau degen ojdan da küdıkıtı edı. Köp keşıkpej bul küdıgı de anıktaldı. Kenet Konırkuljanın:

— Ojbaj, üjler janıp jatır! — degen ürejıl dausı şıktı. Osı sette Karapuşıkkı del kasına kep korğan erneılne bır sadak oğı şaşıla tüstı. Karapuşıkkı kolın sozıp suırıp aldı. Kauırsınına kara majlı bılte şüberekkı bajlanğan. Zamatta bılte şüberekkı kıkıkşkentaj kızıl şok pııldaj jana bastadı. Karapuşıkkı endı tüsındı! Jüregı bır sumdıktı tekke sezbegegen eken! Kenesarı sarbazdarı bağanadan berı sadaktı boska bezemeptı.

Olardı atkandarı mınau ok terızdı, edejı bekınıs ışındegı ağaş üjlerge ört saluğa arnalğan ok bop şıktı. Karapuşıkkı bekınıs ışıne karap edı, er jerden kökke laulaj köterılgen örtı kördı. Halderının kınğa ajnala bastağanın endı tüsındı. Ört molajsa okderı, azıktülkkı kojmasın da aladı, onda bulardı şaruası bıtken! «Zulım Kenesarı kulığın asırdı! Bırak tura tur elı, köresındı körsetermın!».

Karapuşık bağanadan berı Kenesarı sarbazdarına ok jaudırıp jatkan soldattarının kırıkka tajauın amalsızdan ört söndürge jüberdı. Kalğandarına joldastarın jokatpaudı bujırıp, zenbırekşılgerge:

— Zenbırekterındı ordın erneünnen alıp, anau kalın koldın del ortasına menzender, — dep akırdı.

Bes minut ötpej zenbırekşılgerdın:

— Dajınbız! — degen dauıstarı estıldı.

— Ot! — dedı ızalanğan Karapuşık kolın tömen sıltep.

Araları elu metrden kojılğan tört zenbırek, bırden kündeş kürkrep gürgürs ettı.

— Solaj ma eken! — dedı kuanıp ketken Karapuşık.

Tüs kezı bolıp kalğandı. Ortadağı zenbırektın oğı del tigen bır attı sarbaz atmatımen kökke uşkanın Karapuşık anık kördı. Eküüş jıgıt şet jaktan kulap tüstı. Öz tusınan da ekı jıgıt atmatımen omakata okka uşıp kaza boldı. Karapuşık zenbırekterdı tağı da attırdı. Bırak bu jolı onın oğı dalağa kettı. Özı de tüşınbeş kaldı, bu ne ğajap! Zenbırek dausı şıkkannan keşın, sarbazdar korkıp keşın kaşudın ornına, kenet bes katar bop bırının sonınan bırı tızbektelıp, araların tağı da onon bes kulaştan salıp, bekınıske lap kojdı. Bu jolı olar nağız bır şır köbelek ajnalğan kujın terızdı köpşılıgı ordın arğı kabağın korşaj şauıp, kauırsın jebelerdı tağı da kardaj borattı. Jakın jerden közdelgen mergen oktarı korğan üstındegılgerdın basın köterter emes.

Al Basıkara, Tölebaj baskarğan eskerdın bır toby, zenbırekterdı soldattar kajtadan ordın kabağına menzegenşe, ontüstık pen soltüstıktegı kakpa aldındağı jınıške joldardan berı ötıp, korğannın ırgesın ajnala şauıp, bekınıstın üstınde turğan soldattarğa kıl arkanbuğau laktırdı. Korğannın er jerlınen basın kılın etkızıp kötergen besaltı soldattı laktırğan buğau ılıp te ekettı. Ekı jaktan bırdej atılğan mılık, tartılğan sadak, elemtapırık bır kijapat. Del osı kezde ajkajşu, jan talaskan ajkastı pajdalanıp, bekınıstın soltüstık jaktağı şojın topsalı, şananın taban temırmen şandıılğan, şınjır kulıptı karağaj kakpanın sırtınan bır top sarbaz şeletep kara maj jağıp, tübıne kara majmen ıstalğan kızıl tobyılğını üjıp, ört kojıp jattı. Bıksi jan

ğan tobyılğının üstıne bırneşe şeletep kara maj tağı kujıldı. Jalın alğaş

kı ret lap etıp kökke köterılgen kezınde, or kabağına kajtadan menzelgen zenbırekterdın de jer jarğan gürsıl estıldı. Bu jolı da jırma şaktı jauıngerdı okka aldirtıp jarlık bojınşa Kenesarı sarbazdarı keşın şaptı. Bırak bul kezde bekınıstın ış kalın örtke ajnalğan edı. Konırkulja men Karapuşıkka endı bar eskerın ekıge böluge tura keldı. Ört söndürge

jübergen jauingerlerdö kospağanda, bekñnstö korğauğa jarajtın ne barı ekö jüzdej ğana soldat kaldı. Onın üstñe ekö zenbñrekşññ Kenesarı sarbazdarı arkanmen tartıp eketöp, bulardın küşö tñptö azaja tüstö. Konırkulja men Karapuşık haldarının müşköl bola bastağanın sezöp ne ñsterge bñlmej ebden sasıp turğan kezderñde soltüstök kakpanın lapıldap janıp jatkanın kördö.

Besñnnen öte örtene bastağan kakpa ağası ekñndöge jetpej janıp boldı. Endö temñr korşaular saudırap jerge tüsöp, korğannın soltüstök jağının jırma kulaştaj jerö ünñreje kaldı. Kauöp kaj jakta ekenñn közderñ körgen Konırkulja men Karapuşık osı kakpanın karsısına dereu kum salğan kaptardan kedergö ñstetöp, otız karabñn mılıtkı soldattı sol kaptardın tasasına otırğızdırdı.

Bağanadan berö kur sadak tartıp, mılıtk atıp, alıstan tñpkasıp jürgen Kenesarı sarbazdarı da, endö kamalğa kñrudñn mümknñşöñğö barın kördö. Berö bñrdej lap kojuğa kakpanın aldındağı jol jñnñške, jau bar zenbñrekterñn, karuın osı arağa menzer bolsa, topırlap şapkan jurt boska kırıladı. Osını ojlağan Kenesarı, urıstın tüjññ şeşñletñn jerge özö kelöp: — Kajsın barsın jüz adammenen bekññske kñretñn? — dep ajkaj saldı.

Atın ojnayıp Basıkara batır şığa keldö.

— Jolın bolsın! — dedö Kenesarı. Özge batırlarğa da: jau köñññn buru üşñn, sender de bekññstñn janjağınan ok jaudırındar dep bujırdı.

Basıkara batır Kenesarının rizalığın alısımın özññn mın eskerñnen tandap jüz sarbazdı bölöp alıp, jau kamalına karaj lap kojdı. Özö at jalın kuşıp, er üstñe enkeje jatıp aldı. Astındağı ker töbelö kalın şöptö bauırlaj uşkan kus terñzdö. Sonınan kujındata şubırğan jüz sarbazı. Basıkaranı mundaj şapşan kimıldajdı dep soldattar da ojlamağan boluı kerek, mılıtktarın oktap kezengense, Basıkara sarbazdarın sonınan şubırta, bekññstñn ñşñe kñröp te ülgñrdö. Kakpanın del karsı aldındağı üjñlgen kapşıktan ker töbelñn sekñrte ötöp, karamakarsı kelöp kalğan bñrekö soldattı kespeltek sojılmen doptaj kağıp kajta oralğanında, uzın bojlı kara bujır soldat ornınan uşıp turdı da, mılığın şapşan kezep Basıkaranı del kökñrek tusınan deldep attı. Anğal batır sauitsız edö, «koş bol elñm» dep at üstñnen süjretñle bñraz jer bardı da, sılk etöp kulap tüstö.

Kol bastağan batırlarının okka uşkanın körgen jüz jñğñt keññn karaj şaba jönelđö.

Kaşkan jauğa katın da er, sondarınan atılğan ok bulardın da on şaktısın alıp kaldı.

Şegñngen tobırdın sonınan iesñz ojnaktap şıkkın Basıkaranın ker töbelñn körgende Kenesarı şıdaj almaıj:

— Tastamandar Basıkara batırdı jau kolına! — dep tulğası bölek kök buırıl bestıslın ojnata emır berıp, eşkılm şıkpasa özüm şabajın dep inğaj lanğança, kamıs kulak, böken san, bükıl Arkağa ejgıl «orteke» atalğan seıgülgılmen Tölebaj batır, jurttan sıtılıp şıgıp jeke sala berdı. Bul kezde Kenesarının kasında özge batırlardıñ eşkajsısı da jok edı. Naurızbaj da, Ağıbaj da, Bukarbaj da böten şepte bolatın. Ekı jüz kadamdaj jerde jeke ketıp bara jatkan Tölebajdı körgende Kenesarının özı de şıdaj almadı. Kökburıldın üstıne tık türegelıp tura kalıp «Abılajlap» kamalğa karaj kujındata jöneldı. Kökburıldın üstında ajaldan korıkpaj türegelıp şauıp bara jatkan Kenesarını körgende özgelerı de orındarında tura almadı. «Abılaj!», «Ağıbaj!», «Atığaj!», «Kabanbaj» dep urandap bekınsıke lap kojdı. Ajkajşudan jer sılkınedı. Kün batıp kara kölenkelenıp bara jatkan kez edı. Tan serıden ner tatpaj künı boı Kenesarı sarbazdarımen ekı jaktan alıskan er jürek soldattar da, endı şıdaj almadı, bırtındep şegınp üjüjdı tasalap atısuğa mejbür boldı. Ejtse de beldesıp kelgende kaptağan soııl, sınsığan najza koja ma, tün ortası aumaj Akmola bekınsının eskerı jenıldı. Tek kara tündı pajdalanıp azğantaj eskerımen Konırkulja Karapuşık bekınsının Esıl jaktağı kakpasınan kaşıp şıktı.

Jenıske mastanğan katıgez jauıngerler korğansız kalın kojğa tııp kanğa kunıkkın aş kaskırlardaj, jurttın jazıktıjazıksızına karamaj, tünı boı ojran saldı. Talanbağan mülık, bılğanbağan abıroj kalmadı. Kandaj urıs bolsa da en aldımın bülınşılkkke uşırajtın halık. Bu jolı da solaj boldı. Jılamağan bala, bozdamağan ana jok. Bul kırğın tek tan ata ğana tolas tadı.

Söjtıp Kenesarı sarbazdarı Akmola bekınsının üjlerın tegıs örtep, korğanın kulatıp, jermenjeksın etıp, orların topırakpen bıtep, keşegı Şıgıs Sıbırdın otarşılık kamalı turğan jerdı tıptıp etıp, ertenıne kajtadan Ulıtauğa karaj şegındı.

Osı jolı Akmola bekınsın aluda etken kaharmandık kajratı üşın Kenesarı Tölebajdı Jeke batır atadı. Köp keşıkpej Ağıbaj, Naurızbaj, Bukarbaj, Jeke batır bastağan Kenesarı sarbazdarı Aktau, Ortau bekınsınsterın aldı.

Zenbırek pen karabındı, ağa sultan men starşındı jenuge bolatının körgen, ezırge ündemej kelgen kejbır rular endı Kenesarı ordasına karaj ağıla tüstı. Kenesarının abırojı da, kadırı de arttı. Bırak jan ajamas kataldığı köp eldı öznen ürktıttı. Alajda sonınan ergen batırları onı ult kaharmanına ajnaldıruga tırıstı. Al Kenesarı özı bolsa «Ajaz, elındı bıl, kumırskı jolındı bıl» degendej, elı de ak patşamen şın beldesıp küresuge

küşünün jetkılıksız ekenün jaksı tündü. Endü ol bulan kujrık tülkü kulıkka salıp patşa soldattarimen jatajastana urısıp, kazaktın ereülege kosılmaj jat kan baska ruların özüne tartuğa kırıstı.

□□□

Akmola bekünnsünen ajırılğan tünü Konırkulja Karkaralı ökrüglümen şektes Esıldın Ertıske karaj burılar tübegüdegi Zejnep aulına bettegen. Kenesarının köterılısı dami bastağannanak oğan det berıp otırğan jersunan ajırılğan kalın eldün kaharınan seskenıp şın könlmen kosılğan Aznabaj balalarınan baska da Edügenün Şonı, Küşüktün Şormanı, Şormannın Musası, Sandıbajdın Erdenü, Düzenü, Sajdalının Akkoşkarı sekıldı Arkanın mindi ajdağan bürneşe şınjır balak, şubar tös bajları Kenesarığa «Biz sender jağındamız» dep jalğan niet bıldırge. Tıptı sol patşa otarşılığına mojin usınıp, şen alıp, şekpen kigen sultan tukımdarının kejbüreulerü Kenesarığa kosılıp ketkendej boldı. Uelihannın ekünşü balası ebılmambet (Memke) Kenesarığa erıp, jorıkta kaza taptı. Tursinhannın Sarmanı «Kara kazaktan şıkkın Köşennün Turlıbegün ağa sultan kojdı» dep ak patşağa karsı köterılıp, Kasım balalarına kelıp kosılğan. Abıljadın tuğan ağası Jolbarıstın balası Koşaj, Uelihannın tuğan ınısı Şıngıstın balası Sartaj sekıldı Abıljaj tukımınan şıkkın bürneşe sultandar Kenesarı jağına bürden auğan... Osındaj alasapıran kezde, artında sözlün tındar elü bar, Ar

ğınının biü Şegennün Musası, Kıpşaktın biü Janbırşının Balğojası sekıldı tabandı baj, bi, sultandar bolmasa, «Kenesarı malımdı ajdap aladı» dep korıkkandarı, uakitşa bolsa da ereülišilerdę jaktağandaj körüngen, Arkadan Akmola ağa sultanı Konırkuljağa süjenliş bolar tek Karkaralı ağa sultanı Jamantaj, Amankarağaj ağa sultanı Uelihannın Ajğanımnan tuğan balası Şıngıs, Bajanauıl ağa sultanı Abıljadın Mamanı orınan alıngannan kejlün, karadan şığıp osı Bajanauılğa ağa sultan bolğan Tursınbajdın Boştajı, Kökşetaudın ağa sultanı Atığajdın Anğal runan şıkkın mindi ajdağan Karatokanın sotkar Zılkarası men Kusmurın tusındağı Aşamajlı Kerejdün baukespe urılar ustağan, bıkığan baj Esenej.

Bulardın ıñunen esırese arka süjerü, jerü jakın jene Konırkuljanın kajınjurtı Teukenün Kusbegü men Jamantajı. Bulardın tübü — Arkağa slınp ketken Orak hannın balası Bökej sultannın nemereşöberelerü. Kusbek pen Jamantaj jajılımğa, bilejtün elge, ağa sultandıkka talasıp özara künde kırılısıp jatkanmen azı altı karıs Konırkuljanı küjeu sanap ekeü bürdej jakın tutadı. Jas tokal Zejnep Teukenün en kenje kızı. Akmola ökrüglüne Konırkuljanın kandaj bedelü jürse, Karkaralı ökrüglüne Teuke balaları

Jamantaj men Kusbektin de sondaj bedel bar. Sondıktan da Konırkulja Zejnep pen balası Şıngıstın aradağı okığa janına kanşa batsa da törelerdin eskı destürine salıp, jas tokalın törkınıne köşire almağan. Öz basına kauıp töngen osınau alasapıran kezde Teuke balalarimen şatısudı kajet dep tappağan. Kasım töre kökjaldarın jenıp alsam, so da menin takijama tar kelmes dep özneözı jubatu ajtkan. Onın üstine töre tukımı bür ekeşeseden tuıp, bür emşekten süt embese, bürinın kızın, karındasın bürı alıp, küjeu ölse onın ekesine nemese ağasına tuıp şatısadı da jatadı. Kara kazaktaj ejel meselesinde «ujat», «obal», «ata jolı» dep arnamıstı siltaulap tört tağandap jatıp almajdı, kaşan da bolsa bos belbeu, köjlek etegı jenıl, sıpırma, bosan keledı. Sondıktan da kalın kazak arasına Bukar jırau ajtkan:

Katın alma töreden,

Katın alsan töreden:

Erkegı bolar jau jandı,

Urğası — er jandı, —

dep bastalatın ölen ken tarağan. Töre tukımınan şıkkın sulu ejeldin «er jandı», «erkek kumar» saltına etı üjrenıp ketken sultandar, eger el bileu, mansap saktau tılekterine şıpası tier bolsa, katın, kızdarının üj aradağı bozbalaşılığına men bermejtın, körgenın körmegendej bop, jauırdı jaba tokıp jüre beretın.

«Ujada ne körsen, uşkanda sonı ılersın», Konırkulja da tukımınan auızdanğan saltınan asa almağan. «Mın jılkı suarılganda lajlanbajtı köz bür tentek balanın ış etkeninen bülüne kojmas», — dep, erkek jandı tokaldın kılığın balası Şıngıs kaza tapkannan kejtın, tuıptı umıtuğa ajnalğan. «Kenesarının ojı Akmola bekınısın şabu sekıldı», — degen Ojardın alğaşkı habarı jetken künak Konırkulja tokalının aulın törkın jurtının jerimen şektes Esıl özeninın tömengı jağına köşirgen. Öjtkenı Kenesarı jalğız Konırkuljağa ğana emes, Jamantajğa da öşıgulı, tek Karkaralı şalğaj bolıp, ezırge sondıktan ojran sala almaj jür, al retı kelse jakın jerdegı Teukenın kış kızının aulın en aldımın şabarı anık. Osı jağdajdı ojlağan ağa sultan Zejneptı özının enşısine tietın üş mın jılkımen tömengı tübekke köşirıp tastağan. Bul jer Kudajmendı balalarının andasanda köşetın tın jajılımu bolatın.

elı ıstığı tolarsi kojmağan Jeltoksannın ajak kezı edı. Kızğaldak, sarğaldak, bakbak, lala, jauşımıldıktar güldenıp bıtıp, betege, kökpek sarğılt tartıp, it murın, jua, karabaur, jalbız, kara karakat, kızıl karakattar kata bastağan. Arka jerinde sirek kezdesetın tüje

tökennin japıraktarı tüşp, sabı serejip, bası domalana erbiip, şıtır, karabaur, şırğanak taramıstana tüşken. Esil özenin jağasında ojdımojdım bop bıtetın tal, şeten, sarı ağaş, kajın, arşalardın jazğıturımğı jasıl japıraktarı sarğılttanıp, al kejbıreulerı ünem sokkan jeldin ekpıne şıdaj almaı sidija kalğan. Songı ekı jıldın ıñında Kudajmendı balaları Akmola bekınsınen uzap köşuden korkıp, bul arağa konbağandıktan küzge şöp elı tın. Onın üstıne Esil özenı jazğıturım tasığanda kışğırım köl bolıp kalatın kamıstı karasulardın betı men jağası kуска tolı. Bul arada kışkentaj köktorğaj, bödene, kökserke, jağaltaj kekık, baltatumsık, şıl den bastap, ülkendıgı anaumınau kozılaktan kem emes, karakaz, bırkazan, duadak, karabaj, kırğauıl mol bolatın. Kazak dalasının özge jerinde sirek kezdesetın jajra, tağanak, sakalta, alakumaj, kök karğa, kudas konıltırdı da ızdegen adam tabatın. Kölderinde kazıjrek, akku, karaku tınım almaı sınıp en salatın.

Kazak dalasında jajşılıkta mol kezdesetın kojan, kaskır, tülk, karsak, borsık, suır, aktılın, küzenderden baska, bul arada akkıs, karağannın kara tülkıs, kırdın kızıl tülkıs, köl, özenderin jağasında susar, kundız, bulğın da uşırardı. Kejde eldekalaj jem ızdep kelgen sıleusın men şiebörı de kezdesedı...

Osı arağa Zejneptın aulı kelıp koğan. Konırkulja urıkarıdan tokalının malmülkın korğau üşın, sojıl süjretken elu jıgıt küzetşı bergen. Karındasının köşı Karkaralı şetıne kelıp toktağanın estıgen Jamantaj «Kenesarının sarbazdarı aş kaskırdaj jortkan mezgıl ğoj, el şetıne kelıp koğan karındasımdı şauıp ketse, Kudajmendı tukımının betıne karaj almaspın», — dep Zejneptın aulın küzetuge tağı da jüz jıgıt jıbergen. Jamantajdın seskenetın de kısını bar. Osının aldında ğana Kenesarının kök börtlerı Esenej aulın şauıp kettı dep estıgen.

Osındaj bır jağı korğan, bır jağı anduşı jüz elu jıgıtı bar jas tokal ojınsauıgın kurıp, kök Esıldın jağasında kannenkapersız jata bergen. Oğan janjağındağı ekı eldın kızbozbalaları da jıl katınasuda edı. Zejnepke «Pelenşenın bolıs balası senı bır köruge kumar eken», «Tügenşenın Bukarğa keruen ajdatıp jürgen mırzası, bır tündık ujkındı kijuın üşın tört taj şeji, bes bas kant jıberıptı», — dep boj jete bastağannanak sözderın jenıl ötkızıp üjrengen jengelerı de kelıpketıp jatlandı. Berı de jas kulının etın jep, sarı kımız ben koju şajın ıñıp «Erkejanau, böksen ebden tolıp, özın Tölegennın kırık kün şapsa boldırmajtın kök jorğasındaj jalpak jaurın bolıpsın ğoj», — dep kaljındap, ne bolmasa «tört tülıgın tügel, tek endı ağa sultan bajına bır ul tauıp berıp, onın dızgının mülde kolına al», — dep akıl ajtıp könnın köteretın. Burıñıdaj «Erkemau, belenşenın

auzının sui kurıp jür, bür tünge könl bölsen neted?» ne bolmasa: «Jas kezde kızık körgenge ne jeted, ağannın közine şöp salmaj, etegine namaz okıp jür dejsün be bızd. Sen de kur kalma», — degen sekıld Zejneptın janına majdaj jağar sözd bürdebürd ajtpağan. Al aul ıñındeg köz toktajın tölengıt, ne bolmasa özün korğauğa bergen sarbazdardın bürdebürd ne kündız, ne tünde Zejneptın ak otauının esıgın aşpajdı. Al esıgın aşar bolsa, ıñıstırında neler bozdak, neler sandak bar. Onı Zejnep sırttaj anğarıp kalğan. Kım biled, ol jajsandardın ıñınde de «şırkınaj, onaşada kolıma bür tüser me ed!» — dep Zejnepke sırtınan kumartıp ölp jürgender de az emes şığar, bürak Konırkuljanın kerñnen korkadı. Jamantaj da, Konırkulja da jıgıtterıne «aul ıñıne kırusı bolmandar, kostarındı dalağa tıgıp, tınıştıktarın sırttan barlandar» degen.

Bul şarttı buzğısı kelgen, Zejnepke kızıkkan kejbür öjet jıgıtter, Konırkuljanın sak kulak tınşılardan seskenetın. Tün jasırğandı tınşı köred, jas tokaldın ebın tabamın dep jürüp, keudesıne kanjar kadağa kım kumar...

Al künde san mezgıl jas kuırdak pen balbırağan uız etke tojınıp, balkajmak pen sarı kımızğa ğana susının kandıratın Zejnep, küjeuge şıkkalı erkeksız üş kün jatıp körmegen jas denesınn küjıpjandırğan kızuın basa almaj, kuşırlaj kıskan jünd keude, bura san jıgıtterd ansap, ölpöpşöp baradı... Oğan maukın basar erkek kuşağı bolmasa, mınau üde men böldege bölengen ak kozı jünñnen bastırğan altı kanat ak otau, köl jağalaj jusağan üjürüjür kök ala köp jılkı, kurmettep bas igen kızkelñşek, tölengıtterdın bürdebürd kızık emes. Barlık oji, tıleg, mejıl sokır bolsın, aksak bolsın tek kumarlık ajızın kandırar erkekte ğana... Maukkan mısıktaj köz tumandanıp, al kızıl bürte ern keürsınıp ketken.

Akmolada bolıp jatkan uakiğadan Zejnep bejhabar. Şabarman erten kelmek. Erine, ol bajı Konırkuljağa tez jetsın dep emür jıbered. Kerı tarlannın kej kimılı, jas tulparğa bergısız. Sondıktan da Zejnep onı ansaj tüskendej. Bürak Konırkulja kelgenşe de şuda jıptej sozılğan uzak eküüş kün bar aldında... Zejnep ızadan kuşaktap jatkan ak mamık jastıgın tüjgışteptüjgıştep jıberd. Seske bolıp kalğan kez ed. Endı ol ornınan turmak bop ajak jağındağı kebısın kiıp köterıle bergende, kenet üj sırtınan at dübürd estıld. Jürısterı öktek emes, bajau. Jaj aul adamdarı sekıld. «Bul kım boldı eken?» dep Zejnep sel ojlandı da, edetı bojınşa esıgınn sırtında otıratın künd şakırdı. Esıktı akırın aşıp üjge kekse kara bujır ejel kırd.

— Töre kızı, — ded kün, — jienñız kelıp tüsüp jadır.

— Kaj jienm?

— Masan bi aulındağı.

— Kojşı?!

Zejnep ornınan atıp turdı. Masan Karkaralığa atı şıkkın bi, Karakesek kaz dauıstı Kazıbektin urpağı, Jamantajdın akılısı. Masanın atalas ağajını, arğı babaları «jalğız köz» Orak, Kijak, Tujak batırlardıń jauıngerı bolğan, Atığaj Kusbektin nemere karındası Gülbarşındı alğandı. Osı kelıp turğan sol Atığajdın balası Esırkegen edı. Bajanaulda orıs mektebinde okıp jürgen on altıon jetı jasar bala jıgıt. Zejnepten tört jas kılı.

Zejnepın Esırkegen atın estıgınde tösekte atıp turmaska amalı jok. Zejnep on beske şıǵıp, Konırkulja biıl urın keledı eken dep jürgende Kusbek aulına barğandı. Sol jılı Esırkegen de naǵaşısının aulına kelgen. Ürıp auızğa salğandaj appak jüzdı, ülken koj közdı on bır jasar balanı naǵaşı apaları kızık körıp, bırınen son bırı üjlerıne şakırıp kondıratın. Ol kezde elı ejetke jaramağan erkek balanı boj jetken, nemese boj jete bastağan kız balalardıń bır tösekte janına alıp jatıu ersı emes. Tıptı ekeşeselerı boj jetken kızdarına korğan bolsın dep ondaj balanı edejı jatkızadı. Esırkegenge Kusbek naǵaşısının üjıne koğan künı on jaktağı ken bolıskej keruette ekı apasının ortasına ujıktauğa tura keldı. Bır apası osı boj jetıp kalğan Zejnep. Ekınşısı Atbasar duanının bır sultanına uzatılğan, endı törkındep kelıp jatkan Kusbektin ülken kızı Kadişa degen sulu kelınşek. Kısı künı edı. Üjde sol künı kaskır kuıp, attarı boldırıp konıp kalğan bırekı bezadalar da bar bolatın. Kusbek törenın özı üjde jok. Bozbalaşıltı basınan talaj ötkızgen sarıkarın bejbısesı, üjınde jatkan konaktarınan kauıptendı me, ejteur ekı kızının ortasına jien balasın jatkız

ğan. Kız ojatu ol künde daǵdılı edet. Şam söngen son bırazdan kejın kara sakaldı konaktın ertegısın tındap jatıp Esırkegen ujıktap ketken. Kanşa ujıktağanı belgısız ılden uakıtta on jaǵındağı Zejneptin Esırkegendı «sen bıaj jat» dep kuşaktaj ırgesıne salǵanında ğana ojanıp kettı. Bolıskej keruet akırın kozǵalıp, tujırşıkşırşıktarının kümıs konıraudaj elsınelsın şıldırılğandarına karağanda tösekteıne üşeuınen böten tağı bıreu kelgen sekıldı. Munın nendej menı barın bıletın bala kenet ızası kelıp, kızғанşaktığı ustap «bul kımaj?» dep ajkaj salıp jıbermekşı de boldı. Öjtkenı baǵana tösekke jatkızar aldında ülken naǵaşı apası ojınısını aralas «bajkap ujıkta, apalarındı bıreumıreu urlap eketıp bara jatsa, ajkaj sal», — dep külgen. Bunısı «bajka, küzetşın bar», — dep kızdarın korkıtkanı edı. Osı söz esıne túsken Esırkegen bırden ajkajlaudı ersı körıp «bul kımaj?» dep kolın sozğanda, alakanı ertekşı konaktın kara sakalına barıp tigen. Balanın

bür sojkan şığararın sezñp kalğan Zejnep dereu Esürkegege burılıp, tentek jienñn baurına kısıp, betñnen süje bastağan. Del kasında jatkan kelñşek apasının kuanışı kızıktırdı ma, elde uzak sozılğan kereuet dñrññ, kauızın aşığa jana jetken gül jajnağan jas denesñññ sezñmññ ojattı ma, Zejnep «büz de söjtejñk» dep Esürkegendñ burınğısınan da kuşırlana baurına kısa tüsken. Nağası apasının sözñn jikkısı kelmedñ me, elde onın ıstık lebñ ön bojin kırıktap, burın bñlmegen bür ğajajıp dñniege böledñ me, Esürkegen ejteuñr Zejneptñn kolın kakpağan, degenñne köne bergen.

Ertenñne Esürkegen apalarınan ujalıp üjden tan atpaj zıtıp otırğan. Tñptñ aulına ketkenşe bul üjge endñ kajtıp basın da sukpağan. Sodan berñ nağası apası Zejneptñ körgelñ kelgenñ osı. Arada altı jıl uakit ötñptñ. Altı jıl jas balanın er jetñp, al er jetken kızdın dñniendñ neler ıstıksuıǵın basınan ötkñzñp ülgñretñn uakıtı. Zejnep tez kiññp, şımıldıktı türdñ. Söjtkenşe bolğan jok, kamşısın büktej ustap Esürkegen «Assalaumağalejküm» dep üjge kñrñp keldñ. Bul bajağı eşkñññn asıǵındaj kñşkentaj Esürkegen emes. Bulıǵıp ösken denesñ supsunğak. Bozǵılt betñ sel sopaktanıp, et jendñleu murnı şemñrşektenñp, kırlanıp, joǵarǵı ernñññn üstñnde azırak ulpa jündñ murt ta köñne bastaptı. Kalada okıp jürse de aul jñgñtterññşe kiñngen. Basında — sırtı kögñldñr pajı, kara kök eltñrñ böñk, üstñnde — jağası kögñldñr barkıtpen kömkerñlgen, ak botanın tübñtññnen örmektep tokılğan kıska etektñ şapan, şalbarı da osındaj ak bota tübñtñññn örmegñnen. Ken balaǵına ekñ elñdej, börkñññn tısı men şapanının jağası terñzdd, kögñldñr barkıt ustağan. Belñnde patsajıdan ızğan şaşaktı belbeu, kısık jağa kara atlas köjlegñññn azğantaj ğana önñrñ köññnedñ. Ajaǵında şonkajma kara bılǵarı etñk. Esürkegenññn on jetñge jana şıksa da kedñmgñdej kız kızıǵar jñgñt bolıp kalğanın Zejneptñn ojnaki közñ bür körgennenak tanıdı. Ol kuşaǵın jajıp karsı jürdd. Jienñn baurına kısıp ekñ betñnen kezekkezek süjdd. Nağası apasının ıstık ernñ, apalık iltipattan görñ ıstıǵırak tigenñnen kısılıp Esürkegenññn ekñ betñ duıldaj janıp kızarıp kettñ. Elde budan altı jıl burın ötken okıǵa esñne tüstñ me, ol ejteuñr Zejneptñn kuşaǵınan kımsına kimıldap tez bosandı.

— Aulajmaǵın, ekeşeşen aman ba? — dedñ Zejnep jajrandaj, — özñn de ülken jñgñt bolıp kalıpsın! — Sñre munın da esñne bajağı tün tüsken bolu kerek, ol sıksılk küldñ, — okuda dep edñ, kala kızdarı özderñññn önegelerñne üjretken şıǵar?

Nağası apasının salğan jerden ezñldese söjlegenñ Esürkegege unağan jok. Söjtse de jılı jauap kajırdı.

— Okuda ekenñm ras, bñrak kızdardan emes, muğalimalardan önege alıp jürmñn.

— Kojşı? Olardın önegesñ bñzderdñkññnen özgeşe boladı ma eken?

Koj sojılıp, samaurın kojıldı. Kıstan şıkkan sür kazı salınğan, tan askan uız kımız ıñıldı. Et pıser kezde aulıdın bırekı aksakaldarı şakırıldı. Et jep, kımız ıñıp, az uakıt engıme kurıp olar da kettı.

Onaşa kalğan jienınen kalanın jajın surap nağası apası ölp baradı. «Katındı kaladan alasin ba, daladan alasin ba?» — dep kojadı söz arasında. «Kala kızdarı bızdej emes baptı keletın şığar, kördın be özderın», — dep sıksık küledı. Esırkegen ujalğanınan jaltara jauap beredı. On jetıge kelıp kaldı degen atı bolmasa, ol elı de kauızın jarıp şaşılmağan gül terızdı, kaljındağan bop könlıne şok sala söjlegen nağası apasına kejde renjıp kalğandaj ökpelej karap, ezılne köz jasındaj taza möldır bulak sezımmen jauap beredı. Al Zejnep bolsa... bala jıgıt ınğajına könbegen sajin, burınğısınan da örşelene tüsedı. Tör aldında şeji körpe üstınde mamık jastıktı şıntaktaj sulağan okığan jienıne eldenenı demetkendej elınelın telmıre karap, onı ottı közderımen ıñıpjep baradı. Urge jakta kölbej, ak jastıktı baurına kısıp etpetınen jatkan küjı, kejde ekı ajağın kezekkezek köterıp kojadı. Ajağın kötergen sajin tığırşık appak baltırı elınelın jark etıp körlınedı. Eldenenı sıltau etıp, ak sausaktarımen basına bası tajaj tüsken jienının bırese betınen sipap, bırese ojnağansıp tamağınan kırıktajdı.

Nağası apası men jienının onaşa şıjırkeleskenın kazak kaşan ersı körgen, eşkım bul ekeuının künı boji ak otaudan şıkpaj engımeleskenıne könlı böle kojğan jok. «Bejšaralar baurılas emes pe, bırlınbırlı sağınıp kalğan ğoj», — dedı de kojdı. Al ak üjdın ıñınde engıme tıptı böten türde. Erıkken jas kelınşek, okığan jas bala jıgıt. Bırlı arsız nepsı kızığın ojlasa, ekınşısı böten ojdan mülde aulak. Zejnep pen Esırkegenın arasında erekek kanşık ittın jas küşıkpen ojnağanındaj. Ojları men tılekterı şalğaj jienı men nağası apası ananımınanı engıme etıp, it tartısta otırğandarında ekındı eletı de bolıp kaldı. Esırkegen atası Masan bıdın «Nağası apana selem berıp kajtı»degen akılımen kelgen edı, endı elıne jürmek boldı. Bırak Zejnep jıbermedı. «Sağınıp sarğajıp, kütıp jatkan katının jok, bır kün konıp ket», — dep ölerdegı sözın ajtıp jalındı. Esırkegen sırtka şığıp, ağajıntıustarının üjlerındegı özge serıkterımen akıldasıp edı jas şırkınder könlıderın jıkpas kurbıkurdas tauıp alğan ba, tegıs osı aulda bır tünep ketudı makuldadı. Amal jok, bala jıgıt te konuğa köndı. Zejnep Esırkegenın özge serıkterı men bırekı aulı kısını üjıne şakırıp keşkı konak asın berdı. Olar bıraz uakıt engımedüken kurısıp, tün ortası aua tarkastı. Endı tösek salatın mezgıl de jettı. Nağası apası jienının üstıne kızıl jıbek tübıt körpe jauıp, astına ak mamık jumsak böstek jajıp, törge jatkızdı. Segızınşı şamdı kündegısınen keş söndırıp, Zejnep şımıldığının ıñıne

kırıp şeşne bastadı. Jalğanda nepsısız kozğan jas ejelge, kara tastaj mızğımas erkekpen bür üjde onaşa jatkannan artık azap bar ma eken, Zejnepke de budan artık azap bolmadı. «At soğıp tastağan eken» dep ojasın dep bası jastikka tılsımen jorta korıldıuğa ajnalğan bala jıgıtke ne derın bılmej, ıñ alajtülej janıp baradı. Neşe bügün kara bet bolsa da «janıma kelıp jat» dep üjüne kelgen jienüne kalaj ajtsın, kojnına özı kırıp baruğa tağı da detı şıdamadı. Al del kasındağı jıgıt oğan kolğa tüspes jumak ıñındegı rahattaj, jüregün udaj örtep maza berer emes. Üstındegı körpesın ajak jağına sıırıp tastap, ak mamık tösegünde erı aunadı, berı aunadı. Tün de bügün eldekalaj tımırısık ıstık bola kalar ma, ıñteğı jalın men sırttağı ıstık lep bürge kosılıp jas ejeldın erkek kumar denesın ottaj örtep kojarğa jer taptırmadı. «Bul küşık erkek kındıktı emes pe!» dep bürse jienüne aşulanadı, bür rette «janında jatkan kuanıştı körmejdı ekensın, nesüne erkekpın dep jürsın», — dep onı üjnen de kuıp şıkkısı keldı. Köz kırıgın audarğan jıgıtı köndıdegı müddesın orındap ebden dağdılanğan jas katın, Esırkegenın munı tıptı ejelge sanap bık etpegenüne bürse namıstandı, bürse aldında tızesın bügıp jalınbakşı boldı. Bırak ejeldın mundaj jağdajına köndı kojar jıgıt jok, ol endı pısıldap şın ujıktauğa kırıldı.

Şeşim ojda joktan özı keldı. «Belem tura tur, erkek bolsan mıktılığındı körejın!» — dedı ıñnen Zejnep. Ol şapanın jamıla salıp tıska şıktı. Terıs karap, ujıktap bara jatkan Esırkegen «bul ne ıstep jür» dep aunap tüsıp, közın aştı da kajtadan ujıktamak boldı. Sol ekı ortada eresek balanı şomıldıratın ülken jez legendı kötergen kındı ertıp Zejnep üjge kajta kirdı. Kün legendı üjdın oşak turatın orta tusına kojdı da, sırtka şıgıp, jez kuman men bür şekek su alıp keldı. «Ne ıster eken bul?» — dep jıgıt endı tandana bastadı. Ujıktağan bop közının astımen karap jatır. Zejnep kenet ıñındağı kara makpal şapanın jerge laktırıp tastadı. Tırdaj jalanaş eken. Semızne jaratılğan bajtalday jupjumır appak denesı, şanırdan tüsıp turğan aj seulesımen şağılısıp, jark ete kaldı. Koju kara şaşın tolkındata jajıp, bür tızerlej legennın ıñne barıp otırdı. Kün jez kumanmen üstınen su kuja bastadı. «Belem kalaj eken? Endı de kızıkpajsın ba», — degendej Zejnep, kölge şomılğan akku kazdaj, koltıgın, ekı sanının arasın, mıkının, jupar sabının ılsın burkırata baptaı juna bastadı. Edejı kör degendej balanın basındaj tolık, tıptıgırşık süjır uştı kos anarın bürse onğa, bürse solğa karaj sipaj iterıp, nemese kolımen joğarı köterıpköterıp kojadı. ıolan şaşın bürse aldına, bürse artına tüsıredı. «Berıbır sen körmejsın, ujıktap jatırsın goj», — degendej ernınde kekesın külkı pajda bolıp, bürse terıs karap jotası men bökseın kimıldata ojnatıp, bürse berı karap, appak kara sanın baltırına dejın ak köbıkpen sılap, kımsınar emes. Jalğanda elı bala tappağan

ejeldin jalanaş denesinen sulu ne bar, Esırkege de solaj körindin. Zejneptin appak denesı bır ğajajıp suret terizdi, baltırı da keudesı de jupjumır.

Endı Esırkegennin közinen ujki bırjola kaşıp, tamağına bır jılı, tettı tolkın kelıp tırelgendej boldı. Jas ejeldin bağınağı azabı endı bala jıgıtke auğandaj. Ol özının kalaj ınırşığanın bıımej kaldı. Oğının közdegen nısanasına del tigenin sezgen Zejnep, dereu legennen şıǵıp, künne berin alıp ket dep işarat etti. Kün legendı köterıp, zamatta dalağa şıǵıp jok boldı.

Zejnep jez kuman men şelettı tabaldırıktın arǵı jağına şıǵardı da, esıktın tiegın salıp kajta keldı. Endı üj ortasında turıp alıp jalanaş denesin ülken tüktı oramalmen sürtuge kırıstı. Burın mundaj surettı körmegen Esırkegen antan... «Bul perışte me, elde basın ajnaldırǵalı turǵan perının kızı ma? Pısmılda, pısmılda, dedı ol ışınen, adal jolınnan adastıra körme, kudıret! Ket, şajtan, ket, şajtan!» Esırkegenin jüreginde ekı daj sezım tajtalasa kettı, bırı Masan aksakal baulıǵan edeptılk, ak jüru sezımın, ekınşısın mınau jan dúniesin ojatkan ğajajıp körınısten tuǵan jastık küş. Bul ekı sezımınin kajısısı jenerin bala jıgıt del kazır özı de bıımejdı, tek akıl men sezım jantalasıp arpalısuda. Esırkegen osıaj ne ısterin bıımej jatkanında kenet aul sırtınan at dübırı estıldı. Kım bolsa da jedel jürıp kele jatır, it bıtken arsıldaj ürıp zamatta aul ışı dürlıge kaldı. Zejnep sıp berıp şımıldık ışne kırıp kettı. Söjtkenşe bolǵan jok, köp salt attı tınış dalanı dürlıktıre üj sırtına kelıp te kaldı. Dabırıasa söjlese, attarınan tüsıp jatır. Ağa sultan aulına jau bolmasa, büjtıp tün ortasında jurttı ojatıp eşkım kelmese kerek edı, şoşınǵan Esırkegen ürpiıp tösegınen basın köterıp aldı, del osı sette sart etıp esıktın tiegın julamula üjge Konırkuljanın özı kırıp keldı.

— Tokal, barsın ba, ej? — dedı ol tütıge.

Kelgen bajı ekenin bııgen Zejnep, şımıldıktan basın şıǵarıp erkelej:

— Barın ğoj, — dedı. — Nemene sonşama tün ortasında jurttı ürktıp...

— Er ölıp, Esıl buzılıp jatkanda, bul kaj ujki senıkkı?

— Bajının aşulı üninen şoşıp ketken Zejnep tösegınen uşıp turdı.

— Ne bop kaldı?

Konırkulja jauap bergen jok. Iǵında podpolkovnik pogonı bar sarı ala okalı sürtıgın şeşıp jatıp, ne kıların bıımej tösegınin üstinde köjlekşen şoşajıp otırǵan Esırkege közı tüsıp kettı. Dereu kabağı tüksie kaldı.

— Mıнау үрpek basın кӀм? — dedӀ. Onın dausında tağı bӀr kosımşa aşulı dıbıs pajda boldı.

— Masan bi aulındağı jien ğoj...

— ej, osı senӀn jien, nağaşınak, bӀtpejdӀ eken... — dep tokalının sırı özӀne melӀmdıgӀn betӀne baskalı kele jattı da kӀlt toktadı, — elgӀ Jamantajdın karındasının okudağı balası emes pe?..

— Ie, sol EsӀrkegen ğoj.

— e... onda jata ber. Tan atkasın sӀjlesermӀz. — Ağa sultan tösegӀnӀn şetӀne otırdı da, ajağındağı şpor tağılğan kara hrom etӀgӀn sozdı, — tokal, mınanı tartıp jӀber...

Zejnep bajnın etӀgӀn ajağınan suırıp aldı da, anandaj jerge kojdı. Sodan kejnӀn ğana ananın kapkara bop tӀtӀgӀp ketken tӀrӀne karap:

— ÖzӀnde ön jok koj. Ne boldı, ajtsanşı? — dedӀ janı aşığandaj pӀşӀn körsetӀp:

Konırkulja kabatın töbettej ars ete kaldı.

— ej, ne bolğanın kajtesӀn? ÖzӀne keregӀnnӀn aman kelgenӀne kuan! Sağan so da jetpej me! Odan da kımızın bolsa ber...

Zejnep ülken sırlı ajakpen möltӀldete tonazığan sarı kımızdı tösegӀnӀn üstӀnde köjlekşen otırğan bajına ekep berdӀ.

Konırkulja sırlı ajaktı ala berӀp:

— Sırtka şıǵıp kelşӀ, — dedӀ tokalına, — jӀgӀtter jajğastı ma eken?

— Konırkulja kımızın ӀşӀp bola bergen kezde Zejnep üjge kajta kӀrdӀ.

— Aul sırtındağı küzetşӀlerden böten eşkӀm körӀnbejdӀ.

— Jurttı dürӀktӀrmej tez jajğaskandarı durıs bolğan eken. Je, bӀz de jatalık.

Konırkulja kisaja berӀp şımıldıktı tӀsӀrӀp, kasına tajağan tokalın bӀlegӀnen ustaj alıp, bӀr jerӀ auırıp kalarau dep ajamastan, janına kulata tarttı. Üjde jatkan jienmienge men bermej, köjektӀ bas salğan arlan töbettej, jumırtkadaj jupjumır jas tokalın alpamsadaj baurına kısıp umaştaj jöneldӀ.

Ağa sultannın künnӀ boji kandı urısta bop, ajaldan tek karanğı tüse ğana aman kutılğanın tokalı bӀlmejdӀ, tek ananın jajşılıktağısınan görӀ aşulı, ekpӀndӀ kimılına riza bolıp «bejšaraaj, ebden şöldep kalıpsın ğoj» deuge ğana murşası keldӀ, er jağında ünӀne ün kosıp, bajnın babın tauıp ajmalaumen boldı.

Jurt tanerten turğanında Akmola bekӀnӀsӀn Kenesarı eskerӀ alğanın bӀle turdı. Kapalanğan da, kajğırğan da bar. Kuangandarı da jok emes. Bul auıldın jӀgӀtterӀn Konırkulja bekӀnӀstӀ korğauğa almağan, tokal tınıştıǵın küzetuge kaldırğan. Kazanı

bölektin — kajğısı bölek. Öz jıgıtterı sau kalğandıktan, neler jaksı menen jajsan kaza tapkan keşegı kandı urıs, sırt karağan adamğa, bul aulğa sokpaj ötken surapıl dauıl sekıldı körındı. Kajğısı, kuanişı bolsa da jurıt sırtka lakıldatıp şığarmaj, ıñsten tındı.

Konırkulja tanertengı şaj üstünde tokalina karap:

— Akmola kuladı dep kan jılar jajım jok, — dedı. — Bekınıs kerek bolsa, ana Karapuşık kettı ğoj kalğan soldattarımen Ombığa, Talızın özı kajta salar, menın öz şaruam da jetedı. — Söjttı de Esırkegege burıldı. — Sen orıssa oki bılesın be?

— Bılem.

— Menın katşım keşe Akmolada okka uşı. Patşa adamdarı Ombığa kettı. Kısı taup alğanımşa sen osında bol.

Zejnep jorta söz tastadı.

— Okuınan kalıp kojmaj ma? Odan da ülken balanı şakırtıjajsı.

Zejnepın «ülken bala» dep otırğanı Jenedı edı.

— Kış balandı kurtıp edın, endı ülken balana auız salajın dedın be? Je, sözdı bölmej, artındı kısıp jajına otır. Katınınnın akılımen konsı konsan, körşın jau şığadı. Jenedı de alıska ketpes, oğan da şaru tabılar. — Konırkulja kajtadan Esırkegege burıldı, — kalasın ba?

— Kalajın...

— Onda mına kağazdı okıp, ne dejdı eken audarıp berşı. Ombıdan aldınğı künı kelıp edı, elğı kanışer Kenesarının euresımenen aşığa da kolım timedı... Özım okuğa tündegı urıstan kejın közım auırıp otır...

Bar jılıkısın Kenesarı ajdap etekennen kejın Konırkulja jerdem surap Ombı oblısının bastığı Talızinge hat jazğan.

Bul sol hatka jauap eken. Bul künderı özının Kenesarı köterıllısın basu jajında ülken jospar üstünde otırğanın ajta kelıp, ol hatının ajağında: «Kazır tartıp alğan malındı kajtartıp beretın eş küş jok, bolğan şığındı karamağındağı kazaktardan öndırıp aluğa ruksat etemın», — deptı.

Talızının munısı kara kazakka kosımşa salık salıp, Kenesarığa ketken malındı solardan öndırıp al degen söz edı. Esırkegen hat sözın audarıp berdı. Konırkulja tunjıraj kaldı. «Bır Kenesarığa küşı jetpese, Ombıda kılın sarı ala tüjmelı janaraldar ne bıtırıp otır? Salık sal dejdı. Ajtuğa onaj. Bır Kökşetau, Karkaralı duandarı jırma ekınşı jılı ereje bojınşa jüz karadan bır kara jasadı jinaj bastap edı, mal aşı — jan aşı dejın kazak Kenesarığa karaj ağıla tüsken jok pa? Jau kolında ketken on jetı mın jılıkını kajtarıp alu

onaj ma? Onın üstüne el biil kıstan jüdep şıktı. Jurt mağan malın oponaj bere koja ma? Ras, Karaötkel kazağın kırkıncı jılğa dejın patşa salıģınan özüm kutkardım. Jaksılıkka — jaksılık degendej mümkin özderü tüsüner, jauğa ketken malımın ornın toltırar. Al tüsünbejdü eken... Öz obalı özüne, kolınan bermese jolınan alarmın. Bırak del kazır büjtülme bola ma? Nege bolmajdı? Konırkulja jilkısın Kenesarı alğanda, kara kazaktın jilkısın Konırkulja almajtın ne jını bar. Alamın. Alğanda şırıldatıp otırıp tartıp alamın. Bermej körsün. Kenesarıģa elüm jetpegenmen, karamağımdağı bastarı bürükpej talantaraj bolıp jürgen kara kazakka elüm jeter!».

Kajda barsa da sorlajtın halık. Ajnalıp kelgende Kenesarının Konırkuljadan şapkan jilkısının aurtpalıģı tağı da kara halıkka tüspek.

«Malımdı tartıp aldı dese kazak obalın Kenesarıdan körsün! Onı kolpaştap, dem berüp otırğan özderü ğoj, tartısın jazasın. Bul şaruanı bür inğajlağannan kejün Ombıģa özüm baruım kerek. Janaralgubernator Gorchakovpen auızbaauız söjlesüm kajet. «Bajanauıldın kazaktarı Kenesarıģa kosılmak, menü kabıldanız, dep ötüngende, aģa sultan men tügüli kara kazak Tursınbajdın Boştajın da kabıldap, keremet kurmet körsetüp, Bajanauılģa arnauılı kerü kılışjasak şıģarģan jok pa edü? Menün Boştaj kurılı bağam bar şıģar. Gorchakovtın özümnen söjlespesem, mına Talızın degenü, asıkpaj uşatın mamırlap kalģan bürkazan seküldü, artı aur bür sorlı körünedü»...

Osındaj şeşümge kelgen Konırkulja şajdan kejün Esürkegendü onaşa alıp Akmola ökürlüģünün on següz bolısınan Kenesarıģa ermej, aģa sultannın karamağında kalģan toģız bolıska on jetü mın jilkını salık etüp böldü. Jeteüne ekü mın jilkıdan kojdı da, Kenesarıģa karaj iek köterüp kobalji bastaģan Atbasar men Korģaljın bolısına mın jarım bastan belgüledü. Ol bul salıģın «Tötense salık» dep atadı. Jene bolıstarģa bergen bujrıģında bul maldar kulındı bie, üjürge saluģa jarajtın ajğırdan bastap, tek kunajın dönenge dejün ğana alınsın. Jene asıl tukımnın bolsın. Kırşankı, manka jilkı alınbasın dep anıktaj tapsırdı.

Poştabajların şakırıp alıp, mörüni basıp kolın kojģan osı bujrıktardı tez bolıstarģa jetküzudü mündettedü de özü kenet Ombıģa jürmek bolıp dajındala bastadı.

Konırkulja Ombıģa jürgenşe on şaktı kün ötüp kettü. Osı ekü ortada ülken balası Jenedü kelüp, Kajnisa men Akkağaz bejbüşelerdüni de auıldarın berü karaj, osı Esüldün tömengü jaģına köşürge bujrık aldı. Konırkul

ja: «Ombıģa jüremün. Mağan joliģıp ketsün», — dep Karkaralının aģa sul

tanı Teukenın Jamantajına, Kökşetaudın ağa sultanı Kara Tokanın Zılkarasına, Amankarağajdın ağa sultanı Uelidın Şingısına at şaptırdı. Ondağı oji kılın mıktı kol kojıp, Ombı generalgubernatorınan kazak dalasına zenbırektı mol esker şıǵar dep ötlınu edı. Al eger Ombı şın kol uşın bermejtın bolsa, amalın tauıp, uakitşa Kenesarımen kelısmıge kelmek. Tübı jaulasıp ötetının Konırkulja jaksı bıledı, bırak baska jol kalmasa kalaj jol tabadı? Kenesarı şıdatar emes. Bostanbos kırılǵanşa, bettın arın belge tüjıp, bas igen bop, onı aldaj turıp jan saktaǵan jön. «Jazdım, janıldım» dese, Kenesarı timejdı. Konırkulja munı da jaksı túsınedı. Öjtkenı Kenesarının bar tılegı kazaktın basın kosıp ak patşaǵa karsı şıǵu dep túsınedı. Akmola ağa sultanı. Bul tılektın ar jaǵında bak kumar Kasım balasında kandaj oj jatkanın dörekı Konırkulja kajdan sezsn. Ol tek maksatına karsı şıkpasan, Kenesarı kandaj künen bolsa da keşedı dep boljajdı. «Er şekıspej bekıspejdı degen, şekıstım — sen jendın dejmın, — dejdı ışınen Konırkulja, — mıne kolım». Al retı kelgen künı Kudajmendının kanışer ulı şımırıkpesten Kenesarını sol kolımen özı bauzdamak. «Allataǵala, — dejdı ol taǵı da ışınen jalbarınıp, — sol künge jeter bolsam, sol sette janımdı alsan armanım jok!».

Konırkulja jol dajındıǵın tez bıtırse de, ağa sultandı kütıp köp kıldırdı. Akırında olardan da habar keldı. «El arası bülınşılık, kazır orıs soldattarı korǵap turǵan prikazdardan tıs şıǵu kauıptı. Kelmedı dep ökpelemesın. Bızden jalǵız tılek: «Ombı tez esker şıǵarıp Kenesarını kurtsın. Al Kenesarını kurtuǵa en inǵajlı kez kıs. Kısta ol jazdaǵıdaj alıska bara almajdı. Jene bar sarbazdarın taratıp, tek en jakın batırılarımen, karamaǵındaǵı üş jüz üj tölengıtımen ǵana kaladı» deptı. Auızdarına tükırıp kojǵandaj berı bırdej osı sözdı ajtıp jıberıptı. Patşa soldattarının artına tıǵılıp, prikazdarınan şıǵa almaj otırǵan ağa sultandı sözderın estıgende Konırkulja Kenesarının kanşalık küş ala bastaǵanın anık sezındı. Endı şın korkajın dedı. Söjtse de özının kajsarlık mınezıne salıp:

— Kılın kojan jüreker, — dedı janında kaǵaz jazıp otırǵan Esırkegege, — suır sekıldı ınmızge kırıp alıp, közge túspej tıǵılıp jatsak, janımız kaladı dep ojıladı ǵoj. Men bıletın Kenesarı bolsa, kaskır sokkan anşıdaj erkajsısın jekelep sokpasa kara da tur!

Kenesarı batırılarının erlıǵı sonǵı kezde jurıt arasında anız bolıp tarala bastaǵan. Jas jıǵıt ataulısının batırlıktı, erlıktı dank tutatın edetı emes pe, Esırkegen de mundaj engımejırlardı ujıp tındajtın. Onın üstıne ülken atası Masan aksakaldın da bır büjırt Kenesarıǵa tartıp turatın sezetın. Şüu degende Kenesarıǵa karsı şıkkın ağa sultan Jamantaj osı kılının akılı arkasında sonǵı kezde ereuışılgerge karsı kelmej, buǵıp kaluǵa

köşe baştağan. Masan aksakal tuğan nemeses jas Esırkegege de osındaj telmterbie beretln. «Ne bolsan da jurtnmen bol, eger jurtn Kenesarığa erlp ketse, ajdalada kanğıp kalğan jalğız kazdaj ne kızıq köresln? Odan da su ıssen de, suan ıssen de öz üjrlnnen ajrılma!» — dejtln. Osındaj ruhta telmterbie alıp jürgen bala jıgıtke Konırkuljanın ağa sultandarı «Kenesarı aş kaskırdaj birtındep soğadı», — degenı öte unap kaldı. Bırak sır bergen jok, jej eşejln külmıredı de kojdı.

Konırkulja da del osı sözdı ajtıp otırğan keznde ekı jıldan berı ğana orıssa oki baştağan Esırkegegnın öseöne kele kazak degen elnın ultık tuın köteretln en alğaşkı okığandarının bırı bolatının bılgen jok. «Bul nege külmırejdi?» dep onın betıne ojıraja karadı da, ağa sultan bır şabarmanın şakırıp alıp, özımen bıрге Ombığa jüretln on jıgıtın jolğa dajındalun bujırdı.

— Kün túske aumaj jürıp ketemız, — dedı ol.

Bul tanertengı kez edı. Kün aşık, Sarıarkanın küzgı salkın jelı tura baştağan. Kejde aspandı kalın surğılt bult ta şırmajdı. Bırak küzgı kalın janbır mezgılı elı kele kojmağan uakit.

Şabarman şıǵıp kettı de kajta oraldı.

— Ağa sultan, slızge jolıǵam dep bır bejtanı jıgıt kelıp tur.

— Kajdan eken?

— Onısın ajtpajdı. Tek ağa sultannın özımen ğana söljesem dejdı.

— Kırǵız. Tek karujaraǵı bolsa alıp kal...

Balası Şıngıs ölgennen berı Konırkulja bejsauat adamnan kattı seskenetln. «Kım bıledı, — dep ojıajtın ol, — Kenesarı bır jındısın jıberıp, ol karnına kara pışaǵın suǵıp alsa ne ıstejsln? Mağan öşıkken adam az ba?» Sondıktan da Konırkulja bejmelm bıreumıreu jolıkpakşı bolsa nökerlerıne en aldımın onın karujaraǵın aludı tapsıratın.

Üjge şegır köz, betnde kan jok, söl jok, katkan sarı jıgıt kırdı. Türı kısı öltürgen adamdaj sustı eken. Esırkegegnın bojí eldenege dırıldep kettı.

— Assalaumaǵalajküm, ağa sultan.

— Uaǵalikum assalam. Sölje, jıgıtım.

Konırkulja men Esırkegegnın közı bırdaj jıgıtın belbeuıne tüstı. Kımı naşar bolğanımın, belbeuı esem eken. Onın üstıne on jakta turatın kutı, okşantajı sol jaǵına şıǵıp ketıptı.

— Özı kajda? — dedı Konırkulja kenet aldında turğan — Ojar jıbergen adam ekenın túslnıp.

— Özü Bajtabının jasağında. Kele almadı. Kenesarı... — dep kele jattı da ol «mınanın közınşe söjleuge bola ma» degendej Esırkegenge karadı da, tına kaldı.

— Ajta ber. Bul bala özümızdın adam.

Kenesarı ekı top jasağın attandırdı. Bırın Ağıbjaj, ekınşısın Bajtabın bastap keledı. Ağıbjaj tobı kazır Karajar şatkalında. Erten Karkaralığa ötppek! Ağa sultan Jamantajdın ojdağı jıkısın ajdap eketpek! Kene oğan ak patşa jağına şıktı dep öte aşılı.

— Al Bajtabın kolı kajda? Onın betı kaj tus?

— Men Ağıbjaj jasağındamın. Batır aldımızdı barlap kel dep jıberdı... Al Bajtabın jasağı kejnırek. Şaması bügün tündeletıp jürıp, tan ata osı arağa jetpek. Betı sızdın aulı. Keneken onı Konırkuljanın kalğan malın ajdap kel dep jıberdı.

Konırkulja küpküren bop kettı.

— Özderı kanşa adam?

— erkajsısında jırma bes sojıldan.

— Bar bolğanı sol ma? — Konırkulja kaharlana kaldı. — Basınğan eken ebden! Kökelerın tanıtamın men elı? Ağıbjaj jasağı Karajar şatkalında dedın be?

— Ie, bügün tünde sol arada at tınıktırıp almak. Erten Karkaralı aspak...

— Jarajdı, — dedı Konırkulja, söjtı de sırtta turğan şabarmanına dauıstap, — Asılkerejdı şakır, — dedı. Ol kajtadan sarı jıgıtke burıldı. — Bajtabın menın jıkımın kajda ekenın bıle me?

Esırkegen engımenın tüp nuskasın bırden tısındı. «Ana kısısı kım eken? Bajtabın tobında Konırkuljanın közkulağı bolğan ğoj». Ejtse de, «ana kısılerın kım?» dep surauğa bata almadı. Üntünsız tındaj berdı.

— Sonda, menın jıkımdı kaj tusta dep joramaldajdı Bajtabın? — Konırkulja özının tübekteğı tığulı jıkısın eşkım bılmejdı dep ojlağan bolı kerek.

— Esıldın Ertıske karaj burılattın jerında desedı...

— Alda ekennın auzın urajındaraj, berın bıllıp otır eken ğoj!

— Ana kısı özı jasaktan bölne almajtın bolğan son, mağan sızge ajt degen tağı bır kupija sırı bar...

— Onın tağı ne sumdık?

— Osı aulı manajında sızdı torıp ebdıuakit degen Kenesarının bır kısısı jür. Oğan sızdın basımızdı alu tapsırılğan.

Konırkulja endı tıptı şosıp kettı.

— Kaj ebdıuakit?

— Burıngı özınızdın tölengıtınız. Kümıs degen kızın... — Semen ırjıja küldı, — bozbalaşılık etıp... netıp jıbergen körınesız...

El kulağı elu, Kümıske ıstegen Konırkuljanın jauızdıgın Esırkegen de estıgen. Tuğan karıdasın korlağandaj, ıštej öte kınjılğan. Öjtkenı ol bılıtır okuğa bara jatıp, mal basında otırğan ebdıuakıtın üjnen susın ıške. Sonda Kümıstı de körgen. Jas kızben bırekı auız sözge de kelıp, tıl katıskan. Onın körkıne rıza bolıp ketken. Sol Kümıske Konırkuljanın ıstegen korlıgın estıgende, Esırkegen ağa sultan del sol sette kolına tüsse ıške tepkılejtınde j bop aşılanğan. Sol Konırkuljası mınau. Onı ıške tepkılemek tügıl, özı oğan hatşı bolıp jurtkı ıstemek kujanatına kömektesıp otır. Esırkegen Konırkuljanı balağattap jıbere jazdap özınözı ezer bastı.

Konırkulja bırdeme ajtpakşı bolıp kele jatır edı, üjge ağa sultannın jasağının bastığı, uzın bojlı, kara murttı Asılkerej kırıp keldı.

Ağa sultan Semennın sözın oğan tegıs ajtıp berdı de, ojın tujıra bujırık berdı.

— Ağıbjadı Karkaralığa ötkızbej, jatkan jerinde kün bata basu kerek. Bızdın ıstegen jaksılığımızdı mına jıgıt Jamantajğa ajta barar. Bu da kazır jürıp ketedı. — Ol Esırkegendı nuskadı. — Elının şetıne jau jetkenın habarlar. Sosın sen bar sarbazdarınmen Bajtabındı tübekın auzında küt. Bıreunın jıbermej kırıp sal. Onı jajğastırğan son osı auıldın manın tegıs sıkkıp şık. Menı öltırmek bop torıp jürgen ebdıuakit küldı kajtıp kelgenımşe ustap alıp, kısendep koj. Jazasın kelgen son özım berem.

— El şetıne jau kelıp jatkanda... — Asılkerej kümıljı söjledı, — mümknın sız jürmessız...

— Jau el şetıne bügın kelıp tur ma? — Konırkulja jasak bastığının sözın jaktırmaj kaldı. — Jırma adamğa küşterın jetpese, nesıne at mınıp, karu asınıp jürsınder? — Ol «ebdıuakit andıp jür» degen sözden seskenıp kalğandı. «Men kelgenşe ol ittı jıgıtterım ustap alar, oğan dejın boj tasalaj turğan jön bolar», — degen ojğa kelgen. Sol sebeptı ağa sultan Ombığa tez jürıp ketıp, kalın orıs arasına jetudı durıs kördı. — Bız Ombığa tez baruımız kerek, — dedı ol jasak bastığına. — Onda bızdı budan da zor ıs kütıp tur. Barlık jauapkerşıkkıtı Asılkerejge jüktep, Konırkulja attanıp kettı. Jol bojındağı elı Kenesarı kurığı tüse kojmağan baj auıldardan at auıstırıp mınıp, suıt jürıp üşınşı künı tan ata Ombığa jettı.

Konırkulja bul kalada bırneşe ret bolğan. Burın munda neler akjarkın kúnderı ötken. Patşa ağzamnın en joğarğı satıda turğan mertebelı adamdarının talajımen kezdesken.

Ağa sultannın eslında osındaj kezdesulerdñn ekeuñ mengñ umıtılmastaj saktalğan edñ. Bñrñ 1829, jağni kazakşa Siir jılı, osı Ombı kalasındağı tñlmaştar mektebñnñ kırık jıldık merekesñne arnalğan saltanattı keş. Onda Sñbñr kazaktarı jajındağı erejenñ şığarğan patşanın on közñ Speranskıjññ özñ bar. Ken zalda ojnağan orkestr, bi, ojinkülñ... Konırkuljağa en alğaşkı ret orıs oficerñ — ştabskapitan atı berñlgenñ osı jolı edñ. Sodan berñ toğız jıl ötñptñ. Kazñr ol podpolkovnik. Ekññşñ este kalğan kün — aldınğı jılğı küz. Bul künñ bñr şetñ men bñr şetñ taj şaptırım tört kabat ak üjde Ombınñ kadet kopusı aşıldı. Bul tojğa da kazaktın ağa sultan, askan bajları şakırıldı. Tojdı knjaz' Gorchakovtın özñ bas

karğan. Özge ağa sultandardan görñ knjaz' Konırkuljağa erekşe köñlñ bölgen. Tñptñ bi bñtken kezde, zeulñm bñk zalda ersññkarsılı engñme kurıp jürgen akkukazdarşa sılandağan orıs dvorjandarınñ ejelderñ men sıptaj bop sendene kiñngen orıs oficerlerñññ aldında Gorchakov onı koltıktap ötken. Özge ağa sultandar kızğanğannan ñşterñ jarıla jazdağan. Sol jolı ğoj Gorchakov oğan:

— erñ ketse bñr jırma bes jılda kazaktın ulkızdarı da mınalardaj boladı, — degen janjağındağı ejelder men oficerlerññ körsetñp.

Sarı dalada köşñp jürgen kazaktar jırma bes jıl ñşñde mınalardaj boladı degen knjaz' sözñne Konırkulja tan kalğan. Ol ojın jasırmaj:

— Eger kazak bulardaj bolğısı kelmese ne ñstejsñz? — dep surağan.

— Onda, — dep Gorchakov ojlanbastan jauap bergen. — Ajuğa akıl üjretken tajak degen makaldı estñgenññ bar ma? Jerñnen, bilñgñnen ajrılğan kazak ajtkanğa könbej kajda baradı? Küşpen köndñremñz. Arkasına kamşı ojnatıp, soka jegñp, jer jirtudı üjretemñz. Kolajağın matap şñrkeuge kñrgñzñp, İisus Hristoska şokınuğa mejbür etemñz.

Gorchakovtın osı bñr aduındı tñk jauabı Konırkuljağa unağan. «Öz basımdı han etse, mejññ, kara kazaktı pñsñrñp jesñn. Odan menññ nem ketedñ? Al sonda...» Ağa sultan ojlına kaldı. «Sol küşteuden ne şıktı? Arka kazak ataulısınñ jartısına tajauı osı küşteuge könbej karsı köterññp otırğan jok pa? Jaksı. Kenesarını jojamız, bñrak kazak Gorchakovtardın ajtkanına köñp, ajdauna oponaj jüre kojar ma eken?».

Konırkuljanın esñne tağı da bñr uakiğa tüsñp kettñ. Ol kezde Konırkulja jas. Tobıl kalasında 1789 jılı tñlmaştar dajındajtın mektep aşıılğan. On besñde soğan kep tüsken. Onın aldına ekesñ Kudajmendñ şokınğan bñr tatarı jaldap Konırkuljağa ezermezer orısşa hat tanıtkan. Sol şokınğan tatar muğalñmñ kızıq adam bolatın. Kudajmendñ bajdın balasınan kñm şığatınñ kajdan bñlsññ, küjgen tomardaj karakoşkı, dörekñ Konırkuljanın

basınan sipap: «Okı, okı, kazak malajı. Rus jazıkısız jit' bulmi. Kazır puşkası kilse, sonınan Puşkinı kile, bızge kün rus kul'turasımen şıǵa», — dejtın.

erine, Konırkulja ol kezde puşkanın zenbırek ekenın uksa da, Puşkinın kım ekenın tısınbegen. Bes jıl ötkennen kejın ǵana barıp Puşkindı de bıldı. Bırak bul kezde ol kazak dalasında öz ükımın jürgızu üşın oǵan Puşkin emes, puşka kerek ekenın uktı. Sondıktan da ol Gorchakovtın «Ajuǵa akıl üjretken tajak, kazak elın de küşpen köndıremız», — degen sözıne namıstanbaǵan. Özının tılegı men Gorchakovtın tılegı bır ekenıne közı jetkendıkten kazak dalasına puşkanın köbırek keluın makul körgen.

«Mıne kazır özı de osı tılektın ajdaımen kele jatkan jok pa?» Aǵa sultan auır kürsındı. «Ie, ie, Karaötkel bekınısıne sol puşkalardı köbırek jetuın tılek etpek. Al sol tılegın gubernator orındar ma eken? Orındaǵa tııstı. Öjtkenı ekeumızdın de armanımız bır, jolımız bır».

Rasında da bul kezen osı ekı sumıraj tılektın asa bır uştaskan kezenı edı.

Konırkuljanın esıne kenet ekesı ajtkan bır eskı anız tısıp kettı. «Düniede ne kızıık?» dep suraptı Şıngışan bır künı özının nöker, nojandarınan. Bır batırı: «Düniede bürkıt salıp, tülkı ilgen kızıık». Ekınşısı, «ǵaşıık bol

ǵan suluındı kuşkan kızıık». Al üşınşısı, «altın takta otırıp jurtka emırdı jürgızgen kızıık», — deptı. Sonda Şıngışan: «Jok, bıımedınder. Kastaskan jauındı aldına salıp ajdap, katın, kızın bauırına basıp kuşıp, malmülkın talantaraj etıp tartıp alǵannan düniede kızıık eştene jok», — degen eken. Osı anız esıne tısıp ketken aǵa sultan atın tebınıp kalıp kenet kübırlep jıberdı: «Ata jauım Kenesarını tabanımnın astına salıp, Künımjan bejbışesın bauırına bır bassam, bügün ölıp ketsem de armanım jok».

Ekı jaǵı bırdej ujısa aǵaş ösken dangıl jolmen Konırkulja kala şetıne jetkende kajda tüserın ojlap sel kıldırdı. Karsı aldında minaret, Ombı musılmandarının meşıtı, onın ar jaǵında Ğabdırahmanulı Muhamed Şarif ahonın kızıl kırpıştın salǵan ken saraj üjı. Joldın kıre berıs sol jaǵında ǵajajıp saltanattı, tört kımbezde, bastarında altın jalatkan kıresı bar zeulım şırkeu, odan solırak, alanın ar jaǵında kasına azırak tal ekken generalgubernatordın ekı kabat ak üjı — saltanat sarajı. Kök temır töbesinde tatar kızdarının basına kietın takıjası terızdı, jınışke terezelerı tört jakka bırdej şıkkın, tört burıştı, gubernatordın jumıs ıstejtın bölmesı... Tömende bırneşe jupını kelgen, aǵaştan salǵan jatak üjlerı. Odan erı şırkeumen jalǵasa tastan, küjdırgen kırpıştın kalaǵan sendısaltanattı ekı kabat, üş kabat üjı ülken kala jatır...

Konırkulja ahondıkkıne tıusudı ujğardı. Muhamed Şarif üjünde eken. Kuşağın jaja karsı aldı. Sol künak Konırkulja ahonnan Ombı oblısının bas

tığı Talızinnın aaurıp jatkanın estıp, generalgubernatormen jeke söjlesedı ekenmın dep kuanıp kaldı.

Konırkuljanı ertenıne generalgubernatordın özı şakırtıp aldırđı. Akmola bekınsın Kenesarıdan korğaj almağanın ajıp körgen ağa sultan kenet jüreksınıp, gubernatordın saltanat sarajına Muhamed Şariftı erte bardı. Bırak Gorchakov tek Konırkuljanı kabıldadı. Generaldın atultantı — uzın bojlı kornet «kırınız» degennen kejn, kabıldau bölmesının kara bılğarımın kaptalğan eslgın ağa sultan kobalji aştı. Bölme özıne burınnan tanıs. Kırık kulaş ken, bıkk zal. Sarı safjan bılğarımın tıstalğan, arka ağaştarı ojulan

ğan jumsak orındıktar. En tübünde, jasıl şuşamen japkan, örnektı, zıldej stol. Kabırğasında Bırınş Nikolaj patşanın polkovnikk derejede türegelıp tısken surettı. Eşekejlengen töbeden tömen salbırağan jaltırağan jez baulı şam kojatın aspalar... Stol üstünde altın jumırtka terızdı sija saurtın tujağımın basıp turğan, kos kanatın kere jajğan kara mramor tastan jasalğan ekı bastı samurık kus. Kelgen adamnın susın alajın degendej general samurıktı eskk jakka karatıp kojıptı. Eger karsılık eter bolsan, tırnaktarı kanjardaj, kankujlı, ajbındı kıran «şank» etıp köterıllıp, bas salğalı turğandaj. Ken zaldın ışık kandaj ızğarlı bolsa, kus tısı de sondaj ızğarlı. Iesı osal kısı emes. Rossija patşalığının Sıbırdegı auzınan ot bürkkken kandı balak jendetı.

Bölme iesı knjaz' Gorchakov — Batis Sıbırddın generalgubernatorı. Kırpıdej tıkkrejgen kıska şaştı, edırejgen jiren murttı, ak boz, tısı suık kısı. Ol Konırkuljanı stolının ar jağındağı Bırınş Nikolaj suretının ajasında turıp kabıldadı. Özı de otırğan jok, Konırkuljağa da otır demedı. Basın izedı de kojdı. Ağa sultanğa ol bırden «kazak dalasında bolıp jatkan bülınşıkke sen de ajıptısın», degendej sus körsettı. Konırkulja ıştej ebıgerlene kaldı. «Bese, menı kelmej jatıp nege ızdetıp jatır dep edımau, urıspak eken ğoj, tek ursıp kojsa ğana jaradı...».

— Podpolkovnik Kudajmendin, — dedı Gorchakov bırden resmi sözge kırıslıp, — Ombığa jaj kelmegenındı bıllıp edejı şakırttım. Kazak dalasında bolıp jatkan bülınşıkktın jejı bızge ebden melım. Horunjij Karbısev Akmola bekınsınen kalaj ajırılğandarındı bajandağan. Patşa ağzam aldında borıstarındı aktaj almağandarın üşın senderdı sotka beru kerek edı, bır jolğa keşırdık. Endı bızden ne tılejsın, sonındı ajt. Jene kıska türde. Uzak jırdı tındauga uakitım jok.

Knjaz' del kazır şınında da asığuda edı. Generalgubernator it kumar jan bolatın. Bıtır Londonnan edejı aldırğan ağılşın setterı tukımdas kanşığı keşeden berı aurıp kalğan. Tomskıden arnaji şakırğan derıger Ombığa jana ğana jetken edı. Onı itıne özı aparıp körsetpek. Knjaz' soğan asığulı. Süjıktı kanşığı aurıp jatkada, kazaktın bıır ağa sultanımen mıljındasıp, uakıt ötkızudı jön körmedı. Sondıktan generalgubernator engımenı tıkesınen kojdı. Mundaj kelte kabıldaadı kütpegen Konırkulja sasıp kaldı. Gorchakov tıptı söjlespej ketıp kalar dep korkıp:

— Generalgubernator mırza, — dedı ağa sultan kelgen şaruasının tok eterın ajtıp! — Kenesarı künnenküğe küşejude. Bııl kıs onı kurtpasak, kelesı jaz boj bermej ketı mümkın.

— Kalajşa?

— Torğaj bojin jajlağan kalın Kıpşak pen Irgız, Elek, Embı özenderının manındağı Kışı jüzdın köp rularının oğan kosılıp ketu kaupı tuıp tur. Büjte berse bar kazak Kenesarı tuının astına jinalu mümkın.

— Mundaj akımak halıktı körsemşı, — dedı Gorchakov mıkıldaj külp, — Rossija patşalığı kazır kazak jerinde mıktap turıp orın teup alğan jok pa? Manızdı degen audandardın berinde de bıız özımızdın bekınısterımızdı, forpostarımızdı salıp boldık. Endı patşa soldattarın bul aradan bıır Kenesarı tügıl, mın Kenesarı da kua almajdı. Abılj kezındegejdej emes, kazır kazak elıne degen Rossija patşalığının sajasatı özgergen. Osını akımak kazak bıımej me? Al senın Kenesarında akıl bolsa, kazak halkına emes, Rossija patşalığına kolajlı jol ızdep, bıızge bas urmas pa! «Rossija patşalığına protektorat retinde bağınuğa karsılığımız jok, bıırak bıızdın eldıgımızdı saktap, sajası bostandığımızğa, jerımızge timejtın bolsandar eken» dep ol mağan bıırneşe merte hat jazdı. Bundaj esalandı körsem bujırmasın! Patşa ağızamğa bağınu degen söz — sajası bostandığımıdı joğalttım degen söz emes pe?! Sondıktan da men bıızdın tınıştığımızdı buzğan adammen kelısım söz jürgızudı özıme ujat körıp jene patşa ağızamğa üntünsız bağınudın böten baska şart kojuına eşbır ümıtı kalmasın dep edejı hattarına jauap bermej kojđım.

— Durıs etkensız, gubernator mırza.

Gorchakov aldında turğan Konırkuljanı adamğa sanar emes. Süzetın bukadaj basın tömen tukırtıp, öz ojın aşık ajtıp jatır.

— Bız kazak elin tek otarımız dep kana sanajımız. Kımdekım buğan köngısı kelmeşe, onı karudın küşimen köndıremız. «Azamattarmen kelısımge keludın en durıs edısı — olardı korkıtıp ustau». Bul pıkkırdı soğıs ministrı Chernısev mırza da makuldajdı.

— Bızdın de tılegımız sol emes pe? Tek karulı küştı tezırek şığarsanız dejmız.

— Kenesarı köterılsın tüptamırımen kurtu jönünde kazır arnauı soğıs josparı jasalıp jatır, — dedı Gorchakov, — köp uzamaj karulı küş te şığarıladı. Kazak dalası Kenesarı karakşılarnın da tazartıladı. — Kenet generalgubernatordın esıne auru kanşığı tüsıp kettı, ol endı asığa bastadı. — Özge şaruanızdı oblıs bastığı Talızın mırzamen söjlesınız. Koş bolınız.

Konırkulja salı suğa ketıp üjden şıktı. Aurıp jatkan Talızının peterıne barıp jolıgıp, üş künnen kejin elıne kajttı.

Ağa sultan bu jolı Talızınen kömekke nebarı jüz soldat alğanımen, kelesı jaz Kenesarını bırjolata kurtatın kalın esker şığatının estıp, köndı sel ornıgajın dedı. «Kıs bolsa kelıp kaldı, al Kenesarı kısta şabuığa şıkpajdı. Bırensaran jasakka mına jüz soldat pen öz küşım de tötep bere aladı». Bırak ol el şetıne jeterjetpestenak eneküngı Ağıbjaj men Bajtabının aulıdı şaup, tübektege bar malın ajdap eketkenın estıdı.

Okiğa bılj bolğan edı.

Esırkegen jas ta bolsa sanası erte ojanğan jıgıt edı. Kalada orısşa okıp, hat tanıp, közı ejepıteür aşılıp kalğan. Özımen bır mekteptegı kej balalardın «jajlauımızğa bııl soldattar bekınıs salıptı, endı aulımız erı karaj kumğa köşetın şıgar», — degen sözderın estıp, tübı patşa otarşılık sajasatı elıne kolajlı timejtının tüsıne bastağan. Onın üstıne Kenesarı men onın batırları jajında estıgen erık engımelerı de bala jıgıtın köndın elıktıretın. Esırese Şubırtpalı Ağıbjaj batır jajındağı anızdar kedımgıdej kanın kızdırıp, kijaına ot tastajın. Ağıbjajdın sondaj jau jürek batırlıgın maktanış etetın, öjtkenı Şubırtpalı oğan atalas ru. Endı sol Ağıbjajdın basına kauıp töngenın bılıp, ne ısterın bılimej, ebden küjngendı. Ejtse de, nağası apasının aulında budan erı jata berudın jönsız ekenın bılıp, Konırkulja Ombığa attanısimen bu da serıkterın ertıp, öz elıne jürıp ketkendı. Bular aulı şetıne şıgarşıkpastanak aldarınan bır kojan ojğa karaj zıta jöneldı. Kılın esersoktau jas jıgıttı elgı kojandı kuıp berdı. Esırkegenın atı özgelerın atınan uşkırlau bolğandıktan, serıkterınen ozıp ketıp, kojandı jeke kudı. Akırında kojan Esıl jağasındağı bır kalın taldın ışne kırıp jok boldı. Bırak Esırkegen kojannan ajırılğanmen, soğır taldın tübünde tünı boji Konırkuljanın aulın torıp, kazır tınıgıp ujıktap jatkan ebdıuakıtın üstınen şıktı... Tarsıldatıp kelıp kalğan at dübırınen ebdıuakit

şoşıp ojanıp janındağı şokparına jarmastı. Kılı toktağan Esırkegen selem berıp özınıın jau emes ekenın ajttı. Ebdıuakit jas jıgıttı şıramıtıp, tanığandaj sekıldendı. «e... Masan bidın urpağı terızdısn... Asıldın sınığı, şuğanın kikımı ekensın ğoj, aldamassın», — dedı. Bul kısınnın kım ekenın bılgen Esırkegen özınıın tanertengı jılıpık sarıdan estıgen sözn, Ağıbj tobın Karajar şatkalında jatkan jernde basındar dep nökerlerne Konırkuljanın bujrğanın jasırmaı ajtıp berdı. Söznın ajağında: «Janımda joldastarım bar. Mağan burılığa bolmajdı, sız Ağıbj batırğa jetnız. Jene Bajtabın jasağında Konırkuljanın adamı bar, sonı da kulağına salınız. Özünüz de sak bolınız, aul torıp jürgenındı Konırkulja jıgıttı bıledı», — dedı. Esırkegen estıgenın ajtıp bola bergen keznde ojattan joldastarı da körındı. Bala jıgıt ebdıuakit analardın közıne tüspesın dep, serıktıne karaj tura şaptı.

Konırkuljağa barğan jıgıttın tüsın surauğa ülgırmegenıne öknıp, ebdıuakit, Esırkegen ketısınenak köp keşıkpej, kalın tal ışındegı bajlaulı atına mıne sala Karajar şatkalındağı Ağıbjğa jöneldı. Ağıbj sol künı aldıartın barlauğa tört adam jıbergendıkten, kajsısının Konırkuljamen habardar ekenın ajırata almaj, amalsız Karajardan jedel köterılıp, kün bata Bajtabının jasağına kelıp kosıldı.

At kulağında ojnağan elu jıgıt tan sız berıp kele jatkada tübektegı ağa sultannın jılıkısına tidı. Akılağın ağızğan Ağıbj men Serkesanın sekırtken Bajtabınğa kım şıdasın, kos batır alğaşkı ajkaskandaak sojıldı ondısoldı sıltep, karsı şapkan Konırkuljanın jüz nökerının on şaktısın bırden tüsılıp kettı. Söjtkenşe şubatıla artındağı elu jıgıt te jettı. Tek suır ınıne ajağın suğıp alıp, astındağı atı aksap Ojar ğana kejn kaldı. Kenesarının urıska ebden şıkkkan jıgıttıne jemejemge kelgende ağa sultandardın nökerlerı şıdap körgen emes. Bul jolı da solaj boldı. Betpebet kep karsı şapkanda Ağıbjdın mısı jendı, Asılkerejdın bırneşe kajrattı nökerlerı sojılğa jıgıldı. «e» degenşe bolğan jok bırneşe at ojnap şığa berdı. Sultan nökerlerının alıspaj jatıpak berekesı kettı. Köp keşıkpej olar tımtırakaj kaşa jöneldı.

Öz jasaktarınan tek on şaktı sarbaz ğana jaralangın Ağıbj men Bajtabın tübektegı kök alanın tajlıtajağın kaldırmaj ajdap elderne bet aldı. Jasınan ağa sultan Jamantajğa öşpendı Ağıbj bu jolı Karkaralını şaba almajtının bılıp, amalsızdan Bajtabın jasağımen bırge kejn kajttı.

Bar malınan ajırılğan Konırkulja jaman kinaldı. Onaşada at jalın kuşıp jılap ta aldı. Malsız ağa sultan bop uzak otıra ala ma, esırese osı kauıp jüregın udaj aşıttı. Tek ajkasta ebdıuakit tölengıttın sojılğa jıgılıp kajtı bolğanın estıp, könnı ornıktı.

eş adammen söjlespej kabağın kars jauip sır şaşpaj kara sudaj tuna kaladı, ne bolmasa kauıpkater basına töngen korkınışpen ojnaj bastajdı. Mundajda ol ajalsınnan tek öz basın ğana emes, sonınan ergen karaşısın da, kasındağı batırların da, ağajıntuıskanın da saktap kalmajdı, eşkajsısın ajamajdı. Bul Kenesarının jürek tolkınının kobaljuının, janına batkan auır sırdın şeşuın taba almaı kinaluının en anık belgıı. Kenesarıda mundaj jağdajda mejmönkeleu, bıreudın könıne karau degen bolmajdı, tık ketedı. Ol bügün de osı edetıne köştı.

Kün batıp bara jatkan kez edı. Maldın uşuimen auıl üstı kündegısındeı azankazan. Auıl sırtında tartkan kuraj küjı, belesten asa kürsıne salğan jılkışı enı, batıp bara jatkan altın künge joktau ajtkandaj bırtırıl munlı, kasırettı edı.

Japar, Tajşık, Ahmet, Omar, Ospan, eubekır, Sızdık, Jekej attı segız ulının bıır bes jasar Sızdıktı ertıp Kenesarı ak ordasınan şıktı. Üstınde tüje jün jenıl şekpen, kışkentaj kezdıktı bılgarı kınalı belınde kümıs belbeu. Sızdık turımtajdaj şapşan, Kenesarının auzınan tuskendeı ak sarı bala. Ekesı bunı özge uldarınan jaksı köredı. Tentek, kışkentajınan jau jürek, pışak, tajakka üjırak.

Esık aldında anandaj jerde turğan Jüsıptı kördı de:

— Jüseke, jürınız, auıl sırtına şıǵıp azırak seruendep kajtajık, — dedı Kenesarı koj mınıp ojnağısı kelıp turğan Sızdıktın bılegınen ustap jıbermej.

— Makul.

Jauğa attanğanda bolmasa, Batırmurat auıl arasında Kenesarını küzetpejın, mundajda sultandı bakılauşı, küzetuşı Karaülele. Ol auıl sırtına karaj ketıp bara jatkan ana üşeuğ kördı de, üntünsız sondarınan erdı.

Kenesarının balasının bılegınen ustap jıbermej kele jatkanın anğarğan Jüsıp art jaktarındağı bas jendettı körıp kenet abırjı kaldı, jüregı attaj tulaj jöneldı. «Japırmaj, mına jas balanın bıır jazıǵı bolmasa nettı?.. Karaülele bostanbos ermese kerek edı...»

Bul üşeuğ kara şuğadaj majlı topıraktı sajın jağasındağı bıır adırdın üstıne kep toktadı. Kenesarı kejınrek kalğan Karaülele kolin bulğap şakırıp aldı da belındeğı kümıs kezdıgın suırıp:

— Uşın joğarı karatıp mınanı ana jerge köm, — dedı.

Kul ajtkanındaj etıp almas kezdıktın uşın ğana kılkitıp tegıs topırakka kömdı.

Kenesarı endı balasına burılıp:

— Batır bolğın kele me, Sızdık? — dedı.

Balanın jüzı jajnap kettı.

— Naurızbaj kökemnen de askan batır bolam.

— Onda jügürüp kelüp, mına ötkür kezdiñ üstüne keudendü tösej kula! Eger korıkpasan batır bolasin.

Bala közinde sel seskengendik bir sezim jark etti de, zamatta söne kaldı.

— Keudeme kırıp ketpej me kezdiñ?

— Batır bolar adam keudeme kezdiñ kiredü dep korka ma?

Sızdık teris burıldı da jügürüp keletin jerge karaj jüre berdü. Jüsüp terlep ketti. «Japırmaj, mundaj da tas jürek eke boladı ekenau! Bes jasar balanın batırlığın jalanaş kezdiñke kulatıp sınaj ma eken kısıñ? Jazım bolsa kajtedü?... Jok, balanın köñüñ daualamas!»

Sızdıktın jürisü silbir, elü jerden basın bir kötermesten ketip baradı. Kenesarı kenet tez kimıldap kezdiñke suırıp aldı da, ornın kezdiñke turğandaj tompajta kojdı. Jüsüp endü ğana «üf» dep demin aldı. «Bese, neşe bügün tas baur bolsa da eke degen körer közge öz balasın pışakka jıǵar ma! Endü tüsinñkti. Ejtse de balaǵa bul ülken sın eken. Ekenin katıgez mınenezin biledü, rasimen jüregü daualap kezdiñke kular ma eken? Kulamasa, erine, Kenesarıǵa bul balanın eş kadırı kalmajdı. Ondaj balanı ol balam dep sanamaı mümkin. Sultan tukımı kaskır tektes dep jurt nege ajtatının endü uktım. Bular katarlarında tek küştilerın ğana saktajdı eken...»

— Jetedü, Sızdık, — dedü dauıstap Kenesarı. — Kene jügür!

Bala dereu burıldı da, jügüre jöneldü. Toktar emes, jajsılıkta serdikterimen jarıskandaj aǵıp keledü. Jüsüp bajkap tur, tek tajaj berip, kezdiñke şaşılgan tompiǵan jerdü möşerlep karaǵan kezde ğana közinde seskengendik bir sezim pajda bolıp sel jumılıp ketti de özünin osı bir bolmaşı korkaktığına ızalanǵandaj, ekü közü kajtadan şoktaj jajnap alǵa karaj atıla tüstü. Sol jügürgen betinen toktamastan tompajǵan jerdin üstüne delmedel jetip kökiregün tösej kuladı. Kulaǵanı az bolǵandaj birekü ret aunapaunap jiberdü de türegeldü. Kenesarı balasının erligüne riza bolǵanın jasıra almaj, janına bardı. Bırak süjgen jok, tek uzun sausaktarimen mandajinan birekü merte sipap:

— Apana bara ğoj, — dedü.

Sızdık naǵız bir jeliden bosanǵan kulındaj aulǵa karaj ojnaktaj jügüre jöneldü. Kenesarının ımına tüsingen Karaülek te endü aulǵa karaj bettedü. Töbe basında tek sultan men hatşısı ğana kaldı. Jüsüp özünözü ustaj almaj:

— Naǵız kökjal boladı! — dedü zımırıp jügürüp bara jatkan Sızdıktın sonınan karap.

Kenesarı mırs etip külip jiberdü.

— Nege küldünüz?

— Özüm de Sızdıktan köp ümütümün. Özge balalarım bür töbe de, Sızdığım bür töbe. Al külgen sebeblüm: Abılaj atamnın tüsün joriğan Bukar jıraudın sözlü esleme tüsüp kettü. Senün Sızdıktı kökjäl börlü boladı degenün sol kışının ajtkanına del kelüp tur...

JüsüpIosif Gerburt kazak arasındağı san aluan ertegü, ulağattı sözdün köp ekenün burınnan biletün. Jene olardı kumarta tındajtın. Retü kelse jazıp ta alatın. Bu jolı da sondaj bür jejtün şetü körünüp kalğanına kuanıp kettü. Töre tukımı özderünün kupijasın baska jurtkä köp ajta kojmajtının bılse de:

— Kandaj tüstü ajtasız? Bukar jırau ne degen eken? — dedü sultandı söjletkışü kelüp.

Kenesarı belsüngen jok, engümesün bastap kettü.

— Atamız Abılajdı üş jüzdün igü jaksıları boz bienün sütlüne şomıldırıp, ak kigüzge orap, han ğıp kötergen kününün tününde ol bür ğajajıp tüs körüp şığıptı. Bukar jıraudan jorun suraptı...

«Astımda Jalınkujırık jüjrlügm bar. Sariarkada seruendep keke jatır edüm, — deptü han Abılaj, — aldınnan bür arıstan tura kaştı, kuıp jetüp, aldaspınımnen üşün jarıp jüberüp edüm, arıstannın üşünen bür jolbarıs şıktı da tura jöneldü. Jolbarıstı da kuıp jetüp aş baurınan orıp jüberüp edüm, üşünen bür kökjäl kaskır şığa keldü de tura kaştı. Kökjäl kaskırdı da kuıp jetüp, üşün tılıp jübergenimde, odan bür kızıl tülkü ata jöneldü. Kızıl tülkünü de kuıp jetüp karnın osıp kalğanımda üşünen kurtkumırska, bakaşajan, jılankesürtke aktarıla tüstü... Bırak bular menen kaşpadı, berü bijnaj kelüp, atımın saurına, jalına jabısa bastadı. Şoşınğanımdan ajkajlap jüberüp, ojanıp kettüm. Jorun ajtı osı tüsümün, jırauım», — deptü Abılaj han.

Sonda Bukar jırau bıaj dep joriğan eken:

«Jalınkujırıkka müngeün — han tağına müngeün. Al aldınnan arıstan kaşsa, senen arıstandaj ajbarlı ul tuadı eken. Odan tuğan bala da jolbarıstaj kajrattı, jürektü boladı eken. Jolbarıstan tuğan şöberen de kökjäl kaskırdaj jürektü jaratıladı eken. Al kökjäl kaskırdın balası, törtünşü urpağın, kızıl tülküdej zamanına karaj ku, teslkoj keledü eken. Al kızıl tülküden erü karaj tarağan tukımın bakaşajan, kurtkumırska, jılankesürtke sekıldenüp uaktanıp ketedü eken», — deptü.

Eger Abılajdan tuğan arıstan menün ekem Kasım töre bolsa, odan tuğan jolbarıstı özüm desem, menen tuğan kökjäl kaskır elgü Sızdık emes pe? Janağı kılığı Sızdıktın kökjäl börlü bolatının körsetpej me? Özün de sonı anğarıp kalğan joksın ba?

Kenesarı eldenege könnü bölünüp kenet toktaj kaldı. «Al kökjäl kaskırdan tülkü tuuğa tılıstü ğoj, tüs jorun durıs bolsa, solaj terlzdü... Özünüz soğan senesüz be?» — dep surauğa

Jüsüpün batılı barmadı. Ol erine del osı minutte Sızdıktan tuğan Jünüstün kızıl tülküdej ku keletünün kajdan bılısın, tek Bukar jıraudın Abıaj tısın elgüdej jorığanına tan kaluda edı. «Tüs jorı durıs. Kasım töre — arıstan, odan tuğan Kenesarı jolbarıs, al bul Jolbarıstan tuğan elgü Sızdık şın kökjal bolğalı tur. Odan kım tuadı? Şınımnen Bukar jırau ajtkandaj künün köru üşün zamanına karaj bejümdelgen, jaltarma bür kızıl tülkü dünüge keler me eken?» Jüsüpün ojın tağı Kenesarı buzıp jüberdı.

— Je, Bukar jıraudın engümesün koja turajık, — dedı ol kenet, köpten berü könnünde jürgen bür sırdı kozğası kelıp, töbe üstüne jantaja jata berıp, — sen de otır, Jüsüp, — dedı. Söjtü de engümesüne kajta kırılsıp kettı. — Sen böten jurttın balasısın, Jüsüp... Jasın kış bolğanmen köptü kördün... Ak patşanın tajağın Bölşe halkı kazaktan burın jegen terüzdı. Sondıktan sender bızden görü bılığırınder... Bılığır bolmasan Rossija patşası senı sonau it ölgen jerden mınau ku dalağa ajdar ma edı.

— Küş kolında turğanda, özüne karsı adamdı patşa nege ajasın...

— Ie, ol solaj ğoj... Al men senımen keneskım keledı. Şın dos bolsan ojındağını jasırmaj ajt.

— Suranız. Jalğan ajtpauğa ant etejün.

— Jok, antının keregü jok. Men sağan onsız da senemün. Öjtkenü ekeumız de Rossija patşasınan korlık körgen jandarmız. Tılegümız bür, nietümız bür, bürümızdı bürümız aldağa tilstü emespız. Al surajın degenım... Özü körüp jürsün, Jüsüp, ot sala bılısen patşağa karsı kazır bükül Sarıarka köterüuge bar... Ereüü jalını budan da örşüp ketüü мүmkün...

— Durıs ajtasız.

— Al bız de şırığa tüsemız. Eger Orta jüz tegüs köterülüp, oğan Kış jüz kosılsa... Bunun özü kırıuar küş koj. Söjtse de... — Kenesarı ojın ajta almaj tağı da ündemej kaldı. Tek azdan kejlün ğana barıp kinala, — osınıımızdın berü tübü boska kan tögu bolmaj ma? — dedı, — jarajdı bar kazak bürlestük delük, sonda ak patşağa ajtkanıımızdı üstete alamız ba?

«Kenesarının bul kümendanuı bos kümendanuı emes ekenün Jüsüp bürden tısındı. Erine osı bılığı jazdağı jenısterden kejlün baska adam bolsa, lepürgen üstüne lepüre tüser edı. Al Kenesarı... Jok, jok, bul jaj kazak emes, bunda bür elge ağa bolarlık akıl bar. Etten! etten! Elü kışkentaj jurttın ardaktı uldarının dankı da kışkentaj. Del osı şokşa sakaldı, şegür köz kazak, Evropa elderünün kolbaşlılarının kajsısımnen salıstırsan da batırlık, ajlakorlık jağınan kem sokpas edı, bürak kışkentaj halıktın ulı... Al jerü köp... Sol köp

jerde osinaz az ğana jurttın basıp otıra almajttının bılmeje me bul? Bulardın ajaldarının öze de osı korğap jürgen jerlerinde emec pe? Bügün üjtıpbüjtıp aman alıp kalğanmen, erten berıbr sol jerden ajırıladı. Öjtken bular sanı az halık... Osını nege tısınbejde bejbak? Dos jılata ajtadı, duşpan küldıre ajtadı. Şın könden surap otır ğoj, ne bolsa da şındıktı aldına aşıp salajın».

— Ak patşağa, — dedı Jüsıp Kenesarının sözıne jauap berıp, — berıbr ajtkandarındı ıstete almajsındar.

— Nege?

— Kazırgı Rossija budan jüz jıl burınğı Rossija emes. Kazır ol kazak jerıne ebden baur basıp alğan. Karuı da, eskerı de köp. Kazak halkı kanşa er jürek halık bolğanmenen, Rossija patşalığına karağanda ajdaha aldındağı köjek terızdı, kalaj jutam, kaşan jutam dese de kolınan keledı. Senın ereuılıne karsı ajına bes jüz soldat şığarıp, on jıl küresu de, elde bır jolı on mın esker şığarıp bır ajda kurtu da — oğan berıbr. Sender kögendeuı kojsındar, kaj uakıtta sojıp jegıs kelse ak patşanın erkı. Del bügün Rossija patşası senın köterılısne şın men berıp otırğan jok, tentek bala erı ojnajdı, berı ojnajdı, sosın kojadı dep ojladı. Senı ol şın kauıptı jau sanamajdı. Sondıktan hattarına da jauap bermejde. Berıbr tübı jenetılne onın köze anık jetedı.

— Özım de solaj ojlamın...

— Onda nege urıs aştın?

Kenesarının köze kenet jark etdı.

— Sonda sen mağan bauızdağalı turğan koj terızdı üntünsız öle ğoj dejsın be? Jok, men olaj öle almajmın. Jolbarıs koj emes. En bolmasa jauına şaup ajal tabadı. Eger men Ajşuak, Kudajmendı, Jantöre, Ueli balaları sekıldı üntünsız Rossija patşasına mojin usınsam, erten ürımbutağım ne dejdı? Menı de satılğan köp sultannın bırıl edı demeje me? — Kenesarı kenet şarşap ketkendeje köznı jumdı, — kazır jenılp ajal tabuğa barın, bırak urpaktarım aldında atımdı adal saktağım keledı.

Jüsıp mırsmırs küldı.

— Üş jüzdın basın kosıp kazağımdı jeke memleket etemın degen armanınız üşın urpaktarınız alğıs ajtadı dep senesız be?

— Senemın. Sol üşın jan beruge barın. Elde menın munım kate me?... Menın erığıme urpaktarım karğıs ajtadı dep ojlajsın ba?

Jüsıp tıke jauap kajırmaj akırın kürsındı.

— Menınşe Abılj hannın tısın Bukar jırau durıs jorığan terızdı.

— Jok, — dedi Kenesarı kenet tünere tüsüp, — Abıaj atam Üş jüzdün basın kosıp, kazaktın erkındıgın saktap, jeke el etemün degen han. Onın tüsüne de osı halık turğısınan karau kerek.

— Ie, sonda?

— Abıaj hannın aldınan kaşkan arıstan — ol balası Kasım törenün kezindegı halık. Onın ıñnen şıkkın jolbarıs — ol mınau menün kezimdegı batır jurttın jolbarıstaj jürektı ekenı berünözge de ajan... Budan kejün, elgı Sızdık tentegımnün er jetüp, jauımen alıskın kezinde de kazak halkı eldıgın de, erlıgın de joğalta kojmajdı... Kökjal kaskırdaj jauına talaj şabadı. Bırak, kaskır arıstan da, jolbarıs ta emes, kanşa kökjal bolsa da aulajmaktan uzaj almajdı... Odan kejıngı elım «sabasına karaj pıspegı, sakalına karaj ıškegı» degendej zamanının ıkpalına karaj tülkı bolmaska amalı bar ma? Al ol tülkı kulıktı elımnen kejıngı urpak bakaşajan, kurtkumırska, jılankesırtke terlızdı kekırşükırge ajnaladı. Ol ol ma, Abıaj hannın osı besıñşı urpağı kezindegı osı kurtkumırska, bakaşajan, jılankesırtke sekıldı jurttın, erten osı menün ıslıme karsı şabadı. Sondıktan kazır halkımın uaktanbaj turğan jolbarıstaj kajırılı kezinde armansız kimıldap kalım kerek!

Kenesarının közı kantalap, ak sarı jüzı kürenıtıp kettı. Jüsüp bajau jauap kajırdı.

— Bukar jırau Abıaj urpağının besıñşı buını uaktanıp ketedı dese, ol bır serı. Han urpağı desek te, ol boljau bır tukımğa ğana jatadı... Al bükıl kazaktı sondaj bolıp ketedı deuge kandaj sebebnız bar? Eger sebebnız jok bolsa...

Kenesarı özıne karsı kelgen kaşkın sözıne aşulana kaldı.

Al aşu üstünde Kenesarığa kan tögu onaj şarua ekenın Jüsüp jaksı bıldı. Ejtse de Kenesarımen bırızdan berı talaj tar jol, tajgak keşudı basınan bırge ötkızgen nesıl er jürektı jıgıt taka sasa kojmadı. Sabırmen sızlep:

— «Bolğanda aşu pışak, akıl tajak. Sol tajak kemi berer jonğan saın», batır aşudı akılğa jengızınız! Men tutas bır halık uaktanıp, er jürektıgı jojılıp, ilegen terıdej bolbırıp ketedı degenge senbejmın... Tıkenek şıkkın jerge tıkenek şığadı, gül ösken jerge gül ösedı.

— Al gül jajılıımın aram şöp basıp keter bolsa ne ısteu kerek?

— Onda... otau kerek.

— Durıs ajtasın. Özıme ermegen auldardı şapkanımda men de sol aram şöpterdı otap jürmın degen ojdamın. Bırak öz sausağındı özın tegıs kese alasın ba? Onın da bır jauabı bar emes pe?

— erine.

Kenesarı kürsündü.

— Al jauaptan korıksan, jeründü aram şöp basıp ketedü.

— ejtsede, — dedü Jüsüp. — Almas narkeskendü kanşa bölşektesen de er bölşegü sol almas kalpında kaladı. Batır elden batır er tuadı. Bırak engüme onda emes, baskada. Köp korkıladı, teren batıradı. Sol köptün korkıtatının aldın ala boljağan kart Asan Kajğı da tüsüngen. Kol bastağan akıldı, batır Kenesarının kalaj ukpajtınına tan kalam. Rossiya imperijası kazır Kıtaj, Kokan, Hiua, Bukardan anağurlım küştü. Jene kazak jerünün denü kolında. Tübü, erü ketse bür elu jılda bükü Sariarka, Sır boji, Manğıstau, Üstürt, Jetısudın berün baurına basatını sözsüz. Sonda ne dejsün? Kım küştü bolsa, jurt sonın sözüñ söjlejdü. Al küştü kım? Ak patşa! Ol özüne karsı sojıl kötergen Kenesarını maktaj ala ma? erine, maktamajdı, jamandajdı. Patşa jamandağan adamdı Abıaj urpağının besünşü bunı da jamandağa mejbür boladı. Öjtkenü kımın kolında küş bolsa, özgenün sonın sözüñ söjleü ömür zanı, koğam zanı. Tek bul kasıretten kutıludın bırak jolı bar. Ol jol — uak halıktı kanauşı patşa üstemdügün Rossijanın özünde joju. Al ol kün kaşan keledü? Mıne engüme kajda! Oğan dejün Abıaj han atan terüzdü patşağa bağındım degen sözben köz bojap, kazak elünün teuelsüzdügün saktatıp, jeke memleket etemün deün, kur bos kijal. Ondaj erkelıktü kazırgü zaman kötermejdü.

Kenesarının aşu sel tarağandaj, bırak elü de kabağı katınkı.

— Degenümızge jete almajtınımızdı biledü ekensün, bızge nege kosıldın? Dalağa tastaj almaj jürgen janın bar ma?

— erine, tastaj almaj jürgen janım jok, — Jüsüp akırın kürsündü, — teuelsüzdük üşün küresudün ne ekenün men jaksı tüsünemün. Öz jurtımın basınan ötken kajğılı hal... Al senderge janım aşıdı. Kolımnan kelse akılımdı ajtıp, jerdemümdü beremün be dep edüm... Bırak onım bolar emes.

— Nege? elde bız durıs akılındı tındamadık pa?

— Jok, ajıp senderde emes. Köterülsterüne kosılğandağı ojım, ekü ulttın jakındasuına deneker bolu edü. Jerünen, teuelsüzdügünen ajırıla bastağan kazak halkının kanının boska tögümeün arman etüp edüm. Bırak ol ojım kolğa tüspes sağım eken. Batis Sübır generalgubernatorı knjaz' Gorchakov ta, Ombı oblısının bastığü graf Talızın de sendermen bejbütşük bütüm jasar türü jok. Olar kazak dalasın tek kana mıltıktın küşmen alıp, bejšara eldü tabanının astına saludı köksepe otr. Mundaj jağdajda talas kan tögüspej şeşülemejdü. Kazır kazak halkının basına en bür auır kün tuğalı tur. Al mundaj

jağdajda men senderdñ kalaj tastap kete alamin? Bñr kemege mñndñk, òlsek bñrge òlemñz.

Iosif Gerburt Kenesarının sırım anık bñlmejtñn. Onı sultan bolsa da ult bostandığı kozğalısının kolbaşsısı dep kana uğınatın. Kenesarının jan ajamas kattılığı, közsñz erlñđı berñ tek elñnñn erkñndñđñn ansap patşa otarşılık kijanatınan kutılı tñlegñnen tuğan erekşe kasietterñ dep tñsñnetñn. Osınau şokşa sakal, şegñr köz, ak sarı adamnñn el müddesñnen şığu arkılı jetpek bolđan jeke basınñ maksatı da bar ekenñn anđarmađan. Al Kenesarı bolsa, toksan tñlektñn tñjñnñnen jaralđan adam. Onın mñnezñ de, ñşklñ dñniesñ de salasala, onda Abıladıñn ak tuın kulatpaj ustajın degen arman da bar, bñr rudı emes, bar kazaktı bilesem degen bakkumarlık ta mol, atadan ekege, ekeden balağa mura bop kalđan özge sultandardan almak kek te jürekte saktaulı, sonınan ergen jurttın kurmetñne bölensem degen sezñm de küşñ. Osınñn berñ bñr Kenesarının basında. Al Iosif Gerburt onı tek otarşılıkka karsı kürestñn kolbaşsısı dep kana ojlajdı. Ol Kenesarının jüregñnñn kalaj sođatınñn kejde mñlde tñsñnbejdñ. Bul tñsñnbestñkten JüsñpIosif Gerburt tek ekñ jıl òtñp, Kenesarı òzñn han dep atağannan kejñn arıldı. Oğan dejñn... Ol Kenesarığa òzñnñn ojn aktarıla ajtıp keldñ. Kazır de sol adal köñlññn aşıp otır. Al Kenesarı bolsa tek tındauda.

— Jok, — dedñ Kenesarı kenet basın joğarı köterñp, Gerburt sñjlep bolđan kezde, — bolaşak urpak kñmnñn ajıptı, kñmnñn ajıpsız ekenñn òzñ taup alar, al bñz òz borışımızdı aktaumız kerek. Kazakta «Alpıs kün atan bolđanşa, altı kün bura bol» degen makal bar, zorlıkka mojin usınar jajım jok, òmñrñm jetken jerge dejñn alısıp òtem!

Sultannñn alđan jolınan kajtpasın Gerburt anık sezđñ. ñşñnen ajap ta kettñ. «Halkı üşñn jan kijuğa şeşñngen eken, küşñ jetpes ajdahamen alısıp, elñn de, òzñn de kan etuge bel bunđan eken. Mını apattan aman alıp kalar kandaj jol bar?»

— Batır, betñnñzden kajtpauğa beldñ bekem bunđan ekensñz, aldınızdan jarılkasın, — dedñ Jüsñp, bñrak tağı da ajtar bñr kenesñm bar. Batis Sñbñr gubernatorı sñzdñn tñlegñnñzđñ orındamajdı jene òzñnñzđñ jazım etpej toktamajdı. Olarmen aramız tım erlñge kettñ. Jolaman men Iman batır şakırıp otır ğoj, mñmkñn Torđaj, Irđız özenderñnñn bojına aıskan jñn bolar?.. Songı kezde Orınbor mujıktarı kattı tolkuda, bñzge ak patşamen küresuge sol jak kolajlı terñzđñ. Onın üstñne òzñmñzge kanşama tın elđñ kosamız. Arka kazaktarı bñr jağınan ru bastıktarınñn degenñnen şığa almañ jene patşa soldattarımın jil alısıp, kaljırıp kalđandaj.. Bu da eske alatın jağdaj.

Jüsñp Kenesarının ojlağan jerñnen şıktı. Sultannñn songı kezde kürt özgerulñne de sebep bolđan osı bñr tñlekten tuğan auır ojlar edñ. Naurızbaj men Akböken kosılar kezde Bopaj

Amankarağaj prikazın şabuğa tağı da ketkendı. O jaktan jakında oljalı bolıp oralğan. Sol künı Kenesarının ordasına kelgen. Karaötkeldı alar kezde, Tamızdın basında şabilğan Şıngıs, Kenesarı sarbazdarı endı jortuılğa şığa kojmas dep bejkam jatkan eken. Bopaj jok jerden kojğa şapkan bõrde j astankestenın şığarıptı. Karındası sonı bajandap boldı da «Nauanjan men Akbökendı beker kosıpsız. Ağattık etken ekensız», — degen. «Nege?» dep surağan Kenesarığa Akbökenın Bajtabınğa kışkentajınan ajttırğan kalındıǵı ekenın, bõrınne bõr ket erı emestıǵın, tek osınau alasapıran kezde jat jerde kosıludın refın taba almaj jürgenderın ajta kelıp «jienının kalındıǵın ınınızge alıp bergenınızdı Jolaman batır kalaj köredı. Bır şujkebas üşın bır tajpı jurttı ökpeletıp alıp jürmesenız netsın. Serğazı hannın zorlıǵınan kaşıp kelgen Bajtabın bu jaktan da kijanat körıp, bızden bezer bolsa, buğan özge jurttı ne ajtadı? Jolaman batır ne ajtadı?» dep jauap kajırğan tekeppar Bopaj.

Osı künnen bastap Kenesarı kürt özgergen. Orta jüz ben Kış jüzdın basın kosamın ba dep kattı ümıttentıp turğanında könnıne küdık kırgen. Kazaktın kaj batır namıska şappağan? erine, el baskarğan sultan Jolamannın da korlanı tabıǵı jejt. Eger Bajtabın Orta jüzden körgen kijanatın şaǵım etıp barsa, bükıl Tabın bolıp Kenesarımen jaulasıp ketuı ğajap emes. Kazak mundajda ülken tılektı, zor armandı jeke bastın müddesıne de ajırbastaj saladı. Sonda ne ısteuı kerek? «Bajtabındı eldekalaj jazım boldı dep bırjolata közın jojıp jıberse kajter edı? erine, Karaülekkı munı opanaj orındar edı. Bırak jamanşılık jata ma, bır künı bolmasa bır künı şındık şıǵıp kalsa ne ajtam? Onın üstıne jesır dauı tağı bar. Bul kazakka ajaldan kem joktau emes».

Kenesarı Jolaman bastağan Kış jüzdın beldı ruı Tabınnan kol üzǵıs kelmedı, al kol üzbejmın dep bır anadan tuğan, janında jaksı köretın Nauanının kojınan süjgen jarın tartıp aluğa könnı daualamadı. El arasına bülk salmau üşın Akbökenın özın bır tünde jok etıp jıberuge tağı da detı şıdamadı. Al Kenesarının ojınşa bul kındıktan kutkarar jalǵız jol — osı ekı jıǵttın arasındaǵı Akbökennen kutılı... Bırak aǵasının sırı özıne melım Nauanın kalaj jubatadı? Eger ol jubanbaj kojsa ne ıstejdı? Naurızbaj Kenesarının on kolı, on közı — onsız ol jartı jan emes pe? Ojlajojlaj kelıp Kenesarı Bajtabının könnın tabu, sonın degenın ısteuı kerek degen şeşımge toktadı. Sonda ğana ekı el bülınbejdı. Jolaman bastağan jurttı ta Kenesarının jasıl tuının astına kıredı. Sultan osı şeşımge toktasımen endı Bajtabının oralun kütude boldı. Jüsıptın mına akılı da Kenesarının tüpkı ojınan şıǵıp tur. Erine bır kız üşın ekı eldı alıstatpau kerek jene sonınan ergen Arka elı makul körse Torğaj, Irǵız özenderı bojına karaj köşu jönak.

Büjtu Kenesarının ak patşamen alısu edılsıne de kolajlı. Bır jerde uzak turuğa bolmajdı, Uzak tursan patşa eskerınn özındı korşap aluına mümkındık beresın... Al korşaldım degense şaruannın bıtkenı. Jok, jok, kajtken künde de jerınnn kendıgın pajdalanu kerek. Kıs Esılda bolsan, jaz Torğajda bol, kaşkan tülkidej, andığan jauğa ız tastap, er jerden bır körlınp, kakpanına tüspe...

— Sıbır generalgubernatorının kolı jeter tönırekten ketu kerek, — dedı Kenesarı, — bızdı endı bul arada zorlıktan baska eştene de kütpek emes. El bolıp bırınger kün tusa, tübı kajta bır soğarmız. Konırkulja, Şıngıs, Zılkara, Jamantajlarda kalğan öştı sonda alarmız.

— Durıs.

Osı kezde bular aulı jaktan özderıne karaj bettegen üstört kısınnı kördı. Kenesarı bır karağannanık tani kettı.

— Bajtabın batır kelgen eken!

Közınde kobalığandaj bolmaşı bır seule pajda boldı da, kenet joğalıp kettı.

Ie, bul Bajtabın edı. Janındağıları Jeke batır, Kudajmendı, Tajmas. Bular kır basına jetıp te kaldı. Özı jokka Akbökendı Naurızbajdın alğanın Bajtabın estıgen terızdı. Ezer jürıp keledı. Betınde kan jok, söl jok, tıstenıp alğan. Al Kenesarı jakka tesıle karağan közınde bır ğajajıp kajğı tuna kalğan. Karaşıktarı edettegınde uşkın atıp selt eter emes. Kabağı tastaj tüjılgen. On kolında sadağı. Jak ağaşınan, ortan belınen ustap keledı. Bular Kenesarığa jete bergende, kenet bır dübır estıldı. Jüsıp burılıp karap edı, an aulap kajtıp kele jatkan Naurızbaj tobı eken. Olar da Kenesarını körlıp, tez attarınan tüsıp töbege karaj bettedı. Aldarında Naurızbaj, onın on ıığında tuğırğa kondırğan «Kandı köz» atalğan bükıl elge ejgıtı appak süttej jıbek baldaktı aksunkar...

Kenesarı men Jüsıptın kasına bul top ta asığa jakındadı. Naurızbaj Bajtabındı kördı de kenet toktaj kaldı. Bajtabın Kenesarığa jakın kelıp kalğan edı, tıze bügıp selem berdı.

— Batır, barıp kajtkan saparımın kiındıgın ajtajın ba, elde elımnen alıs jerde jürgenınde körgen kijanatımdı ajtajın ba? — dedı.

Kenesarı jıgıtın jürek soğısın bırden tüsındı. Bürkıt kanatındaj jiren kastarı közınn ortasına tüjılıp:

— Ekeun de tındajtı uakıt bolar elı. — dedı ol jıgıtın jüzıne tesıle karaj, — aldımın bır özara talas jejdı şeşıp alalık... Bajtabın, senı jurı mergen desedı... Şın mergen bolsan jüz kadam jerden ana Naurızbajdın kolındağı aksunkardı atıp tüsırşı!..

— Batır, ok akımak keledı, aksunkarğa timej... — Bajtabın Naurızbajğa jalt etıp bır karadı da sözın ajaktamaj toktadı.

Kenesarı kesımın pışak keskendej tujıra ajttı.

— Akımak okka sen ajıptı emessın!

Naurızbaj men Bajtabın aradağı engımege Jüsıp te kanık edı. Jene Naurızbajdı Kenesarının janında jaksı köretın de bıletın. Sultan söznen tuğan ınısın kanşa jaksı körse de, el bırlıgın odan joğarı bağalajtının tağı da anğarıp kaldı. «El bırlıgı üşın sonınan ergen batır ınısın okka bajlau — kur ğana katıgezdık emes, odan da joğarı, odan da bıkk kasiet. Bajtabınğa: «Akböken üşın ketken öşın bolsa, Naurızbajdan al, keğındı kajtar, bırak Jolaman ekeumızdın aramızdağı jana bırlısp kele jatkan odaktı buzba dep turğan jok pa! Bajtabın buğan ne demek? Rasımen Naurızbajdı okka kijar ma eken?»

Kenesarının ojin jalğız Jüsıp emes, Bajtabın da, Naurızbaj da, kala berdı, korşap turğan jurtın berı de tısındı. Osında j erlık kesımnen şeşımese, Naurızbaj men Bajtabın aradağı jağdaj ekı eldı jaulastırar kandı janjalğa ajnalıp ketetın boljağan batırlar ara tısıp eştene demedı. Özge jurt ne ajtarın bılmej kısılıp üntünsız turğan şakta Naurızbaj kılıt burılıp, jüz kadamdaj jerge barıp «Kandı közdı» tuğırımen uıgınan sol kolına kondırdı da kırında jaskııp tura kaldı. Ajal del osı sette tepkelı kele jatkan kandı tujaktaj ınğajlana berse de mız bakpadı. Tek surğılt jüzı atıp kele jatkan tan bozında j kukıldamp kettı.

Bajtabın da uzak kütürgen jok, kabağın şıtıp sel bögeldı de, bır şeşımge kelgen adamdaj tez on jak belbeındege tüje terı koramsaktan kozıaurın jebenı aldı da, on kolındağı jaktı keude tusına kötere berıp sadağına asığa oktap ojlanbastan tartıp kaldı. Sol sette... Naurızbajdın sozılğan kolının basında turğan ak sunkar jalp etıp jerge kuladı.

Akbökennen ajırğan Naurızbajğa kanşa aşulı bolğanmen, Bajtabın bakastıktan, namıstan el bırlıgın joğarı kördı. Kökregın közı aşık jas batırdı Kenesarı özı kelıp kuşaktap baurına kıstı da:

— Bajtabınım, şın mergen ekensın! — dedı. — Bügıngı mağan körsetken kurmetın üşın karamağındağı eldın özın tандаған en sulu kızın al.

Kajğı, aşu jüregıne şaşıardaj kadalıp tursa da bojdı alğan kam kónıldıktı akılğa bıletken Bajtabın ılıpatpen basın idı de kojdı.

Jana ğana kenet kara tün kelıp, surapıl dauıl jerge urıp keterdej kobaljığan Naurızbaj ajıbın keşürgen Bajtabınğa kattı rıza bolıp, jaksı körgen sunkardı bır jıgıtıne sol ölgen

jerine kömüdü tapsırdı da (sonınan osı töbe «Sunkar ölgen» töbe dep atalıp kettü) özü kır basına köterüldü. Bajtabınmen kol alısıp amandastı. Kastarı tügüli, dostarının kattı sözlün keşürmejtün örkökrek ekü batır jüggüttiln arasındağı mahabbat talası men namıs talası osıaj bütü.

Bırak el bürülgün saktaudı ünısı Naurızbajdan artık uğınğan Bajtabınnan Kenesarı üştej kenet seskene kaldı. «Karaşından şıksa da han tukımına bergüslz akılı bar eken. Bul kasietün eske alu kerek. Jene mundaj jandı özüne dos ete bülgen jön. Al aldajalda karaşılığı jenıp, jolımız ekü ajırılattın kün tusa tağdırın Karaülele şeşün... Kasınnan jau bolıp ketken akıldı batır şabajın dep turğan kalın koldan kauıptü».

ejtsede Kenesarı katar turğan ünısı men Bajtabınğa süjsüne karap:

— Bajtabın batır, — dedü jılı şırajmen, — al endü künkispak, kauıpkaterden aman kajtkan alıs saparın jajın bajanda.

Bajtabın bastan ötken okığasının berün tegü ajtıp keldü de:

— Konırkulja jüggütterinen ukkanım, olar biilgi kıska kattı dajındaluda: Ombıdan da kalın esker şığadı desedü... Kıs tüse sarbazdar aulauıldarına tarap, slz kıstauda tölengütterünzben kalğan kezünzde ordanızdı şappak körünedü, — dep sözlün ajaktadı.

Jıladağı edetü bojinşa ol kıs tüse bar eskerün eldüelüne taratıp, jaz şığa kajta jinajtın. Biil da sondaj ojda edü. Bes minnan asıp ketken salt attı jauıngerlerdü azıktülükpen, attarın şöppen kamtamasız etu onaj ma? Kıs közü kırauda, özderü de bul manajğa kelüp ornalaskalı jıldan askan jok. Jau ereülşülerdün elsüz kezün del tapkan terüzdü. Eger Ombıdan soldat şıgıp bes jüzge jeterjetpes tölengütü, batırı bar sultan aulın kısıt künü korşar bolsa, kutılıp ketu kim. Arlan kaskırdı anşılardı ombı karğa kamap soğatınındaj, patşa generaldarı da budan öş alar kezün durıs közdegen eken. «Jok, jok, olaj oponaj kolğa tüsuge bolmajdı. Batıs Sübür generalgubernatorı esker şıgarıp kısıt künü ustajmın dep jürgende blz Orınbor jakka, Kışü jüz jerüne auısıp ketümlz kerek. Ojlamağan jerden pajda bolğan ereülşülerge Orınbor soğıs gubernatorı ne kıladı? Ol kamdanıp blzben ajkaskaşa kıs ta öter. Ar jağın tağı körermlz. Mümkün tüli tabarmız. Ulık ataulının berü Gorchakov seküldü kanşer emes şıgar...»

Kenesarı del osı arada jurtka bul ojın aşkan jok. Ol Bajtabın şapkan maldı Ağıabaj ajdap kele jatkanın, Ojar ekeülün köšten bölünüp jaksı habardı ajtkalı burın jürüp ketkenün estüp boldı da, jadıraj tüsüp tas kabağın kajta aşıp:

— Bırız şarua bütürüp kajtkan ekensün, köpköp alğıs, — dedü, — Ojar osında ma?

— Jok, ol joldağı bür Karauıl aulına burılıp kettü.

— Nege?

— Onısın ajtkan jok. Mağan jüre ber dedı. Şaması elı de tın tındamak terızdı.

Ojardın atın estıgennenak Tajmas elere kalğan.

— Kaj Ojar? — dedı ol kenet surlana tıslıp.

— Kubettın Ojarı.

— Ol sum bul jakta kajdan jür edı?

— Ombı abaktısınan kaşıp şıǵıp, Tajjannın kızımın bırge bızge kelıp kosılğan, — dedı Kenesarı.

— Markum Tajjannın kızı bar ma edı?

— Orıs kolında kündıkte jürgen kızı bar eken. Ekelerın joldası dep Ojarğa erge şıǵıptı.

— ee!

— Ojardı nege sum dedın?..

— Bul bır uzak okıǵa... Keneke, sonınan ajtarımın, — Tajmas Naurızbajdın jıgıtterıne karadı. — Tajjannın kızı kajda?

Şetkerırek turğan jatağan kara jıgıt jauap berdı.

— Osı aulda. Anau şetkı ak otau sonıkı.

— Japırmaj, e?..

Bul kezde kün de batıp ketken. Imırt üjırılıp karanǵılık tüse bastağan. Kenesarı eldenenı ojlap sel tunjırap turdı da:

— Bajtabın mergen, alıs joldan kajttın ğoj, bırekı kün demal, sosın mağan soǵarsın, — dedı, — söjlesetın şarua bar.

— Kup.

Kenesarı aulǵa karaj bettedı. Özge jurt sonınan erdı. Tek Bajtabın ğana ornınan kozǵalmaj turıp kaldı.

Kenesarı ordasına kelgennen kejin Tajmaspen ekeı onaşa otırıp, uzak söjlestı. Tajjannın jalǵız kızının ekelerın jauǵa ustap bergin adamnın kojnında jatun ekeı de sumdık kördı. Kısı jıberıp Altınşaştı ordaǵa şakırtıp aldı. Tajmas kinala otırıp, uljıǵan jas bala mınezdı Altınşaşka küjeı Ojardın kım ekenın ajtıp berdı. Bır ğajabı, jas kelınşek enırej jılamadı, «menı odan kutkara körınder» dep jalınbadı. Tek suıktan kaltıraǵandaj dırdır etıp, tostaǵandaj möldır köznen eküüş tamşı jas domalap kettı. Osıaj kozǵalmaj uzak otırdı da, elden uakıtta barıp, keregege közın audara şiedeı kızıl erınderın sel aşıp:

— Özüm de sondaj bür sumdıktı sezıp jür edüm, — dedü. — Ağajan, kümenümızdın betün aştınız. Al ekem men Sejten kökem üşün Ojar elü mağan jauap beredü. Oğan kegümdü jübermeske aldarınızda ant etemün!

— Karağım, — dedü bağanadan berü Altınşaştın sululuğı men ustamdılığına tan kalıp otırğan Kenesarı. — Kek alu — erkektün üsü, ak sausaktarındı kağa malma! Tajjan men Sejtenün kunın özümız de alamız.

— Jok, — dedü Altınşaş tül tartpaj, — köketajlar, bul kektü özümme kaldırınızdar!

Taldırmaş japjas kelünşekten Kenesarı kur ğana kajsarlık emes, ekelerüne degen bür möldür taza sezümdü bajkap kaldı.

— Mejlün, — dedü kenet ol, — tek kapı kalıp jürme.

Al Bajtabın mana töbe basında üntünsüz otırıp kalğandı. Ötkenkendü elestetip, kijalı kök betünde jüzgen ajdaj uzak kezdü. Sultan tukımı karağa kız bermejdü eken, Tülenşünün erke kızı Demetkendü Bajtabının ekesü Kojığa kalaj bergenün kım bilsün, ejteür osı el auzına ükkken jau jürek ekenün arkasında Bajtabın da bulan östü. Sol ekeden on jasında kaldı. Sodan berü ne körmedü? On altısında at jalın tartıp münip, nağası Jolaman batırdın sonınan erdü. Kazır jürma üşte. Osı jetü jıldın üşünde at üstünen bür tüsken jok. Talaj kandı urıska katıstı. San merte ajal degen aş arıstannın auzında boldı. Sonda... Osınşama şıbın janın jüldege tıgerdej buğan ne jok? elde malın, deuletün, bağın korğajmın dep jan talasıp jür me? Jok. Bar malı — astındağı jalğız atı. Düniemülük degen tıptü nıspısımen jok. Ekeden kalğan kazına — şeşesü Demetken panalap otırğan jalğız karaşa üj. Sonda bul eldülermen nege jaulasadı? Bajtabındı alısjulıska ajdağan ekü arman. Bürü bota köz, ojmak auız Akböken. Bükül Kışü jüzde ajarına jan ten kelmes, ajdaj tolıksığan suludı alu üşün Bajtabınğa kur Jolaman batırdın jienü bolu jetküksüz. Hor kızın tek perüşteler ğana kuşadı. Al Akböken seküldü suluğa kol sozuğa jurttan askan deuletün, nemese köpke ejgüü atağın bolu kerek. Deulet onaj kolğa tüspejdü, al atak... Ol er jügttün özünün kolınan keler üs. Bak uska sıjmağanmen, atak uska sıjadı. Jauınnan jaskanbas batır bolsan ataktın özü keledü. Tek duşpanınmen alısa bül. Bajtabının ejgüü jan boluın Akbökenün özü de tılejtün terüzdü. Sol sebepten emes pe, bunın kosılajık degen tılegüne Akböken sonğı kezge dejün «elü erte, sen en bolmasa jurtt auzına ügetündej halge jet», — dep kelgen jok pa? Karadan şıksa da Akbökenün han kızdarının armanın köksejtününe bul jazıktı ma? Bala jasta jaksı körgen albırt jürek kız közüne kadırılı bolıp körünü üşün onı kejde közsüz erükke de jetektegen jok pa? erine söjtü. Tek sonğı kezde ğana Bajtabın kajnardaj tönkerülgen tunık közge

köz tüşp ketkendikten tuğan bul armannın orınsız ekenın, kız üşın erlıkke umtılı uak erket ekenın tüşındı. Sol sebepten de öz songı uakıtta Akbökenge özgeşe karaj bastağan jok pa? Süjgen adamınan erlık tılegen mahabbattın taza mahabbat emes ekenın anğardı emes pe? erine söjttı. Şın jaksı körgen adam bürnbür sol turğan kalpında jaksı köredı. Akbökendık özgeşe arman, özgeşe tılek. Mümkın bala kezınde Akböken munı şın unatkan şığar. Serğazının aulınan kaşıp şıkkasında da Bajtabın esınde bolğan şığar, bürak özgermejtın jan bar ma, erlıktı, ataktı kadır tutatın kazak destür munı da özgerken bolar. Onı ajıpka sanau kılmıs emes pe? Bul jalğan tüşnık kejde jurt kadirler esımdı ardaktar Akböken tügı, ömr baki kuldıkta ösken, tek jokşılıkpen ğana közın aşkan adamdardı da özgerıp jatadı. Al sulu jandı Akbökenın, süjgen jarının ejgı bolun jaksı köretın Akbökenın bala jastağı sezımnen özgerı küne ma? Küne degen künde de oğan renjıp, oğan aşulanıp, öz ömrındı kor etkende ne tüşedı? Kım renjidı, kım jıladı? Kasın kuanıp, dosın ökpelejdı. Tek senı tapkan anan ğana köz jasın köl etedı.

Ana! Atın kandaj jaksı. Bajtabındı batırlık jolğa salğan ekınşı sebep osı ananın sözl, ananın tılegı emes pe edı? erine, solaj.

Ie, sol adındı kara kempır edı ğoj, bul on altığa jetkende, Kojının kerı kertöbelın aldına tartıp: «Karağım, el şetıne jau tidı, najza ustar erazamat atka konıp jatında Kojı balasının şeşesının janında otırğanı kelıspes, ekennın atın jokatpaj nağaşının aulina bar», — degen. Ie, osı sözdı ajtkan sol kara kempır. Bajtabınğa osıdan kejın «ana», «el», «tuğan jer» degen sözder bür uğında bolıp ketken. Oğan tuğan jerın korğasa — anasın korğaganmen bürdej. Elın teuelsızdıgın korğaganı — anasının tılegın orındağanına parapar. Bajtabın bertın kele, osı Kenesarı tobına kosıl

ğannan berı ğana özının tuğan halkına, kır juıp, kındık kesıp ösken jerıne kandaj kauıp töngeın anık bıldı. Bul kauıpten tek el bolıp tıze kossa ğana kutıla alatının da tüşındı. Ol endı osı el bıtken bürksek degen tılekke şıbındaj janın, bar tılegın bağındırdı. Özge sezımnın berın bıaj tastadı. Sonın arkasında da Bajtabın Naurızbaj ekeın jauktıratın kijanatın keştı. Er namısın el namısına jengızdı. «Kız mahabbatı degen aldınnan kaşa jönelgen kızıl tülkı emes pe, jete almaj kalsan oğan kım ajıptı? Halkın zarı jüregıne şaşudaj kadalğan şakta, öz ojımdağım orındaladı dep könlındı sezımgge bulıktırğannan ne tüşedı!?»

Bajtabın kijalı endı Akbökenen bürjolata susıp, Altınşaşa audı. Altınşaşı ekak ret körgen. Bürak köz aldında pajda bolğan suret karangı menıreu tünde adasıp jürgen

şağında körüngen ot terüzdü könlün serplütp tastadı. Ejtse de bürüdü kösağı turalı ojlaudın küne ekenü Bajtabın jaksı biledü, sondıktan ojlamajın dep Altınşaştın bejnesün özlünen san kudi. Bırak onısına akılğa boj bermes kijal degen asau küş könbejak kojdı. Jalğız kalsaak Altınşaş kasına jetüp keledü, sezümün erüksüz ojatıp, özümnen bürge bür ğajajıp jastıkşattık düniesüne ala jöneledü...

Kazır de Bajtabın osındaj jağdajda edü. Özü jerde, kijalı kökte. Aj bağana tuğan, el jata bastağan. Osı otırğanım jeter endü dep Bajtabın ornınan türegele berüp edü, kenet Altınşaş bejnesü tağı da köz aldına tura kaldı. «Men keldüm ğoj, kajda barasın?» — dep külküge kömüngen kümüs tısın körsete erkelej töbe basınan jübermedü. Bajtabın kenet bojin bilep ala jönelgen könlü dauılın basa almaj, sezüm kemesüne münüp, şattık tenüzünde jüze berdü. Jas batır osındaj top jarıp ulanasır kimil eterdej kuanıştı jağdajda otırğanda tüngü salkın jel eldekajdan köklüregün küjüürgen armanına şipa bolar bür edemü ündü jetküzdü. Intığa tındaj kaldı. Kız enü. Oktatekte şıkkın dauıstardan tömengü tusta kızbozbala altıbakan teülp jatkanın Bajtabın bağana anğarğan. Bırak kijalında pajda bolğan Altınşaştı ajdalağa jalğız tastap ketuge kimaj, kızbozbala kuanışına men bermej özlünen özü bolıp otıra bergen. Al mınau en, burıngı enderdej emes, jas jüğüttün onsız da lepürgen könlün uşıktırıp eketüp baradı. Bul «Töbe basında nege jalğız otırsın, men senü tastap kettüm ğoj. Kazır altıbakandamın, jet jıldam», — dep bujırğan Altınşaştın dausı terüzdü. Bul ün maj karağaj tastağan ottaj, jüregüne bür jalın lap berüp, endü otırğızar emes. Ol Altınşaştın dausın elü künge dejün bür ret te estüngen emes, al mınau oğan sol Altınşaştın dausı seküldü köründü. Jürek solaj jorıdı. Estülp turğanı Altınşaştın enü ekenüne jas batır endü kümen keltürmedü. Sonın ünü dep bar sezümü, janı, tenü ırık bermej «jürjürlej» bastadı. Ejtse de Bajtabın ornınan kozğalmaj «tek en bütü kalmasa eken» dep tındağan üstüne kumarlana tındaj tüstü. Dausı şınında da erekşe edü. Enşü kızdın kömejne toksan bulbul konıp alıp, tolıksi sajrağandaj. Jalğız şıkkın en kobız, dombıra, kuraj dıbıstarının berünün sulu ırğağın bür sazğa tüsürüp tınık tündü eldilegendej... Kız ününen bürrese özlünün kızık deurenmen koştaskalı turğandaj kajğı estüledü, bürrese janındı almas kılıştaj kekke kajrar jüger, al kej şakta könlüne saja bolar kuanış tolkidı... Bür adam bükül elemnün bar sululuk bejnesün öz dausı arkılı özgege jetküzğüsü kelgendej... En bürde askaktap, köktü şarıktaj, bür mezet jel kulpırtkan kögal şöptün basındaj kulpıra tüsüp, nemese jardı urğan tenüz tolkınındaj küşeje karkındap, al elden uakıtta barıp, kara tastı ezer jarıp şıkkın tas bulaktaj akırın ğana sıldır kağıp eldürej, mın buralıp jüz kubıldı.

Bajtabın endi şıdap otıra almadı, altıbakan jakka jüre berdi. En salğan şınında da Altınşaş edı. Ol bağanığı Kenesarı ordasınan şıkkannan kejin, üjünde şıdap otıra almaj, altıbakanğa kelgen. Jastık degen bir laulağan jalın emes pe, jürektegı kajğını da, Ojarğa degen kekti de, korğasındaj eritip, özünün ıstık kuşağına ajmalaj kısıp, böten düniece ala jönelgen. Altınşaş del osı sette Ojardı umıtıp, kurbıkurdastarının kuanışına ere, altıbakan tepti, en saldı. Kajğı kölkigen könlidı kızıl şok jastıktın kızına jengızdı.

Bajtabın kızbozbalalardı jınına jetken kezde, Altınşaş altıbakannan tüstı. Ajlı tünde ajdaladan pajda bolğan jas batırdı körıp Altınşaş Bajtabının kasına keldı. Ojarmen birge ketken jıgıttı birde tanıdı. Kuanıp kalğandaj.

— Sauselemet kajttınız ba batır? — dedı ol Bajtabınğa jakındaj.

Küle karağan Altınşaş Bajtabınğa hor kızınan birdebir kem körlngen jok. Jastık merejin, sulu körkün jas batırğa edejı arnap aşkandaj, Altınşaş ta ajlı tünde bozankı tartkan ak betün takaj, ülken karakat közderı külmkülüm etedı. Bajtabının jüregı lüplıdep, bar denesı küjıpanıp baradı. Bojin bilej jönelgen jalın sezımdı ezer basıp:

— Özünüz de amansız ba, Altınşaş, — dedı, — Ojar ağa bir şaruası bolıp joldağı auılda kaldı.

Kelınşek sıksık küldı.

— Ağanız turalı kam jemenız. Jolın tauıp kajtar... Men sızdın sauselemet kelgenınızge kuanıştımın... Jüregım tım alandaulı edı.

— Nege? — dedı Bajtabın söz astarına tünbej.

Bul kezde Bajtabındı korşağan kızkelınşekter kajtadan altıbakanğa karaj bettedı. Altınşaş pen jas batır az uakıt onaşa kaldı.

— Nege derünüz bar ma, — dedı kürsünıp Altınşaş, — janınızdağı serıkterünüz mağan kauıptı körlünıp edı.

— Japırmaj, sız de solaj ojlap pa edünüz...

Altınşaş pen Bajtabın söjlese kelıp birün birı endı şın tanığandaj.

Bojdi bilegen asau sezım koja ma, tan sız berıp kele jatkan şakta, auılğa kajtkan kızbozbaladan ebün tauıp bölünıp, bular kejin kaldı.

Bir apta öte, şıktana bastağan kalın ködenün arasında, ekı jas birünbirı ajmalaj kuşaktap, jastık mauıktarın bastı.

Kümıs kesedej bop jarkıraj tuğan Şolpan juldızı, sender de men terızdı elem betünde jarkıraj tünıder degendej, kumar kuşağındağı ekı jaska alıs tan jımın kağıp karap turdı.

Bajtabın bul kılığın jüregümdü örtegen lezzat kuanışının kalauı dese, Altınşaş kastaskan erime degen kektün alğaşkı kajtuı dep uktı.

Oısı bür bakıt tüngü kezdesken ekü albırt jürektün jübek jüptej nezük sezümderü bürtebürte ülken mahabbatka ajnaldı.

Ertenüne, el jatkan kezde Bajtabın men Altınşaş oısı arada tağı kezdestü. Arğı küngü tünderü de osıaj öttü. Ojar kele kojmadı. Bürüne bürü kumarta tüsken ekü jas, andığan köz bar ekenün anğarmadı. Künde el jata Altınşaştın kara şapanın jamılıp kara tünde saj bojına baratının jene onın tan sız bere kajtatının Ojardın on közü men sol közü Semen bajkap kalğan. Lezzat kuanışına berülep, tas kajnardaj ıstık kandarı bulkısıp ojnağan ekü jas munı sezbege. Kündegü kezdesetün uakıttarın ansaj kütumen bolğan.

Söjtüp jürgende arada on şaktı kün ötüp kettü. Bajtabın bügün de dağdılı edetünşe sajğa barıp Altınşaştı küttü. Bürak kelünşek kelmedü. Tün ortası da auıp kettü. Ojardın elü kajtpağanın bülletün Bajtabın, tağa juık kalğanda «Altınşaşka ne boldı?» dep şıdaj almaj urlana kelünşektün üjüne karaj bettedü. Üj manında suıtkan at, ne bolmasa tünde kelgen kökk körlünbejdü. «Ojar elü oralmağan eken» dep öz ojına sengen Bajtabın ak otaudın ürgesüne etpettej jatıp, üj üşüne kulak saldı. Azdan kejün ol ejeldün talmausırağan, kinalğan dausın estüdü. Bür sumdıktın bolğanın jüregü bürden sezdü. Atıp turıp, esüktün üşünen ügen tiegün julıp tüsürüp, üjge kürüp keldü. Bajtabının bürden körgenü, kara kölenke üjdün ortasında terıs karap turğan Ojar boldı. Büllegüne dejün sıbanıp alğan. On kolında jüzü suık ak kanjar. Anandaj jerde tobılgı saptı juan örümdü kamsı... Ajağının astında, üstündegü köjlegü parapara bolğan, uzın kolan şası üjdün ten ortasına dejün jajılıp, appak denesü kankan bop etpetünen Altınşaş jatır...

Ojar enekünü Bajtabındardan edejü bölünüp kalğan. Ol Tajmastın bügünerten keletünün bülletün. Tajmastın Sejten ekeünün sözün estüngenestümegenüne közü anık jetpejtündü. Sondıktan bür sıbıs bülüngeşe boj tasalağandı jön körgen. Habardar bolıp turudı Semenge tapsırğan. Körşü auldın kıstauında tıgılıp jatkan Ojarğa sazdı jerdün sarı julıandaj sıbdırın bıldırmej jürgen sarı jügt enekünü Kenesarı men Tajmastın Altınşaştı şakırğanın, Altınşaştın olardan kattı jüdep şıkkanın, al kazır Bajtabınmen köndü kosıp jürgenün jetküzgen. Ojar özlünün eşkerelengenün tüsüngen. Bürden Konırkulja aulına kajtıp ketuge Altınşaşka degen aşu tusau bola bergen. Jansız kelüp onı öltürüp, Kenesarı jasağınan bürjolata kaşudı ojlağan. Sol tüllegün orındauga atın sajdı ar jağına tastap, el ebden ujkiğa kürgende urlana üjüne kelgen. Bul kezde Altınşaş jana ğana Bajtabınğa jetpeksü bop küñüp jatkandı. Katını onaşada kolğa tüsken Ojar, oğan

töseglinin ürge jağına tıgıp kojğan kanjarın aluğa murşa bermej, ıšten teulıp bürden eslenen tandırıp tastağan. Sodan kejin Altınşaş közün aşkan kezde auzına oramal tıgıp ünün şığartpaj, Tajjan men Sejtendü kalaj ustap bergenin estürüp, «Bajtabınmen ojnas boldın» dep kamşının astına alğan. Ol Altınşaştı endü kanjarmen bauızdamak bop turğan mezgüünde üjge Bajtabın kürüp keldü. Muni kütpegen Ojar, artında tağı kışlar bar ma dep kauıptenüp sel kıldırıp kaldı. Osı kıldırı Bajtabınğa jettü, ol atılğan arıstandaj sekürüp barıp, Ojardın kolındağı kanjarın julıp aldı. Sodan kejin ekü batır jügit arıstan men jolbarıstaj ajkasa kettü. Bajtabının kolu Ojardın tamağına burın jettü. Ojar kanşa bulkınğanmen, kurıštaj berük karulı kol bosatpadı. Kos kolımen Ojardın öneşün kiskan kalpında Bajtabın kattı da kaldı. Tınısı tarılıp, bojinan kuatı kaşkan Ojar elden uakıtta Bajtabının keudesinen itergen kos kolın bosatıp jüberüp, opırılğan tomardaj dünk ete kuladı. Bajtabın Ojardın öneşün sol kolımen kısa tüstü de, on kolımen jerde jatkan kanjardı alıp, nak jürek tusınan kulaštaj urıp sabına dejün kürgüzdü. Entüge demün alıp azdan son ornınan türegeldü. Ol endü uşıp barıp Altınşaştın auzına tıkkın oramaldı julıp tastap, keudesine kolın saldı. Talıksıp jatkan kelünşektün jüregü bajau soğuda eken.

Osı kezde adır basına kızgılt nurın şaşırata tögüp kökjiekten kün şetü körüne bastadı. Azdan son örısü ken, şalğın mol dala tojğa dajındalğan kızkelünşektej, kızıldıjasıldı jaz ajağının güline bölenüp, saltanattı senimen şıkkın kündü karsı aldı. Mönregen sıır, manırağan koj, ojanğan aulı özünün edettegü tırşılğınmen jana ğana tınış jatkan dalanı uşuğa böledü.

Endü Bajtabın auıldın ürejlengen katınkalaşın, mal örgüzuge erte ojanğan kerükurtan kerijaaksakaldarın sonınan erte, kanğa bojalğan Altınşaştı jas balaşa ekü kolımen baurına kısa kuşaktap uzın kara şaşın jerge şubalta, Kenesarının ordasının kasına keldü. Sergek ujıktajtın sultan daladağı uşudı estüp, sırtağı küzetşilerdün habarın kütpej, iğına kara kundız şıgıgın ile sala asığa üjden özü şıktı.

— Batır, — dedü Bajtabın tıze bügüp, Altınşaştı kolınan tüsürmej, — basımdı alsın münekej, men jana öz kolımmen Ojardı öltürdüm. Jazığı boldı.

Kenesarı sel ojlanıp kaldı. «Ojardın böten de jazığı bar. Öltürgenin durıs bolğan. Bırak sen de mağan borıstar bolın kerek».

— Jaksı, Bajtabın, keştüm bür künendü, — dedü sultan elden uakıtta.

— Eger ol künemdü keşsenüz, — dedü Kenesarının betüne tıke karap, kuanışın ezer jasırıp Bajtabın, — Arkadan tандаған kızındı beremün degen uedenüz bar edü. Tандағанım osı Altınşaş bolsın, kiiniz маған.

— Kidık, Bajtabın.

Adam balasının san aluan kiin jağdajına etl üjrengen Kenesarı, Altınşaştın mundaj küjge kalaj jetkenlın surağan jok, Bajtabının tıleglın orındadı da, kajtadan ordasına klırıp kettl. Altınşaş ekı jetliden kejlın jaralarinan ajuğıp, tösegılınen basın köterdl. Terılsakkan men Ulıtau manın jajlağan kalın Altaj, Karaul, Taraktı, Törtuıl, Kozğan, Bağanalı bolıp jinalıp, Altınşaş pen Bajtabındı ulanasır toj jasap kostı. At şaptırılıp, baluan küres te boldı. Bul tojğa jorıktan kajtkan Ağıbjaj, Jekebatır, Janajdar, Kudajmendl, Bukarbjaj katınastı. Tojdı Kenesarı özl baskardı.

Kenesarı kejl jağdajda «Köppen keneslıp pışken ton kelte bolmas» degen eskı kağıdanı umıtpajtın. Bul oğan tek durıs şeşım tabuğa ğana emes, aldajalda túsken joldarı kauıpkaterge aparıp soğa kalsa, jalğız özl ajıptı bolmas üşlın kerektl edl. Bul jolı da söjttl. Toj bıtken tınl jasırın keneske üzenglles serlkteırdlın, özlne bağınıştı ru basşılardıñ şakırdı. Olarğa Kılşl jüzdılın jerlne köşudılın kerektlılglın ajttı. Akıldardıñ suradı. Jinalğandar, kara bukaraga tuğan jerden ketudılın kiin ekenlın túsılınse de, böten lajdarı bolmağandıktan, küz köşuge köndl.

Kenesarı mejlılstl bıtırıp dalağa şıkkandı tan kulaniektenıp atıp kalğan eken. Bırak toj ell taramaptı. Tömengl sajdán kızıkelılınşekterdlın, bozbalalardıñ altıbakan teulıp jatkan dabırları, külgenderl, söjlegenderl tınık tünde sampıldap estılıp turdı. Kenet bılr kajırılı dauıs ırğaktı endl şırkaj jöneldl. Kenesarı tındaj kaldı.

Uşar kölln, sağınıp, konar kölln,

erkaşanda, er jıglıt, tuğan elln.

Sonın ğana jüregılın teblıreter

Kuanışın, şattığın, kajğışerılın...

Onı tastap ketkende alıs jakka,

Sozğan kolın jeter me atak, bakka?

Kanşa jüjrlık bolsan da, ögej jerdılın

Öz şabısı sanalar arğımakka...

Ölen del özlne arnalğandaj, Kenesarı kenet tunjırap kettl. «Ie, öz ellnde, öz jerılnde senılın kunın bölek. Al böten jak bunı kalaj bağalajdı? Kösemılmlız dep sonınan ere me, jok pa? Şakırudın şakırda da, bulardı ell Jolaman kalaj kabıldajdı? Öz ell, öz jerl...»

Demek, «Teuekel, ne bolsa da barğan son körermlız!» degendej, Kenesarı kolın bılrak sermedl de, öz ordasına karaj bettedl.

Osı tojdan ekı apta ötken son, japalaktap en alğaşkı kar jaua bastadı. Del osı kezde ontüstükke kulağı tıgulı sultan Karatauda atameken jerıne ie bop kalğan azğantaj Konıratıtan bür jılı habar aldı. «Medelıhan ögej şeşesı Hanpadşajım suluğa üjlenıptı. Taşkentke közın tıgıp jürgen Buhar emırı Kokan hanının bul şariğatka jatpajın künekar ısnın şırkeu etıp Medelıhanğa bükıl musılman kauımın karsı kojmak ereketıne kırıstıptı. Süre, bul ajkas tübı soğıspen bıtetın şığar» degen. «Ürrit sok, ürrit sok, sok! — dedı ekı özbek töbelesse azban koşkarlardaj mandajları jarılmaj toktamajtının bıletın Kenesarı ısnın, — eger Buhar men Kokan soğısar bolsa bürın bürı elıretpej kojmajdı. Mıne del sol kezde Kokannan bükıl Sır bojin bölıp aluğa boladı. Bırak öjtu üşın özın de küş jinaun kerek. Al küştı Kıış jüzsız jinaj almajsın».

Kenesarı osındaj şeşımge keldı. Ol manajına jinalğan kalın eskerın jaz şığa tabısarmız dep auıldarına tarattı. Özı üş jüz tölengıtı men kasına ergen bes batırın alıp, küzdın kar aralas kara suıgında Torğaj men Irğız bojındağı Kıış jüz ben Kıpşaktın jerıne karaj köştı.

ÜŞİNŞİ BÖLİM

□

Orınbor eskeri gubernatorı graf Vasilij Alekseevich Perovskij, jumsak orındıkka şalkaja tüstıp, kögıldır közın sel jumıp, ken mandajın uzın sausaktı sol kolımen sipaj tağı da ojğa kettı. «Batis Sübır gubernatorının karamağınan köşıp kelıp Kıış jüz ereulışılardıne kosılğan Kenesarı sultanmen tıl tabuğa kalaj mejbür bolıp edı?.. Ie, ie, ol kezde pomeşhikterdın tepkıstıne şıdaj almağan Orınbor ölkesının basıbaılı karaşekpenderı men kazakorıstardın tügeldej patşa ükmetıne karsılık körsetken kozğalısı bastalğan edı goj. Ol az bolğandaj Arkadan Kenesarı kelıp Elek, Irğız, Torğaj bojındağı kazak auıldarı tegıs ereulıge şıktı emes pe... Orınbor ekı ottın ortasında kalmadı ma. Ekı ottı bırdej söndıruge küş jetpegen son, amal jok, kazak ereulışılardımen tıl tabuğa mejbür bolğan jokpız ba?.. Onda da bız emes, aldımene Kenesarı sultannın özı bıttım suradı emes pe? Ie, ie, özı surağan. Kalaj dep jazıp edı ol sonda hatında?» — Vasilij Alekseevich eluden asıp ketkenıne karamastan, jas jıgıtterşe ornınan uşıp türegelıp, sunğak bojin tıptık ustap, ajağın sıptaj basıp burışta turğan temır şkaftan bür papkanı alıp ısnıdegı kağazdardı karaj bastadı... «Mıne, mıne osı kağaz... Bır mın segız jüz otız toğızınşı jılı jağni kazakşa Donız jılının naurız ajı delıngen» Perovskij endı auzın jıbrılatıp okı bastadı — «Atamız Abılay hannan berı bız orıs jurtsılığımın bür tuıskan adamdaj tatutettı ömır sürıp kele jatır edık, tek Sübır gubernatorının adamdarı maza

bermegendikten, amalsız soğuşa mejbür boldık... Al sızdın jerinüzge kelümüzben eş uakıtta da Rossijağa kas bolmağanımdı ajtkım keledı, jene menın osı sözımdı joğarı jakka jetküzünüzdı ötınemın»... Graf kağazdı bıaj kojıp tağı ojlana kaldı. «Rossijağa kazaktardı bağındıruda menın sajasatım euel bastanak knjaz' Gorchakovtkınen özgeşe bolatın... Öлке bojınşa köterılgen orıs mujıktarının kimılın eske alıp, men kazaktardı knjaz' sekıldı kılıştın küşmen emes, bejbıt jolmen bağındırğan jön dep bılgem, sondıktan da Kenesarının ötken künesına keşırım surap, janağı hatının köşırmesın Soğıs ministrı Chernısev pen vicekancler Nessel'rode mırzağa jıbergen edım ğoj, — Perovskij aldındağı papkanı tağı aktara bastadı. — Sol resmi hatım mına kağaz ğoj. «Mertebelı mırzalar, ereuıl ujımdastırıp bas kötergen Kasım ulı Kenesarı sultannın osı jıberıp otırğan hatınan, eger patşa aғzam oğan keşırım ıstese, onın bızge mojin usınıp bağınatının özderınız de körıp otırsızdar». İe, osı hattın ajağında budan bıaj karaj Orınbor jerıne köşıp kelgen kazaktardı ıstıne Sıbır generalgubernatorının kırıspeuın ötıngen edım men. Solaj dep knjaz' Gorchakovka Soğıs ministrı bujırık ta bergen. Bırak ol bujırıkı knjaz' kalaj karsı aldı? Knjaz' aşuğa mınıp mağan hat jazğan»... — Graf akırın ezu tartıp külımsıredı de Gorchakovtın hatın tauıp alıp okı bastadı. — «Orınborğa jatatın kırğızkajsaktardı baskaru osı uakıtka dejın menın ojlamağan ıstım. Bar maksatım Kenesarının kankujlı tobırınan öz generalgubernatorlığımdı aman saktap kalu bolatın. Kırğızkajsaktarğa köne zamandağıdaj bostandıktarındı kajtarıp eperem dep sendırıp, özının el tonauşılığın bürkej bılgem Kenesarı bülınşılıgının kaupı küştı. Osı sebepten, onaj mal tabudan görı, eskı zamandağı erkınşılıktı kajtarıp aludı arman etıp, onın sonınan ergender köp».

Graf tağı ojlana kaldı.

«Orınbor Ombı emes. Munda orıs okığandarının demokratsız tobı bar. Köterılgen halıktı Gorchakovtaj kanğa batırsam, sol özım sıjlasatın, kejde pıkrımen sanasatın orıs okığandarı ne ajtadı? Olardı da ojın eske alu kerek. Türkıstan tarıhı jönındegı enbekterımen ejgılı bolğan, özımmen bıрге jumıs ıstep jürgen V. V. Vel'jaminovZernov, orıs tüsınık sözdıgın jasauşı V. Dal' kazaktardı Rossija imperijasının kol astına kırıu tübı progressıl jol, sondıktan olardı karudın küşmen emes, akılmen bağındıru kerek degen pıkrıde emes pe... Bul ojdı osı Orınbor şekara Komissijasının bastığı bop köp jıldan berı kızmet ıstep kele jatkan generalmajor V. F. Gens te koldajdı. Ejtse de osı generalmajor kızıık adam, özı Rossija patşalıgına bağınbadın dep kazaktarğa karsı soğısadı, söjtıp jürıp olardı jetım balaların üjıne jinap

jetimhana aşadı. Jene jurttan jasırıp kazaktardıñ tarihi men jetnografijası jönünde enbek jazadı. Bular az bolğandaj Orınborğa ajdalıp kelgen poljaktın belgı azamattarı da halıktı kırğannan görü akılmen köndirgen jön dejdi. Osındaj ojların Mickevichtın jan ajaspas dosı, Orınbor muzejın aşkan Tomaş Zan da, şekara komissijasında kızımet üstejtin darındı akın I. V. Vitkevich te ötken jılı özime kelip aşiktanaşık ajttı...

Karamağındağı kazak elin kanğa batırıp, ereuın baskanda köñlides sırlastarım, Peterburgtağı belgı orıs edebietşilerı ne ajtadı? Özımnın bauırım, belgı jazuşı Anton Pogorel'skijdın betine kalaj karajmın? Berı de kan tögudı jek köredı, menen bürden bezbej me?».

Perovskij tağı da tunjıraj kaldı.

«ejtse de men öz ojlağanıma jetken edım. Rossija patşalığı men kazak elinın arasındağı kajşılık kaj türde bıtetının Kenesarı da, men de anık bılmegenmen, ezırge kan töğıs şabuıldı ekı jak bürdej toktatkan edık koj... Batis Sıbır şekarasındağı andasanda burk ete kalatın janjaldı esepke almasak, Orınbor şekarasındağı bekınıster men kazakorıs stanicaların şabuın Kenesarı bürjola toktattı dese de boladı... Onın esesine patşa ağızam ötken kırkıñşı jılı Kenesarının bar künesın keşırıp, amnistija berdi... Jene ajdalıp, sotalıp ketken tuğantuıstarın tegıs kajtardı...»

Graf bürdeme ojına tüskendej ornınan türegelip temır şkaftan ekınş bür papkanı aldı.

«Ie, ie, patşa ağızam menin tılegım üşın özının burınğı ukazın buzğan jok pa edı? Ol ukazda...»

Perovskij Ukazğa köz jüğürtip oki bastadı. Bul Bürınş Nikolaj patşanın bür mın segız jüz otız segızınş, kazakşa It jılı mamır ajının bürinde bergen Ukazı edı. Onda «Kılmıstarı üşın arestant rotalarına jıberılgen kazaktar, merzımdı uakıttarı bıtkenen kejin de tuğan jerlerine kajtarılmaj, esker kızımetine jarajtın senımdılerı soldatka berılip, al özgelerı Irkut gubernijasına jer audarılısın», — degen.

«Patşa ağızam osı mejırılımsız Ukazına karamaj, — dedı graf üşınen, — Kenesarının ustalıp ketken tuıstarın, Uelihannın ülken balası Ğubajdolladan bastap bosatıp berdi... Bırak Ğubajdolla tuğan ınıs — Kusmurının ağa sultanı Şıñğıstın eline barmaj, Kenesarığa kelip kosıldı. Nelıkten? Patşa ağızamnın jaksılığın bılmegendıgınen be, elde özının tokal şeşesı, Şıñğıstın anası Ajğanımğa degen öştıgın umıtpağanı ma?.. Ajğanım demekş, onı osıdan jırma bes jıl burın Peterburgta körıp edım ğoj.. Markum Bürınş Aleksandr patşanın tuğan künıgı tojında... Sol tojğa arnalğan balda sululık jağınan Ajğanımnan eş ejeldın aspaganı elı esımdı... Oğan özım sekıldı orıs

tın jas oficerinın berı ğaşıq bolıp kalğan edık koj». Graf eldenenı esıne tısrırp kılmsıredı. «İe, söjtken sulu Ajğanımdı kaskırdın kanşığındaı tas jürek dep kım ojlağan. Handıkka özımen talaskan Uelidın ülken ejellenen tuğan Ğubajdollanı da, Uelidın tuğan ağası Sartajdı da Sıbrge jer audartkan jok pa? — Perovskij tağı kılmsıredı. — Alajda Bırınşı Aleksandr patşanın sol tojın ömır baki umıta almaspın... Jetpske tajap kalğan Ueli özı sekıldı kılın ak şaşı şaldarmen patşa sarajının bır salonında karta ojnap otırğanda, bidın del kızı üstünde. Ajğanımdı öz üjıme alıp ketıp edımau! Ah, jastık şak, jastık şak, sen kazır alıstağı aj terızdısın ğoj, seulen bar, kızıın jok...

Al sondağı markum Bırınşı Aleksandr tuğan künge balmen, korğanışım Bırınşı Nikolaj patşanın tuğan künıne arnalğan keşegı bal ajırması kandaj? Jer men köktej! Alğaşkı balda kılıştın jüzındeı kılışıladağan oficer edım, aldımda men asatın san kızıık askar belder bar bolatın, bar bolaşağım menı kütıp tur edı ğoj... Al keşegı balda şe?.. Şın kızığı artında kalğan kerıkkke bas ie bastağan jan sekıldı körıngen jokpın ba, saltanattı saraj bikeşterıne... Ajğanım terızdı jas suludı onaşağa alıp ketpek tügıl, patşa ağzamın könlıdesı jezökşe Ninanın ezılıne ezıl kajtara almaj kaldım ğoj... İe, ie, belenın berı osı ezılıden bastalğan jok pa?.. Söjtı ğoj».

Vasilij Alekseevich tunjıraj ojğa kettı. Rasında ol ojlanatın jejtter köp edı. Perovskij Kokanğa özı baskarıp barğan Donız jılğı setsız jekspedicijasının euresınen kutılğan son, bııl azırak dem alıp könlı kötorejın dep jazğıturım patşa ağzamın ruksatı bojnısa Peterburgke kelgen. Jastık şak ötken jerdın ıstıktığı kandaj, osı tamaşa astanada üstört aj seruendep kalğan. Endı kajtam dep turğan kezınde patşa ağzamın bır kızıının tuğan künı bolıp, sonın balına katınaskan. Balda kıdırıp jürıp Bırınşı Nikolaj imperatorı men onın könlıdes ejellı, Peterburgtın sonğı kezde auızğa ılıne bastağan suluı Nina Makeevskajamen kezdesıp kalğan. Amandasıp bolğannan kejın sajkal Nina:

— Ah, patşa ağzam, sızdın mağan bergen uedenızdı orındamaunızğa Vasilij Alekseevich te kılneı ğoj dep ojıajmın, — dep külgen.

Patşa sarajı ejelderının mundaj sözdı astarsız ajtpajtının bıletın Perovskij dereu:

— Ğafu etılız. Eger mertebelı patşa ağzam uede bergen bolsa, ol uedenı orındau üşın Orınbor ölkesının eskeri gubernatorı graf Perovskij öz janın pıda etuge bar, — dep basın ıgen.

— Onda kalaj bolğanı? — Sulu Nina sikirlana külgen, — patşa ağzam mağan osı tojğa köjlektükke buhar dürijasın aldıram dep arnaulı keruen jüberedı. Al ol keruendı Taşkent tübünde soğıs aşkan sızdın Kenesarı sultanınız tonajdı... Bul ajıp emes pe?

— Ol mümkin emes. Keşe ğana habar aldım. Besınış sentjabr' künü Kenesarı sultan özünün Torğaj özenünün jağasındağı ordasında bolatın.

— Orınbordan Aral tenüzünün jağasına dejün ekı aj jüretün tek orıs generaldarı ğana, — degen Nikolaj patşa kekete, sel kabağın şıtıp. Bunısı Perovskijdün Hiua handıǵına karsı otız toğızınşı jılı şıǵarǵan jekspedicijasının Aral tenüzünün jağasına ekı ajda ezer barǵanın betne salık etu, — al kırğız sultandarı Torğajdan tört mın eskermen jetlak künde Sozakka jetedı eken.

— Ğafu etünız, patşa ağzam, men sızdın kaljınıızǵa tüsünıp turǵam jok. — Perovskij basın ie tüsken.

— Karamağındağı kırğızdardın ne ıstep jatkanın, patşa generaldarınan emes, generaldarı patşasınan biletün bolǵan eken bul bakıtsız Rossijada. — Nikolaj patşa kabağın tüje tüsken. — Bılmesenız ajtajın. Sız korǵan bop jürgen Kenesarı sultan osı jılı jetınış sentjabr' künü özün han dep jarija

lap, sonın kurmetne bır jetıden kejün Kokan handıǵına karsı Taşkent tübünde soğıs aşkan.

— Beker bolar... — degen Perovskij senerün de, senbesün de bılmej. Öjtkenı jakında ğana özünün ornında kalǵan generalmajor Gensten hat alǵan. Hatında ol ad#jutantı Gernnün Kenesarı ordasınan bırınış sentjabr'de kajtkanın jazıp «Ol jakta berı tınış, Kenesarı bıtımın en sonǵı şeşimün kütıp jür» degen.

— Beker! Ğafu etünız, kadırı Vasilij Alekseevich, bügün ğana Kokan hanı Şerelıden şabarman keldı. — Nikolaj patşa sonǵı kezge dejün özünün süjep jürgen gubernatorın bırjolata jermenjeksın etkısı kelmedı. Endı ol jüzüne sel sıraj berdı, — osı uakıtka dejün knjaz' Gorchakovtan görı graf Perovskijdı jakın sanasak onımız Kenesarını sız han etsün degenımız eken dep tüsünbenız. «Bır patşalıktın ıśında ekınış patşalık boluǵa mümkin emes». Jene Indija, Auǵanstan, Orta Azijada aǵılşındar men bızdın tılegımız karamakarsı kelıp otırǵanda, Bukar, Kokan, Hiua handıktarımın saudasattıktı, karımkatınastı buzu Rossija imperijasının sajasatına jatpajdı. Munı da uǵınız. Demek, Kenesarı engımesün bıtıretün uakıt jettı. Er gubernator öz betınşe sajasat jürgüzuden eştene önetün emes. Sondıktan men bügün Chernısev mırzaǵa Sıbır men Orınbor

gubernatorları tıze kosa otırıp, biil jazda Kenesarı kozğalısın bñrjolata kurtatın bolsın degen bujırık berdim. Eger bul mñndettñ orındaj almajmın desenñz...

— Berñn de tñsñndñm, — dep Perovskij basın ie tñsken.

— Tñsñnsenñz, köp keşñkpej Orınborğa jürñp ketersñz dep ojłajmın. — Patşa ağızam basın izep koştastı da, endñ kñdñrmej, kasındağı sulu kelññsektñ koltıktap kete barğan.

Nina Makeevskaja Soğıs ministrñ Chernısevtnı Nikolaj patşağa jakındaştırğan ejelñ ekenñn graf bñletñn. Al sol Chernısevtnı köpten berñ Perovskijdñn ornına artillerija generalmajorı Obruchevtnı kojğısı kelñp jürgenñn de sezetñn. Tek patşa ağızamnın özñ Perovskijdñ süjejtñn bolğandıktan «auıstrajık» deuge bata almajtın. «Chernısev ojlağan maksatına jakındap kalğan sekñldñau» dedñ graf ñşñnen, patşa ağızamnın sözñnen özñne köz karastın özgere bastağanın sezñp, «bñr katinğa köjleкке degen torkanın mezgññnde kelmegenñ üşñn bñr eldñn tağıdı özgeşe şeşñluñ kerek».

Perovskij sol tñnñ tan ataak Orınborğa attanğan da suit jürñp keşe jetken. Kelgen betñndeak Gensten bolğan uakiğanın anığın bñlgen. Bñğñn koldanar şaranı şeşpek.

Kenesarı kozğalısın basudı akıldaspak bolğan Perovskij karamağındağı ağı sultandarğa «tez jetsñn» dep at şaptırğan. Al barlık jağdajdı tolık bajandadı general Genske tapsırğan. Eskeri gubernator bul bajandamağa bñr teulñk kana uakit bergen. Kazñr sol general Genstñ kütñp otırğan jajı bar.

— eskeri gubernator mırza, — dedñ esñktñ aşıp hatşıadñjutantı akkuba kelgen bala jñgñt, — general major mırza keldñ.

— Kñrsñn.

Uzın bojlı, koşkar tumsıktı, ojlı, ülken közñnde altın pensnesñ bar, eskeri adamnan görñ okımistılarğa köbñrek uksas Gens üjge kñrdñ.

Graftın kabinetñ Gorchaktın kñsñ kabıldajtın bölmesñnde j daliip jatkan sustı bolmasa da, tört burıştı ejep teuñr ken zal. Stol tusındağı patşa ağızamnın suretñnen böten eskeri gubernator kurmet tutatın Suvorov, Kutuzov sekñldñ ataktı orıs kolbaşşılarının ğana bñrekñ tas müsñnderñ bar. Jumsak orındıktar, divandar berñ altın tñstes sarı barkıtpen tıstalğan. Kabırğada Orınbor ölkesñnñn ülken kartası. Bölme ñşñ tolğan kñtap. Burıštağı ş kaf ñşñnde de, stol üstñnde de kñlen bılğarı tıstı j uan şığarmalar...

— Jaksı jatıp, jejlñ turdımız ba, Vasilij Alekseevich, — dedñ Gens kol berñp amandasıp, bul ekeuñ köpten kele jatkan erñptes, serñktes adam bolğandıktan aralarında belendej resmi tertñp saktala kojmajtın, — jol soğıp tastağan jak pa eken?..

— Jol sokkanmen tösekte rahattanıp jatatın kez bolıp tur ma? — Perovskij ezu tartıp küldü de, tez ornınan türegelip, kabırğadağı kartanın aldına bardı. — Uakıttı boska ötküzbejk, general mırza, sız mağan aldımen Kenesarı sultannın karamağındağı eldin kajsısı kaj jerde, sonı körsetinüz.

Gens burışta turğan körsetkş tajaktı alıp söjlej bastadı.

— Bul jakka Kenesarının sonınan köşp kelgen Akmola jene Karkaralı okrugterin elke — Bajdalı, Tınalı — Karpık, Alşın — Jağalbajlı, Karakesek, Ajtkoja — Karpık, Töbe — Temeş bolıstarı Karakum men Akkumnın tönregindegü mına jajılımdar men Jılanşık özenin Torğajğa kujatın sağasına ornalastı. Al Bajanaul okrugnen kelgen Kozğan, Kojlıbaj — Şağır, Karjas, Malaj — Kalkaman bolıstarı men Akmola okrugnin Tınalı — Karpık, Torajğır — Kıpşak bolıstarının kalğan aıldarı Bağanalı ruimen kosıla, mına Kara Torğaj özenü bojına jajlastı. Osi Kara Torğajdın joğargı tusında, jurt «Orda tıkken» dep ataj bastağan jerde Kenesarının özün aulı tur. Otız següzinşü jılı Kenesarımen bürge köterilgen Orta jüzdün Atbasar duanına jatatın mına Arğınatı Ulıtau, Terısakkan, Kajraktı, Şojındı köl, Ak köl manın jajlağan kalın Altaj — elke, Altaj — Bajdel, Töbet — Temeş, Tınalı — Karpık, Ajtkoja — Karpık, Kojlıbaj — Altaj, Alşın — Jağalbajlı ruları bızdın jerimızdegü Alşınmen bürigip ketip otır. Mıne kördünz be, kanşa jer ekenin? Gens kartanın del ortasın komaktı etip bür ojıp öttü, — buğan mına Jajıktın künşığıs jağındağı Jem, Elek, Irğız özenderü men Jılandı, Muğajar taularının baurın konıs etken Kış jüzdün Tabın, Tama, Şıkılık, Şömekej, Şektü, Törtkara ruların kossanız ereülşü sultan karamağında Francija men Italijağa parapar bür handık el boladı.

Perovskij kartağa ojlana köz tastadı.

— Tan kalam, — dedü ol sel kılre, — jajşılıkta aulı bür konıp ötetin jerge talasatın kazak ruları, Sıbırden kaptaj köşken osınşama elge kalaj konıs berdü?

— Rasında, bul tan kalatın jağdaj, — Gens ojlana jauap kajırdı. — Kenesarının küşü de osında emes pe? Ol Rossija imperijasının otarşılık sajasatın ömür boji bitirap jürgen kazak rularının basın kosuğa pajdalana bılıp otır.

— Sondıktan da onı kazaktar han sajladı demeksün be?

— «Kenesarını jetinşü sentjabr' künü han köteriptü» degen habardı üş künnen kejin men de estüim. Sızdın atınızdan arnauılı kış jıberip, «bul ras habar ma?» dep surak salğanımda Kenesarı: «beker» dep jauap kajırdı. Bul sözge men sendim. Öjtkenü «Üş jüzdün adamdarı Kenesarını ak kigüzge köterip han sajlaptı. Torğaj bojında ulanasır toj

bolıp jatır», — dep Kokan bejkam otırğanda ol tört min eskermen bür jeti ötpej Sozaktan bürak şıktı. Somısına karağanda «Kenesarı han bolıptı» degen söz kulığı ma dejmın. Ne bolsa da anıñın Gern mirza bürp keledı, ol aldınğı künı jürp kettı.

— Bar kazaktın basın kosatın hanın boldım demese Sozakka nege bardı?

— Torğaj pravitelı Ahmet Jantörin: «Kenesarı Sozakka öz betimen barğan jok. Taşkent kuşbegine karsı bas kötergen Sır bojin jajlağan Şömekej, Törtkara, Tama ruları onı Kokan handıñınan kutkarudı surap şakırıp otır» dejdı. Al Sıbır Tamojnıj okrugının bastığı: «Kenesarı Kokan jerine songı alasapıran kezde köşp ketken Rossijağa bağınatın kırğız auıldarın kajtarıp ekeluge öttı» dejdı. Eger bul habarlarğa tuğan ekessı Kasım törenı Kokan hanı men Taşkent kuşbegısınnı öltürgen eske alsak, Azija elnı destürı bojinşa Kenesarının jau jurtın şabam deü tan kalarlık ıs emes.

— Kenesarının tuıstarın öltürgen Medelıhan men Taşkent kuşbegı Begderbek, Leşkerlar kazır jok. Onda Medelıhannın nıs momın Şereıhan. Ol bızge dos.

Medelıhan bajağı Taşkente tokal şeşemen kezdeskennen kejin, bür jıl ötpej üjengen bolatın. Bunısın kepir ısı dep «Kasapşı Nurasulla» atanğan Bukar emırdı, biilgi jılı köp eskerimen kep Medelıhandı bauızdap, al sulu Hanpadşajımın küntimesine korğasın kujıp öltügendı. Graf sonı ajtıp tur.

— Bukar men Kokan handıñının arasındığı kastıktı pajdalanıp, Kenesarı elin bosatıp alamın dese osı kez en ınğajlı kez. Kenesarının kimılı osını körsetedı... Al ol Bukar, Kokan, Hiua handarının bürnı de kol astına kırıgıs kelmejdı. Olardın kazak halkına jandarı aşımajtının, özın «bızge kel» dep şakırta, handıktarın Rossijadan korğajtın aldınğı şep etıp pajdalanudı ğana közdejtınnı Kenesarı jaksı biledı. Sondıktan da aldınğı jılı oktjabr' ajında Medelıhan köp sıjlıkpen edejı kısı jıberıp, Kokan handıñına köş degeninde, Kenesarının könbej kalğanı özınızge ajan. Ol Hiua hanı Allakulğa da könbejen. Bul jağdajlar turalı bız oktjabr' ajında graf Nessel'rodege arnaulı hat jazğanbız...

— Berı durıs. Kenesarının Kokan, Bukar, Hiua handarının karamağı tügı, Rossija imperijasının da kol astına kırıgıs kelmejtınnı bilemın. Onın oji Rossija bergen tınıştıktı pajdalanıp, Kokan karamağındağı kazaktardı özine kosıp alu. Söjtıp barıp kazak handıñın kuru... Şaması kelse Hiua hanına karsı şııp jürgen Kötbardın Esetın de özine ertu. Bürak Eset te, Sır bojinın batırı Janğoja da Kenesarının kol astında bolğısı kelmejdı. Olar «Ortak oğızden, onaşa buzaudı» jaksı köredı. Kenesarığa Kış jüzdın berı bürdej kosılmaj otırına da osı sebep...

— Janğoja bul jolı Kenesarımen tıll tauıptı. Ejtpese bes mın eskerı bar Sozak sekıldı küştı bekınıstı, Kenesarı ekı mın eskerımen kalaj alsın...

Perovskij Genstın sözın bölıp jıberdı.

— Patşa aғzam tört mın eskermen attanıptı dejdı ğoj Kenesarını?

— Onısı ras. Bırak mınau Şunkır kudık tübine at şaldırğan eskerının arasında dizenterija aurı pajda bolıp ekı mindaj jauingerı urıska katınasa almaptı. Onın ornına Janğoja batır ekı mın eskerımen kelıp kosılıptı.

— Söjtıp olar Sozaktı alıp pa?

— Aluğa tajau dejdı. Bügün urıs bastalğanına on kün.

— Ğajap, — dedı Perovskij, — zenblrektı, bes mın eskerı bar mıktı bekınıstı Kenesarı tört mın attı eskerımen kalaj almak?

— Kijanat körıp korlangan jurıt kaşan da bolsa teuekelşıl keledı. Bırı onğa tatıdı. Onın üstıne Kenesarı sekıldı teıribelı kolbaşısı bolsa... — Gens ojğa şomğandaj sel kıldırdı,

— Kenesarının Sozaktı alatını sözsız. Bekınıs kabırğasına şığatın jüzdegen baspaldak ıstetıptı. Ol baspaldakpen örmelejın batırlar kazak jıgıtterının arasında kaşan da bolsa mindap tabıladı.

— Söz jok, batır halık! — dedı Perovskij, — tek bastarı bırlıkkejdı. Ruru bop ünemı talasadı da jatadı. Körıngenge bağınularının bas sebebinın özı de osında... — Vasilij Alekseevich kenet kartağa burıldı. Esıne patşa aғzamnın Kenesarı Sozakka bır jetının ışında jetıptı, degen sözı tüstı. Ol kartadan közın almaj, — orta jolda Betpakdala, atpenen osınau jerdı olar kalaj bır jetıde aldı? — dedı.

Gens küldı.

— Bır jetı emes, bes künnın ışında, Kenesarının jetınşıl sentjabr' künı Ulıtau manında bolğanı hak. Onı han saıladı ma, saılamadı ma bılmejmın, sol künı Alaşahannın kabırının yanında sultandı koldajtın rudın bar aksakal, bilerının jinaluı ras. Al on ekınşıl sentjabr' künı ol aurudan sau kalğan eskerımen Sozaktan bırak şıktı. Kenesarının küşının özı osı şapşandığında, kulan, kık sekıldı tuğan dalasının ojšukırın jaksı bıletındıgında...

— ejtse de bes künde... Perovskij kenet kartağa kajta burıldı. — Sonda ol kaj jolmen jürgen? Betpakdaladan kus bolıp uşıp öttı me? Kazaktın Sırğa baratın eskı jolı mınau Balkaş köll jağası arkılı ötedı... Ne bolmasa Karakumdı basıp otıradı. Bırak oğan at emes, tüje kerek.

— Kenesarı bu jolı Alaşahannın budan tört jüz jıl burın salğan eskı sürleümen jürıptı. Onı mağan keşe bızge hat ekelgen bür sarbazı ajttı. Eger bılgınız kelse...

Perovskijın esıne ak patşanın özının Aral tenızıne ekı ajda jetkenı jajındağı kekesını tağı tüstı. Ol kabağın sel şıttı da, «körset» dep basın izedı.

— Bırınşından, ol bul jorıkka başşı etıp Arkanın batırların emes, kum keşıp üjrengen Şömekej, Tabın, Törtkara rularının tandaulı jıgıtterın alğan... — Gens kartanın janına kelıp, onı uzun körsetkışpen şukıaj, sol jorıkka del özı katinaskandaj tepteştep söjlep kettı. — Olar mına Kara Kengırdegı Alaşahan mazarınan şıgıp, Ulıtaudan jüz otız şakırımđaj jerdegı Kara Jarğa kelıp tüneptı. Odan Sarısudın kumajttı on jağın jağalap otırıp, jırma ekı şakırımđaj jerdegı Tajmas batırdın molasın basıp, kırık bes şakırım turatın mına Kız molası dep atalatın tuska kelıp azırak at şaldırıptı.

— Bul ara şöpke kedej, suğa jarımağan jer sekıldı ğoj?

— Durıs ajtasız, — dedı Gens, — kazak jılıksı mundaj jerde de ottaj aladı... Sosın jırma jetı şakırımđaj jerdegı mına Sart molasınan sel tömenırek, Sarısudın Tasötkel dep atalatın tusınan esker arğı betke ötıp bür tüneptı... Tan ata kalın kol kajta köterılıp Sarısudın sol jak jağasımın jürıp otırıp, otız şakırımđaj jerde turatın Kara Kıpşak bejıtıne kelıp tağı da at şaldırıptı. Budan erı köp keşıkpej Kökjide dejtın örkeşörkeş kumdı önır bastaladı. Bul arada takır sordağığaj emes, örkeşörkeş sağıldardın arasındağı saj, ojpatarda jüzgen, jıngıl, şengel, bajalış, sekseül ösedı. Kej jerlerinde bıktıgı bes sajındağ jide ağaştarı da şoğırlana kezdesedı. Andasanda surğılt tüstes kışkentaj kojandar men irelendegen sağın sur jılandar közge түsedı. Oktatekte üjırılmen ajdalanı basına köterıp satırlaj şapkan kara kujrıktı da körüge boladı. Osı sağıldardın arasındağı jerdı kulaş bojı kazsan, tuşhı su şığadı. Osı aramen Kökjide kojnaınan otız şakırımđaj jerdegı Jaman korğanğa jetesın.

— Bul Kokan handarının kazak jerıne salğan alğaşkı korğanı ğoj? — dedı Perovskij ojlıana.

— Ie, — Gens eldenenı esıne tüsırgendej sel kıldırdı de, kajta söjlep kettı. — Bul bıktıgı tört, kalındığı bür jarım kezdej, tört burıştı şım dual. Köldenenı jırma bes sajındağ, uzındığı da sondaj. Dualdı korşaj terendıgı üş jarım, köldenenı ekı kezdej or kazılğan. Bür kezde Kokan handarı bul korğandı kazaktardan keruen jolın korğau üşın salsa, songı kezde kazak auıldarın şabu aldında toktajtın bekınısı etken. Osı Jaman korğanda bür tünep Kenesarı kolı erı karaj jürıptı. Barhandar budan erı kışreje түsedı, bırak mal otı joktın kası. Kazsan elı de tuşhı su şığadı. Jaman korğannan Sarısudın sol

jağın jağalaj Kızıl jıñıl arkılı otız bes şakırımdaj jer ötkennen kejln Sandıbaşğa öşteslp Kara Kenglrden köşlp ketken Beteş batırdın Telköldegı kıstaunın üstlnen şığasın. Osı kıstaudan kejln, jazğıturımğı kar suınan ğana pajda bolatın, Sarısuğa kujatın, Bokitkarın degen jılğa kezdesedı. Eger sonın kumajttı jağasımen jürlp otırsan, kırık şakırımdaj jerdegı Ajnamköl dep atalatın kögal şöptı, kamıstı Karasuğa kezdesesln. Odan erı karaj Betpakdala bastaladı.

Gens sel toktap, kartağa karadı da:

— Umıtıp bara jatır ekenmın ğoj. Jaman korğan men Beteş kıstaunın arasında mınau Şunkır kudık dep atalatın üş kudık jatır. Bul kudıktardın sui tuşı, möldır, bırak lşnde şılau şöp köp. Olarda türlı mikrobtar, infuzorijalar bar. Bajtabın batır bastap kele jatkan kol ıstıkka şıdaj almaj osı kudıktarğa toktap su lşken eken, şetlnen auırıptı... — Auırğan eskerlnın köbln Kızıl jıñıl bojına kıstauga kelgen Najmannın Bağanalı elne Kenesarı kaldırıp ketıptı.

Genstln jas keznde jağrafijalık jekspedicijamen osı aranı san kezgenln bıletln Perovskij onın sözln bölgen jok. Tek tındauda boldı.

— Betpakdala alıstan karağan adamğa, janjağınan on bes saımdaj bıktene köterılp bır tutaskan kızıl küren jar sekıldenlp körlnedı. Alğaşkı körgen kışge ol bır türlı suık, sustı... — Tek lşne klrgende ğana azdap könlın ornıkkandaj boladı. Söjtse de uşıkırı jok takır adamnın zeresln almaj kojmajdı, — dedı Gens sözln kajta bastap, — osındaj eşblr ösımdıgı jok kum men takırdı basıp jürlp otırsan jetps şakırımdaj ötkende Terısakkan degen sui kumğa slnlp ketken saığa kezdesesln. Odan jırma şakırımdaj jerde aldında Ajdarlı kum saı jatadı. Bul arada oşağan, tüje japırak sekıldı azdağan ösımdık kezdesedı. Del osı jerde Şınırau dep atalatın teren kudık bar. Sui mol. Bırak Kenesarı eskerı bul arağa klđrmej, boldıra bastağan attarına türkmenderşe kojdn kujrıgın jegızlp...

— Ku dalada kujrıktı kajdan alıp jür? — dedı Perovskij, — elde bul arada el bar ma?

— Jok. Olar jüz atka jüz koj tanıp alıp jürıptı... Sodan Betpakdalanı köktej jüz jırma şakırımdaj jer ötkende köldenendej kezdesetln Şu özenlnın Beskulan dep atalatın ötkelne kelıp toktaptı. Ar jağında Sırdarija jerı. Bırak elı de kum, elı de takır. Sui aşı, şöbl az. Beskulannan on altı şakırımdaj jerde Akjajıktan köll bar. Bu da aşı köl. Odan Inej men Kulan kabak adırların basıp otırıp on jetı — on segız şakırımdaj jerdegı mına Koskudıkka kelesln. Bunın da sui aşı, şöbl mardımsız. Koskudıktan otız şakırım barhandı kumdı basıp otırıp, mına susız Şubar degen saıdn bojındağı Jamankudıkka

jetesın. Bunun suı sel tuşılau, bırak tüje bolmasa jılkı ıuşuge kelmejdı. Budan jırma bes şakırında jerde Berdı bi molası bar. Bul arada tuşı sulı kışkentaj saj bar. Jağasında azınaluk ösımdık te jok emes. Kenesarı kolu Beskulan ötkelnen kejin kıldırmej jürıp otırıp, toksan şakırım kumdı, şöldı jerdı künnın ıstıǵına karamaj bırak künde alǵan. Oı kejde Berdı bi molası, kejde Kul dep atalatın sajda at şaldırıp, özderı tünı boji tınıǵıp, tan ata ar jağında jırma bes şakırım jerdegı Sozaktın tübnen bırak şıkkın. Kün şıkpaj bekınstı korşap alıptı. Sozak datkası Babajan tıptı kannenkapersız jatsa kerek, bır nökerı kelıp «jau kelıp kaldı, turınız!» dese, «Sozakka Kenesarıdan böten jan bata almajdı. Kenesarı kajda, Sozak kajda!» dep jauap berıptı. Nökerı: «Kelgen sol Kenesarının özı!» — dese, «Şıraǵım, jılaǵısı kelgen bala ekesının sakalimen ojnajdı. Ulıtauda handıǵın tojlap jatkan Kenesarı kus bolıp uşıp kelmese, kajdan keledı, ojınındı koj!» — dep akırıptı.

Perovskij ezu tartıp küldı.

— Ulıtaudan Sozakka dejın altı jüz şakırında kumdı, şöldı jerdı bes künde ötıptı degen sözge Babajan tüǵıl, men de senbes edım. Tek mundaj jürıske künne jüz jırma şakırım jer alatın kazak atı ğana jarajdı.

— Kazak jıǵıtterı şe? — Gens te küldı. — Alǵaşkı sajahatımda salt atka mınemın dep menın de artım ojılıp kalǵan. — Generalmajor kazır kazak ölkesın otarlauǵa kelgen jan sekıldı emes, kazak jerın zertteuge kelgen karapajım ğalım terızdı. — Bırak sol jolı men bul halıktın köp jetnografıjalık materialdarın, ertegı, dastandarın öte köp jazıp aldım... — Kenet ol Perovskijge külımsırej karadı, — sız Şu özenın mına ötkelın Beskulan, al mına töbelerdı Inej, Kaban dep nege atajtının estıgenınız bar ma?

Orınbor şekara baskarmasının bastıǵı generalmajor Genstın soǵıstan körı, tarihi, jetnografıjalık jaǵdajdı süje engıme etetın bıletın Perovskij, ıls jajında söjlesuge asıǵıp tursa da, onın könnın kaldırǵısı kelmej:

— Bılmejmın, — dedı, — bırak bıletın adamnın sözın tındaıǵa barın...

Kazır anızın tındaıǵa ıkılas kojıp turǵan osı jumsak mınezdı körıngen graf Perovskijdın, osıdan on ekı jıl ötkennen kejin, kalın kolmen kelıp, kazak dalasın kanǵa batırıp Akmeşıttı alatının kım bılgen! Gens joldasının ıkılasına rıza bolıp Beskulan turalı budan otız jıl burın jazıp alǵan anızın ajtıp berdı.

— Alaşahannın jaksı köretın balasın taǵı kulan üjırı basıp öltırıptı, — dedı Gens anızdı esıne tüsıre, — kattı kapalanǵan erı mejlınşe aşulanǵan han, kulan bıtkenđı kırudı bujıradı. Kımdekım olardı kırıp bıtırse soǵan ğajajıp köp sıjlık pen en sulu kış kızın

bermekşil boladı. Dombılak degen batır hannın tılegın orındajmın dep uede beredil. Özının Inej, Kaban degen jürük attarın mılınıp kulandardı kuadı, kajda kaşa da kojmaj bejšaralardı kıradı. Akırında besak kulan kaladı. Olar Şu özeninen ötlp kumğa kaşadı. Osı kulandardın Şudan ötken jerın Beskulan dejdil. Kumğa kuıp şıkkın batırdın attarının jete almaj zorıǵıp ölgen jerlerın Inej, Kaban dep ataptı. Hannın kızın alam dep kum arasında kanǵıp ölgen Dombılak batırdın molası dep kazaktar Şudın terıskej jaǵındaǵı molanı körsetedil... Rasında da bul mola tım köne... Oǵan senuge de boladı.

— Kazak jerinde ne köp, mola köp. Jene berılın de atı bar. Jaksı körgen adamın atausız tastamajdı, — dedil Perovskij, — ölgen son bızge de jer atın kojar ma eken? — Kenet ol kolın siltedil, — mejil, ölgennen kejlın ne dese o desıl... Al ezırge... tırlı jürgen kezimızde patşa aǵzam aldındaǵı borışımızdı durıs atkaralık. — Endil Perovskij sözün tujıra söjledil, — en aldımın Buhar hanı men Kokan hanının arasındaǵı soǵıska nege kılristil, sol jajında Kenesarıdan tüsınık suranız. Al Kenesarının bul ısqı Rossija imperijasının ontüstıkteǵı saudasattık jumısına orasan zıjan keltiredil. Sondıktan bızdın hatımızdı alısımın Kokan handıǵına karsı urısın tujıp, Rossija jerine tez kajtatın bolsın.

— Buǵan Kenesarı sultan renjilmej me? «Öz betimmen kimılauǵa mümkindik bergiler kelmejdil eken», dep ojlap kalmaj ma?

— Ojlasa ojlasın. Büjtu en aldımın Kenesarının öz bası üşılın kerek. Rossija patşalıǵına öz erkımın baǵınu degen söz, öz erkımınen jaularınan kek alu degen söz emes. Rossija patşalıǵına baǵınu, tek Rossija müddesılın ğana közdep kana ömır sürü. Munı Kenesarı duǵadaj jattap aluǵa tılistil.

— Jaksı.

Gens sel ojlanıp turdı da, stol üstinde jatkan özının papkasınan bıl kaǵazdı alıp Perovskijge usındı.

— Bul ne?

— Menın hatıma Kenesarının jauabı.

Perovskij men Kenesarının bıtımge kelgenın estıse de Batis Sıbır generalgubernatorı şekaradaǵı Kenesarıǵa jatatın auıldardı şabuın toktatpaǵan. «Kasım töre karakşıları Rossijaǵa baǵındım dep kur aldap jür, al durısında patşaǵa karsı ereketılın küşejtude», — dep soǵıs ministrıl Chernışevke arız da etken. Ebden ızalanǵan Gorchakov özının bıl hatında Perovskijge: «Kenesarını Sıbır şekaralıǵınan müldem alıp ket, ne bolmasa maǵan onı özının ujasında kurtuǵa ruksat et», — dep jazǵan. Buǵan Perovskij: «Sultandı kılneıl degen korıtındıǵa kele almajmın, öjtkenıl ol Orınborǵa karaǵannan berıl,

kol astımdağı jurttı aşılandırar eşbır ıns ıstep jürgen jok. Onı el tonadı degen söz bırekı kazaktın körsetuıne ğana negızdelgen. Bul düdamal kuelıktter Kenesarının ajıptı ekenın deleldej almajdı» — dep jauap bergen. Bırak Orınbor şekara komissijasının predsedatelı general Gens anığına jetkısı kelıp, «Gorchakovtın sızge tağıp otırğan kınese ras pa?» — dep Kenesarığa tüsınk beruın surap arnaulı hat jıbergen.

Kazır Genstın Perovskijge bergen kağazı sol hatka kajtarğan sultannın jauabı edı.

Perovskij kağazdı alıp dausın şığara oki bastadı:

— «Patşa ağzam bergen manifesten kejn men Rossijağa karsı kol kötergen emespn. Bu jağınan adal ekenıme bır kudajdın özı kue. Jaularım menı sızdın aldımızda karalağıları keledı. Eger kerek desenızder, ükmet aldında özımnın tıptı kınesez ekenımdı deleldep şığuğa barımın. Jaularım menı öte jek köredı, menın sızdermen tatu bolğanımdı körgılerı kelmejdı», — Perovskij kağazdı Genske kajtarıp berdı, Kenesarı şının ajtıp turğanı sözsız. Bırak jauı tım köp... Tübı onın jazığı bolmasa da jazıktı etedı. Bunı tek knjaz' Gorchakov kana emes, en aldımın kazak sultandarının özderıak atkarıp şığadı.

— Sondıktan da Kenesarı segız adamdı özıne öte kas sanajdı. Alğaşkı jazğan hattarının bırınde solaj degen..

— Kımkm sonda olar?

— Batis Sıbır generalgubernatorlığına jatatın Kudajmendı ulı Konırkulja, Küşık ulı Kuljan, Kışkentaj ulı Akkoşkar, Jauğaşar, bızdın Orınbor gubernijasına jatatın Jantöre ulı Ahmet, Jappastın bı horunjij Janğabıl, Jağalbajlı bı Kükır, Sozak datkası Babajan... Bulardı ol tek kazaktı Rossija men Kokanğa sattı dep jek körmejdı, öz bastarının kamı üşın elge tım kataldıktarın da eske aladı. Jene özge sultandardaj, bajlardaj bul segız Kenesarı jağına şığıp körgen emes, köterıllıssılderın şıu degennenak taban tıresken jauları. Esırese Konırkulja men Ahmet.

— Bul ekeuının jan ajaspas jau bolatındarı da tüsınktı, Kenesarı Batis Sıbırdeğı ereuının Konırkulja ağa sultan bolıp otırğan Akmola prikazın şabudan bastasa, Orınbor jerinde sultanpravitel' Ahmet Jantörinnın enşısıne tigen Torğaj, Irğız özenderının bojna tuın tığıp otır.

— Kenesarının da tıstesken jauı osı ekeuı. Özge sultandardı jek körse de, el bırlığın saktajmın dep, nemese öz jağına tartuğa tırısıp onşa tie kojmajdı. Al bul ekeuının atın estıgende... — Gens sel ezu tarttı, — Kenesarı öz ordasında otırğannın özinde de, kılışın kınabınan sıırıp aladı desedı körgen jurttı.

— Tım aşulı eken. Tübü Kenesarı bul ekeüñññn basın jutpaj tınbas!

— Mümkün bul ekeüñ Kenesarının basın jutar?

— Ol mümkün emes. Kenesarı ölse, bızdın kolımızdan, ne Kokan, Hiua handığı sekıldı böten jurtın kolınan öledı. Kara kazak kazaktın Rossijağa bağınganı tımdı ekenñn, tübü bunın progrestık manızı bar ıñs ekenñn kajdan bılsın, teuelsızdıgımızdı, eldıgımızdı kurttı, jerımızdı alıp jatır dep kana uğadı. Kımdekım onın sol teuelsızdıgın, jerñn Rossijağa, nemese Kokan, Hiuağa eperuge kömektesse, sol — kara halıktın jauı. Konırkulja men Ahmet sol jauının en bastıları, retı kelse kazaktın ekı jıgıtınñn bırı olardı bauızdaj saludan tajınbajdı. Osı Ahmetñn ekesı Jantörenı bırı mın segız jüz on törtınşıl jılı Köñbar batır bastağan köterılıste, özññn artında kele jatkan karadan şıkkın küzetşısı najzamen tüjrep öltırgen. — Perovskij sel ojlandı da kajta söjledı, — al Kenesarı sol kara halıktın köbññn túsñngınşe elññn, jerññn korğanı. Onı közññn karaşığındaj saktajdı. Sondıktan da kaşkın başkurt Kenesarı karaulının bastıgı...

Perovskij onın atın esıne túsre almaj sel kıldırdı.

— Batırmurattı ajtasız ba?

— İe. Sol Batırmurattın sultanğa tönıp kelgen kılıştı jalanaş kolımen ustaj alı — nağız erlık emes pe?! Bundaj jankıjarlık tek şın berılgen adamnan şıgadı. Al mılkau kulu Karaüleğ Kenesarının jauırınına örmelep şıgıp kalğan jılandı jalanaş kolımen laktırıp jıberem dep, küptej bop ıñsp ketıp, bırı jetı jatıptı. Bırı bılğır balgerdın emdeuññn arkasında ezer tırı kalıptı. — Perovskij basın şajkadı, — jok, Kenesarıdaj batır, Mahambettej akın adamın halık sultandarına oponaj bere kojmajdı. Eger Kenesarı jau kolınan kaza tabar bolsa, onın ajalı baska ulttan keledı.

Osı kezde Perovskijdın ad#jutantı esıkten kırıp:

— Sultanpravitel' Ahmet Jantörin, — dedı, — sızdın şakırınızben kelıp tur.

Orınbor eskeri gubernatorlıgına jatatın Jajıktın künşığıs jağın baskaratın Jantöre ulı Ahmet, Jantöre ulı Arıstan, Ajşuak ulı Bajmuhamed sultanpravitel' Perovskijmen auız jalaskan dos. Olar «Kenesarını Orınbor jerñnen kuu kerek, eger özññzdın eskerññz jetpejtın bolsa, bız jerdemdesejık» dep san ajtkan. Bırak buğan Perovskij könbegen. Orınbor manındağı mujıktar köterılgen alasapıran kezde, kazaktarmen kırılısudı durıs körmegen. «Rossija imperijasına karağan kazaktardı, Ahmet pe, Arıstan ba, Kenesarı ma, kaj sultan baskarsa da, berıbır, tek bızge bağınp tınış jürse bolğanı emes pe», — dep ojlağan.

Patşa ağzam sözlünen kejlın Perovskij keşe üş sultanpravitel'dı şakıruğa mejbür boldı. Kandaj general bolğanmen patşa ağzamnın jarlığın orındamajtn kudretı kajı, eger soğıs ministrı Chernışev «Gorchakovpen kosılıp Kenesarını kurtındar» dep şın bujrik berıp kalsa, kolında sol bujriktı orındarlık kandaj küş barın bılıgısı kelgen. Sultanpravitel'dın şakırılığan sebepterı de osı edı.

— Arıstan men Bajmuhamed sultandar kelgen jok pa?

— ezır kelgen jok.

— Onda Ahmet Jantörin kırısn.

Üjge Ahmet kırdı. Bul bojšandau kelgen, ken tanau, süzegen bukanın közindej şatınağan ülken közdı, kara sur, orta jastan asınkırap bara jat kan kısı. Iğında Rossija eskerının podpolkovniktik pogomı bar. Orıssa okığan, kezinde Orınbordağı Nepljuevtın eskeri uchilişhesın bıtırgen. Ol eskerşe amandasıp, kolın köterıp esık aldında tura kaldı.

— Podpolkovnik Jantörin sızdın şakırınızben keldı, general mırza.

— Joğarı şığımız, sultanpravitel'.

Bular kol alısıp amandaskannan kejlın, Perovskij bırden şakırğan şaruasına kırıstı.

— Sultan Ahmet, sız Kenesarının kazır Kokan jerinde soğısıp jatkanın bilesiz ğoj?

— erine.

— Kenesarı Kokan hanımen nege soğısıp jatır? Sız bul jajında ne estıdınız? Mümkın, Hiua hanının ötınışın orındap, Buhar hanın jenıp ber mek pe?

— Kenesarı ondaj akımak emes. Medelıhandı öltırıp Nurasulla Kokandı özıne bağındırğan kejlın Kenesarı Hiua hanımen Kokandağı kazak jerın sağan alıp beremın dep astırtın söz jürgızgen. Ondağı ojı Buhar hanı Nurasulla tım küşeıp ketpes üşın Buhar men Hiua arasın şatıstıru. Kenesarığa tartuğa kümıs ertokımdı arğımak pen on bes mıltık jıbergen Hiua hanı Allakul, Kenesarı menın jağında boladı eken dep Buharğa karsı soğıs aştı. Bırak bul soğıstın kızığın Kokan kördı, Hiua men Buhar kırılısıp jatkanda, bııl Kokan kalasının adamdarı köterılsıke şığıp, Kokannan buharlıktardı kuıp, Medelıhannın tuısı Şerelını han etıp köterdı. Munı körgen Kenesarı Kokan handığın kajtadan küşeıp ketkenşe, Taşkent kuşbegısın karamağındağı jetı mın şanırak kazak aulın özıme kosıp alajın dep, osı ajdın on besınde tört mın kolmen Taşkentke karaj attandı. Menın habarşımnın ajtı bojınşa, Kenesarı kazırdın özındeak

Janakorğan, Jölek, Akmeşittü basıp alğan körlinedü. Bu künde urıs Sozakta jürüp jatır desedü. Kenesarı bosatkan kej kazak auıldarı berü karaj köşe bastağan terüzdü.

— Budan bülzge keler kandaj zıjan bar? — dedü Perovskij Genske karap, — bür mın següz jüz otız törtünşü jılı Kasım törenün balası Sarjan Rossija imperijası karamağınan kırık mın üjlek kıruar eldü alıp kaşa, bügün Kasım törenün ekünşü balası Kenesarı sultan sol kırık mınnan Kokan handığının karamağında kalğan jetü mın üjdü kejnı kajtaramın dep soğıs aşuda. Bul Rossija imperijasının jenısı emes pe?

— Jok, bul Kenesarı sultannın jenısı, — dedü kenet tunjırap ketken Ahmet, — kazır onın karamağında Najman, Bağanalı, Arğın, Tabın, Tama, Şektü, Şömekej, Bajbaktı, Kıpşak ruları bes mın aulı, jaki ekü jüz elu mın şanırak bolsa, oğan Kokan handığınan jetü mın şanırak köşüp kelüp tağı kosılsa kaşa küş jinalğanı? Al, Kenesarı tırü turğanında Rossijağa dos bolmajdı.

— Nege?

— Onın köksegenü Abılajdın zamanı. Bar kazakka özü han bolmak!...

— Jarajdı, — dedü Gens, — Kenesarı handıktı köksesün, al sonda... — generalmajor kabağın sel şıttı, — jana özün ajttın goj, onın karamağında ekü jüz elu mın üj bar dep, er üjde tört adamnan bolsın... Sonda bür milliondaj kısı bür Kenesarını han etemüz dep bülzben küreske şığıp jür me? Osınşama adamdı korkıtıp sonınan ergülze almajsın. Jok, Ahmet sultan, mundağı engüme eldekajda terende. Elgü million adamnın ak patşağa karsı narazılığı men Kenesarının han bolsam degen armanı uştasıp jatır. Mundaj jağdajda bülz Kenesarını emes, elde adasıp, elde şauıp aladı dep korkıp sol sultannın sonınan erüp jürgen jurttı eske aluğa tüstümüz. Kenesarını kurtamız dep million adamdı kurtuğa boladı ma?

— Boladı! Nege bolmajdı?! — dedü kenet Ahmet kattırak dauıstap jüberüp.

— Özünmen bür tuğan kazağın bolsa da ma?

— Mejül. Kazağım bolsın, şürşütüm bolsın. Ajtkanıma köñüp, ajdağanıma jürmejdü eken, kırıp tastau kerek!.

Gens oğan renji karadı. Aldında turğan adam, kenet generalğa adam emes, kan kumar korkau sekıldü bolıp körlünüp kettü. «Halıktı boska kırmau kerek» dep ultımız bölek bülz ara tüskümüz keledü, al mınau... Gens kenet Ahmetke «Halık sendej sultandardı nege jek köretünü endü tününıktü boldı. Eken Ajşuak hannın balası Jantörenü halık öltürüp edü. Bajka, Ahmet, senün de ajalın halık kahaarınan kelmesün!» — degüsü kelüp kettü. Bırak Perovskij burınırak:

— Jarajdı, bız mına general mırza ekeumız Kenesarını özümızge kan tökpej bağındırudı jön körıp edik, — dedı. — Eger ondaj mümkünşök bolmajdı eken, — küş jumsauğa da barmız. Sonda Kenesarı jasağın talkandauğa elderın jete me?

Kuanğannan Ahmetın közı jark ete kaldı.

— ebden jetedı. Kenesarıda kazır segız mindaj attı esker bolsa, mına bız Jantörenın sultanpravitel' ekı balası Ahmet pen Arıstan üş min jauinger karsı koja alamız. Jantörenın ınısı sultanpravitel' Bajmuhamed ekı mın adam beredı. Jappas ulı Janğabıldan, Kenesarığa kosılmaj kalğan Or bojındağı Törtkara, Jağalbajlı rularının biı Kükır, Biğajannan mın adamnan şığadı. Kenesarının kası Kıpşak biı Janbırşının Balğojası mın sıpaj berse... Sonda kanşa boldık? Toğız mın ba? Buğan Orınbor eskeri gubernatorı ekı mın soldat kossa, kulşınıp otırğan Batıs Sıbır eskerısızak Kenesarını biı küzde jok etuge boladı. Tek ruksat etılsın.

— Jaksı, — dedı kenet Perovskij, — özge sultandar kelsın. Keşke keneselek. Joldan şarşağan şığarsız, ezırge tınığa turınız.

Ahmet şığıp ketkennen kejın Perovskij:

— Kördın be, mertebelı dosım, — dedı Genske, — kazak jerinde feodaldık, rulık destürdın kandaj mıktı ekenın? er sultan, bi karamağındağı rulastarının jıgıtın öz soldattarında jumsaj aladı. Kazak ta bır, koj da bır, tek aldarına tüsetın serkesı bolsın!

— Jok, — dedı Gens kabağın sel sıtıp, — kazak darındı halık, batır halık, etten bakıtsız halık.

Perovskij jauap kajırğanşa ad#jutant tağı üjge kırdı.

— General mırza, — dedı ol eldenege sel kızarıp, — kazaktın tamaşa ekı sulu kızı kelıp tur. Ket desem, sızge kırmej ketpejımız dejdı. Bır orısşa sudaj bıledı.

Perovskij men Gens bırıneбірı karadı. Kazak kızının orısşa söljeuı ekeune de tan dünıe.

— Kırın, — dedı Vasilij Alekseevich.

«Kız» degen söz jas kezinde bozbalaşılıktı basınan köp ötkızgen Perovskijge jılı tidı me, ol erıksız jağasın jöndep, tıkkırejgen sarğılt murtının uşın sel şıırşıktaj edemledı. Gens pen Perovskij bırıneбірı karap külıp jüberdı. Jüjrk at şappasa da kırında jıdı degen. Osı kezde üjge sendene kılın gen ekı kız kırdı. Bırının basında seukele, sonısına karağanda jas tüsken kelınšek sekıldı. Üsterindegı kımderı baj kızdarınkında j torka men dürija bolmasa da, köz tartarlıktaj edem. Kızıl şıbarkıt kamzol, ajaktarında kızğılt kekime etık, ak patsajı sıtırman köjlek. Kelınšekın kasındağı kızdın basında kızıl tülkık ükıkı börık, belderindegı kümıs belbeu bulardın Arkadan şıkkandarın anğartadı.

— Sau salamatsızdar ma, mertebelı general mırzalar, — dedı seukelelı, şası jerge tüsken kelıñsek. Kasındağı kız orıssa bıımegendıkten eskı Arka destürımenen ekı kolin keudesıne aparıp, basın idı.

— Özderıñız de amansızdar ma, karakterim? — Gens bıırıñşıl bolıp aman dastı. — Kajdan jürsınder! Attarın kım?

— Menın atım — Altınşaş, janımdağı kızdın atı Kümıs. Kenesarı aulınabız, — kelıñsek orıstın taza tıımen tüsınık berdı.

Kazak kızının orıssa osınşama edemı söllegenıne tan kalğan Gens:

— Orışanı kajdan üjrendın? — dedı.

Altınşaş ekesı Tajjandı atkannan kejın kalaj orıs arasına tüskenınen bastap, en akırı Kenesarı batırı Bajtabınğa erge şıkkanına şejin jasırmaj, bar ömırbajanın edemı orıs tıımen ajtıp berdı. Orıssa söllep turğan kımın kızı ekenın endı ukkan Perovskij;

— Bızde kandaj şaruın bar? — dep suradı.

— Kurmettı general, sızdı edılettı jan degen son kelıp turmın, — dedı ol kenet közıne kelgen jasın sürtıp, — ötken jılı Kenesarı sultannın ajdalıp ketken bar tıısjakınına patşa ağızamnın amnistijasın alıp berdınız... Menın ondaj ülken tıılektı sızden talap eter kakım jok, tek ajanız dep ötnemın... En bolmasa Turınskıge jer audarılgan ağanılerım men apasınılerımın amandıgın bııdırıp berınız...

Gens közınen jası sorğalap turğan kelıñsektı ajap, terıs burılıp kettı.

Al Perovskij:

— Janındağı balanın kandaj şaruası bar? — dedı Altınşaştın ötnışıne bıırden jauap bere kojmaj, sıltauratıp.

Altınşaş Kümıstın de basınan ötken uakiğanı jasırmaj tegıs ajtıp kelđı de:

— Bu da sızderdı edelettı degenge, Konırkulja ağa sultannın üstınen şağım ajtıp kelıp tur. Osındaj ozbırlık ıstegen adam eşbır jaza tartıp kete bere me dejdı. Ekesı ebdıuakıttı da sol Konırkulja sıpajları öltırdı.

— Kandaj ajuandık! — dedı Gens Kümıstı ajap ketıp francuz tıınde.

— Ie, dala zanı ajuandıkpen şektes keledı! — dedı Perovskij de francuzşa jauap kajırıp. Altınşaş elen ete kaldı. Ol francuzşa da bııletın. Altınşaştı kızımetşıl kız etıp üjıne alğan generalmajor Fonderson orıstın aksüjekterınen bolatın. Olar üjısterı bop köbınese francuzşa söllesetın. Jetım kız Altın

şaşka bes jıldın ışında amal jok, jat tııldı de üjrenuge tura kelgen.

Altınşaştın elen etkenin anğarıp kalğan Perovskij:

— Sen nemene, francuz tıllın de bilesin be? — dedi.

Altınşaş generaldardın özara sözderinin kuesı bolğısı kelmedi.

— Jok... — dep tömen karadı...

— Onda nege elen ete kaldın?

— Sözderinüzge tüsinbegen son tandanğanım ğoj...

— e...

Francuz tıllın bılmejmın degeninen Altınşaş sonınan köp pajda kördi. Generaldardın san kupija sırların estıp, Kenesarığa karsı koldanılmakşı şaralardı künı burın bılıp otırdı.

— Bulardın ötınışına kandaj jauap beruge boladı? — dedi Gens Perovskijge tağı da francuz tıllında.

— Mına kelınışektın ekesı jönünde patşa ağızamğa jazıp, ne bolmasa soğıs ministrı Chernısev arkılı bırdeme bılıge bolar. Al Konırkuljağa ne ıstejsin? Ol Gorchakovtın karamağındağı adam ğoj... Kıskası, ötınışterındı akıldasıp körermez dep şığarıp salu kerek.

— Bular ekınış ret kajta kele ala ma?.. Bızderdi de aldamsı jandar eken ğoj degen ojda ömırbaki ketpej me.

— Aldamsı jandar ekenımızdı bırden bılıgennen kördi, sonınan bılıgenderdi durıs emec pe? — Perovskij ezu tartıp küldi. — Öjtkenı bızge de, olarğa da jenil tiedi.

— Jok, — dedi Gens, — Bular ekeumızdı orıs generaldarı dep senım tutup kelip tur. Men bulardı sız ajtkandaj aldap şığara sala almajmın...

— Sonda ne ıstemeksız?

— Azija ısdı departamentdi arkılı mına kızdın tuıstarının kajda ekenin bılıge tırısamın, al Konırkuljanı jauapka tartuların talap etem.

Perovskij tağı da küldi.

— Rossija kenselerinin mundaj ıste asıkpajıtınına elı közın jetken jok pa edı? Bul kızdar senen jauap kelgenşe auıldarında kartajıp ta öler...

— Auılğa bargannan kejin bul kızdardın kajtıp keluı ekıtalaj... Könse osı jerde kaluların surajmın. Jauabın tezdetuge tırısamın. Onın üstüne bul ekeuı de menin jetımhanama kerek.

Gens üjünde kazaktın jetım balalarına arnalğan baspana aşkan. Olarğa orıssakazakşa söjlej biletin terbieşı aludı köpten berı ojlap jür edı.

Generalmajordın ojına tüsingen Perovskij:

— Mejlın, özın bıl, — dep küldı.

Gens kızdarğa karap:

— Ötınışterın turalı tilstı kışılmermen habarlasalık. Jauap kelgenşe ıngajlı körsender menın üjımdede bolındar. Kazak balalarına aşkan jetımhana bar, sonda kızmet ıstender, — dedı.

Altınşaş sel ojlandı da, bırdemege bel buğandaj bırden:

— Jaksı, — dep jauap berdı.

Kelınışektın nege tez köne kalğanın Gens te, Perovskij de túsıne kojğan jok. Onın ojun janındağı Kümıs te anğarmadı. Bırak ol bırazdan berı sırlas bolıp alğan kurbısının könnın jikkısı kelmedı. Az uakıt Orınborda bola turudı terıs körmedı.

Sol künı Gens kızdardı öz üjıne ekep jetım balalarmen tanıstırdı, keşke taman bulardın ısqı jajında departamentke hat jazdı. Jene Perovskijdın tapsırui bojinşa Kenesarığa da «Kokan handıǵına karsı soǵıstı toktatıp, Orınbor şekarasına kajtıp kelınder» degen bujırık jıberdı.

Kenesarı bul hattı on segız kün soǵıstıp Sozakka kırıgen künı aldı. Ol kelesı aptada kalın kolımen Taşkentke attanbakşı edı. Amal jok, ajtkandarına könem degen Orınbor bastıktarına uedesı bar sol sebeptı Kokan handıǵımen bıtım jasap, kejin kajtuğa mejbür boldı. Bırak Kenesarı kejin kajtuın kajtsa da, özının endı eştenege erkının joktıǵına ıstej küjınıp, patşa generaldarına kektene kaldı.

□□

Zirektık, ojıldık, sezımtaldık — ana sütmımen bıрге bıtetın kasietter. Munı adam satıp ala almajdı, eger jüregında osı bır kasietterdın uşkındarı bolsa ğana ömır, korşağan koğam onı ne ulğajta tüsedı, ne öşıredı.

Jasınan öner men ğılımdı önege etken Esırkegen tört jıl Semejde orıssa okıǵanda köp jaǵdajdı túsındı... Esırese tuğan eljurtın nadandıǵı, kamkorsızdıǵı jüregıne şok tastap, mazasın ala berdı. Bul jejtter Esırkegendı kur kajǵı, şerge bölep kana kojmaj, elıne kamkorlık eterık jol ızdettı. Endı ol orıs halkının tarihına, medenietıne, ösu jolına ünle karadı. Öz elının bul halıktan kanşalık kejin kalğanın ojlıana tüstı. Ojlanğan sajin, ortaǵasırılık meşeułkten kol sozuı kajetın, kıs kattı bolğan bır juttan sonak deulettı sarkılıp şıǵa beretın, mal sonunda ötken köşpendıık turmıstan görı egıs salatın otırıkşılık ömırge karaj ikemdenıı kerektıǵıne közı jete tüstı.

Esırkegen öz sanasezımıne azık bolar taǵı da bır sırlı dünıe aştı. Ol sonau Ortalık Rossijadan kazak jerıne jana konıska köşıp kelgen orıstın karaşekpen mujıktarı men ak

patşağa karsı kol kötergeni üşin Semej sekildi alıs bekiniske jer audarılğan dekabrister — orıs oficerleri men okımıstı adamdarının kazak halkına degen janaşırlık, dostık köz karastarı edı. Halık pen halıktın eş uakıtta jaulaspajtının, olardı arazdastıratın tek üstem taptın kanauşılık sajasatı ekenin tüsinip, onın jüreginin tükpırında orıs halkına degen bür edemı jılı sezim tua bastağan. «Halık pen halık tatu bolsa, ak patşa ne istejdı? Al Kıtaj, Kokan, Hiua, Buhardan korlık körıp bası kosılmaj jürgen kalın kazakka tübı tağdırı da, kajğı, kuanışı da bür, süjenış bolar el kerek. Oğan orıs jurtsılığınan jakın kım bar? erı medenietti, erı kuattı. Dostassa korğan bola aladı? Bırak sonda elimızdın teuelsızdıgı ne küjge uşırajdı. Mümkın el teuelsızdıgı de saktalar. Kenesarı, Ağıbjıldın tüsinbej jürgenderı bar şıgar. Jok, san ajkastan ötken bul batırlardı el küjün tüsinbej jür deuge menin kandaj kakım bar?.. Bul bür akılğa salatın jağdaj».

Osındaj küjde jürgende Esırkegen Semejdegi orıs mektebin bıtırıp, kıs kele Peterburg kadet korpusına tüsetin boldı. Bul bür mın segiz jüz kırık bürinşı, kazakşa Sır jılı edı. Okuğa kar jaua baratındıktan ol jaz şığa öz aulına kelgen. Jüregın kökejkestı arman torlağan, el kamın ojlar jıgıt — ojpat üstünde erte şıgıp, erte solatın sarğaldak gül terızdı, erte pısp, erte kartajadı. Seksenen attap selkidej bastağan Masan kart jırmağa jana ıllıngen nemeresinin oj sorğan bozğılt jüzine karap, onın janın jegen bür keseldin bar ekenin bürden uktı. Bırak kelgen betten tıs jarıp belendej de megen.

Nemeresı tuğan jerinin jasıl şalğınına ebden aunapkunap maukın basıp, kurbıdostarımın bür az ojnsauık kurıp, babına kelgendej kezde ğana bür künı onaşada: — Karağım, ıste jatkan kajğı Eskendirdin kos müjızı terızdı, sırtına şığarmasan keselge ajnaldıradı, — dedı bajsaldı ünmen, — kabağının şırınan ışına bür sarsudın bajlanğanın anğaramın... Kerıge ajıtılın sır bolsa jasırma, kolımnan ıls kelmese, tımmnen akıl keler... ajanban.

Köptı körgen kart atamen özının de sölleskisı kelıp jür edı. Esırkegen bürden aktarıla kaldı.

— Kajğım bar ekenı ras, ata. Öz kajğım emes, el kajğısı.

— El kajğısı! Lebızın jılı tidı. El kamın ojlar artımda tujağım jok pa dep kınjılattın edım. Kudaj tağala, müsırkegen eken. Munına da şükır. Al sölje.

— Tört jıl kalada okıdım, ata. Jas adamğa dört jıl dört künmen ten ğoj... Al mağan... Elde men sondaj sarıuajımşıl bolıp tudım ba, dört jılım dört jüz jıldaj uzak soktı... Eger adam

oju tenizge ajnalar bolsa, menin ojımnan bükül dünyeni korşağan tırı pende jüzüp öte almas muhit pajda bolar ed...

— İe, ajta ber... sonşa uşan teniz muhitta jüzüp ne kördün...

— Halkımın sol muhit suına parapar köz jasın kördüm.

— Halkımın köz jasın köru ğajap ıls emes. Men onı es bilgelı körüp kele jatırın. Köru bar da, kömek beru bar. Sol köz jastı kurğatar ne jol taptın?

— Jol bıreuak terizdi. Tıll men dını bölek bolğanmen, jerı men tağdırı bır orıs jurtşılığımen bırlespej bızge jarık seule jok sekıldı. Sarı dalağa ie ekenmın dep tağı kulandaj kısıjazı köşüp jüre bergenmen eştene onar emes. Bıjte berse tübı nadandık jenedı. Bız de medenietke kulaş urumız kerek. Al medeniet orıs jurtşılığında.

— Olarda kur ğana medeniet emes, kijanat ta bar ğoj, ulım... — Karijanın közı kenet jark etüp bır uşkın körsettı de, kajta söne kaldı. Ol endı jüdej, ojlına söjledı, — er jıranın özının bır küjkentajı boladı. Surkija zaman bızdı osılj surkija ojlı etüp jaratkan şığar. Asıl tastan, akıl jastan, mümkin senin ajtıp otırğanın durıs bolar, bırak eljurtın ne dejdi? Kerı kıran köre almağandı, jas kıran ıledı, tek ajtarım: kanına tartpağannın karı sınısın dejdi kazak. Anşı kuğan kiıktej, sum tağdırdan zeresı uşkan azğantaj halkın bar, tek sonın karğısına kalma...

— Halık kejde tısınbej de karğamaj ma? Kenesarını bıreu karğajdı, bıreu ardaktajdı...

— Durıs ajtasın. Kenesarının jauı da köp, dosı da az emes. Kejde onın kılığına men de tısınbejmın. Al sağan tısınnu tıptı kiın.

— ejtse de sol Kenesarı ojına men tısınğım keledı. — Esırkegen sel ündemej kaldı da kajtadan söjlep kettı. — Jaz ajaktalıp keledı, kar tüse Peterborda bolım kerek, — dedı ol jerdi şukıljaj otırıp, — Peterborğa Ombı arkılı baruğa da boladı... Orınbor jağımen de jetetın jol bar...

— Sonda osı aradan Orınbor attanbaksın ba?

— İe, Karaötkel duanınan Atbasarğa tısıp, ar jağında Karakojın Kaşırılı arkılı İrgız kulasam... Jolaj Kenekene jatatın elderdi basıp, ondağı jurtın kandaj küjde ekenın öz közımmen körsem...

— El küjnen er armanın bılu kiın emes. Bırak bul jolın tım kauıptı jol. Peterborğa okuğa bara jatkan Jamantaj ağa sultannın jığıtı ekenındı sezıp kalsa, Kenesarı adamdarı senı tırı jıbererı ekıtalaj.

— Ol kauıptı özım de tısınemın, bırak öz jolındı tandau üşın, er tajpanın könlı munın anık bılgın jön ğoj dejmın...

— elbette.

Orınborğa Kenesarı aıldarı arkılı jürud Esırkegen okuğa baram degen künnenak şeşken. Bul joldı tandauında el küjln bılıuden özge bür armanı bar. Ol armanı — Kümıs. ebdıuakittin üj ıñınln ol Kenesarı jağına şıǵıp ketkenln sol jazdaak estıgen. Bırak olar tırı me, öl me habardar emestı. Esırese Kümıs jajın öte bılgıs keletln. Konırkuljağa ojda joktan ojınşık bolğan osı bür ajaulı zamandaska degen ajanış ejteur könllıne maza bermejtln. Kejde osı ajanış onı bür jılı tettı sezımderge de jetelejtln. Kenesarı aıldarı arkılı jürsem, sol ebdıuakit üj ıñı turalı bür habar estırmın degen ümit, bülınşılkkşılrdın kolına tüsıp kalarmınau degen kauıpke boj bermedı. Kerı atasımen el jajın, özlnln keleşek arman jajın uzak engıme ete otırıp, akırı Peterborğa Orınbor arkılı jürmek bolıp şeşkendı.

Endı mıne, mınau sar dalanı kezıp kele jatkan üş salt attının ortasındaǵı akkuba jıgıt osı Esırkegen. Astında oktaudaj bop jarağan küzen küren. Basın şulǵıp tastap, jıtı basıp ajandaǵanda, ekı jaǵındaǵı — şabdar bajtal men kertan tartkan karakök at — jele tüsıp, ezer erıp keledı.

Esırkegen aul jıgıtterlnşe kılınge. Basındaǵı puşpak börkıl men üstındegı bulǵın jaǵalı lukpan şapanı aukattı üjden şıkkanın anǵartkandaj. Janındaǵı puşık sarı men denıl at jaktı kara sur jıgıttn üstınde kedej kolı jupını kılın. Ken jendı köne şeşpen, kırkıla bastağan jenıl eltırı tımak pen köne dalbaǵaj. Ekeunln sırt bejnesı, ortadaǵı aukattı jıgıttn jaj atkosşı serıtkterı ekenln sezıredı. Bul üşeu auldan şıkpaj jatıp, Kenesarı jasaǵı kezdesıp kalsa, sonau Ulıtau bojındaǵı Najman ruındaǵı naǵaşılarına bara jatırımız dep ajtudı kelısken. Esırkegenın janındaǵı jıgıtterdın sırt pışınderı belendej közge tüser bolmağanmen ekeu de önerı askan jandar. Puşık sarı dausı kernejdın ünındej sozılǵan enşıl, kara surı jambası jerge timegen baluan. Ekeunln borışı bıreuak Esırkegendı sausalamat Orınborğa jetkızıp salıp, kıs tüspej Karkaralıǵa kajta oralu.

Karkaralı jaktan şıkkandarına bür aptadan asıp ketken. Konak dese kuşaǵın jaja tüsetln kazak aıldarı, alıs jaktan «naǵaşılap» bara jatkan jıgıtterden konaǵasın ajar emes, bür aulǵa tüstense, bür aulǵa konıp, Arǵınatı baurın da kömkerlep kaldı. Jol endı osı aradan künbatıska kılıt burıladı. Endı jıgıtterge «naǵaşılarımız» Jem, Irǵız bojındaǵı Tama ruı deuge tura keldı. Toktağan aıldarı buǵan senedı. Öjtkenı türlerı de, astarındaǵı attarı da urıkarıǵa uksamajdı jene aǵajın kuıp jüre beretln kazakka «Jem, Irǵızda naǵaşıımız bar edı», — degen söz majdaj jaǵadı. «Pele, jien bolsandar, osındaj alıstan ızdejtln bolındar», — dep olardı koşemettej tüsedı.

Jol künbatıska karaj burılısımenak bürden özgere bastadı, jaz ajaktalıp, sarğılt tartıp kalğan. Arkanın kök şalğınının ornına kuan tartkan bidajık pen bozan şöp, ši men şllen jil kezdesedı. Kün rajı da özgerıp, endı jolauşılardıń betterın salkın jel öbetın boldı. Bırak dausı karlıkpajtıń puşık sarı jol kiskarsın degendej jağı bür tınbajdı. Bırese küldırgı ölen ajtadı, bırese kajğılı zar tögedı. Al Esırkegen ölen ajtkan sajn atın toktatıp kojıp, kaltasınan kojın depterın alıp er ölenın sözderın, kım şığarğanın, kandaj jağdajda ajtılganın jazıp aladı.

— Kajtesın puşık sarının ajtkanının berın kağazğa tüsırıp, — dejdı on jağındağı kara sur, — buda ne köp, ölen köp...

— Ürımbutakka kerek, — dejdı Esırkegen, — halık murasınan kımbat kazına jok, berı kağaz betıne tüsırılıuı kajet.

Puşık sarı Esırkegenın sözınen kanattanıp ketıp, kenet er üstıne bür jambastaj kokilana otırıp aldı da, tağı da bür endı şırkap kettı.

Büldırdı ala auızdık el arasın,

Najza men sojıl şeştı dau talasın.

Sonşama öşteskende, bauırlarım,

Tozudan, ajtşı, baska ne tabasın?

At töbelınde az kazak

Bırbırındı kırğanda

Kaj muratka jetesın?!

Mojnına buğau onsızak

Tüsejn dep turğanda.

Kımge erık etesın?

Ecırkegen ölendı estıgınde tüsı bür türlü kukıldanıp özgere kaldı.

— Bul kımın ölenı?

— Atığaj ırım akınının.

— Kaj jağdajda şığarğan?

— Ana jılı Atığaj Karaul men Altın, Toka jerge talasıp köp jıgıtter sojılğa jıgılğanda...

Esırkegen odan erı eştene surağan jok. Ölendı jazıp ta almadı. Kenet kalın ojğa şomdı.

«ırım akın?.. Men estımegın akın eken... Sıre, baj men batırdı, bi men sultandı, ru

bastıktarın maktap kün körmejtın jan bolu kerek. El arasında jürıp ajtıska tüsıp jülde

aludan da alıs bolar... kazaktın ala auızdık zıjan ekenın tüsınetın mundaj söz şıkkamı bür

jaksı ırım eken... Osılaj jurttı ojata beru kerek. Bar keleşek halkımızdın ojanında. Bar

önerdi soğan salu durıs jol. El bürülgü — el tendülgü. Bırak «Mojnına buğau onsız da tüsejün dep turğanda...» degen sözünde bür ülken sır jatırau. Bul sözmen nenı ajtpak? El bolıp bürülgü Kenesarığa kosılıp, Rossija patşasına karsı şık demek pe?.. Ie, solaj sındı. Bejšara, bızdın keleşegimız Rossijağa kosıluda ekenın bılmej me?»

Sarı puşık kenet Esırkegenın ojın bölüp jüberdi.

— Mınekej aulğa da jetüp kaldık, — dedi ol dauıstap jüberüp — büğün osında tünep şıǵalıq.

Aulı degenderı ıldıdaǵı köl jaǵasında otırǵan otız şaktı üj bolıp şıktı. Tabın ruının bür bölegı eken. Jaz sonau Atırau tenızıne dejün köşüp, kıs osı mandı kıstajdı eken. Bıl alıska köşe almaj, Kış jüz ben Orta jüz jerınn ortasındaǵı Kızıl dıngek manajın jajlap kalıptı. Sebebın suraǵanda, konıp jatkan üjlerınn ıesı kaba sakaldı kara şal:

— Bıtır jaz kumda köşüp jürgenimızde malımızdın ten jartısın Hiua hanının sarbazdarı barımtalap eketti. Kalǵan jartısın kıs tüse osı aradan Kokan sıpajları şauıp aldı. Osı aulda tıptı tıgerge tujak kalmaǵan üjler bar, alıska köşuge bızde kazır jaǵdaj jok, — dedi. Söjttı de özınn konaktarına ajran men ırımşıkten baska konakası bere almaj otırǵanına kısılǵandaj tömen karap, — bul üjde de bür sıır men üş eşkı ğana kaldı. Alıstan kele jatkan jolauşılar ekensınder, koj soju kerek edı, — dep mıngırledı.

Esırkegen şaldı ajap ketti.

— Kısılmanız, otaǵası, barǵa mezır, jokka ezır... Bız ıkılasınızǵa da rizamız...

— Ie, jokka jüjrik jete me, — dep şal aur kürsındı, — renjımesender bolǵanı... Şabınşılıktan kejün bul aulıdardın köterılıı de onaj bolmas... Amal ne, baska tüsken basbakşıl, kudaj ten bergenge den berem degen eken, bızd de öltırmes.

Tanerten ertemen Esırkegender jürer aldında şal taǵı da:

— Durıstap konakası bere almaǵandarımızǵa ökpelemender, karakterim, zaman solaj bolǵan son ısterın bar ma, — dedi munajıp, — jedel jürüp otırsandar seske bolmaj Karajıngıldaǵı Altaj ruının baj auldarının bürıne jetüp kalarsındar, bız bere almaǵan konakasını sol auldan ışersınder.

Esırkegender jupını auldı sırttaj jürüp keledi. Keşe ımırt üjırle jetkendıkten bajkamaǵan eken, köl jaǵasında otırǵan osınau otız üjdın, aulı degen kur atı eken. Bırrekı tüje, on şaktı sıır bolmasa, közge tüser mal jok. Aul itterınn kujrıǵı kajkı boluşı edı, bulardın itterınn de jünı jıǵılıp, kujrıktarı salbırap ketken. Esırkegenın ışı udaj aşdı. «Sıre balık aulap kün köredıau bul aulı», — dedi ol ojǵa şoma berüp.

Kartın tündegü sözün estügennen keñin, ol tünü boji köz ülmeñ şıkkın. Kazır de sol oj şumağın jalğaj tüstü. «Jok, jok, kajtkenmen de Rossija kol astına tezürrek klru kerek. Sonda ğana bul halıktın janı kaladı. Hiua, Kokan kur malın ğana talajdı ğoj, al Kıtaj auna ülger bolsın, elüdü bürjolata kurtıp jüberedü. Esürkegen endü tarihka köz jübere ojlandı. — Bır mın jetü jüz elu altınşı jılı edü ğoj, özümne karsı bas köterdüñ dep Kıtaj boğdıhanı erü ajbındı, erü ajbarlı memleket kurıp, bükül Jonğar ölkesün bilep otırğan Torğauıttardıñ milliondaj halkın kırıp, Jonğar memleketün tarihtan mengü kurtıp jübergen jok pa edü. Sondaj hal kazakka kelmesün klm biledü? Ejelden öştesken Kıtaj boğdıhandarı, öz elün ajamağanda bızdú ajar ma? Jok, jok, Rossijağa bas iju kerek, sonda ğana özge el jandarı bızdú tonadı kojadı».

Bul kezde kün de kökjiekten köterüle bastadı. Uşıkırı jok kau japkan ken dalada uşkan kus, jüğürgen an körünbejdü, tek köde şöptü kwalaj bürrensaran bödene jorğalap, kün şıkkanğa kuanğandaj şegürtkeler ğana şırıldajdı.

Seske kezünde kubıla jaktan jel turdı. Jolauşılardıñ murındarına bür jılımsı iüs keldü.

— Bul ne? — dedü kara sur jüğürt, — mal kırıp jatır ma bürreu? Kan iüsü terüzdü ğoj mınau iüs...

Esürkegen jauap kajırğan jok, atın tebünüp kap, aldındağı adırğa karaj şaba jöneldü. Serükterü de attarına kamşı bastı.

Bular adır basına şığa keldü de, aldarında pajda bolğan körünüsten şoşıp ketüp, klit toktaj kaldı. Del adırardıñ etegünde şie kömkergeñ tulaj akkan jünüşke özen jağasında ak boz üjü aralas kalın aul otır eken... Bırak auldıñ sikınan jan şoşırılık. Dauıl soğıp kulatkandaj japıraja kalğan laşık, kürke. Şanırağı jerge tüsken ak otau, karaşa üjler. Er jerde sulağan ölk, onı korşap joktau salğan toptop ejelder... Jılağan bala, ulığan it. Bır toptan ekünşü topka karaj ölkün basına kuran okuğa bara jatkan bürdükölök ak seldelü moldalar közge tüsedü. Aul şetünde bür kauım top kürekepen zirat kazıp jatır. Kerüjası aralas. Kazak aulına tajanğannanak eldüñ körkü bop közge tüsetün üküñ kız, seukelelü jas kelünşektün bürdebürü körünbejdü... Osınşama kalın eldüñ manında mal dejtün mal da jok. Bürrensaran külge aunap şögüp jatkan tüjeler men buzaulardıñ ertken on şaktı siir jür. Erü mojnına ketken eküüş şüderlü at ottauğa karaj şokandap baradı. Auldıñ jalpı körünüsü tünde ğana jau şauıp ketkenün anğartadı.

— Japırmaj, bul ne sumdık, — dedü puşık sarı üşegün tartıp, — mına auldı da jau şapkandaj ğoj.

— Ie, — dedü kara sur kürsünüp, — bul aul da bosağası bosağan aul boldı ğoj.

— Jok, şanırağı kulap jerge tüsken aul deniz! — dedi Esırkegen közine kelip kalğan jasın serlikterinen jasırmaı alakanının sırtımen sürtip, söjtü de kenet atın tebniıp kap, kazaktın eskü destürimen «oj, baurımdap!» aulğa karaj şaba jöneldi. Serlikter de «oj, baurımğa!» basıp sonınan erdi.

Esırkegender bul aulda bir kün boldı. Ölikterin kojısıp kelesü künü jürüp ketti. Aul aksakalı kobızşı Keribaj degen şal bular kelisimen bolğan uakiğanı ajtıp berdi. Bul — Altaj ruının Kenesarığa erip Arkadan köşip kelgen bir aulı bop şıktı. Burın kezirgü Atbasar duanı salınıp jatkan Esilge kujatın Jabajı özeninın manın konıs etip kelgen eken. Ol arağa beklinıs salına bastağannan kejin konıs üzdep amalsız Kenesarığa erip, osınau Kıpşak jerinın şetne köşipti. Kenesarığa erdi degen atı bolmasa oğan belendej jerdem bermepiti. Tek kol uşınan jalğasıp, eskerine kıs soğımdarın, jaz karujarakka degen salıgın tölep turıptı. Biıl ğana biraz jıgıtter Kenesarı sarbazdarına kosılıptı. Soğan oşıkken be, elde osı aul Kenesarının iek tırer tılektes dep bireumıreu körsetti me, ejteur Or kalasınan şıkkın ak patşanın bir top «keri kılış» jendetter keşe kün bata kep auldı şauıptı. Kannenkapersız jatkan el, aul üstinen gürsildej atılğan mılıtkınan soşıp, karsılasa almaı kalıptı. Jendetterin özderi eki jüzdej adam eken, tün boı üstemegen bolmaptı. Ejetke jarajtın kız balalardı berin şetinen abırojın ajrandaj tögip, osı ajarlıau degen jas ejel, kelınşekterdin birdebirın sau tastamaptı. Keudesinde namısı bar araşağa tüsken jıgıtter men «au, buların ne?» dep akılğa salam degen aksakal, karasakal bıtkenin berin bükil jurttın köz aldında okka bajlaptı, kejbireulerin kılışpen şauıp öltiripti. Mundaj kaza bolğan jannın sanı otızğa juık körinedi. Kan şer jendetter tün boı dermensız elge ısterin ıstep, tek bügün kün şığa ğana jürüp ketipti. Bırak kur ketpepti, auldıñ sulu kızkelınşegü men tübekte jatkan bar malın ajdap eketipti. «Barlık Kenesarı jağına şıkkandardın köretin künü osı. Bul bul ma, büjte bersender endigü jolı birindü kaldırmaj kırıp tastajmız», — dep ketipti.

— Bul uakiğanı Kenesarığa estırte aldındar ma? — dedi kara sur kanın ışne tartıp.

— Tünde auldı şauıp jatında kısı jıbergenbiz. Jer arası şalğaj, eger şabarmanımız kolğa tüsip kalmasa sultan aulına tajap kalğan şıgar, — dedi Keribaj şal, — bırak onın kolınan ne keledü?... «Keri kılış» jendetter Orğa karaj bettedü ğoj, kezdesse almas... Tek Jantöre ürmbutağının aulın bökterlej kusa uşırasuları mümkin. — Şal tağı kürsindü, — oj, bilmejmın, uşırasa kojar ma eken... Tım kiıs jatır ğoj... Jene ol tustağı el Kenesarığa karsı, jön siltemes.

Ölükterin kojısıp auldan şığısımen, tünü boju ujki körmegen Esırkegender bür sajğa tüsüp, attarın tusap otka jıberüp, özderü korjındarındağı azınaulak astarımen özek jalğap, kün tüs bolğansa ujıktap tınığıp aldı. Endü olar Soltüstükke karaj burıla tüsüp Orınborğa Kenesarının karamağına jatpajtı auldardın üstümen jürmek boldı.

Esırkegen atka konısımenak tağı sazara ojğa şomdı. Janındağı serükterinde de ün jok. Kalaj ündesün, bağanağı auldağı körgen körünsterü ekü ilnderünen següz batpan aaur jüktej jerge janşı tüsüp, bastarın köterter emes. Esırese Esırkegenün kabağınan kan jauğan. «Rossijağa bağınu kerek dejmün. Ondağı ojım ulı halık, medenietü halık, özümnen bürge muratka jetküzedü dep senuünnen şıkkın arman. Al bağanağı aulğa üstegenü ne? Mümkün men eştenege tüsünbejtün bolarımın, ak patşanın da, onın karapajım soldattarının da armanı bürreuk şığar. Tezürrek kazaktı kurtıp, jerün emünerkü pajdalanuğa asığatın bolar. Bırak bür koldağı bes sausağın da bürdej emes koj. Bür Abıljadan şıkkın ekü urpak — ekü bölek jol ustağan jok pa? Uelige karsı Kasım şıksa, Uelidün balası Şıngıska Kasımın balası Kenesarı karsı kelüp otırğan jok pa? Sol terüzdü bür Rossija patşasına bağınatın jurtta ekü türlü oj bolı mümkün göj»...

erine, Esırkegen özünün osı ojınan kejtün jürma jıldaj şamasında tarihka kelgen Şıngısın balası Şokan men Kenesarının balası Sızdıktın da bürüne bürü karsı soğısatının bülmedü. Şokan — orıs generalı Chernjaev jağında, al Sızdık Kokan handıgın korğap şığatın onın tüptü üş ujıktasa tüsüne de küremejtün jejt. Sondajak özü seküldü Şokannın da Rossija medenietüne kanat kağıp, tuğan halkın sol Rossijağa tartkanın, bürak artınan general Chernjaevtün eskerü sol halıktı Rossija patşasına otar etemün dep kırğanda, ne üstերün bülmej, kızımetün tastap Tezek törenün aulına kaşatının kajdan bülün.

Esırkegen kazır şımşıtırık jumbak ojın şeşün taba almaj şatasuda edü. «Rasımen men katelesüp jürmün be? Tübü jauınan kutıla almajtınnın bülgen jaralı jolbarıs terüzdü ne bolsa da ajkasıp ölem degen Kenesarınıkü durıs pa? Medeniet, progress, Rossijamen bürüksek jarık künümz şığadı dep jürgende, halkımızdın erkündüğü tügü, özünen ajırılıp kalmajmız ba? Eger kazaktı özüne kosu edetü, ünemü elgü aulğa üstegenüde jola berse öjtken medenietü de, keleşegü de kursın!.. Onda su üşsem de, suan üşsem de halkımmen bürge bolamın. Tek sonın künü kökte jüzsün, sonın ğana seulesü jarkıraj tüssün».

Osındaj şımşıtırık ojda kele jatkan Esırkegen künnün ekündüğe tajap kalğanın jana anğardı. Ol endü burılıp janjağına karadı. Elü uşıkırı jok ken dala, kau basın akırın sipaj esken salkın jel, bastı şırmağan sumdık oj...

— Kün enkejip kettü, osı bür tusta aul bolsa kerek edü ğoj, — dedü sarı puşık sol jaktarındağı kögüldür dönesterden asıra nuskap, — attar da boldıruğa ajnaldı.

— Kur ğana attar ma, janı kurğır da boldırğan seküldüau.

Bul Esürkegenün joldastarına atka koñalı ajtkan en alğaşkı sözü edü.

Serükterü tül katkan jok. Jas jüğüttün jüregünde kandaj aur keseldün jatkanın tüsüngendej akırın kürsündü de kojdı.

Bular endü solğa, puşık sarı körsetken kögüldür dönesterge karaj burıldı? erüberü jürgen son kün bata, adırdön korşaj bütken jazık dalada, Karasudı jağalaj konıp otırğan auldı kördü. Bul auldın da sikı tan kalarlık. Osı arağa ne jana kelüp koñan, ne bolmasa üjlerün jıgıp köşuge ıñajlanıp jatkan terüzdü. Ejteür tüjelü jüktün janında ebügerlengen jurt. Tek elgü jıgılmağan (elde jana ğana tıgıp ülgürgen) ülken üş ak ordanın esügnün aldında bul üjlerde ölk bar ekenünün belgüsü at kujrığına jalau bajlağan sojıldar men üj üstün ajkışujkış etüp tanğan kara baskurlar körlinedü (ölk bar üjdü bulaj bıldıru kej rularının ejelgü destürü). Ürgen it, örgen mal közge tüspejdü. Tek köşke arnalğan tüje men bürensaran ırduan, peueske bajkaladı. Bırak aul üşü jıpırlağan adam. Auldı korşaj köp salt attı jene tur. Koldarında najza, sojıl, şokpar...

— Bul aulda da bür bülük bar seküldü, — dedü kara sur, — burılıp ketelük.

— Öz elnnün bülügünen burılğanda kajda barasın? — dedü Esürkegen. — Teuekel, ne bolsa da bara körelük.

Bular auldı korşağan sıpajlarğa tajağanda aldarına engezerdej kara murttı jüğütt özgelerden bölünüp şığa berdü.

— Ej, kımınder? — dedü ol astındağı akboz atın urşıktaj ajnaldıra ojnatıp, analardın selemün almaj.

— Özümüz ğoj, — dedü Esürkegen, ananın keudesüne takkan kök şuğa belgüsünen Kenesarı eskerü ekenün bılıp. — Körmej tursız ba?

— Körgenüme körlümdük berejün be? — jüğütt ünü gürlidej şıktı, aşulı jan ekenün bürden sezdirüp aldı, — özümüz dejtün menün ekü tuıp bür kalğanım ba edün? Kamşı körgün kelmese, odan da tezrek jönündü ajt.

— Amandık jok, saulık jok, bergen selemümüzdü almaj jatıp, munşama tüjüngenünz ne, ağası, — dedü Esürkegen bijazı ünmen, — Arkadan kele jatkan jolauşımız, Irğız bojındağı Tabınğa nağaşılap baramız.

Arkanın kaj tusınan bolasındar?

— Karkaralı jağınan.

— Karakeseksñnder me?

— Ie...

— Kesñp alsan kan şıkpas, el bilejtñn jan şıkpas dejtñn Karakesek ekenñnder ğoj. Esñrkegen, şamdana kaldı, bñrak özñn özñ ustap sır bermej tağı da bijazı ünmen:

— Kaz dauıstı Kazıbektñ estñmegen kazakta da jan boladı ekenau! — dedñ kekesñn külksñn jasıra kaljındağan bolıp.

Kara murt bul jolı Esñrkegenge zñldene karadı.

— Karakesek dñlmer keletñn edñ, sen de dñlmer ekenñn. Sñre, sol Kazıbek bidñn urpağı bolmasan netsñn...

— Jok, Kazıbek bidñn emes, Masan bidñn nemesesñmñn.

— elğñ Jamantaj ağa sultannın akılğöjñ Masan bidñn be?

— Ie, del sonın!

— Karmak salıp ala almaj jürgen alabuğam, auzıma özñn kelñp tñsken ekenñn, jür olaj bolsa!

Murttının dausı bul jolı ökteñm şıktı. Kenesarı elñnñn Jamantajğa degen kastık köz karastın endñ özñne auğanın Esñrkegen bñrden sezñndñ, bñrak kara murtpen söz talastırmadı.

Najzaların koldarına köldenen ustağan on şaktı salt attı jajau üş jolauşını korşaj, aulı ortasına karaj jürdñ.

Bular aulığa kñre şetkñ karaşa üjden karlıkkan kerñ dauıstı joktau estñdñ. Öñk bar jerde bata okımaj ötpejtñn kazaktın eskñ destürñ, Esñrkegen karaşa üjge karaj bettedñ. Kasındağı jendetterñ de karsı bolğan jok, sırta turıp kaldı. Ol üjge kñrñp kelgende en aldımın körgenñ şokpıt tımak, jırtık şekpen, jılapsıktap otırğan kñlen kedej boldı. Sol jakta sulajıp kır murındı, murtı jana tebñndeñ şığıp kele jatkan jas jığıttı jatır. Tñrñ ölgen adam terñzdñ emes jana ğana ujıktap ketken sekñldñ. Basında ekñ büjñrñn tajanıp, ak şaşın jajıp; kerñ şandır betñn josajosa kılıp tırnap tastağan şüjkeñdeñ kara kempñr:

Atana nelet han Kene,

Basına tñssñn ojranaj,

Sualdırdın közñmnñn,

Karaşığın, ojbajaj! —

dep karlıkkan dauıspen zar enñrejñdñ.

Ölktün keude tusında karındası ma, elde jubajı ma, bür kelñşek otır. Jüzñ ak şüberektej, jaska tolı tostağandaj kara közñ şarasınan şığardaj bop keregege karap katıp kalğan. Esürkegen bata okıdı da şıǵıp kettñ. Bırak elǵı suret köz aldında turdı da kojdı.

Azdan kejnñ bunı kara murt aulı ortasındaǵı altı kanat ak üjge alıp keldñ. Beldeude kñşǵırñm atan tüjedej akboz at tur. Berñ üjge kñrdñ. Tör aldında jatkan konır kilñgen, zor denelñ kñsñ basın jastıktan sel kozǵadı.

— Ağıbjaj aǵa, — dedñ kara murt, — mına jǵǵıttırdñ aulı üstñnen ustap aldık. Jamantaj aǵa sultannın elñnen körñnedñ, Irǵız manındaǵı naǵaşılarımızǵa bara jatırımız dejdñ.

Kapsaǵaj konır elen etñp basın köterñp aldı. Üj ñşñnde kölbej jatuna da sebep bar eken, endñ ol maldas kurıp otırıp edñ, bası keregenñn uşına tiertimestej zor denelñ bür alıp eken. Adamnan görñ, ertegñde kezdesetñn deuler terñzdñ. Tek jalǵız közdñ emes, ekñ közdñ jene sonau tas kabaktı konırkaj sustı tüsñnde bür jılı şırajdın sazi bññnedñ. Bul Kenesarının bas batırının bürñ Ağıbjajdın özñ edñ «Ağıbjaj bul jakta kajdan jür» dedñ Esürkegen ñşñnen. Bul man Kenesarıǵa karsı jaktın jerñ emes pe edñ?» ejtse de bala jastan ülkendñ kurmettep ösken jas jǵǵıt, sonau törde otırǵan şünñrek közdñ alıptın mısı jengendej, iññp selem berdñ.

— Assalaumaǵalejküm.

— Allıkñmassalam, balam. — Ağıbjaj jas jǵǵıtke tesñle karadı. — Kandı balak sum Jamantajdın kñmñ bolasın?

«e, Ağıbjajdın Jamantajǵa degen bñtpes öşñ bar deuşñ edñ, ras eken. Ünñnde kantarda katkan muzdaj bür mızǵımas ızǵar jatırau!»

— Jamantaj aǵa sultannın karamaǵındaǵı eldñn jǵǵıttırdñmñz. Özñm Masan bidñn nemeresñmñn, mına jǵǵıttırdñ aulıdan ertñp şıkkın serñkterñm.

— ee. Baǵın bar bala ekensñn. Jamantajdın jakını bolǵanında bür jamandıkka uşıraun kemñ edñ. — Ağıbjaj endñ tüksigen kabaǵın sel aştı, — Masan kart elñ tñrñ me? Ak patşanın koltıǵına kñrñp aldındar ğoj, aulajmaktarın küjññ şıǵar?

— Küjsñz emes. Atam elñ tñrñ.

— Ie, solaj bolar, — Ağıbjaj eldenege ökñngendej aaur kürsñndñ, — otırǵan el otırıp kaldı ğoj... Jem ñzdegen aş kaskırdaj tek mına bñzdermñz ğoj sar dalanı sarı baur etñp kezñp jürgen...

— Sñzderge de köşpeu kerek edñ.

Ağıbjajdın kabaǵı jauar bulttaj jabıla kaldı.

— Sonda Jamantajşa ak patşanın kulu bol demeksün be? Masan kartın nemeresimün degenge asıldın urpağı ma dep kalıp edim, alıska uşa almajtı sauskın bop şığajın dep tursın ba, kalaj? — Ağıbjaj tez aşulansa da, tez kajttı. — Je, kışımağan jerimdi kasımajjajına otır!.. Al kotan andığan ujalı bõrdejj, tıze kosıp kajda bara jatırsındar?

— Masan atam Bökej tukımımen kudandal ğoj. Irğız bojjındağı nağaşılarımızğa bara jatırımız...

— erine, atannın sultan tukımımen kıkşatıs bolğanına sen kınel emessün, — dep kele jattı da Ağıbjaj kenet sözn baska jakka burıp jıberdi. — Jolaj Kerıbjaj kartın aulina soktın ba?

— Soktım.

— Soksan, bolğan kandı uakiğanı körgen şığarsan?

— Kördım.

— Körsen... Ol senın Jamantajların sekıldilerdin ıs.

— Kalajşa? Ol auldı şapkan Ordan şıkkın «kerı kılış» tobı dep edı ğoj.

— Sonda jendetterge jol sıltegen kım? Jamantaj terızdı elın satkan Ahmet pravitel'dın adamdarı. Osı auldıñ bi, aksakaldarı.

Azdan kejjın Ağıbjaj batırdın söznın Esırkegenın tısıngeñ mınau boldı: Kenesarı Or kalasınan vojskovojj starşına Lebedev bır mın toğız jüz soldatpen Torğaj bojjına şığuğa dajındalıp jatır degen habar aladı. Köp keşıkpejj sultanğa tınşılardı arkılı Sıbır men Orınbor gubernatorlarının şekarasında otırğan Kenesarığa tılekte auldarğa ekı jüz soldat şıktı degen suık söz jetedı. Kenesarı «soldattar osı aradan ötedıau» degen auldarğa «eger olar körınse bızge habar berındır», — dep kısılderın şaptıradı. Kazır özderı otırğan aul, üstırınen Kerıbjaj kartın jajlaularına karaj ötken kol turalı Kenesarığa habar bermek tügıl, köp soldat kajta oralıp osı aulda tınığıp jatkandarında «soldattardı körgen jokpız» dep bulardı aldajdı. Artınan anığın estıgen Kenesarı kaharına mınıp, bes jüz sıpajın özı bastap kelıp, osı auldı şabadı. «Buların ne, ej?» — dep üçden jügerıp şıkkın elgı bala jıgıt, at kağıp ketıp öledı. Al Kenesarı orasan katıgezdık ıstejdı. Auldıñ bas köterer segız aksakal bilerın at baurınan ötkızıp urıp öltıredı. Bar maldarı men otızğa tajau kızkelınşekterın, eluge juık jıgıtterın bajlapmatap alıp keşe özının ordasına jürıp ketedı. Kektesken sultan, Ağıbjaj baskarğan ekı jüz sıpajına auldıñ kalğan katınkalaşın, şalkempırın tegıs osı aradan köşırıp özın karamağına ajdap ekeludı bujjıradı. Üjlerın jığıp, jurttın köşuge ınğajlanıp jatkanı osı bujjıktı orındau ereketı bolıp şığadı.

Esürkegennin jüregi tağı da udaj aşıp ketti. Onın köz aldına janağı karaşa üjdegü suret elestej kaldı. Hiua, Kokan handarınan, patşa jendetterinen şabilıp, kan jılağan halkın körüp jüregü bür örtense, kanı bür kazaktan kan kaksagan halkın tağı körüp, jüregü eki örtendi.

— Kenekene habar bermegen el bilegen aksakaldar delik, — dedi ol dausı kenet dırıldep ketip, — olardı jazalau bür rette durıs ta şıǵar. Bırak, osınşama zar julatar özge karapajım jurttın kandaj jazıǵı bar?..

— Keneken olaj ojlamajdı, — dedi Aǵıbjaj tömen karap. — Baurılas kazaǵın kırıǵa ötip bara jatkan «kerü kılıştı» köre tura bükül auldan habar berer bür erkek kındıktı şıpaǵanına sengılsı kelmejdı. Bükül auldı özine kas köredı. Sondıktan Kerıbjaj karttın öşın Ahmet pravitel'dın naǵası jurttınan alıp otır. Men bulardı osıaj şapsam, özge jurttın kerimnen kor

kıp ekınşilej mundaj ıs istemejdı dejdı.

— Sonda kajda barsa da kırılattın bür kazak ekenın Keneken ojlamaǵanı ma? Bul el kamın aklıǵa salar kemengerdın ıs me?

— Keneken jau kazaktın kırılǵanın jau soldattardın kırılǵanımen ten köredı.

— Özınız de solaj ojlaysız ba?

— Öz basım kan majdanda betpebet kelmese karapajım elge kamşı köterip körgem jok. Al baj tukımı men töre tukımına degen mengıkk öşpes öşım bar.

— Keneken de töre tukımı emes pe? Oǵan da öşınız bar ma?

— Jok, — dedi Aǵıbjaj sözın sozıp. — Keneken el kamın ojlaǵan adam, onı töre tukımı dep sanauǵa bolmajdı. Ol jalpı kazaktın joktauşısı.

— Joktauşısı bolsa mına jazıǵı jok jurttın step otırǵan kijanatına jol bolsın! — Esürkegennin köz aldına tağı da karaşa üjdegü suret elestep ketti.

Aǵıbjaj tunjıraj kaldı. Özine ermegen elge degen Kenesarının kataldıǵı buǵan da, Bajtabınǵa da batattın. Bırak serıktıkke opalı batır «ıs kiındalıp turǵanında ala auızdık körsetuım söket bolar» dep sultannın kaj kılıǵına bolsa da könüp bakkan. Al Bajtabın sırım bıldırıp alǵan. Mundajdı keşpejtın Kenesarının katıgezdıgı özine ajan. Aǵıbjaj jas batır üşın kobaljuda edı. Esürkegennin sözi bıteu jarasının del üstınen bastı.

— Şıraǵım, — dedi ol kenet kürsınip, — sen bür kiın sır kozǵadın ğoj...

— Balanın sözi durıs, habar bermedınder dep bul aulǵa bızdın istegenımız katıgezdık,

— dedi bür büjürden sel konırkaj dausı, — mümkün habar bergıler kelgen de bolar,

bırak korıkkın şıgar? Kenekennen öldü ne, öz bilerinen öldü ne, ajaldın atı ajal, kımge bolsa da korkınıştı.

Esırkegen dauıs şıkkın jakka jalt karadı. Ol endü ğana sol jağındağı kögıldır közdü ak sarı jıgıtı kördü. Kılmı kazakşa bolğanmen türü orıska tım uksas. Bul JüsıpIosif Gerburt edü.

Esırkegen Kenesarı eskerinde kazaktan baska orıs, başkurt, tatar sekıldı böten ultın adamdarı da bar degen sözge burınnan kanık bolatın. Sondıktan ol:

— Sız orıssız ba? — dep suradı taza orıs tıllımen.

Auıl jıgıtın orısşa taza söjlegenıne endü Iosif Gerburt tandandı.

— Orıspen bauırlas ulttanmın, — dedü ol küllımsırej.

— Ğafu etınız, — dedü Esırkegen özın özü ustaj almaj, — eger kupija bolmasa, kazak arasında kajdan jürsüz? elde tutkın bolıp kolğa tüstınız be?

Gerburt jımija küllımsıredü.

— Jok. Menü kazak arasına öz ultımdağıdaj ulttık bostandık armanı ekeldü.

Üj iş kazak jıgıtın Jüsıppen baska tılde söjlep ketkenıne antan. Ağıbjaj işnen: «Bese, Masan karttın orısşa okıp jatkan bır nemesü bar deuş edü, mınau sol boldı. Deu de bolsa tegın jürgen jok, ustap alıp özın Kenekene alıp barajın ba?» — dedü ol bır retten, bırak bul ojınan tez kajt

tı. «Jok, jok, öjtuım ağattık bolar. Jurt sıjlajtın Masanın nemesın ustağannan jaksı at almaspın. Aldınan jarılkasın, koja berejın», — dep şeşü.

Ağıbjaj bosatkanmen Esırkegen bırden jürüp ketpedü. Janağı orıs pışındes jıgıtın tıldeskısı keldü. Iosif Gerburt ta munımen söjlesuge kumar eken. Jolauşılar as işp otırğandarında özü kelıp Esırkegendü ertıp, auıl sırtına şıgıp kettü. Uzak söjlestü. Bırılmen bırıl ebden tanıstı. Tek Iosif Gerburt özın kım ekenın ajtkan jok, bırak kazak elının şın dosı ekenın jasırmadı. Esırkegenın jolaj körgenın estıgınde, onın kam könılın jubatıp:

— Kazak halkının özın özü saktap kaluda jalğız ğana jolı bar. Ol Rossijağa kosılu, — dedü. — Senın körgenın Rossija patşasının otarşılık sajasatın jüzege asıruğa şıkkın generaldardın ısı. Rossijada tek kana ak patşa generaldarı emes, sol ak patşadan zorlık, zombılık körgen kazak halkı sekıldı ulı orıs halkı bar. Tübü sol halıktın degenü boladı. Al ol halık bostandıkka umtuluda. Sondıktan Rossija jurtımen bırıgu bul ülken progrestık jol.

Esırkegen kenet Gerburtke burıla karadı.

— Osı ajtkandarınızdı Kenesarığa ajtıp kördüniz be? Ol ne deydı?

— Şet jağalap ajtıp kördım. Men onı alğaşkıda şın ult küresinin kösem me dep uğıp edım. Sondaj ojda kelıp kosılğam. Bırak sultannın ısq de, öz de mağan künnenküge jumbakka ajnalıp baradı... Şamam kelse tağı da bır ret sölleşem, orınsız kan tögudın kate jol ekenın tüsındırem.. Al aldajalda ajtkanımdı uğar bolmasa, amal ne, jolımız ekı ajırıladı....

Esırkegender Ağıbj köş kozğalardan burın jürıp kettı.

Gerburt söz kökejıne konğandaj bolğanmen de, köz aldınan Kokan men Hiua handarının barımtalağan, ak patşanın jendetter talağan, Kenesarı şapkan üş aulıdın kan jılağan suretter ketpej kojdı. Hiua, Kokan, Rossija ak patşası, kazak sultanı — törteuı tört jaktan kandı şokparların basına ojnatkan sorlı halkının kurıp ketuge tajau turğan tağdırın ojlağanda, ön boji örtenıp, kökregı kars ajrıla kajğı bilep, özın özı ustaj almaj tolıksıp at üstınen kulap kete jazdajdı. «Bul dağdarıstan kutılar kandaj jol bar? Kım kolın beredı? Bağanağı jıgıt orıs halkı deydı. Bırak sol orıs hal kı, sol jıgıtın özı ajtkanındaj, tendıkke jetıp kol uşın bergenınşe, körıngen jendet toptar Kerıbjaj şaldın aulındaj şaba berse sorlı kazaktın nesı kaladı? Jarık künge jetkenşe jalını, tügıl, şoğı da sönıp bıtpej me?»

Osındaj aaur ojmen Orınborğa jetken Esırkegen, Kenesarığa kosılıp ketken öz ruının bır jıgıtınen Kümıstın general Genstın üjınde ekenın estıdı.

— Bul janaraldın özı kızıq adam körınedı, — dedı elgı jıgıt, — soldattarı auldı şabadı, al özı jetım kalğan kazak balaların üjınde asırap terbielejdı. Kümıs solardın baktaşısı.

Bul jıgıt Tajmastın Altınşaşka jıbergen kupija adamı bolatın, Genstın üjın jaksı bıledı eken, Esırkegenge jol sıltep jıberdı.

Esırkegen kelgende Kümıs üjde jok eken. Altınşaş ekeuı jetım balalardı ertıp kala şetındegı ormanğa seruenge ketıptı. Jas jıgıtı generaldın özı karsı aldı. Bunın Peterburgke okuğa bara jatkanın estıp, tıptı erkın, aşık sölleştı.

— Okı. Bıllım alıp tezırek kajt, — dedı ol bır sözınde Esırkegenge, — senderdej közı aşık azamatın kütıp otırğan elderın bar.

— Peterburg bızdı kım etıp dajındajtına kımın közı jetken, — dedı Esırkegen generaldın jılı sözı könnın tebırentıp, — mümkün menen de vojskovoı starşına Lebedev sekıldı orıstın bır kanşelek oficerın ıster...

— Jok, sen ondaj jolğa tüspe, — dedi şin ojimen general Gens, — Peterburgte demokratsız, akıl oj iesı kışlar köp. Solarğa jakındaj bıl. Olar senı kandı jolğa salmajdı...

Esırkegen antan. Orıs generalı. Ajtıp otırğanı patşa generalına jat ojlar. Onın esıne bağanağı jıgıtın «bul janaraldın özı kızıık adam...» degen sözı tüstı. «Ras kızıık adam bolıı kerek... Bır rette şin ak jürek jan... Elde menımen jaj kaljındasıp otır ma? Solaj sekıldı... Ak jürek adam bolsa, Kerıbjaj şaldın aulın nege şaptırdı? Sondağı jazıksız tögılgen kanda munın da ülesı bar emes pe?!»

Kerıbjaj şaldın aulındağı körınıs köz aldına elestep ketkende Esırkegen özın özı ustaj almadı. Bolğan uakiğanı generalğa tegıs ajtıp berıp, «buğan kım ajıptı?» degendej Genstın betıne karadı.

General üntünsız uzak otırdı da, elden uakıtta barıp:

— Meksika, Peru jerlerın ispanıktardın kalaj bilep alğanın estılgenın bar ma? — dedi. Konkistadorlar jergılıktı jurtın bırın kaldırmaj kırmak bolğan. Tıptı kazırgı Amerika, Anglija otarşıldarının sajasatın alsak onda da sol kijanat. Bular da bır indeec, bır negr kaldırmaj dünieden jok etuge dajın... Indec pen negrdı bırjolata kurtıp jüberuge tek kara jumıska, plantacijalarğa tegın pajdalanatın küş kerek... sondıktan ğana olardı kul retında rezervacijalarda amalsız ustauda... Eger orıstın Gorchakov, Skoblev sekıldı generaldarına salsan osınau ken dalada bırdebır kazak kaldırmauğa bar. Bırak bular orıs halkı emes, orıs halkı tügıl sanalı okığandarına da jatpajdı, bular Nikolaj Palkın sekıldı otarşıl patşanın aur kürjılerı. Kazak basına töngen osındaj aur kürjılerdı bız şamamız kelgenşe jenıldetuge tırısudamız. Bırak bırden bar ojındı sıke asıra almajsın, — ol sel toktap kajta söjledı. — ezırge bız azbız, olar köp. Halık elı ojanbaj jatır. Sondıktan mundaj ülken küreste janağı sen ajtkandaj uakiğalar bolıp turadı. Bırak kazakta makal bar ğoj: «Bitke ökpelep, tonındı otka salma» degen, ak patşağa ökpelejın dep orıstın demokratsız adamdarınan bezuge bolmajdı. Sen de bezbe, öjtkenı olar kazak sekıldı kışkentaj ultın ülken kajğısına ortak.

Esırkegen general sözınen ülken eser alsa da ündemedı, aur jarasına şıpa tapkandaj, tındağan üstıne tındaj bergısı keldı.

— Tübı, — dedi general Gens, — kazak halkı orıs halkımın dostasadı... Al oğan dejın patşa ağızamnın degenı boladı. Kazak jerında onın otarşılık sajasatı erı ketkende endı bır jırma jıldın ışında ajaktaladı. Küş kazır Rossija patşasının jağında. Rossija otarşılık sajasatı degenıne jetpej toktamajdı. Al öz maksatına jetu üşın ak patşa ajanbaj kan

töguge bar. Sondıktan osı jırma jıldın ıñında kan neğurlım az töğılse, soğurlım bul kijanat kazak halkına jenıl tüsedı. Bırak munı bası Kenesarı bop ukpajdı. Olardıñ kimılı pılge ürgeñ kanden küşıkpen ten...

Del osı kezde Altınşaş pen Kümıs kelıp söz bölünıp kettı, bırak Genstın ajtkandarı Esırkegenın jüreginde kuran sözünde jattalıp kaldı.

Kümıs Esırkegendı tuğan ağasın körgendej köznen jası parlap, kuşağın jaja amandastı. Amal ne, uzak söjlesuge mümkinşilikterı bolmadı. Esırkegen ertenıne Peteburgke jedel baratın jemşiktermen bırge jürıp kettı. Tıl uşında ajtıлмаған sır, köñilde şeşilmegen jumbaktar kete bardı.

□□□

Bır mın segız jüz kırık bırıñşıl, kazakşa Sır jılı, kırkújektın jetısıl künı, Alaşahannın bejıtının basında üş jüzdın aksakal, bilerı jinalıp Kenesarını ak kigızge salıp, han köterdı. Bul kezde Iosif GerburtJüsıp Tor

ğajda edı. Kenesarı han boldı degendı estıgennenak Jüsıp kattı renjıdı. Kazak elın patşa otarşılık sajasatına karsı küresın Kenesarı öz armanına jetuge pajdalanğanın endı tüsünıp, köterılstın keleşegıne kauıptene karadı. «Kenesarının han bolı, onın öz armanına jetken jerı, bırak bul halık ereuılın bıtken jerı. Endı jurt özın bostandığı, jerı üşın emes, Kenesarı kötergen jasıl tulı handıktı korğajmın dep alısuğa mejbür boladı. Budan erı sonınan ergen el künnenküñge azaja tüsedı. Akırında kökejkestı tılegıne jete almajtının ukkan halık odan bırjolata bezedı. Bukara jurтка budan bıljaj karaj Kenesarığa erıp kırılğanşa, jan saktau üşın Rossija imperijasının kol astına klrgen jön. Berıbır Rossija imperijası Kenesarını han etıp kojmajdı. Erten kalın kolmen şabadı. Halık munı neğurlım tez tüsınse, oğan Rossija patşalığına soğurlım bağınu tıımdı. Bırak osını halık tez tüsıner me». Halık köterılısının tübı barıp feodaldık, handık tartıska ajnalğanın körgen Iosif GerburtJüsıp endı Kenesarı ordasınan ketpek boldı. Bırak on jıl ömırı ötken, janındaj jaksı körgen kazak elın basına katerıl kün tuğan kezde tastap ketudın retın taba almadı. «Han bolıp şıkkın bılgı — kulağan kuzı ekenın Kenesarının özı tüsınbegen künde de onın janında Tajmas, Sidak koja sekıldı akıldı adamdar bar emes pe, olar nege tüsınbejdı? En bolmasa solarmen söjlesejın, sondarınan elın, jerın korğap ergen kalın bukara Kenesarının aldağanına közı jetkende bulardan kol üzetının ajtajın. Mümkin akıl ajtar törege», — dedı ol ıñınen.

Bırak Jüsıp ekı jağdajdı eske almadı. Bırı Kenesarı bes jıl urısajkastın ıñında, öz manına tar jol, tajğak keşu kün tusa tastap ketpejıtın, ejgılı batırlardan, töre tukımı

tuğantuskandarınan tabandı serlikter jinap, olardı jumılğan jumırıktaj, tastaj etip ustaj bıldı, Bul batır, sultan, bilerdin erkajsısının sonında az bolsın, köp bolsın jeke aulı, ruı bar. Ruşılık ebden kanına slngen kazak batırı, biı kajda bastasa sonda baradı. Kenesarının kasında mundaj serlikterı bar degen söz — elı bar degen sözben tendes. Handıkka, mansapka, bakka talasatın adamdardın en aldımın manajına özın satpajtı tabandı kışılardı jinap alı ejelgı edetterı. Mundaj tırektersız kandaj akıldı kajratker bolsa da ojlağan maksatına jete almajdı. Kenesarı da bul edıstı jaksı pajdalana bılgen adam. Onın bür mıktılığının özı de osında edı. «Tek Bajtabın batır ğana ši şığarğalı jür me, kalaj dejdı ıñınen sultan, eger közım şın jetse...» Ekınşıl: burın baska ülgıde memleket bolıp körmegen, elı de feodaldık, ruşılık satıda jürgen kazak elıne handık degen uğım — jeke el bolıp, özının jerın, erkınşılıgın saktau degen uğımınen bür. Kalın bukaraga han sajlau degen uğım, onın jeke el bolıp kösemımızdı sajladık degen uğımınen uştasıp jatadı. Osındaj tısınktegı kalın bukarı, alğaşkı kezde özının Rossija patşasının otarşılık sajasatına karsı bas kötergen kimılın akırında kep bostandıktarı üşın emes, Kenesarının handığı üşın küresıne ajnalıp ketkenın anğarmadı. Şınında da Rossija patşalığına bağındım dep bıtım ıstej turıp Kenesarının özın han kötertuı, el kamın emes, öz kamın ojlaı edı. Bul bakkumar sultannın ğana tragedijası emes, bostandıktı köksepe aldanğan halıktın da tragedijası edı. Osı tragedijasın tısınbegen el Kenesarının sonına erıp tağı da bes jıl kürestı, akırında kanğa batıp kırıldı...

Kenesarı kozğalısının endı halıkka kanşalık kauıptı ekenın tısınngen GerburıJusıp Kasım balasının kandaj küştı adam ekenın de endı ğana uktı. «Tarihtın er satısında, halık armanının bür toğısken tıjındı kezderinde osındaj adamdar tuadı. Olar özderının maksattarına jetu üşın halıktı da, tarihtı da, berın de pajdalana bıledı. Bularda da kur ğana kanıpezerlık, adamdı ajamastık kana emes, akıl da, amal da mol keledı. Kenesarı da sonın bürı. Eger osındaj adam milliondağan halkı bar ülken elge jaratılsa kajter edı? Azğantaj kazak halkın kanşa kanğa batırta, ülken elde de sonşa kanğa batırta edı. Onda Kenesarı kozğalısı kışkentaj el emes, ülken el tragedijası bolar edı. Halkının kışkentajlığınan bul eldin ülken tragedijası özge jurttın közıne kışkentaj tragedija bolıp körınedı. Sondıktan da kejde «Evropa habarşısında» ğana kazak kozğalısı turalı kışkakıska habarlar şığadı. Rossijanın şığıs burışında kandaj ajkastar bolıp jatkanın Evropa elderı tıptı bılmejdı. Al tısınngen adamğa bul — kışkentaj eldin tragedijası. Kazak jerıne endı burıngıdan da ülken kajğı keldı. Ol kajğı közden jas, jürekten kan bop ağadı. Kenesarı jurttı Rossija otarşıldık sajasatına karsı köterıp, akırında özı han boldı.

Endi sol tağımnan tüşpejmın dep halıktı ajalğa karsı ajdap saladı. Al onı elı künge dejın elının kamın ojlağan kemenger dep tüşnetın jurt munın sonınan tağı ere tusedı. Mundaj jağdajdı tarihta jalğız Kenesarı pajdalana bılgen be? Jok, bul talaj kaharmandardıñ kajğılı ülesı. Napoleon da jahankezdek ısın osıaj bastağan jok pa edı. Francija halkının revoljucijalık ruhın pajdalayıp, Burbondardı kurttı, rojalisterdı Francija jerinen kudı. Budan artıq sol kezde revoljucijalık ıs bolar ma? Bırak artınan özı imperator boldı. Özıne jol aşkan revoljucijanı öz kolımen tüşıktırdı. Kenesarı da söjtedı. Erten kazak jerıne şın mağınada han bola kalsa, Gorchakov pen Konırkuljanın kazak halkına ıstegenın bu da ıstejdı. Sonda Kenesarının kozğalıı kandaj kozğalıı? Rossijadan kazaktı bölıp alıp, feodaldık handık kuru üşın küresken halık tılegıne sejkemes kertartpa kozğalıı. Budan kazak elıne keler pajda jok. Odan da kazak bukarasına Rossija imperijasının kol astına kırıu kerek. Rossija kol astına kırıu degen söz — orıs halkımen bır bolu degen söz. Keleşegı de, kajğısı da, kuanışı da bır. Patşa kısımsılığına da karsı tıze kosıp bırgıe kürese aladı. Medenietke de bırgıe jetedı. Al Kenesarı bolsa özının feodaldıkhandık bölşektenuınmen kazak elın orıs halkınan uzak uakıtka bölgeıtur. Jok, bul jağdajda sanası bar azamattarmen söjlesu kerek. El basına kelgeıturğan apatka araşa tısu kerek».

Bırak GerburtJüsıp Tajmaspen de, ebılğazımen de, Sidak kojamen de tez kezdeselmadı. Jok jerden Kenesarının özınmen söjlesuge mejbür boldı. Bular bır mın segız jüz kırık ekınş, Barıs jılının kökteminde kezdestı. Kenesarı ötken jılğı kara suık küzde Perovskijdıñ jarlığı bojnşa Kokan jerinen kajtıp kelgen son, jıldağı edetı bojnşa kalın eskerın eldeıelıne tarattı. Özı azğantaj tölengıt aulı men tört jıldan berı bauır baskan Torğaj özenının joğarğı sağasındağı kıstauında kıstı tınış ötkızıp şıktı. Perovskij men Genske ökkelegendıkten kısı ısqında olarmen habarlasa kojadı da jön körmegen. Bırak osı Barıs jılının basında Orınborda Genstın üjinde jetım balalarğa terbieş bolıp jürgen Altınşaşka jolıgıp kajtkan Bajtabın suık habar ekeldı. Patşa ağızam jakında Perovskijdı ornınan alıp Orınbor eskeri gubernatorı etıp general Obrucıevtı tağajındaptımıs. Bajtabın; «Sıre, Genstı de bosatattın körınedı, ısın tekseruge jıberıptı», — dep kelgen. Bul habardı estısmen kıstan tınış şıguğa ajnalğan Kenesarı tüşınen şosıp ojanğan adamdaj kobalji bastağan. Karamağındağı rulardıñ başlılarına at şaptırıp «eskerlerın jıldağıdan görı erterek, kar ketısmen, kök şıguğa karamajak, Kara Kengırdegı Alaşahan molasının janına jetkızın», — dep habarlandırğan. Özı de surapıl soğarın sezgen şağaladaj eldenege mazası ketıp, bırtırlı tınışsızdana tısken. Öjtkenı bularmen

tıl taup, bıtımge kelgeıt otırğan Perovskijdıt patşa ağızamnın tegıtın tüsırmegenıtın sezgen... Jene astırtın Orınborğa jıbergen kısıt arkılı, Genstıtın üjıtnde andasanda bas kosatın oficerlerdıtın sözderıtınen «Obruchevıtın Kenesarığa senbejtıtınıtın» Altınşaş ta habarlağan. Burın Perovskijdıtın tektegtımnen ezer jürgen Gorchakovıtın endıtın buğan şabuıl jasajtıtının Kenesarı bıtırden ukkan.

Osındaj kobaljudada kökek aji öte bastağan kezde, Kenesarı azırak boj sergtıtıtıp kajtajın dep kasına özıtınıtın batırların ertıtıp Aksakal töbedegıtın tokal ejelıtın kıstauıtının manındağı kalın jıngıldı kıratka an aulauğa şıkkın. Bular jokta, Batıs Sıbıtır generalgubernatorı jıbergen esauıl Sotnikov baskarğan esker Kara Torğajda otırğan Künıtınjan aulın şabadı. Bıtıraz malı men ekıtın balasın kosa, Künıtınjannın özıtın bas etıtıp, on adamdı ustap alıp ketedıtın.

Bunı estıtınen sultan annan kajtıp kelıtıp, Künıtınjannın aulın kım şapkanın bıle almaj eure bolıp jürgende, arasında on kün salmaj, esauıl Sotnikov endıtın Aksakal töbedegıtın Kenesarı tokalı men Esengeldıtın, Sarjan auldarına tiedıtın. Abajsız otırğan eldıtın kanğa bojap, jüzge tajau adamdı şauıp öltıtırıtıp, mın tüje, üş mın bes jüz jılkı, on mın kojmen bıtırge jırma bes adamdı tutkın etıtıp ajdap eketedıtın.

Gorchakovıtın bul kılığına Kenesarı bulkantalkın bolıp aşulanadı, özıtınne kısıtın kıru kerek bolsa, men de körsetejıtın dep atka mıtınedıtın. Mıtınne osılaj ızağa ezer şıdap jürgen kúnderdıtın bıtırıtınnde, ordada kağız jazıp otırğan Júsıtınpke:

— Erten sarbazdarımız bas kosamız dep udelesken Alaşahannın molasına jüremız, barasın ba? — dedıtın.

— Baramın, — dep jauap berdıtın kandı okığalardın tajap kele jatkanın onsız da sezıtıp jürgen Júsıtınp ojlanbastan.

Ertenıtınne özıtın korğajtın Batırmurat baskarğan jasağımen Kenesarı Alaşahan ziratı turğan Kara Kengıtırge bet aldı. Özge batırlarına da tez jetsıtın dep habar berdıtın. Bul kökek ajının ajak kezıtın edıtın. Jer jana keultıp, kögal şöp jıldağısınan erte du ete kalğan. Arkadağı elıtın bekıtınıtın salınıp, mıtık dauısı ankusın ürktıtıpegen Arğınatı, Ulıtau, Kıtınşıtıntau, Ajırtaular alıstan munarlana körıtınıtıp, kijalındı terbetkendej. Onın üstıtınne ken dala bııl ötemöte körkem edıtın. Jel soksa kulpıra tüsken şalğın. Itıtınıtın jupardaj ankıdı. Betıtınnen süjgen köktem jelıtın. Ojında da, kırında da, köllıtınnde de, şöllıtınnde de sınsığan kus... Tabıgattın osınşama sulu suretıtın körıtıp mas bolğandajsın. Kijalın köktem jelıtınnde sar dalandı şarlaj kezdedıtın.

Kenesarı osı ğalamat jerden rasımen ajrılam ba degendej janjağına kajğıra karap kele jattı. Ekı balası men Künımjannan ajrılgınnan berı tıptı özgerıp ketken. Böltırıkterınen ajrılgan börtıdej ebden kanközdenıp alğan. Jurtpen de tıs jarıp söjlespejdı. Bar zerın ısqıne saktap betınen kansölı kaşıp, ak sarı jüzı surlana tüsken. Kimılı, janjağına kadala köz tastağan kelbetı, kajğıdan görı Kenesarının jüregın aşuıza, kek bilegendej.

Kenesarının janındaj jaksı köretın ejelı men balalarınan ajrılganına da baska jüregın örtegen küjıgı bar. Jüsıp onı da bıledı. Ol küjık — sultannın Arka men Kısı jüzdın el bilegen kejbır bi, aksakaldarın özıne erte almağanınan tuğan küjık.

Orınbor eskeri gubernatorının karamağındağı orıs stanica, bekınısterıne timegenmen Kenesarı ereuıne kosılmağan auldardı şauıp, maldarın ajdap aludı toktatpağan. Ondağı oji akılğa könp sonınan ermegen jurttı talaumen, sojılmen korkıtıp ergızu bolatın. «Öz erkımen tendıgın, jerın bermegen kazak auldarın orıs generaldarı soldat şığarıp, kırıpjojıp, korkıtıp tartıp alğanda, bız nege söjtpejmız», — dep ojajtın ol. Kenesarı osı korkıtudı özının el bileudegı bır ıngajlı kuralına ajnaldırğan. «Korkakorka batır boldık» degendej, sojılı tım batkan jurttın tübı özıne jauğa ajnalatının ol eskermejtın. Eskergısı de kelmejtın .

Kenesarığa ermej jürgen el bilegen adamdardın bırı Orta jüzdın bı Janbırşının Balğojası edı. Ol özıne jakın jerde salınıp jatkan Torğaj bekınısındegı soldattarğa arka süjep, sultannın bırıgejık degen sözıne tıptı kulak ıımej kojğan. Osığan ızalanğan Kenesarı ötken jılı bidı edejı korlağandaj aulına karındası Bopaj batırmen üş jüz sıpaj jıberıp, Balğojanın bar malın ajdatıp alğan. Malın kajtarıp bersem Balğoja endı sonıma erer degen Kenesarı bııl oğan kısı salğan. Hatşısı Sidak kojanı şakırtıp alıp, bır jağı bujırık, bır jağı ötınısqı etıp oğan ölenmen hat jazdırğan.

Kenesarı hatında Balğojanı maktaj, tübı jerındı, elındı orıs patşası aladı dep korkıta kelıp:

...Arğın, Kıpşak ağıası!

Jırılmasın, jarkınım,

Elımızdın jağıası.

Kanğandajak boldı ğoj

Bul kazaktın talası,

Ojda Kokan, kırda orıs,

ekım boldı kalası.

Kımnen tajak jegendej

Bızdın kazak balası.

Bıtıt bolıp jürgen —

Auzının alası.

Tızgın berse Kenege,

Kanat kossa jebege,

Kırmak tügöl jauındı

Dal kılmaska nemene! —

dep özlne kosılığa şakırğan.

Bırak küş Kenesarıda emes, mol esker ak patşada ekenın biletın Balgoja Kenesarığa kosılığısı kelmejdı. Aulın erkek emes, katın Bopaj şapkanına ızalanğan bi, tonalğan malın sadaka kılıp, Kenesarığa ulı tıldı ölenmen aşulı jauap kajtarğan. Ol jauabının bır jerinde:

Kapıjada kenetten,

Orğa tüser bolarsın,

Kajtıp şıkpak zor bolar.

Senın, sultan, duşpanın

Jalğız orıs emestı,

Kajda barsan aldında

Kurulı turğan tor bolar.

Rajınnan kajtpasan,

Tübünde edıl basın kor bolar.

Bılj barsan Kokan bar,

Kokandağan eken bar.

Bılj barsan Üjsın bar,

Üjsın tolğan bajsın bar,

Jürekke tüsken tüjsın bar.

Bılj barsan Bukar bar,

Jajın bolıp jutarlar,

Tau jajlağan kırğız bar!

Jürekke tüsken bır muz bar,

Artında kalğan orıs bar,

Bajğusau, munda sağan kajda konıs bar!..

— dep Kenesarığa sen түbünde kor bolıp ölesın dep korkıtkan.

Katendı dosınnan kasın köregen. Bul hat Kenesarının en jaralı jerine tigen. Sultan bar sumdık salmağın salğalı turğan janjağın korşağan jauı barın Balğoja bisız de bıletın. Kenesarı buğan aşulanğan jok. Jauının köp ekenine köne tura, berine jalğız özı karsı şıkkın jok pa? «Ne ojlağan armanğa jetu, nemese sol jolda kurban bolu!» — Sultanda böten şeşım jok. Onı aşulandırğan, ızalandırğan — el ağası degen Balğoja bi sijaktı adamdardın Kenesarının osındaj kiin jağdajında, kol uşın bermegenı, Kene hanğa basıp, Abıajdın ak tuın köterısudın ornına, ırgesın mülde aulak salıp, Rossija patşalıgına bet burıp ketüı.

«Jarajdı, menın janımdı tübı orıs, Kokan, kırğız bıreüı aladı eken ğoj. Balğoja bi, sen sonı detke kuat etıp kuanadı ekensın, oğan dejın men senın janındı alajın!» dep Kenesarı sol künı tünde bidın aulın kajta şauıp, özın at kujrıgına bajlap öltıruge bes jüz sarbazımen Janajdar batırdı attandırdı.

Bırak Janajdar batır sultannın armanın orındaj almadı. Jorıkka ketıp bara jatıp, jolaj kız künınen köndes Bopaj aulına bıır tün tünep, der kezinde bidın aulına jete almadı. Kenesarı ordasımen jasırın habardar bolıp otırğan Balğoja aulına Janajdar batırdın şıkkının estıp, karamağındağı bes jüz üjdı ertıp köterıle köşıp, Or kalasının ar jağına kaştı. Bidın jurtın sipap kalğan Janajdar batır özıne karsı şıkkın Ahmet sultanpravitel'dın soldattarımen atısıp, odan son Sırğa karaj köşıp kele jatkan Kükır bidın aulın şauıp, köp malın olja etıp kajttı.

Balğojadan ajrılıp kaluının şın sebebın bıımejtın Kenesarı Janajdar batırdın bul oljasına da rıza boldı. Bırak jazğan hat Kenesarının esınen şıkpajak kojdı.

Sultannın soğı kezde tım tunjırap ketüıne sebep bolğan osı hat ekenın JüsıpGerburt te jaksı bıletın.

Bular Alaşahan molası turğan Kengır özenının jazık betkejne jetkende baska jaktın batırları eı kelmegegen eken. Kenesarı şatırların tıgıp, sarbazdardı osı jerde kütpek boldı. Arada üstört kün öttı. Azıktülıgın tüjege tendep, eskerlerın sondarınan şubatıp batırlar da kele bastadı. Torğajdan Iman batır, Elek pen Irğızdın ortasın jajlağan Tabınnan Jolaman batır, özının üzengıles serıkterı Ağıbaj, Bukarbaj, Jeke batır, Kudajmendı batırlar aldımın jettı. Köp keşıkpej Janajdar men Bopaj da keldı. Bırak Kenesarı eı eşkımmen tıs jarıp söjlesken emes. Jajılıktağı akılgöjlerı, soğıs ısnıde kenes beretın kandı köjlek serıkterı Tajmas pen ebılgızı da tıl katpaj kojdı. Ekı közı kantalap, juka ernın tıstenıp, jalğız sergeldenge tüsuıne karağanda ol endı bıır batıl şeşımge kelgen jan sekıldı. Sol şeşımın orındauğa tek ınğajın kütıp ıšten tıngandaj.

Kenesarı jasaktarının bas kosar jeri Alaşahan bejittinın janı. Bul ara, üş jüzdn kazaktarına ten ortalık. Esil, Nura bojin jajlağan Orta jüzge de, Elek, Jajık jağasındağı Kış jüzge de, Balkaş pen Sır, Jetısudı meken etken Ulı jüzge de jer kındıgı. Onın üstine Alaşahandı kazak özınen en alğaşkı hanı dep biletin. Sol sebepten Kenesarı Abılj atasının süjegı jatkan Türkıstan köp ruğa kaşık bolğandıktan, elimdzdn handık tuın tıkken ortası edı ğoj dep ırım körıp edejı osı aranı kalap alğan.

Alaşahannın molası kazak elnen en alğaşkı handık tuın tıkken on törtınşı ğasırdın asa bür körnektı eskertkışı. Jasıl tökken jazık dalada kök otaudaj alıstan közge tüsedı. Bul — tana közdenen örnektı kumajt kırıpşten kalanğan, biktıgı men köldeneni bürdej, zeullm törtpak mola. Üstinde kögıldır sırmen bojağan ülken kümbezı bar. Kümbezdn tört jağında, molanın tört burışına turğızılğan ak kırıpşten kalanğan ešekejlı tört şağın munara... Kümbezdn astına tas baspaldakpen köterılıp baratın ken dalız. Al molanın öznen ış ken bölme. Ortasında Alaşahannın kabır. Tompiğan kabır topırağının üstine eskı şüberektı kıkımdarı men jilkının kuarğan ku bastarın, attın jal kujrığın üjıp tastağan. Er jerinde ağaş najzanın uşı körinedı. Topırak üstinde de bürneşe atamzamanğı karağaj najzalar jatır.

Alaşahannın janında tağı ekı mola bar. Bır biktıgı on kulaştaj, şım kırıpşten kujğan embulak hannın molası, odan erırekte Alaşahannın molasına uksağan, tek kışrek Joşı mazarı. Bul üşeu de kazaktın en alğaşkı handık kurğan deurınen muraları. Üşeu jajında da san türı anızdar bar...

Kenesarı kazır osı bejıttırdın küngej jağımen kele jatır. Sonınan ergen it terızdı anandaj jerden Karälektın salbır bejnesı körinedı. Sultan aşulı. Kajda bara jatkanın özı de anğarmajtındaj, kabağın kars jauıp sılbır ajandajdı. Kenesarının kazırgı aşuının sebebi bar. Osıdan on kün burın «Kenesarı kökiğı» dep atalatın biktın Kostanaj jağındağı köl jağasındağı jajlauğa köşken Balğoja bidın aulına bür top orıs balıkşılardı şıktı degendı estıgen. Orınbor gubernatorın Balğoja bige öşıktıru üşdn jansız barıp balıkşı orıstardı kırıp kelnder», — dep bür top jıgıtpen Bajtabındı jıbergen. Bügün sol Bajtabın kajtıp kelgen.

— Jarlıktı orındadı ba? — degen Kenesarının surağına, Bajtabın sazara turıp «jok» dep jauap kajırğan.

— Nege? — dep Kenesarı kajta surağan.

— Han iem, — degen Bajtabın tıze bügıp, — Balğoja bige jala jabu üşdn jazıksız balıkşılardı bostanbos kırığa detım barmadı, keşırılız.

Sonğı jıldarı Bajtabınnın özgere bastağanın Kenesarı anğarıp kalğan. Batırdın özı de munısın jasırmağan. Degenıne könbegen bür auldı şapkannan kejlın sultannın özıne de orınsız kan tögudın kereksızdılğın ajtkan. Kenesarı lıstej kektense de «öz elıne janı aşığanıau» degen de kojğan. «Al bul jolğısı ne? Kımge janı aşığanı?» Bağana köp jıldan berı enbegı sıngen batırına «bujrığımı orındamağanındı bür jolğa keşırdım», — dep sır bermese de, kazır onaşada aşığa şıdaj almaj kele jatır. «Jok, jok, — dedı ol bür kezde, — tağı da bür sınap körem. Eger Kış jüzım dep jauımdı narkekendej alıp tüspesen öz obalın özıne». Osındaj şeşımge toktağan Kenesarı sel basılajın dedı. Ol endı janjağına ojlıana karadı. «Bağana osı jakka Jüsıp ketıp bara jatır edı ğoj? Kajda eken?» Sultan endı kılıt burılıp terıskej jakka karaj ajandadı.

Al GerburtJüsıp kolu bos uakıtta osı Alaşahannın molasının janına kelıp otırudı jaksı köretın. Oğan osı ajbarlı mola bür ğajajıp asıl mülük bolıp körınetın. Molanın okderı buza almajtın kırıpısterının kandaj kumtopıraktan kujılğanın, bes jüz jıldan berı alğaşkı kündeğısınde jüsın elı joğaltıj turğan kümbez sırnın neden jasalğanın tüsıne almaj tan kalatın. Köşpelı eldın jüzdegen jıldar boı sar dalanın jellı men janbırına şıdap kelgen osındaj esem eskertkışter jasağanına mez bolatın.

Jüsıp bügın de osı mazarğa kelgen. Bür töbeşıktın basına otırıp alıp, ölen jazuğa kırıstı. Tağdır jazıp, sonau kadırıl Pol'şasına kajtar bolsa Alaşahan molası da este kalsın...

Köz jetpejtın jasıl dala,

Körgenı azap, kijanat...

Ortasında ak şağala,

Tur kümbezde bür zirat...

Ölen şumaktarı asau özennın kök tolkınındaj bürınen son bürı tuıp, bürın bürı basaköktej, jer kemerıne sıjmağan darijadaj Jüsıptın de tar keudesıne sıjar emes. Bırese kijal onı uşkır kanatına otırğızıp ap akşa bulttar jüzgen köğıldır aspannan da joğarı ala jöneledı. Bırese tınık su betınde akırın terbelgen kajıktaj jan sezım sel tınıştala kaladı da, kenet dauıl urğandaj astankesten bop jüregın aşı kernejdı. Jüsıp bar elemde umıtkan: özının kajğılı halın de, Kenesarı ereuılın de, kimbattı Pol'şasın da tek ölen dúniesıne, şabıt dúniesıne kırıp ketken. Osındaj halde otırğanında kenet bıreu ıığına kolın saldı. Jalt karasa Kenesarı eken. Anandaj jerde Karäulek tur. Jüsıp şoşınajın dedı. «Ne jazıp kaldım?» Endı ölen dúniesı de, kijal, şabıt, esem sendı sezım elemı de bürden ğajıp boldı.

— Korıkpajak koj, — dedi onın ojın tüsüne kalğan Kenesarı, — senın eş künen jok, — söjttı de Karaülekke «ket» degendej kolimen işaret etti. Anau böten jakka könnı auğan jajılıp jürgen atan tüjedej aspajsaspaj burılıp, şatırğa karaj balpanbalpan basıp jüre berdi. — Senı körgen son edejı burıldım. Söjlesejın dep edım... Şınındı ajtşı, tuğan elındı sağındın ba?

Jüsıp şının ajttı.

— Sağındım. Etten alıs, kaşıp keter edım...

— Kaşıp keter edım? Burın bundaj söz ajtpajtın edın ğoj, elde bızdın köterıllısımız senı kızıktırmajın dedi me? Özımın tuğan jerimde kalğan armanımı senderden taptım dep edın ğoj. Sol sözın elı esimde.

— Ol sözdı men kazak elı özının erkındıgı üşın küresıp jürgen kezde ajt kam. Pol'şa bukarası Rossija patşasının otarşılık ısnıne kandaj karsı bolsa, men kelıp kosılğan şakta kazak halkı da sondaj karsı edı. Senderdın küresterın mağan unağan. Pol'şada kalğan armanımı, osında tapkandaj bolğam. Al kazır...

— Ie, kazır?.. Elde sen bızdı tüsken jolımızdan adastı dep ojlajsın ba?

Jüsıp ne bolsa da şının ajtudı makul kördı. «Mümkn menın sözlım oj salar», — dedi ol ışınen.

— Ie, Keneke, — dedi Jüsıp tıkelej karap, — sen özındı han etıp ak kigızge kötertkızgennen berı, ustağan jolın da, aldağı maksatın da baskaşa... Senın küresın endı bajlardın üstemdıgın korğajtın handıktı saktau küresıne ajnalıp baradı. Budan kalın bukarağa keler kandaj pajda bar? Kedej jurtkı öz hanına bağındı ne, orıs patşasına bağındı ne, berıbır emes pe? Burın özının kün körlısı bolğan şurajlı jerın, balıktı köln orıstın knjaz', general, graftarınan korğap, kolına sojıl alğan ereuıl bır baska da, Abıaj zamanın köksej, kazaktı orıstan bölıp alıp, kanın jeke soramız degen sultan, bi, aksakal, han üşın küresu bır baska. Bul küres tıptı zijandı, ol orıs pen kazak halkının jakındasuına böget boladı! Al ekı bejnetkor halıktın bırıguında, jakındasuında olardı bar bolaşağı, bar aldağı jarık künı tur.

Jajşılıktı sözge saran, ustamdı Kenesarı kenet bulkantalkan bop aşulana kaldı.

— Kanı baskanın — janı baska degen osı. Abıaj atamnın jolın kuıp arpalıska şıkkanımda orıs pen kazaktı bırıktıru üşın şıktı dejsın be? Jok, Jüsıp, Rossija — darija, bız kışkentaj ğana möldır bulakpız. Möldır bulak suı darijağa kujğanda nesı kaladı? Darija suı aşhı bolsa, bulak suı da aşhı boladı, darija suı tuşhı bolsa, bulak suı da tuşhı boladı. Bulaktın bar bolaşağı tek darijanın ğana erkında kaladı. Menın kütkenım sondaj

ömür me? Jok, bulak darija bolmajak öz betimen ağa bersin dedim. Bız Rossija patşasına bağınsak el degen attan ajırılamız. Jok, kazak burın Abıljahanğa bağınsa, endin onın nemesin Kene hanğa bağınadı. Özüm bilejmin...

— Kalaj bilejsin? Jerinen, sunan ajırılğan jurt erten kajtara almajtınına közün anık jetken künün, senin sonınnan erudın kojadı, Kenesarının handığın saktajmın dep bostanbos kırıla bere me?

Kenesarı kenet şabatın barıstaj jırıla kaldı, şeğür közderin kantalap, on kolı belindegin narkeskennin sabın kenet kısa ustadı.

— Senin dos ekeninde bilmesem... — dedin ol entige söjlep, söjtün de kolın narkeskennin sabınan kajta aldı, — elinde kalaj bilejsin dejsin be? Rossija patşası bızdın kalaj bilemek boldı? Zenbrektin oğımenen, jalanaş kılıştın jüzimen emes pe? Men de söjtem. Degenime könbegen eldin attın saurına, kamşının bauırına alamin. Kımdedim ajtkanıma könbeydin eken, Kenesarının jasıl tuının astında jürgün kelmejdin eken — ol menin jaum. Rossija gubernatorı kandaj kasım bolsa, o da menin sondaj kasım. Ne olardı öz degenime jürgüzem, ne birjolata kırıp, jok etem. Ekin şeşim bolu mümkün emes. Jaun özün ajağan özün mert boladı. Burın jurttı jersuındı alıp beremdin dep ertsem, endin handıgındı korğajmın dep ertemdin. Küşpenen korkıtıp ertemdin! Del osı ajtkanımdı erten Jappas ruınan bastajmın. Bir üjün bos tastamaj tündügin kılışpen turap, tajlıtajağına dejün kaldırmaj ajdap alam!

Kıs Sırdı mekendep, jaz Torğaj bojin jajlap köşüp jüretin Jappas ruının bilerin Köbektin Altubajı men Tölegennin Janğabılı köpten berin Kenesarığa ekin jüzdük körsetip kelgen. Koldan keler kuat jok, iş kazandaj kajnajdı, sondıktan amalsız jürgen. Dospız dep auızdarı ajtkanmen, iş jüzünde kastıktarın körsete bergen. El basın biriktirem degen Kenesarı bul bilerdin öz rularında ıkpaldı ekenin eske alıp jennijelpin künelerin keşe salatın. Al bul biler auldarı Sır bojin jajlap, Torğajdı kıstajtın. Jılıksın Muğajar tauının ıgına tebinge ajdap, kojların Orınbor şekarasında kazakorıs jerinde ustajtın. Kenesarı Torğajğa köşüp kelgelin, jajılımımız tarıldı dep ekeün birdej narazı bolatın. Kejde zeket te tölemej kojatın. Osıdan barıp Kenesarı men biler arasında kırbaılık küşeje tüsken edin. Onın üstine bir Torğajdı kıstap kalğan Altubaj aulının on şaktı jügtün jer bilmejtin Sotnikov jasağına jol körsetip, Künmjan men Aksakal töbedegin Kenesarı auldarın şabuğa katınaskan. Bunı estigen Kenesarı bilerge oşugude. Sultannın kazırgın kününü sol oştıktın saldarı.

— Jappas auldarının kandaj jazıǵı bar? — dedı Jüsüp Kenesarını tım aşulandırıp almaǵın degendej, kajmıǵa söllep, — jazıǵı jazǵı jajlauın Arkadan köşüp kelgen elderdın jajlaǵanı ma?

— Al Arka elderdın kandaj jazıǵı bar? Jerdın orıs gubernatorları tartıp alǵanı ma? Künmjan hanşa men Aksakal töbedegı aulımdı şapkan Sotnikov jasauldın eskerdın kım baskarıp keldı? Jappas jıǵıttırıl ekenın bılmejsın be?

— Baskarıp kelgen bıl on şaktı jıǵıt şıǵar. Al katınkalaş, baska jurttın kandaj künesı bar?

— Özgesı künesız bolsa künekarların özderı nege jazalamajdı? Berı Altıbaj bidın adamdarı. Serkesı kajda bastasa, jurtı sonınan eredi.

— Onda Altıbajdın közın joj. Özge jurтка tijudın kandaj kajetı bar.

— Altıbajdın da Altıbaj bolıp otırǵanı sonınan erer elı bolǵan son emes pe? Eger sonınan erer jurtı jok bolsınşı, körejın men onı!

— Sondıktan jazıksız eldı kurtu kerek pe? Odan da Altıbajdın özınen alu kerek öşti.

— Jok, elı de jazıktı. Jazıksız bolmasa, Altıbajdın sonınan nege eredi?

— Mümkın korıkkanınan eretın şıǵar? Ajtkanıma köngılsı kelmejtın eldı degenıme korkıtıp jürgızem dep sız de ajtıp turǵan joksız ba? Kajdan bılesız, Jappas ruının karaşısı sızge ergınsı keletın şıǵar, tek Altıbajdan korıkkasın, amalsız onın degenınen şıkpaj otırǵan bolar.

— Altıbajdan korkıp Jappas Kenesarıǵa kosılmaj otır dejsın be? Senın ajtkanıdı durıs delık... Şınında da kazak korıkkanın sıjlajdı. Bügın Jappas ruın şapsam, erten Şektı özı kelıp kosıladı.

— Onda Janbırşı ulı Balǵoja bi nege kelıp kosılmadı? Sız ol auldı bıl emes, ekı ret şaptınız ğoj.

— Balǵoja bi korkau kaskır sekıldı korkak. Ol orıstan korkıp otır, sodan maǵan kosılǵısı kelmejdı. Jalpı alǵanda kara kazak — korkak jurт, Balǵoja bi de karadan şıkkın.

— Kene han, bunınız kate sekıldı. Men körgen kazak batır halık. Korkıtıp sonınan ertemın dep jürgenınızde olardı özınızden kaşırıp almanız.

Kenesarı kenet tunjırap ketti. Şıqsıttaǵı küre tamırı bülkıldej ojnap, demın ezerezer aldı.

— Sen Tajmıstan da, ebılǵazıdan da akıldı ekensın, — dedı Kenesarı sel bulıǵa söllep,

— bılak endı halıktı korkıtıp kosudan baska kandaj jol kaldı? Bıl jinalatın on mın

eskermen Rossija patşası tügü, Kokan hanın jene almajsın. Kokannın özündege tandaulı galabatur eskerin bıraj kojğanda bür ğana Jermazar korğanında on ekü mın jauingerü bar... Oğan Na

mağan, Andijan, Oş, Taktı Sülejmen, Şarhija, Angara, Kurama, Hodjent, Uratöbe, Taşkent eskerlerin kosıp kör. Bızdın Sır bojındağı jurtpenen bas koskandağı küşümüz jeterü bar bolğanı Taşkent. Bunun özine de ruksat berüp otır ma, özine belgü. Orınbor bastıktarı menü Allakul hannan on bes mılık, bür arğımak aldı dep künelap edü. Ol ölüp edü onın balası Rahmankul hannan ertokımı altındatkan üş arğımak, üş kılış, on ekü mılık, ekü bas korğasın sıjlık keldü. Mağan jüberüngen tartutaralğığa karap Orınbor bastıktarı menü Hiua hanın jaktamak bolıp jür dejün kördü. Hiua mılıktarı jaksı, üş jüz kadam jerdegü kustı kutkarmajdı. Al «Köktolğaj» seküdü akalteke arğımtarı tek jauğa mınuge jaratılğan. Bırak jurtt Kenesarının küm ekenün bülmejdü. Men Hiua hanının jumsauına jüruden kördü, Hiua hanının özümün jumsauında jürgenün jaksı köretün adamın. Hiuağa uzın ırğa senüm bıldürgen bolsam, onın mağan senüp Bukar hanımen öştese tüssün degenüm. Kazakka Bukardın da, Hiuanın da, Kokannın da küşejgenü gerek emes. Üş kaskır bürün bürü talasın, mümkün üşeuü bürdej elüregen kezde bızge de pajda tüser? Endü özün ojlaş, on bes mın salt attı sarbazben Rossija patşasın da, Kokan hanın da jene almajsın. Al Orınbormen kan töğüspej bütümge kelemüz degen niyetün nege aparıp sokkanın özün de kördü otırsın. Künlümjan men ekü balamnan ajırılğannan baska ne taptım? Endü ne üsteu gerek? Koj seküdü üntünsüz ajak serüppej bauızdala ber dejsün be? En bolmasa eşkü terüzdü bakırıp ölgen kurmettü. — Kenesarı kenet sustana kaldı. — Bırak men eşkü de, koj da bolmajmın. Ajal tabar bolsam batırlarşa ajal tabam. Köşüpkonar jerümüz elü de bar, elü de alısam. Burın kur ğana ereülüşü el bolsak, endü han bilegen elmüz. Jauımız bızben sanasuğa mejbür boladı. Al munı üstej almasan...

— Onı üstej almajtınıızğa közünüz elü de jetken jok pa? — dedü Jüsüp Kenesarımı kenet ajap ketüp.

— Közüm elü ebden jetken jok. — Ol kenet şarşap ketkende j boldı. — Bırak sen durıs ajtasın... Jerün alıp bere almajtınına közün jetken kazak elak erten taraj bastajdı. Al olardı taratpau gerek.

— Kalaj taratpajsın?

— Küşpen taratpajmın! — Kenesarı kenet ızalana dauıstap jüberdü. — Küşpen basın kosamın! Könbegen auıldı şabamın, karsı kelgenünün basın alamın. Könbej körsün!

— Öjtüp jurttı kırıp handık kurudın kaşa kajetü bar? Öz elün, öz jurttın emes pe...

— Kenesarının jasıl tuının astına kırıgınsı kelmegen jurt jurt emes! — Ol burıngısınan da surlana tüstü. — Ondaj eldın mejlı kanı sudaj aksın, mejlı berı kojđaj bauızdalsın, eger oğan kabağımdı şıtsam, Abılj atamnın aruağı atsin!

Jüsıp Kenesarının mundaj türün burın körgen emes. Jene onın nağız şın sırım del kazırgıdej şeşle ajtuın alğaşkı ret estü. Kenesarının ajtkanın orındajıtınına Jüsıp kümendanğan jok. Öjtkenı töre tukımdarının halıktı kojmen ten köretının, kanıpezerıktın arkasında kalın bukara tağdırın ojınşık sanajıtın burın da bıletın. Al Kenesarının ojlağan maksatına jetu üşın kara halık tügıl, özının tuğan ekesın de kurban ete alatınına talaj ret közı jetken. Mundaj jauızdık karakterpen armanğa jetu edıs Şıngışannan, Aksak Temırden kalğan. Şıngışan kanışerlıkte bolat kanjar bolsa, Kenesarı sol kanjardın kışkentaj sınığı. Bolat kanjardın kanğa suarılgan sınığı. Aralarında altı ğasır ölse de kankumarlık tübı bır. Odan kajda ketedı? Jüsıp endı ebden aşınğan Kenesarının eşkımdı ajamaj, degenıne könbegen eldı kanğa bojajıtınına şek keltırmedı. Özı de solaj boldı. Burın tek öşıkken ağa sultandardın, bi, datkaldarın aulın şauıp, malın ajdap alatın bolsa, endı solardın karamağındağı jazıksız elderdı de şabuğa kırıstı. Patşa ükmetının sanağı bojınşa Kenesarı on jıl köterılısının ışında jüz jetpls bes auldı tonap, bes jüz jazığı jok kısı öltırıptı. Sonın besten törtı akırğı bes jılına jatadı. Kenesarının şeşımnen janı türşıgıp ketken Jüsıp, handı orınsız kan töguden toktatkısı keldı.

— Altıbaj aulın şapsanız, özıne berılgen bıdın öşın kajtaramız dep patşa ükmetı kattı şara koldanuı mümkün. Olardın kolında kazır ekı balanız ben Künımjan hanşanın barın umıtpanız. Eger Altıbaj aulında kan tögılse...

— Arşabok penen Obırış menın de katınbalamdı öltıredı dejsın be? — dedı Kenesarı, aul kazaktarının kojğan atı bojınşa Gorchakovtı «Arşabok», Obruchevtı «Obırış» dep atap. — Jok onı ıstemejdı. Onda men kolımdağı esırej orıstardı öltırem. Jene orıs janaraldarına bızdın bırlımızdı bırlımız kıra bergenımız tıımdı emes pe? Jerlerı kenidı. Al aldajalda...

— Ie, aldajalda?...

— Sağan ajttım emespın be, öz degenımdı ısteu üşın eşteneden de tajınbajmın dep?..

Jüsıp şoşıp kettı. Kenesarı oğan bır ajau, müsırkeu, kinalu degendı bıımejtın tas müsın terızdı körındı. «Ie, bul tas müsın, munda jürek jok. Jüregı bolsa özının jaksı köretın katınbalaları jajında bulaj der me edı?.. Mundaj adamdı tüsnu kıın. Jok, bul adam emes,

kara tas. Al mejirimsiz kara tastı kalaj tısnersın... Elde osındaj kara tas boluğa aşınğanınan barıp otır ma?»

Kenesarı tağı da onın ojın bölöp jıberdı.

— Sen menı öz bölürıgın ajamas bır korkau kaskır eken dep turğan şığarsın, — dedı ol, dausı kenet dırıdep ketıp, — olaj ojlama! Menın de jüregım bar. Ejelım men balalarımı men ajasam da olar ajamajdı. Bolar nske bolattaj bolu kerek. Ejtpese kajğı degen kaşan da bolsa adastıradı. Adaspas üşın kajğı degenı bırjolata jüregınnen kuu kerek. Büjı kısılganda özın özı şağıp öltıredı. Men sol büjı kurlı jokpın ba? Özın ajamağan kısı auzın kan etedı. Katınbalamdı da kurban ete alatınımı jauım körse, menen burınğısınan da korkadı. Al korıpağan jerde sıjlasu jok, han dep sanasu jok. Al eger handıgımı berık ustağım kelse, elge de öz basıma da ajausılık etpeüm kerek. Kataldık jenıstın en kerek şartı.

Jüsıp endı Kenesarıdan şın şoşındı. Kenet onın aldına osıdan üş jıl burın Sızdıktı kalaj sınağanı elestep kettı. Jüsıp balajan bolatın. Bırak o jolı Sızdıktı pışakka tusedı dep ajağan jok. Ajağan bolsa bulaj sınamanız dep Kenesarığa jalınar edı. Jüsıp onı ıstemedı ğoj. Özınnı osı kılığın ol artınan san ret ojladı. «Nege men sonda Sızdıkka ara tıspedım? elde Sızdıktı men bırdeneden jek kördım be, nemese onda adamnın ışın jılıtpas bır mınez bar ma edı?» — dep şeşunı taba almaj san bası katkan. Sol surağına kenet Jüsıp şeşım tapkandaj. «Ie, ie, dünüede osı sultandar terızdı kaskır tektes jandar az emes şığar. Adam olardıń tırı jürgenınen ölgenın tılejtın bolar. Jurt tegı kaskırdı nemese bölürıgın öltırdım dep opık jemejdı. Menın de jüregımdı töre tukımına degen özım elı anğara kojmağan sondaj bır sezım bilegen eken... Sol künı Sızdık turalı sonşalık kinalmau

ıma elgı jasırın sezım sebepker bolğandaj ğoj. Al kaskır tektes tukımının Kenesarı şın arlanı. Arlanı bolmasa elgı jan türşgerlık sözderdı ajtar ma edı?»

Kenesarının ejelı men balaların kanşalık jaksı köretınnı Jüsıp esıne tısırıp, ızalanğan sultandı orınsız kan tögıske barğızbas üşın tağı akıl berdı.

— Künımjan hanşanı balalarımen kazır Ordan Orınborğa ekeldı degen sıbıs bar, kolımızdağı tutkın orıs oficerlerımen ajırbastajık dep eskeri gubernatorğa hat jazsak kajtedı?

Kenesarı kenet elen ete kaldı.

— Bul tabılğan akıl. Baron Ujler men esaul Lebedevtı bıljı kojğanda bızdın kolımızda jırmağa tarta esırej orıs oficerlerı bar. Sonın berın, Künımjandı bas etıp bızdın auıldan

alıp ketken otız bes adamğa ajırbastasın. Solaj dep hat jaz. Jene... — Kenesarı ojlana kaldı.

— Tağı ne ajtpak edınız?..

— Janaral Obırış kelgeñ aramız şielenip bara jatırau... Orınbor eskerñ şıkpağanmen Ombı soldattarı kojar emes. Erine munın berñ Arşabok pen Obırışsız bolıp jatkan jok. Orınbor bızben ezñr jaulaspaj otırsa, ol ana Kenıstın şaruası. Erten Kenıs kete kalsa, basımızğa engırtajak ojnajtını dausız. Sondıktan künñ burın Obırıştın özñne tağı bñr hat jazajık. Akırğı ret aldınan ötejñk...

— Hattı ne dep jazamız?

— «Aldınğı jılı Orınbordın eskeri gubernatorı men janaral Kenıs kurmetñ patşa aǵzamın atınan bızge menepös jarijalap, bar künemñzdñ keşken. Mundaj kadırñ adamdardın sözñne senip bız ak patşağa karsı mltık atu men kılış jumsaudı toktatkan edñk... Al biñ naurızdın jırma bñrñnde, özñmñz anğa şıǵıp ketkende, Ombı kalasınan şıkkın Sotnikov jasauıl baskarǵan jasak aulımızdı şauıp, malmülkñmñzdñ talap, Künñmjan sultanşanı bas etip, bñrneşe adamdı ustap alıp kettñ... Bundaj jaǵdajda jaksılıktı bñr kudajdan bolmasa, orıs bastıqtarınan kütuge bolmajtınına közñmdñ jetkñzdñ» de. Jene jalınǵan adam sekñldñ körñnbej, elñ de bolsa tıǵımbıñmge kelejñk degen könñl bñldñr...

— Makul.

— Oǵan könbese öz obalı özñne. Bosa da bñzdñ ajamajdı eken, bñz de olardı ajamajmız.

— Tüsñnñktñ.

— Jene osı uakıtka dejñn bulan kujrıkkı salıp bızge kosılmaj aldap jürgen bilerdñn berñne de hat jazındar. Esñrese Nazar ruının aksakaldarı Bajtöre men Karaküşñkke..

— Hattı ne dep jazajık?

— «Menñ hanımız dep uksın. Ajtkanıma könsñn, ajdaıma jürsñn. Söjtse bñz de oǵan korǵanbız. Burınğı küneların berñn keşemñz. Al bunı ñstemese... Otız jıl jauabın kütemñn, jauap ala almasam, kalǵan otız jılda özderñn jazalaumen ötemñn» de... Osındaj hattı bızge terñs karap jürgen Jappas ruların bilerñ sekñldñ özge bilerge de jazındar.

— Jaksı.

Kün de batuğa ajnalǵan eken. Sönip bar jatkan altın seulesñ Alaşahannın kögñldñr kümbezñnñn üstñnde ojnıp, erekşe seuletendñrñp tur. Kenesarı eldekñmnñn ajaǵının sıbdırın estip artına burıldı. Tajmas eken.

— Keneke, Orınbordaǵı balalardan jasırın şapkınşı keldñ.

— Jaksılık pa, jamandık pa?

— Jamandık.

Kenesarı sol tüşün özgertpegen kalpında sel kıldırđı.

— Kazır jaksılık kütü kim bolar... Ne dejdı Altınşaş kelın?

— Jıbergen habarına karağanda janaral Kenıs pen eskeri gubernator Obırıştıın arası naşar körinedı...

— Jaman habarın osı ma?

— Ekı tüje süjkense ortasında şıbın öledı. Ekı janaraldın kelıspeunen bızdın kazak meselesı küjrejdı. Graf Perovskij ketkennen berı bızdın bar senerımız Kenıs emes pe?

— Kazak meselesı küjrep bolğan jok pa? Endı olardan ne kütlesın?

— Ümıtsız tek şajtan ğana, Kene han. Elı de bolsa Orınbormenen tıl tabu kerek.

— Men tıl tappajmın dep jürmın be? Tıl tapkısı kelmejtın özderı emes pe?

— Küştınnı artı dırmen tartadı, tıl tabu bızdın jaktan bolu kerek.

— Sonda, Tajmas, tımağındı alıp aldına barıp jügün dejsın be? Jügüner de edım, tımağımnen bırge basımdı kağıp tastamasına közın jete me?

— Jok, olaj jügünuge bolmajdı. Kazak dene bolsa, sen bassın. Bastan ajırılıp dene kün köre almas. Men tek kalauın tapsa kar janadı, baska jol ızdeu kerek dejmın.

— Sonda kandaj jol bar?

— Bul ojdın tübüne özım de jete alğam jok... Ebden pıskeninde aldına salarmın.

— Jaksı, tağı kandaj habarın bar?

— eskeri gubernator bızdı kurtuğa Peterbordan tağı on dört mın akşa suraptı... Onın üstüne tağı üş mın som... Ol akşa... Keşırınız, Keneke sızdın basınızdı ekelgen adamğa sıjlıkka berılmek eken...

Kenesarı ezu tartıp küldı.

— Menın basımın töleuın sonşama arzan sanağandarı kalaj? Özderı bır jilkını otız bes somğa bağalağanda, en bolmasa mın jilkı turmağamız ba? Arşabok Peterborğa jazğan kağazında Kenesarı otız jetınış, otız segızınış jıldarı Rossija patşalığının saudasına ekı jüz seksen mın zıjan keltırdı deptı ğoj! Osındaj janaraldarmen kalaj tıl tap dejsın?

— Tıl tabu kerek. Öjtkenı olar küştı, senın basına bağa kojıp otırğan solar ğoj...

— Küştı eken dep korıkkanımnan tıze bügem be? Tajmas, elde sen Kenesarının mınezın bılimejtın be edın?

— Bılemın. Bılgesın ajtıp turmın. Kındıkta jol taba almajdı desek, han etıp kötermes edık. «Aşu — jau, akıl — dos». Bunu kazak bılmej ajtkan ba? Köterıllsımız şankaj tıslmız edı desek, handıǵımız ekındmız terızdı, endı bırlolata jer astına kündej batıp ketıp jürmejk, elı de ojlanalık...

— Jarajdı, ojlanajık. Taǵı nen bar?

— Batırmuratın jasaǵındaǵı Gavrilov degen kaşkın sıpaj... osında kelıp jürgen saudagerler arkılı senın basındı aluǵa Orınborǵa uede bergen körlınedı. Munı kısıtı künı ısteu jenıl deptı. Obırış eger Gavrilov bunu ıstese, onın soldattıktan kaşkan künesın keşırtemın dep Peterborǵa kaǵaz jazıptı. Balalar osı sıpajdan sak bolsın deptı.

Kenesarı tünerıp kettı. Baǵanadan berı ündemej turǵan Jüsıp:

— Gavrilovtın özının basın alu kerek, — dedı kenet katulanıp ketıp, — jene özgelerge sabak bolsın, bul ükımde osındaǵı kaşkın soldattardın közınşe orındaǵan durıs.

Kenesarı ojlıana jauap berdı.

— Aldımen teksergen jön... Aram oji anıktalsa Karaülekke tapsırmız... Jurtın berıne senbegendej, onın ajalın özgelerge ülgı etudın keregı kanşa?..

«Degenmen bul akıldı adam, dedı Jüsıp ısqınen, menıkı aǵattık boldı. Bır şırılgen jumırtka üşın, özgelerge de bajka dep senımsızdık körsetudın, erine, kajetı jok...»

Tajmas taǵı da bırdeme ajtkısı kelgendej Kenesarıǵa karadı. Sultan onın ojın tıslnıp:

— Ajta ber, — dedı enjar, — taǵı kandaj sumdıǵın bar...

— Deuletsı kuıp bolǵan zenbıregın keşe sınaǵan eken... Zavodtaǵıdaj jasau kiin ğoj... Elde salǵan okderı artık boldı ma, ot kojıp atkan şakta kültalkan boptı. Janında turǵan Deuletsının özın de mert etıptı... — Kenesarı tunjırap kettı. Kujılıp jatkan zenbırekterden ülken ümıttı edı. Bul ümıt te kur demelendırdı de jok boldı. Ol:

— Topıraǵı torka bolsın, — dedı kürsınıp, — jaksı şeber edı, ardaktap kömılsın...

Budan kejin üntünsız üşeuı kostarına kajttı.

Üş kün boji batırlar, sultandar, aksakal, biler jana handıktın kandaj bolun talkılap, tört mesele karap mınandaj kortındıǵa keldı:

Bırınşı şeşkenderı esker meselesı. Burın Kenesarının karamaǵında segız mın attı esker bolatın. Jene bular jaz jinalıp, kıs tarkajtın. Sultan manında korǵan bop kısıtı künı bes jüzdej ğana sarbaz kalatın. Kenes endı esker sanın jırma mınǵa jetkızudı jön dep taptı. Jene bul eskerdın bes mını kısıjazı han ordasının manında boladı. Er jüzbası, mınbası özderının karamaǵındaǵı eskerın osı jazdan bastap orıs eskerlerının tertıblımen soǵısu edısterın üjretedı. Mılık atudı, najza, sojıl pajdalanudı, jajau soǵısudı tegıs ötedı.

Jüzbasılardan tömengi jauingerler keudesine üş katar jasıl juan jip kıp, iğina tıldej jınışke jasıl şüberek tağatın boladı. Jüzbasılardan bastap odan joğarğıları mundaj belgini kızıl şuğadan etedi. Al en joğarğı kolbassı Kenesarının öz üstine kögıldir şapan kıp, iğina orıs polkovnigın jipoletın tağadı. Mınbasına ejgılı batırlar men ataktı sultandar tağajındaladı. Özine senımdı adamdardan mınbasılar tağajındau hannın özine tapsırıladı. Bulardan böten jeke mın adamnan mergender tobı kurılsın delındı. Oğan mınbası etip Bajtabın belgılendı.

eskerde budan bıaj karaj mıktı tertip ornalsın dep şeştı jinalğandar. Tertip buzuşılarga Kenesarı «şık» dep atalatın jana jazanı koldanuğa ruksat etıldı. «Şık» tertip buzğan adamnıñ betine kılışpen, ne najzamen belgi salı. Mundaj belgısı bar jauinger özınñ ajıbın erıkpın, nemese adaldıgımen ğana juuğa tıstı. Ekı ret «şık» belgısı salınğan adam — biler sotına tüsedı, malmen, ne baska auır şaramen jazalanadı (üj ıñnen bır jıl bölek ustau, ne bolmasa koj baktıru terızdı). Üş ret «şık» belgısın alğan adam, Kenesarı tobınan kuuladı, al jazıgı auır bolsa, ölüm jazasına bujırıladı. Jana handıkka osındaj tertıbı küştı eskerdın kerekıgın ajta kelip Kenesarı, «kazaktın ataktı hanınñ bır Kasım soğıstı jaksı körmese de, karamağındağı bır million jannın törtten bırın atka kondırıp, najza ustattırğan eken. Ekı jüz elu mın eskerı bar Kasım hannın ajbarınan seskenip, eş jauı oğan karsı soğıs aşı almağan. Al bızdın zaman ondaj zaman emes, üş jağınnan bırdej kaptağan jau. Olarğa jem bolmau üşın bızge ajbarlı kol kerek. Kazır karamağımızda balaşağanı koskanda bır milliondaj adam bar. Bügingı bala erten jauinger. Millionğa tajau jannan jırma mın sarbaz şığar dep senemın, — dep sözın bıtırgen. Ru bassıları, batırları Kenesarının bul ojın makuldağan. Jene uedelerinde de turdı. Kelesı jazda Kenesarının karamağında jırma mın esker boldı.

Ekınşı karalğan — kalın esker jinaumen bajlanıstı onı jabdıktau meselesı edı. Kenes bır auızdan handıkka jatatın elden salık alınsın dep şeştı. Salık ekı türı bolsın delındı. Bır mal salığı «zeket». Ekınşısı «egın salığı «üşır». Zekettın mölşerı: kırık karağa dejın salık salınbasın, kırıktan jüzge dejın malı bar adam bır kara, al jüzden artıq malı bar adam, jüzden artıq er kırık karasınan bır bas beretın boldı. Al «üşır» salığı jajında, osınşama eskerdı asırau üşın er egınşınñ jılda alatın bidajın onnan bırın handıktın kojmasına kujılsın dep şeştı jinalğandar. Egın salığına kelgende keneste bırtalaj söz köterıldı. Kenesarı, karamağındağı Torğaj, Irğız, Sırdarja, ile özenderınñ boji men köptegen kölderdın jağasın jajlajtın elderden budan bıaj karaj egın şaruasılıgımen kattı şuğıldanın talap etdı. Öjtkenı Orınbor eskeri gubernatorına karajtın kazak auıldarı

köpten berlak egın saluğa kumarlangandı. Bırak buğan Perovskij de, odan burınğı Orınbor eskeri gubernatorı graf Suhatelen de karsı bolıp kelgen. Ekeu de kazaktın tek mal şaruasılığınan aumağanın jaksı körgen. Suhatelen: «Kazaktar eş uakıtta da astık ekpeulerı kerek, eşbır ǵılım tüǵıl, tıptı bırdebır kesıp bılmej, ömırbaki mal baǵıp kana köşıp jürulerın bar jantenımmen tıler edım», — degen pıkkırdı makuldasa, al Perovskij egındı tek kazakorıstarǵa saldırtıp, kazaktardı astıktı solardan kımbat baǵamen satıp alıp turuğa mejbür etudı durıs körgen. Bul turalı general Obruchev özınnı soǵıs ministrıne jazǵan bajandamasında: «Burın menın ornımda bolǵan generalad#jutant graf Perovskij, kazaktardı egın egıp, otırıkılıkka ajnalına ötemöte karsı bolıp kelgen. Onın büjtuıne kazaktar özderı ekkennen görı, astıktı blzden satıp alıp, Rossijaǵa bajlauılı buzaudaj tırp ete almasın degen oj sebep bolǵan», — dep Perovskijdın oın durıs jazǵan.

Sondıktan Orınbor şekarasında otırıkılı kazak poselkelerı pajda bola kalsa, olardı aldımnen graf Suhatelen, odan kejin generalad#jutant Perovskij jojıp otırǵan.

Öşpes barımta, jut, onın üstıne Rossija soldattarı men özınnı sarbazdarının şabuılınan karamaǵındaǵı eldın tıptı jüdep ketkenın Kenesarı jaksı biletın. Sol sebeptı keı kazak aıldarının egın egumen şuǵıldanuı olardı öz şaruasın köterumen katar, bolaşak kalın eskerdı astıkpen kamtamasız etetın en tıımdı jol dep taptı.

Bul meselenı karaǵanda taǵı bır ojlanatın jaǵdaj tudı. Ol — salıktardı kım jinajdı jene kalaj jinajdı degen mesele edı. Burın patşa salıǵı bolsın, Kokan handıǵı salıǵı bolsın, er rudın, er aıldın bastı adamdarı jinajtın. Kenes Kenesarının ötınnış bojinşa bul tertıptı de özgertı. Zeket, üşır budan bıljaj karaj er aıldan, er rudan Kenesarı özı belgılegen jasaulı arkılı jinalsın delındı. Kenesarının bundaǵı oı, kazak jerındegı joǵarǵı ükmet — hannın derejesın köteru edı. Jinalǵandar buğan da köndı.

Üşınış engıme — el bileu, ekımdık jürgızu, bilık ajtu jajında boldı. Burın el arasının daujanjaldarın, barımta, jesır dauın ru bilerı, aksakaldarı şeşetın. Osı kenesten bastap munın berın er rudan Kenesarının özı taǵajındaǵan biler şeşın destı. Bundaǵı sajasat taǵı da handıktın derejesın köteru edı. Ekı rudın bolmaşı talası, jesır ıstı, jaki şabındık dauı sekıldı jenı şeşler janjaldı da, osı Kenesarı bekıtken biler karajdı. Al kısı öıımdı barımta, el şabuı terızdı auır kılmıstı ıstı hannın özı şeşedı. Kenesarı karamaǵındaǵı el men Rossija imperijasına jatatın rular arasındaǵı talastı aǵa sultandar karajtın boladı. Al kejbır askınıp ketken ıstı bolsa, Orınbor şekara komissijasına hat jazılıp ekı jak bırdej şeşımge keludı durıs taptı. Kenesarı karamaǵına jatpajtın rulardı talası, eger ekı jak

bırdej kelısp hanğa jügnıse kelse, han jarlıgımen tağajındalğan biler kenesp ükm ajtuları mümkün dep tabıldı. Osı mejıste Kenesarı kazak elının bırılgın buzadı dep ru arasındağı barımtanı tıjdiru ısn edejlep: «Burın eskte jürgen kul ölse kojası kun tölemejn. Kul da el korğauğa jarajın jan» dep ölgen kulğa kun töletetın etkızd.

— Törtınş jene en akırğı mesele — saudasattık jajında ed. Burın Kenesarı kazak jerın Rossija patşasına Şıgıspen saudasattık jürgızu üşın kerek dep kana ojlasa, endı salınp jatkan bekınsterge, köşp kelıp ornalasıp jatkan kazakorıstarğa karap bunın berı otarlandırı sajasatı ekenın tüsınen. Burın keruenderı tonap, Rossija men Orta Azija handıktarının sau

dasattık bajlanıstarın buzıp kelse, endı bul sajasatınan kajttı. Keruendı ötkızbeudın ornına salık salınsın delınd. Bul salık er türlü boluğa tıstı. Özıne durıs karaj bastağan elderden, rulardan az, al terıs karajın jurttan köp alınadı. Mısalı, Jappas ruının er kosınan üş tüje, jırma dört zat, tatar saudagerlerının kosınan bır at, segız zat alsa, bukar saudagerlerının kosınan toğız zat kana salık alınılıp, al arğın rularının keruenderı tıptı tegın ötetın bolsın dep bekıtı.

Bunımen katar mejııs şekara orıs poselkelerınen orınsız janjaldı toktatıp, olardan astık satıp alu ısn jönge kojısın ded. Sonımen katar eskerge kerek karujarak, korğasın, okderınen kamtamasız etu üşın Hiua, Bukarlarmen de saudasattık karımkatınasının küşejtılın talap ettı.

Osındaj şeşımge kelgen ru bastarı batır, sultan, bi aksakaldardan Kenesarı tağı da bır özıne öte kerekı bilık aldı. Ol Handık Kenesı jajında ed. Ebıkajır balası Nuralı kezınde Abıaj tusında jojılıp ketken han janındağı Handık Kenes kajtadan kurulğan. Burak ol Handık Kenestın kakı ülken bolatın. Han kürdelı meselenı Handık Kenessız şeşuge tııs emestı. Eger Handık Kenes durıs körmese, han kandaj ojlağan ıs bolsa da bas tartı kerekı. Kenesarı janınan da osındaj Handık Kenes kuruldı. Bırak bul Handık Kenes akılsı retınde ğana tağajındalıp, barlık bilık hannın öz kolında kaldı. Onın şeşımı kımge bolsa da zan, Handık Keneste kolbasşı batırlar da, karamağındağı el de han şeşımın bulıtpaj orındağa tıstı delınd.

Közdegen armanına jetken Kenesarı, mejııs bıtkennen kejın en yakın serıkterınen tağı da bır az akıldasıp, kejbır esker tobının ojınönerın körıp, bır jetıden kejın Kara Torğajdağı öz ordasına kajttı. Köp keşıkpej han tönıregındeğı jajılımğa jasaktarın ertıp özge batırları da jinala bastadı. Jana alğan tujırım bojınşa eskeri ojın kıza tüstı.

Biliktin berin kolına alğan Kenesarı endi handık emirnin jürgüzip, kektesken rularınan, tıptı kejbır jeke adamdardan öşin aluğa kırıstı. Ol Orınbor eskeri gubernatorına jatatin orıs poselke, bekinisterine timej, bul ısnın Batis Sıbır generalgubernatorının şekarındağı bekinister men özine bağıngısı kelmegen kazak aıldarın şabuıldaudan bastadı... Endi eki jaktan bırdej kan tögıs küşeje tüstı.

Kenesarı jazdın ortasında Torğaj bojına jana kelip jajlauına kongan Jappas aıldarın şaptı. Altıbaj sultandı at baurınan ötküzip jaralap, kos kızın bırdej at artına mıngızıp, aulına alıp keldi de osı ajkasta közge tüsken eki sarbazına zorlap kostı. Mundaj korlıkka şıdaj almağan Altıbaj köp keşıkpej kajtıstı boldı. Öler aldında nemere ınnsı Jangabılğa «tırı jürse menin keğımdı Kasım balalarınan alsın» dep amanat ajttı. Burınnan da öş Jangabıl, endi bar ızasın ışine tıjıp Kenesarını mukatatin jol ızdejdı. Taba almajdı. Kol jinap aulın şabuğa bata almadı. Bırneşe ret esker surap Orınbor bastıktarına bardı. Kenesarının ajtkanı keldi, öz bekinisterinın mazasın almağan son, Altıbaj üşin soğıs aşudı jön körmegen eskeri gubernator «koja tur» dep Jangabıldı toktattı. Kenesarı handıgın bırjolata kurtpak bolıp dajındala berdı. Tıptı Kenesarı ezırge adasa tursın degendej, Orınbordağı Künmjanğa burıngıdaj kısım körsetpej, kasındağı kışkentaj balaların orısşa okıtıuğa ruksat ettdı.

Bul kezde Orınbor eskeri gubernatorının karamağına jatatin soldattan bırak adam öldı. Ol kaşkın Gavrilov. O da öz ajalınan, nemese soğısta jürıp ölgen jok, jakın jerdegı şubarğa Karaüleke ekeı ağaş ekeluge barğan jerde del jelkesinen «dıngek tüsıp» mojin omırtkası üzılip kaza boldı. Gavrilovtın ölminen Orınbor bastıktarı ojımızdı sezıp kalğan eken dep sezıktenbesın dep Kenesarı jerleüne özi katınasıp, kaşkın sıpajdı akka orap, ardaktap kömgızdı.

Söjtıp jürgende kandı kılıştı kırık üşınşıl jıl keledı. Munımen bırge kıs öterötpesten Gens alınıp, ornına general Ladıjinskij tağajındalıptı degen söz kazak jerine tağı jettı. Bul söz şın bolıp şıktı. Kene hanğa munı köptegen manızdı habarlarmen bırge Genspen koştasıp ajırılğan Altınşaştın özi ekeldı.

Tek Kümıs kazak jerine kajta oralmadı. Mınezınmen, kızmetınmen Genske unağan kız, Konırkulja kılığınan korlanıp, generaldın üç ışınmen Peterburgke jürıp kettı. Kazır öş aluğa kolınan eştene kelmegenmen, tört jıl ötkennen kejin osı Kümıs Konırkuljanın Akmola ağa sultandığınan tüsuüne sebep boldı.

— BİR min següz jüz kırık üçünşü, Kojan jılı, mausımın jirma jetİsü künü, Bİrİnşü Nikolaj patşa Orınbor eskeri gubernatorına Kenesarığa karsı jasad şığarıp, onın basın ekelgen adamğa berİletİn üş min som sıjlık akşanı şanırak salıgınan töleuge ruksat etti.

Osındaj şeşİmge keletİnİn künü burın bİletİn Soğıs Ministrİmen tİkelej bajlanısı bar Orınbor eskeri gubernatorı Obruchev Kenesarığa karsı soğıska kıs basınan dajındaluda bolatın. Al Kenesarının kandaj dajındığı barın bİlu üşİn ol patşa ruksatın alısımnen şİldenİn onı künü Kara Tor

ğajğa karaj vojskovoı starşına Lebedev baskarğan üş jüz soldattı jasad şığardı. Kenesarı bul jasadpen Irğız özenİnİn joğarğı jağında kezdestİ. Künde Batis Sİbİr gubernatorı soldattarımnen şalııp jürgendİkten, ekİ jaktı soğıstın kİnğa tüsetİnİn ojlağan Kenesarı bu jolı da sabırlılık İstedİ. Lebedevke ebİğazı baskarğan uekİ jİberİp özİnİn soğıssız da Orınbor eskeri gubernatorına bağınatının, kerek dese şekarağa jakin köşİp kelİp konatının bİldİrdİ. Lebedev Obruchevke at şaptıradı. Orınbor eskeri gubernatorı oğan ezİrge soğıs aşpaj, sol Irğız boıında jasağımnen kala turuın buıradı. Al özİ burın patşağa Kenesarımen bİtİm jasadın kerek emestİgİn deleldep, majdan aşuğa ruksat surağandıktan, endİ sol sözİnen kajtpaj Irğız boıında şağın kolmen turğan Kenesarını bİrjolata kurtpak boldı. Sondıktan künü burın kurılğan jospar boıınşa, Irğız boıındağı Kenesarını korşap alındar dep özge esker bastıktarına buıırık berdİ.

Bu jospar boıınşa Orınbor eskeri gubernatorına bağınatın sultanpravitel'der Ahmet, Arıstan, Bajmuhamed erkajsısı bİr min adamnan jasad kurıp künü burın dajın turuğa tİlstİ edİ. Eskerı gubernatorın buıırıgın alısımnen Ahmet Tobıl jağınan şığıp, al Arıstan men Bajmuhamed Saharıj bekİnİsİndegİ üş min soldattı polkovnik Bizanovtın karamağına enİp, Kenesarını Ontüstİk pen Batis jağınan korşauları kerek edİ. Al Kenesarı Batis Sİbİr gubernatorına jatatın Ulıtau, Arğınatığa karap ötİp ketpes üşİn Ombı, Kızıljar, Karkaralı bekİnİsterİnen, ereuİşİl eldİn künşığıs jağınan, kök temİrge muzdaj bölengen uzın sanı min mİltıktı küşİtİ jasadtar şıkpak bolatın.

Ereuİşİlİrdİn tınşılık jumısın Tajmas baskaratın. Ol Altınşaş arkılı del bolmağanmen de osındaj jospar jasalıp jatkanının uzın ırğa

sın bİletİn. Onın üstİne Bizanov polkİne jİbergen tınşısı Tölebaj degen jas jİgİt arkılı jene sultanpravitel'derdİn aulındağı kara kulaktarının jetkİzuİ boıınşa bul jospardın kalaj orındalıp jatkanın, sultanpravitel'der kanşa adam jınağanın, kaj kezde attanıska şıkpağı — berİnen kanık otırğan. Osındaj mellİmetİ bar Kenesarı bul ajkaska dajın edİ.

Vojskovoј starşına Lebedevtñn eskerñne karsı tek şağın kol — mın adammen ğana şığının sebebñ de osında bolatın.

Kenesarı bu jolı soğıs edñsñn tñptñ özgertñ. Patşa gubernatorları bunı endñ bñrjolata kurtuğa kñrñskenñne közñ jetken sultan onaj berñlgñsñ kelmedñ. En aldımnen ol eskerñn burıñğı edetñ bojnşa bñr jerde ustamaj, beske böldñ. Ondağı ojı, tübñ jauına tötep bere almaj kalatındaj kün tusa bar küşñn bñrjolata kurtıp almaj, şaması kelgenşe eskerñn saktau edñ. Bizanov polkñne karsı şığatın jasakka mınbası etñp Naurızbajdı, akılşı etñp Ağıbjaj batırdı tağajındadı. Al Batıs Sñbñrden keletñn üş jasakka karsı mın adamnan kurulğan üş jasak şığarmakşı boldı. Bñrñne mınbası etñp Jeke batırdı, oğan akılşığa (ştab bastıǵı retñnde) Kudajmendñ batırdı, ekññşñsñne mınbası etñp Iman batırdı, akılşığa Janajdardı, al üşññşñsñne Bukarbaj batır men Jeuke batırdı tağajındadı. Özñ Jolaman ekeuñ bolaşak soğıstın del ortası osı bolarau degen Irğız özenñnñn jağasında kaldı. Bul kezde on mın salt attı eskerñ bar Kenesarı Bajtabın baskarğan mergen tobı men kalğan jauıngerlerñn Muğajar taunın arasına karaj köşken ordasının tönñregñnde ustadı. Bul negñzğñ kolmen Kenesarı er jerge kojğan beket terñzđñ şuğırımдар arkılı bajlanıs jasap turdı. Kısıltajan kün tusa bñrñgñp keterñlñktej jağdaj saktadı. Kenesarının soğıska bıljaj dajındalunın ekñ sebebñ bardı. Bñrñ, patşa eskerñ Irğız bojnında bastarın kosa almasa, olardı jekelep uruğa jenñl. Ekññşñsñ, urısuğa jerñ neğurlım ken bolsa, Kenesarı eskerñnñn tınısı solğurlım ken, özñnñn negñzğñ edñsñ attı eskerñnñn şapşandıǵın pajdalana aladı. Bñğñn bñr jerde tursa, ertenñne ekññşñ jerge şıǵıp, er jerden ñz tastap, jauına ustatpajdı. Kenesarının bar ojlağanı bar eskerñmen özñ korşauğa tüsñp, bar küşñn harap etñp almau. Al mına koldanğan edñsñ uşıkırıı jok kazaktın ken dalasına en lajıktı edñs. Bñr jerde jenñlgen künde de özge jerdegñ eskerñ aman kaladı. Eskerñn saktauı — handıǵın saktauı. Kenesarının bñr ojlağan ajlası — küşñ basım, zenbñrektñ miltıktı jaumen betpebet kelñp urıspaj, tñpkaşıp, sonınan kudıra kaljiratıp, şarşata urısu. Öz jerñnde, öz elñnde Kenesarı sarbazdarına berñ dos, azık tabu da, at auıstıru da jenñl... Bulaj alısu kuğan jauının aldınǵı şebñ Kenesarı jasaǵına jetemñn dep entelej sonınan ergende, bñr top sarbazı şubalıp kele jatkan jaudın artınan tñp, azıktñlñgñn, okderñsñn artkan köşñn bölñp eketuge de kolajlı! Patşa eskerñ kuıp, jete almaj kaljırağan sajnın kazak dalasının janbırlı, suık küzñ jakındaj tüsedñ. Kej jerde at tolarsaǵına dejñn batatın batpaktı sarı dala patşa eskerñnñn kolbaşlılarına boranı kaskırşa ulıǵan ızbarlı kıstan kem emes. Küzñ ak jauın. Kündñztñnñ bñr aşılmaј, sñrkñrep kuja berse eşbñr esker şıdaj almajdı. Ajdalada kaskırşa jortuların amalsız toktatıp, bekñnñsterñne kajtuğa mejbür boladı. Al Kenesarının kñnñ so

kezde tuadı. Bekññsterge timegenmen jasaktarı arıpaşıp auldarına kajtkanda öştesken sultandarınan kegññ kajtaradı. Adamdarın şauıp, kırıpjojıp, malın ajdap eketedñ. Osındaj jağdajdı ojlağan Kenesarı, biil urısudın jana edñsñne köştñ. Jene Lebedevpen şñlde boju berekesñz bñttñm söz jürñp künnññ öttñp bara jatkanına ol öte kuanıştı da edñ. Patşa eskerñ tamız şığa attansa, bñr ajbñr jarım aj ajkaska Kenesarı jağı kajt

se de şıdajdı, ar jağında kazan aju kelñp, janbır bastaladı!..

Kenesarının esebñ tura şıktı. Sultanpravitel' Ahmet vojskovoju starşına Lebedevke şñldenñn ajağında ezer kelñp jettñ. Al Arıstan bar bolğanı bes jüz ğana jasadık jınadı. Bajmuhamedttñn de karulanğan jasağı osıdan sel ğana astı. Mundaj jağdajdı körgen polkovnik Bizanov, Orınbordan kosımşa esker aldırıp bes min soldatpen tamızdın basında ğana Saharnıj bekññsñnen şıktı.

Kenesarığa en kauñptñ küş osı Bizanovttın eskerñ. Bñrak oğan karsı köp kol şığarmaj, kulık ñstegñsñ keldñ. Ol Bizanovka karsı şağın jasadıkpen Nau rızbaj men Ağıbjadı jñberdñ.

En alğaşkı ajkastı da osı ekeñ bastadı. Tamızdın jetñsñnde kün öte ıstık boldı. Bekññsten şıkkandarına ekñ teulñkten askan bes min esker, at soğıp, küñp turğan künge ezer şıdap kele jattı. Kol basındaj juantık kelgen, kara murttı Bizanov, on jağında podpulkındık (podpolkovnik) şenñdegñ Ahmet sultan, sol jağında pulkındık (polkovnik) Bajmuhamed. Arıstan bul manaj özñne jatattın önñr bolğandıktan, bügññ tanerten jüz adammen joldarınan burıstau turğan bñr kazak aulına burılğan. Ondağı oju osı auldan kosımşa jñgñt alu. Bizanov eskerñn kün bata kuıp jetpek.

Bizanov eskerñ jazık daladağı bñr karasudın jağasına toktadı. Köñ manajında jakında kalın janbır öttñp, kurap kalğan şöbñ kajta kögergendñ. Köldññ sui da tuşñ, möpmöldñr. Kaljırıp kele jatkan eskerge at şaldırıp, tınığuğa kolajlı... Su betñnde jüzñp jürgen kalın kus kaptağan adamnan ürñp, kanattarın sımpıldaj kağıp kökke köterñle jöneldñ. Bñrekñ esersok soldat miltıktarın da attı. Kustar odan erñ ürñp, azdan kejññ ttñptñ körñnbej kettñ. Midaj jazık dala, tek sol jaktarında örkeştene bñtken bujrattı adır ğana bar. On jağı sağımdala kara kumğa karaj sozıla jok boladı...

Bizanov osı köldññ jağasına konudu durıs körñp, kalın kolğa «attan tüsñnder» dep bujrık berdñ. Jazık dala, jau keler bolsa alıstan köz tüsedñ. Aldın ala jñbergen barlauşılar bul aranın kauñpsñz ekenñn ajtıp keldñ. Öjtkenñ janjaktın berñ bñdñrñ jok midaj jazık... Tek sol jaktarında ğana ujıskan taldı, jingıldı Muğajar tauının etegñ. Bñrak esker toktağan jerden at şaptırım. Sondıktan barlauşılar ol jaktı at kinap zerttegen jok. «Aldajalda bul

jaktan jau keler bolsa, ne tau etegü men köl arası ku dala, közge tüser, ne bolmasa kele jatkan koldın dübürü estüler jene eger janınan kutıla almaj jürmese esü durıs kaj kazak osınşama kolğa kelüp tılsedü», — dep ojladı olar. Rasında da bular kauıptenetün eşbür sebep jok edü. Öjtkenü Kenesarı bes min mılıtktı esker tügüli, bes jüz patşa soldattarımen de kaşa jürüp soğısadı. Orıs kerü kılışına betpebet keler onın kudıretü şamalı...

Kalın kol köl jağalaj attan tüsüp, koskos bop şatırların tıktı. Jauıngerler köl jağasınan koğa kiıp ekep ot jağıp şaj kajnata bastadı. Mılıtktarın kürke etüp süjestürüp, kejbürreulerü su jağasına betkolin juuğa kettü.

Söjtkenşe kün batıp, ımırt üjürülüp, karanğılık ta tüstü. Eskerler keşkü astarın ışüp boldı da, jağılğan ottardı söndürüp, ujıktauğa ınğajlandı... Tek koldı korşaj barlauşılar men şatırlar janında kürkelenüp kojılğan mılıtktıardı küzetken karauıdar ğana kaldı.

Bırak jurttın közü endü ujıkğa kete bergen kezde kenet «Attan! Attan», «Kenesarı! Kenesarı!» degen aşhı ajkajlar şıktı. Tıptınış bop mülgügen dalada bul ün, karanğı tünde kün kürküregendej kattı estüldü. Söjtkenşe bolğan jok, tınığıp jatkan esker şatırlarının üstün mındağan salt attılar basıp kettü. Nağız bür jer astınan kalın kol şıkkandaj. Satırsutır urıl

ğan sojıl, şokpar, jalandağan kılış, ajkajşu, öklürgen adam, şınğırğan jılkı. Jana ğana ujıkğa ketüp bara jatkan esker üstü elemtapırık boldı da kettü. Akırı «Abıljaj! Abıljaj!» dep salğan uranğa «Ağıbjaj! Ağıbjaj!» degen küştü ünder kosılıp, tınık tündü jer jarğandaj tırtırentü. Şatırlarınan atıpatıp şıkkın soldattar mılıtktarın alıp salt attıların ajkaskaşa, kajın sojıl ısıldap kep kök jelkeden tiedü. Ejteür osınau jan şoşırılık ajkas ötkünşek surapıl seküldü az uakıtka ğana sozıldı. Soldattar endü attarına münüp esterün jınağan kezde, salt attı sarbazdar, aul üstün jajpap ötken kujındaj, toptarın buzbastan, sojıldarın ondisoldı sıltep zamatta jok boldı.

Tınış jatkan eskerge kujındaj tigen bul top Ağıbjaj men Naurızbjajdın sarbazdarı edü. Olar Muğajar tauının etegüne osıdan ekü kün burın kelüp beküngen. Tölebaj tınışı arkılı Bizanovtın eskerünün osı jolmen şıkkın kün burın bülüp otırğan. Kenesarının üjretken sonğı tesüü bojınşa, bul jasak Muğajar etegünün jıra, jıkpılın, jıngıl, tobılğı, karağan, taldarın betke ustaj tıgıla jajğaskan. Kenesarı eskerü adamdı jasıra alatın adır, şatkal, toğaj, ši, kamıs terüzdü jaratılıstın özü bejümdegen jer betünün erekşelüglün pajdalanuda ebden maşık bolıp alğan. Kenesarı eskerü ojda joktan, kütpegen jerden jauına şabuıl jasasa, köbünese osındaj büdür, şilü sajdan, ne jıngıldı, taldı şatkal, şubardan jasajtın. It jılı Aktau bekünısünün kasındağı Tülenş — Şet beketün alğanda da, Kenesarı sarbazdarı

ejepteuŕ karuı bar patŕa jasağın kalın ŕi arasınan ŕıđa kelŕp kŕltalkan etken. Muni estŕngen generalgubernator Gorchakov sonınan ŕtab bastığı generalmajor Fondersonđa aŕulanıp «Eger kazaktar tığılıp jatkan kamıs, karağaj, ŕi terŕzde kŕsŕ jasırınar jerlerde kŕnŕ burın saralap ŕıkkın bolsandar, olar bŕjŕp andausızda bŕzde soldattardı bas sala almas edŕ», — dep jazđan. Patŕa eskerŕ Kenesarının osı edŕsŕnen talaj auzı kŕjse de, ıŕđi esten ŕıđara berde. Bu jolı da sonın kebŕn kidŕ. Alıstan karajıp kŕrŕngen Muğajar tauının etegŕndeđi jıngıl, taldı erŕnŕp teksermegendŕkterŕnŕn sazajın tarttı.

Ağıbaj men Naurızbaj jıngıldı ŕatkaldın ŕŕnde tığılıp jattı da, kŕn batıp kara kŕlenkelene bastağan kezde sap tŕzedŕ. Er sarbaz attarının ajaktarına edejŕ arnap kigŕz kebŕsterŕn kigŕzŕp, jedel jŕrŕp kettŕ. Attardın andasanda oskırıŕanı, kŕsŕnegenŕ bolmasa, kele jatkan dŕbŕlerŕ tŕptŕ estŕlmejdŕ. Tŕn tastaj karanđı. Al kŕl jağalaj juldızdaj jıbırlağan kalın ot «bŕz mundalap» bulardı ŕakırdı da otırdı. En akırđı ŕok sŕngende sarbazdar esker jatkan manđa tajap kep toktadı. Aj ŕıkpađan tŕn sol kalpında kŕzge tŕrtse kŕrŕnbes sokır... Bular attarının ajağındağı kebŕsterŕn alıp, kajtadan mŕndŕ... On kolına toğız buındı ŕojın tabandı najzasın ustap, ataktı Akauızına mŕngen Naurızbaj men Akılaktı or kojandaj sekŕrtken Ağıbaj mın sarbazdın aldına ŕıktı. Karanđı tŕnde jaumen bŕrge ŕzderŕ de bŕrŕnbŕrŕ sojılđa jıkpas ŕŕŕn bular er jŕz adamnan on sapka bŕlŕndŕ. Osılaj on tol

kın bolıp bŕrŕnŕn sonınan bŕrŕ kŕdŕrmej, sojıldarın onđısoldı sŕlŕtep jau ŕstŕnen ŕte ŕıđatın bop uedelestŕ. Bŕr sap pen ekŕnŕŕ saptın arası, jŕz bası jŕzge sanap jetkenge ŕejŕn đana kŕdŕredŕ. Osındaj tertŕpten mın sandı kol on tolkın bop jau ŕstŕnen at ojnatıp, sojıl soğıp ŕte ŕıđı kerek. Bŕrŕn bŕrŕ urıp jıkpas ŕŕŕn eŕkŕm kŕdŕruge tŕstŕ emes. Sol kalıptarımın ŕauıp, kŕldŕn arđı sağasındağı kumajt alandı jete kajta sap dŕzejde. Esterŕn jinağan soldattar kuar bolsa toktamaj, erŕ Ajır kumđa karaj bet tŕzejde. ŕabuıldı del osılaj ŕtkŕzude bular kŕnŕ burın kelŕsken. Karanđı tŕn ekŕ jakka bŕrdej. Tigen jau aldarında kos bar ma, jer oŕak bar ma, elde edejŕ arnap kazılđan or bar ma, bŕlmejdŕ. Sondıktan Ağıbaj men Naurızbaj ujıktap jatkan jau ŕstŕne ajaldamaj, jajpap ŕte ŕıđı jŕn dep tapkan. Naurızbaj bastağan alđaŕkı bes jŕz bŕrŕnen son bŕrŕ «Abılajlap!» at kojđanda, jer sŕlkŕnŕp tau kozđalđan sekŕldŕ. Oğan Ağıbaj baskarđan bes jŕz «Ağıbajlap!» kosılđanda esker jatkan jerde akır zaman ornağandaj boldı. Sokkan kujındaj Naurızbaj men Ağıbaj jŕđŕtŕerŕ urandasıp, kŕl jağalap, arđı betke auğan ŕakta, er jerge koğa, kamıs jağıp esterŕn jinaj bastağan soldattar da tan asırıp kojđan attarına mŕnŕp ŕlđŕrdŕ. Del osı mezđilde bes jŕz sıpaj ertŕp Arıstan da kelŕp jettŕ. Polkovnik Bizanov Arıstanđa janağı tigen jaudın

sonınan kuudi tapsırdı. Özderin de aj tua kozğalatının ajttı. End ol jauingerlerin tügendej bastadı.

Köl jağalaj koskos bop şaşırarj ornıkkandıktan şıǵını joktın kası eken. Elg şapkan jaudın ajkajşuı estı alǵanmen belendej eştene ıstej almaptı. Dauıdaj ojda joktan pajda bolǵan jaudın ajbarınan zeresı uşıp ketken polkovnik end esın jinap, şıǵın sanauǵa kırıstı. Jılkı balası tünde de köregen keledı. Kosta jatkan soldattardı tıptı baspaptı. Kosta şıkkın bırıdekı adam ǵana at astında kalıptı. Onın üstıne sojıl da bıreuge tigen, bıreuge timegen. Kıskaşı, kaza bolǵan soldat jüzge jeterjetpes. Jaralan ǵanı ek jüzge tajau...

Ölgen jauingerlerd or kazıp kömgenşe, aj da tudı. Jer betı surǵıltana körlıne bastadı. Polkovnik ölkterd kojıp bolısımen, tün balasın ürkte aspanǵa mıltık atkızıp suık jer kuşaǵına kırıgen jazıksız jandarmen en songı koştasu resımın ıstettı. Sodań kejn atka konuǵa bujırdı. Kalın esker leklek bop janaǵı özderin jusatıp kete jazdaǵan jauların sonınan kua jöneldı. Attarı tınıǵıp kalǵan eken, auızdıktarımen alısıp, karşkarş şajnajdı. Elden uakıtta barıp tan da sıız berdı. Sol mezgılda bular Arıstan jasaktarına kelıp kosıldı. Betterı durıs eken, pulkındık Arıstan Kenesarı eskerinın alda ketıp bara jatkanın ajttı. Bular endı aldarındaǵı jauı kejn karaj ötıp ketpesın dep balık süzgen audaj ekı jakka kanattarın jaja tüsıp, bes jüz adam katarlasa sap düzep kudı. En ortasında polkovnik Bizanov, ekı kanatında Jantörenın ekı sultanpravitel' balaları. On kanatında Ahmet, sol kanatında Arıstan. Esker sonında Bajmuamed. Kazak dalasında şabuıldı bır uakıtta hunnular da osılj ujımdastırǵan. Sırttan karaǵan adamǵa kazır esker jerköktı alǵalı kele jatkan uşıkıırı jok tenız terızdı. Sustı em korkınıştı. Keregedej kanattarın jaja bükıl ken dalanı alǵan bar bolǵanı bes mın adam, bundaj sap tüzeude eldeneşe bes mın bop elestejdı...

Tan kulaniektenıp atıp kalǵan kezde aldarındaǵı Kenesarı to bı da körlınedı. Bizanov tez kuıp jetkısı kelıp alǵa karaj umtıla tüstı. Bırak aldaǵı jauı jetkızzer emes. Karasına köz jazdırmaj zıtıp keledı. Taka kara üzıp te ketpejdı, tım jakındattırmajdı da. Bırkelk sar jelıs. Betterı Ajırkum.

Kuu kızıǵına tüsken Bizanov «ene jetem, mıne jetem» dep janjaǵına karaudı da kojdı, ekı közı alda bop, sol jaǵında kalıp bara jatkan sajdı örlej bıtken kalın şidı de anǵarmadı. Üzengıler sartıldıǵan osındaj jürıspen seske tüs te bolıp kaldı. Kenesarı jıgıtterı jetkızbejdı de, joǵalıp ta ketpejdı. Aralıktı bırkelk ustajdı da otıradı. Osındaj jürıspen Bizanov eskerı özderinın azıktülk, okderı, artık karujaraktarın salǵan par attan

jekken jüz jenil lekşenkearbalarınan tım uzap bara jatandarın bajkamaj kaldı. Elı de bajkamas edı, tek bulardı art jağınan talmausıraj şıkkın mılıtk dauıstarı toktattı. Koldın sonında kele jatkan Bajmuhamed jasağı kejlın şaptı. Bular bie saumındaız mezgilde ğana azıktülük tiegen arbalarğa jettı. Aldarında jau şapkan köş jatır. Sojılğa jıgılğan bırneşe arbakeş kazak jıgıtterı... Jırma şaktı soldat okka uşkan. Jer betın alıp ketken şaşılğan un, tarı. Kirağan arbalar, bauızdalğan köllk..

Şaup kelgen Bajmuhamedtin keruen bastığı jaralı moskal adamnan bılgın, bularğa tigen Ağıbaş tobtı boldı. Olar kalın şı arasında tıgılıp turıp azıktülük keruenge şabuıl jasaptı, «Özderı ekı jüz karalı adam dedı keruen bastığı, dajındaluğa da murşa bermedı, mına kalın şı arasınan lap kojdı. Kimıldarı sonşa jıldam bolar ma, küzetşıl soldattar arbadan sekırpsekırıp tüşıp mılıtkarın kezengense kaptadı da kettı, jauğan sojıldan jan saktaudın özı kınğa tüstı. Tek ekıüşak soldat mılıtk atuğa jaradı, leplezde josıttı da saldı. Kejbıreulerı attarınan tüse sala löket pışaktarımın kaptardı tılıp jıberıp, ışındegı un men tarını şaşa bastadı. Özderın kutırğan kaskır dersın, «eu» degenşe berlmızdı kanjosa ğıp sabap, soldattardın karujaraktarın attarınan aldına öngerıp aldı da közden ğajıp boldı».

— Kalaj karaj kettı özderı?

Sojıl tılıp, bır kolu sınıp, janın kojarğa jer taba almaı turğan keruen bası sau kolın kejlın sermedı.

— Mına jakka!..

Bulardı şapkan rasında da Ağıbaş tobtı edı. Artta kele jatkan azıktülük köşke tılıp, Bizanov eskerın kıldırtkennen kejlın Ağıbaş kasındağı jıgıtterımen kejlın kajtıp Kenesarı eskerıne jetuge tıstı. Ondağı maksat: bulardı kuuğa Bizanov amal jok jasak böledı, söjtıp general polkın bölşekteuge mejbür boladı. Al bölşektengen eskermen alısu erkaşan da jenil.

Bırak Bizanov öjtpedı. Kajta oralğan Bajmuhamed jasağın kosıp alıp, aldındağı jaun kua berudı jön kördı. Ol «aldındağı Kenesarı eskerı, mınau bolması kol tek bızdı alandatuğa jıberılgen» dep ojladı. Söjtıp Bizanov aldındağı karası elı üzıle kojmağan jaun kuy jetudı uığardı. Attarı jaralı mın soldat aldı da, özge eskerın azıktülük tielgen köşten kol üzbeı jedel jürıp oturuğa bujırıp, jürıp kettı. Bul kezde Naurızbaş bes jüz adamın kalğan. Mın sıpajdın ekı jüzı bağana Ağıbaşın ketken. Al uzak şabıska jaramajtın üş jüzı, tünge ajkastan kejlın bırden solğa burılıp, Bizanov eskerın orağıtı Muğajarğa bettegen. Akırında kılın jıjırık mıngeın bes jüz er jürek sarbazdarımın özı

kalğan. Kenesarinın bul topka tapsırğan mındetı: Bizanov eskerimen kojankoltık alıspaj, kaşkan tülkı terızdı, alıstan kılındap, kumğa karaj ekete beru. Bul kezde Kenesarı baska batırlarimen bırge patşa şıǵarğan özge jasaktarğa karsı attanadı. Alğa kojılğan maksat: şaması kelse jenıp, şaması kelmesine közı jetse, kuǵınşı jasaktardı sonınan şubırtıp Karakum, Kızıljıngıl sekıldı kazak jerınnıń tükpırıne dejın aparı, söjtıp ebden kaljıratıp barıp, küzǵı janbırǵa sokıru?

Osı edıstın bır tarauın orındamak Naurızbaj Bizanov eskerın sonınan ertıp kumğa karaj jóneldı. Osı kuǵınmen üş kün öttı.

Al törtınşı künı mümkün soǵıskumar Naurızbaj kaşa berudı namıs kördı me, elde böten bır sebebı boldı ma, ol özınnıń azǵantaj kolimen Bizanovka betpebet kelıp ajkaspak boldı. Bırak onın bul közsız erıǵı özınnıń tübıne jete jazdadı.

Üş kün jürısten ejepıeır kaljıraǵan Bizanov eskerı törtınşı künı jılap akkan kışkentaj özenın janına kep tünedı. Osı kalın kolǵa tan sazarıp atıp kele jatkan kezde, kırka belestı tasalaj kep, Naurızbaj bes jüz jıǵıtımın «Abılajlap!» at kojdı. Akauız kökbestın kösılte salǵan, zıdej najzasın on kolimen ojната kötergen Naurızbaj özı jıǵıtterın aldında... Bular da jettı, gürsıldegen mılıktın da dausı şıktı. Lager' üstıne kelıp kalğan sarbazdardı bırneşeu okka uşıp, attarı ojnap şıǵa berdı. Munı körgen Naurızbaj bırekı soldattı najzasımen kötere laktırıp, jıǵıtterın sonınan erte, on jaktaǵı ojpatka burıla şaptı. Bırak Naurızbajdı nısanarǵa alǵan bırneşe mılık dausı şankşunk ettı. Naurızbaj kenet Akauızdın jalın kuşıp kaldı. Artında şauıp kele jatkan Nikolaj Gubin katarlasa kelıp, onı kuşaktaj berdı. Endı Akauızben üjırles ker töbel katarlasa kustaj uştı. Bizanov soldattarı jajılıp jürgen tusaulı attarın tauıp mıngense, kujındatkan kazak jıǵıtterı jüzge tajau joldastarın okka uşırıp, bujrattı beles, örkeştı adır arasına kırıp közden ğajıp bolıp kettı.

Kasında akılışı Aǵıbaj jok Naurızbaj, bul jolı katelesken edı. Bizanov eskerın eneküngı koǵalı köl jaǵasındaǵıdaj kütpegen jerden şabuıl jasap, taǵı da talantaraj etıp ketem dep ojlaǵan. Naurızbajda «közsız er eken, bes jüz adammen bes mın kolǵa şaptı» degen jurt tan kalar sözge ııǵu nietı de jok emes edı. Bırak onısı bolmaj kaldı. Jüz joldasın okka uşırıp, al özı kara sanı men on büjırnen aır jaralanıp, ajal kakpanınan ezer kutıldı. Eger atultanı Nikolaj Gubin der kezinde janına jetpegende, közı karautıp esnen tapıp bara jatkan Naurızbajdın attan tüsıp kalı anık edı. Erıktı maksat, ataktı arman ete bastaǵan Naurızbajǵa bul ajkas jenıl timedı, jauınan kutılsa da kelesı jılǵa dejın attanıska şıǵuǵa jaramaj, tösek tartıp jatıp aldı.

Bizanov koğalı köl okıǵasınan keñin, soldattarına mıltıqtarın kos etip küzettilirip kojıdı tıjǵan. Er soldat tünde oktaulı mıltıǵın janına alıp jatatın bolǵan. «Abılajlaǵan!» alǵaşkı ajkaj estilgennenak, kostarınan jüǵre şıkkın soldattardıń kelip kalǵan jauǵa tötep bere alı da osıdan edı. Naurızbaj tobınan ölgenı, jaralı sı bar jüzdej adam şıǵın bolsa, bulardıń sojılǵa jıǵılıp, najzaǵa tujrelgenı jırmadan aspajdı. Budan artıq kandaj jenıs bolar!

Azǵantaj sarbazben osınşama kolǵa şapkan jıǵıttırdın erıǵıne tan kalǵan Bizanov, kolǵa túsken bır jaralı jıǵıttı bul şabuıldı ujımdastırǵan Naurızbaj ekenin bildı.

— Kenesarının özge eskerı kanşa jerde? — dep suradı polkovnik.

Jıǵıt rasın ajttı.

— Kene han bul arada emes, özının ordasının manında, bız tek senderdı adastırǵa jıberılgen jasapız.

Polkovnik özının kateleskenin endı uktı. Ol budan erı Naurızbaj jasaǵın kuıp kur eure boludın keregı joktıǵın túsınip, Irǵız özenıne karaj keñin şegınudı ujǵardı. Bostanbos öte kerekti on şaktı kündı joǵaltkanına kattı ökındı, bırak amal kanşa. Arıpaşıp taǵı ekı jetı degende vojskovoı starşına Lebedev pen Ahmetın eskerıne jete almaj, Irǵız ben Ülkenajak özenının jaǵasında turǵan Kenesarı eskerının on jaǵınan şıktı. Bırak bırden soǵısıp ketpej, Lebedevpen bajlanıs jasamak bop jene ar jaǵınan kele jatkan Ombı generalgubernatorının eskerın kütıp taǵı bır jetı kıldırdı. Akırında olarmen tıze kosa almajtına közı jetken Bizanov, Kenesarı kolimen tek özderı ğana soǵısuǵa mejbür boldı. Bırak bul kezde küzdın ak jauını da bas

taldı. Jene ajlaker Kenesarı Bizanovpen betpebet kelmej taǵı da kaşa soǵısuǵa kırıstı. Bırese Irǵız özenının on jaǵınan şıǵıp, bırese Ülkenajaktın sol jaǵasınan körılıp, oǵan ustatapaj ebden ebıgerın ketırdı. Söjtıp jürgende kazan ajının kalın janbırı bastaldı. At üstınen ekı ajdan berı túspegen soldattarı tüǵıl, özı ebden ittej bop kajıǵan Bizanov, Muǵajarǵa karaj köşıp kele jatkan Kenesarının aulın kumaj, Or kalasına karaj şegındı.

Bizanovtın keñin kajtkanın estıgen Lebedev pen Ahmet endı amalsız Tobılǵa bettedı. Kenesarının kütkenı de osı kez edı. Ol az uakıt ajaldap, sarbazdarın sel tınıktırıp aldı da, kajtadan atka kondı. Üş jüz elu jıǵıttı özı baskarıp kelip, alǵaşkı kar túsken karasuıka, Üj özenının bojındaǵı kıstauına kelip ornalaskan korǵansız kalǵan sultanpravitel' Arıstannın aulın şaptı. Kenesarının bul şabuılı da sondaj kütpegen jerden boldı, Arıstan aulının adamdarı Orınbor şekarasındaǵı eskerlerge habar beruge de ülgıre almaj kaldı.

Kenesarı Arıstannın üş jarım mın jilkısın, üş jarım mın tüjesın, jetı mın kojın, mıńǵa juık kara malın tal tüste ajdap ekettı.

Arıstańǵa tek üş künnen kejin ǵana bes jüz soldat kömek keldı. Jantalaskan sultanpravitel' Kenesarı kolın Or özenıne dejın kuıp bardı da, eştene şıkpajıtına közı jetıp kejin kajttı.

Söjtıp polkovnik Bizanov baskarǵan Orınbor eskeri gubernatorının bır mın segız jüz kırık üşınşı jaǵni Kojan jılǵı attanısı netijesız bıttı. Sondajak osı jıl Batıs Sıbır generalgubernatorı bujrıǵı bojnşa Ombı, Karkaralı, Kızıljardan şıkkın jasaktarǵa Kenesarı batırları betpebet ajkaska kelmej, kaşa urısıp, ebden kaljıratıp kejin şegınuge mejbür etttı. Tek İman batır men Janajdar bastaǵın top esaul Lebedevın eskerimen aşık majdanda kezdestı. Bul ajkas Terısakkan özenının tömengı saǵasında öttı. Burın Kenesarıda tutkın bolǵın, Karkaralıdan şıkkın eskerdın bastıǵı esaul Lebedev öte korlanuda edı. Kek alatın kün bolar ma dep ısqı mıs kazandaj kajnauda bolatın. Ol Karkaralıdan Karaötkel kelıp, odan jüz seksen şakırım Atbasarǵa üstırt jürıp otırıp, ekıak künde jetken. Atbasar kalasınan bastap Ulıtauǵa dejın bırdeblr orıs poselkesı jok, midaj jazık kök şal

ǵındı ken dala — Alaşahan tusınanak kazaktın ata konısı. Bul aranın denı Arǵın, Kıpşak azınaulak Najman bar... Köpşılıǵı Kenesarı jaǵına şıkkın. Tek Sandıbajdın Erdenıne jatatın Najman ruınan Jırık auldarı men Arǵınatı, Karakojın kaşırılı tönıregındeǵı Kıpşkentajdın Akkoşkarına baǵınatın Orta jüzdın bıraz aulı ǵana köterılske kosılmaj karsı ereket ısteude edı. Baj jene beldı rular bolǵandıktan Kenesarı da bularǵa belendej kahar töge kojmajtın. Tek ıńǵajlı kezın kütıp ıştın tına jüre beretın. Osı ekı şonjarǵa iek tıregen Lebedev Atbasardan ötısınmenak Kenesarıǵa tılektes auldarǵa kaskırdaj tidı. «Mıнау Kenesarı jaǵında» degen adamdarın tal tüste jurt közınşe atıp, tünde kazaktın sulu kızkelınşekterın korlauǵa şıktı. Sonı estıgen kızı kandı İman men Altaj ruının batırı Orınbajdın Janajdarı esaul Lebedevpen kezdeskenşe asıktı.

Akırında Arǵınatı etegınmen terıstıkke karaj kulaǵın İman — Janajdar tobı, Atbasardan küngejdı bettej kele jatkan esaul Lebedevpen Terısakkan özenının tömengı saǵasında betpebet kezdestı. İman — Janajdar karamaǵında sojıldınajzalı mın jılǵıt bolsa, Lebedevte bes jüzge tajau esker bar, bırak olardı berınde auzında ajal ojnaǵın, korǵasın oktı mıtık, mojinlarında jüzenen kan tamǵın kök kılış.

Eger Lebedev jasaǵı attarınan tüsıp, ıńǵajlı jerge ornalasıp soǵıs aşsa, İman men Janajdar dım da ıstej almas edı. Bırak bular esauldı onda jaǵdajǵa jetkızgen jok. Kün

batıp bara jatkan şakta kalın taldı sajda andıp jatıp, Lebedevtñn barlauşılarnı alğa karaj ötküzüp jüberdñ de, kır astınan şoğırlanıp şığa kelgen soldattarğa bñr büjürden lap kojdı. Lebedev eskerlerñ iiktarındağı mılıktarnı alğanşa bıtıraj şauıp bular da jetip ülgerdñ. Aldarında esñk pen tördej kara kaska ajğır mñngen, kısıq bukar kılışın basınan asa üjürgen Iman batır... Zamatta sapka turıp ülgergen soldattar men kiku sala jetken kazak jıgıtterñ kojankoltık kelip kaldı. Şakırşukur kağısқан kılış, permenñnşe sñltegen sojul, şokpar. Köksüngñ uşı adam keudesñne karıs kñrgen najza... At jalın kuşa kulağan kırşın jıgıtter... Kerñ ekeşeşenñn jalğızı, kaşan kajtadı dep majdanğa telmñre közñn tñkken ajaulı jardın süjgenñ, enbektegen jas balanın ekesñ, ardager jannın ñnñsñ, akkñnñ jastın ağası.

Bul kan töğñs jartı sağatka sozıldı. Ejtse de közdep atkan mılık, kezengen tapanşa, şujırñlgen bolat kılış şıdatpadı, Iman — Janajdar sarbazdarı azdan son «Kejñn!» degen Imannın küştñ dausımen katar bñrtñndep şegñndñ. Şabuılda tımtırakaj şauıp kelgenmen, şegñnerñnde toptarnı jazbaj, kojulanıp kele jatkan tñndñ jamılıp bñrden jok boldı. Bulardı kuuğa Lebedev soldattarı da jüreksñndñ. Kuatı jetpedñ. Üj töbesñ kulap tñskendej, jok jerden pajda bolğan peleden kutılğandarına kuandı. Ekñ jaktan da kaza tapkan adam az emes. Ekñ kol ekñ töbenñn basına ornalasıp, uekñlder jüberip, majdanda kalğan ölkterñn aluğa udelestñ. Tñnñmen erkajsısı er töbenñn basına adamdarın kömumen boldı. Bügñngñ soğıstağıdaj emes, kanşa kastassa da o kezde mundaj udelesu, elñ de adamgerşññk borıştı umıtpau terñzdñ destürler mıktı saktalatın. Karalı jasaktar tñnñ boji kaza tapkan joldastarnın aldarında özderñnñn sonğı borışın atkardı da, tan atısımen kajtadan jaulasuğa kñrñstñ. Iman batır endñ Kenesarının jaksı köretñn edñsñ — kaşa soğısu tesññn pajdalanıp Lebedevtñn jasağın bñr aj boji Arğınatı jotalarnın arasımen sonınan ertñ de jürdñ. Akırında üş jüzdej ğana soldatı kalğan esaul, kündñztüngñ at üstñnde selkñdeuge şıdaj almaj azıptozıp, küzdñn kalın janbırı bastalğan kezde Karkaralı bekñnñsñne karaj burıldı. Iman batır da Kenesarı ordası bekñngen Muğajar tauına bettedñ. Orta jolğa tajağanda bularğa ekñ jüz adammen Janajdar batır kelip kosıldı. Janajdar batır Lebedev jasağımen tağı bñr ajkaskan tñnñ, Kenesarının bujırığı kelgen. Sol bujırık bojinşa ol kasına ekñ jüz sarbaz alıp, jurt bu jakta kırılısıp jatkanda, Konırkulja aulın şappak bolıp Akmolağa karaj attanğan. Onın bulaj tıgız attanuına Konırkulja tokalının aulımen Atbasar şekarasına köşip kelñptñ degen habar sebep bolğan. Orınbaj bidñn jal ğız balası Janajdar da Konırkuljağa köpten berñ öş. Ağa sultan Konır

kulja onın jaz jajlauı — Esıldın saǵasındaǵı «Keregetas» degen jerdi özının tuısı Jakıbjadı balası Ibraj sultanǵa alıp bergen. Sonınan Kusmurın ökrıǵı jojılıp, bır mın segız jüz kırık bırınşı, jaǵni Siir jılı Atbasar ökrıǵı ujımdaskanda osı prikazǵa Ibrajdı aǵa sultan etıp sajlauǵa da mejlınşe at salıskan. Osındaj öşpendıkkpen Konırkuljadan kek aluǵa tısın kajrap jürgen Janajdarǵa Kenesarı bujırǵı majdaj jaktı. Ekı jak bırdej kan töǵısten kejın uşu bop jatında, Altaj ruının ekı jüz jıǵıtın ertıp, Janajdar Atbasarǵa karaj bırak tarttı. Jurt ajtkanı ras eken, tokal aulı Atbasardı künşıǵıs jaǵındaǵı Bidajıktı degen jerde otır eken. Kenesarı jasaǵı Torǵaj bojında patşanın kalın eskerımen soǵısıp jür dep estıgen aulı, kannenkapersız edı. Üş künnın ıńında Janajdar batırdın bul araǵa kele kalatının kajdan bılsın, salınıp bıtuge ajnalǵan Karaötkel bekınısının kasındaǵı kıstauına köşkeı dajındalıp jatandı. Janajdar jalaktaǵan ekı jüz jıǵıtınmen auldı tal tüste şaptı. Etten ne kerek, Konırkulja bul jolı da kolǵa tüspedı. Ol keşe ǵana Akmolaǵa jürıp ketken bolatın. Konırkuljanın küzetke tastaǵan soldattarı bularǵa tek besaltı ret ok atuǵa ǵana jaradı. Sol oktın bırı Janajdardı baltırına tidı. Endı ol jaralangın kaskırdaj auldı ajamadı. Tek kısı öltırgen jok, odan bötennın berın ıstedı. Akırında Konırkuljanın jas tokalı Zejneptı bas etıp, auldı bar malmülkı men otız kız kelınşegın olja etıp kejın kajttı. Osı oljalı köş edı Iman batırdın jasaǵına kelıp kosılǵan.

Sultanpravitel' Arıstan aulın şapkannan kejın Kenesarı Muǵajar tauına bekıngen. Jorıktan oljalı oralǵın batırarın ol masajraj karsı aldı. Jasaktı bastap kele jatkan Iman attan tükende, kazaktın eskı destürımenen kuşaktarımen kuşaktarın ajkastırıp, tösterıne tös tigızıp amandaskan.

— Sau kajttın ba, Ajeke? — dedı Kenesarı. Söjttı de janjaǵına karap, — Janajdar sunkar körınbejdı ǵoj... Karalı habar bermegen sekıldı edın... — dep kobalji kümıljıdı. Kenesarı akırǵı üş jıldın ıńında, otız toǵızınşı, jaǵni Donız jılı Ombı men Orınborǵa baǵınatın kazak auldarının şekarası etıp Telkölge dejın kızıl dıngekter kaǵılǵın Karınsoldı, Torǵaj özenderının bas jaǵındaǵı bırneşe Sıbır bekınısterın şapkan. Sonın ıńında «Kökala jar» bekınısıne de tigen. Bırak bul bekınıstı ereuılsıler köpke dejın ala almaǵın. Osındaj kın kezende Iman batır azǵantaj jıǵıtın bır karanǵı tünde bekınıstın tükpır jaǵınan «Kökala jarǵa» kırgen. Osı bır erıǵıne riza bolǵın Kenesarı Imandı sodan kejın «Ajau batır» — «Ajaken» dep atap ketken. Kene han kazır de Imandı sol edetımenen erkelete atap tur.

Iman batır kele jatkan köştın sonın körsetıp:

— Janajdar batırın da sau, tek baltırınan ok tılp, at üstünde jüre almağan son, arbağa salıp ekele jatır edım, — dedı.

Kenesarı handıǵına karamastan jüǵre basıp Janajdar jatkan arbanın janına bardı.

— Sunkarım, kalajsın? — dedı arba üstündeǵı Janajdardın betıne ünle.

Bırak jauap kajtpadı. Janajdar bul kezde essız edı. Küptej bop ıslıp ketken ajaǵının zardabı jüregıne şauıp, ölüm halında jatkan. Batırının mundaj küjın körgen Kenesarı kasına kelgen Naurızbajǵa:

— Oljanı ebılǵazı men Tajmas jurka bölıp bersın, — dedı de Janajdardı tezırek özının ordasına ekeludı bujırdı.

Sabırlı, sözge şeşen, akıldı Janajdardı Kenesarı erekşe jaksı köretın. Ölüm auzında jatkan batırın ajaldan kalaj kutkaram dep tünı boji şakırtpaǵan baksıbalgerı kalmadı. Üşkıru, uşıktau, ıslıktan kan jıberu sekıldı kazaktardın jajsılıkta koldanatın emderının bırdebırı kalǵan jok. Bırak Janajdardın halı naşarlaj berdı. Endı batırın kutkara almajtınına közı jetkendej bolǵan Kenesarı kalın kabaǵı tüksılıp kajǵıǵa endı. Ol kajǵırsa, ne aşulansa adam balasına tıl katpajtın, tömen karap tunjıraj otırıp alatın. Sultannın mundaj halın körgen bır kerı kempır:

— Kenejan, Janajdar batırdı «ak jol» emınen emdep körsek kajtedı? — dedı.

Böten amal kalmaǵanın bılgın Kenesarı eldenegı küdıktense de:

— Söjtsek, söjtıp körelık, — dedı.

«Ak jol» emı töre tukımının ejel jınıstısın bozbalaşılıktan, erlerı nın közıne şöp saluşılıktan saktau üşın Abıljadın özı şıǵarǵan em bolatın. Bul em bojınşa sultan tukımınan şıkkın ejel jaralı adamnın üstınen attap ötedı. Eger ejel erının közıne şöp salmaǵan adal jan bolsa, jaralı jazıladı. Al ejel ak joldı durıs ustamaǵan künekar bolsa, jaralı üstınen ejel attaǵan mezǵılge jetpej öledı. Bul «ak jol» emı jaralı adamnan görı, töre tukımınan şıkkın katındarǵa ülken sın. Ejelderı zatı erkek jandı bolıp keletındıktan sultandar bul emdı jurıt közınşe özderının kadırlın tökkılerı kelmej, köp koldanbajtın. Kenesarı köndı küdıktense de, kajǵı üstünde «söjtsek söjtejık» dep kalǵan.

Hannın emırı bojınşa töre tukımının bıraz ejelı ordaǵa şakırıldı. Bastıǵı Bopaj bolıp keldı. Kerı kempır «ak jol» emının negızǵı şarttarın ajtıp, künem jok degen ejeldın Janajdardın üstınen attap ötuın suradı. «Eger künen bolsa attaǵan kezıne jetpej Janajdar öledı», — degen sözden korıkkın töre tukımınan şıkkın künelı ejelderın bırdebırı «batır ölıp ketıp, maskaramız şıksa, Kene hannın kerıne ılınermız» dep Janajdardın

üstünen attauğa bata almadı. Orındarınan kozğalmaj turıp aldı. Kenesarının tüksigen kabağı burınğısınan da kattı tüksie tüstü. Üj ıñşında otırğan sultandarda jurtka karar bet jok. Bastarın tömen tukırtıp kur jer şuki berdi...

— etten Künmjan kelinnın joğınaj, — dedi esık jakta otırğan bür kerü katın.

Kenesarı aaur kürsündü. «Ie, Künmjan bolsa... Ol sözsüz attar edü. Jok, kım bılısın, ekü jıldan asıp baradı ğoj jat jerde jürgenine...» Katıgez, tas jürek Kenesarının jüregü kenet örtenüp kettü. Ol basın köterüp aldı. Ordanın esık jağında turğan jenge, kelnderinın betine tesüle karadı. «Jok, bular künesüz bolu mümkin emes... Anau ojmak auz düniede bürak adamdı süju üşün ğana jaralmağan. Kerü kakpastın «Ak jolına» beker köngen ekenmın. Eşkajsı şıkpaşa, Abılaj atamnın urpağın mına sajkaldar maskara etedü! Kalın kolğa karsı şapkanda mundaj kısılmauşı edüm. Ölgen jerim osı boldı!» Kenesarının ojın kenet kümıs konıraudaj sıñırlaj şıkkın dauıs bölüp jiberdü.

— Ruksat etsenızder, ağa ajağın men attajın. — Bunı ajtkan Akböken edü. Kenesarı basın köterüp aldı. Akbökenin sulu jüzine tesüle karadı. «Naurızbaj bılımej almağan eken. Bür adaldık şıkpaşa osıdan şığar». Bürak Kenesarının kuanğan könnin kara kempür tez suıtı.

— Kelın şırağım, sağan bolmajdı, — dedi ol jemtikü şokıp turıp janjağına karağan kerü karğadaj basın şajkap, — sen töre kelin bolğanmen, töre tukımınan emessın!

Kenesarı kara kempürge tüjle karadı da kojdı, «Abılaj babası osılj şart kojsa, Kenesarı ne ıstesın? Rasımenak eşkım şıkpağanı ma?»

— Bopaj, özün attap körsen kajtedü? — dedi eldeküm esık jaktan mıngırlep söjlep.

Bopaj julıp alğandaj:

— Bılıldamaj jajına tur, — dedi, — kündütün at üstünde jürüp kaljırap, kejde kattı ujıktap kalasın... Er jürek bürü ojındağısın ıstep ketüp, on koldaj batırdın ajalına sebepker bolsam, jurtka kaj betimmen karajmın?

Kesarının bası endü tıptı salbıraj tüstü. «Bopaj men Janajdar batırdın könniderü jakın» degen bür sıbıstı eldekalaj Künmjannan estügen. Ol kezde katınının sözine men bermej «kojšı, kajdağı joktı ajtpaj» dej sal

ğan. «Sol sıbıs ras boldı!» dedi ol ıñşınen. Ejtse de Kenesarı karındası Bopajğa rıza. «Abılajdın urpağı emes pe, künesü bar ekenın jurtka anğartpaj sıltau tauıp kutılıp kettü».

Artınan halık arasında:

«Janajdar artık tudı jatırınan,

Ok tidü Janajdardın baltırınan,

BİR ajla ölmes janğa bola ma dep,

Attajtn katın ızdedi ata ulınan.

Attajtn bir de katın tabılmadı,

Törelər tünölp tur katınnan!» —

dep ölenge ajnalğan bul okiğa Kenesarını jaman aşılandı. «Mundaj katındardan tuğan ul kajdan batır boladı? Kimdi köteredi? Rasimen töre tukımı bakaşajanğa ajnalğalı bara ma? Rasimenen Abıaj atamnın tüsi şın bol

ğalı tur ma? Bükül kazak tügöl, öz urpağımı jöndep tülete almajdı ekenim, kalaj Üş jüzge han bolmakpın?»

Kenesarının ojın tağı bir dauıs bölöp jiberdi.

— Keşegü alıp kelgen tutkın ejelderde içinde töre tukımdas eşkim jok pa eken?

— Bar. Nege bolmasın.

Jasaul Zejnepti bas etip eküüş jas kelmeşekterdi alıp keldi. Kara kempür bulardı nege şakırğanın ajtti.

— Men attajın, — dedi Zejnep ojlanbastan, — ekem de, bajım da töre tukımı.

Konırkuljanın jas tokalının bozbalaşılık kılığı jajınan biraz jurt habardar edi. Bırak közderimen körüp, koldarimen ustamağannan kejin «el ne ajtpajdı, mümkün ösek şığar», — dep ündemedi. Al Zejnep bolsa kara kempürde sözün ojınşık kördi. «Küneli katın üstünen attağanğa batır ölse — öle bersün. Mıktağanı Kenesarı bir jajsanının ajal tapkanı ma, öz obalı özüne, tınış jatkan eldi şauıp nesü bar... Al aldajalda... Kudaj menin artımdı bağıp jür dejsün be, sezbej, körmej kalıp, mına sandağı jazılıp ketse, jurt kızıkta sonda körsün. Menin adal emes ekenim altı alaşka ajan, jurt maktağan Abıaj atamnın da ajlaker katınnan akılı asa almağanın bükül halık bilsün».

Dağdarğan jurt «attasın, attasın» dep Kenesarığa karadı. Han makuldap basın izedi.

Büjrektej bultındağan Zejnep, bükül kazak dırıldıgen Kenesarıdan kımsınbastan ştırma köjleginin etegin eki kolımen joğarı köterdi de, ak jübek ıstanının kesteli balağın körsete, keşeden berü alğaşkı ret ölmüşrej közün aşkan Janajdardın üstünen «e, kudaj!» dep ojnakşı küllöp attaj berdi...

Al Janajdardın elgi köz aşuı esinin kire bastağanı edi. Üş künnen berü işkpen alıskan alıp dene, bir balgerdin şöpten üstegen şıpalı derlisinin arkasında keseldi jene bastağan.

Osı set Zejneptin öjet kılığına del keldi. Janajdar işigü kajtıp, ertenüne tül katuğa jarap kaldı.

Buni körgen Kenesarı batırının sau kalğanına kanşa kuansa, karaşılar közünşe töre tukımının abırojının saktalıp kalğanına sonşa kuandı. Zejnepke ebden riza bop kalğan sultan kas jaunın tokalı demeş, bostandık bermek ojmen, ertenüne onı Ordasına aldirttı. Üjde Tajmas pen ebılğazıdan böten Ağıbaş, Bukarbaş, Jeke batır, İman bar edı.

— Konırkulja kandı kektı jaunımız bolsa da ejellne zebır etkimız kelmedı, — dedı Kenesarı bostandıktı Zejnep özı surasın degen nietpen, — kandaj tılegın bar, ajt, beremız.

Han bolsın, kara bolsın, erkek adamğa tek erkektık jağınan ğana karajtın Zejnep, Kenesarıdan han eken dep kajmıkpadı, oğan jajrandaj karap:

— Şın ajtasın ba? — dedı.

— Şınım. Han ekı ajtpajdı.

— Onda... Han kajnım, jalğız ğana tılegım bar, — dedı ekı betı balbırap, kapkara bota közı külımdep, — menı Karaülekten ajırmanız.

Tüsınbeş kalğan Kenesarı:

— Ne deşın? — dedı.

— Menı Karaülekke kosınız dejmın.

— Kaj Karaülek?

— Özınızdın kulinız.

Tajmas pen ebılğazı keşe İman batır men Janajdar Konırkuljadan alıp kelgen olja malmülıktı jurtka bırdej etıp ülestırıp bergen. Al tutkın kızkelınşekterdı ekı üjge bölıp, «bulardı kımge berudı erten şeşemız» dep, bır üjdı Batırmurat jıgıtterıne, ekınşı üjdı Karaülekke küzettırıp kojğan. Kara

ülekke küzettırıgen üjdeş Zejnep, el jatkan kezde «sırtka şığar» dep küzetteş kuldın mazasın alğan. Mılkau Karaülek «şaruasın bağana nege bıtırmedı eken» dep aşulansa da, pılsken bauırsaktaj tompığan jas tokaldın könılın kimaj, saşğa alıp barğan. Şaruasın bıtırıp bolğannan kejın Zejnep, küzdın suık tünne karamaj, üstındegı makpal şapanın jerge tastap, artında jar jağasında turğan kuldı adamğa sanamaj istanın ajağının uşına dejın tüsırıp, jılıp akkan bulaktın möldır suına o jer, bu jerın jua bastağan.

Ajlı tün, karasanına dejın appak bop aşılğan jas tokaldın bökse jağı... Kırıkka kelgenşe ejel körmeş, alıp denesı kurısıp mazasın alğan Kara

ülek ezer şıdap tur. Erkektın mınezkulkına ebden ekkı bolğan jas tokal onın halıne tısınıp özıne şakırıp: «ej, kul, berı kel, mına kebısımdı ajağıma kigız» degen. Karaülek közı karauıta demın entıge alıp, ezer tajağan. Ar jağında onı sezım jengen. Talmausırap

ketip, tek bie saumındaj kezde közün ezer aşkan Zejnep, delsal bop ujalap kalğan denesün makpal şapanının üstünen kötere almağ tağı biraz jatkan. Talaj erkekti körgen Zejnep Kara

ülekke asa riza boldı. Bırak budan erü kuanışka şıdaj almağtının sezip, ajak jağında üntünsüz tızerlep otırğan Karaülektiñ bukadaj juan mojnınan kuşaktap özüne tarttı. Sodan keñin kolansa sasığan betün betüne tajap: «menü üjge aparıp tasta» dedü sıbırlaj söjlep. Kön bop katıp kalğan denesün korğasında balkıtkan jas tokaldı Karaülek jas kozıdaj bauırına kısa kuşaktap karaşa üjdegü böstekke aparıp jatızğan.

Zejnepün nenü tılep turğanın jana ğana tüsüngeñ Kenesarı ızadan kara kürendenip kettü, bırak tıs jarıp, tıl katpaj tömen karaj berdü. Keşe ğana töre tukımının abırojnı saktap kalğan Konırkulja tokalına endü jerkene karadı. Töre tukımınan şıkkın ejeldün tıptı, karaşı emes, tölengüt emes, esıkte jürgen kulğa şığamın deñnen artık maskara bar ma! Han Kenenün aksüjektik namısı jüregün ottaj örtep, ştej apırtopır boldı da kaldı. Bırak hannın aşulı jağdajın Zejnep tüsünse de ajtkanınan kajtpadı.

— Han ekü söjlemes bolar, — dedü Zejnep endü ekü közün jalın atıp, — menü Karaülekke bajğa bersen, Konırkuljadın da öşündü kajtarasın, esıgünde jürgen kulının da sauabın alasin, ajtkan uedendü de orındajsın.

Kenesarı kanşa namıstanğanmen, aşuın akılğa jendürdü.

— Bolsın, — dedü kenet basın jerden köterip.

Bul şeşimge bıreu namıstandı, bıreu masajradı. Sultandar tukımı ştej ızalansa, Kenesarının sonınan ergen karaşı, tölengüt, malı men mülkün bakkan kuldar tek Kene han ğana bızdın adamğa sanajdı dep eldekandaj boldı. Endü oğan müldem berüle tüstü. Sol riza bolğandardın ıñında Zejnepün özün de bar edü, bırak ol ejeldik kumarın tarkatkan Karaülegünün Kenesarığa kanşa berilgen jan ekenün bilmejtün. Jene bügün özünün ötünüşün orındağan han Kenenün bunın öşün kalaj kajtaratının ojlamadı. Ol Karaülektiñ janındaj jaksı körüp kettü.

Jaksılıkka jaksılık degen nietpen Zejnep Ojardın jıberülmen aulına kelip jüretün tınşı Semen men onın ekü serıgü Jakıp, Sakıptı ustap berdü. Kenesarı bul üşeuñ bırden darğa asıp öltürttü.

Bırak Zejnepün kuanışı uzakka barmadı. Ekü aj ötkennen keñin ol künü boji eldenegge jılap jürgen Karaülektiñ kuşağında jatıp «jastıktan tunşığıp» öldü. Kıs boji budan baska belendej ajta kalarlık okığa bolğan jok. Kenesarı jazğı ajkaska dajındalumen künderün ötküzdü. Kolındağı jıgıtterün jıldağıdaj taratpaj «ak kala» salıp, şatır tıgıp, kündüztün

eskeri ojinmen şınıktırdı. Karamağındağı eldın jauğa karsı tura alar jas jıgıtterının berın şapabujrik berıp sarbazdar katarına şakırdı. Osınşama eskerdı ustap turu kın bolğandıktan, Kenesarı özıne bağınbajtın, bırak ırgeles otırğan baska rularğa da salık salıp, zeket, üşır jinadı. Hannın bul ısqı bıreuge unadı, bıreuge unamadı, bırak Kenesarının kahrınan korıkkın jurttın emırın bulıtpaj orındadı.

Söjtıp jürgende bır mın segız jüz kırık törtınş, jağni Tışkan jılının jazı şıktı. Karamağında jırma mın eskerı bar Kenesarı endı soğıska dajındala bastadı.

Ken dalasında sokkan jeldej kıdırğan Kenesarını jeke jasak şığarıp kurta almajtınına közı jetken patşa ükmetı endı ereuısqılerdı Torğaj, Irğız özenderı bojında üş kol jıberıp, üş jağınan bırdej korşap kurtpak boldı.

Kenesarı Ulıtau, Arğınatı jağınan kelıp bekınsterıne şabuı jasap ünemı mazasın ala bergen son, Gorchakov ötkın jıldın ortasında, Rossija imperijasının kanclerı Nessel'rodege kağaz jıbergen. Ol kağazında Ulıtau men Arğınatını basıp alıp, sol arağa kazakorıstardı ornalastırıp, ekınş Sıbır polkının arnaulı jasak ustadı ötıngen. Kancler generalgubernatordın usınısın kabıladağan. Bırak kajnağan kazandaj burkırağan ereuıldı kazak jerınn ten ortalığı Ulıtauğa kelıp ornalasuğa kazakorıstar könbegen. Ejtse de jana salına bastağan Ulıtau stanicasına patşa ükmetınn bujırığı bojinşa jerebemen üjşınmen eluge tarta kazakorıs jene bır rota soldat ekelıngen.

Patşa ükmetı jaz Torğaj bojına jajlauğa şığatın Kenesarı auıldarına osı Ulıtau men Or kalasınan jene Tobıl özenı bojinan üş kol şığarıp, ereuısqılerdı üş büjırnen kısıp bırjolata kurtpak boldı. Budan baska Orınbor eskeri gubernatorı sultanpravitel' Jantörenın Ahmetıne senımdı kazak jıgıtterınen arnaulı esker jinauğa bujırğan. Bul eskerge öz erkınmen kırın kazak jauıngerlerı eger majdanda kaza bolsa onın üj ısqıne patşa ükmetı tarapınan pensija berıledı dep jarijalağan. Esker jinalıp bolğannan kejin Tobıl özenınn joğarğı jağında jarlık kütıp, tastaj tüjınp dajın turuğa tıstı delıngen.

Künı burın kurulğan jospar bojinşa vojskovoı starşına Lebedev bas

karğan bes jüz soldat mamırdın besı künı Or kalasınan şıgıp, Kamıšovka bekınısıne betteuge tıstı. Odan kejin Irğız özenınn tömengı sağasımen jürıp otırıp, mamırdın jırmasında Kenesarı auıldarının jajlauı Torğaj özenınn jağasına jetuı kerek. Al Tobıl bojına jinalğan Ahmet sultannın jasağı Kabırğa, Ülkenajak özenderınn bojimen tüsıp, Tajpak ötkelnen ötip, mamırdın osı jırması künı vojskovoı starşına Lebedevın eskerıne kosıluğa mındettı edı.

Batis Sıbbır gubernatorı jağınan da ekı jasak kurıldı. Bırı — esaul Lebedev baskarğan ekı zenbıregı bar ekı jüz elu jauınger. Ekınşısı — sotnik Falileev baskarğan bır zenbırektı jüz elu soldat.

Esaul Lebedev baskarğan jasak mamırdın bırınen kalmaj Ulıtau jağınan şığıp, Kenesarı auldarın berı karaj kuıp Torğaj bojında Orınbor jasaktarımen uştasuğa tıstı. Al Falileevtıñ jasağı Sarısu jağasında şep ustap, Kenesarı eskerı Orta Azija handarının jerıne, nemese Ulı jüzge karaj şegıner bolsa joldı bögep erı karaj ötkızeulerı kerek. Östıp Kenesarı eskerın endı ken dalada erkın kimılauına murşa bermej janjağınan korşap, patşa generaldarı Torğaj tusında tunşıktırmak boldı. Bul ojları turalı knjaz' Gorchakov: «Eger Kenesarı, Torğaj, Ülkenajak, Telğara özenderının bojındağı bekınstın ortasına tüser bolsa, ekı jaktağı kamaldardan bır mezgılde sokkı berıp, koldan keler şaranın berın koldanıp, bırden kurtıp jıberu kerek», — dep jazdı.

Osı eskerlerdın berının bırıge kimılauın baskaru generalmajor Jemchujnikovke tapsırıldı. Ol özının ştabımen mamır ajının basında jana salına bastağan Ulıtau forpostısına keldı. Vojskovoı starşına Lebedev bas

karğan Orınbor jasağı mamırdın besı künı Or kalasınan şıktı. Kijapat kiındıkpen, kalın jauınga karamaj, Akköl men Jılanşık özenınen ötıp, Irğızğa karaj bettedı. Lebedev jasağına kosılmak bop del osı kezde köp jauıngerimen Irğız özenının joğarğı jağınan Ahmet sultan da kozğaldı.

Kenesarı ordası bul kezde Irğız özenının on jak betkejin jajlap otırğan. Jau eskerı ötken jerlerdegi özının kara kulak tınşılardı arkılı ol Lebedev pen Ahmetın betbağdarın künı burın bılıp aldı. Eger Orınbor men Batis Sıbbır jasaktarı Torğaj önırinde uşırsar bolsa, özının kakpanğa tüsetının uktı. «Kenesarı kejin şegınıp ketıptı» degen jalğan sıbıs taratıp, Lebedev pen Ahmetı aldadı. Al Ulıtaudağı Jemchujnikovke «Kenesarı Ulıtauğa kele jatır eken» degen ötırık habar jetkızdı. Kele jatkan Kenesarını Ulıtauda karsı almak bop Jemchujnikov esaul Lebedevke Torğajğa emes, Ulıtauğa karaj betteun bujırdı. Söjtıp generalmajor Jemchujnikovtıñ ajtuımen Lebedev der kezinde Torğajğa jete almaj kaldı.

Bırak vojskovoı starşına Lebedev Törtkara ruının bilerınen Kenesarı Ordasının Irğız tönıreginde ekenın estıdı. Ol jauının aldaına tüspej, Irğızğa karaj jürdı. Mamırdın jırması künı Ahmet sultannın jasağımen Taldı ötkelının auzında kezdestı. Endı bular Kenesarı Karakumğa ötıp ketpesın dep künıtını toktamaj Torğajğa jettı. Söjtıp Kenesarının Karakum men Borsık kumına baratın jolın kestı. Bırak Torğaj manında

Sıbır jasağimen kezdesse almadı. Aşulanğan vojskovoј starşına Orınbor eskeri gubernatorı Obruchevke at şaptırıp: «Mamır ajının otızı şeninde menın Torğaj özenının jağasında bolatınım Sıbır bastıktarına belgıı edı. Al kazır mağan Sıbır jasağının Ulıtau men Torğaj arasında jok ekenı melım boldı. Eger Kenesarı Ulıtauğa karaj şegınse, onı Sıbır jasağı toktata almajtı anık», — dep hat jazdı. Generalmajor özının aldanğanın endı tüsınıp, Ombıdan onsız da keş şıǵıp Arğınatıǵa jana tajağan esaul Lebedevın eskerıne tez Tor

ğajǵa burılın bujırdı. Söjtıp Ulıtaudın küngej jağına baratın jol bos kaldı. Kenesarı osı jolmen kejin şegındı.

Jazdın bas kezı öte jauındı boldı. Batpağı tolarsaktan keletın kara topıraktı sarǵılt balşıktı jerlermenen aur zenbırekterın süjrep esaul Lebedevın jasağı Torğajǵa ezer jettı. Bırak vojskovoј starşına Lebedevın eskerı bul arada bolmaj şıktı. Al bul jasad Ulıtaudın küngej jağına karaj köşe jönelgen Kenesarı auldarın kua tüstı de, aldarında jau köşın toktatatın Sıbır eskerı jok ekenın bılıp, Or kalasına kajtuǵa mejbür bolğan. Jolaj, Kenesarı adamdarının «Kenesarı jağında eken» degen edejı tarat

kan jalğan sıbıska senıp, Lebedev ak patşaǵa berılgen Bajkadam bidın aulın tonadı. Ahmet bolsa endı özının Ordasına karaj şegındı.

Vojskovoј starşına Lebedevın Ulıtau jağınan kele jatkan generalmajor Jemchujnikovın kolımen kezdespej, Kenesarını kua tüsıp, dım bıtırmej, tek jolındaǵı Bajkadam bidın aulın şauıp, Orǵa bos kajtkanın Orınbor eskeri gubernatorı da estıdı. Endı ol terısıne sıjmaj, kahrılana aşulandı. Obruchev Lebedevı Orınborǵa şakırıp aldı da, kızımetten bosatıp, sotka berdı. Lebedevın ornına Orınbordın üşınşı kazakorıs polkının komandır polkovnik Didikovskıjı tağajındadı.

Al par at süjregen jenıl zenbırektı, malına karulanğan sotnik Falileevın jasağı kumajttı takır Sarısu bojına belgılengen kezinde jettı. Kenesarı eskerı şegıne kalsa kumǵa ötıp ketpesın dep bular şep kurıp osı arada jata berdı. Munı estıgen Kenesarı tübı, Ulı jüzdın jerıne karaj bettejtın kün tusa, kedergı bolmasın dep, bes jüz sarbaz berıp Falileevke karsı Sarjannın balası Erjan men Tajmastı jıberdı. Bularǵa Falileevpen zenbırek oǵı jetpejtın jerden arbasıp, kaşa soǵısıp jaudı kaljıratu bujırılğan.

Bostanbos kumajt dalada zerıǵıp jatkan Falileev soldattarı onaj oljaǵa bata kalǵısı kelıp Tajmas tobın körılsımen kua jöneldı. Sarısu manına kelgeı tınıǵıp kalğan soldattar koja ma, ekı kündej Kenesarı jıǵıtterın ökşelej, sondarınan kalmajak kojdı. Sarbazdar kumǵa bettese, soldattar da kumǵa bettejdı. Adasıp ketemız dep korıkpajdı, öjtkenı Falileevte

bul aranı jaksı biletin Şömekej ruanan jaldap alğan jol körsetetin on jıgıt bar. Kos attı soldattardan kutıla almajtının tısındı me, elde baska oji boldı ma Tajmas pen Erjan kenet Balkaş köllnln bergı kumdı jağasına karaj bettedı. Kenesarı eskerlnln alısta ekenne kanık sotnik Falileev «mına şağın toptı tez kurta kojajın» degen ojmen ereuıışılerdı jalıkpaj kuıp berdı. Bırak Şömekej jıgıtterı joldı kanşa jaksı bılgınenen de Kenesarı jıgıtterlnen köz jazıp kaladı. Öjtkenı jat jerdn ojşukırı köp, bul ara özderlnln üjrenşıktı Sır boji men Sarısu alkabı terızdı köş jolı emes, ögej önır, ögej ölke.

Bundaj jağdajdı sezgen Falileev atjönı jok, bos kua berudı toktatıp, kejln şeglnbek bop turğanda, özderı kuıp kele jatkan jasaktan on jıgıt tünde kaşıp şığıp bularğa kosıldı. Sotnik jasağının közı aşıldı, jol körsetuşıler endı osı jıgıtter bolıp aldı. Aldağı toptın kajda tünep, kalaj karaj jüretlnln künı burın bılıp otıradı. Özderı de Kenesarığa sondaj öşıkken eken. Keşegı joldastarın bügln su tübine jıberuge bar... Burıngı on jıgıttd bırbırden serık etıp alğan osı kaşkın on jıgıt Falileevke öte unadı. Suras tıra kelse burın bular Kenesarığa korıkkannınan ergen eken, eger akısın töler bolsa, orıs soldattarın Mekege dejln aparuga dajınbiz dejdı. Falileev jasağı kaj jerde kele jatır, kaj jakka bara jatır bırdn de bılmejdı, tek senerı osı jırma jıgıt. Osıaj tağı da bıır jetı öttı. Ebden kaljırağan soldattardın endı torsıktağı suları tausılığa ajnaldı. Falileev: «Koj, jeter endı, suı bar jerge karaj bastandar» degen künı songı on jıgıt: «Tajmas pen Erjan endı alğa karaj jüre almajdı. Aldarında tek susız kum. Olar erten kejln kajtadı. Bul arada böten jürer joldarı jok. Ebden kaljırağan jıgıtterdı kedımgı balşıkka koğan üjrektej şetlnen aspajsaspaj atıp alamız. Tek bügln osı arada ebden tınığıp alalık. Su kerek bolsa alıs emes. Osı arada mına terıškej jakta on şakırımday jerde suı möpmöldır tas kudık bar», — dep akırğı sırların aştı. «eneuglden berı boska kuıp jürmız be bul karakşılardı, eger su yakın bolsa ertenak bararmız», — dep şeşken Falileev jıgıtterdn akılın durıs kördı. Torsıkta kalğan sularımen şaj kajnatıp ışıp alıp, attarın tusap tastap ertengı ajkaska kulşınıp kırıspek bop ujkığa kettı. Bırak küzetşı soldattar kaldı. Ebden jol soğıp kaljırağan küzetşıler «sender az dem alındar, bıız küzete turajık» degen tın kazak jıgıtterıne senıp, sel köz ııktırmekek bop erlerlnln kasına jantajdı.

Ontüstıktın jazğı tünı kandaj kıska, ebden kaljırağan soldattar bırer sağıat ujıktap türegelse, tan da bozarıp atıp kele jatır eken. Kökjek alaburtıp köp keşıkpej kün de şıguğa yakın... Kernej ojnalıp, soldattar orındarınan atıpatıp turdı. Bular türegelgende en aldımın körgenderı kankan bop bauızdalıp kalğan Şömekejdın on jıgıttdı boldı. Kenesarı

jasağınan kaşıp kelgen sıpajlardın bürdebürj jok. Falileev kaşkındardın bügünge dejün kastarına Şömekej jüggütterin nege serik etip jürgenderin endü tüşündü. «ettegeneaj!» dep sanın urdı. Rasında da bul kaşıp kelgen on jüggüt Tajmas jübergen tınşibarlauşılar edü. Olar ebden senimge enip alıp, jaularına jol körsetetün kastarında jatkan serikterin osı tün bauızdap, özderinlin jasağına tartıp otırğan.

Azdan kejün alaburtıp jarkırıp kün şıktı. Kün köterile bastağannanak kökjiekte sağım da ojnaj jöneldü. Erberiden son kün kök aspanda şatınaj kızarıp jerge jalındaj küjip turğan nurın töktü. Uşikiırı jok kazak dalasında künnin kaj jaktan şığıp, kaj jakka barıp batatının bürdebür soldat ajıra alar emes. Kaj jakka karasa da uşikiırı jok kulazığan ak sortan takır. Kus ta uşpajdı, an da jüglirmejdü, tek jalpak dalanı korşap sağım ğana ojnajdı. Ken dalanın kaj jerinde jatkandarın ajıratıp bolmajdı, ne su jok, ne kölenke jok, tek körlükten anızak lep ürgendej bür tamuk. Su tabatın, jol biletün bürdebür jan jok. Mundajda aktumsık kumırskanın üjmelegen jerinen kudık kazıp, eküş kezden kejün muzdaj möldür suğa jetetün, oşağan bürsüglinlin kalaj karaj jantajunan teristik pen küngejdü ajıratın kazak jüggütterü bauızdauı jatır...

Ankaulığınan kajğılı halğa duşar bolğan Falileev jılap jüberdü. «Alıs dep aulina barmajsın ba?» dep kazak ajtkandaj, ol ürpie şoşınğan soldattarın ertip bası auğan jakka jüre berdü. Altı alası, bes beresü jok, ajdalada kojın bağıp köşip jürgen kazaktı kırımın dep kelgen sotnik, endü öz janın sauğalap tırü kaludı arman ettü. Sotnik Falileevtün jasağı osıaj kırıldı. Tek jersü kazakı at mingen kur sülderü kalğan on şaktı soldat kana, besaltı kün ötkennen kejün Balkaş kölin jağalaj köşken Istı runın aulina kelip jettü. Tajmas pen Erjan tobı on kün jürüp arıpaşıp Kenesarı eskerine kelip kosıldı.

Lebedevtün ornına tağajındalğan Didikovskij jasağın özünşe baskarmak boldı. Ol bürden vojskovoı starşınanın kazaktın ken dalasına ınğajlanıp lstelgen azıktülük tiejtün arbasın jojıp, jüktü tüjege arttı. Söjtüp akırın jiljitin auir keruenmen şıldenlin bas kezinde Torğaj özenlinlin bojındağı generalmajor Jemchujnikovtın eskerine kosıladı ojıaj jolğa şıktı. Şömekej ruındağı bür tınşısı arkılı Didikovskijdin bet alısın, onın dala soğısında Lebedevten tejribesüz ekenlin bılıp otırğan Kenesarı bul polkke karsı tağı da jenil jasadak şığarudı ujğardı. Ol jasadı baskarudı kajtadan urısuğa jarap kalğan Naurızbaj men Ağıbajğa tapsırdı. Bul jasadın bar mündetü bajağı bür sara jol, jau eskerin sonına tüşürüp, betpebet urıska jetküzbej, tilip kaşıp ebden kaljıratu. Al özü Iman, Jolaman, Bajtabın, Jeke batır, Kudajmendü, Bukarbaz bastağan auir kolmen kenet jauının kütpegen jağınan kelip kattı sokkı beruge bel budı. Şıldenlin següzü kezinde Irğız manında jürgen

Kenesarı, ekü kün ötpej kenet Tobıldın joğarğı jağındağı Jantöre Ahmetñññ eskerñññ del karsısınan şığa keldı. Ol şıldenñ jırmasınan jırma bñrñne auısatin tññ Ahmet şebñne şabuıl jasadı. Osıdan ekñlak kün burın Didikovskij polkñmen şajkasıp jatkan Kenesarı eskerñññ najzağajdaj jark etñp del bulaj özñne lap beretñññ kütpegen sultanpravitel' korğanuğa da ülgñrmedı. Kenesarı bul sultanğa asa kektı edı. Aldınğı jılı osı Ahmet Or kalasında balalarımın tutkında otırğan Künñmjanğa barıp, sululığına kızıǵıp; «Kenesarığa bejbñşe bolsan, endı mağan tokal bol», — degen. Oğan Künñmjan: «Sağan tokal bolğansa, Kene töremññ şulğauı bolajın», — dep kñşkentaj bolat kezdeğññ körsetken. Bul okığa Kenesarığa jetken. Sodan berñ han öte öşñgulı edı. Onın üstñne Ahmet te elsñnelsññ kol jinap Kenesarığa karsı şıǵuın kojmadı. Ahmetten köp kijanat körgen Iman da oğan tñsññ kajrauda bolatın. Sultanpravitel' eskerñne kütpegen jerden tigen kñlen tas jürek jñgñtter eşkñmdı ajamadı. Bñr tünde bar jasaktı kırıp saldı desek şındıkka jatar edı. Ahmet jasağındağı kırık dört sultandı sol tñññ öltñrdı. Jaz ortasında tajzdana bastajtın Ülkenajak özenñ sol tñngñ töğñlgen kannan kıpkızıl bop aktı. Didikovskij polkñññ bñr bölğñ bul kezde osı Tobıl men Ülkenajak özenññññ toǵısar saǵasında jatkan. Ahmet sultannın jasaǵına jau tñp, sokkığa jıǵılğan kej adamnın ojbajlağan dausı kulaktarına kelñp jetse de «özñmñzdı kaj tustan Kenesarı şabar eken!» dep korkıp, orındarınan kozğalmadı.

Kenesarı kolu sultanpravitel' jasağın jajratıp, tan ata kejññ şegññp kettı. Bñr tünde Kenesarı kolınan kırık dört sultan kaza tapkan bul ajkas tı estñgende dos kuanıp, kas küjñndı. Bolğan okıǵanı jetkñzgen Didikovskij raportına Orınbor eskeri gubernatorı general Obruchev: «Maskara, jantürşñgerlñk habar, mundaj okıǵanın bolğanına sengññ kelmejdı», — dep burıştama jazdı.

ejtse de Ahmet sultannın eskerññññ kaldıǵımın Didikovskijññ polkñ Tor ğajğa yakın Alaköl degen köldññ jaǵasında Sñbñr generalmajorı Jemchujnikovpen kezdestı. Bñrak bul kezde Kenesarı özññññ bar aulın Taldı men ŞetIrǵız özenderñññññ manajınan Muğajar taunın künbatis etegñne ötkñzñp jñbergendı. Söjtñp Jemchujnikov baskarğan Sñbñr men Orınbor eskerñññññ korşaunın Kenesarı tağı kutılıp kettı. Endı ol kur kutılıp kojmadı, jauğa özñ şabuıl jasuğa kñrñstı. Tamız ajının basında Kenesarı kolu Orınbor şekarasındağı özñmen öş kazak auıldarınññññ kök jelkesññnen şığa keldı. Bu jolı jazdın basında Kenesarı auıldarın Irǵızdın on jak önñrñnde köşñp jürgenñññññ Lebedev pen Ahmet sultanğa ajtkan Törtkara men Jaǵalbajlı ruların şaptı... Kanğa kumıkkın han Kene bul jolı da, dosı men kasın, biñ men karaşısın ajırmaj, zatı Törtkara, Jaǵalbajlı dep

koldarına tükken auldardın üstüne at ojnayıp, köptegen adamdı kağa batırdı. Or özenin bojında köşp jürgen bür ğana Jağalbalı ruınan jetü jüz jılkı, üş mın koj, ekü jüzdej kara mal ajdap ekettü.

Kenesarı osıaj jau şebnin jelkesinde jürüp, köp keşkpaj Naslednica, Ataman stanicaların aldı. Sodan kejin ol Orınbor men Troicknin özine şabuıl jasajmın dep kazak auldarının berinin özine kosılın talap etüp jar saldı. Bureuler Kenesarının küşüne senüp, bureuler korıkkanınan oğan kosıla bastadı. Tamızdın orta kezinde ol kenet Ekaterina stancasına at kojdı. Kütpegen jerden bolğan şabuılğa tıptı stanica soldattarı karsılasa da almaj kaldı. Kenesarı stanicanı örtep, forstatın kiratıp, jırma şaktı miltıktı olja etüp, tağı da kazaktın ken dalasının kojına enüp joğalıp kettü.

Ereülşilerdın patşa eskerinin kök jelkesinen şıǵıp şabuıl jasauı ükmetü tan kaldırdı. «Eş jeniludü bilmes tas jürek batırdaj, sonınan anızertegiler kaldırıp Kenesarı tağı da ustatapj kettü», — dep jazdı artınan tarihşılar.

«Kajtken künde de Kenesarının auldarın kuıp jetüp, kurtu kerek», — dep patşa ükmetü oğan karsı şıǵarğan jasaktarına kaşa bujırğanmen, osı jasaktardı baskaruşı generalmajor Jemchujnikov sultannın özü tügüli, auldarının kajda köşp jürgenin bilmejtün edü. Sıbır men Orınbor eskerine endü Torğaj özeninin bojına Irğızğa karaj jüruge bujırık berüldü. Tamız ajının ajak kezinde Jemchujnikov özünün tınşıları arkılı Kenesarı auldarının ontüstükke — Muğajar tauına karaj köşkenin estüdü. Köp eskermen ereül

şilerdın sonınan kuıp otırudın kiin ekenin tüklingen generalmajor Muğajar tauının arasında urısuğa jarajtın arnauılı şaǵın jasak böludü durıs kördü. Ol mundaj jasaktı Orınborğa jatatın eskerden ekü jüz seksen kazakorıs, Sıbırge jatatın eskerden jüz jetpıs tandaulı soldattan kurdı. Bul jasakka ekü zenbirek berüldü. Vojskovoı starşına Didikovskijge özge eskermen Kenesarı tağı da arttarınan şıǵıp şabuıl jasap jürmesin dep ŞetIrğız bojına barıp bekünudü bujırdı.

Generalmajor Jemchujnikovtın özü baskarğan arnauılı jasak tamızdın jırma eküsü künü Muğajar tauına kelüp jettü. Bırak Kenesarı köşnin denü Embü özeninin joğarǵı jaǵına ötüp ketkenin, al kalğan azınavlak auldardın Muğajar tauının arasına mıktap bekünüp alğanın bilüdü. Budan kejin generalmajor endü Kenesarını kuudın pajdasız ekenin tükünüp, eskerimen kejin kajtuğa mejbür boldı. Osı kezde küzdün suık janbırı da sürkürej bastadı.

Küz toksannın bas kezinde Sıbır jasağı Ulıtauğa, Orınbor jasağı Or bekınıslıne karaj şeğındı. Söjtıp patşa ükmetınn Kenesarığa karsı bır mın segız jüz kırık törtınşıl, jağni, kazakşa Ulu jılğı generalmajor Jemchujnikov baskarğan attanısı da eşbır netijesız bıttdı. Kenesarının da kütkenı osı kez edı. Patşa jasaktarı kazak jerınen ketıslımenen, ol kandı şenberın janjağına kajta sala bastadı. Jolaman, Iman, Jeke batır, Janajdar, Naurızbaj, Erjan baskarğan şağın jasaktar Orınbor, Batıs Sıbır gubernatorlığı men Kenesarı bilep otırğan jerdın şekarasındağı patşa bekınısterıne, kazakorıs stanicalarına jok jerden tııp tınıştık bermedı. Al Bukarbaj, Ağıbaj, Kudajmendı baskarğan jasaktar Kokan handıǵının şekarasına barıp özbek kıstaktarın tonaumen boldı.

Kenesarı osı jılı karaşa ajında Jappas ruınan zeket, üşır jinap kajtındar, eger karsılık etse aulın şabındar dep Bajtabın men Naurızbajdı jıberdı. Ondağı oji bır jağınan Bajtabındı tağı bır sınau edı. Kenesarının kankujılıǵınan tünıııp, ene ketem, mıne ketem dep tolkıp jürgen Bajtabın bu jılı bas tartpadı. El bolıp bırılguge karsı kır körsetıp jürgen Jappas aulına kulşına attandı. Janğabil bi bulardı kuşağın jaja karsı aldı. Tün kele Kenesarı jıgıtterıne arnap ojinsauık kurıp, kojındarına kız saldı. Al tan aldında özı baskarıp ujkıda jatkan Naurızbaj jıgıtterın tegıs bauızdadı. Osı tünde Bajtabın batır da öldı, Nikolaj Gubin kolğa tüstı. Tek janında jatkan kızıdın sırttağı şudı estıp «senı öltırgelı kele jatır» degen sözınen ses alıp dalağa jügrııp şıkkın Naurızbaj Nikolaj Gubin ekelgen Akauız jüjrlıgıne mınıp ülgırdı. Sonınan kuğan Jappas jıgıtterınnı jeteunı jene elmembet bidın balası Kökır batırdı najzamen kağıp öltırlıp jalğız özı kaşıp kutıldı. «Sunkar ölgen» töbesındegı okığadan kejlın altı jıl kızığın körgen Bajtabının askan erııkpen, jalğız özı köp jıgıtpen atısıp sorğa kamalıp ölgenın estıgınde Kenesarı kandaj batırınan ajrıı

ğanın bırak bıldı. Batırларımdı kalaj kadırlejtınımdı körsın degen sultan özı jer bauırlaj kajğırıp, bar jurtkı üş kün kara jamılıp joktau ajtkızdı. Jetıslın bergennen kejlın Bajtabın ölgen jerge barıp basına kulpıtas ornatıp, bul arağa «Bajtabın danızı» degen at kojdı. Osı «jasauıl kır

ğın» dep atalatın uakiğadan kejlın Kenesarı jeltoksannın basında sarbazdarın özı baskarıp kelıp Jappas ruın şaptı. Jazıktıjazıksızına karamaj Jappas ruının köp aulın kanğa bojadı. San kedej aldındağı kün körıslınen ajrıılıp, san bejšara kan jıladı. Tek osı kırğınının bas künekarı Jan

ğabil ğana kojmasındağı köp komının arasına tıǵılıp aman kaldı. Sonımen bır mın segız jüz kırık törtınşıl, jağni Ulu jılı, Kenesarı jaun tağı tojtardı. Bırak ol ıştej jaralı edı. Tağı

da osındaj aaur bür jıl kelse, tınımsız alısıp, at üstünde jürüp kajığan jurt endü tötep bere almajtının Kenesarı jaksı tüsüngendü. Sol sebepten de tajau kalğan jauın sezüp, kajda kaşarın bülme jaskan jaralı arlan kaskırdaj kattı kinaluda edü. Kas pen dostı ajıra almaj, sonğı kezde bojin mejlınşe bilep ketken katıgezdük, kanıpezerıgı de osıdan şıkkandı.

BÜLİNŞİLİK EPILOG

Kazak jerinde ne köp mola köp. Al mına bürreulerdü mola deuge de, kulpıtas deuge de, serete deuge de keledü. Kazak köbne mundajdı oba dejdü. Bul tastañ kaşap ıstegen müsün. Şombaldaj tas denenün köb ejelge uksas. Kejbürreulerün alakanında keude tusına dejün kötergen keserıs, kejsünün kolında kelte juan tajak terızdü karu. Türlerü mongol kejpıtes, kejsünün juan murtı salbırağan. Osı müsünün janında tastı kırınan kalap salğan zırat

ka uksağan tört kabırğa bar. Al bağda bürreulerünün janında kedımgıdej kışgırım tas korğan turğızılğan. Müsünnen küñşığıska karaj jüz elu, ek jüz kadamnan kejpün, sopak tört burıştı, bıktıgı jartı kulaş tastar kezdesıp otıradı. Bul tızılgen tastar (balbalalar) ekınş oba taska aparadı. Odan erü tağı osındaj balbala tastar sozılıp kete baradı...

Osındaj bür töbe basındağı tas obanın janında üş adam otır. Bırü Kenesarı. Kasındağıları Tajmas pen ebılğazı.

Kasım han deulerinen bastap kazak jerinde takka otırudın özünün erekşe destürü bolğan. Takta otırğan hannın on jağındağı adamdı Majmene, sol jağındağı Majsara dep atağan. Majmene men Majsara en bedeldü rulardan, hannın on kolı men sol kolı terızdü senımdü adamdardan sañlanğan. Kasım hannan bastap Abılajğa dejün kazak handarının Majmene ornına arğın, Majsara ornına Kıpşaktan şıkkın bedeldü bi, bekdaları otırıp kelgen.

Kenesarı han bolğannan berü, tek Abılajdın ala tuın özünün jasıl tuına ajırbastağanı bolmasa, köbne ata destürün berük ustauğa tırıskın. Sondıktan Majmene men Majsaranı handık, soğıs ısterinde en jakın, en senımdü serıkterü Tajmas pen ebılğazığa bergen. Tajmas arğın ruınan bolğandıktan onı Majmene, sultan tukımınan şıkkın özünün nemere ünıs ebılğazını, nağası jağınan Kıpşak bolğandıktan Majsara etken. Bul ekeü kaj jerde jürmesün, osı tertıptı buzıajtın. Mıne kazır de Tajmas hannın on jağında, ebılğazı sol jağında otır.

Tamızdın bas kezü bolsa da, bügün kün şıldedej tım ıstık edü. Kazır kün batuğa tajap kalğan kez. Keş bola, töbe basında salkın jel soğıp, oba kasındağı üş adam demderün erkün alğandaj. Tömende Irğız özenünün öreme tusında jaudan tasalanğan han aulı jatır.

«Jalajırda koj köp, Janğazıda oj köp» dep özünün ündemestigine sıltau tapkan Jalajırın Janğazı degen bajındaj emes, Kenesarı şınında da sözge saran, tujık, bırak köp ojlanatındı. Al ötken jılğı jenısterinen kejn tıptı az söjlejtın bolıp alğan. Handıktı baskaruda en jakın degen bır tabaktan et jep, bır dastarkannan şaj ışıp jürgen Tajmas pen ebılğazığa da ol akırğı kezde andasanda ğana sırım ajtatın. Tajmas pen ebılğazı handarının bul kılığın «tutkındağı bejbışesı men balaların sağıngan şığar. Kajsar mınezıne salıp bızge ajtkısı kelmej, kur ıšten tuğın türı ğoj», — dep ojlaıtın. Bırak bıılğı jıldın ortasında general Obruchevpen jürgızılgen kelısım bojnısa tutkındar ajırbastalıp, Künmjan balalarimen üş jılğa tajau Orınborda bolıp, osıdan ekı aj burın sausalamat kajtıp kelgen.

Alajda Kenesarı bırekı kün akjarın jürgen de, kajtadan kajğı tenızıne tısıp ketken, tünere bastağan. Hannın bulaj uzak tunjırauın ekı akılğoj tısıne almajak kojğan. Kenesarı kandaj kajğı kelse de, üş künnen kejn umıtatın. Umıtpaska ömrırdın özı de kojmajtın, künde attanı, şabuı, bır kajğın kün salmaj baska kajğı jenıp jatkan kez. Bıtır Bajtabın batır ölgende de, el arasın tatulastırudın şeşenı elım Jagudın men bükıl kense jumısın, alımsalık ısterın baskarıp jürgen Ospanulı Sidak Koja kolğa tuskende de üşak kün kajğırğan. Törtınşıl künı kajtadan kökburılğa mıngen. Burıngısınan da katulana tısken. Bııl Kenesarı onşa küjzelerdej apat el basına tuğın jok. Tek burıngı Elek özenının bojnıa köşıp barğın ruın iesız tastamajın dep, jaz basında Jolaman batır han kasınan köşıp ketken. Kenesarı kuşaktasa kol alısıp koş ajtıskan. Jolamannın elıne kajtıuna özı ruksat bergın. Al jakında böten ulttan jalğız sırlası Iosif Gerburt —Jüsıp üştı küjıl jok bolıp ketkende, tunjıraj otırıp: «Ajdıńıma kelıp koğın akkuım edı, sıre kölm tajızdanajın degen eken, jolınan jarılkasın. Ultım bır dejtın edı, tek Besontınge barıp kosılmasa bolğını», — degen de kojğan. (Besontıın dep kazaktar Sıbır kazaktarının baskarması bastığı, zatı poljak, generalmajor Vişnevskıjdı ajtatın).

Osındaj jağdajda jürgen Kenesarı bügün en janaşır ekı serıgün alıp oba kasına kelgen. Erten osı arağa Kenesarının karamağındağı el bilep otırğan batırları, bilerı jinalmak. Aldağı uakıtta ne ısteu kerek, sonı akıldaspak. Özderın han şakırğanda Tajmas pen ebılğazı sol mejııs turalı kenespek bolar dep ojlağan. Bırak Kenesarı sözın tıptı bötennen bastadı.

— Men keşe bır tıs kördım... Tıs emesau, özımın ajalımdı kördım. Sonın jorın surajın dep edım, — dedı ol basın kötermej, jerdı şukılap.

ebllğazı jası klşl bolğandıktan Kenesarı özl sölje demese tündemejtln. Edet bojnşa mundaj jağdajda söz Tajmaska tietln. Ol sol edetne salıp:

— Tüs tülklnln boğı degen, han iem, onı joritıp ne kılasız, — dedl, Kenesarının «ajalımdı kördlm» degenlnen şošıp.

— Jok, tüşlm demender, önlm dender...

— Jaksı. Ajtınız.

— Blz, kalın kazak osı aradan bosıp Balkaş barıp, Kamal aralında kıs ötklzp, odan Merkenl alğan ekenblz. Kırğızdın manaptarı Sarbağış Orman men Jantajğa: «Ağajındı ekj jurtt bllrglp, Kokan hanın jojıp, jeke el bolajık», — dep hat jazıppın.

— Jön ğoj. Kırğızdar blzdej Rossija patşalığının korlığın körgen jok koj ell... Kokan hanının kijanattarı bolmasa, ell de, jerl de sau, ak patşağa karsı kelmejd...

— Orman özl han bolğısı keledl eken, ol «sen mağan bağın, söjtsen bllrgulm mümklın, ejtpese özlnđl ustap berem. Senln basına Besontln üş mın som kümıs akşa men altın medal' bergel tur», — dejd. Men ne degenımdl bllmejmın, osı arada şımşıtırık bllrdemeler bastaldı. Kaliğul manap kelip, özara tatulasıp, bllrbllrlmızge timejtln bolıp blltlm lstege terlzdımlz, bllrak ol blltlımdl, menln basımdı satıp şen almak bolğan manaptar uedesln buza ma, kelıslm surap barğan Saurık batırdı öltlrlp, Künmjannın lnısl men Janastı kolğa tülrlp, köp töleu suraj ma, kalaj, ejteulr blz olarmen soğısuğa bel bajlappız...

— Tüşlnlzge tağı soğıs klrse kılın eken. El tım küjzelude ğoj.

— Ie, bul tek tüş bolsın de. Sodan kan töğls bastalıptı. Ekj jaktan blrdej jazıktı, jazıksızdar kırıılıp, jılağan bala, katınkalaştın objajınan jer türşkkendej...

— Japırmaj, e... Onsız da töğllgen kan az emes edl ğoj...

Sajıp kelgende blz Orman manaptın eskerlmen betpebet kelıpplz. Ekj jak Şu özenlnln bojnındağı Kara Konıs jazığının künşığıs şetl Keklltau etegnde kezdesıpplz. Kekllnln «eulie şını» atalatın basında Orman kolu. Ejelden kan josığan jer dep sanalatın Majtöbe adırının basında blz... Sol jağımızda kalın bujrattı Almalısaj jazığı. Odan erl Şu özenl... Olar bllkte, blz tömen. «eulie şınının» basındağı Pıspektln kuşbegl ellşer datka men Orman manaptı önımdegldej anık körlp turmın. Manaptar «belem, tura tur!» dep judırıktaın tujedl. Künşığıs jağımızdan, atın bllmejmın, tağı bllr karlı bllk şın elestejd. Onın basında Besontln. Ol Orman men ellşerge kol bulğajdı, «Kenesarını tez kurt. Jerdemge bllr atkanda mın adamdı kırıatın karuı bar jüz eskerımdl jıberdım», — dejd.

Etekke karasam Besontinnn söz jön sekkld. Ek sıpajı samaurınga uksas bu burkırağan bırdemeden oktı kardaj boratıp tur.

— Kündız ne ojlasan tüsüne sol kıredı degen, — dedı bağanadan berı ündemej otırğan ebılğazı — esınlızde me Jüsıptın eneuğı sözı.

Jüsıp Orınbordan kelgen bır kaşkın soldattan öz elnde şığatın bır jurnaldı surap alğan. Sol jurnalda köp nerse jazılğan eken. Oktı karşı boratıp, bır atkanda mın san adamdı jok etetın bolaşakta ğajajıp karular şığadımıs dep Jüsıp Kenesarığa ajtkan. Tındap otırğan Kenesarı «Şırkınaj, sondaj karudın bırekeuı mende bolar ma edı», — dep arman bıldırgeı.

— Mümkın sondaj bele me, ejteur jantırşırger bır ğalamat, — dedı sözın kajta jalğap Kenesarı, — soğıs elı bastalğan jok, bırak menın ekı közım Kekııtau jağında. Kündız közıme tüserı tau basına jıra, saji, kojnau men şanın burkırıtıp ağılıp kele jatkan kalın kol. Tünde bükıl Kekııtaudın bojin kaptaj janğan ottar... Men soşımıp, ebılğazı, senen: «Kekııdegı kırğız köp pe, aspandağı juldız köp pe?» — dep surajmın.

ebılğazı ezu tartıp küldı.

— Kene ağa, bunıızğa men jauaptı kazır berejın, Sız manaptardın özderın kördınız be, elde tek şan men ottı ğana kördınız be?

— Şan men ottı ğana kördım. Manaptardan körgeınm tek Orman, elşer, Kaliğul.

— Onda bul eskı kulık. Eskendır Zulharnajınğa karsı soğıskanda sak, kıpşak, üjsınder osındaj eds koldanıptı. Tünde kos basına emes, er sıpajdın özıne jeke ot jaktırıp, al kündız ekı san koldı ekı taudın arasımın şandı aspanğa şığara ersııkarsılı jürgıze berıptı. Kazaktardı burın bıımejtın Eskendır Zulharnajın «bul ne kılğan köp kol edı» dep seskenıp, kazak dalasına attanudan bas tartıptı. Kos müjızdı Eskendırdın bızdın jerge kelmeının bır sebebl osında körlınedı.

— Bul bır eske alatın kulık eken, — dedı Kenesarı. Söjttı de tüsüne kajta kırıstı. — Kırğızğa bıрге attanğan Sıpataj batır men Rüstem töre bızdı tastap ketıp baradı. Ar jağında tağı da şımşıtırık bır peleler... Jekpejek şıkkan batırlar, karamakarsı bettesıp kelgen koldar. Ormanğa men: «Şık jekpejek!» — dejmın. Ol mağan borbajın körsetıp küledı. Kıskası, bır kezde bızdın kalın kol korşauğa tüsken eken dejmın. Bır jağında patşa soldattarı, ekınşı jağında kısıq kılış kokandıktar, üşınşı jağımızda ala kalpak manaptar. Jantalasıp janjağıma karajmın. Korşaudı buzam dep ekı jüz jıgıtpen jauğa şapkan Naurızbaj... Ar jağında tağı şımşıtırık... Del önımdegıdej: «Japırmaj, budan da kın kezenderde jol tapkan akılım kajda dejmın. Patşanın zenbırektı bes mındağan

eskerine boj bermegen basım, mına toğışar manapka tötep bere almağanın ba?» — deymın özımdı özım kinap. Bırak tötep bere alatin emespin. Esırese sıpajlarımın kutın alıp, kırıp bara jatkan ekı büjürımızden atılğan elgı samaurındaj buı burkırağan ğajajıp karu... Elden uakıtta Akauızdın jalın kuşıp Naurızbaj kuladı. Tek koldı jarıp Akılağımın kamalaj kuğan jauğa jetkızbej Ağıbaj ğana kutıldı. Korşau tajağan sajin tınısım tarılıp, Batırmurat bastağan serıkterımınen ıırdımdı Karasu özenıne at kojdım... Astımdağı atımdı ıırdım ala jönelıdı. Kaj jağımnan kelgenın bılmejmın, bırese Batırmurat, bırese Karaülek, bırese sen ekeın, bırese Arğın, Kıpşaktın jas jıgıtterı suğa jıbermej menı jağağa alıp kele jatır...

Terlep ketken Tajmas:

— Japırmaı, tüstegı su önınızde körer azabınız ğoj, ejteür jar jağasına şıktınız ba?

— Şıktım ğoj. Bırak aldımda Töregeldı manap baskarğan Kaliğul jasağı tur eken. Kolğa tüstım... Ar jağında tağı şımşıtırık, bıreu jılap, bıreu külgen terızdı. Bul uakıtta karasam sınsığan jau ortasında turmın. Bul bır ülken toj terızdı. En ortada Kaliğul manap, «imanındı ajta ber, kazır basındı alamız» deıdı. Men imanımdı ajtıp, allağa jalınğannan görı, basımnan ötken ömırımdı, ağajıntısımdı, katınbalamdı, üzengıles serıkterımdı, tuıp ösken Kökşenın köğıldır tuların, Sariarkanın ajdın şalkar kölderın, jasıl orman, kök şalğın belderın köz aldıma elestetıp en saldım.

Kenesarı bul jolı da el kamkorı er bolıp körınıp otır... Ebılğazı men Tajmastın jüjesın bosata söjledı.

— Sondağı koştasımın ekı auızı kazır de esımdı:

Koş aman bol, Sariarka ösken jerım,
Kajtkan kazdaj kalın el, köşken jerım,
Tıze kosıp bar kazak el bola almaj,
It pen kуска jem bolıp öşken jerım.
Sen de aman bol, Sarısu, Karataum,
Jene almadım, Kokanda kettı daum.
Korkıt körı aldımda kazulı eken.
Akırında, mınekej, jendı jauım!..

Osı koştasımdı ajtıp basımdı Kaliğuldın kolındağı kılışka tosa berđım. Supsuk bolat kılış kök jelkemnen kırş etıp kırıp, öndırımnen bırak şıktı, basım anadaj jerge domalap tüstı..

— Japırmaj, — dedi Tajmas mandajına şıkkan suik terdi oramalımen sürtüp, — kazak tüsünde ölgen adam uzak jasajdı dejtün edü, uzak jasarsız, Keneke...

— Koja tur, uzak jasar, kuzğın kus kımge tulğa bop jür? — dedi Kenesarı Tajmaska, — kızığı artında...

— Tüs dese tüs eken, elğiden kejtün de bürdeme kördünüz be? — dedi Tajmas «ölgennen kejtün» degen sözdi ajtuğa auzı barmaj «elğiden kejtün» dep.

— Keptün berü osında bop tur gıoj. Sonın jorun suramakpın senderden. Özüm ölsem de, berün estüp, körüp jatırmin. «Kenesarı öldü» dep sonımnan ergen bürkauım jurt aza tutup, küñrene jöneldü. Kulağıma sol kajğının üşünen Nısanbajımın joktaui dara estüledü. Toktaj turşı kalaj dep jılap edü Nısanbaj? İe, bürkekü auız sözün elü umıtkam jok:

Tulpardan sajlap at münüp,

Dorbadan jemün jegüzgen.

Jem ornına bal berüp,

Kısırdın sütlün emüzgen.

Basuğa kalın jau kelse,

Alıp şığar degüzgen

Kenekemdü kaldırıp,

Kök burıl, sağan ne boldı?!

Kenekem menün ketken son

Zamanım kaldı tarılıp.

Halık iesü hanımnan

Ekü bürdej kanatım,

Jetüm kaldık ajırılıp!

Ekü bürdej kanatım,

Topşıdan kaldı kajırılıp!

Baldağı altın ak beren

Taska tidü majırılıp!

Kemşük tüstü basıma,

Körüngennen kajmıgıp!

Nısanbajdın joktaui bürterbütpesten, Orman men Janaj Kokan hanına dostıktın belgüsü etüp, ekü arbağa tiep köz aldımda sarbazdarımın bastarın ala jöneldü. Üşünde Naurızbaj kalkamnın, Kudajmendü, Jeke batır, tağı osı ajkasta kaza bolğan ekü balam men on bes sultannın bastarı bar... Bar bastı Kokan hanı «kırğız manaptarı Kenesarıdan kalaj öşün

alıp bergenin körsin», — dep Taşkent bazarının del ortasına ağaşka kigızıp ılıp kojdı. Amalım ne, berin körüp jatırmin. Al özümün basımdı Kaliğul manap korjınğa salıp, Üjsin, Dulat ruları da zatı kazak koj, bülük şıgarıp jüerer dep, Jasıl köldin sırtımen orağıtıp, Jarkent arkılı Kapaldağı Besontinğa alıp keldi. Munda en aldımın körgenim Kenesarının kegin alamız dep manaptarğa karsı attanıp bara jatkan kalın Alban, Sıban jıgıtter boldı. Olardın ne ıstegenin körgenim jok, bırak alıstan kulağıma kelgen: men ıltıruge katı

naskan kılslerdin jazasın ajamaj tarttırdı. Al Töregeldi manaptın aulın şauıp, özün at kujrıǵına bajlap ıltırıptı. Munı köre almağan sebeblim menin basımdı Ajaköz, Semej arkılı Ombıǵa ala jönelgen. Ombıǵa kelgen son Arşabok, şokşa sakalımnan ustap turıp: «On jıl ustatap edin, endi mıne kolımda tursın. Ne ıstesem de erkim bar...» dep küldi. Men de küldim, — «Mıktı bolsan ırdimde nege keginde almadın? Ku baska kajrat ıstep ne kılasın», — dedim. Ol «Kegimdi ırdinde alğan jokpın ba? Sağan Orman men Janaj manaptardı ajdap salıp, senimen kırkıstırıp, akırı solardın kolımenen basımdı kestirgen men emespin be?» — dedi, söjttı de janjaǵında turğan kılın sarı ala tondı jandaraldarğa: «Kenesarını kurtuǵa katinaskan kır

ǵız manaptarın tegıs Ombıǵa konakka şakırajak. Al mına bastı juan mojnınan ajırğan elıbek ulı Kaliğulǵa, Rossija imperijasına körsetken adal enbegi üşin, patşa aǵzam atınan, mojnına karǵı bau etip taǵıp jürsin, georgij lentasına bajlanğan kümıs medal' berejik» dedi. Söjttı de menin betime karap: «Mıne, Kenesarı, küştimen küressen tabarın osı boladı», — dep kekete küldi de, esik aldında kütüp turğan şabarmandarına basımdı ustatap: «Tez Peterburǵa jetkizinder!» — dedi. Olar menı kajtadan korjınğa salıp ala jöneldi. Neşe kün, neşe tün jürgenimdi bılimejmin, ejteuir şırıtpejtin bır deri jakkan ba, küzdin suıǵında kışkı kudaj — patşa aǵzamnın özı turatın saltanattı kalaǵa jettik. Menin sorlı basımdı şokşa sakalımnan ustap neşe türlı jandaraldar san ret kördi. Akırında bır künı mıımdı, bas terimdi, kensirigimdi sıpırıp ap, mandajıma küjdirip «Kırdın karakşı sultanı Kenesarı Kasım ulının bası» degen tanba salıp, özüm sekildı bastar, san türlı ğajajıp suretter, tas müsinder, patşa aǵzamdardın tamaşa zattarı turatın ken sarajǵa aparıp kojdı...»

— Ojpirmaj, Keneke, kajdaǵıjoktı ajtıp kettinız ğoj, — dedi ebden abırjıǵan ebilğazı, — tıs degen sandırak emes pe, kajtesiz sonı eske tüsirip... Kalsın peleket sol betimen tıs bolıp.

— Lejüm ajtkanın kelsün... Bırak korikkanmen jan kala ma, tüsümdü ajaktajın, şeşüñ sosın ajtarsındar.

— Ajaktanız.

— Ie, menün ku basım elgü jurt tamaşalajtın ken sarajda tura berdü. Orışsa bülmegen son atın da umıtıp kaldım, «өрüm tej» dej me, «erüm tej» dej me elgü üjdü... Ejteür erküm kelüp ku baska bür karajdı. «Japırmau, mınau ku bas elgü dala sultanı Kenesarı degennün bası ma?» — dejdü kejbüreuler, al kejbüreul: «Munın Rossija patşasına könbejmün dep üstemegenü bar ma, kanşa jurtın obalına kaldı», — dese, bağız büreuler: «Elün otarılıktan korğağan er edü, kas manaptarı patşağa satılıp öltürdü», — dep ajajdı, al endü büreuler: «Nağız közün şukıtın kanışer edü, karaşı, kandaj kadırlı jerde turğanın», — dep ku basıma kılındı. Türüde bürün estümegen sözlümnün mının estüp tura berdüm. Al bür kızığı elgü üjde... Bız seküldü ku bastardı er jıldı sekülden alıp, astıngı üjge aparıp, tım tez kurap kalmasın dep, derü jağıp, azınaulak majlap kajta ekelüp jüredü. Men ölgennen kejin següz jıl ötken son, osındaj astıngı üjge tağı bür aparğandarında sekü üstünde turğan Orman manaptın da basın kördüm. Kuanğanımnan ba, aşulanğannan ba, kedümgü önümdaj enürep jılap jıberdü... Baksam Sarıbağış kırğız ben Buğı kırğız jerge talasıp Jasılköl bojında özdüözü uriskanda, Buğı kırğız jağındağı büre; «Talajdın kanın ışken, jurtına büjüdej tigen sum edün, ölu kalaj boladı eken kör», — dep ajbaltamen kök jelkesünen şauıptı. Ak patşağa enbegü sünge kırğız hanı edü dep basın bız turğan «erüm tejge» edejü ekelüptü. «Japırmaj, türümdegü kasımnan, ölgenümdä de kutıla almadımau», — dep men ırşıpırşıp tüsüppün. Bırak bür aksakaldı kart adam Ormanın basın kolına ustap turıp, astındağı kağazğa karap: «Patşağa enbegü bolğanmen, halkına enbegü jok mundaj bastardı bul üjde turuñın kanşa kajetü bar? Düniede ne köp, mundaj bastar köp, eketünder», — dedü.

Tajmas ezu tartıp küldü.

— Bese, Kenekem turğan jerde Ormanğa kalaj orın bolsın, aksakal durısın ajtkan.

— Asıkpa, tura tur... Osı tüsümnün jorun ajtpastan burın, Tajmas, senen ekü surağım bar. Jauap ber, erine, Jüsüp senen görü terenürek jauap berer edü, amalımız kanşa, köktemde kelgen jıl kusı küzde tura ma...

— Ajtınız, kandaj surak?

— Bürünşü surağım: ak patşa adamdarı menün mandajıma «karakşı sultan bası» dep tanba saldı. Rossija patşalığına könbej öz jerümüzde kazak handıgın kuramın desem, onım karakşılığım ba?

— Kım bul ıske kalaj karajdı. Korjındı karabura sijaktı jendetterdın közımen karağanda, erine, sız karakşı kanışersız...

— Ekınış surağım: ak patşağa jağınıp menın basımdı aldırğan Orman hannın basın elgı altın sarajğa kojmaj, ömr baki kas bolıp ketken menın basımdı nege kojdı, sonı ojlaşı?

— Orıs ulı halık. Ulı halık kaşanda bolsa ulılığın ıstejdı. Jaman dostan, jaksı kastı ajıra bıledı.

— Ulı halık. Ulılığı kazak sekıldı azğantaj eldı jebırlegenı me?

— Jebırlegen ak patşa goj... Al ol jebırlemesın desen, senın halkın da sondaj köp, sondaj ulı bolıu kerek.

— Azğana aska bakaul , azğana elge bek bolma degen osı da!

— Nege olaj dejsız, han iem! Köktegı kündı kürkırete alatın jajtası edın, kazağının bası kum sekıldı bıırıkpeşe amalın ne.

— Ie, az jurttı baskarsam da, köp jurtka jarajmın ba deuşı edım, jana tısındım: bul Abıaj atam zamanı emes eken. Han bolıp kataldığımnen jenem be dep edım, o da aldanuım terızdı... Kazır kazaktın basın bıırıkıruden kaskırdın basın bıırıkırıru jenı. Je, boldı. Endıgı elgı tısımın joruın ajtındarşı. Tısım emes, önım dep karandar. Eger bolaşağım del osı tısımdej bolsa kandaj akıl beresındır?

— Akıl bıreuak: Arka jerınen ketpeu kerek. Ne bolsa da Rossija patşasının ajtkanına köngen jön, — dedı Tajmas.

Kenasarı renjıgen jok, Majsara jağına burıldı.

— Sen ne ajtasın, ebılğazı?

— Menın de ajtarım Tajmas ağanın sözı. Abıaj hannın urpağı, tısımız desenız de, Süjık töre men Rüstem sultannın kelınder degenıne senıp, Ulı jüzdın jerıne köşuge bolmajdı.

— Nege?

— Süjık törenın karauındağı elu bes mın jandı kol astınızğa alınız dep Kojan jılı patşağa kağaz jazğanı özınızge melım. Al Rüstem sultan ötken jılı bıız munda kan tögıslıp jatkanda, Kapalğa barıp Besontıngğa mengı senderlık bolamız dep şenşekpen kigenın estıdık emes pe... Söjtip otırıp olar bıızge kalaj konıs beredı? Konıs berse de, ol konıs Arkanın köp kazağına jete me, amal jok Kokan handığındağı jerımız üşın küresuge tura keldı. Al Hiua men Bukar özara kırılısıp jatkanda, Kokan kazır eldenıp aldı. Jılandı üş kessen de kesırtkedej küş bar. Kazır onı jene kojar bıızde kuat jok, Amalsızdan

kırğızdan jer surap, Kokanğa karsı bñrñgejk dep ötnuge mejbür bolamız. Bñrak oğan kırğız köne me?

— Könbese.. Kokanğa ellm jetpese de, kırğızğa ellm jetedñ, küşpen köndñrem.

— Kene ağa, öz jerñmnen ajırıldım dep, baskanın jerñn tartıp alu kijanat. Kazñr bñzge küşten körñ akıl kerek. Janağı tüsñnñz mağan oj saldı. Eger Kokan, kırğız, orıs üşeuñ bñrñgñp ketse kajtesñz?..

Kenesarı jauap kajırmaj ojğa kettñ. Aj tuğalı eldekaşan. Er jerden Kenesarını alıstan orağıta küzetñp jürgen Batırmurattın attı jasaktarının seleuñtterñ körñnedñ. Kazak Temñrkazıqtın ekñ jağındağı Akbozat, Kökbozat dep atajtıñ juldızdardın kaj jerde turğandarınan jer tusın ajıradı, joldı tabadı. Al Jetñkarakşı men Ürker juldızdarına karap tünnñn kezenñn, jıldın mezgñldñn bñledñ. Kazak tüsñnñgñ bojnñşa Jetñkarakşı Ürkerdñn kızın urlaptımıs. Ürker sol kızımdı kalaj kajtarıp alamın dep Jetñkarakşının osal jerñn ñzdep onı ajnala andıdımıs. Sol Jetñkarakşının kaj tusına Ürker kelñp tursa, sol tus tünnñn özñne sejkes belgññ mezgñldñ körsetedñ. Bağanadan berñ engñmede otırıp, kañşa uakit öñp ketkenñn anğarmaj kalğan Tajmas tünnñn kaj kezñ bolğanın bñlejñn dep Jetñkarakşı men Ürkerge karadı. Del osı sette töbe tusınan bñr jarık juldız ağa jöneldñ.

— Juldızım joğarı, — dedñ Tajmas akırın kübñrlep.

Kazak tüsñnñgñnde juldız aksa kñsñ öledñ. Sondıktan juldızdın akkanın körgen adam özñ ölmes üşñn «juldızım joğarı» dejdñ.

Kenesarı men ebñğazı da auızdarın jıbrılattı. Kenet eldekajdan tamıljığan en estñldñ. En euenñ de, onı orındau saltı da Arka jağınñkñ. Körkem, ırğaktı dauıs, bñrese şın basına kalıktaj köterñlgen bürkñt terñzdñ, bñrtñndep joğarılap şırkaj tüsedñ de kenet ojdağı akkñske şujñlgen itelgñdej, tömendep kuldıraj jöneledñ. Kenesarı mırs etñp küñp jñberdñ. Onın esñne en turalı ajtkan Bukarbajdın anız ertegñsñ tüsñp kettñ.

Zatı Kñşñ jüz, Tabın ruınan şıkkın, on bes üjñ kedej bolğanmenen, zor denelñ Bukarbaj batır at jalın tartıp mñngelñ bar ömñrñ jauıngerşññkpen ötken. Ol esñrese Kokan handığının zeketsñ, barımtaşı sıpajlarına erekşe kas. Öjtuñne sebebl de bar. Tabın ruı terñzdñ, kıs Sırdarija bojnında köşñp jürgen Şömekej aulının bñr kızın azıñaulak kalın malın tölep, «ene alam, mñne alam» dep jürgenñnde Taşkent kuşbegñ Memet ellmñnñn şabarmandarı «mal sanın jasırıp, zekettñ az töledñn» dep sıltauratıp Şömekej aulın şaurıp jırmağa tarta körñktñ kızkelññşekterñn alıp ketken. Sonın ñşñnde Bukarbajdın kalındığı da bar eken. Osıdan kejñn Bukarbaj da Sarjan men Kenesarığa erñp Kokan şabarman sıpajlarının talajın kırdı, Memet ellmñnñn jñgñtterñnñn de berñ şıkkandarın esñrej ettdñ.

Bırak küştölerge degen kegi kajtpadı. Öz basın öşpendöğine endi jersunan ajırıla bastağan el öşpendögi kosıldı. Sol sebepten Bukarbaj batır öz ömürün bütindej jauingersökkke arnağan. Kokan şapkınları ajdap bara jatkan malın sonınan kuip barıp kajtarıp berip, Şektü ruının Küreş degen bajının kızın alğan. Kızın kalın malsız bermejmün degen bajğa, ajdaj sulu kızı «Bukarbaj kajtarmağanda Kokannın bür begünün küni bolıp jürer edim, osı batırğa tiem», — dep bezerip otırıp alğan. Saran ekedi kızın kedej batırğa amalsız bergen. Jau dese korkudı bilmegen osı Bukarbaj batır, baladaj anğırt, ak bolatın, esirese ol ölenjirdi jaksı köretün. Özi de erdajım, rabajsız juan dausımen en salatın. Esirese kula düzde kele jatkada Bukarbajdı tındau bür ğanibet kızık deuren. Kandaj jirkissa bolsın berün tek Ulı jüz ben Sır bojin mekendegen Kış jüz eli ajtatın «Bojim taldaj» euenine keltürüp ajtatın, «Jırdın bul enge bunı jetpese onı «eleulejlej» ne bolmasa «kalaulejlej» men tolıktırıp, al bunı artık bolsa, söz ujkasımın bılay kojıp, onı eki bölüp, ejteür «bojim taldaj» sarınına keltürüp soğa beretün. «Au, osı «bojim taldıdan» böten enderün jok pa, böten bür euenge salsajşı», — dep serligi Ağıbjaj ejua etse, oğan: «elmnün bar bilingen eni osı bolsa kajtejün», — dep kimsinbaj jauap beretün.

Osı Bukarbaj bür küni Üjsün, Dulat, Alşında «Bojim taldıdan» böten euen joğı jajında bür el arasında tarağan anızdı ajtkandı...

«en, degen Bukarbaj, kus terizdi büki jerjahandı kezip uşıp jürüpti. Kej eldin üstüne toktap, uzak uakit kalıktaj şırkap enün üjretse, kej jurttın üstünen kaskırdaj ulıp öte şığıp, al kej auıldardı töbesinen tüpti ündemej uşıptı. Sol en Jetisu, Sır bojinin tusınan ötkende, jumğan auzın aşpaptı, tek Arka jerine jetkende ğana san türlü euenge salıp, uzak kıldırıptı. Ulı jüz ben Kış jüz Orta jüzdejenş bolmauının sebebi ennün ornına, tek emsemis sarının ğana estüpti. Sol sarın «bojim taldaj» desedi. Sondıktan da bızdın biletünmız osı sarın. En ordası — Arka. Al bırak en kongan Arkadan üjrenip, kazır bız de ejteür enş bolıp kaldık», — dep Bukarbaj ırjija külgen. Sondağı «enş bolıp kaldık» degen de bajağı bür «Bojim taldaj».

Kenesarının da ezu tartkan sebebi de osı ankau Bukarbaj sözi edi. Kenesarı kenet, endi de, Bukarbajdı da umıtıp, kajtadan oj tenizine süngi jöneldi. «Ie, Arka jeri kur en jeri ğana ma? Bul mın jılkı suarılsa lajlanbajtın ajdın köldi, kök tolkındı özendi, uşkıırı jok jasıl şalğındı. Jerujık... Sol Jerujıkpen koştasuğa tura kelip tur. Mümkün bul jolğı koştasamız mengök koştasu bolar». Han Kene aır kürsündi.

le, Kenesarı ötken kırık törtinşü jıldın jenısüne nasattanbağan edı. Aldağı kürestin kanşalık kinğa tüsetinın ol endı anık tüsingen. Karamağındağı ünem jorık üstünde jürgen eldin küjünün öte naşarlap ketkenin de biletin. Özinin jajlularının berlinen ajırılıp, endı mal bağatın konıstın da kalmağandığınan, basar tauı, barar jerı tarıla tüsken Kıpşak, Arğın, Şektı, Şömekej rularının bastı bi, aksakaldarının arasında da künkıl söz şığa bastağan. Kenesarı buğan da kanık. Onın üstüne ötken kıs kattı bolıp, Arkadan köşlp kelgen eldin köp malı jutağan. Bundaj jağdajda sonınan ergen eldin kajtadan atka konıp, jauına karsı şığü ekıtalaj.

esırese Kenesarının uşar kölin, konar köglin tarıtkan bır kesepat, ol — del handık jerlinın ortasında, Torğaj özenı men Ulıtauda patşa ükmetinın ülken bekınıster sala bastağanı edı. Bul bekınıster salınıp bıtuı — kıl arkan aş tamaktan tüstı degenımen bırdej. Onda jaz jajlau, kıs kıstaudan ajırılğanın. «Kit etsen del tumsıgınının astında jau eskerı turadı, barar jerlin, basar tauının bıtkenı sonda boladı». Onın üstüne Kokan handığı da bııl şabuılın üdete tüsken.

Osındaj auırtpalık halın ojlağan Kenesarı en yakın akılğojlerı ebılğazı, Tajmaspen kenesıp, Orınbor eskeri gubernatorınan bıttım surağan. Bul bıttımında bajağı Abıaj atasının köksegen kökejkestı armanınan bas tart

kan. Ol armanın endı kolına kajtıp konbas bak kus ekenıne ebden közı jetken edı. Sondıktan ol patşa ükmetı iemdenıp, baur basıp alğan kazak jerlerinen demetpej, tek elı esker kelıp bekınıs salınıp Rossija karamağına ene kojmağan bos jerlerdı ğana öz karamağına kaldırudı öttingen. Jene bul aradağı kazak ruların da patşa kol astına aludı suradı. Kenesarı Obruchev pen Gorchakovke jazğan hattarında, aralarında jürgen Asatılı Şorman, Jamanşıulı Bajmuhamed, Turlıbek sultan, Gern, Dolgov oficerler arkılı «Bızge Aktau, Esıl, Nuradan bastap Ak Jajıkka dejlin kaldırsın, osı küngı köşlp jürgen jerimız Torğaj, Irğız, Sarısu özenderı men Ulıtau ölkesıne timesın jene Ulıtauda mağan arnap prikaz ornatsa, budan bıaj karaj Bükıl Rossija imperatorı mertebelı patşa ağızam eskerıne ömır baki kol kötermeske ant etemın», — dedı.

Didikovskij men Jemchujnikov baskarğan attanıstan jarıtımdı eştene şığara almağannan kejın, orıs generaldarının uşıkırı jok kazak dalasına jeke jasak şığarıp mardımdı tabıska jete almajtındarına közderı jetken Orınbor men Ombı bastıktarı Kenesarımen bıttım jajında söz jürgızıp, aralarındağı esırejlerdı ajırbastadı makul körgen. Bırak bul kezde kazak jerıne dendep enıp alğan Rossija patşalığı Kenesarının ötınışının bırdın de orındamauğa bel buğandı. Buğan bır emes, ekı sebep bar edı. Rossija patşasının

otarşılık sajasatı bul kezde kazak jerin bıaj kojıp, endi Orta Azijağa auız sala bastağan. Bul sajasat üşin kazak dalasın tegıs alu oğan öte kerekti edı. Al Orta Azija men Rossija arasında özine ebden bağınbağan eldi saktau patşanın otarşılık sajasatına tıptı kolajsız jağdaj bolatın. Ekınşıl sebep osı otarşılık sajasattı baskarıp, jol sıltep otırğan ak patşa — Nikolaj Bırınşının özının közkarasınan tuğan. Osıdan bür jıl burın şıkkı Bökej ordasının halı jajında graf P. D. Kiselevtin bergem bajandamasına ol «Bür patşalıktın şinde ekınşıl patşalık bolıu mümkin emes» dep kol kojğan. Osı kol kojuda kazak jerinin kındık ortasında Rossija patşalığına bağınsa da, elı de bolsa eldin handık bejnesin saktağısı kelgen Kenesarı ötinşinin de tağdırı şeşilgendı. Onın üstine, «onsız da şığajın dep turğan köz edı» degendej, aradağı jürp jatkan bıtımın kürt toktatılıp, Orınbor eskeri gubernatorı Obruchevtin Kenesarığa katal usınıs etüne tağı da bür kandı uakiğa sebep boldı.

Atbasar duanının Sırdarijağa dejin, ortadağı Karakojın, Kaşırılı, Esıl, Terısakkan özenderimen Arğınatı, Ulıtau, Kışıtau, Kara Kengır, Sarı Kengır, Sarısu özenderı bojin jajlağan kalın Arğın, Najmannın patşa ükmetine jağınğan ataktı ekı bajı bolğan. Bırı Bağanalı Jırık ruınan şıkkın Sandıbajdın Erdenı, ekınşıs — Arğın, ör Altaj ruının şonjarı Kışkentajdın Akkoşkarı.

Erden özge jurttan töbesı şoktanıp bık turatın zor denelı, semız, tompak bet ak sarı adam bolsa, Akkoşkar köntek erin, auzıbasın turbiğan kelte sakalmurt japkan, tolık denelı kara torı kısı eken. Jaz jajlauı men kısı konısı şektes katar otırğan ekı eldin kos şonjarının tılegı de, ajlası da bür. Ekeu de bıkıp jatkan baj.

Halık Erden turalı:

«Balası Sandıbajdın, Erden, Düzen,

Kigenı kızıl tülkü, karsak küzen.

Bırındep sanaj almaı bıtken malın,

Tolajım kılğan esep bürden jüzden», —

dese, Akkoşkar jajında:

Örısım ördegı Altaj — Kuandıktı,

erkımge körsetıptı juandıktı.

Akkoşkar Sajdalının auılınan

Bür kölden kırık min jılkı suarılıptı.

Köl bar Akkoşkardın saumal atkan

Bür kölden kırık min jılkı şıp jatkan.

Bajlığın Akkoşkardın bajan kılsam,
Bes jüz at Orınborğa bür kün satkan», —
dep derlptegen.

Osı ekı baj Kenesarı men Obruchev arasında bıtım söz jürp jatkada, eger Obruchev Kenesarının tılegın orındap oğan Ulıtaudan prikaz kurıp beretın bolsa, baur baskan jerımızden ajıladı ekenbız dep korkıp Kokannın kuşbegı, Leşkermen bajlanısıp, mın jılkılı kısıraktın üjırlerın ajdap berıp, bür tünde salınıp, bıtuge ajnalğan Ulıtau bekınısın şaptıradı. Edejı «Abılajlap!» tigen Taşkent karakşıları eşkımdı ajamajdı, jakında ğana köşp kelgen kazakorıstardın katınbalasın, kempırşalın kıradı. Ulıtaudın kök oraj şalğındı etegın kan sasıadı.

Irğız ben Torğajda köşp jürgen Kenesarını jok jerden bul arağa kele kojadı eken dep kütpegen patşa eskerı kapıda kaladı. Al kokandıktar bar ısterlerın bür tünde ıstep tajıp otıradı. Bul habar Orınborğa jetedı. Börının auzı jese de kan, jemese de kan, Kenesarı bul okığa menın bujrıgımnen ıstelgen jok degenge Obruchev pen bıtır Genstın ornına kelgen general Lodijinskij nanbajdı. Kalaj nansın, bügın karsı aldarında soğısıp jürgen Kenesarı ertenıne jelkesınen şıgıp bejsauat jatkan bekınısterının talajın del osıaj şapkan. En sonğı şabuılğa şıkkın Embı bekınıs de apatka del osıaj duşar bolğan. Bırak Kenesarı eşkaşan del mundaj şekten şıkkın kanışerıktı körsetpegen. Al bul jolı... «Jok, Kenesarının aurı tım as

kınğan eken. Kutırğan kaskırğa tek ajal men temır tor ğana korğan». Obruchev pen Lodijinskij kaharına mınıp, jürp jatkan bıtım söz bürden tıjıldı. Kökek ajmın ajak kezınde bıtım ornına bujrık kağazdı alıp ortada kırık bes kün jürp oficer Dolgov Kenesarının aulına keldı.

Bul bujrıkta bıaj delınge:

- 1) Kazak dalasında köşp jürgen Orınborğa karajtın barlık kazak auldarı Rossija imperijasının bölınbes menşıgı dep sanaladı. Er şanıraktın kümıstej bür som elu tın salık alınıladı.
- 2) Kazak auldarı patşağa salık tölejtın bolğandıktan, olardan zeket jinauğa sızge ruksat etılmejdı.
- 3) Aur kılmıstı ıster Rossija imperijasının zanımnen sottaladı. Al elu somnan asıp tısetın alımberıs ıster şekara komissijasında karaladı.
- 4) Orıs, tatar, başkurt kaşkındarına pana beruge ruksat etılmejdı. Kazır künde Kenesarı karamağında jürgen mundaj adamdar tez Rossijağa kajtarılıuğa tııs.

5) Rossija ak patşasının bilğünde bolğandıktan Kenesarının ak patşa özine kas sanajtın kışlarmen jaki memlekettermen eşbır karımkatınas jasauğa kakısı jok.

6) «Sultan mırza, sızge, sızdın tuis, serikterinızge ükmet öz bermegen dereje, şend öz betterinızben aluğa budan bıaj karaj eşbır ruksat etilmejd» delingen.

Kenesarının konıska surağan Irğız, Torğaj, Ulıtau, Sarısu, Esıl, Nuranın ornına Orınbor şekara komissijasının tırağası general Lodijskij: «Sızge, konsikonıstarınızben jaz jajlau, kıs kıstauğa men Kara Koğa bojin belğilejmın», — dep jauap bergin. Bul bujıktı alıp kelgen Dolgovke Lodijskij: «Kenesarı men konsikonısına bergin jerimdin inğajlı ekenin tündirersın, kıs ol bul aradan sel ontüstık jakka, jaz ber karaj köşüne boladı. Bırak Irğız ben Karğau özenin sol jağasına şığuğa jene Torğaj men Irğız özenin joğarı tusın bojlaj ŞetIrğızğa dejin köşuge kakı jok», — dep arnap tapsırğan.

Kenesarı Orınbor bastıktarının bul bujıktarın estıginde jüz kukıldanıp, bır orında otıra almağan. Kajtadan «Abılajlap!» atka konbak ta bol

ğan, bırak bul ajkaska erer elin joktı esine tüşp, üntünsız tunjıraj kalğan. «Dş kazandaj kajnajdı, küresuge dermen jok» degen mne osı! Del kazır jol taba almajtının tüşinip «jauabın sonınan berermın» dep Dolgovtı kajtarıp jıbergen.

Kenesarı osı künder tağı da kattı ojğa ketken. Orınbor bastıktarının ajtkanına könu — segız jıl kan tögıp alısıp, akırında mojnın kıl arkan

ğa öz ekelp usinumen ten. Al könbejin dese barar jer, basar tauı tağı jok. Torğaj men Ulıtauda salınıp jatkan bekınster bıtuge ajnalğan, Atbasarda Sır jılınan ber prikaz bar, jorıktan kajığan eldin eru de ekıtalaj. Jalğız jol Rossija patşasının kurığı ezır jete kojmağan Ulı jüzdin jerine köşu. Onın üstine Naurızbaj arkılı Süjık törenin «köşsin» degen söz de dem berdi. Bırak Kenesarı Ulı jüz jerinde del osı kezde özine kurılıp jatkan kakpan bar ekenin bilmed. Kakpan mıktap kurılı ed. Perovskij men Gens kezindegıdej emes, kazır Orınbor bastıktarının Kenesarı ereuın tek kurtuğa ğana bet alğanınan habardar Batıs Sıbır generalgubernatorı Gorchakov end Kenesarımen en akırğı ajkaska dajındaldı. «Kenesarı şın kabılan, jüregine korğasın ok kadalmaj, alğan jolınan tajınbajdı. Ol oktı Orınbor generaldarı emes, men atım kerek», — dep ojladı Gorchakov «jene ol ok Kenesarının jüregine menin karamağım jatatın jerde tıju kerek».

erine Kenesarının general Lodijskij usınğan şarttarğa könbejin kımge bolsa da ajkın ed. «Sonda ol ne istemek? Ajkasuğa küş jok. Erine Ulı jüzdin jerine köşed». Osındaj şeşımge kelgen Batıs Sıbır generalgubernatorı kün burın bar şarasın koldanğan. Bul

kezde Rossija imperijasının otarşılık sajasatı ken kanat alıp, Ulı jüzdün de jerine auız salğan. Kazır olardıñ aldınğı katarlı bekinisteri Kapal, Lepsige kelip toktağan.

Gorchakov emiri bojnşa osı Leps men Kapalğa arnap kelgen generalmajor Vişnevskij, janjağındağı Karkaralı, Ajaköz, Kökpekti ökirikterinın ağa sultandarimen künde mejlis, künde ügüt jumısın jürgüzumen boldı. Bul jıındarğa üş ökiriktin ağa sultandarı men şonjarları Kusbek, Kunanbaj, Barak, Süjök, Rüstem — berli tegis katınastı. Kırğız manaptarı Orman, Jantaj, Kaliğul da Kapalğa jil şakırıldı. Osı sergelden bitim sözün korıındısı akırında Kenesarığa konıs bermeu bolıp şıktı. Bir jıl ötkennen kejin olar bul şeşimderin kağaz jüzine tüsirdi. «Bir mın segiz jüz kırık altınşı jılı jırma üşinşijun' kün tömengi kol kojuşı Ulı jüzdün Dulat, Alban, Sıban, Şapıraştı, Jalajır rularının sultan bilerli, Kar

karalı, Ajaköz, Kökpekti ökirikterinın ağa sultandarimen birge otırıp, osı mejliske katınaskan Sibir kazaktarının Şekara komissijasının törağası generalmajor jene kavalier Vişnevskijdin aldında özimizdin ant kağazımızğa mörimiz ben tanbamızdı basıp, bizdin jerimizge kelgen ak patşağa karsı bas kötergen Kasım balası Kenesarı sultandı koğam tınıştığın buzuşı, özimizdin kas jauımız dep sanap, onimen eş karımkatınas istemeuge kelistik. Jene Kenesarı men onın serlikterine özimiz jajlap otırğan konısımızdan jer bermeuge, al eger bügündi sondi tıptı Kenesarı bizdin jerimizden kuılğan künde de, onın Orta jüz, esirese bizge jakın turatın ökirik kazaktarına istegeli jatkan kastığın estisek kün burın ükmet orındarına habar etuge udelestik», — dep jazdı olar özderinın aktısında.

Kenesarı kazak elin talantaraj etip bölip alıp jeke bileuge üjrengen ağa sultan bilerdin, özünin «eldi biriktirem» — degen nietine karsı ekenin bilse de del Ulı jüz ben kırğız jerinde özine mundaj kakpan kurılıp jatkanınan bejhabar edi. Al handığın saktadın böten jolın taba almağan son, ol bil Irğız — Torğaj jağasınan köterilip, Şu men ile bojına köşip barudı jön kördi. Batıs Sibir generalgubernatorlığınan kauipkater tönetin bolsa, Ulı jüzdün şetlin ala kıs Balkaş kölindegi uzındığı jetpis bes, köldenen on bes şakırım, janjağın su korşağan, tek öndiri ğana kurğak, Kamal aralına bekinudi ujğarğan. Keles jılı jaz şığa, eulieata, Merke tusına köşip, Kokan handığınan jebir jegen kırğız elin, Sajram, Şu, Sır bojının kazaktarimen biriktirilip, kajtadan jauına karsı şıkpak bolğan. Ol üşin Kokan hanının tegeurinen kutılıp, Kıtaj memleketindegi kazak rularimen — tıptı kiin bolıp bara jatsa solaj karaj ötip ketudi de sır ğıp tüjgen. Kol

jalğaspaktın. Bırak munın berı elı sırtka şıkpağan oj. Kenesarı osı ojın akıldaspak bolıp karamağındağı batır, bilerın şakırğan. Keşeden berı Tor ğaj özenının bojındağı belğsız oba anına şakırğan adamdarı jinala bastağan. Bulardın ıñında özının batır serıktırınen böten Kenesarığa sonğı kezde kosılğan Begımbet ruınan Teuke batır, Arğınının Tölek ruınan Jeuke batır, Karaul ruınan Baubek batır, Kerej ruınan Koşkarbaj batır, Törtkara ruınan Bigeldı men ejger batırlar, Berdı ruınan Süğırbaj batırlar bar. Erkajsısı Torğaj özenının bojına kostarın tıgıp mejıstı kütıp jatkan. Mejıs erten bastalmak. Al Kenesarının bügıngı engımesı sonın aldın ala en jakın akıldas serıktırınen kenesu edı. Körgen tısın ortağa salı da onın alıstan orağıtkan ajlası.

— Sonımen kırğız, kokan, orıs bırıgıp ketse kajtemız, dejsın ğoj, ebılğazı? — dedı Kenesarı kenet şırkaj şıkkın endı de, mıın şırmaı jönelgen ojdı da özınen kuıp, manağı engımelırne kajta oralıp, — sonda Ulı jüz ben Sır bojında köşıp jürgen Kısı jüzdın kazaktarın esepke almajsın ğoj?

— Almajmın. Tulıpka mönıregen ausıl karadaj bolıp jürmesek netsın...

— Sondıktan da alıstan arbalagaşa jakınnan dorbalağan jön, — dedı Tajmas. — Arkadan ketuımız armannan ketumen parapar...

— Sonda... — Kenesarının tüksigen kabaktarı közın jauıp jıberdı. Bul onın aşulanğan belğsı — ak patşa kaharı arkamızğa ajazdaj batsa da şıdaj ber demeksınder me?

— Şıdamaska amalımız bolıp tur ma? — dedı Tajmas kürsınıp, Kenesarının top kuğınşının ortasına tısken jaralı kökjal bırıdej kın jağdajın jaksı tısıngendıkten, sözın batıra ajtıp, — bızge jetken ak patşa, Kokanğa jetpeı me? Tesken tau otıp ketpesen kaşıp kutıla almajsın...

Odan da...

— Ie, odan da?

— Ülken halık koj, berı bırdej Arşabok, Obırıs, Besontın sekıldı şetınen buzık emes şıgar, elıne, jurtına süjenıp tıl tabu kerek...

— Ie... Bırak karaşımen astarlaskanda ne önedı dejsın. Kum jılıp tas bolmas, kul jılıp el bolmas degendı bımejtın be edın?!

Tajmas bır rette «Sultandar jılıp el bolğanın da kördık koj, endı kuldarğa da kezek berejık», — dep kala jazdadı da, Kenesarının salırıp ketken kabağına karap, der kezında toktadı. «Kanına tartpağannın karı sınsın» dejdı ğoj halık, bükıl kazak elın elde de han tukımının abırojınan tömen sanap otırğanın karaşı, han iemnın».

Tajmas endi alıstan orağıta sjledi.

— Ts joruına karasam, aldımızda ktken tek ajal bar. Eı de bolsa ojlansak, Keneke...

— Armanıma jetu şn orta jolda ajalım tursa, odan korkıp, bas tart

pan. On segzmdede najza ustap, jauğa şapkanımda, tb jau kolınan letnmd blgem. Nesne ojlan dejsn mağan?

— Artınızda ergen jurtınız bar đoj. Onın tağdırın kajtesz?

— Maksatına jete almağan jurt endi mağan ermejdi. Al ere kağanı men ne krsem, o da sonı kred. Br kajıkka mnsek, endi ajalımız da, amandığımız da br boladı.

Tajmastın ş muzdap ketti. «Japırmaj, bar halık kırılıp kalsa da Keneken jartastaj mığımas. Mundaj da tastaj kattı adam tuadı eken!» Brak Kenesarı znn sznen şıktı. Osıdan eki jıldaj tken son, Kekltau baurında bar kolın kırđız, kokan, orıs esker korşap alıp, kutılı jolı jal

đız đana korşaudı buzıp şığu bolđanda, ol: «Attarımız mıktı, bz korşau dı buzıp şığarmız, al attarı naşar zge jurt ne stejdi? Jok, sonımnan ergen serktermd tastap, ajaldan kutılmağanımak bolsın!» — dep z kolđa tskenşe eskermen br boldı, olardı tastap bas sauğalap kaşpadı.

Del osı sette Tajmas Kenesarığa krşles elderden de, sonınan ermegen kazak rularınan da rakım bolmajtının anık tsnd, Oğan kenet han Kene janjağın taskın kaptağan jalđız bejterek terzdi krnp ketti. «Uzakka şıdaj ala ma sol jalđız bejterek? Bul surakka jauaptı tek uakit đana bere alatın terzdi. Tajmas Kenesarı basına tngen kara bulttı eş dauil sırđıtıp ekete almajtının tağı anık seznd. Ol jaralanđan kaskırdaj neden bolsa da tajıngısı kelmej turđan kolbaşsısın ajap ketti. En bolmasa sonđı akılın ajtıp jerdem bergs keld.

— Eger jurt, tuğan jernen ajırılđısı kelmese kajtemz? — dedi Tajmas. — Olardı sojıldın kşmen kşre alamız ba?

— Ondaj kataldıktın endi kereg kanşa? Ergen ersn. Ergs kelmegen kalsın. Halkımın jetken jer sol bolsa, kpelegennen ne tabasın...

Ertenne mejls aşıldı. Kenesarı bar jağdajdı aşıp berp, Şu men le bojına kşuden bten jol jok dep szn btrp: «Al endi kandaj kenestern bar?» dep, otırđandarđa kz tastadı. Otırđandar eş jauap bere almaj jerge karadı. Osıljaj brtalaj mezgl tt.

elden uakıtta barıp Teuke batır:

— Atta jal, adamda kam jok, — dedı auir kürsınıp, — bız kozğalıp Şuğa jetkenşe kıs boladı... Kıs ta bır, jau da bır, bosıp barıp kırılğanşa, ajaldı atameken jerımızde tosıp alğan jön. En bolmasa kömusız kalmajık. Köşudın kajetı jok.

Tağı da eşkıım ündemedı. Tek ot tıstı, orak auızdı kızı kandı Kıpşak Iman batır ornınan atıp turıp:

— Ne maltandı ezıp otırsın. Teuke batır? — dedı dausı dala kıranındaj, şank etıp, — jerınen, sunan ajırılğan halkına, Keneken «elı de bolsa jauına jengızbejmın, sonımnan er» dep otırğanda, el basına bügıngı tuğan auırtpalıktan korkıp, kejın şegınejın dedın be? Atta jal, adamda kam jok, kıs közı kırauda dep eldın kamın ojlağan bolasın, Teuke! Ajdahardaj jutajın dep kele jatkan jauınnan sonınan ergen az elın baska jakka eketpek Kenekennın şeşımı el kamı emej, nenın kamı? Mağan salsan, karamağındağı elu auıldı ertıp Şuğa karaj bügın köşuge barın. Tuğan jerım dep ak patşağa ketken kajırsız konıska jabısa berer jajım jok.

Bul mejııs ekı künge sozıldı.

Akırında, karamağındağı eldın azğanası ğana Kenesarığa erıp, kalğandarı özderının tastap ketken jerıne kajtpak boldı.

Küzdın kara suığında bır tajpı el ekı bölınıp köştı. Koştaskan najzager dostar, bırınbırı kimaj ezer ajırılıskan süjsken jürekter, jılağan bala, joktau ajtkan ejel, kajğıkasıretten adamnın töbe şası tık turarlık...

En aldımın Arkağa kajtpakşı elder köterıldı. Bulardı kıstın ajazımın bırge ak patşa ağa sultandarının kaharı karsı aldı. Esırese Konırkulja karamağınan konıs alğan jurtt katıgez kandı balak ağa sultannan zar jıladı. Ol Kenesarıda ketken öşın kajtıp kelgen elden aldı. Bırak onın da ağa sultandık ömırı uzakka sozılmadı. Kijanatı tıstan askan kezde bunın kılmısın tekseruge Ombıdan komissija şıktı. Sol komissijanın ıışında edılettı arman etken jas oficer Esırkegen de bar bolatın. Ol bılır ğana Peterburg kadet korpusın bıtırgendı. Jene ötken jılı sol kalada Kümıske üjlengen. Kazak elın keleşegı tek ulı orıs halkımın ğana bırge bolsa kögeretınıne ebden közı jetken jas oficer Konırkuljalardan kutılı kerek ekenın de ukkan. Sondıktan özın demokratsıl orıs oficerlerı arasındağı kadırın pajdalanıp, komissijanın satılğan özge müşelerın pıkrın ajaksız tastatıp, Konırkuljanı ornınan tısırttı. Söjtıp az da bolsa elıjurtı men Kümıstın öşın kajtırdı.

Al Kenesarı sonınan kuğınşı şıkpasın dep otırğan jerinen kıs tüse köştı. Kenesarının sonınan mın karalı üj erdı. Kalğan kalın bukara kanı karajğan hannan ırgesın aulak salıp, öz konıstarına taradı.

Köş aldı kara kurımdanıp ıldığa tüsıp ketkende, Kenesarımen bırge töbe basında turğan Doskoja akın şıdaj almaaj, dombırasın kağıpkağıp jıberıp, közindegi jasın ırkıp aldı da, karlıkkan dauıspen jır toğıtıp koja berdı.

Kaldın dep kajran elım, ken konısım,

Kamığıp turdı Kene jurtın ojlap.

Kene han endı köştı «ja, kudajlap!»

Turğan son han kamığıp, el jabığıp

Doskoja tolğaj berdı kegin kajrap...

Köş uzağan sajin, jır da uzaj berdı, Şıdaj almağan Kenesarı alğa karaj asığa şaba jöneldı.

Ağıbaj, Bukarbaj, Jeke batır, Iman, Kudajmendı, Naurızbaj, Bopaj, Tajmas, ebılğazı, tağı bır top kıs attarın borbajlaj kamşılaj sonınan erdı. Osıdan jetı jıl burın, köterıls bastalğan setteak Kenesarığa kosılğan bul batırlardıń ısqında, el bilıgın kajtadan kolına alğan Jolaman sultan ğana jok edı.

Kenesarının bul asığa köterıluı ajalına asıǵuı boldı. Ekı jıl ötpej bilıǵı körgen tüs del önındegeıdej kelıp, ol Kekıtaunın baurınan ajal taptı.

Al mınau köş Şıngışan şabuılınan bastap, altı jüz jıldan astam özının jerı, suı, teuelsızdıgı üşın küresken kazak attı köşpendı kökjaldardıń en sonǵı ulı köşı edı.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIM

Gazap

Ay ışığı azaldığında, sabah olmaya az kaldığında uzaktan gelen göçebeler görüldü. Biraz sonra kendisinin kızılımsı ışığıyla güneşte ortaya çıktı. Etraf sanki sunduktan mercan saçmış gibi yanmaya başladı. Yaz artık yaşlanıyordu. Yaz güzellikleri azalsa da güneş ışığı çıktıkça etraftaki yemyeşil maysa bitkileri daha da güzelleşiyordu. Kalın bitki örtüsünün arasından koyun, inek sesleri çıkıyor, etrafta atlar da otluyordu. Sabahla birlikte bu doğanın temiz değişik kokusu insanı büyülüyordu.

Öğle vakti yaklaşınca göçebeler yorgun argın güneşe doğru gidiyorlardı. En önünde yaşlı dede, altında mor atı, üzerinde kahverengi deve yününden yapılan nimçe, başında da börük. Onun arkasında da sırayla atlı, develi göçebeler geliyordu. Bazı develerin üstünde de kadın elbiseleri asılı idi...

İki ayaklı olan arabanın üstünde ise yaşlı nine ve dedeler yanlarında da çoluk çocuk,kız ve gelinler ise at üstünde seyir ediyorlardı. Ama bunlar eskisi gibi at üstünde

şarkı söyleyerek, şaka yaparak gelmiyorlardı. Sessizce,yorgun ve bitkin geliyorlardı. Göçebelerin sağ tarafında ise çok sayıda atlılar geliyordu. Göçebenin arkasında da sığırlar ondan sonra da koyunlar keçiler geliyordu.

Göçebe biraz acele ediyordu. Sıcak günde yorulmuş, susamış hayvanlar at, bozdağan deve ve koyunlar ayakta zor duruyorlardı. Baykuşla benede bir ağaç altından başka bir ağaç altına geçiyordu

Acele eden göçebeler yakın etraftaki aydın göle yaklaşıyordu. Sabah erkenden sanki bir kötülüğü hissetmiş gibiydiler.

İlerleyen saatlerde korkulan oldu onları yüzlerce asker kuşatmıştı. Askerlerin hepsi atlıydı çok güçlüydü,renkleri de soğuktu. Savaşa olan hazırlıkları çok iyi olduğu kıyafetlerinden bile belliydi. Bunların arasında birisi özel duruyordu çok sert, güçlü ve hırslıydı insanın dikkatini çekiyordu. Takımında kısa şokpar, keskin siyah gözlü, uzun boylu, kara bıyıklıydı. Sabah, güneş ışığıyla buğday renkli olan insanın yüzü görünüyordu. Bu insan bunların başkanı, Bayanoğlu'daki Karcas sülalesinden çıkmış Seyten idi. Onlar Balkaş gölünün yanındaki geniş vadi tarafına doğru yöneliyordu. Bu insan bundan üç sene önce Altın, Altay, Toka rularının kırk bin nüfusuyla beraber Kokan hanlığının Sır Boyındaki Kasım hanın çocukları olan Esengeli ile Sarcanlarla beraber olmaya çalışmıştı.

Seyten'le beraber sert yüzlü, kısa boylu, buğday renkli birisi geliyordu. Sarı ala kınlı eğri tabanlı kısa kılıç takınmıştı. Dış görünüşünden sanki cellada benziyordu. Bu Kubet oğlu Ocardı. Seyten'in en yakın dostuydu.Beraber bir çok sefere çıkmışlardı. Ama en son üç dört sene Kudaymende Konırkocanın yanında olup ülkesine yeni dönmüştü. Manırganan koyun, maniregen inek, at ve deve sesleriyle beraber konuşan insanların sesi sabah ki masum vadi alanını çok gürültülü yapıyordu. Yemyeşil bitkiler arasından çıkan tavşan göle doğru koştu. Yeni yuvasından çıkıp, sabah namazını kılmış molla gibi oturuyor ve etraftaki seslere kulak veriyordu.Sonra tavşan bitkiler arasında gözden kayboldu. Zamansız gelen insanların sesinden göl boyundaki kuşlar da şaşırıp gürültüyle oradan buraya koşmaya başladılar.

Göl boyunda biraz dinlenip develer su içti. Göl boyunda sanki müzik oynuyormuş gibiydi. Ocar tekrar Seyten'in yanına geldi. Seyten'in yanına geldikçe atını durdurdu ve dün bitiremediği sözünü devam etmeye başladı.

-Ata yurdunu bırakıp da niye Kokan hanlığına gitti bu Kasım töre?- diye sözünü uzaktan başladı. Kazak halkının atasözü var ' Başka ülkede sultan değil kendi ülkende ultan ol' diye.

Kasım han nerede olsa da sultandır- dedi Seyten Ocar'ın dedikleri hoşuna gitmediğini gözlerinden belli idi. Bu işin başını rus başçısı çıkardığı ustabından (kuraldan) sonra başladı değil mi?

“Evet.”

“İnsan ustap kelimesi duyunca bir korku hissediyor gerçekten...Ak çarın bizi kendine bağımlı kılması için çıkardığı bir kanunmuş.Bu fermana göre Orta yüz sekiz ökire ayrılıyor. Her ökir bir kabile(ru) yirmi-yirmi beş sülaleyi kendi içerisine almaktadır. Her bolusu on-on iki köy oluşturmakta. Her köy ise Arkalı bildiğin gibi yüz evden oluşur. Köylü halk kendisi seçmiş olan starşın (büyükleri),bolusu ise Çingiz hanın kendi akrabaları yönetiyor. Ökire ise her üç senede sultanları seçiyor....”

“Mmm ak çarın ökirlere Kazağın ağa sultanlarını yönetmesindeki amacı kendi başını kendi yesin demesi mi?”

Seyten sanki gülüyormuş gibi

“Acele etme. Ak çar Kazakların işini ikiye ayırmış. İlki köyler arasındaki dul anlaşılmazlığı, alış veriş gibi işler. Bunları köyün aksakalları, bileri kendileri hallederler. İkincisi de insanların ölümleri,ağır ceza işleyenleri,hükümete bağlanmak istemeyenleri cezalandırmak. Bunu köyleri yönlendiren ağa sultanlar hallediyordu. Ökirde çar tarafından gelen iki insan ve Kazaklardan iki sene için seçilmiş olan iki insandan oluşmaktaydı. Bunlar işe bakıp karar veriyor ve bunların kararlarını da mahkemeler bakıyordu orada ise bir tane bile Kazak yoktu. Böylece bizim hayatımız onların elindeydi...”

Arada biraz Sayten sessiz kaldı ve arkasından gelen göçebelerin sesi çıktı Seyten arkasına bir baktı ve sözüne devam etti.

Kazak Muhammed peygamberin yolundan giden Kazak değil, onu bağındırmak kolay sadece köye yöneticiler gönderilsin’ denilmiş.

Ocar kahkaha atıp gülüverdi.

Yine o ustapta kimse kimseyi zorlamıyor herkes kendi istediğine tapsın denilmiş.

Seyten atının yularından tutup durdurdu.

-Sen onu nerden biliyorsun?

Ocar cevap verdi...

-Millet diyor...

Bunu duydukça Seyten biraz sinirli konuşmaya başladı

-Kasım töre bizim gibi aptal değildi. Arka yerinde sekiz ökir ne için kurulduğunu bizden önce bilmişti. Toka, Altın, Altay, Uaktı alıp çarın eli yetmediği Bestanbalı diyen yerine gitti. Biz ise burda kaldık? Biz burda kalıp ne kazandık? On sene içinde Taldı gölünün boynunda Karkaralı ökirigi, Kızıljar kamalının yanında Kokşetau ökiri, Semey ökirliğinin yanında Ayagöz ökirliği, Ombı şehrinden biraz aşağıda Akmola ökirliği, Camış binasının yanından Bayanaulı ökirliği, Amankaragay'dan yukarıya Kusburun ökirliği, Ombı'nın güney tarafından ise Üçbulak ökirliği yapıldı. Tüm Arka yerinde demiryolu yaptılar, şimdi nereye kaçabilirsin? Kardeşinin çocukları içinde bir şey yapamazsın, koruyamazsın altındaki halk için bir şey demiyorum bile....

Seyten'in son sözünün aslında anlamı vardı.

Batı Sibir halkının arasında kadınların az olması ve oraya gönderilenlerin arasında da kadınların az olmasından dolayı Nikolayı çar 11 Şubat günü Kazak yılnamesinde Tavuk yılının şubat ayının on birinci günü Sibir general valisi ve Orınbor savaş bölgesi eyalet valiliği ve Sibir sınırındaki 'buratana' halklarının genç kızlarını ele geçirmelerini emretmiş ve bunu hangi yolla yapsalarda izin verilmiş. Gerekiyorsa 'vursun, aldatsın,acımasın'' denilmiş. Bu kararnameye göre Seyten'in kardeşi yedi yaşındaki Taycan'ı da hapse atmışlar. Taycan bunun için çara karşı isyana çıkmış ve ona beş sene önce Ombu Ordens-Gauze mahkemesi ona ölüm cezasını vermiş. Onun üç oğullarını da Sibirge turinski'e sürgüne gönderilmiş. Tanımadığı insanların üç ağabeyini götürürken arkasından ağlayan yedi yaşındaki Altınşaştı'da kapıcı başkan subayı tarafından Ombı'daki bir tüccara satılmış. Genç kızın çok güzel olduğunu görmüş olan Sibir korpusunun başkanı general Federson tüccardan kızı tekrar satın almış. Bu arada Seyten kızın izini kaybetmiş ve üç sene sonra onun babasını öldürmüş olan insanların evinde hizmetçi olduğunu öğrenmiş. Altınşaş'ı arayıp Ombı şehrine gelmiş ama generalin kapıcılarının çok güçlü olmasından dolayı kız görememiş. Hatta kızı bir gece General Federson'un evinden kaçırmayı düşünmüş ama bunu Federson öğrenmiş ve kendisi de zorla evine geri dönmüş. Seyten'in az önce konuştukları da bu çocuk hakkındaydı. Bu olay Seyten'in kalbinde büyük bir yara bırakmıştı. Seyten'i bunun gibi konuşmalar çok sinir ediyor, bu konularda konuşmayı sevmiyor adeta çıldırıyordu ama bu sefer Seyten kendini tutabildi. Yakın arkadaşı olsa da bu konuşmadan sonra Seyten Ocar'dan şüphe etmeye başladı ve ona karşı sır tutmayı tercih etti. "İnsan bir sandık gibidir. İçinde altın

mı var, kova mı var bilemezsin bunun için sandığın anahtarını bulman lazım.” Denilen sözde sanki böyle durumlar için söylenmiş

“Rusların yeni çıkardığı fermanda kimin yüz sığırı varsa memleket hazinesine yüzden birini vermeli denilmiş. Ama bu kanunu kim doğru kullanıyor? Ağa sultanları malı ölürse zekat ver. Pristavların evi yanarsa yardım et...”

Ak çarın vergi hakkındaki kanuna yenilikler ekledi demiyorlar mıydı?-dedi Ocar biraz üzülmüş gibi...

Evet, yeni kanun eklediği doğru ama bunun bizim Kazak halkına ne faydası var ki? Tavşan yılının mayıs ayında vergiden azad ettikten sonra yeni kanun çıktı...Bu kanunda hükümetin adamlarına yani ağa sultanlara,boluslara avantajlar verildi...Onlar sığırları için vergi vermeyecekler sadece bir kısmı için vergi ödeyeceklerdi

Bu kanun sadece kendileri için Sameke, Bokey Vali'nin akrabaları için iyi oldu. Çar için yaptığı hizmetleri için ağa sultanlar, biler bin at, bin beşyüz sığır ve bin beşyüz altın vermeyecek oldular ömürlerinin sonuna kadar.

Yok, ben çarın bu yargısı hakkında bahsetmiyordum...

Sen hangisi hakkında konuşuyordun?

Vergi ödenecek olan malı üç senede bir kere sayıyorlar değil mi? Hani diyorlardı ya bu arada elinde kalan mal içinde ödenecek diye...

Söylediğin doğru ama bunun bizim Kazak halkı için faydası yok ki, on tane sığır için de yüz tane sığır için de bir tanesini vereceksin? Sen herhalde bir şey demek istiyorsun ama söyleyemiyorsun öyleyse anlat bana bakalım rus çarı bizim Kazak halkı için ne yaptı?

Ben sadece bizim halkın çektiği zorluklarını düşünüyorum- dedi Ocar. –Şu an başka ne düşünebiliyorum ki!?

Seyten Ocar'a bir baktı ve Ocar'dan boşuna şüphelendiğini düşündü “Ben bundan boşuna şüpheleniyorum. Sonuçta Kazak oğlanı. Kanına çekiyor tabii kanına çekecek. Babası Kubet Karcas'ın en sevdiği oğluydu”

-Ama insan isterse her şeyi yapabilir - diyerek tekrar konuşmaya başladı Ocar.

-Çarın da dediklerini yapıp onun gönlüne yol bulabilmemizde lazım aslında. Bundan iki sene önce ilkbaharda Karaötgel'in ağa sultanı olmuş Kudaymendi'nin Karakulca'sı Kazak oğlanlarını subaylığa alınacak diyen korkunç Petrbor'a kadar arz edip gittiğinde çarın kendisi Kazak oğlanları hiç bir zaman subaylığa alınmayacak diye buzağın derisine mührünü basıp verdi değil mi?

-Bu sözyle bu yine ne demek istiyor diye Seyten yine şüphe etti...

Seyten yavaşça konuşmaya başladı.

-Buzağın derisine değil, derisinden yapılmış olan kağıda denilmişti. Biraz kalındı ben kendim görmüştüm- dedi Seyten. Bu kağıt işinden sonra ağa sultan Konurkulca'nın mertebesi biraz yükseldi. Bunun etkisiyle bugüne kadar Argını elinde tutuyor. Seyten arada biraz sustu ve tekrar konuşmaya başladı. Yirmi bin atı olan Kudaymendi'nin oğlu bu kağıdı almak için bir çaresini bulmuştu. Ama çar bu kadar adil olsa niye Kasım hanın arzını dinlemedi?

Ne arz etmişti?

-Bundan on sene evvel Kasım han Kazak halkını yerine kamal salmalarını arz edip kağıda yazıp vermişti. Sonunda ne oldu? Cevap vermedi. Nama durdurmadan üstü üstüne askerler gönderdi. Akmola, Ayagöz, Bayanaulı'nın tam ortasından kale kurmaya başladı. Bu hareketiyle tüm Arkanı kendi eline geçirmek istedi. Bunu Kasım han çok iyi biliyordu o yüzden Kokan halığına geçti. Burda Kasım han Sır boyundaki tüm Kazak halkını Abılayhan'ın bayrağının altına toplayıp dini bir olan Kokan halığıyla beraber güçlü olmak istedi.

Ama Kasım törenin bunu düşünmesine rağmen sonra ne oldu? – diyerek Ocar güldü. Esengeldi ile Sanvar'ın Taşkent'ten sağ salim dönmeleri bile güman oldu.

1824 yılında yani Kazak yılnamesine göre maymun yılında Kökşetav fermanı çıktı. Bu demek ki çar Abılay hanın ata topraklarını kendi yerine almayı ve buraya vekil atamak istediğini gösteriyordu. Bu yıldan itibaren Kasım törenin oğlu Sarcan sultan çarın subaylarıyla beraber Sömeke, Baki, Uli ve Kökşetav'ın ağa sultanı Kara Toga'nın Zilkara'sına karşı savaş açtı. Savaş süresinde bir kere zefer kazansa bir keresinde de yenildiler. Sonuçta Kasım hanın tarafa geçti yani 1834 yılında en güçlü olan Taşkent küşbeği Taciklerin Kalpı ruından çıkmış olan Mamet alimle birlikte Kazak topraklarını Ruslardan tekrar almak amacıyla altı bin askerle Ulutau yanına geldiler. Bu yerde onlar kale kurarlar ve onun adını Korgan koyarlar. Yakın etraftaki herkese hep beraber olmalarını söyler ağa sulat, köyün büyüklerine duyuru yaparlar. At ve insanlarını gönderirler. Böylece az azdan asker gönderen Argın halkını kendilerine almak isterler. Bundan haberdar olan Sibir gubernatorluğu Branovskiy başçılık eden altı tane topu olan bin asker gönderir. Çok geçmeden Branovskiy Ulutau'a yaklaşır. Bundan çok korkan Taşkent küşbeği Mamet Alim Kazak yerini kolay kolay eline geçiremeyeceğini düşününce askerinin az kısmını kaleye bırakıp çoğu Betpakdala'ya doğru kaçar. Çok geçmeden kalede kalmış olan askerler Baranovski'e teslim olurlar. Arkadaşının bu

yaptıklarından sonra Kasım töre çocuklarını alıp Sır boyundaki Kazaklarla beraber Kokan hanlığından ayrılmak ister. Hiç birşey bilmemiş gibi Taşkent kübeği tekrar beraber olalım akıllaşacak işler var çocuklarını gönder der. Buna inanan Kasım töre çocuklarını gönderir. Bunun tuzak olduğunu bilmiyor tabii. Toplam yirmi insan ve büyükleri olarakta Esengeli ile Sarcan'ı, Agabay batır, Sarcan'ın yirmi yaşındaki oğlu Ercan'ı da beraber gönderir. Bunların Taşkent'e gittiklerini Arkadakilerde duyar. Ocarın dediği de bu idi. Seyten bu olayı önce duymuş olsa da Ocar'ın söylemesi hiç hoşuna gitmedi. Ocar'a endişeyle baktı. Sonra üç gün önce onun üzerindeki rengarenk yılanı aldığı gün aklına geldi.

Aydın göl, yeşillik, çam ağaçlarıyla dolu olan Bayan köyünden Karamendi dağına yaklaşıyordu. Balkaş'ın yanındaki Mın aralın batı tarafına geçmek istiyordu. Bundan üç gün önce Karamendi dağının eteğine gelmişti. Uzun zamandır yolculukta olan Seyten at üstünde o yorulmuş göçebeleri yerleştirdikten sonra kendisi de dinlenmek için tüm etrafını görebilecek dağın yukarisına çıktı ve uyuya Kaltı. Bir sesi duymuş gibi olan Seyten heyecanla kalktı. Baktı ki millet uyuyor, her taraf sakin. Böyle kalkmasına ne sebep oldu öyleyse? Seyten yine uyumaya çalıştı. Sağ elini göğsüne koyup yine öyle yaptı sonra aç karnına soğuk bir şey değdiğini hissetti. Seyten bunun yılan olduğunu hemen anladı. Hareket etmemesi gerekiyordu. Ne kadar soğuktu bu yılan? Kaç kere ölüme karşı çıkmasına rağmen Seyten nefesini çok yavaş alıyordu. Yılan ise yavaşça Seyten'in göğsüne doğru hareket ediyordu ve yumruklarının arasını başını soktu. Başı yayın, bilekten büyük olan yılan tam dağ yılanıydı. Eğer bir parmağını bile kıpırdatsa yılan kesin Seyten'i sokacaktı. Çocukluğundan böyle yılanları çok kere görmüş çoğunu da tabanıyla basıp öldürmüş Seyten yılanlardan hiç korkmuyordu. Yılanın başından tuttu yılan Seytenin bileklerine yapıştı. Yılan güçlü olmasına rağmen Seyten'in ellerinden kaçamadı. Bir iki kere yumruklarıyla kısıtı ve yere attı.

'Ocar da bunun gibi yılan değil mi?' diye düşündü.

Ocar ne kadar pasif olmasın Seyten'den korkar, yenilir.

Ocar Seyten'in sinirli yüzünü görünce az önce söylediklerini düzeltmeye çalıştı.

Kokan küşpeğine inanmak çok zor. Derini düşünmüyorlar gönlü istediği tarafa kolayca dönüp gidiyor. Erkek gibi mert olmasa bunu nasıl anlarız?

' Yok, Ocar eskisi gibi. Onunla beraber bir gemiye oturabiliriz',- Diye Seyten yan etrafına bakmaya başladı. Akşam oluyordu Güneş son ışıklarını alana saçıyordu. Birazdan sonra göçebeler yaylaya girdi. Burası Karcas ruının en güzel yaylası idi.

Bundan sonra Balkaş bölgesi, Sır, Sarısu boyı başlayacaktı. Göçebedeki insanlar arkalarında kalan Arka dağına bakıyordu. Biraz sonra güneşte batacak böylece ana toprağımıza kendi ışığını veren güneşte kaybolacak. Bizi bundan sonra ne bekliyor? Mutluluk mu? Hasret mi?

Aynı bu zaman güneşin en son ışığıyla beraber bir ses işitildi. Bu kızın sesiydi. İldiğa tarafa yönelen göçebe arkasından küçük on dört, on beş yaşındaki bir esmer kız ‘ Yelim-ay’ şarkısını söylemeye başladı. Tabiyattan zorluk çekmiş geyik yavrusu gibi ağlayarak şarkısını söylüyordu kızcağız.

Göçebe insanlarda susuyordu, kimse kıza bir şey demiyordu. Millet Seyten de bir şey demedikçe sessizce dinliyordu.

Geliyoruz bırakıp ata yurdun dağ daşın

Dururamıyoruz biz gözün yaşın,

Biz ne yapmıştık, Tanrım, saldırıyor

Herhangisi halkımın altın başın.

Gönüldeki yara gitmez ne yapsakta

Ata toprakları bıraktık biz uzakta.

Kendi yurdumıza sığmadık

Üvey yurdaı mı biz sığacağız, ya halkım.

Beşikteyken gördük biz bu hasreti,

Lale gibi yağmursuzlıktan soldık

Nereye gitsekte önünde Korkut ata,

Mutsuz bir halk olarak niye doğduk.

Kızın söylediği bu şarkı Seyten’inin yüreğine kan ağlayacağına kadar etki etti. Az da olsa Seyten geri ata topraklarına dönmek istedi. Sonuna kadar dayanamayan Seyten ‘kes sesini’ diye elini kaldırdı kızın sesi bıçakla kesmiş gibi oldu.

Sonra göçebeler biraz kendilerini topladı gölden geçiyorlardı, ondan sonra büyük bir vadi ondan sonra da üvey ülke...

Seyten atının başını durdurdu. Uzaktaki kamış arasında sanki bir şey görmüş gibi ama ne olduğunu bilemedi. Hayvan olsaydı insan boynı kadar olan kamıştan görünmezdi ama burada kim olabilir? Buralarda adam yaşamaz yoksa düşmanlardan birisi takip mi ediyordu?

Seyten hemen şüphelenmeye başladı. Ama Ocar Seyteni bu şüpheden hemen kurtardı.

-Seyteke- dedi atını durdurup Ocar. Bu Mın aral etrafı çok tehlikeli. Buralarda kaplan da domuz da var diye duymuşum önceleri. Göçbeleri biraz toparlayalım. Az önceki kurdu fark ettiniz mi?

Ben onu insana benzettim.

Buraya adam nerden gelsin? O gördüğüm kesin kurt. Büyük ihtimalle tavşan avlıyordur.

Belki kurttur, sen gençsin senin gözlerin daha iyi görür.

Göçbeler herşeye dikkatli olup birbirlerine yakın yürümeye ve hayvanları ortada yürütmeye askerler ise göçbelerin yan çevresinden koruyarak gitmete başladılar.

Giderken gece yarısı Basköle vardılar.

Burada biraz dinlensek iyi olurdu, Seyteke - dedi Ocar. Kadınlar, çocuklar askerlerinde bazıları çok yoruldu.

Yine biraz yürüse nasıl olur....Buralarını hiç tanımıyoruz burda gece yarısı dinlenmemiz nasıl olacak. Burayı en iyi bilen Samen yolu o gösteriyor.

Ocara göz attı ve Seytene bakıp konuşmaya başladı.

-Böyle acilen gitmemize halk dayanamıyor. Burada atları dinlendirmemiz de iyi olur çünkü bundan sonraki gidecek olan yolumuzda çayır az olacak.

-Sizin dediğiniz olsun...diye Seyten kendisi ilk attan indi. Halk sabaha kadar biraz dinlensin biz ise nöbetçilik yaparız .

-Tamam.

İnsanlar bunu duydukça yerleşmeye başladılar. Etrafına toplanan yoldaşlarına her kişi nöbetçilik yapacak ilk olarakda kendim. Benimle kim kalacak?

-Ben.

-Ben.

-Ben.

Diyen üç delikanlı yurt arasından ortaya çıktı.

-Sizden sonra nöbetçilik ben yapacam,-dedi Ocar.

-Dinlenebilirsin. Ben sabaha kadar dayanabilirim!

-Sizin her zaman dinç olmanız lazım. Bizim gibi gençlere ise gecede nöbetçilik yapmakiyidir.

Seyten cevap vermedi. Halka:

-Siz uyuyup dinlenn,- diye nöbetçi delikanlılar ile beraber gittiler.

Birazdan sonra uzak yolculuktan yorulan millet uyudu. Taş gibi sert olan delikanlılar sokparların başına, soyılların bellerine bağlayıp uyuyan halkın her etrafına birisi geçti. Az sonra yan etraftan horlama sesleri işitmeye başladı.

Alan şaşırıtıcı derecede sessiz sadece ara sıra rüzgarın sesi, kamış başaklarının sesi işitilir ve bir anda biter. Anında acıkmış olan tilkinin tırnakları altında kalan baykuş, çocuk ağlaması gibi şır ediyordu. Uyuyan millet toynaklarını bile kıpılatmıyorsa. Her yerde uyku bilmez inek boynuzu gibi dört delikanlı nöbetçilik yapıyordu. Bunlarda biraz dinlenseerde olurdu. Ana yurdundan ayrılan biçare millete jetisu ile Arka'nın birleşen kimsesiz vadisinde kim onları rahatsız edecekti ki? Kim takip edecek? Ama gece yarısının bu sessizliği sanki bir şey saklıyor gibi ne olsa da dikkatli olmak lazım.

Ay ışığı da azlıyor, gökte yıldızlar kaybolup sabah yaklaşıyordu. Ocar yanına Samet ile yola çıkmadan önce onlara gelen komşu köyün iki delikanlısı ile Seyten'in yanına geldi.

-Seyteke, sabah oluyor sizler biraz dinlenin, kuş uykusu yapın,- dedi

'Az olsa da dinlensek iyi olur, her şeyde yolunda gibi, diye düşündü Seyten. Seyten:

Tamam, uyumasam kemerimi çıkarıp biraz dinleneyim. Delikanlılar da öyle yapsın,- dedi. Ama giderken yine biraz durdu yan etrafa baktı. Ne olsada dikkatli olun, kamış arasında ne var ne yok belki kurt, domuz vardır bilemedik. Orası biraz korkunç-dedi.

Kendisi başkalarından biraz uzakta iki elini başına koyup dinlendi.

Nöbetçi delikanlılar birinden sonra biri insanlar etrafından gelip gidip duruyordu.

Bundan Seyten biraz rahatlamış gibi oldu. 'Bunlar gibi sen dur, ben bakarım' diyen delikanlıları var ola halk horlanır mı? Allaha bin şükür milletimizin arasında bunların çok olmasına.

Altı günden beri "arkasından getiren halkını düşün, birinin baskısı altında kaldırmayım" diyen heyecandan mı yoksa uzun süre yolculuk yorgunluğu mu aldı Seyten gökteki aya bakıp uyuya kaldı.

Tam bu vakit göçün ön tarafındaki kalın kamışlı olan yerden geçerken kamış arasından -Ocar biz hazırız - diyen ses geldi. Bunu duyan Ocarla Samet orada durdu. Arkasına bakmadan konuşmaya başladı.

Akşam aldı Seyten birinizi görmesine az kaldı bundan dolayı az önce yattı. Biz şimdi Seyteni bağlayacağız 'başlayın' diyen sözü duyunca hemen hareket edin- diye yavaş konuştu.

Uyuyan millet etrafından biraz dolaşp Buyirden gelen Samete dedi:

-Şimdi Seyteni alırsız - dedi

-Uyumuyorsa - Samenin sesi korkunçtan titriyordu.

Bu zamana kadar uyumuştur. Uyumasa da almamız gerek. Cakıp sen Sakıp'a git beraber yavaş sessizce gelin.

-Tamam.

-Seyten uyuduğunda bile çok dikkatliydi üstünden kuş uça da biliyordu. Birdenbire üstüne gelen büyük ağır ve demir gibi sert olan parmaklardan kıpırdıyamadı. Sesini bile çıkaramadı.İki elini hemen arkasına geçirip bağladılar, ağzını da bir kumaşla kapattılar. Gözleri de hiç bir şeyi görmiyordu. Seyten iç içinden 'keşke, keşke' diye arzu etmeye başladı.

Bu bize bir şey yapmaz - tanıdığı sesle biri yavaş konuştu. Samen sen burada kal. Siz ise askerlere gidin. Atlarının iplerini kesin.

Seyten elini bağlayan ipten kurtulmak istedi. ' Bu kimin sesi ya Tanrım? Bu Ocar! Biçare kalbim boşına şüphelenmemiş. Tüh, tüh! Az vakit geçtikten sonra sadece kendisi tek başına kaldığını hissetti ama Ocar: - Samet sen burada kal' dememişmiydi? Bu Samende bize düşman mıydı? Ya gözüm aksın ben neyi gördüm. Seyten avucu elindeymiş gibi durmadan elini çıkarmanın çarelerini arıyordu.

Ama düşmanlar niyetine ulaştılar. Askerlerin yarısının atlarının ipleri kesilmişti. Kendi rüyasından korkup uyanan genç askerlerin birisi düşmanları fark etti.

Düşman ! Düşman geldi! Kalk! Kalkın hepiniz! Seyten ağabey!

Diye etrafa bağırdı. Saldırıya alışkan millet hemen kalktılar Sabah yaklaşıyordu kalın kamış arasından düşmanın kırk otuz askeride ortaya yaklaşıyor. Şank şunk diye tabanca sesi duyuldu. İtlerin sesi, ağlayan çocuk.....'Allahım kendin yardımcı ol, sakla' diye herkes yan etrafa bağıyor, az önce olan sessizlikten hiç bir şey kalmadı. Anında:

İleri gelin delikanlılar! Diye bağırdı. Seytenin kapı kadar büyük siyah kara olan atını binen Ocar başkalarından biraz ileri çıkıp. Başında örtü, gömleğini dirseğine kadar çıkarmış. Elinde kılıç, kurt gibi iki gözü yanıyordu.

Öldürseler şehidiz, öldürsek gaziyiz - diye yine yüksek sesle- beni takip edin,- dedi.

Ocar! Başla Ocar!,- diye seslendi arkasındaki atıya binen bazı delikanlılar.

Ocarın yan etrafına toparlanan insanlar ''Ya allah!, Hayalet!, Karcas! Diye bir birine bakıp ellerinde silahlarıyla karşı tarafa hücum etmeye başladı. Önlerinde Ocar. Ama o karşı tarafa yeter yetmez attan yıkıldı.

Silahın sesine alışkın olmayan delikanlılar ve başçılarından ayrılınca şaşırıp düşmanın yaklaşınca her yere dağıldılar. Bazıları ata binip arkaya tekrar kaçtı. Elllerinde kılıç olan karşı tarafın iki çocuğu yere düşen Ocarın yanına geldi, Ocar:

-İnin attan hayvan oğlu,- dedi. Bağlayın hemen benim elimi. Beni hemen Seytenin yanına götürün. Şehire yaklaştığımızda beni çıkaracaksınız buradan gidinceye kadar Seytenin olmam lazım.

Ocarın ellerini bağlayıp halkın tam ortasından uzaktaki Seytenin yanına götürürken birinin:

Arzuda mı kaldınız iki kaplan,- bunu duyan Ocar inatçı halkın yüzüne bakmamaya çalışarak yere baktı.

Soygundan sonra halk yüzü kaskatıydı. Şimdi geri döneceklerdi.

Tabancalı, elinde çoktan beri kullanan kılıcıyla askerinin başında Lebedov geliyordu. Kurttan kaçmış koyun gibi dağılan halkı bir ortaya topladı. Yanındaki Konırkulca ağa sultanın en küçük oğlu Şingısa bakıp güldü.

-Nereye kaçıp kurtulacak? Sorsana bu kişiden - göçebedeki aksakalların birini gösterip,- çarın yarlıklarından kaçmak ölümden kaçmakla beraber.

Biz suçlu değili ,- diye cevap verdi aksakal ve aşağıyı baktı. Toplumdan kimse ayrılmaz göl nereye giderse damlası da oraya.

Tercümanlar sinirlendi ama belli etmeden:

Altay, Altın, Uak, Toka gitti diye sizlerde mi göç etmek istediniz. Sarcan sultan olalı millet attan inmedi. Birçok köyü yok etti. Bunu bitirmenin zamanı gelmedi mi salaklar.

Yaşlı insan ağır nefes aldı.

-Az önce söylediğin gibi Altın, Altay, Toka, Uak gitti. Herkes onlar gibi düşünmemesine emin olamazsınız.

-Öyleyse ağa sultanlar ak patşaya ne suç takıyor.

-Yavrum, halk bugüne kadar sakın yaşıyordu, mutluydu-dedi aksakal ağır nefes alarak. İyi konuşsa yılan ininden sert sert konuşsa müslüman dininden çıkar denilmiş. Biz bir yaylada kimseye zazar vermeden kendi yolumuzda yürüyen insanlarız. Bu köy etrafında işitilen tabanca sesleri sadece atları ürkütmüyor.

-Tabanca kullanmamıza neden olan siz değil misiniz?

-Bununla bize ne demek istiyorsun? Koyun gibi ölmemizi mi istiyorsun?

-Koyun olmaktan başka elinden ne geliyor? O yüzden yazın yaylada kışın dağda gezsene!

Rahat bırakıyorsunuz sanki insanı?- diye aksakal sinirlenerek tercümana baktı. Kurtlar yanından yer kazınca koyun ne düşünecek? Kibarların yerine silahını getirip kalelerin kurdu o da kurtların işi değil mi?

Eğer siz sesinizi çıkarmazsanız onların da silahlarını sesi çıkmaz.

Eğer bir şey desek? Ölümünün önünde keçe bile bağırıp ses çıkarır. Sen bize o keçinin yerine bile koymuyorsun, yok yavrum, gelip yerimize ekin ekse veya gölümüzde balık tutanlara bir şey demiyoruz ama kapıdan kılıcını gösterip evin törü benimki diyenlere.....

Onlara ne yapabilirsiniz? Elinizden bir şey geldi mi bugün de? Hepiniz kırılacaksınız.

Ölsek de adil, namusluyuz. Aksakal kartal gibi tercümana baktı ve yavrum ben seni Abilhayır veya Valiha'nın torunlarına benzettim yanılıyor uyum? Baş kesse de dil kesmek yok demiş, bir şey sora bilir miyim?

Neymiş?

Abilhayır hana da, Vali hana da çarımız hanlıkla beraber kılıç ve kaftan hediye etti. Kaftanı giysin diye vermişti iyi ama kılıcı niye verdi? Kılıçla kimin başını kessin dedi? Çarın dediklerini yapmayanların.

Doğrusunu söyledin sevindim buna. Ama biz çoğuz. Ne olsak ta kanımız aynı kazağız. Abilhayır ile Valinin torunları bizim hepimizin başımızı nasıl korkmadan kırar.

Tercümanın yüz rengi anında değişti. Dedelerini bir ağız sözle cellat diyen bu yaşlı insanı ata bağlayıp öldürecek sanki. Az önce kaptan Lebedov'a yaşlı insanın dediklerini tercüme etmeyen şimdi dayanamadım ince dudakları titredi.

Kaptan mırza - dedi sinirlenerek ve rusça- bu deli kara bıyıklı insan çara karşı çıkıyor, dedi.

-Hayvan oğlu dedi sinirlenerek. Kırmızı bıyıklarını kıpırdatarak konuştu. Göstereceğim ben buna çara karşı çıkmanın nasıl olacağını. O atını oynatarak anıt gibi hareketsiz dik duran Abzal aksakalın başından taş gibi sert kamçısıyla başından bir kaç kere vurdu. – Çara karşı çıkan sabazsın sen!

Kamçının havadan 'ıs ıs' diyen sesi çıkıyor. Yaşlı insanın başından kan akıyor ama sesi bile çıkmıyor dimdik duruyordu.

Bunu gören halk korkunç hissetti. Şimdi savaşta yaşayanlarından daha zor olacak gibi. Ama kılıçları hazır duran askerleri görünce hemen savaşmak ister.

-Öldürdünüz biçareyi- diye bir kadın acı sesle bağırdı.

Bozkırda yine sakinlik. Halkın yüreğini deniz dalgaları gibi bozkırlık dalgalana dalgalana dinlemiş gibi korkudan bozulacak sanki.

Bu kedi bıyıklının vurduğuna pişman değilim,- dedi Abzal yüzündeki kanı yıkamadan - sarı ala sultanın torunu, kanımız aynı olan kazağımın araya girmemesine üzuldüm.

Böylece yaşlı insan en son gücünü toparlayıp geldiği yere yavaş yavaş yürüyerek geri döndü.

Halk yine onun arkasından takip etti.

‘ Halkın gözünün önünde boşuna mı vurdu bu kaptan’ dedi Ocar kendi kendine. Çok tepinsen- yer silkinecek, ihateni gören halkı yola salmak zor olacak. Bugün Seyten’i yarın yine bir başkasını bulacaklar. Halkın beraber olup çara karşı çıkmalarına ata kültürünün etkisi olmuyor mu. Her ru’ın kendi büyüğü her bolusun da kendi büyüğü var. Birinin dediğini başkası yapmaz. Eğer hepisini bir araya toparlayacak birisi bulursa ne olacak? Kazak halkını at gibi bağlamak kimin elinden gelirse sadece onun dediklerini yapar. Eğer böyle bir insan bulunacak olursa bu halk onu takip etmeye her daim hazırdır...’

Aynı iple elleri bağlanan Seyten’le Ocarın yanından geçen halkın hepsi ‘ iki arıs, güle güle’ diye konuşup geçiyorlardı. Ocar yine düşündü. İçindeki sevincini gösterecekti azda olsa;

‘Benim böyle yaklanmam çok iyi oldu. Bir kaç gün sonra gördüklerimi unuturum da ama bu halk benim ihanet ettiğimi ya öğrenirse...’

Tahminen on kişi kalan göçebeler Bayanoğlu tarafına doğru yol aldı diğerleri ise elleri bağlı olarak Seyten’le Ocar’ı alıp Ombı’ya gittiler. Bunlar üç gün sonra Bayanoğlu okruğundaki Sibir’in sınırındaki Törtkül bolusını yerine anca varabildi. Geceyi bir köyde geçirmeye karar verdiler. Bu buranın büyüğü Bektas oğlu Taymas’ın köyü idi . Taymas uzun boylı, bıyıklı sarı ak kişi idi.Karcas ruma yeğeniydi. Tutkındaki Seyten’le Ocar’ı gören köydekiler abır sabır oldu. Renkleri soğuk, çarpak kılıçlı, tabancalı askerler atlarını oynatarak halkı yine şaşırttı.Halk askerlerden korksa bile Seyten’e gelip hal ehval soruyordu.

Uzun zamandır uyumadığından Seyten’in büyük kahverengi gözleri hasret dolu gibiydi. İki eli arkasına iyice bağlanmış, üzerindeki bembeyaz elbisesinin her yerinde kırmızı kan vardı. Tutsak aldıklarından sonra ona vurmuş olabilirdi, göğüsünde kırmızı et kana karışmıştı.

Dün halkının yanını alıp çara karşı çıkan insanın bugünkü bu durumunu gören Taymas’ın içi yandı. Onun bu duruma düşecek kadar ne yaptığını öğrenmek istedi ‘yaptığı halkı için

iyi olmasını istemesi miydi? Çarın dediklerine bağlanmamak istememesi miydi? Eğer sadece bunun için bu durumdaysa sadece Seyten mi? Hayvan olsun, kuş olsun kendi yuvasını korur. İnsanın niye öyle yapmaması gerekiyordu?

Kendi mekanını, kendi yerini niye korumaması gerek? Bu adil, doğru hareketin için mi sen suçlusun? Yok sen suçlu değilsin. Taymas Seyten'le yanına gidip konuşmak çok istedi ama yapamadı. Seyteni etrafında koruyanlar vardı. Bir saniyeye bırakmıyordu. Lebedov'la Şıngıs iki köy etrafına da Seyten'le Ocar'ın yanına da bekçi koydı. Diğer askerlerini de uzağa göndermeden yakındaki komşularını da kaldırdı.

Gece sıcaktı. Lebedov Taymas'a kendi evinin bir köşesinde uyumasına izin verdi. Gece simsiyah karanlıktı. Sanki üzerinde deve yününden yapılan yorgan var gibi çok sıcaktı. Değişik bir günden sonra millet ölü gibi uyuyordu sadece ara sıra atların sesi ve bekçilik yapanların sesi çıkıyordu. Tutkuna düşen Seyten'le Ocar'ı düşünce gece uyuyamayan Taymas bunların haline çok acıyordu.

Bu arada kulağına hasrete dolu bir ses işitildi. Taymas dinleyip bunun 'Elim-ay'şarkısı olduğunu ve bunu Seyten'in söylediğini öğrendi. Taymas durup Seyten'in söylediği şarkıyı dinlemeye başladı.

Güle güle, geniş bozkırlık, büyümiş yerim.

Dönmiş kaz gibi kalın halkım, taşınmış yerim

Esil Kazak büyüyip halk olamadan,

İt ile kuşa yemiş olup silindiğim yer.

-dedi yavaş sesle Seyten.

-Seyten yine şarkıyı devam etmek istemişti ama sinirlenen Ocar onu durdurdu.

-Seyteke, içinize sığmıyor mı şarkınız?

Seyten tutsak alındığında gözü görmese bile sesini duyup onu tutsak alanların birinin Ocar diye düşünüyordu ama onun da elleri bağlı olduğunu öğrenince yine kafası karıştı.

'Yaaa bunun sesine yine kimin sesine benzetmem mümkün olabilir mi acaba?' diye yine düşündü. Ama yine de onunla konuşmak istedi. Sözüne uzaktan başladı.

-Ocar, söylenmeyen öfke İskenderin boynuzuyla beraberdir.

-Uzun uzun sohbet edecek zaman olacak inşaallah.

-Benim zamanım tükendiğini bilerek böyle mi diyorsun bana,- diye Seyten bir yandan sinirli bir yandan gülerek sözüne devam etti. Serçe gibi küçük olsa da çok büyüklere uçacak halkım vardı, kartallara yem olmasın diye yalnız kardeşim Taycan çara karşı çıktığında sen bizim tarafa gelmiştin.

Ocar Seyten'e bir şey demedi. Kardeşi Taucan'ın da tutkuna alınmasına Ocar'ın katkısı olduğunu bilmiyordu. Onun için 'Eğer suçu yoksa kırmayayım' diye düşündü.

-O zaman senin halkın için ne kadar fedakarlık yapabileceğini görmüştüm. Kumbeldeki köyden başlayarak bir çok köyü o zalimin kılıcınan kurtardınız. Hatırlıyor musun Düşman askeri sizleri Karcal'a kadar kovmuştu. Sarcan'la beraber siz onun tölengitlerin diğer tarafına geçirip geliyordunuz. Sen yüz askerle yaşlı kılıcın iki gün yolunu kapatmıştın.

Seyten çok eski günleri hatırlamış gibi yine bir ağır nefes aldı. Yürecek yerin mavi muza değişti tüm kadınlar Bayan dağının etrafına keçelerini döşemişti. O sene iki yüz aileyi kurtarmıştınız. Malesef o sene kış çok soğuk oldu ve salgın olduğundan dolayı da onların çoğunu kaybettik.

Ocar hala susuyordu. Seyten'in sesinden çok yorgun olduğu belli oluyordu.

O sene işte Taycan tutsak alınıp ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Seni de askerler tutsak alacaktı ki eğer ben köyün elliye yakın gencini toplayıp seni kurtarmaya gitmeseydim. Ancak bu sayede seni kurtarabildik. Benim gibi yaşlı aslan halkına yine ne kadar hizmet edebilecek ama sen varsın diye gönlüm rahatlıyordu. Bizden sonra halkın güvенеbilecek biri var olduğundan sevinmiştim. O yüzden seni o sene gözümün bebeği gibi korudum. Seyten arada biraz durdu ama Ocar bir ses çıkarmayınca yine sözüne devam etti.

Sen gençtin ama asıl taştan akıl baştan demişler. Çoğunun bilmediğini sen biliyordun. Tüm Karcas'takiler elli günde anlatıp bitiremeyeceğini sen bir gecede anlatabiliyordun. Önceleri sen güzel konuşuyor her şeyi güzel anlatıyordun. Şimdi ise ağzını bağlamış buzağ gini ses çıkarmıyorsun. Ölürsen canım şeyt öldürürseler kazıyım. Boynumda temiz kazağın bir damla kanı yok. Kedi elinden ölsem de pişman değilim, namusum yerinde, ya sen?

Ocar biraz tembellenerek cevap verdi.

-Ben de.....

Seyten yine. –Evet o sefer ben kaçabildim , ama ne kazandım? Yalnız kardeşimden ayrıldım. Bütün kazandığım bu. Bugün yine arkamdaki halkın gözü yolda kalmadı mı?

Ocar'ın hızlı bir hareketle yerinden kalkıp tekrar yerine oturduğunu Taycan fark etti.

Görmez deveni de görmez,- diyen onun sesini duydu. –Herkesi kendine benzetme. Sadece sen çara karşı çıkıyorsun. Onı kucak açıp bekleyenler de var. Onlar için hayat güzel.

Sen ne diyorsun?

Duymuyor musun?,- diye Ocar güliverdi. Haline bak, elinden ne geliyor? Ne yapabiliyorsun?

Taycas dinliyorum' Ya Allah, bu Ocar ne diyor? Kalp vuruşu başka mı? Nasıl?

Seyten birazdan sonra:

Kalbim bir kötülüğü hissetmişti. Yanlışmamışım.

Ara biraz sessizleşti. Taycan ikisini konuşup bitti diye düşünüp yine yerine yatmıştı.

Ocar sinirlenerek yüksek sesle konuşmaya başladı.

-Bugün yer koruyacak zaman değil can koruyacak zaman. Yine de bugün geyik gibi ru olarak ayrı ayrı bayrağın dikip yaşayacak Kazak kalmadı. Niye bunu anlamıyorsunuz?

Halk olmayı çarın cellatlarından mı öğreneceksin -diye Seyten sinirlendi.

-Öğrenirsem ne olacak ki? Öğrenirim. Öğrenmek istemeyenleri de zorla öğretecekler.

-Öğren, öğren,- dedi Seyten bıyık üstünden gülererek. Senin gibi yardımcıları varken öğretmekte zorlanmazlar. Ocar bunun olmaz - dedi. Senin at gibi benim kartal gibi ikimize de çok aziz halkımız var. Serçe (karga) bebeğini bembeyazım diye kirpi yavrusun yumşağım diye sever sen niye kendi kazağını, halkını sevmiyorsun? Ya ben...

-Tamam sen, sen söyle....

-Ben halkımı çok seviyorum ve hürmet ediyorum o yüzden halkım için düşünmeden canımı veririm- dedi Seyten sözüne devam ederek.

Anne babanı seçmediğin gibi halkını da seçemezsin! Tamam sen onu güçsüz biri sanıyorsun ama senin kaderinde bu halk yazılmış, ben ise onu böyle güçsüz olsa da severim. Kim olursa olsun benim kartal gibi halkımın kanatlarını kesip başkalarına yem etmek isterse kendi çocuğum olsa bile öldürürüm.

Ocar öyleyse beni niye öldürmüyorsun?

Seyten başını yere eğerek sakın dedi.

-Malesef çok geç öğrendim.

Yenilen her zaman güreşe doymaz, istediğini söyleyebilirsin burda bizden başka kimse yok. Ben sizin gibi burda boşuna gezmiyorum.

-Evet, benim ellerimi bağlayıp onlara veren de sendin.

İkisi de arada biraz sustu, sonra Seyten dedi:

İnsan her zaman elinde tuttuğundan daha çok şey ister ama ben uzun ömür ver demicem keşke bir saniye ellerimi çıkarabilsem.

Beni öldürür müydün?

Evet. Seni öldürürdüm. Halkın, ata toprakların, kardeşlerin, akraların sattığı insanı kendi ellerimle öldürsem bu dünyadan başka bir şey istemeden öldürdüm.

-Ama bu niyetin gerçekleşmeyeceğini kendin de biliyorsun, niye kendi kendini tüketiyorsun?

Beni sinir eden de budur! Keşke senin bizi düşman eline kolayca sattığını bir Kazak öğrenseydi.

-Ümüdünü kesebilirsin, burda bizden başka kimse yok eğer gece dile girmezse. Bu sırrı kendimden başka kimse bilmez, kendimle beraber gidecek.

Hayır, Ocar'ın sırrını Taycan duydu artık o sır değildi.

Taycan çok sabırlı bir insandır o yüzden Ocar'a o gece bir şey demedi. Yanlış bir hareket ederse etraftaki askerlerin elinden öleceğini de biliyordu ve halkının yine bir acı hasrette bırakmak istemedi. Ama buna rağmen Ocar'ın bu hareketi Taycan'ı da canını yaktı. Sakin gönlünü bulandırdı. Halkının düşüncelerini hayatının amacı yapan Seyteni hiç bir zaman unutmayacağına söz verdi.

Sabah olunca askerler tekrar Ocar'la Seyten'i beraber alıp giderken Taycan hiç bir şey bilmiyor gibi ikisinin yanına gelip:

-Hoşça kalın- diye arkasına dönüp gitti. Gözlerinden akan yaş gömleği ile sildi.

Taycan'ın can arkadaşı olan Seyten'le düşman önünde doğru dürüst vedalaşamadığı canını yaktı ve bu göz yaşını ömrünün sonuna kadar unutmayacağını anladı.

Küçük Elek nehri yılan gibi durmadan akıyordu. Bazen kamışı bazen küçük ağaçları atlatıp akıyordu. Nehrin baş tarafı olan Kandıgaç'ın yanına göçebe gelip yerleşti. Bunlar Tilenci'nin oğlu Colaman kahramanın Tabın ruunun adamlarıydı. Onlarla beraber

Şagalbaylı, Şömekey, Şekti köyleri de yerleşti. Tabın halkı Elek nehirinin Ak Cayık'la birleştiği yerinden doğuya doğru gidiyorlardı. Başka rular ise sonra Cayık'ın etrafından başlayarak bunlarla birleşti. Colaman'ın göçebesi Seyten'in göçebesine hiç benzemiyordu. Otaudan başka dik dikiler siyah ve beyaz tamlar görünüyordu. Deve, koyun ve atları vardı. Bunların hayvanları da değişik idi. Kazağın çok uzaklara kadar gidebilen atlarıyla beraber boynu ve ayakları kısa, göğüsleri büyük olan Türkmenlerin ahalteke ve tekecaumıt tukumlu atları da vardı. Göçebenin, hayvanın körki olan devedir. İki örkeçi, yeni doğulmuş olan tay gibi yünsüz arapların kızıl narlarıyla karışık, üstüne sekiz kat ev koysanda ses çıkarmayan ana develer. Keçilerin çoğu tibit yünlü, erkek keçilerin boynuzları arkalardaki gibi, memeleri de büyük, sakallı(bıyık) top arasından ayrı ayrı yayılıyordu.

İnsanların elbiseleri de değişik Arka tarafın insanların giyim tarzına benzemiyordu. Başlarına giydikleri yelkeline kadar deve derisinden yapılan dalgabay, uçlarında ise büyük taşlarla süslemiş değişik baş giyimleri vardı. Tımakları da başka. Üstinü barkıt(kumaş adı) altını ise deriden yapmışlar. Pantolon, geniş etek deve yününden yapılmış don benzeri bir bez vardı.

Kadınların giyiniş tarzı ise Arka'dakilerin giyim tarzına benziyordu. Kamzon, süslü çapan, börük ve gümüşle süslenmiş sukele. Süslenmiş, gümüş tengeçeler dikilmiş geniş iki etekli, barkıt kumaştan dikilen elbiseler. Ara sıra yan etrafı barkıtle dikilmiş belinde ince ipe bağlanmış nimçe. Gümüşten yapılmış küpe, altın yüzük, inci kolye- tüm Kazak kadınlarına ait olan eşyalar. Ama kadınların elbiseleri de biraz değişik. Küçük yüzde kimeşek yerine kungeylik giyiyor. Yeni gelinler kestelenmiş ortenin yerine kulak etrafına veya yukarisına üki kullanır. Orta yüz kızları ise bunun gibi gümüşle süslenmiş belbağ ve ükili eşyaları sevmiyor.

Göçebekiler buraya dün akşam gelip yerleştiler. Hayvanları dinlendirip, otağlarını dikip burda bir kaç gün kalmayı düşündüler.

Uzak yola gitmek için attan daha çok deve kolaylıdır. Atlar dünden beri nehir yakısında otlıyor.

Bu göçebeler de ata topraklarını terk etmiş ve onlarda korku hissediliyordu. Bir birine yakın uzak yerleşen bu halkların her zaman savaşa hazırlıklı olduğu görünüyordu. Bunlara yaya gitsen bile tüm Edil Elek'tekiler duyacak gibiydiler. Gece yarısın da bile atları yaylada otlatıyorlardı. Bugüne kadar savaşa katılmayan delikanlılar etrafa bakıp kılıçlarını ellerinde tutuyor hazır bekliyorlardı. Bazı kahramanlar ise çadırların yanında

oturuyor kılıçlarını, mızraklarını hazırlıyorlardı. Çocukların ise yüzünün rengi kaçmıştı. Onlarda öncesi gibi oyun oynamıyorlar oraya buraya toplanıyorlar ve kendileri arasında bir şeyler anlaşıyor gibi konuşuyorlardı. Tobıl'ın güzelleri de eskisi gibi güzel gözleriyle sevgililerine bakmıyorlardı. Kara su gibi olan köyün bu sessizliğini sadece kızların şopı(küpe) sesi ve gökte uçan kuşların sesi bozuyordu.

Gerçekten bu halk batı taraftan haber beklerken gönülleri biraz rahatsızdı. O yüzden köyün delikanlıları batı tarafa sık sık bakıyordu. Özellikle büyük tepeye çıkıp batı tarafa bakarak bekleyen büyük, siyah bıyıklı, orta yaştaki kişi hareketsiz oraya bakıp bekliyordu. Üzerine demirden yapılmış saut, başında ki de demirden yapılmış dalbagay. Üzerindeki demirden yapılan saut ellerinin dirseğine kadar içinden ise mavi barkıt bileğine kadar geliyordu. Kesteli mavi,barkıttan geniş pantolon giymişti. Ayaklarında da gümüştten yapılmış bot vardı. Kemerinde de gümüştten yapılmış ve kılıcı altınla süslenmişti. Sol elinde ise kalkan vardı. Şimdi her yer sakin olduğu için mavi barkıttan dikilen çobanın yelkesine koymuştu. Çok güçlü olsa da bu insanın yüzünde bile bir korkuhissediliyordu.

Bu insan halkın başçısı idi. Tanın runın biyi bin at olan sultan Tilençi'nin oğlu Colamandı idi bu yiğidin adı.

Kızıl tilkini görmüş kartal gibi birden hızlı önüne yürüyüverdi ve durdu.

Batıya gözlerini dikip bakıyordu. Sonra başkaları da oraya baktılar. Sonradan herkes oradaki beyaz zirveyi gördüler. Biraz sonra toz arasından at üstünde bir asker göründü.

Bu anda güneşin ışığı ortalığı terk ediyor akşam oluyordu. Kadınlarda akşam yemeklerini hazırlıyordu. Her yerden ocağın dumanı tütüyordu. Herkes kendi işiyle meşguldü.

Önce gelen askeri sadece tepedekiler görüyordu şimdi herkes farketti. Herkesin dikkati toz çıkan taraftaydı.

Herkes umutlanmaya başladı bazılarının gönlünden kötülük de geçiriyordu. Her yandan her türü yorumlar işitilmeye başlandı.

-Ya Allah, iyi haber getirsin inşaAllah.

-Akasker, akasker.

Sanki üzüntülü haber getiriyor gibi.

-Kötü haber getiriyormuş gibi, arkasından düşman kovuyor mı?

-Yok iyi haber getirecek gibi bu insan.

Sözüne yağ.

Siyah ata binen bu insan Colaman'ın duran teleğinin yanına gelip durdu. Uzaktan çok hızlı gelen zor zor nefes alıyordu. At üstündeki buğday renkli olan delikanlı, güçlü olsa da uzak yoldan yorulmuştu. Yolun sonuna kadar yetişmek için her yerini iple ata bağlamış sadece iki eli boştu. Yüzüyle dudakları güneş altında kaldıktan ve hızlı gitmekten de susamıştı ama gözleri ateş gibi yanıyordu.

-Yavrucuğum, iyi haber mi kötü haber mi? –diye sordu Colaman.

-Kötü haber amca sizi tutsak almak için Orenburgtan askerler yola çıkmış.

-Ya tavbe.....

-Yine ne yapmamamızı istiyor?

-Şimdi neredeymiş onlar?

Colaman'ın yüzünün rengi kaçtı.

-Bizim mektuptan ne haber var?

-Şimdiye kadar haber yok.

-Yine eskisi gibi hareket etmeye başladılar,- diye Colaman delikanlıya baktı. O eskisi gibi değil kendini sabırla göstererek:

-Tamam, sen attan in, yıkan kendine gel sonra yavaş yavaş anlatırsın

dedi. Colaman yanındaki aksakallara baktı. Bunlar halkın arasında hürmet kazanmış akıllı kişilerdi. –Kötü haber halk arasında neşemizi kaçırmasın şimdi.Vakit akıllaşma vakti. dedi.

-Evet, bunun gibi durumda iyice düşünmemiz lazım.

-Şekti, Cagalbaylı, Şömekey'lerin büyüklerini çağırmanız lazım.

-Doğru söylüyorsunuz.

-Beraber biçen montu kısa olmaz.

-Kanat, Kayrat siz de Taymas, Muhammedali, Cüsipgali aksakallara söyleyin yedi karakçı gibi buraya toplanalım.

-Tamam.

İkiz koyun gibi iki delikanlı halk arasından ayrıldı.

Colaman yanındakilere sabah yola çıkacaklarını söyledi. Gece herkes dinlensin,- dedi.

-Haklısınız.

-Siz karnınızı doyurun sonra dönün ama kimse bunun hakkında bir şey bilmesin-dedi

-Tamam.

-Aksakallar dağılmaya başladı. Colaman haber getiren delikanlıya:

-Baytaban sen de ninene gitte gel hemen tamam, her şeyi tek tek anlatacağın,- dedi.

-Tamam.

Colaman tek başına kaldı. Gece oluyor her yer simsiyah. Uzaktan ay göründü ama beyaz değil kırmızı renkteydi. Colamanın içini yakan ateş gibi kırmızıydı.

Bu kötü haberi duyduktan sonra düşünceye düşen Colaman hemen kendisini topladı.

Yine delikanlıları ata bindirecek zaman geldi,- dedi

Colaman kahramanın böyle sert olmasına neden gerek var. Tabın- o kadar da zengin ru değil. Bir çok senedir onlar Elek'in Ak cakaya birleştiği yerden başlayarak Rın'ın Üçözen mal içim otlu iyi yeri, buğdaylı yerinde kalıyordu. Buralar çok eskiden Kazak yerleri sayılıyordu. Rusya'nın ana kanunlarında da Küçük yüzdekiler Cayık'in karşı tarafına geçmelerine izin verilmişti. 1810 yılından başlayarak bu kanun değişti ve hatta Elek boyuna da el salmaya başlandı. Elek boyundaki tuzu Rusya'ya götürmek için yol yapıldı. Ve bu hareketi gerçekleştirmek için Elek'le Orunburg arasına yirmi dokuz kale kurdular. Yavaş yavaş Üçözen'in boyundaki toprakları Kazak-ruslara verilmeye başladı. Buralara da kaleler, küçük köyler yapıldı böylece tabın ru sekiz bin kilometrelik yerinden, en verimli yerlerinden ayrıldı. İşte bu olaylar Colaman kahramanın halkını alıp yola çıkmasına neden oldu. Colaman önce patşa ile savaşmadan anlaşmak istedi. Bu niyette 1822 yılında o Orunburgteki general gubernator Essen'e ata topraklarımızı geri verin diye mektup yazdı. Bu mektubuna cevap gelmedi. Essen mektup yerine Kazakları yine kumlu, çöle benzer yerlere sürmek için asker Padurov'ı başçı ederek yine asker gönderdi.

Padurov'ın askerlerinin az olmasından dolayı tutsak alındı. Podurov'ın bu hareketini kendine layık görmeyen Colaman birinci Aleksandr'a Abilgazi'nin Arıngazi sultanıyla beraber Sırım kahramanın oğlu Yusüf'u beraber gönderdi ama çar bunları kabul etmedi. Hatta bunların Orunburg'dan çıkmalarına izin vermedi.

Bir sene geçtikten sonra Colaman Essene yine mektup gönderdi. Ata topraklarıyla beraber Arıngazi ile Yusüf'ı ve Kundak oğlu Tölengeydi çıkarırsa asker Podurov'tu bırakacağını söyledi.

Ama bu mektupta cevapsız kaldı. Bir ay geçtikten sonra tekrar üçüncü mektubu gönderdi. Asker gubernatoru bu seferde doğru cevap vermedi sadece elindeki insanlar için üç yüz yirmi yedi som para göndermiş ve 'bundan sonra aramızdaki anlaşmaları Sergazi hanla yapalım' demiş ve o kadar.

Buna dayanamayan Colaman kahraman ata binip askerleriyle beraber Elek boyuna üç sene içinde kurulmuş olan kalelere yürüdü. Ama ana toprakların geniş bozkırlıkları onlara yardım etmiş gibi her yerde kolay kaçıyorlardı.

Cayık'ın gün çıkış tarafındaki Or ve Trois şehirleri arasına çar yine yol yapmak istedi. Bunun için Argın, Alşın, Kıpçak rularının en verimli topraklarını kendi ellerine geçirdiler. Bu insanlar dün kendi yeri olan yerlerden mal için ot almaya çarın adamlarına çok para verip izin alıyordu. Mal hasreti- can hasreti diyen Kazak halkı yerinden ayrıldıkça ne yapacağını bilmiyordu. Sonra vakit geçtikçe Ak cayık'la Karaötgel tarafa yerleşen argın, alşın, uak, kıpçak, nayman, kerey ruları bazen çara karşı isyan ediyordu. Rusya imparatorluğunun eline geçen Bökey, Uali, Sameke'lerin köylerine gidip savaşıyordu. Halkın kendi arasındaki yani rular arasındaki rekabet anlaşmazlık ve bu arada Kazak yerine kendi kalesini kuran çarın insanları bunların istediklerini yapmalarına izin vermiyordu. Cayık nehrinin güney tarafındaki Küçük yüz ve Orta yüz geçen sene isyan etmişti. Bu yani 1835 yılında Koyun yılında Karaötge ve Cayık arasındaki en büyük savaşlardan biri oldu. Ama bununda sonu iyi olmadı yani istediklerini alamadılar. Bundan kahramanlar anladı ki tek başına savaşsalar bir şey kazanmayacaklardı...

Tüm Kazakların toplanması gerekiyordu.

Ama üç yüze de kim başçılık edecek, her ruin kendi büyükleri var. Bunları bir araya getirmek çok zordu çünkü herkes kendisini baş görmeye alışmış kimseye bağımlı olmak istemezdi. Onlar için ayrı ayrı kalmak daha iyiydi. Tabii her ruin kendi kahramanları vardı ama bunları bir araya toplayacak insan yoktu. Sonra kahramanları da başkasının önünde başını eğmek istemezdi sadece kendi ru için savaşacaklardı. Bunun gibi durumda tüm Kazakların başını kim biriktirecekti? Kim başçı olacaktı? O yüzden Aktabandı şubirindidan sonra Abılayhanın sülalesinden olanlara bakıyordu. Kalmakları yendikten sonra uzun zaman 1770 yılında aslı orta yuzın başçısı olan Abılay hanı düşünmeden keçeye han saylamıştı. Ama II Egekatrina 1778 yılını 24 mayıstaki duyurusunda Abılay hanı sadece Orta yüzün hanı olarak tanıttı. Niye böyle yaptın diyenlere Orunburg gubernatorluğu gönderdiği mektupta tüm Kazaklara bir insanın başçı olması çok tehlikeli olduğunu açıkça söylemişti. Yine bu mektupta Abılay'ın Rusya imparatorluğunu kabul ettiği hakkında kalelerin birinde ant verdiğinden sonra ona Hanlıkla ödüllendirilmesi, tilki derisinden yapılmış bōrik, gümüş kılıç ve kunduz içek verilmesi hakkında yazılmıştı. Ama Abılay çarın bu dediklerini yapmadı. Çarın Uakıyla danışmak için kendisi değil ağabeyi Colbaris'ı gönderdi. Rusya'ya da Çin'lilere de sizinle beraber olacağım diye iki

tarafı da kandırıp aslında büyük ordunun başçısı oldu. Ama bu arada Abılkayır ve Nuralı'nın torunları başçılık eden köyler gerçekten çara bağlı oldu. Abılay han vefat ettikten sonra onun yerine onun büyük oğlu Uali han oldu. O hemen Rusya'nın kurallarını kabul etti. Ama Abılay hanın diğer çocukları buna karşı çıktı özellikle kalmak kadınından doğmuş olan oğlu Kasım. Abılay han gibi Üç yüze de başçılık etmek isteyen Kasım töre onun büyük oğulları Esengeldi ve Sanvarla her zaman tartışıyordu. Şıngıs hanın torunlarının kendi arasında ne yaşadıklarını nerden bilsin kendi bağımsızlığını, yerini koruyan Abılay hanın arzularıyla aynı olup bizi kurtaracak diye umud ediyorlardı. Bu arada çarın siyasetinden bıkmış insanlar sık sık isyan ediyorlardı. Bin çeşme birleşirse nehir olacak bunun gibi ayrı ayrı olan bu rular bir bayrağın altına toparlanırsa deniz gibi güçlü olacaklar.

Ama bunlara kim başçı olacak? Kasım töre oğulları Karadağda ve bunların şimdi durumları iyi olmadığını tüm Arka, Cayık biliyor. Kokanlılarla anlaşılabilir miyiz, bu ne kadar sürecek? Geçen sene yazın Taşkent'te olan olay tekrarlanmasına kim kefalet verebilir? Tüccar insana inanılmaz, kendi faydası için Kazak halkını kullanan Kokan hanlığına kim inanacak? Güvenmese ne yapması lazım? Rusya ile birleştik diye sultanların halkı yalandan her şeye zorlamalarına baş mı eğeceksin?

Ama başka çaren mi var? Her şey zorlaştı artık güreşmeye derman kalmadı artık. Bundan sonra her adımımızı düşünerek atalım, yoksa durumumuz çok zor.

Colaman kahramanın uzun zamandır bunu düşünüyordu. Kendisi de çok şaşırılmış durumdaydı. 'Yok

Bir çaresini bulmalıyım! Bunu ben yapmazsam başka kim yapacak? Arkamdaki Tabın ruunun hayatı için benden başka kim sorumlu olabilir? Sonuna kadar ru için sorumluluk benim boynumda.'

Colaman çok düşündü ve ne yapacağına karar verdi.' Çok korkutacak, derin batıracak' Tüm Kazaklar birleşirsek bizim için iyi olacak. Ama bu kolay mı olacak? Kazak sonra kime bağlanacak? Abılay handan sonra onun bayrağını tutan Kasım töre yirmi senedir Sibir gubernatorluğu, Konurkulca, Zilkaralar ile yirmi senedir savaşıyor ve buna rağmen sadece Altay, Toka, Uak, Altay ruularını kendine bağlayabildi. Ben de sadece Tabındı ru! Tüm halkımızın arasından herkes için örnek olacak bir kahraman bulunmadı mı? Niye kahraman? Akıllı, güzel konuşan birisi olsada olmaz mı? Yok Kazak sadece güzel konuşana bağlanmaz! Güçlü kahraman halk olduğu için hem kahraman, hem cesur

olmazsa başkasına baş eğmez. Altın alaş tanıyan bunun gibi kim var? Eğer böyle biri bulunursa kendisi de ona başını eğmeye hazırды.

Önceleri babasıyla ağabeyleri olduğu için Kenesarı'nın bu konuda tanınmamıştı. Kazakta o zaman kahraman çoktu. Kenesarının kahramanlıkları ağabeylerinin yaptıklarından önemsenmiyordu o yüzden Colaman ona durmadı. 'kim var?' diyen soruya cevap bulmak onun için çok zor oldu.

Bu arada onun yanına Baytaban geldi Baytaban büyük ninesiden Küçük yüz Esendeir ruınan kalan tek yeğeni idi.Yeğenini çok seviyordu ama halkın başına gelen zor durumlarda onu yolluyordu. Verildiği görevi yerine getiriyordu. Çünkü Baytaban kahraman ve cesurdu. Ama o verildiği görevden dönene kadar Colaman başkalara belli etmeden kendine yer bulamazdı. Tehlikeli görevlerden tek yeğeni döndükten sonra Colaman yağmurdan sonra çıkmış güneş gibi oluyordu. Bugün de aynen öyleydi. Baytaban'ı görünce gönlü rahatladı. Yanına gelen yeğeninin alnından öptü.

-Sen dönünceye kadar sanki tabancanın ağzında durmuş gibi oldum.

Genç savaşçı amcasının bu hareketinden yüzleri kıpkırmızı oldu:

-Yaaa amca,-dedi gülerek.

Colaman hemen kendisini topladı:

-Yola çıkan asker çok muymuş?

-İki grup, biri yaşlı kılıç. Elek boyundan yukarı doğru geliyor. Askerlerin hepsinde ayrı ayrı tabanca ve bunlara Kara Buranın kendisi başçılık ediyor.

Kazaklar isim vermeye ne kadar usta. İnsanın boynundaki bir iyiliğine veya bir kötü hareketine göre ona hemen isim veriyor. Baytaban'ın korcunlu Kara Bura diyeni Horunciy Karpov'dı. Bu yüksek boylu elleri tüylü her şeye hemen sinirlenen siyah bir kişiydi. Tabii buna Kara Bura ismi tam geliyordu. Korcunlu demesi horunciy sözünden kalmıştı. Ama niye bu kelimeyi kullanıyor kendileride bilmiyordu. Belki bunlarda rua ayrılınyordu. Şubırtpalı Ağıbay dediği gibi bununda korcunlu denilmiştir diyorlar...

Karabin tabancası hemen oklanmıyor ama o zaman en güzel tabancaydı. Delikanlıların elindeyse keman. Bazıların elinde ise Hive ustaları yapmış uzun boylu tabanca. O yüzden askerler düşmana yaklaşmadan önce kemanla atmak iyiydi. Keman okları aşağı doğru duruyor onların uçlarına yılan zehri veya hasta olan ineklerin tükürükleri sürülmüştü. Bu keman uçları elle tutulmazdı ve bu kemana değen kişinin sağ kalma imkanı yoktu. Eskiden keman kullanmayı çok iyi bilen Kazak halkı sadece bununla karabinle topa karşı savaşıysa gerçekten bağımsızlık için ölümden de korkmamışlardı.

Colaman bu savaşın çok zor olacağını tahmin ediyor ve kemerindeki kılıcından tutarak asilce sordu:

Topları varmıymış?

Yok, top yokmuş.

Bu iyiyemiş.

Ama başka silahları varmış, kendim görmedim. Gören başka delikanlılar iki at birleşmiş arkasındaki arabanın üstü keçeyle kapatılmış silahları var diyor.

Bunu akılda tutmamız lazım. Fiş silahı birisine vereceğiz. O sadece siyah arabayı vuracak. Colaman bir şeyi hatırlamış gibi oldu ve hemen Baytaban'a baktı,- beyaz gözlü Cebrail ile Aleksaldı'sı gördün mü?

Colamanın beyaz gözlü Cebrail ile Aleksaldır diyeni Elek boyundaki beketlerdeki Govrillo, Aleksandr dedikleriydi. Sinirlendiğinde gözünün rengi bembeyaz olan Govrillo ve burnuyla konuşan Aleksandr Elek boyundaki Kazakları kendi acımasızlığı ile taş gibi sert karakterleriyle tanınmıştı. Uzun zamandır Kazak bozkırında olup Kazaklarla savaşan bu ikisi bu işi Karpov'tan daha iyi biliyorlardu. Elek boyunu çok iyi biliyor ve savaş hilelerine de alışmışlardı. Colaman o yüzden bu ikisini sordu.

-İkisi de Setgaz'ı hanın askeriyle beraber bunlarda tahminen yüz kişiydi. On tane tabancılı insanları var bunlar bize Üçözen etrafında yaklaşacak.

Anlaşıldı iki tarafımızdan hücum edecekler.

-Evet, öyle görünüyor.

-Tamam - diyerek Colaman birden bire Baytabana baka kaldı. -Akbökeni gördün mü?

Delikanlı bu soruyu duyunca şaşırarak:

-Y-y-yok...

Akböken Tabın ruından bir yüvaş kişinin tek kızıydı. Beşikteyken Colaman bu kızın yeğeni Baytaban için istemişti. Kızda çok güzel oldu büyüyünce. Anne babası hayvanlarla ilgileniyor ve bunların tek kızını Sergazı han görmüştü.

Bir at yarışında Tabın ruunun içinde tanılmış akaltekesinde birinciliği savunan sekiz yaşındaki şımarık kıza hanın gözü düştü. Değişik bir kızdı. Çoğu delikanlıların dayanamadığı uzun yollu at yarışında sekiz yaşındaki kız birinciliği aldı. Kızları çok iyi tanıyan Sergazı han bu kızın büyüyünce çok güzel, akllı, hünerli olacağını ve güzel kadın olacağını düşündü. Aş bitmeden han Akböken'in babasını kendine tölengit yapacağını

söyledi ve biz tarafa taşın dedi. Hanın istekleri her zaman olduğu gibi üç dört gün sonra Tabın ruının yuvaş kişisi Cantemir Sergazı hanın köyüne taşındı. Hanın tölegitleri kendisi istediği kızını isteyemezdi bu desturu tutan Akbökenin babası handan aldığı az çok parasını Baytaban'ın ninesi Kungey'ge tekrar verdi. Hem kışlakta yaşayan Akböken kendisinin Baytaban'la nişanlandığını biliyor ama ona olan özel duyguları olmasa da iç içten onu kendisinin olacağını hayalinden geçiriyordu. Aniden durumun değiştiğini öğrenince durumu pek iyi anlayamadı ama iyi olamayacağını düşünen Akböken ağlaya ağlaya köyü terk etti. Bu durum bir ruin başçısı Colaman'ı çok etkilemişti. Kahramanın namusuna değmişti, siniri oynadı ama ne yapsın ki hana mı karşı çıkacaktı? Çaresiz durumda kalmıştı. Colaman kahramanın Sergazı hanla özel tartışmak istemesinin nedeni buydu.

Zaman geçince de Akböken çok güzel kız olarak yetişti. At üstünde yarışmayı öğretmekteydi halkın arasında gezerek. Hayat büyük bir deniz gibi hayat rüzgarı esince yelkende ona göre hareket edecek ve kaderse eğer insan insanla tekrar görüşecekti. Küçük yüz arasında bazen toplanıyorlar ve bunun gibi toplantılarda Baytaban'la Akböken bir kaç kere görüşmüştü. Çocukluktaki birbirine olan hisleri artık kendileri gibi büyümüştü. Ama gençler birbirinin yanına bile yaklaşamıyor böylece zaman geçip Akböken on altı yaşına girdi. Sergazı han bunu önceden göz içine almıştı. Tüm Cayık, Elek, Cem boyundaki delikalılar arasında Akböken'i Setgazı ham kendisine ikinci kadın(tokal) olarak alacak diye dedikodu oldu.

Hanın ikinci kadın alması kimseyi o kadar etkilemedi ama Baytabın bunu duyunca sanki birisi onun içine yılan atmış gibi oldu gözüne hiç bir şey görünmedi yürüyerek giderken gözlerinin önü siyahlaştı ve yere düştü. Bu haberi duyunca Colaman Baytabın'dan daha çok zorlandı. Öfke, intikam, hor görmek bunun hepsi birdenbire Colamanın kalbini etkiledi ve kendine yer bulamadı. Evinde yatan yeğenini önüne çağırdı ve herkesin gözünün önünde:

-Bize karşı Orınburg'dan asker çıkmış. Setgazı töbetin köyüne git bunun doğru mu yalan mı olduğunu öğren. Yine bizim general gubernatörlüğüne yazdığımız mektuptan ne haber varmış onu da öğren! - dedi.

Başkaları gidip Baytabınla ikisi kaldığında:

-Yavrucuğum,- mutluluk bu bir kahverengideki kazdır insan onu tuzakla kurar, zorlada olsa tutabilmesi gerekir,- dedi.

Sen Kos kılan'ı alda git eğer Akböken tamam derse onu kaçır gel eğer yok derse. Sergazı denen herif onu ne zaman almak istiyormuş. Eğer lazımsa sekiz yüz atımı kurban etsemde Allah izniyle Akböken'le ikiniz beraber olmanıza yardım ederim.

Kos kılan- Colamanın en hızlı atıydı. Baytabın kimseye görünmemek için gece yarısı tek başına yola çıktı. Sergazı hanın köyüne yaklaştığında bugün yarın Akbökeni uzatıp alacağını öğrendi. Yine üç gün önce Colaman'nın köyüne iki asker yola çıktığını öğrendi. Eğer burada kalırsa köyünün çok zor durumda kalacağını düşündü. Ne kadar Akböken'le beraber dönmek istese de halkı için şimdi daha lazım olacağını anladı. Kos kılan'ı birinden sonra birine binip köye yetişti birini yarı yolda bıraktı.

-Nasıl buluşamadın mı?- dedi Colaman yeğeninin acısını paylaşmak için.

-Amca halkımın bu durumdayken, kendim hakkında düşünmek istemedim.

-Yavrucuğum halkını düşünmen iyi, sabırlı ol zaman geçince her şey iyileşecek.

-Yok amca, bu geçmez....

Geçmez mi diyorsan? Seni bilmiyormuşum tamam bu savaş bitsin. İnşaaAllah bunu da hallederiz.

Yedi karakçı gibi herkes aksakallar bir ortaya toplandı. Colaman herkese durumu anlattı ve onların akıl vermelerini bu işi ortada akıllaşmalarını istedi. Büyüklerin verdiği karar şu idi:

Tabın ruindakiler artık burda kalamaz çoluk çocukları Mugacar dağının batı tarafındaki Nu tarafında kalmaları daha iyidir. Şimdi bin askerden beş yüzünü seçelim burda kalsın diğerleri göçebeler ile beraber gitsin. Gelen düşmanları burdan yakalayacağız hiç olmazsa onlar bizi yakalar. Colaman'ın düşündüğüne göre düşman askeri sabaha burda olması lazım ama eğer atlarını değiştirirse gece yarısı da buraya yetişebilirdi. O yüzden düşmanları yanıltmak için on tane delikalıl her yere ateş yaksın düşmanlar halkı burda diye düşünsün dedi. Herkes anlaşınca aksakallar kendi otağlarına döndü.

Colaman'la Baytabın askerleri seçmeye başladı. Nayzası ve tabancası olan askerler öne çıktı. Askerlerin arkasındaki kalkanları ay ışığında parlıyordu. Colaman sağ elini kaldıranlar göçebeyle beraber gidecek sol elini kaldıranlar ise burda kalacak olanlardı.

Askerler seçilip bittikten sonra göçebeler yola çıktı. Endişeli hayata alışan halk sakin yola çıktı. Sadece devenin sesi, uykusundan korkarak kalkan çocuk ve atların auis auis diye geviş kaydardığı sesi işitiliyordu.

Göçebeler ay ışığı altında çok uzaklara gitse de sanki hala burdaymış gibi oluyorlardo. Delikanlılar yaktığı ateşler her yerde yanıyordu. Sanki göçebeler buraya yeni gelip yerleşiyorlarmış gibi gözüküyordu.

Colaman kalan askerleri de ikiye ayırıp yarısını yakın etraftaki say boyuna diğerlerini ise burada kalacağını anlatırken bu arada atların ayak sesleri işitmeye başladı. Askerler şaşıra kaldı. Sakin gecede işitilen bu ses ne kötüydü bir de düşmanı beklerken.

Çok uzamadan ay ışığı astında düşman askeri görüldü. Nayzalarını kılıç ve kulüplerini yatıştırma tutmuştu.

Bu tabın ruinin askeri yan tarafa koymuş izcileriymiş. Evet onlarmış onlar ortalarına birisi alarak geliyordu. Uzamadan onlar askerlerin yanına geldi. Onlar üç kişiyi getiriyordu birisi kızdı diğer ikisini tanıyamadılar üzerindeki elbiseleri de Cayık boyunun Kazaklarına benzemiyordu. Uzun boylu ellerinde deriden dikilmiş börük, üzerinde isi köylüler giydiği gibi elde örülmüş baş giyim. Ayaklarında massi mi yoksa ince deriden dikilmiş bot mı anlaşılmaz. Kim olsa da buranın insanları değil. Üçünün de silahları yok atları da çok yorulmuş halde. O kadar yorulmuşlar ki sadece askerlerin zoruyla geliyor gibi gözüküyordu. Yaklaşınca başlarını yere eğerek selam verdiler kendilerini bıraksalar yere düşecek haldelerdi.

İzcilerin büyüğü bunların kim olduğunu anlatıncaya kadar Baytabın:

-Ya bu Akböken değil mi?- diye hıçkırıldı.

Kız da onu tanıdı.

-Baytabın mısın?- Kız etraftakilere eğilerek selam verdi.-Selamün aleyküm ağabeyler.

Colaman cevap verdi.

-Sen misin, yavrum?

Gerçekten bu Akbökeni. Kendisi de gerçekten Akböken gibi güzelmiş! Bembeyaz yüzünde ay ışığı oynuyor şeffaf simsiyah gözleri deniz derinliği gibi başında ise üküli börük giymiş ince belinde ise kırmızı kuştan dikilen nimçesi kendine çok yakıştıyordu. En göze çarpan ise beline ipek ipele bağlamış saçı saçılıp yere kadar düşüyordu. Bu kadar da uzun saç oluyormuş! Sopa gibi örülmüş, merdiven gibi atın dizelerine kadar yetiyordu.

-Yavrum, nereye yol aldınız?,-dedi Colaman.

-Ağabey biz kartaldan kaçıp yola çıkan bir güverciniz, dedi Akböken başını yere eğerek.

-Delikalılar güzel kızı attan indirin,- diye emretti Colaman.

Baytabın Kazakların eskü adetlerine göre Akbökeni küçük çocuk gibi belinden bir eliyle tutarak yere indirdi.

Akböken'in saçının güzelliğini diğerleri şimdi gördü. Simsiyah deniz dalgaları gibi yerde yatıyordu. Kız saçını bir eliyle tutup beline bağladı ve başından geçenleri Colaman'a anlatmaya başladı.

Yanıdakiler ise çarın zulmünden kaçan Aşırıp ve Devletçi başkurt delikanlıları imiş. Bunlar Sergazı'nın tölengitleri var olan köyünde saklanırken Sergazı hırsızın adamları onu fark etmiş ve tutsak almış. Her yerlerini ipe bağlayıp koymuşlar yarın sabah Orınborg'a götürecekmiş. İki üç aydır beraber yaşayıp kardeşleri gibi olan bu delikanlılara arkadaşları yardım etmek isteselerde edememişler.

Gece yarısı Sergazı'yı yengeleri Akböken'in odasına getirecek. Kazak halkının saltına göre damada gelinin elini tutturup alacağını alır ve gidermiş.

Çok susadım içecek bir şeyin var mı kız? –diye şaka yapmış gibi oldu Sergazı.

Akböken yerinden kalkıp komşu odadan kımız getirdi. Geçen gün dişi rahatsız ettiğinde kullanan ilacın cebinde yarısı kaldığı aklına geldi ve düşünmeden onu tostağanın içine attı. Tüm halkı bıktıran Sergazı 'ölse de acımam' dedi sinirlenek.

Çok susamış Sergazı gelinin sağ elinden aldığı kımızı düşünmeden içti Sırlı idişteki kımızı içip uff deye nefes aldı ve ikinci tostağandaki kımızı içmek için üzerindeki elbisesini çıkarmak istedi. Ama kımızın içindeki ilaçtan onun başı dönmeye başladı. Otağın önündeki çoluk çocuğu oradan kovmuşlardı. Hizmetçileri de uzakta beklemeyi tercih etmişti. Hizmetçileri de insan ya, altmış yaşındaki insanın on altı yaşındaki kızla yukarıya taş taşmış durumdayken bunlar nasıl dayansın. Bekçi olarak birisini bırakıp diğerleri de kendi işine bakmaya , altı bakandan dönen kız gelinleri görmeye gitmiş.

Sergazı'nın halinin kötüleştiğini görünce Akböken Aşırıp ile Devletçi'yi koruyan iki bekçiye söyler. Sergazı çok kötü durumda iken hizmetçileri bu durumda ne yapacağını düşünerek şaşırıp durduğunda Akböken dışarıdaki Aşırıp ile Devletçi'nin ellerindeki ipi bıçakla kesip say tarafına kaçarlar. Say boyunda kızların arkasından giden hizmetçilerin atına binip üçüde Colaman'ın göçebesi arkasından gelirler. Akböken önceden duymuştu Colaman'ın göçebesi nereye yol aldığını. Çocukluğundan gezdiği yerler değil mi yolu doğru bulmuş meğer.

Malesef ordaki ilaç az olmuş gibi ben dışarı çıkarken Sergazi gözlerini açıyordu,- dedi Akböken sözünü bitirirken.

Colaman başını sallayarak:

-Bunun için anne babana bir şey yapacak diye düşünmedin mi?

-Onların suçu ne?

‘Evet, onların suçu ne?’ ama bugün suçlu olmasanda suçlusun. Yoksa bizim arkamızdan askerler niye kovalıyor? Bizim suçumuz halkımıza, yerimize bir şey yapmasın dediğimiz mi? Sonra arkasındaki iki başkurt delikanlılarına baktı?

-Siz nereye gitmek istiyorsunuz?

-Eğer siz izin verirseniz sizin askeriniz olarak burda kalmak istiyoruz,-dedi Kazak dilini iyice öğrenen sarışın Aşıraf.

Colaman iki delikanlının yüzüne baktı:

-Ne yapabiliyorsunuz?

-Eğer çelik bulunursa top yapabiliriz.-dedi uzun boylu buğday renkli olan önce konuşmadan duran Devletçi. –Topraktan bronz alıp ondan ok yapabiliriz.

-Gerçekten mi?

-Tabii....Eskiden ikimiz de Oraldaki Dmitriyev’in silah fabrikasında çalışmıştık.

-İyi...-dedi Colaman. Şimdilik bizimle kalın yine sonra konuşuruz. Arkasındaki yiğitlerin birine ağa bağlı olan atlara bindirip bunları bizim göçebeye götürün dedi. Sonra o akbökene baktı:

-Yavrum sen de şimdi bizim evde kal.

-Tamam ağabey.

Baytabın ağabey bunları ben götüreyim dedi.

-Olur ama hemen dön.

-Tamam.

Baytabın döndükten sonra Colaman yanındaki askerleri ile geniş bozkırlığın arkasına saklandı. Arkalarındaki her yerdawateş yanyor sanki tüm köy buradaymış gibiydi. Ay ışığı azalıp artık sabah oluyordu.

Colaman askerlerini iyice yerleştirdi. İki yüzce asker geniş bozkırlığın dağ taşı arasında saklandı. Yiğitler,herkes yerde yatıyor atları ise say boyunda kalıyordu. Bu sayın güneş çıkan tarafında ağaçlar var orda Colamanın iki yüz askeri saklanıyordu. Colamanın düşündüğüne göre önce horcunlu Kara Bura, beyaz gözlü Cebrail, Aleksandır’l üç yüz askerle savaştıkları(yüz asker sayın boynunda)iki tarafta yorulduğu an arkasındaki iki yüz

asker gelecekti. İlk askeri kendisi yönetecek ikincisini ise Baytabın yönetecekti. Kendisinin askerleri keman ve hiva ustaları yapmış tabancayla savaşıcakti. Baytaban'ın askeri ise kılıç ve kulüp, nayza ile savaşıcakti. Böyle bir düşmanla yakından savaşmak için tasarlamıştı ordusunu. İki grup Kanat Kayran denen iki ikiz kardeş tarafında bağlantıda olacaktı.

-Sunkarlarım- dedi Colaman bir dizesiyle yere çökti. İçimizdeki küçük yara dert olacak zaman oldu bugün. Sadece kendim için

düşünsem de buraları terk etsem Tabın ruını kim düşünecek? Tabının hali ne olacak? Tabın diye ata bindim ve tabın diye canımızı da veririz. Dün Hive hanına satılıp kendisi de Han ünvanına sahip oldu.

Bugün ise çarın önünde beyaz tilki gibi oraya buraya koşuyor dümeni oynatan Sergazı itinin askeriyle Essen'in askerleriyle karşılaşacağız. İhtilafı akıllı düşmanı ise cesur olan yener.

-Tabii...,- dedi delikanlılar.

Tabancanın sesi gürültülü olsa da sadece bir insana değer en önemli olanı top yokmuş.

-Bu iyi olmuş

Karabin ile işte serin oklamak vakit alır. Keman ise...

-Even, kemanda ise böyle sıkıntı yok ya ne güzel sadece vurmayı bilsen yeter. Tabancanın sesini duyunca ha şaşırmayın önce düşmanı kemanla kana kan edelim sonra ise nayzalılara yol verelim. Kendiniz bildiğiniz gibi onlar bize sadece düz yerden geliyor. Keman oku onları yorduğu zaman ben beyaz örtüyü kaldıracağım işte o zaman herkes atına binsin.

-Tamam.

-Şimdi herkes yerine gitsin. Ordaki ak taştan buraya kadar birbirinize yakın yerleşin. Allaha emanet olun!

-Amin. Onlar da bizim gibi anneden doğmuş mu birazdan bakarız!

-Ya Allah, aksarbaz yolunuza.

Herkes kendi yerine yerleşip yerleşmez Colaman yine bir sesi duydu. At ayaklarının sesi gibi sanki uzaklaşıyor bir de iki taraftan biri önünden ikincisi de kuzey tarafından.

Gerçekten Colaman yanılmamıştı. Göçebe gittikten sonra Sergazı ile Karpov'ın hizmetçileri buraya yetişmişti ve sadece uzaktan bunlara bakarak her yerde yanan ateşi görünce göçebedekiler buradaymış bir yere gidemez sabaha yakın gelsekte olur diye döndüler ve başlıklarına da böyle anlattı. Acilen yol alan düşman askeri bunu duyunca

çeşme başında atlara su verip bir de kendileri de sabaha kadar dinlenmeyi tercih etti ve sabaha doğru köye savaş açacağız diye düşündü.

Colaman bunların düşman askeri olduğunu söylemeden anladı ve yerinde durakaldı. Sabahta oldu. Güneşte çıkacak ve bir top serçede şarkısını söylemeye başladı ve buna bıtıldıkında şır diyen sesi karıştı. Yavaş yavaş mavileşen gökyüzünde laçın ile tuiğında görüldü. Sabah atıp yeni çıkan güneş için kuşlar şarkısını söyleyerek karşı alıyor buna çikirtkelerde kendi hissesini katıyordu. Bütün dünya mutluluk şarkısına bürünmüş gibi oldu....Bu ise biraz sonra akacak kandan hiç habersiz tüm dünyayı mutluluk, sakinlik, barışta yaşıyor gibiydi.

Birazdan sonra gökte kırmızı güneşte görüldü. Colamanın bundan uzaktan kara düşman askerini gördü. Herhalde göçebeye yetişemeyeceğini düşündü acilen üç gruba ayrılmış halde geliyordu. Onları ise burada tuzak beklediğinden hiç haberleri yoktu. Colaman'ın istediği de buydu.

Yiğitler kemanınızı hazır tutun ama yaklaşınca kadar vurmayın,- dedi Colaman.

Düşman askerinin atları öne doğru hızlıca geliyordu ve güneş ışığına ellerindeki tabanca, kılıçları oynatıyordu.

Bu Karpov'ın askeri idi. Aygır ata binmiş olan horuncıy at üstünde top top edip geliyordu gerçekten sinirli kara bur gibi geliyordu.

Kara buradan başkasını alın,- dedi Colaman.- O benim!

Çok kötü huylu olan Bu Karpov'a Colaman çok sinirliydi. Geçen sene bir savaşta o sağ elini kılıç vurup yeni iyileşmişti işte onun hesabını almak zamanı gelmişti.

Düşman askeri kemanın oku yeterince olan yere geldi. Colaman tabanca ile kılıç kullanmaya alışmamış onun için en kolaylı olan şokpardı. Nayzayı da az kullanıyordu. Keman ise Kazak kahramanlarının alışmış işiydi. Colaman'da sadakı çok iyi kullanıyordu. Colaman kendinin huş ağaçından(kayın) yapılmış kemanını çıkarttı. Adırnası dokuz kat olan 'Kayın ölüm' diyen adlı kemanını ele aldı. Kemanın ok uçları yılan zehriyle yalatılmış, uçlı okları (tau teser) namlı sekiz karıçlı oklarını kemanın adırnasına tutup sol eliyle vurmaya başladı.

Onun göze aldığı Karabura'nın öfkesiydi. Düşman askeri çok yaklaşıyordu.

Başlayın,-dedi Colaman. Kendisi de ilk okunu attı. Ama biraz geç atmış Kara Bura'nın önüne başka bir asker gitti.

Ne yazık,- dedi Colaman sinirli olarak.

Aynı bu zaman düşman tarafa keman oku yağmur gibi döküldü. Tam göğüsüne gelen oklar düşman askerini at üstünde kaldırıyor bazıları ise cerahatlanıyordu. Ara sıra tabanca sesi de çıkıyordu. Ölen askerler ise yere bitkiye düşüyordu.

Beklemediğin an hücum etmek her zaman tehlikeliydi. Kısa bir zamanda Karpov askeri zor durumda kaldı. Ama savaş tertibine alışmış askerler Karpov'ın dediklerini hemen yerine getirip ölen on gibi askeri yerde bırakıp arkaya döndü ve keman oku yetmeyecek olan yerde attan indiler. Şimdi onlar bitki arasında Colaman askerini tabancayla atıp yavaş yavaş yaklaşmaya çalıştı.

İki taraftan da ok kar gibi yağıyordu. Tabancanın sesi askerleri şaşırtıyordu ve Colamanın askerinin bir çoğu öldü. Biraz zaman geçtikçe delikanlılar tabanca sesine de alıştı. Birbirlerini sırayla bekleyip tabanca ve keman okları atılıyor iki taraftan da bir çok asker vefat etti. Bu anda Colaman'ın sağ tarafından

-Geliyorlar,- diyen ses çıktı. Colaman bakmıştı bu Sergazının adamları arasında askerler de vardı. Uzaktan görünüyor onlarla beraber dik başgiyim giyen de beyaz gözlü Cebraildi biride Aleksandırdı. Colaman herkesi hemen tanıdı hepsi kendisini tanıyan heriflerdi.

Karaburay'la savaşırken beklemediği yerden gelen bunları 'geliyorlar' diyen sesi duyunca biraz şaşırın Colaman hemen kendisine geldi ve askerlerin ata binmesini söyledi. Ve beyaz örtüyü yukarı çıkarıp yavaş yavaş salladı bu Baytabın'a işaret idi. 'Tabın' 'Tabın' 'Tineşe' 'Tilenşe' diye nara atarak koştular.

Bu arada Sertaginın askeride saklandı gelen askerlere tabanca ve kemanla atmaya başladı. Çok zarar görmeden atlarına binen Colamanın askeri şimdi Baytabın'ın askeriyle birleşecekti. Yüksek tarafta olan Sergazı ile Karpovın askerleri durmadan tabanca ve keman okuyla saldırıyordu. Colaman çaresiz askerlerine bir arada kalıp saklanmalarını söyledi.

Colaman'ın askerleri bir kaç kere hücum etmeye çalıştı ama yukarıda olan düşman askerinin okları askerlere kıpırdamaya imkan vermiyordu. Tabın ruvinin askerleri yavaş yavaş geri çekildiler her geri çekildiklerinde beş altı insanı kaybediyorlardı.

Soyşillarin savaşta kendi metotları vardı. Birdenbire düşmana hızlı hücum eder sonuna kadar giderler de geri döner bu arada ise Colaman başka bir grubu hazırlıyordu. Bunun gibi hücum kimse dayanamazdı. Rüzgar gibi giden askerleri düşmanlar durduramazdı.

Ama bu savaşta düşmanların yukarıda saklanmaları bu metodu kullanmaya imkan vermiyordu. Bu durumda sadece kemanla vurup geri çekilmek gerekti. Bunun gibi bir kaç hücumdan sonra düşman tarafı kendinin güçlü olduğunu öğrenince düşman askeri hemen

ata bindi. Bu arada Colamanın aklına Baytabın'ın sözleri geldi. Onların arkasındaki silahları yok ederse onların askerleri savaşmaya korkardı.

-Baytabın bu saldırıda aradaki silahların nerde olduğunu öğrenmeye çalış- dedi Colaman yine düşmana karşı hücum etmeden önce. Colaman düşmanlarının da ata bindiğini gördü eğer bunlar hücum ederse onlarda kesin karşılayacaktı bu savaş kuralıydı. Bunu bilen Colaman yine askerleriyle yürüdü. Bu kez yaklaşıp kemanla atıp geri dönmek değil sonuna kadar gitmekti. Colaman'ın bu metodunu bilen Gavrillo ile Aleksandır askerlerinin attan inmemelerini söyledi. Karpov'ın askeri ise bir sürü adamını kaybetti. Arabayı görmek için giden Baytabın'ı düşman askeri ortaya aldı.

Yine hücum etmeye hazırlanmak için geri dönen Colaman:

-Amca, amca...-diyen sesi duydu.

Askerlerin çoğu saklanmıştı. Hazırlanıp yine hücum ettiğine kadar Baytabın'ı öldüreceklerdi. Ama geri dönerse de kendisinin sağ salim dönmesi çok zordu. Baytabın:

-Hoşça kalın, hoşça kalın,- dedi.

Colaman atının başını nasıl döndürdüğünü kendisi de fark etmedi. 'Aruak' 'Aruak' 'Tilenşi' diye Baytabın'ın sesi çıkan taraf yol aldı.

Kahraman'ın sesini duyan askerlerde Colaman Colaman diye geri döndü. Kuş gibi Baytabın tarafa yönelen Colaman'ın gözüne ilk önce üstü başı kana kan Baytabın'ı gördü. Elinde şokparını oynatarak giderken onun yan etrafına şakal gibi korçayan ellerinde kılıçları var olan askerleri gördü.

Yok yerden gelen Colamanı görüp şaşırtan bir iki askeri Colaman şokparla vurdu da 'Atını yürüt' diye seslendi Baytabın'a. Diğer askerler kendi tabancalarını oklayıp bitinceye kadar Colama ile Baytabın askerleriyle beraber saklandı.

Sabahtan beri savaşan askerlerinin azaldığını Colaman yeni fark etti. Atları da yorulmuş gibiydi. Demirle demiri vurursan ikisinin de yüzü incinirdi aynen bunun gibi ölümle durmadan yüz yüze giden yorulan askerlerinin düşmana artık hücum etme güçleri kalmadığını anladı. Ne yapması lazımdı? Geri çekilmek mi?

Şimdi hücum etmeye karşı taraf hazırlandı. Ata binen askerler düz olarak yavaş yavaş yaklaşıyorlardı. Keman oku yeten mesafeye kadar atlarını bırakmak istemiyorlardı. Elleriindeki tabanca ve kılıçlarının rengi ne soğuktu öyle. Colamanın askerlerinin bazılarına seslendi. Ama ne çare 'tavşanı kamış, kahramanı namus öldürür' bunlara karşı savaşmaya mecburlardı.

İki tarafta bir birine karşı durdu. Colaman içinden hissediyor bu kere zafer yüzden yukarı tabancası olan düşmanın tarafındaydı. Bunun askerlerinin kılıçla vuruncaya kadar düşman askeri tabancayla bir çok askeri yok ediyordu ama bir denemek lazımdı kahramanın elinde yalnızca dört yüz askeri kalmıştı. Bunun gibi savaşta kim ölümden korkacaktı sadece dayanabilmek lazımdı. İki taraf birbirine yaklaştığında yan taraftan ses çıktı:

Kara kıpçak Kobılandı! Kobılandı!

Dulat! Dulat!

Colaman o tarafa bakmıştı düşmanına karşı yönelen askerleri gördü önündekinin sautu güneş ışığıyla çalışıp göze çarpıyor arkasında ise boz atlı biri geliyordu. Önündekinin elinde kılıçla arkasındakinin ise şokparı vardı. Boz attaki bir elindeki şokparını sanki toydaymışcasına oynatarak geliyordu.

Bu Kıpçak kahramanı İman değil mi?- dedi Colaman. Altındaki at onun gibi.

Evet, hareketleri ona benziyor.

Arkasındaki Karamendi!

Onlar buraya nerden geldi.

Kendilerine doğru yönelen askeri görünce çarın askeri geri çekildi. Bunu gören Colamanın askeri onların tarafa kuş gibi uçtu.

Kısa savaşta yüz askerinden ayrılıp yüz askeriyle arkaya döndü.

Savaş bittikten sonra askerler düşmanın ölen askerlerini orda gömdüler kendilerinin yaralı ve şehit olan arkadaşlarını ise giden göçebelerin arkasından götürdüler.

Uzun boylu, denesi de büyük eli yaştan geçen Kıpçakların kahramanı Dulat oğlu İman'dan geçen sene ak çara karşı Or ile Uludağ arasındaki Kıpçak, Argın, Nayman, Kerey, Alşın rularının çoğunun isyan ettiğini öğrendi. Bu sene ise Torgay boyına çok asker toplanınca İman Mugarcar dağında saklanmak zorunda kaldığını söyledi.

Şimdi Arka'nın birçok yerinde insanlar ak çara karşı isyan ediyor,- dedi İman sözünü bitirirken. Yakın zamanda yerimize kale kurdu diye Byanauldaki Aznabay'ın Seyten, Taycan diyen çocukları da sefer düzenledi ama malesef iki tarafta zamansız tutsak alındı.

Arkasındaki büyük deneli, güçlü bilekli, siyah yüzlü, bıyıklı Kudaymendi'nin buralara nerden geldiğini Colaman sorduğunda İman: - Cırıkın şoncarı Sandıbay'ın Erden'i onun karısını kendisine tokal edip almış. Köyüne Sarı su ve Kara su'ya gitmesine izin vermedikçe bize geldi.

Sonra İman batır Mugarcar dağında saklanıp kaçtığında Tabın ruının başına hasret geldiğini öğrenmiş. Bir gemiye binenin canı da bir, hepsinin başına gelen hasret aynı olunca bunlara yardım elini uzatmak amacıyla yola çıktığını söyledi.

-Bugün yaptığın iyiliğini ömrümün sonuna kadar unutmayacağım,- dedi Colaman. Altısı ayrı ayrı olursa ağızındakinden ayrılırsın dördü beraber olursa yukarıdakini alırsın denilmiş. Üç kahraman birleşince demirli askeri de yenebildik sonunda.

Tüm Tabın kan ağlayıp vefat ettiği akrabaları için yedi gün aş verdikten sonra üç kahraman yine toplandı. Eğer ru ru olarak ayrı ayrı savaşırsak ak çarı yenemeyeceğimiz ortada. Halkımızı saklamak için Kazak halkının hep beraber olup bir bayrağın altına toplanması gerek ve ak çarın askerleriyle eskiden savaşan Kasım hanın torunlarının biri başçı olması lazım gelir diyerek söz birliğine vardılar. Bunun için Kasım törenin köyüne Kudaymendi'nin kendisi gidecek oldu.

Böylece ant veren İman kahraman Kıpçak ruının başını birleştirip ak çarla savaşmak amacıyla Mugalcar dağındaki askerlerini toplayarak köyüne dönmek üzere mücadele aldı.

Şimdilik düşman askerini yenen Tabın ruının adamları bu sene Elek boyunda kışı geçirmek üzere anlaştılar. Eğer yine düşman askeri gelirse ve bunların savaşacak hali olmazsa Torgay, Irgız nehirlerinin güney tarafına Kıpçak yerine göçme hususunda anlaşma yaptılar.

İman kahraman Tabın ruu eğer Kıpçak yerine taşınacaksa iki elini açarak bekleyeceğini söyledi.

Üç kahraman böylece birbirine söz verip ayrıldı. Ama her ruu ayrı halk olarak, yere dökülen buğday gibi olan Kazak halkı tekrar beraber olur mu olmaz mı bunu üçü de kesin bilmiyordu.

Duvarları samanla karışık, yanmış tuğladan yapılmış meyve ağaçlarıyla dolu olan Taşkent şehri bugün de her zamankinden sıcaktı. Anıran eşek, şırıldayan arba tozlu mahallelerden akan arıktaki sular her zamanki gibiydi. Nauan pazarı da aynı eskisi gibi. Sırayla yapılan küçük mağazalar önünde satılan ipekten yapılmış sarı,ala, mavi, rengarenk renkli kumaşlardan gözünüzü alamıyordunuz. Dağ gibi olan ve satıma hazırlanan erik, hive meyvesi, fergana elması, çin fındıkları dizilmişti. Gümüştan yapılan yüzük, altın bilezik yapan usta, elinde tesbih, önündeki yazılan namazlar üstünde meyve gibi yayılan eşyaları vardı. Ateşte yanmış semiz etin mangalın önünde naçar giyinmiş derviş kapatıyordu. Herkesin yüzü gülüyor, gönlü rahata kayıyor gibiydi. Başına beyaz

türbanla ala çaban giyen özbeklerin hangisinin tüccar hangisinin çiftçi olduğunu fark edemezsiniz. Herkes birbirine çok benziyordu.

Bu şehirde her şey olduğu gibi birisi top arasında bildircin savaştırıyor yine saz dinleyip kolyan içen mirzalar onları izliyordu...

Herşey her gün olduğu gibi Nauan pazarında kalabalık tozlu Taşkent şehrinin göğü sanki alev alacak kadar sıcaktı. Sadece Mamet Alim yerinde olan Taşkent kuşbeği Beglerbek'in katında bir değişiklik olacak gibiydi. Kuşbeğinin bülbülleri ötüyor, bağbahçeden gelen hoş hindi sesleri geliyordu, her yere İran'ın ipek halıları döşenmiş, duvarlarında ise Buhara'nın çiçekleri kuş gibi bezenmişti. İki tarafında gümüşten yapılmış kuğu heykeli bu yapıta kendi güzelliğini veriyordu. Yemyeşil bahçelerinde öten bülbüller ve etrafta çeşme suyuna doyan kırmızı güller...

Burada sadece saraydaki mürif, vezir, sofi, naib, henzadelerin davranışıyla sözleri değişmişti. Yok bunlar konuşmuyor -fısıldıyor, yürümüyor -kıpırdıyordu, ayaklarının ucunda ses çıkarmadan yürüyorlardı sanki. Yüzlerinden heyecan değil korku, birbirinle açık konuşmadan susup saklamayı tercih ediyorlardı. Onsuz da sır dolu misafir odası-rabatın bugün öncesinden daha kafesvari bir görünüme dönüştümüştü. Yağmur öncesi gelen bulut gibi misafir odasının bu hale gelmesinin nedeni neydi ki acaba?

Bugün gece hergün olduğundan daha uzun gibi geliyordu bu gece Kasım törenin oğulları Esengeldi, Sarcan, Şubırtpalı Ağıbay başlayan yirmi kişinin idamı gerçekleştirilecekti.

Yine bugün Kokan'ın Laşker'in bildiğine göre kuşbeğinin özel davetiyle Kokan hanı Madeli (Muhammed Alim) gelmiş.

Bunlar şehre geldiğinde halk uykuda idi. Sabahla beraber dutar, sırna, tanbur sesleri tüm Taşkent'te işitildi. Millet düşman geldi diye yerinden kalktı. Ama bunun Kokan han olduğunu öğrenince herkes arkasına dönüp kapısını kapattı ortalık yine sessiz kaldı.

Taşkent on sekizinci asrın ikinci yarısında meşhur Aptuar şahın zamanında büyük şehir olmuştu. Burada ipek örmek, altın gümüşten eşyalar yapmak, deriden elbiseler yapmak, demir özetlemek, içki kaynatmak gibi hüner sahipleri sayesinde tüm Orta Asya,Rusya,Doğu Türkistan ve Hindistan arasındaki ticaretinin merkezi haline gelmişti.

Taşkent şehri güzelleştikten, geliştikten sonra çoğu onu yani bu güzel şehri kendisinin yapmak istedi. Özellikle Buhara, Hive on sekizinci asrın başındaki Kokan hanlığınınındı. On dokuzuncu asrın başında Omar hanın ağabeyi Alimhan, Aptuar şeyhinin torunları Yüsun Hoca'yı savaşta yendi. Bundan sonra Taşkent Kokan hanlığına bağımlı bir vilayet oldu ama kimse Taşkent şehrini bağımlı olarak görmüyordu. Kokan hanlığının hakimiyeti

altında olan Ulu cüzün bir kısım halkı ile Sirderyanın orta boyudaki, Şu, Sarısu boyundaki Kazak yerlerine yapılmış Akmescit, Janakorgan, Cölek, Kamiskorgan, Şımkorgan, Koskorgan gibi kalelerin hepsi Taşkent kuşbeğinin mülküydü. Ama Taşkent kuşbeği Kokan hanlığına her sene iki yüz bin tenge vergi veriyordu.

Bu vergiyi Taşkent kuşbeği olan tacik Mamet Alim ve özbek Laşker, Begderbek, Kıpçak, Nurmammed kendilerinin el altındaki Kazaklarından on hisse çok edip onlardan daha çok alıyordu. Özellikle Begderbek çok zalim idi. Akmescit hakimi Cakıppekten Kokan hanlığına bağımlı olan Kazakları çok zorluyor her şeylerini sömürüp alıp gidiyordu.

Kuşbeği sır tutabilen bir adamdır. O yüzden sarayı, diğer saraylar gibi sırla dolu soğuk bir ortamdır.

Bu büyük sır bugün açılacak gibiydi. Sarcan'ların geldiğini bilse de Kuşbeği onları oy alıyor her gün bir şeyleri neden edip kabul etmiyordu. Bir gün ava gidiyor bir gün hüküm çıkarıyor bir gün hasta oluyordu. Bunun gibi horluğa dayanamayan Kasım töre ile oğulları elini bir sallayıp geri dönecekti ama etraftaki onlara bakan gözleri düşününce çaresiz kalıyorlardı. Onların burda kaldıkları zaman sanki misafirlikte değilde hapisanede geçiyor gibiydi. Kazak sultanları şaşırılmış durumdaydı...

Dost büyütüyor ama Begderbek düşman mı bize? Öyleyse geçende verdiği sözü nerede?

Düşman bile demek zordu. Bunları böylece bekletmelerine neden neydi? Bunu anlayamayan bozkırım beyzadeleri durumu bir vezirden öğrendi. Kuşbeği Kokan hanını bekliyormuş o geldikten sonra hep beraber bu işi halletmek istiyorlarmış...

Bekleyen Madelihanda bugün gelmiş. Kokan'dan başka uzak yere gitmeyen han uzak yoldan yorulmuş ve kendi odasında dinleniyormuş. Akşam Kuşbeği ile görüşecekmış. O yüzden herkes hanın rahatını bozmayalım diyor. Kuşbeği'nin sarayı da bu yüzden bu kadar sessiz. Hemde korkunç derecede tehlikeli bir sessizlik bu. Begderbek ise misafir odasında.

Hanla buluşmadan önce Kasım han oğullarının da ne düşündüğünü öğrenmek için yanlarına geldi. Onlar gelmeden önce ne yapacağını kendisi bilse de bunların önünde başka davranıyordu. Nede olsa sultanların şimdi hiç birşeyi bilmemeleri daha iyiydi.

Bu nedenle Begderbek güler yüzle, son derece iyimser konuştu. Han ipekten yapılmış kuş tüyi gibi yumuşak, kalın, Buhara'nın kırmızı halısının üzerine salınmış battaniyesinde oturuyordu. Kuğun tüyünden yapılmış iki yastık yanındaydı. Masanın üstünde ise her şey vardı, tatlı, içki, yemek...

Begderbek altmışına yaklaşmış, beyaz yüzlü, uzun boylu biriydi. Kanı yok gibi renksiz olan ince dudakları, asılmış yüzü, bıyıkları da artık yaşlı olduğunu belli edercesine beyazlaşmıştı. Bakışları da çok kötüydü. Yüzü gülmüş gibi ama gözleri gülmüyordu. Altmıştan aşmış olsa da yüzünde yaşlılığın yansıması yok gibiydi... Üzerindeki giyimlerinin hepsi çin ipeğinden yapılmıştı. Sadece çapanı özbeğin mavi ala renkli sayısından(kumaş adı) dikilmiş ve başında ak mercanla süslenmiş siyah ala takısı vardı. İpekten dikilmiş beyaz gömleğinden göğüsünün tüyleri görünüyordu. Uzun beyaz parmakları da yırtkık kuşunun tırnakları gibiydi. Bilekleri de tüylü tüylüydü...Elleri değişikti. Sağ parmağındaki kırmızı renkli yüzük yılanın başı gibi büyük sanki içindeki kırmızı renk adamın kanından yapılmış gibiydi. Ayak tarafında da üzerindeki tüm elbisesi ipekten dikilen on iki yaşındaki bir çocuk oturuyordu. Karşı tarafta ise Kuşbeği'nin karşısında Esengeldi ile Sarcan oturuyordu.

Esengeldi esmer yüzlü, gözleri de koyunun ki gibiydi. Sarcan ise uzun boylu, sarı renkli, gözleri de keskin, at yarışına katılmış at gibi hızlı hızlı hareket ederdi. İkisi de elli yaştan aşmıştı. Esengeldi sadece bir iki yaş büyük görünüyordu. İkisinin de başında mavi kartal tüyünden dikilmiş kırmızı tilkinin tüyüyle süslenmiş kime olsa daha da güzelleştiren börk duruyordu. Üzerlerinde ise yakasına siyah barkit ince ipte dikilmiş ayaklarında mesî, siyah barkıttan dikilen pantolon vardı. Kemerlerinde ise altın yalıtılmıştı. Sarcan'ın kemerinde ise gümüşten ve sapı sarı boynuzdan yapılan sekiz karış kılıç asılıydı. Esengeldi de ise küçük gümüşte yapılan, ay boynuz, altınla süslenmiş kılıç vardı. Sarcan'ın ağabeyi Esengeldi'den daha cesur, savaşa yakın insan olduğu hemen anlaşıyordu. İkisi de kuşbeğine göz ucuyla bakarken aradan bir süre geçmesine rağmen masada duran yemeklerden yemediğini Begderbek fark etti.

-Sofraya bakın, bir şeyler yeyin,- dedi o gülerek. Güzel pişmiş üzümlerden yeyin. Özbek üzümü misafirler için en değerli, en özel üzümdür.

Sağol,- dedi Sarcan ağzının ucuyla.

Canı sıkılan misafirlerin gönlünü almak için kuşbeği yine gülerek:

-Bu üzüm üzerine Kazakla özbek arasındaki şakayı duydunuz mu?

Yok.., dedi bu kez Esengeldi.

Duymadınız mı tamam ben anlatırım,- dedi Begderbek. Bir Kazakla bir özbek arkadaş olmuş. Köyüne gelen özbeki Kazak koyun kesip, pişirerek misafir etmiş. Bir gün Kazak

şehire gelmiş ve özbek bir legen üzüm sofraya koymuş. Önce meyve yemeyen Kazak tadına bakmış. Bol bol yemeğe alışan Kazak üzümü bitirirken özbek:

Önünüzdeki üzüm onu böyle bir yemek gerekir diye az az yenilmesi gerektiğini anlatmış.

Sonra Kazak:

-Evet, buna bizde cüzim(üzüm) der bir yediğinde yüzünü yer diye elini uzatmış.

Hikayeyi beğenen Esengeldi ile Sarcan'ın yüzleri gülümesedi.

Misafirlerinin gönlünü aldım diye düşünen Begderbek hemen konuyu değiştirdi:

Evet, çok muhabbet buzağı emzirir demişler şimdi anlaşmayı başlarsak nasıl olur... Bu zamana kadar sizi kabul etmediğimizden nedeni duymuşsunuzdur, hanzadeyi bekliyorduk. O kişi bugün geldi şimdi dinleniyor. Saygılı Madeli hanın önüne gitmeden önce sizi duymak istemiştım.

Bizim işimiz seninle Madeli hanla ilgili değil ,- diye sakın konuştu Esengeldi.

Evet sizin işiniz benimle benimki ise Kokan hanlığı ile. –Kuşbeği beyaz dişlerini göstererek güldü. Yaratıcı dünyayı dombıranın dili gibi birini biriyle bağlı olarak yaratmışsa ne çare.

Sarcan biraz sinirlenerek:

-Bu nasıl bir sandığın içinde bir sandık onun içinde de şarkı söyleyen sandık.

-Evet, işte o şarkı söyleyen sandığın anahtarı da Kokan hanında değil mi? Begderbek te biraz sinirli konuştu. Onun yüzü bir kapanıp sonra kendine geldi. Ne yapacağız bu gereksiz konuşmaları en iyisi konuya geçelim. Ne istiyorsunuz

-Kimden?

Madelihan'dan, benden.

-Biz sizinle konuşmak istedik, dedi Sarcan direk,- İsteğimiz tek: Sizin askerleriniz ne kadar güçlü olduğunu biz geçen savaşta gördük. Tabii uzaktaki bozkırlıktaki Kazak akrabası için savaşa çıkmak, canını feda edip savaşmak özbekler için kolay değil. Bu nedenle size bağımlı olan Sır boyındaki Sayram, Karatau, Şu boyında yaşayan Kıpçak, Konırt, Şımır, İstı, Sikım, Sıban, Canıs köylerinden bize asker toplayıp verseniz ve bizim yerimizi korumamıza yardım etseniz diye düşünüyoruz.

At yılında Arka'ya Mamet Alım bir çok askeriyle gittiğinde karşı taraftan çarın askeri geldiğinde Sarcan söz etmesi kuşbeğinin hoşuna gitmedi. Bu nedenle o Sarcana sinirli gözlerle bakıyordu.

Bu asker kime karşı savaşacak?

Ak çara, kuşbeği.

Sadece ak çara mı karşı?

‘ Hayır, eğer Kazaklar bunun kadar güce sahip olursa en önce Kokan hanlığına karşı çıkar. Bunu Begderbek iyi biliyordu. Sonunda kendi yeri olacağını düşündükçe bunlardan vergi istemiyordu. O yüzden bin sekiz yüz yirmi iki yılında kabul ettiği kuralda Orta cüzden hayvanları için ödeyecek oldukları vergilerini de bu güne kadar almadı. Ama Kokan, Hive hanlıkları ise Kazak halkına ne zulümler yaptı! Sadece bir Çimkent şehrinde bir senede seksen bin gümüşle altın som almadı mı? Haraç vergisinden toplanan parayı nereye koyacaksınız. On beş, yirmi metre bir koş oluyor, bir koş yerden tahminen bir senede elli beş buğday haraç alınacak. Buna göre her bir vilayetten en az kırk bin gümüş para toplanıyor. Eğer Muhammed peygamberin dinde gösterdiklerine göre her kırk koyun için bir koyun vergi gereği verilmesi lazımsa böyle yapacaksınız. Bitki, kömür vb. için alınan haraç vergisi de neyin nesi. Haraç ile vergiden alınan sadaka az mı? Onlarla mezarlıklarının duvarların yapmalı. Kokan beğlerinin bahçelerine, tarlalarındaki kavun karpuzlarına gidecek yolları yapmak lazımsa savaşmak için de kendi atları, silahlarıyla gidip savaşmaları gerek.

Bunların zorlukların hepsine bizim Kazaklar dayanıp katlanıyorlar. Evet dayanıyorlar. Ama sesini çıkarmıyor mu?

Keli dibine diye alıyor,

Keusenim diye alıyor,

Fitre zekat diye alıyor

Arka’dan gelen biçare Nayman

Ortada şaşırıp kalıyor.

-diye Cankisi’nin Kokan hanlığına söylediği gerçek değil mi?

Bunların hepsini Sarcan da Begderbekte biliyordu. Bunun gibi hakaretlere dayanıp gelen Kazaklar asker toplarsa en önce Kokan hanlığına savaş açacaktı. Kasım törenin çocuklarının düşmanlarının büyük Rusya olduğunu iyi biliyordu. Eğer Rusya’nın baskısından kurtulurlarsa Kokan hanlığının baskısından kurtulmanın Kazaklar için hiçte zor olmayacağını çok iyi biliyordu. O yüzden yardım bekliyordu. Ama Kokan hanlığının verdiği yardımı geçen sene yaptığı gibi Kazakları yarı yolda bırakan bir yardım olacağından şüpheleniyordu, bu gibi yardımdan ise Kazaklar bir şey kazanamayacaktı.

Sarcan soruyu soruyla cevapladı:

Yoksa siz bizim Rusya ile savaşmamızı istemiyor musunuz?

Yanlış düşünüyorsunuz,- dedi kuşbeği - bu beyaz sakalımı rusun kırmızı kanıyla boyamaktan başka arzum yok. Ama şimdi sorun o değil.

Sorun neymiş?

Begderbek Sarcana gülerek baktı:

‘ Kazakta bir ata sözü vardır: Kendimin büyüttüğü köpek kendimi ısırды- diye’

Sarcan’ın rengi kaçtı.

-Hangi köpek hangi köpeği büyüttüğünü önce öğrensek iyiydi.

Kuşbeği daha çok gülerek:

-Kazakta yine bir ata sözü var değil mi? Misafir sofrada otururken ayağını uzağa uzatır.

-Evet, haklısınız. Bazı misafirlerin ayakları o uzaktaki Sayram, Sozak, Akmescite kadar gitmiyor mu? Bunun gibi yük olan misafir, yük olan akrabasına ayağını çek diyordu, malesef güçlü değiliz.

Begberbek Sarcan’ın sözünden tutup:

-Birleşmedeki amacın bu muydu?

Sıcak kanlı Sarcan hemen kendisinin yanlış yaptığını anladı. Söylenen söz atılmış ok gibiydi onu geri çevirmek imkansızdı. Bu hatası için kendisini affetmeyen Sarcan dondu kaldı. Begderbek ise düşmanın amacını hemen öğrendiği için daha mutluydu ve gönüllü rahatlayarak gülüyordu. Birleşerek güç kazanıp kendini vurmaya çalışan düşmanı nasıl bırakırsın? Hayır- affedilen düşman en tehlikeli düşmandır.

Halkımızdan, yerimizden ayrıldığımızda bizi ne yapacaksınız? Rusya imparatorluğuna karşı savaşacağız diye sizinle bir gemiye oturmuştuk bu gemi sonuçta bir sahile gitmeli. Ayran sormak için geldiysen bakırı saklama demişler, bizde düşündüğümüzü açık açık söyledik. Taşkent’teki özbek akrabalarla Saniarkayı korumak çok zor oysa ak çarı alıp verin demek yersiz. Fısıltılı konuşsanız da Allah işitir, rus askerini yenebilen Kokan hanlığında da güçsüz olduğunu biliyorsunuz. O yüzden biz rica ediyoruz ki...

-Az önce Sarcan söylediği mi?

-Evet, mal acısı- can acısı, yer acısı- halk acısı. Kim bilir Kazaklar hep beraber olup birleşirse amacımıza ulaşır mıydık.... Yaralı yolbarıstan yarasız yolbarıs daha güçlüdür. Biz şimdi yaralı yolbarısız o yüzden düşmanımıza düşünmeden savaş açmamız yerinde olacaktır.

‘Evet ben de sizin yaralı yolbarsız olmanızdan korkuyorum - dedi Begderbek. O yüzden en iyisi zincirde tutmak lazım.’

Ama Esengeldi’nin farklı bir sorusu vardı;

Tamam, Karadağ, Şu, Sır boyundaki Kazakları toplamaya biz yardım ederiz ama bu güç bizim için az değil mi?

Orta Sır, Şu, Sarısu Kazakların berbarer olmasına siz izin verirsiniz Ayak, Sır, Aral denizi, Ustirt, Mangıstau bizimle beraber olmasına Hive hanlığı karşı olmaz diye niyet ediyoruz. On dokuzuncu asrın başında Muhammed Rahım hanın zamanında Hive hanlığı büyük bir memleket oldu. Kuzeydeki Sırderya’nın

Aralla birleştiği yerden güneydeki Afganistan’ın sınırlarına kadar hanlığı büyüdü. Buna Muhamme Rahım han onun askeriyle Eltezerle beraber Kazakların iç karışıklığından faydalanıp Sırderya’nın Aralla birleştiği yerinden, aral denizinin etrafını Ustirt Mangısau ve orada yerleşen Küçük yüzün bir çoğunu kendine bağımlı etmişti. Hive hanlığına bağımlı olan Kazakların durumu Kokan hanlığına bağımlı olan Kazakların durumundan daha zordu. Küçük bir hata yaparsa öldürülür veya kadınlarını Afganistan’a götürür hizmetçi olarak satardı,erkekler ise köle olarak satılıyordu. Bin sekiz yüz yirminci sene Büyük cüzün yurduna Hive hanlığının askerleri yürüyüş yapıp yüzlerce insanlarını öldürmüş, altmış beş bin koyununu, on beş bin devesini, yetmiş bin atını ve binlerce güzel kız gelinlerini alıp gitmişti. Küçük cüzün halkı Hiva hanlığına karşı bir çok savaş açtı ama amaçlarına ulaşamadı.

Bin sekiz yüz yirmi beşinci sene Tavuk yılında Muhammed Rahım hanın ölümünden sonra onun yerine onun oğlu Allakum geldi. Tabın ruının başçısı Aysuak oğlu Sergazi sultan Allakula’ yalnız kızını verip, Hiva hanının himayesine girdiğinden küçük cüzün hanı oldu.

Ama o zaman Rusya imparatorluğu Hive’yi de düşünüyordu. Kendisinin başına gelen tehlikeyi fark eden Allakul iki memleketin arasında olan Ustirt, Mangıstau, aral denizleri Sırderya boyundaki Kazakları Rusya’ya karşı koyup kendisini korumak istemişti.

Esengeldi’nin bunu söylediğini Kuşbeği de anladı. Öyle olsa da sultanların gerçek amacını öğrenmek için

Tamam, Hive hanlığıyla Kokan hanlığı Kazak akrabasının faydası için Küçük cüzle Büyük cüzün birleşmesine izin versin ama bu da az olacak. Torgay, Cayık’ın kuzey ve güney tarafında az çok Küçük cüzü toparlandığında bir milyon sekiz yüz bin insan var. Bir sıpra Orta cüz deseniz de olur. Orta yüz nereye gidecek?

Küçük cüzle Büyük cüz birleşirse Orta cüz ortada kalmaz,-Esengeldi samimi söyledi. Abılay dedemizin üç cüzün de başını biriktirdiği, bayrak diktiği yer değil mi bu topraklar?

Kuşbeği gülerek cevap verdi:

‘ Çok iyi düşünmüşsünüz. Tabii tüm Kazaklar birleşince sizin için Hiva hanlığı da Kokan hanlığı da bir şey yapamaz. Rusya ejderhası da sizi kolay kolay yenemez. Hayır sevgili sultanlar biz sizin düşündüğünüz gibi aptal değiliz.

‘ Rusya için de Kokan, Hive hanlığı içinde sizin böyle ayrı ayrı kalmanız daha iyi’ Hilekar Begderbek böyle düşündü ve daha çok gülmeye başladı.

Buna Sergazı han ne diyecek? Ortadaki inekten ziyade sadece kendisine ait olan buzağı iyi değil mi onun için? Tüm Kazakları birleştirmektense sadece Küçük cüze sultan olmak onun için daha iyi değil mi? O zaman Allakul da kayınpederinin sözünü yere bırakamaz,- Kuşbeği yalandan gülmüş gibi oldu.

Sergazı küçük cüzün hanı değil. Allakul onu han edip saydı ama sadece Tabın ruı ile Şekti ruına bakması şartıyla. Ve Tabın ruının birçok kısmına Colaman sultan bakıyor.

‘Kendim de düşünmüştüm bir Kazak ruı nasıl bir hana bağlanıyor diye...Colaman diyenleri de bu Kasım törenin çocukları gibi kendimiz ayrı bir memleket olacağız diye düşünenlerden biridir herhalde.’

Ama Kuşbeği Colaman hakkındaki konuyu hemen unuttu ve konuyu şakaya döndürdü.

-Babasın bir halka han edecek kadar Sergazı mırzanın kızının ne özelliği varmış? Baş altından arkası da gümüşten mi yapılmış?

Bunun gibi soruya Esengeldi de, Sercan da cevaplamak istemedi. Bunların bu soruya üzüldüğünü fark etmemiş gibi Kuşbeği gülerek sözüne devam etti:

Kazak sultanları han olmanın ne kolay yolunu bulmuş- diye şaka yapmış gibi saçmaladı. Kasım hanın da güzel ...

Sarcan sinirlenek elinin kılıç sapına nasıl uzattığını fark etmedi ama çok sabırlı olan sengeldi onu durdurdu. Begderbek’in rengi kaçsa da hiç bir şeyi fark etmemiş gibi sözüne devam etti ‘‘ Belki Kasım törenin Sergazı gibileri sevmemesinin başka da nedenleri vardır. Kızını verip sultanlığı satın almak sultanlara yakışmayan bir iştir.’’

‘hayır, hayır dedi,- içinden gelen korku hissini durdurdu da bunları bir an önce burdan götürmek lazım dedi. Misafir gelenlerinden silahı olanları almamayı niye daha önce düşünmemişim. Allah korusun ama Sarcan gibi deliler gelirse..

Kuşbeği kendisinin yanlış söylediğini hemen anladı. Namuslu olan Sarcan'ın hareketinden çok korktu ve bundan sonra sultanlarla konuşmanın bir işe yaramayacağını anladı. Her şey malum oldu sonunda neticeye gelinmişti. Sultanlar daha bir şey yapmasın diye yalandan daha çok gülmeye başladı.

-Halkının düşünen sultanların sinirlenmesini, üzülmelerini anlamazsan nasıl memleketi yöneteceğiz?- dedi o ikisinin yüzüne bakarak.

-Sarcan sizin sinirlenmenizin nedenini de anlıyorum o yüzden size bir şey demiyorum. Özbek halkı Kazak halkıyla dosttur. Arkadaş olmazsa Mamet Alim kuşbeği altı bin askeriyle Arka'ya niye gitti? Şimdi o utanmış gibi yere baktı,-

iş elinden gelmediyse suçlu değil. Mamet Alim'in suçunu affedin. Sizin söylediklerinizi bu akşam hana söyleyeceğim.

-Eğer hanzadesiz bu iş halledilmeyecek olsa - dedi Esengeldi. Biz kendimiz onunla görüşecek miyiz tabii siz izin verirseniz....

Bu söze Begderbek sevinmiş gibi görüldü kendilerinin iyi niyetlerinden yararlanmak lazım ne olsa da onların işi bugün akşam halledilecek.

Sultanlara ise:

-İyi düşündünüz. Hanı sizinle görüştürmeye çalışacağım ama han yarın Kokan'a gidecek o yüzden bugün görüşmeniz lazım. Belki de hanın kendisi sizi çağırabilir başkaları uyuyup dinlensin ama siz uyumadan benden cevap bekleyin.

Taşkent kuşbeğinin sarayı misafir odasından biraz uzaktı bunların arasında güzel ortasından su akan, güllerle meyve ağaçlarına dolu bir bahçe vardı.

Esengeldi ile Sarcan Begderbek'in iç kapısındaki geçitten geçip kendi odalarına giderken bir ağaç altında şubortpalı Agıbayla Sarcan'ın on dokuz yaşındaki oğlu Ercan bekliyordu. Ercan babasına çekmiş sarışın uzun boylu genç bir yiğitti. Arka'lılar gibi giyinmişti. Başında kunduz derisinden dikilen tüylü börk, üzerinde ise ipek ipele dikilmiş geniş yenli barkıt çapan ve pantolon, ayağında ise gümüşle süslenmiş topuklu ayakkabı vardı.

Şubirtpalı Agıbay Kasım törenin çocuklarının arkasından yürüyen fakir aileden gelmiş bir kahramandı. Bu sene otuz dört yaşında olan büyük deneli, uzun boylu, , esmer yüzlü biriydi. Elleri çok uzun parmakları da eğer birine değse öldürecek kadar kalındı. Sakal bıyık denen hiç bir şey yoktu yüzünde sadece çenesin altında küçücük bir şey var gibiydi

oda belli değildi. Aynı yaşta olan Kenesarı ve başka arkadaşları ona 'köse' diye lakap koymuştu. Dış görünüşünden hemen çok güçlü bir yiğit olduğu belli oluyordu.

Üzerinde geniş çapan, başında deve terisinden yapılmış siyah dalbagay, tsiyah tay derisinden dikilen pantolon. Ayaklarında da geniş bot. Kemerinde ise simsiyah dizesine kadar uzun kılıcı var.

Agıbayın en sevdiği silah dokuz boğumlu, kalın nayzaydı. Ata bindiğinde tay derisinden dikilen baltasını ise yanına bağlıyordu. Yürüdüğünde ise elinde taşırdı. Agıbay bu naysasını o kadar seviyordu ki gündüz elinden gece ise yastığının altından eksik etmezdi. Kahramanın boyu o kadar uzundu ki bazı develerin boyu kadar, ata bindiğinde ise eşeğe oturmuş özbek gibi iki ayağı atın dizesine kadar geliyordu.

Üzeri simsiyah olan Agıbay'ın rengi soğuktan ve çok cesur, cesaretli bir yiğitti. Kim olsa da Agıbay'ı ilk gördüğünde onun alp gibi görünüşünden korkardı. Gece yarısı gören insan ise masallardaki dev görmüş gibi olup ödü kopar ve o kişinin aklından bir ömür gece uykusundan kalkdıran böcek gibi kalırdı.

Annesi ise Esil boyındaki Taraktı ruının kızıydı. Annesi de cesaretli bir kadındı. Olcabay çocukları daha küçükken vefat etti. Annesi Dametgen Agıbay, Manabay, Tanabay, Mınbay adındaki dört çocuğuyla dul kaldı. En büyüğü olan Agıbay ise on yaşına yeni girmişti. Çocuklarının adlarında hep 'bay'la(zengin) söylene de Olcas öldükten sonra bir inekten başka malları kalmamıştı. Fakirliğe alışan Dametken dört çocuk için akrabalarının vermeyecekleri malları da güçle almak zorunda kaldı. Eline silah alıp kendisi gibi fakirlerle birleşip geceleri zengin köyleri soymaya başladı.

Kuş yuvasında neyi görürse onu yapar dediği gibi böyle güçlü, cesaretli annenin çocuğu Agıbay da büyüdüğünde kahraman oldu. On sekiz yaşından başlayarak Kasım törenin çocuklarının arkasından gitti. Otuz dört yaşına gelinceye kadar başından bir çok savaş geçti. Şimdi Agıbay'ın her şeyden haberi olup ateşte yanmış demir gibi olduğu zamandı. Çok heyecanlı ve yerinde durmaz bir kahramandı artık o...

Esengeldi ile Sarcan acele etmeden kendilerini bekleyen Agıbay ile Ercan'ın yanına geldi. Agıbay bahçenin içinde duran bir büyük taş gibi duruyordu. Göze hemen çarpardı. Yaklaştığında Ercan Esengeldiye:

-Amca konuşabildiniz mi?

Esengeldi yürüyerek cevap verdi:

-Konuştuk yavrum, şimdi Madelihanla görüşmemiz lazım.

Bundan fazla sormak mümkün değildi'Madelihanın kendisiyle görüşmemiz lazım'dediye anlaşılamamış herhalde dedi içinden Ercan.

Odalarına geldikten sonra kendi bölümlerine girip iki kardeş çok konuştular. Kuşbeği'nin bu kadar iyi konuşmasının ikisi de kötülüğünü hissetmiş gibiydi. Anlaşmanın sonunda 'Aklın varda evini bul' dediği gibi Madelihanla görüşmeden sonra ne olsa da hemen eve dönmeye anlaştılar. Canını almak istiyorsalarda iyi konuşan özbek sultanları bunları da biliyordu. Begberdek'in yastığa yaslanarak yattığından iki kardeş seslendi ama yanındaki gelenler hiç bir şey demedi sadece Ağıbay'ı çağırıp:

Kahraman ,- dedi Sarcan bir an çok korkarak - Biz Madelihanla görüşmeden dönene kadar ne olsa da Ercan'ı gözünün önünde tut,- dedi. Atlara da dikkatli bak.

Yiğitlerin binip geldiği atlar komşu sarayın dışarısında bunlarınki ise bu sarayın girişindeki bir odadaydı. Atlara özbekler bakıyor bizimkiler ise ara sıra gidip geliyordu.

Ağıbay Sarcan'dan niye emir verdiğini sorup durmadı sadece içinden bir şey olduğunu anladı ve:

-Tamam- diyerek çıktı gitti.

Öğlenden sonra oluyordu. Boşa zamanınımı harcamayım diye Esengeldi tesbihini çıkartıp çekmeye başladı. Sarcan ise yerde döşenen halıya oturup kemerindeki beyaz kılıcı çıkardı ve her zaman savaştan önce yaptığı gibi keskinleştirmeye başladı.

Esengeldi ile Sarcan gittikten sonra kuşbeği biraz düşündü. Düşünmek istemese de olmuyordu. Sarcan'ın az önce kılıcını çıkarmak istemesi hiç gözünün önünden gitmiyordu. Hatta Sarcan'ın o beyaz kılıcı sanki onun göğsüne saplanmış gibi korkuyordu. Yavuz insanlar aslında korkak oluyordu. Begderbek hem yavuz hem de korkak idi. Bu güzel gelişmiş yere sahip çıktı ama hem Begderbek hemde Akmescit'in hakimi Cakıpbek'le beraber Sır, Sozak, Şu boyundaki Kazaklara daha çok zorlamayı düşündü. Kendisinin hissizliği, acımasızlığıyla Madelihana yaklaşmış Kokan hanlığının komutanı olmak istiyordu. Bugünkü yaşanan olaylarda kuşbeginin bu düşüncesinin sonucuydu.

Begderbek Buhara hanlığından gelin almıştı. Üstüne üstük Kokan hanlığından Buhara hanlığı daha güçlüydü Begderbek bunu da hesaplıyordu. O yüzden kendisini düşünen kuşbeği Madelihanı da yaranmayı düşündü çünkü Kokan hanlığının karakterini çok iyi biliyordu. Onun özellikle anında sinirleniveren ve nefsi kötü insan olduğunu biliyordu. Bir kız düşündü öyle bir kız ki Adem ata'nın cennetten kovulmasına sebep olan Havananın güzelliği gibi güzel dersek yanlış olmazdı . Kimi olsa da ilk gördüğünde ilgisini çekerdi.

Bembeyaz kar gibi yüzüyle ve simsiyah gözleriyle bir tebessüm etse kim olsa aklını alırdı.

Begderbek bu kızın Hanpa çarın üvey annesi olduğunu da hesaba aldı. İşte burada da bir sır vardı. Nefsini çok seven insan eğer güzel üvey annesiyle ilişki yaşarsa....Tabii onların saklayacak taş duvarları var. Ama bu taş duvarlar kuşbeğinin sayesinde bu durumu Buhara hanına iletirse...Kuşbeğinin amacı da bu değil mi? İslam dinin kurallarına ayak altı eden kendisinin üvey annesiyle ilişki yaşayan kişiyi kim koruyabilirdi. Muhammed peygamberin kuralları çok sert. Bunun gibi hana tüm İslam dinindekiler karşı olacak. Hepsi karşı duracak....Böylece Begderbek Kokan hanını Buhar hanına teslim edecek değil mi? Evet, teslim edecek. Bu hizmeti için Buhar hanlığı onu da unutmayacak belki de Kokana han edecekti.

Begderbek'in Madelihanın dönmesini beklemesinin yine bir nedeni vardı. Bu Kasım törenin çocuklarıyla ilgiliydi. Tabii Kokan hanının bununla direk alakası yoktu. Ama dökülecek kanı onun emri diye göstere göstere yaparsa? Eğer bu işi kendisinden çıktığını Abılay'ın çocukları öğrenirse bu işin sonunun ne olacağını kimse bilemezdi. Esengeldi ile Sarcan'a vurulacak olan kılıç kendisine vurulmamasına kim garanti edebilirdi? Abılay'ın otuz bir oğlu ve kırk kızından tüm evlatlarından nasıl kaçıp kurtalabilirdi? Ama onların da arasından bir Begderbek çıkması da mümkündü. Eğer suçlu olarak Madelihanı gösterirse ona ne yapacaklardı ki?

Begderbek gülümsedi onun aklına az önceki Madelihanla Han çara verdiği kahvaltı geldi. Hanla onun üvey annesi sofrada bir birine karşı oturmuştu.

Çayı Begderbek'in kendisi uzatıyordu. Kuşbeğinin uzattığını mavi kaptaki çayı alıp Han çar kahkaha atıp güldü.

Muhammet Alim yavrum, siz Kokan hanı olsanız da benim çocuğumsunuz o yüzden yüzümdeki peçeyi çıkarırsam bir şey demiyceksiniz değil mi?

Hanın cevabını beklemeden Han çar yüzündeki peçeyi çıkarttı. Buluttan sonra yer yüzüne kendi ışığını saçmış güneş gibi olup Han çarın yüzü göründü.

Üvey annesinin güzelliğine şaşırın Madelihanın elindeki bardağı yere düştü.

-Dikkatli olun - dedi Hanpatşaim(han çar) Madelihanı okşayarak.- Mübarek parmaklarınızı yakmayın.

Bundan sonra Madelihan çay mı içiyor zehir mi içiyor farkında değildi, üvey annesine bakakaldı.

Biraz sonra kuşbeği dışarıya çıktı ve döndüğünde ikisinin birbirlerine özel bakışlarını fark etti.

Begderbek yine de mutluydu. Kendisinin kurmuş olduğu tuzağa iki güvercinin kolay kolay girdiğine içten içe çok sevindi. ‘Tabii akıllı kişi her zaman aptaldan nasıl kurtulmanın yolunu bilmez miydi? Buhara hanı buna tüm Kokana sultan etmesi de onun için iyiydi. Buhar hanına her sene ödeyecek yirmi bin gümüş vergiyi vermezse bıyıklarının birisini baltayla mı kesecekti? Yirmi bin yirmi som değil ki bunun yerine altı oğluna altı şehir kuracaktı.

Artık akşamda oldu. Kuşbeği kendi bahçesine aldırıldığı nisan kuşu akşam olunca sanki birisinin arkasından ağlamış, vedalaşmış gibi şarkı söylemeye başladı.

Kuşbeği ayak tarafında masaj yapan paşa çocuğunun biraz dinlenmesine izin verdi kendisi Madelihanın odasına doğru yol oldu.

Madelihan iyice dinlenmiş gece ışığıyla onun gözleri pırıl pırıl yanıyordu o da Kuşbeğini çağırmak üzere iken Kuşbeği gelince ikisi de saklı saklı konuşmaya başladı.

Tentek törenin başlattığı savaştan sonra Kazak köyleri sessizleşmiş gibi,- dedi. Ama şimdi Taşkent’te yine bir bulutlu hava var sanki. Buna Kasım törenin çocukları mı yapıyor buna ne dersiniz?

Madelihanın babası Omarhan bir çok kere vergi ve yersiz ihanetine dayanmak istemeyen Sır, Sarısu, Şu boyındaki Kazaklar sefer yapmıştı. Bunun arasında en büyük yürüyüşü Tentek töre adlı bir kişinin liderlik ettiği savaş önemliydi. On iki bin asker toplayıp Kokan hanlığının altındaki bir kaç şehri aldı. Tentek töre Sayram’ı aldı ve oraya bayrağını dikti. Sayram ise Çimkent, Evliyaata gibi şehirleri de içine alıyordu. Bunlara karşı Omarhan çok asker gönderdi. Tentek töre askerini ikiye ayırıp Çimkent ve Sayram’da savaştı . Uzun süren savaşta yiyecek ve içecekleri kalmayan Kazaklar çaresiz teslim oldu,teslim olan halkın hepsi öldürüldü. İki yüz civarındaki kişiyi darağacına astılar ve akıllarına ne gelse onu yapıp halkın mal ve mülkünü talan ettiler. O kadar çok insan ölmüştü Sayram’dan kan kokusu gelmişti.

Hanım, hastalığını saklayan kişi ölür, olacak olayı böyle anlattığımı affedin,- dedi kuşbeği han sessiz kalınca. –Bundan kurtulmanın bir tek yolu var. Bunu büyütmeden ateşe dönmeden küçük köz halinde söndürmemiz lazım. Bir de süratle bunu yapmamız

lazım. Sizin babanız Tentek töreyi nasıl yaptıysa biz de Kasım törenin çocuklarına aynen onu yapmamız gerekiyor.

Begderbek'in aklına yine az önceki Sarcan'ın kılıcını nasıl çıkarmak istediği gözünün önüne geldi. Şimdi o bu kılıç hareket etmeden önce kendisi hareket etmeyi tercih etti.

-Esengeldi ile Sarcan'ı kendimde başlarından ayırabilirim ama sizin izniniz olmadan yapmak istemedim ne kadar kötü olsa da olarda sizin halkınız.

Han konuşmadı.

Hayır, han cevap vermeden korkmuyor o başka bir şey hakkında düşünüyordu. Bir duyup bir duymayan Kasım töre, Tentek töre ve Sarcan gibi isimleri anlamıyordu bile. 'Törelerle benim ne işim var?Herkes zamanından önce Kuşbeği'ne yirmi bin gümüşünü vermedi mi? Ne yaparsa yapsın bir şey dersin Allah cezamı versin'...Şimdi Madelihan başka bir şey düşünüyordu. Hayalleri burda değildi. Onun tüm hayalleri istekleri genç tokal güzel Hanşaimde idi. ' Bedeni de yüzü gibi beyaz mıydı acaba? Evet, öyledir. Hala çocuk doğurmamış kadının güzelliklerini ayaklarını elbiseleri bile zar zor kapatıyor. Ya Allah babamın tokalı(cariyesi) hakkında böyle düşünmem nasıl olur? Yok başkası görmediyse bilmediyse günah değil mi. Kimse görmedi diyorum ama Kuşbeği? Bu hepsini de fark ediyor mu? Evet, o hepsini biliyor. Ama beni bunun için çağırıyor değil mi? Bu neyi düşünüyor.Üvey annemle yaşadığım ilişkim için Esengeldi ile Sarcan'ın kanını mı satın almak istiyor. Tamam, can rahatlığı için bozkırdaki iki kazağın başı gitse de olur. Sonuçta bende öleceğim. Esengeldi ile Sarcan da ölecek. Ölüm hakkında değil hayat hakkında düşünmek lazım. Hanpatşaim ise gerçek hayat gerçek istek...'

Bunların konuşmaları uzun sürdü gece yarısı oldu. Madelihan ise bir Begderbek'i bazen duyuyor bazende derin hayallere dalıp susup kalıyordu.

Hanım, siz ne emredeceksiniz?,- dedi. -Hanın hayalini bozmak istemiyormuş gibi gülerek.

'Nasıl bir emir' Evet Madelihan nasıl bir karar vermesi gerekiyordu? Yok Madelihan o dünyanın suçunu bu dünyanın ilgilerine ayıracaktı. Kalbi onu istiyordu. Üvey annesinin beyaz bedenini bugün kucaklamak istiyordu. Ateş gibi yanan nefsi sadece onu istiyordu. Sabah ise Kokan'a dönmesi gerekiyordu. İki gün burda kalamıyordu. Başkaları bir şeyi hissedirdi. Hanpadşaimin kucağı ne kadar değerli olsa da han olmak ondan da değerli. Tabii yüreğini yandırıp,susadığını üvey anne geçirirse onu da razı etmek gerekirdi,. Arkadaşı var düşmanı var. Madelihan anında güldü ' arkanın sultanları çok eli açıktır benimle görüşmek için geldiyse kesin hediye ile gelmiştir. Eğer hediye ile geldilerse

bunun hepsine Hanpatşaime vermek gerekir. Han sadece onu kucaklamak istemediğini bilsin.’ Bunı düşünen Madelihan Begderbek’e baktı:

-Kasım hanın çocukları Kokan hanına başlarını hediye etmek için mi geldi?,- dedi.

Esengeldi ile Kuşbeği Kazak halkının örf ve adetlerine göre Taşkent kuşbeği için er takımı, Arkadan dokuz siyah at, her kişi başına dokuz börk, dokuz kahverengi deri getirmişti. Arka’nın aptal kahramanları bu hediyelerini vererek kendi amaçlarına ulaşmak istiyorlar diye düşündüler. Ama çok uyanık olan kızıl tilkinin hilesini uzaktan bilir. Kuşbeği bu hediyelerin hepsinden alsa da onlar için büyük bir kaya hazırlıyordu. O yüzden sultanların getirdiği bu hediyeleri sakladı.

Kasım hanın çocukları hedi getirmeden Kokan hanının başını ayırmak istemesin?

Üvey annesine sultanların getirdiği hediyesinden hiç bir şey veremediğine üzülen sultan elini bir salladı.

Kendi başlarının değerini bilmeyen sultanlarla benim işim yok, ne yapsan da sen bilirsin. İzin veriyorum.

-Tamam hanım. Baş üstüne.

Madelihan uyumak istedi.

-Gece yarısı mı oldu nasıl,- önündeki yemeklerin birer birer tadına baktı ve yeşil üzümün şerbetinden içti ve - Bugün bu kadar yeter,- dedi

-Tamam hanım, diye Begderbek hanın yüzüne bugün ilk defa dik baktı.- Han, Hanpadşaimin odası sizin odanızın yanında. İki kapının önüne mi yoksa sadece dış kapının önüne koyayım bekçiyi.

-Sen nasıl yapmak istemiştin?

Kuşbeği yere bakarak gülümseyek cevap verdi:

-Sadece dış kapının önüne.

-Öyleyse tamam öyle yap.

Kuşbeği başını yere eğdi.

-İnandığınız için teşekkürler.

Madelihan artık dayanamadı Kuşbeği ile anlaşmış gibi oldu ve direk Hanpadşaimin odasına yol aldı.

Güzel üvey annesini görünceye kadar acele eden Madelihan bu duruma pek önem vermedi. Bu durumun vakit geçince kanlı bir olaya döneceğini düşünmedi.

Hızlı hızlı yürüyerek sırlı odanın kapısına nasıl geldiğini fark etmedi.

Begderbek ise Madelihan gittikten sonra hemen başka bir yolla dul cariyenin yattığı odaya geldi. Sadece kendisinin bildiği bir yerden onları izlemeye başladı. Odaya giren Madelihanı onun üvey annesi kucak açarak karşıladı ve ikisinin umar cumar oldukları görünce deliği kapattı. Madelihan tam bu vakit Esengeldi ile Sarcan'ın ölümünü Madelihan öldürmüş gibi gösterip kendisi Kasım törenin yanına hiç bir şey bilmiyor gibi yapabileceğini düşündü. Ama bu kanlı olay bu gecede bitmedi. Laşker ile Begderbek ‘ Senin çocuklarının ölümünde biz suçlu değiliz, Madelihan suçlu sen gel biz kendi aramızda anlaşırız.’ diye Kasım töreyi yanına çağırmişti. Sozak'taki Teliköl boyuna Laşkar kendi elleriyle başını kesip Taşkent'e getirmişti. Bu savaş bir sene sonra oldu. Ama şimdi Madelihanla Kasım törenin çocuklarını kendi kurnazlığıyla tuzağa aldığına seviniyordu. O sanki hiçbir şey görmemiş gibi adımlarını yavaş yavaş atarak misafir odasına girdi. Begderbek kendisini bekleyen cellatlara :

Esengeldi ile Sercan mırzaları han çağırıyor diye buraya çağırıp gelin,- diye söyledi. – Ama Sarcan'ın kemerindeki kılıcı önce çıkarın dedi. Hanla görüşmeye silahla girmek yasak deyin.

Cellatlar geldiğinde Sarcan, Esengeldi, Ağıbay, Ercan'dan başka hepsi kendilerine verilen odada uyuyordu. Hanın emrini duyunca Sarcan'la Esengeldi giyinmeye başladı ve Sarcan kılıcını eline alırken beyaz türbanlı eşik-ağa:

-Hanzadenin önüne silahla gitmek yasak, şimdi bırakın döndükten sonra alırsınız - diye anlattı.

Eşik ağasının ‘döndükten sonra’ dediği biraz gönlünü rahatlatsa da içinden bir an önce çapanının içine gizlice bağlamadığına pişman oldu. Tabii sultanları kimse kontrol etmeyecekti, düşünmediği yerden bir şey olursa bunun gibi olaylarda en yakın dostu kılıçtı.

Sarcan kılıcını çocuğuna uzattı ve:

-Bunu sen al - dedi ve daha bir şey söylemek istedi de hemen kesti. Bunlar dışarıya çıktığında daha altı kişinin olduğunu gördü. Hepsinde silah vardı. Önce sessiz olan Ağıbay bir şeyi hissetmiş gibi oldu. Savaşlara katılan at düşmanı ilk tanır diyor Kazaklar, çocukluğundan savaşla büyüyen Ağıbay sultanların arkasından:

Biz de sizinle gidceğiz,- diye arkalarından yürüdü.

Ama eşik ağası yolunu kesip:

-Han sadece Esengeldi ile Sarcan mırzayı kabul edecek,- dedi yine.- Diğerleri gidip uyuyabilirsiniz.

Ya sen diye Ağıbay onu elleriyle yoldan çıkarıp onların arkasından giderken Ercan onu karnından tutarak:

-Eğer han öyle demişse, onlarla tartışıp ne yapacaksınız, Ağıbay ağabey,- dedi Ercan.- İyisi biz ikimiz talardan haber alıp gelelim. Kendilerinin endişelendiklerini belli etmemek için.

Ağıbay orda oyalanarak kaldı. Onlar ise uzaklaştı. Yiğit çok sinirliydi ve bir yeri acıyordu ama neresi olduğunu kendisi de bilmiyordu. Sultanlarını alıp götürüp beyaz türbanlılar kılıçla param parça etmek isitiyordu...

Aslı ağırbaşlı, sessiz olan Ağıbay'a bu sinir nereden geldi, kendisi de bilmiyordu. Ve bu arada gözünün önüne eski bir olay geldi.

Babası vefat ettiği yıl kış çok soğuk geçiyordu. Dört çocukla dul kalan Dametgen'in sadece azıcık sütü olan devesi vardı. Karkaralının ağa sultanı Tauke oğlu Camantay'ın adamları gelip Olcabay üç sene oldu şarırac(çadır) vergisini ödemiyor diye öğlen zamanında tek devesini zorla alıp gittiler. Dışarıdaki soğuktan da kötü olan bu insanlara dul kadınla küçük dört çocuk ne yapabilirdi ki ağlaya ağlaya kaldılar.

Ağıbay'ın hayatındaki sınavlar asıl bundan bundan sonra başladı. Annesinden ayrılan buzağa ile en büyük olan sekiz yaşındaki Manabay, Tanabay, Mınbay üçüde beraber ağlıyordu.

Bu dört biçarenin sesinden Ağıbayın kalbi kan ağlıyordu. Onların göz yaşını görmemek için o dışarıya kaçıyordu.

Buna dayanamayan Dametgen bir gün:

Yavrum, bu dördünü de böyle ağlatmayalım. Buzağıyı kesip soyalım az olsa da çocuklara yemek olur. Evdeki etde bitmek üzere.

Çocuklar uyuduktan sonra Dametgen buzağı tutup bir odaya getirdi ve dört ayağını bağlayıp Ağıbay'ın eline büyük bıçak verdi:

-Yavrum, bunun suçlusu çarla Camantay'ı keser gibi kesiver- dedi ve kendisi buzağıyı görmemek için odadan çıktı.

Ağıbay eline bıçağı alıp buzağın yanına gitti ama onun masum gözlerini görünce onu nasıl kıyacaktı ki!

Birazdan sonra ‘ Kestin mi yavrum’ diye odaya giren annesine:

-Yarın yapalım anne ne olur bir gün olsa da yaşasın.

-Tamam yavrum,- diye gözüne gelen yaşlarını gömleğiyle silerek.

Agıbay buzağı yarın da öldüremedi.

Eskiden böyle olan Agıbay, suçlu olup olmadığını bilmeden uzaktan giden askerlerin başını kesmek istiyordu. Bu kanhumarlık nerden geldi şimdi.

Hayır, Agıbay’ın tabiatı böyle değildi. Ona düşmana acımamasını da cesareti de öğreten ihanetti.

İşte yalnız develerini alıp gittikten sonra bu kuralı çıkaran ak çarı da ve adamlarıyla onları ağlatarak develerini alıp giden Camantay sultana olan nefreti on üç yaşındaki çocuğun yüreğinde gitmez bir yara bırakmıştı. Bu nefret ak çarla Camantay’a karşı olan Sarcan’la beraber olmasına neden oldu. Bir zamanlar buzağı kesemeyen adam bir top adamı öldürmeye korkmuyordu. Onlar kendi halkının düşmanıydı. Halkına karşı olan Agıbay’ın da düşmanıydı. Onun gibileri öldürmeye Şubırtpalı’dan çıkan taş yürek kahramanın da egücü yetmezdi.

Ercan Agıbay’ın elinden tutup:

-Agıbay ağabey bir gidip atlara bakalım,- dedi.

Agıbay ile Ercan atların tarafa giderken sekiz celladın içinde giden Esengeldi ile Sercan da misafir odasına girdi. Odada onları bekleyen kuşbeğinin yanına gelince ikiside başını eğerek selamlarken etrafındaki ikisinin kılıcı kınından çıktı ve eğilen iki sultanın başı da o anda yere düştü. Baş kesilen bedenleri ise bir kaç adım attıktan sonra yere düştü.

-Halk olmak için herkesin başını toplamak isterken kendi başınızdan mı ayrıldınız sultanlar,- diye kahkaha atıp güldü kuşbeği. Kuşbeği yere düşen sultanların bedenlerini başıyla göstererek : - Bunları zindana götürün diğerleriniz ise bunlarla beraber gelenlerin işini bitirin,- dedi.

Sekiz cellat altı altı olarak üç odada ayrı ayrı kalan delikanlıları öldürdü sadece Agıbay ile Ercan kaldı. Onların şansına celladlar atların olduğu tarafa gitmedi. Eşik ağası dış kapıda duran bekçiye :

İkisini sultanlar döndü diye çağır,- dedi.

Onları biraz bekledi silahlı olan Agıbayla görüşmeye biraz hazırlandı.

Bu kişi eskiden Kazak halkı arasından Kokan hanlığına gelen kişiymiş o yüzden Agıbaya olayın hepsini anlatıp, hemen burdan kaçmalarını söyledi. Bunu duyınca

celladları öldürmek isteyen Ercan'ı Ağıbay zorla atına bindirdi de hemen oradan kaçtılar. Kapının sesinden uykusundan kalkan bekçiyi yiğitler ayağıyla bir vuruşta da geçti. Güney taraftan baktığınızda gün ışıklarıyla Karadağ geöi gibi gözüküyordu. Bazı yerleri ise atın kuyruğu, devenin örkeşi gibi gözüküyordu akşam zamanı. En son ışığını saçan güneşte artık yavaş yavaş batıyordu. Karadağın batı tarafında bir köydü uzakta görünen. Araları ise savaş zamanında ki gibi yakındı. Bir birine çok yakın yerleşen bu iki kayanın arasından kızın ince beli gibi çeşme akıyordu. Bu güzel çeşmenin iki yan tarafı yemyeşil güzellik ve bunun üstünden köyün dumanı gözüküyordu. Nehir boyuna yerleşen evlerin sadece birisi beyaz keçeden yapılmıştı. Diğerleri ise siyah renkli, mavi ve çok eskiydi. Dış görünüşüne bakarak bunlara zenginde diyemezsiniz. Akşam zamanında her yere yerleşen köylerin develeri de bir birine karışmış olsa da sayıları o kadar çok değildi. Sadece uzun akan nehir boyunda koyun,kuzu ve keçileri yayılıyordu. Ondan sonra Karadağ kadar beyaz siyah atlar yayılıyordu. Çoğu yetişkin atlardı tay olanlar içerisinde oldukça azdı.

Bunlar iki sene önce burda kalan Konırat, Kıpçak ruıları Bestanbalı yerine taşınan Kasım törenin Altı, Toka, Altay, Uak köyleriydi . Baş taraftaki beyaz ev ise Kasım törenin köyü Abılay Han'ın belbala çocuklarının biri olsa da Kasım töre Uak, Toka, Altın rularının diğerlerine göre durumları iyiydi . Birde Arkanın yaylasına alışan hayvanlar dağ başındaki yaylalara alışamıyorlardı.Bu durum onları zora sokuyordu.

Bu köylerin Kazıkurt tarafındaki bir tepede bir kişi öylece dikilmiş duruyordu. Koyunlar, kuzular, çocuklar ağlayıp sanki onlardan kaçıp buraya kaçmış gibi gözüküyordu. Gözlerine bakarsan çok uzaklara bakıyor herhalde bir şeyleri düşünüyor gibiydi.

Bu adam orta boylu, zayıf sarışın olan biriydi. Birazcık kırmızıya benzeyen gözleri, uzun boyluydu. Açık yüzüne yakışan burnunun altındaki küçücük bıyığı ona ayrı bir hava katıyordu. Bıyıklarıyla sakalı sarı renkliydi. Başında kunduz derisinden yapılan şapka, ayaklarında ise ata binmek için uygun orta boylu, mavi renkli bot vardı. Haddi hareketinden gururlu, iltifatlı kişiye benziyordu. Bakışları da süslüydü. İyice bakarsanız bu kişinin aklı, iradeli olduğunu hemencecik anlarsınız.

Bu Abılay hanın torunu, Kasım törenin oğlu Kenesarı idi. Aklına dünkü Nısanbay ozanın sözü geldi. Dünyayı hem gezen hem eleştiren hem de ozan olan Nısanbay beyaz keçeye oturarak Kasım törenin önünde Cengiz hanın şeceresini söyledi.(Kazak Türklerinde şecere okuma geleneğini türküye benzer bir anlatımla yapılmaktadır.)

Moğollarla yakın olan Karölen, Azan nehrinin boyundaki Kerey ruının nasılca Cengiz hanın ilk kırdığı boy olduğunu üzülererek anlattı. Biraz sonra Orhon, Ertis, Om nehirlerinin boyundaki nayman ondan aşağıda bugün Sarıarkanın kuzeyi ile batı tarafı olan Alşın, Kıpçak rularının Cengiz hana nasıl teslim olduğundan bahsetti. Ondan sonra Alşın,Argın, Nayman, Kerey, Kıpçak, Konırat rularının nasıl Cengiz hanın büyük oğlu Coşının elinin altına geçtiği, Batu hanının Altın ordanın esasını kurmaya yardım ettiğini ve Sarıarka, Edil, Cayık boylarını rahat rahat gezdiğini anlattı . Yedisu boyundaki Jalayır, Uysin, Duvlat rularının da Çagatay'ın elinin altında olduğunu da söyledi.

Sonra Nısanbay eski dombırasını çalarak yine Çagatay ile Coşı nesillerinin kaç yüz sene bu topraklarda kendi idarelerini yürütüğünü gururlanarak anlattı. Ama kendi aralarında hanlık için tartışmaların başlayıp Altın Orda yıkıldıktan sonra Coşidan'ın Kerey, Canibek sultanları Şu boyundaki eskiden kalma olan Argın, Kıpçak, Uysin gibi eski taifeleri sonra yavaş yavaş Uak, Taraktı, Kerey, Nayman, Konırat, Dulat, Calayır, Bestanbalı gibi boyların birleşerek Kazak hanlığını kurduğunu gururla söyledi.Ozan Nısanbay arada biraz dinlendikten sonra Kasım handan sonra Kazaklar yine biraz kendi aralarında anlamadığını Haknazer zamanında yine beraber olduğunu, bir halk olduğunu, Taukel, Azim, Az Tauke hanlık ettiği zamanda geliştiğini düşmanların onlara hiç bir şey yapamayacak kadar güçlü olduğunu gözünde ateşle şiirinde neşeyle ve kıvançla anlattı. Geniş bozkırlıkta yaşayan bu üç cüzün aralarının ise çok iyi olduğunu ve her işi beraber hallettiklerini söyleyerek dudaklarından şunlar döküldü;

Argın olsan Altay ol,

Nayman olsan Matay ol,

Alşın olsan Aday ol,

Bu üçüde olmazsan

Hangisi olsan onun ol

İstersen de Allah'a kul ol,-

diyerek Kazak halkının en güçlü rularını söyledi ama bunun Tauke hanın vefatından sonra yine her ru kendi başına buyruk davranmaya başladığını ve sultanlarının ise hanlık için tartışmaya başlayıp anlaşmazlıkların ortaya çıktığını anlattı.

Bundan sonra Nısanbay eski kara dombırasını ağlatarak Karadağ ile Şu, Sarısu ile Sır boyunda yaşayan tüm Kazakların nasıl Congar hanı Sıpan Raptan'a karşı sefer yapıp ' Aktaban şubırındı- alka göl sulamaya' bulunduğunu söz etti. Büyük cüz ve Küçük cüzün bir çok köylerini Aral ile Atırâu deniz boyuna, Orta cüzün ise Esil, Nura, Tobıl boylarına

yerleştğini ayrı ayrı anlattı. İlk önce Küçük cüzin hanı Abilhayır'ın, bir sene sonra Orta cüzin hanı Samekey'in Rusya'ya baş eğdiğini 'Aktaban savaşı'ndan otuz sene sonra Çin çarının bir milyona yakın Kalmağı öldürüp, Congar hanlığını yok ettiğini söyledi. İşte o bu zamanda da Nayman ,Kerey rularının tekrar ana topraklarına Tarbagatay dağı ile Kara Ertis boyuna döndüğünü şiirinin arasında anlattı.

Bundan sonra her cüzün tanınan hanlarını Alimambet, Barak, Nuralıları kısa kısa anlatarak sonra üç yüzü birleştiren daha sonra Abılay adıyla han olan Abilmansur'a geldi. Abilmansur'ı anlatırken ozanın gözleri ateş gibi yanmaya, boynundaki damarları çıkmaya başladı. Dombırasını ise yarışa çıkan at gibi hızlı hızlı çaldı,şiirlerini de güzelce bir başka özenerek anlattı. Şimdi Nısanbay dombırasını oynatarak Abılay'ın Kokan'anasıl karşı çıktığını Sayram, Aziret, Çimkent, Sozak gibi yedi şehri nasıl aldığını, Taşkent'i nasıl ele geçirdiğini kendisine karşı çıkan Kırgızları Kızılsu, Şamsi Şu'nun birleştiği bir yerde görüşüğünü ' Cayıl kırgını' diye namlanan bu savaşta nasıl yendiğini anlatırken iki gözü kan gibi kıpkırmızıydı, ozanın kendisi adetea tavşanı tutmak için uçan kartal gibi hareketlerle mükemmel anlatıyordu. Abilmambet'in nasıl Orta cüze han olduğunu anlatırken anında gelen rüzgar gibi sanki uçmuşcasına anlattı. Ozan şimdi Abılay'ı üç cüzün büyükleri Teliköl'ün kenarında han edip beyaz keçeye oturduğunu anlatırken gözleri alev alev yandı. Ama Rusya'nın çareçesi ölümünden iki sene evvel onu Orta cüze han ettiğini ve yetmiş yaşına kadar Rusya'ya,Çin'e ,Türkistan'dan Edil boyuna kadar olan Kazakların hiç kimseye baş eğmeden yaşattığını söyledi.

Yarışa katılmış at gibi derleyeg Nagıbay Abılay Han'ın Atıbay- Karaul rularına altı kızını verip üstüne üstük Karakalpaktan bir kız alıp otuz bir oğlu ve kırk kızı olduğunu da gururla şiirinde söyledi.

Yorularak sesi değişen Nagıbay halk uyumadan önce Abılay'ın Karakalpak kadınından doğulmuş oğlu Ualının Rusya'ya bağlanıp, Kalmak kadınından doğmuş Kasım törenin ise ata yolundan yürüdüğünü Kazakları birleştirmek istediğini anlatarak,oturan Kenesarıya baktı:

Abılay yolu ağır yol,

Batır Kene bunu bil.

Abılay'dan da güçlü ol

Olmak istesen daha itibarlı,-

diye uzun şiirini bitirdi.

Evdekiler yetmiş yaşına yaklaşan Kasım törenin yüzüne bakarak sessiz kaldı. Çünkü bunun gibi söz töre var olan yerde örf adete göre sadece kolbaşçısına söylenirdi. Kasım törenin askerlerinin başı ise Sarcan sultando. Kenesarı'nın cesur ve adil olduğunu halk bilse de o sadece kahraman olarak tanınmıştı. Büyük ağabeyleri oldukça 'Askeri ben yürüteyim' demekten uzaktı. Nısanbay ise halktan da daha eleştirici bir yapıya sahipti. Bunu yanında oturan herkes bilir hatta Kasım töre de bilirdi...

Kasım töre şimdilik Sarcanla Sengeldiş'i askerinin başında gönderse de sonuçta Abılay'ın yolunu orta oğlu Kenesarı ile Navruzbay'ın yürüteceğine inanıyordu. Nısanbay'ın sözünün onun düşüncesiyle aynı olduğunu 'Yanlışmamışım benim fark ettiğimi bu da fark etmiş' dedi içinden. Ama kendisine bakan gözleri fark etmemiş gibi bir eliyle dombırasını yere koyup ikinci eliyle derisini düzelten Nısanbay'a bakarak:

Çok yaşa, hepimizi mutlu ettin, dedi.

Kasım töre bir aydır oğulları Sarcan ile Esengeldiden haber beklemekten yorulmuştu. Kötü haber olsaydı hemen işitilirdi bu zamana kadar öğrenirdik buna göre onlar iyidir diye düşündü.

Kasım törenin Kenesarı'yı başkalarından özel görmesini artık halkta hissetmiş gibiydi.

Kenesarı da şu an olan olayları düşünüyordu. Tabii şimdi dedesi Abılay'ın zamanı değildi. O zamanlar Rus askeri de Ak Cayık'ın öbür tarafında idi. Kort Kora şeceresinin de,çocukluk günlerinde dedesi Abılay hanın han olduğu sene Kızıılcar kalesi, ondan yirmi beş sene önce Semey kalesi ve o seneler Karaötgel, Bayanaulı, Karkaralı kaleleri kurtarılmıştı diye söylenenler hala aklında idi.

Kenesarı kahraman Kazakların en büyük hatasının beraber olmamaları olduğunu 'Ortak olan inekten kendisinin buzağı' olmasını isteyen ağabeylerin hatası olduğunu da çok iyi biliyordu. Tüm Kazaklar beraber olabilir mi diye aklındaki soruya kendisi de cevap bulamıyordu.

Ama en son zamanlarda buna bir cevap bulmuş gibiydi.

Bu sır da eski zamandaki Abılay dedesi ile bugünkü halkın durumuna bağlı gibiydi.

Abılay hanının zamanında Rusya'lılar Sariarkanın etrafına kale kursalar bile içine hala girmemişlerdi. O yüzden dedesi Abılay bir Rusya'ya umut verip bir de Çin'i umuu vaat edip iki arada kendisinin bağımsızlığını korumayı bilmişti bu onun müthiş bir politikasıydı. Ama bugün Kazaklarda öyle bir şans yoktu. Bir taraftan bu yerlere iyice yerleşen çarın askerleri bir taraftan da Kazakların tüm yerinin güney tarafı ile Sır boyunu kendisine alan Kokan hanlığı,Atırau, Araldan Ustirt, Mangıstau kadar kendi emrini

yürüten Hiva hanlığı vardı. Abılay Han'ın zamanındaki Kazak halkının durumunun iyi veya kötü olması da buna bağlı diye düşünüyordu Kenesarı.

Yaralı pars ecelden korkmazdı. Şimdi Kazakların durumu da bu yaralı pars gibiydi. Aynı zamanda üç tarafından gelen naysa Kazakları da uykudan uyanmış gibiydi. Dün Uludağdan Kudaymendi kahraman geldi. O Colaman ile İman batırın selamını ilettiler ve Sarıakanın neresinden olsa da çara karşı çıkacak kişilerin çok olduğunu söyledi. Biri yola çıkarsa arkasından gidecek olan halk çoktu. Sarısu, Şu, Sır boyundaki Kazaklarında durumu belliydi onlarda bayraklarını kaldırarak arkasından yürümeye hazırdı. Hiva hanlığının zorluğuna dayanamayan Tama, Aday, Tabın, Şömekey, Cappaş, Şekti ruları da buna hazırdı.

Şimdi isyan başlatmanın tam zamanıydı. Bu zorluğa zar zor dayanan halk köz gibiydi eğer ateş değerse Sarıarka, Şu, Sır boylarını ve Cayık, Mangıstau, Ustırtı de alıp gidecek gibiydi.

Abılay Han'ın hangi kadınının çocukları olsa da bir birleriyle iyiydi. Özellikle Kasım törenin oğul kızları: Esengeldi, Sarcan, Kuşık, Musa, Kenesarı, Naurızbay, Abılgaşı, Kenesarının ninesi Bopay, onların çocukları Kudaymendi, Ercan, İsa, Koşkarbay, Abılpeyiz. Kasımın kardeşi Dayır'ın çocukları Tati, Atı, Satıbaldı, onun çocuğu Kaldıbay hepsi deniz nereye aksa damlası da oraya değmiş gibi büyükleri nereye yola çıksa arkasından küçükleri de gidecekti. Tam bir kurtlar ailesi diyebilirdiz. Sadece dayı oğlu mehirsiz kardeşlerinden korktuğundan dolayı babasının dediklerini yapmıyor gibiydi.

Bir deveden beyaz da siyahta doğardı tek başına ne yapabilir derdi Kenesarı.

Ağabeyleri Esengeldi ile Sarcan'ın yaptıklarını anlayamayan Kenesarı: ‘ Niye oraya gittiler? Niye onların önünde başını eğmek istiyor? Onlara dost olmadığımızı onlarda çok iyi biliyor. Düşmanın adı düşman. Onlara başını eğme kendine ne lazımsa savaş, güçlü ol da al. Sadece bu yolla düşmanın senden korkar yoksa el açık diz çökünce onlar seni kul zanneder. Kulun söylediklerini kim yapar? Hayır, başıma taş değse bile savaşacağım ömrümün sonuna kadar. Ağabeylerime de aynısını söyleyeceğim sadece onlar dönsün.!’

Kenesarı yine bir şeyler düşündü.

‘ Abılay'ın yolu biraz zorlu- tüm Kazakları bir araya toplayıp kendin lider olmak.

Üç cüze lider olmak- tüm sultanları ağanın altına getirmektir. Abilkayır, Sameke, Bökey, Nuralı, Sergazi, Uali torunlarını kendisine bağlı edip tüm Kazakları kendisine bağlı kılmak. Üç cüzün halkını çoğaltmak sadece bu yolla Abılay'ın kalmak kadınından Hoca'dan dünyaya gelen oğullarının niyeti gerçekleşirdi. Kazak halkının yerini düşmanlardan korumak için üç cüze Kasım törenin çocuklarının lider olması şuan ki bir niyet ve bir amaçtır. Ve bu niyetle amacın gerçekleşmesine bugün bir imkan doğmuştur. Eğer kendi bağımsızlığın için savaşır kazanırsan bu üç cüzün kendisi seni han etmeye hazır değil mi?

Bundan sonra bunun gibi şans daha gelmeyecek. Rusya, Kokan, Hive hanlığı Kazak halkının bir kere ruhunu öldürürse bunlar bir daha başını kaldıramayacak durumda olacak.

Hayır, bugün bir büyük bir şans. Tevekkül edip bugün savaşa başlamak lazım! Ama savaşa nerden başlayacağız? Üç düşmanın hangisi bizi daha çok zorlayacak önce bunu öğrenmek lazım.

Kensarı şimdi kendi kendisine sorduğu sorulara cevap bulmak için derin düşünmeye başladı. ‘ Kokan’la Hive hanlığı olduğu gibi acımasız eğer onlara yenilirsen az Kazakların gözünü yok eder. Ama Rusya onlar gibi değil. Bazıları olmasa da diğerleri onlar gibi değil. Bunlar Sibir’e gönderirse en iyilerini gönderecek. Kokan, Hiva hanlıkları mı? Bunlar korkak kurt gibi. Ölecek halde olsan da acımazlar. Onlar sadece kendilerinden korkanlara hürmet ederler. Onlara iyice hazırlandıktan sonra gitmek lazım. Eğer böyle bir şans olursa hiç vazgeçmeden sonuna kadar savaşmak lazım. Kokan ile Hivr hanlığı kendilerinin öldürdüğü on binlerce asker için cevap vermesi gerek. Afganistan’a İran’a Kazak kız,kadınlarını sattıkları için onların bedduaları vursun yine onları.

Kenesarının en önce savaşa Rusya’dan başlamasının başka da nedenleri vardı. Çan askerlerinin kaleleri, karabini, topu olsa kazağın geniş bozkırlığında saklanacak yeri de çoktu. Aslan ne kadar güçlü ve hızlı olsun tavşanı kendi mekanında kolay kolay yenemezdi. Arka'nın yeri büyük, bir tarafı Karkaralı'dan Ak Cayık'a kadar ikinci tarafı da Kızılcardan Betpak bozkırlığına kadar. Nerede savaşsan da olur sadece cesaret ve sabırlı olmak gerekiyor. Topu olsa da çarın askerinin böyle bir şansı yok. Orta cüzün sayısı da çok. Hepsine dediklerini yaptırmasam da arkamdan yürüyecek olanlarda çok. Tutsak alınsalar da sır söylemezler. En azından Abılay Han'ın ruhuna hürmet ederler. Kokan ile Hive da bunun gibi değil. Sır boyu, Ustirt, Mangıstau, Aral boyunda yaşayan

Kazakları birleştirmek kolay kolay yapılacak iş değil. Kokan, Hiva hanlığını yenmek için Cetisu, Alatau, Karakalpak yerindeki kardeşlerinde baş kaldırması lazım. Ama buna inanmak çok zor. Uysin, Dulat, Alatau'da Kırgız, aral boyında yaşayan Karakalpak benim sözümü söyleyecek mi, benim tarafımda olacak mı? Kokan, Hive Hanlığı'nın güçlü olmasının da sırrı bu, onlar kimin kalbi nasıl çalışıyor bunu çok iyi biliyor. Onlar Kırgız'ın, Kazak'ın, Karakalpak'ın beraber olmayacağını biliyor. Tüm Yedisu'da yaşayan Uysin ile Duvlatta seni düşmanın önünde zor durumda bırakabilir.

Hayır onlara inanmamak lazım. Uysin, Duvlat, Kırgız, Karkalpak sadece kendi başlarına olsalar böyle gün doğacaksa eğer ata binerler. Başka vakit onlardan başka bir şeyden ummak boşuna zaman geçirmektir.

Kenesarının Arka'ya dönmek istediğinin yine bir nedeni de öç almaktı. Sameke, Bökey, Uali tokumlarının ağa sultanları Kasım törenin çocuklarını öldürmeye hazırды. Bu eskiden gelen liderlik tartışmasıydı. Özellikle Kasım törenin öç alması Kudaymendi'nin Konırkulcasında, Uali'nin oğlu Şıngız ile onun annesi Ayganım'da, Bökey torunu Tauke'nin Camantay, Kuşbeği ile Cantöre'nin Arıstanı ile Ahmet'inde vardı. Bu ağa sultanlar Kenesarı'nında en büyük düşmanlarıydı. Balık başından dediği gibi Kazak topraklarının çarın eline geçmesine bu ağa sultanların etkisi çok diye düşünüyordu Kenesarı.

Eğer köye dönecek olursa Arka'ya en önce onların köylerini yok etmek istiyor ve eskiden gelen bu tartışmaya nokta koymak istiyordu. Kızını ve oğlunu kul kılmak ve öçünü bu yolla almak istedi.

Ama onlar Kenesarı'ya kolay kolay teslim olacak mı? Onlarda çok kalabalık. Elllerinde yüzlerce askerleri var. Bunun üstüne üstük onlarla çarın askerleri beraberdi.

Kenesarı en önce bunların arasını bozmak istedi. Orınbor ile Sibir valiliğinin kendisinin arasının iyi olmasının çarelerini aradı.

Onun için Kenesarı gidince hemen savaşmayacaktı. Önce valilerle arasını iyileştirmek istedi. Önce kendisinin bir kaç isteğini kağıda yazılı olarak onlara göstermek istedi. Eğer vaiiler onun isteklerini kabul ederse Konırkulca, Ahmet, Camantay'ların arkasındaki halkta bunu dikkate alacaktı. Eğer bunun gibi olacaksa altı başlı ejdarha da olsa Konırkulca'dan, Ahmet'lerden öç alması kolay olacaktı.

Tabii, bununla Kenesarı'nın işi bitmeyecekti. Abılay dedesinin yolundan gidip üç cüzün hanı oluncaya kadar durmayacaktı. En az orta cüze han olacaktı. Ondan sonra yine de yükselmek isterdi ve sonuçta kendisinin amacına ulaşacaktı.

Ama, eğer general valiler ilk niyetini kabul etmezse ne yapacaktı? Öyleyse arkaya dönecek yol yoktu, savaş açacaktı. Ve bu savaş en önce Konurkulca'nın köyünden başlayacak Konurkulca'nın Karaötgel kalesini de alacaktı.

Abılay'dan önce Orta cüz hanına kırk bin at götüren Samekey'in torunları Kudaymendi'nin çocukları aklına gelince Kenesarı uykusundan şaşırarak kalktı. Ağa sultan Konurkulca ile Kenesarı'nın arasında sadece eskiden gelen yer tartışması ve dedelerden kalan tartışma değildi bu, tabuta kadar tükenmeyecek öc vardı. İşte bu öcün ak çar(çar) ve Kazak halkının arasındaki büyük siyasete de etkisi olacaktı. Kenesarı yerinden yavaşça kalktı ve bir iki adım attıktan sonra yine düşünceye daldı.

Hanlık için tartışmanın iki yolu var. Bunları başından çok savaşlar geçiren Kenesarı çok iyi biliyordu. Birincisi sana hanlığı alıp vermek isteyen halkın arkasında durarak savaşmak. İkincisi de halkın önünde yola çıkarak kendi cesaretiyle han olmak.

Hanlık için cüz ile cüz, ru ile ru tartışacaksa halkın arkasında durarak bunları oraya buraya gönderip hile yoluyla olsa da han olabilmek şansı var ama bugünkü durumda halkın bağımsızlığı için ve onların güvenine sahip olmak için halkın arkasında değil önünde gitmek lazım. Sadece böyle yaparsan sana halk güvenir ve senin yanında olur. Halk sadece kendi başı için değil halkı için düşünen hizmet edenleri sever ve halk gözüyle görürse kendileri seni han ederler.

Böyle karar alan Kenesarı anında dize çöktü ve İsfahan işi kılıcını öptü başına koydu.

Annem beni korkak olarak doğurmadı,- dedi birben bire sesi titreyek- Niyetime, amacıma ulaşincaya kadar korkaklık yaparsam kendi kanımı kendim içeyim, aksi olursa bu hançer gök girsin kızıl çıksın.

Kenesarı hançerini kınına koyup yerinden kalkarken arkasından kadın sesi işitildi.

-Törem ay, Namaz mı kılıyorsunuz?

Kadının Kulimcan olduğunu bakmadan bildi ve kalkıp dizelerini temizleyerek ona doğru gitti.

-Sadece kılıcın yüzünü taşa vurup ne kadar sağlam olduğunu öğrenmek istemiştin.

-Genelde düşmanın yüreğine vurarak öğrenmeli değil mi?

Haklısın.

Kenesarı kadının dediklerine sevindi.

Kunimcan bu sene yirmi altı yaşına girecekti. Küçücük dudaklı, güzel yüzlü, buğday renkli güzel bir kadındı. Hiç iki çocuklu bir kadına benzemiyordu. Güzel vücutlu, ince belli, dik ve uzun boyluydu. Üzerinde ise beyaz ipekten gömlek, kamzon, saukelesi(Kazak kadınlarının giydiği börk) ise kırmızı yünden yapılmıştı. Kulağındaki uç boğumlu küpesi ve arkasındaki simsiyah kalın saçlarının ucuna takılan tokası çarın bir som altınınından yapılmıştı. Kahramanının yanında rahat rahat hareket etmesinden onun şımarık bir kadın, değerli bir güzel olduğunu hemen anladınız.

Gerçekten “Sadece kadın denilmesi onun kız olmadığını belli ediyor yoksa hiç kadına benzemez” diyen Yüsuf kocanın şiirinde söylediği gibiydi. Kunimcan Kenesarı’ya hem aklıyla hem güzelliğiyle kendisini sevdirmişti. Kendisi de argın şoncarlarının Alke Baydalı’nın torunu zengin bir ailenin kızıydı. Bu konuda Kasım töre onlardan az değildi. Üzerindeki elbiseleri, altın bilezik, altın şopı (küpe), altın yüzük bunun hepsini yeni gelinlikte anne baba tarafı hediye etmişti.

Kenesarı ile Konırkulcan’ın birbirlerine düşman olmalarının bir nedeni de Kunimcandı... Kenesarı’nın kahraman ünvanını alıp yeni Sariarka’da tanındığı zamanlardı. Uludağ zenginlerinden Cırık ruından Sandıbay’ın Erdeni bu yerlere idareci olup, buralarda at yarışı ve güreş yapılan büyük bir düğün yaptı. Bu düğüne bir kaç arkadaşlarıyla Kenesarı da gelmişti. Başına iş düşmüş Kenesarı Kökşetauda kale yapıldığı için buraların durumunu öğrenmeye gelmişti aslında. Altı alaşın başını birleştiren Alaşahan da burada vefat etmişti. Büyük Coşı hanında mezarlığı buraya yakındı, Büyük dağla birleşen Küçük dağda ise Edige kahramanın mezarlığı vardı, Akmescit evliya’nın türbesi de buradaydı. Uludağ Kazakların eski ata mekanıydı. Buralardan haber almayı Kenesarı kendisine bir borç olarak düşünürdü. At yarışına gelen atların haddi hesabı yoktu, kökbardan dönerkenArgın’ın Altay,Törtül ruları mekan eden Terişsakkan nehrinin boyunda biraz dinlenip atları da dinlendirmek için burada durdular. Altındaki atını birisine verip kendisi gölgeli yerde dinlenmek için ağaçlar arasına geldi ama sabah yağmuru olduğu için orada nefes alamadan yakın etraftaki nehir boyuna yaklaştı. Terisötgel’in bu tarafında suyla beraber oynaya akan iki kızı görür. Köy başka bir yere taşınırken yolda biraz suya girmek isteyen kızların üzerindeki elbiseleri ile atları nehrin yan tarafında duruyordu. Kenesarı bunları ilk kez burada görünce peri sandı. Özellikle önündeki kız adamın dikkatini çekti. Kamçı gibi örülen saçları suyun yüzünde yılan gibi süzülüyor, bembeyaz bedeni ise suyun altındaki sazan gibi duruyordu. Sonradan onların atıyla elbiselerini görünce bunların peri olmadığı anladı Kenesarı.

-Nasılsınız, kızlar? – dedi ama kendisini görünce kızlar kaçır diye korkmuştu.

Önünde duran gözleri büyük sarı renkli olan kız ‘ Oybayy(amaann).....!- diye şaşırın kız ayaklarıyla nehrin yan tarafına yüzdü. Arkasındaki buğday renkli döndü ve baktı Kenesarı’yı görünce onun yanına geldi ve sudan başını çıkarıp:

Sagolun mırza,- diye selamladı.

Bu zamana kadar Kenesarının arkadaşları da geldi. Her zamanki gibi şaka yapma zamanı başladı. Delikanlılar eğer kızların onların isteklerini yerine getirmezlerse atlarıyla elbiselerini vermeyeceklerini söyledi. Soğuk suda uzun kalan kızlar onların isteklerini öğrenmek istedi. Buğday renkli olan biri Kenesarı’ya bakarak:

Mirza, siz benden ne istiyorsunuz?-dedi.

İstediğim senin için zor olsa da yapabilir misin?

Ben sözümün üstünden çıkarım, kadın değilim.

Kızın ‘ Kadın değilim’ sözünün anlamını Kenesarı anladı ve şaşırıldı.

-Kadın değilseniz, tamam biz gideriz,- dedi. Ama siz bizim arkamızdan yetişin. Ne istediğimi de sonra söylerim. Söz.

-Söz.

Kenesarı arkadaşlarıyla nehir boyunda giderken arkalarından biraz sonra kızlar geldi. On altı on yedi yaşındaki genç kızların tanımadığı insanların yanına korkmadan gelmesi onları şaşırttı. Ve onların sözlerini tutup kandırmadıkları içinde sevindi. İşte bu görüşmeden sonra Kenesarı ile Kunimcan bir birlerini beğenmişlerdi. Yeni doğmuş ay gibi olan Arka’nın bu güzeli Kenesarı’ya ilk görüşte aşık olmuştu. Şişe her gün kırılmaz ama bir gün kırıldı. Bu gece bir şişe kırılmıştı. Adamlardan uzakta güzel kız Kenesarı ‘ın isteğini yerine getirdi.

Kunimcan hiç pişman değildi. Çünkü iki sene önce iki kadını olan Konırkulca onunla evlenmek için üç atı kalın ödemişti.

Sabah Terisakkan nehrinin boyuna yerleşen Baybolat aksakalın köyüne Kenesarı arkadaşları , Kulimcan ve sarı kızla geldi. Kunimcan’ın bu gece Kenesarıyla beraber olduğunu önce yengeleri sonra anneleri öğrendi. Sonra bu kötü söz yılan gibi yavaş yavaş Boybolat’a kadar ulaşmıştı. Abılay’ın ruhundan, Kenesarı’dan korkan ve kızın namusunu düşünüp şaşırın Bayboltı aksakaldan çok geçmeden Kenesarı kızı istedi.

Baybolat aksakal kısa düşündü ve kendi kararını verdi.

-Üç cüze han olan Abılay’a Atga’nın, Karaul, Atıgay rularının altı kızını verdik niye Abılay’ın kahraman torununa bir kızımızı vermeyelim, alsın. –dedi.

Bir hafta geçtikten sonra Alke Baydalı, Akkoşkar, Saydalı dokuz deveye kızın çeyizini getirip Kunimcan'ı Kökşetau'daki Kasım törenin köyüne gelin ettiler.

Bunu öğrenince Konırkulca çok sinir olmuştu. Hatta Baybolat'ın köyüne gidip savaşmak bile istedi ama kendisinden daha çok zengin olan Alke Baydalı ile savaşmaktan korktu. Konırkulca Kunimcan'ı kadının sayısını çoğaltmak için değil Arka'nın bu ru ile akraba olmasını istediği için göz koymuştu ve bu hayalinin bozulduğuna sinirlense de bunlarla düşman olamayacağına anladı. O yüzden Baybolat'a verdiği kalın mal için üç verdiği atı dokuz at olarak geri aldı, hesaplaştık diye içindeki acısını göstermeden başını dikti gitti.

Ama bundan sonra Konırkulca Kasım törenin çocuklarına kin tuttu. Öç almanın zamanını bekleyen Konurkulca Kökşe'den Cabayı nehrinin boyunda uzatılıp giden Sarcan'ın büyük kızı Kunikey'le zorla beraber oldu. Ağa sultan Konurkulca ve Kasım töre çocukları arasında bitmez namus, ru ve liderlik için savaş başladı. Bunların hepsi de birbirine karışınca aralarında büyük bir düşmanlık ortaya çıktı.

Bu düşmanlığı sadece kılıçların halledebileceğini iki tarafta çok iyi biliyordu.

Bu tartışmanın nedeni olan Kunimcan hem baba tarafı hem gelin olduğu aile çok güçlü olduğu için o kendini çok rahat hissediyordu ve kocasının da dediklerini ikiletmeden yapıyordu.

Kunimcan Kazak kadınları gibi kocam demiyor sadece 'törem' diye sesleniyordu. Bunun nedeni bir taraftan kocasının töre torunu olduğunu belli etmekse ikincisi de 'törem' diye onun olduğunu belli ederek onu şımartmak istemesiydi. Her zamanki gibi:

Törem, Kudaymendi kahramanın dedeme söylediği kötü haberi öğrendin mi?

Hayır, o neymiş?

Aznabay'ın çocuklarını biliyorsun....

Hangi Aznabay? Bayanauldaki Karcas Aznabay mı? Kendimizin Kökşetauda ki Aksarı Aznabay mı?

Karcas Aznabay. Biz Arka'dan taşınmadan önce Taycan diye oğlunu ak çara karşı çıktı diye Ombı'da vurup öldürmüşler onun ağabeyi Seyten kahramanı da öldürmüşler.

-Allah rahmet eylesin. Çok genç gitmiş. Benim ecelim Konırkulca'dan gelecek diyordu.

Hayvan oğlunun buna katkısı var mıymış?

-Öyle galiba. Aznabay köyü Balkaşa taşınırken Mın Aral etrafında Konırkulcanın küçük oğlu askerlere yol göstermiş.

Kenesarı'nın rengi değişiverdi.

-Ölenler çok muymuş?

-Karşı çıkma imkanları olmamış herhalde beklemedikleri yerden ortaya çıkmışlar. Bir kaç kişi ölmüş.

-Mekanı cennet olsun. Arka'ya dönecek olsalar ben biliyorum ne yapacağımı.

-Seytenle beraber Kubet'in Ocar'ını da esir almışlar. Ocar Ombı'da hapislanedeymiş.

-Hangi Ocar? Konırkulca'nın yanındaki Ocar mı? O Aznabay köyünden gitmemiş miydi?

-Konırkulca ile anlaşmamışlar ve tekrar Karaötgeldten köyüne dönmüş. Kanına çekmiş işte. Yer ve sudan ayrılan Karcas'ın hasretini yenilip Seytenle tekrar bir olmuşlar.

Bir kere görmüştüm. Cesur, dediğini yapan bir delikanlı gibiydi. İhanet onu da yola salmış. Malesef onu da bitirecek...

sırada bunların yanına Navrızbay geldi. Bu yirmi iki yaşına yeni giren yakışıklı delikanlı, anne babası bir olsa da kardeşi Kenesarı'ya hiç benzemiyordu. Uzun boylu, iki omzunda iki kişi taşıyabilecek kadar büyük, beyaz renkli bir delikanlıydı. Burnu, gözü, kaşları başka Kazak yiğitlerinininkiden farklı, büyük kahverenkli olan gözleri ise insana iltifatla bakıyordu. Yeni çıkan konır bıyıkları, başında kırmızı yün ve kunduzdan dikilen börk vardı. Üzerindeki elbiselerinde hayvan ayakları ve tırnakları vardı.

Navrızbay savaşa da bu kıyafetle gidiyordu. Sağ elinin yenini dirseklerine kadar kaldırır ve bayrak gibi bronzdan yapılan ağır güzünü tutardı. Beyaz atını şahlandırarak savaşa çıktığında onu kimse durduramazdı. Çok ağır olan güzünü kimse iki eliyle kaldıramamıştı,sadece sağ elinde dört delikanlının gücü toplanmış gibiydi. Düşmana karşı çıktığında yüzüne bakan onu tanıyamamış başka günlerde ise ondan iyi insan bulunmazmış. Hem şarkı söyler hemde milleti güldürmek için komiklik yaparmış. Ama şimdi Navrızbay'ın yüzü asık,sinirli gözlerinden ise onun bir şeyler düşündüğü belliydi

Navrızbay kendisinin de yaşadığı Kökşetav hakkında son zamanlarda çok düşünüyordu. Arka'nın yemyeşil bozkırı, dağları, onun nehirleri gözünün önünde duruyor gibiydi. Bazen Burabay'ın göz yaşı gibi maviydi kartalların uçtuğu Okcetpes ya da Kenesarı'nın gözleri gibi mahsundu ırmaklar, Navrızbay sanki eski zamanları,ata toprağı Kökşetav'ı özliyordu.

Çünkü çocukluk anıları, delikanlı olup ilk aşkın ne olduğunu Navrızbay Kökşetav'da anlamıştı. Navrızbay için Kökşetav sadece ata toprağı değildi. O bazen kendisinin kuş olup yaratılmadığına pişman oluyordu. Eğer kuş olsaydı en azından her sene bir mevsim de olsa orada geçirirdi. Bu yüzden Navrızbay kendini koyacak yer bulamazdı. Onu bu mutluluktan, bu şanstın mahrum eden düşmanlarıyla sürekli savaşmak isterdi.

“Kendileri Sır boyunda olup da Arka’yı nasıl almak istiyorlar?”

Navrızbay bunları düşündüğünde hiçbirşey anlayamıyordu. Babası Kasım töre ile ağabeyleri Sarcan ile Esengeldi’nin seçtiği yolu ise hiç anlamıyordu.

Navrızbay için bin tane Kokan hanlığından bir tane Sariarka bozkırlığı değerliydi. Bu hasret dün gelen Kudaymendi kahramandan sonra daha da büyüdü. Şuan sinirli olmasının da nedeni bu idi. Ağabeyi ile yengesinin yalnız olduklarını görünce konuşmak için gelmişti. Navrızbay’ın yüzünden bir şeye üzülüğünü hemen anlayan Kulimcan gülererek baktı:

-Küçük törem, niye üzgünsün? – Yoksa bir yerin mi ağrıyor.

Navrızbay mahsun gözlerle cevap verdi.

-Evet yenge hastayım, kalbim ağrıyor, yüreğim ağrıyor, canım yanıyor....

Kardeşini neyin hasta ettiğin eskiden beri bilen Kenesarı konuşmadı. Kunimcan:

Buluttan sonra güneş çıktığı gibi bu dertten de bir gün kurtuluruz.

Ne zaman?

İşte onu delikanlıların namusu ile atlarının ne kadar hızlı olduğu belirleyecek!

Biz şimdi bir köşeye sıkıştırılmış bozkurt gibiyiz ne kadar kalabalık bir sürü olsakta köşeye sıkışmış haldeyiz.

Kenesarı kardeşine bakarak:

-Beklemediği yerden düşmana atılan kurdun tehlikeli olduğunu bilmiyor muydun? Savaşa hazırlanabilirsin Navacan....

-Hayır, Kenesarı ağabey. Sürüden ayrılan kurt sadece ölüme gider.

-Bazende düşmanı ölüme götürebilir.

-Ben böyle bir savaş istemiyorum. Bana sadece düşmanımdan saklanarak vur kaç yapabilmek için, rüzgarıyla oynayabilmek için Kökşetav’ın,Arka’nın geniş bozkırlığı gerek.

Kenesarı kardeşiyle hep aynı düşüncede olduğunu biliyordu ,bu seferde düşüncelerinin aynı olduğundan dolayı sevindi. Ama belli etmeden:

-İninden erken uçan erken yaşlanır. Senden büyük ağabeylerin varken sen yol seçme.

Navrızbay Kenesarı’yı diğer ağabeylerinden daha çok seviyordu o yüzden ona karşı çıkmadı:

-Tamam, tamam,- diyerek başını salladı.

Tam bu zamanda güney taraftan köye doğru gelen birilerinin yüzü görüldü ve iki asker öne çıktı. Uzağı iyi gören Kenesarı onlara baktı da:

-Ya bu Agıbay değil mi - diye şaşırdı. -Yanındaki de Akılak gibi...

Navrızbay da onlara iyice baktı.

-Evet, Agıbay amcam! Yanındaki kim? Ata boynunu yatırarak gelen Ercan'a benziyor.

-Evet onlar.

Bu zamana kadar at üstündekilerde yaklaştı. 'kardeşim ' diyen acılı sesleride işitildi. Kenesarı durduğu yerden yürümedi ama Navrızbay ile Kunimcan onların önüne çıktı.

Agıbay ince ince terlemiş atından indi de kemerini boynuna koyarak Kazak halkının örf adetlerine göre kötü haberi anlatırken diz çöktü, iki elini yukarı kaldırıp anlatmaya başladı.

Kahraman Kenesarı iki kardeşimizden ayrıldık, on sekiz asil askerden ayrıldık. Taşkent kuşbeği, Esengeldi ile Sarcan'ı şehit etti ve on sekiz askeri de acımasızca boğazladı.

Kenesarı'nın rengi değişip dudakları da renksizleşti:

-Ne zaman? Nerede?

Agıbay yüzünden akan yaş silmeden:

İki gün önce. Kuşbeği bizi yalandan çağırmış. Madelihan geldiği gün Esengeldi ile Sarcan sultanları divan sarayına çağırırdı. Sizler Kokan hanına karşı çıkmak istiyorsunuz diye başlarını kesmiş. Biz sultanların emri üzerine atlardan haber almaya gitmiştik, diğerleride uyurken öldürülmüş biz ise zar zor kaçıp kurtulduk.

Halsiz Ercan'ı ise Navrızbay ile Kunimcan tuttu. Kötü haberi duyan Kunimcan başındaki tüylü borkünü eline aldı, saçlarını yayarak acılı bir ağıt söylemeye başladı.

Bilmeden gitti iki aslan,

İnanıp düşman sözüne.

Acımadı hiç düşman,

Başını batırıp kana öç aldı.

Kötü haber rüzgar gibi hemen tüm köye ulaştı. Saçını yolan, yüzlerini yırtan anneler, ağlayan çocuklar, evlerinin önüne toplanan insanlar, göz yaşını sessizce silen dedeler, sinir dolu gözleri ateş gibi alev alev yanan delikanlılar. Göl boyunda yüzen kazlara it değdiğinde çıkan ses gibi kısa zamanda köyde de buna benzer acıklı bir ses işitmeye başladı...

Bu kanlı olaydan sonra yarınki gün sabah olurken köy yavaş yavaş sessizleşti. Ağıbay'dan Esengeldi ile Sarcan'ın nasıl vefat ettiğini öğrenen Kasım töre bir gecede zehir gibi içmiş gibi oldu. Büyük bıyıklı sarı renkli yüzü siyahlaşarak, kara bıyıkları beyazlaşırverdi. Genelde koyu kırmızı olan kurda benzeyen gözleri de beyazlaşırverdi, yetmiş yaşında olsa da dik boylu olmasına rağmen bu çok kötü haberi duyunca bozkırda rüzgara karşı çıkan yalnız ağaç gibi eğildi. Bunu sonra ‘ Navrızbay ’:

Kasım han başkalarından büyük doğdu,
Gönlü düşmanı basıp doğdu,
Karnında annesinin düşmanlarını düşünerek
Kıpkırmızı iki gözü açık doğdu.

diye beşikteki hali bile destanlaşmış olan Kasım töre sanki o değildi. İşlenmiş deri gibi yumuşak, üstündeki yünü dökülen yaşlı koyun gibi halsiz yaşlı bir dede oldu,sadece gözlerinde acının ve öfkenin izi vardı.

Kasım töre Kenesarı, Navrızbay, Ağıbay'ı ve köyündeki Kudaymendi'yi önüne çağırdı. Biraz sessizce başını yere eğerek oturdu.

Gençken Kökşetav'da yaşayan beyaz bir atı öldürmüştüm. Bunu duyan köyün yaşlıları ‘ Yavrum Abılay'ın beyaz atı Kökşetav'ın sahibiydi, onun ruhuydu, vurmasaydın iyiydi'- demişti. Kökşetav'dan ayrıldımamın nedenini hep bu olay diye düşünüyordum. Esengeldi ile Sarcan'da da bu beyaz atın ruhu mu vurdu? Öyleysa ya Allah senden yalvarıyorum bu suçumu affet ve başka çocuklarımı benden alma!

Kasım töre göge kaldırdığı elini indirdikten sonra yerde biraz oturdu. Başkalarından da ses çıkmıyordu. Sadece içlerinde ‘ Aksarbaz’, ‘aksarbaz’ diye söz mırıldanıyor. Aradan biraz vakit geçtikten sonra Kasım töre başını kaldırdı. Birden bire gözünde sönen ateşin kırmızı rengi görüldü.

Kartal yaşlandıkça değil hasretten ölür - diyordu Bukar şair. Bende de aynısı tekrarlanıyor gibi. Şuan kafama ne gelse onu konuşuyorum biliyorum.- Biraz sonra kendisini daha topladı. Sıra sende - Kenesarı'ya bakarak. Sonra elini açtı dua etti-amin...

Kasım töre yerinden kalktı ve kemerindeki gümüşten yapılmış kını Kenesarı'nın önüne koydu yanında duran tabancayı da içine koyup:

Beş yüz adımdan yanılmadan,sapmadan hedefi vuruyordu.Babam Abılay'dan kalan hatıraydı, buna göz kulak ol , sahip çık,- dedi.

Kasım törenin bu hareketi bundan sonra sen lidersin, halkı sen yöneteceksin demekti.

Kenesarı tabancayı yanında duran Nvurızbay'a verdi de kendisi diz çöktü. Kılıcını kınından alıp alnına koydu:

Bu sapın soğuk yüzü gibi düşmanlarıma hiç acımayacağım söz veriyorum. Kasım töre ağır ağır konuştu bu sefer.

-İki ağabeyin ile on sekiz askerimizin öcünü al. Kokan Hanlığı'na gücün yetmese de Taşkent'i almaya gücün yeter. Yarın tüm askerleri topla. Büyük deden gibi Taşkent'i yık o zaman işte ben senden razıyım.

Kenesarı başını yere eğdi.

-Kokan'dan alınacak öce Taşkent'ten mi başlamak lazım yoksa başka yolu var mı? Düşünün yarın söylersiniz.

-Tamam.

Kenesarı o gün on iki kanatlık ak çadırında Ağıbay, Navrızbay, Kudaymendi kahramanlar ile Nisanbay ve birkaç şairle beraber çok düşündü. Yarınına üç kahramanı ile Kasım törenin önüne geldi.

'Taşkent'i yok et' sinirden düşünmeden mi söyledim, eğer Sır, Şu, Sarısu boyundaki delikanlılarda yardım etmezse sadece Alta, Toka, Alşın, Uak rularının gücü yeter mi diye Kasım töre de gece uyumadan bunu düşündü. Kenesarı'nın geldiğini duyunca yattığı yerden kalktı.

Baba - dedi Kenesarı babasının önünde diz çöktü ve başını yere eğerek "çok insanın düşünerek biçtiği elbise kısa olmaz" biz Taşkent'e savaş açmak için daha erken diye karar aldık.

Öyleyse ne yapacaksınız?

Sonbahar olmadan Kökşetav'a dönmeyi tercih ettik.

Niye Kökşetav'a döneceksiniz? –sorusunu sormadı. Uzunca düşünen Kasım töre:

Göç eden kurdun eski yuvasına her zaman tuzak kurarlar. Kökşetav'da bizi büyük tehlikeler bekliyor, orası size yuva olmaz. Arka'ya dönmemiz oradan da Uludağ'ın tam ortasına varmamız gerek.

Uludağ- dertli bir yer. Çartan icazet alan bölgenin sahibi Sandıbay'ın Erden'i ya razı olmazsa? Savaşak mıyız?

Haklısın, bu halimizde bile savaş çıkarırsak bizi yanlış anlarlar,- diye Kasım töre ağır bir nefes aldı. Ya Abılay'ın bayrağını diken Sarıarka bölgesinde biz gidecek hiç mi yer yok? Eve girdiğinden beri hiç konuşmayan Kudaymendi kahraman diz çöktü.

-Sandıbay'ın boyundan iyilik beklemenin gereği yok. Eğer taşınırsak Terisakkan, Karakoyun, Kaşırılığa gitmemiz iyidir. Bizim düşündüğümüz Altay halkı olursa Canaydar, Tölebay gibi kahramanların çıktığı yer Altay'ın yeridir. Kardeş kardeşini bulur. Argın'ın büyük boylarından olan Abılay Han'ın soyuna bir kışı geçirmek için yer verir orası bu kesin. Yazın ise Uludağ tarafa taşınmamız iyidir. Sandıbay'ın iki kurdu Erder, Duzenin'den Uludağ, Küçük dağ etrafını, Karakengir, Sarıkengiri yerlerini verirse alırsınız elinden, vermiyecekse başka bir yol buluruz.

-İyi düşündün - dedi Kasım töre. -Terisakkan'da Kunimcan gelininde evi uzak değil hem. -Öyleyse Karakoyun Kaşırılığa bir gün önceden adam gönderip söylemek lazım.- dedi Kenesarı.

Kasım törede bunu onayladı.

-Haklısın.

Karakoyun Kaşırılığını mekan edinen Altay halkına iki atıyla birlikte Kudaymendi kahramanın kendisi gidecek oldu. Diğerleri ise Taşkent Kuşbeği'nin öldürdüğü askerlerin yedisini verdikten sonra Arka'ya dönmek üzere anlaştılar. Delikanlılar, yaşlılar hatta çocuklarda ata topraklarını özlemişlerdi. Bu haberi sevinçle kabul ettiler. Çünkü olaydan sonra hala kendilerini toparlayamayan delikanlılar ise bu haberi duyduktan sonra yol hazırlıklarına başladılar.

Karadağ boyundaki halk vefat eden sultanları için yedisini verdikten sonra hemen yola çıktı. Donmuş kaz gibi sırayla yürüyen halkı Kenesarı yolun başından durarak izliyordu. Bir taraftan sevinse de diğer taraftanda bundan sonra ne olacak diye biraz endişe ediyordu.

İki haftadan sonra Kenesarı'nın göçebeleri Betbak bölgesinden geçip Sarısu-Kızıl cıngılda bulunan Bates köyüne ulaştıklarında Altay'ın kahramanları Singirbay, Canuzak ,Tölebay gibi kahramanlar karşılıklarına çıktı bunlar Abılay'ın kadim dostuydu. Yanlarında iki üç halkı yöneten aksakallarıyla on kadar askerleri vardı. Altlarındaki atlardan ve üzerlerindeki elbiselerden bunların fakir bir köyden oldukları hemen anlaşılıyordu. Tölebay kahramanında giydikleri özel değildi ama onunki hemen göze çarpıyordu.

Tölebay eniyle boyu aynı olan, siyah bıyıklı, büyük gözlü kahverengi tenli bir yiğitti. Koşumunda buzağının dışından yapılan şokpar, altında ki siyah atı ise uzun yola çıkmak için iyi bir atdı.

Tölebay kahraman Kenesarı'ya halkının Arka'ya dönmelerinden duyduğu sevinci anlattı. Yola çıktıktan bu yana endişelenen Kenesarı'nın şimdi gönlü az da olsa rahatladı.

Öğlen zamanı yaklaşırsa da Karaötkel'in ağa sultanı Konırkulca hala yatağından kalkmamıştı. Beyaz yumuşak yorgan, iki yastık üzerinde düşünceye daldığından bu yana çok olmuştu. Konırkulca küçücük gözleriyle yukarıdaki bir noktaya bakarak yatıyordu, bıyıkları kedi bıyıkları gibi , seyrek kaşları da buz gibi durmuştu. Burnuyla fişıldayarak her nefes aldığında büyük karnı bir yukarıya, bir aşağıya kımıldıyordu. Ağzını da kıpırdatıyor, azıcık üzümün tadını çıkartıyordu. Bu yattığı yer küçük kadını, tokalı (tokal-kuma) Zeynep'in yedi kanat (kanat- çadırın on iki kanadından her biri) ak otavıydı(otav-ev). Evin içi çok güzeldi, kırmızı halı, yukarı tarafta da kırmızı yeşil renkli olan sandık üstünde şaydenden (şay-kumaş adı) yapılan yorgan, kuğu yastık....Kapıya doğru giderken süslenmiş halı, kapının iki yan tarafında ise sekiz siyah kunduz, dokuz siyah tilki derisi asılı duruyor. Eşikte ise iki kurt derisi yatıyordu.

Ağa sultan üzerinde gömlekle pantolon vardı.

Pantolonunu dizine kadar çekmişti. Gömleğinin her yerinde kuruyan kan damlaları vardı. Bundan utanacak değildi Konırkulca şuan sadece fare gibi gözlerini bir açıp bir kapatarak düşünüyordu.

Sultanın ayak tarafında ise onun yün ayaklarına masaj yapan, geçen sene gelini olan, üzerindeki elbisesi tüm ipekten, küçük tokalı (kuması) Zeynep oturuyordu. Zeynep güzel ve altın yüzüklü küçücük parmaklarıyla kocasının ayağına masaj yapıyordu. Kocasının bir yerini ağrıtmamak için yavaş yavaş yapıyordu. Uzun, mızrak gibi kirpikli gözleriyle Konırkulca hakimın yüzüne baktığında neşesi yerine gelip,küçük dudakları gülümsüyordu, ama Konırkulca'nın küçük tokalının (kumasının) hangi durumda olduğuyla ilgilenecek hali yoktu, bir şeyler hakkında derince düşünüyordu.

“Abılay neslinden benim neyim eksik? - dedi o için için. Şöhretim mi, onlar gibi zengin değil miyim? Onlar gibi ben de Cengiz hanın torunuyum. Büyük dedem Orta cüzün (cüz – soy bakımından Kazakları oluşturan üç ana koldan biri) hanı Sameke'de kırk bin at olmuş. Bundan yüz yıl önce Küçük cüzün hanı Abilhayır Rusya imparatorluğuna baş

eğmek amacıyla mektup yazdığında, benim de dedem Orta jüzün hanı Sameke de mektup yazmıştı. Ama çar bu mektuba cevap verip, yönetimi altına aldığı hakkında kararname çıkardığında dedem vefat etti. Orta jüz bundan sonra Türkistan'a gelen Sabalak'a - Abilmansur'un eline geçmedi mi? Kendi babam Kudaymendi'nin de otuz bin sığırı olmamış mıydı? Benim babam Kudaymendi kaplan, Abılay ise ejderha idi. Ejderhanın kaplanı yenmesi kolay, ama ejderha olan Abılay han babam Kudaymendi'yi yok edemedi. Sameke hanın nesli diye her zaman araya giren general vali oldu, bundan dolayı halkını da, yerini de Kudaymendi kimseye vermeden korudu.

Mutluluk dediğiniz kuşa benziyor. Nerede yiyecek ekmek olursa, mutlulukta orada. Babamda olmayan ilerleme bende oldu. Karaötkel'e sultan olarak Abılay'ın çocukları değil, ben Kudaymendi'nin oğlu Konırkulca seçildim. Devlet dersin benim devletim kiminkinden az? Yirmi bin kulum ile koyunum var, sadece vergiyi az ödemek için kağıtta az olsun diye on iki bin diye gösterdim. Sekiz bin atımı da sakladım. Tüm Rusya'nın hazinesine sahip olan çar için sekiz bin attan gelen vergi sadece bir günlük yaşamını idare eder belki. Benim için ise seksen at sekiz köyün güzelliklerini satın almama yeter.”

“Önemli olan seksen at değil, halkı yönetebilmekte. Benim bu hizmetime çar ta, Ombı general valisi de razı. Ama halk? Halk dediğiniz bir küçük çocuk gibi, bir güvenini kazanırsan peşinizden ayrılmaz. İşte bunun için bugüne kadar ben kimseyi ve hiçbir şeyi elimden çıkarmadım.

Konırkulca halk için yapan iyiliklerini hatırlayınca gözleri daha da büyük açıldı. Yüzünde özgüveni belli oluyordu. Birdenbire kendisinin ayak tarafında oturan küçük kadınına baktı, ‘ Nasıl sevmezsin, açılmış çiçek gibi, çocuk doğurmadığından mı acaba, geçen sene gelin olsa da, yeni gelin olmuş gibi. Sadece beli ve göğsü biraz büyümüş gibi. Gece ben gittiğimde sanki üzülmüş gibi mi ne...Ya kadının öfkesi ne kadar sürecek ki bir şımartsan unuttur, yoksa bunu mu bekliyor? Öyleyse....Konurkulca'nın yüreğinde yandığı ateş anında söndü. “ evet, evet ben insanlar için az mı iyilik yaptım? 1834 at yılı, mayıs ayının on dokuzunda buzağının derisine bizim Kazak halkından asker için adam almayacağı hakkında kararnameye imza attırıp, bu sene de çarın benim ricamı kabul etmesine ne dersiniz?”

Geçen sene maymun yılında kışın çok soğuk olmuştu, Balkaş'ın karşı tarafından gelip, kışı mallarıyla burada geçirmek istediler ama Kenesarı'dan korkup Arka'da kalan Akmola bölgesinin yüz kırk bin sığırı yiyecek otu olmadığından ölmüştü. Üstelik don

ocak,şubat aylarında Taşkent kumandanının adamları biraz köylerine yürüyüş yapıp, Esil, Nura boylarındaki Kazaklar çok zor durumda kaldılar.

Yeni karanameye göre Tavuk yılında, Almatıdaki Kazakların vergi ödemeleri gerekiyordu. Halkın durumunu gören Konırkulca Kökşetav, Karkaralı'larla beraber halkının vergi ödemesini iki sene sonraya bırakmalarını rica etti. Bu mektupla beraber Birinci Nikolay'a yola çıktığında, akşam zamanları geziye gittiğinde binsin diye güzel beyaz atını da göndermişti.

Atın güzel olduğuna sevinen çar, Akmola halkını kırkıncı yıla kadar vergiden serbest bıraktığını resmi olarak kararnamede gösterdi. Çok zor durumda olan halk buna çok sevindi ve bu olay Konurkulca'nın diğer sultanlara göre daha şöhret sahibi olmasına neden oldu. Eskiden Konurkulca'yı sevmeyen bazı köyler de, bundan sonra onun hakkında iyi düşünmeye başladı. Ağa sultan da bunun için kendisini büyük görüyordu.

“yaaa” dedi yine Konırkulca, geçen seneki kışın da çok zor bir kış olduğu aklına gelince.

“Kışın böyle olacağını falcı Çarkulak dede söylemişti, niye dinlemedim?”

Sığırları uzağa götüremezsek bile, atları Bayanaul'a götürsek olurdu. Nehir boyundaki olan taşlara benzeyen mavi taşlarını ortaya atarak:

“ Bak gördün mü, ağa sultan, eğer haziran ve kasım aylarında Mergan Kauis yıldızı ile Zauza yıldızları beraber olursa, kış zor olacak. Şimdi haziran ile kasımda beraber gözüküyor, sen Tuak'ın kızı Kaynısa'ya evlendiğin sene de böyle olmuştu. O sene yıldı, şimdi ise maymun yılı.Otuz yılda bir kere oluyor bunun gibi zor kış. Unutma demişti. Ondan sonra omurcu Dakir bilge de semiz koyunun omur etini ateşte pişirerek “ yedi halkın kaderini ve yedi halkı yöneten çarların kaderini bilen omura bakarak, bu sene maymun yılı, maymun yılında günler çok soğukve rüzgarlı olacağını ve kıtlık olacağını söylemişti.

Konırkulca gülererek: ‘ Felaket, felaket geliyor galiba, eğer kurtulabilsek bakalım?’

“Evet, annelerinin rahminde iken elinde mızrağı olan Abılay hanın torunları ne yapacak bakarız.”

Begderbek kumandanı geçen sene Esengeldi ile Sarcan'ı öldürdü, bu sene ise Kasım hakimin kendisinin başını kesti. Kenesarı ile Naurızbay bundan sonra yaralanmış kurt gibi olmadı mı? Geçen sene beş yüz ev olarak gelmiştiler. Bunların buraya gelmesi diğer halklar için hiç iyi olmadı. Çara karşı çıkmayı insanlar Kasım hakimin çocuklarından öğreniyordu. Arka'nın halkının arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Kendileri de zar zor dayanıyordu,bunlara Kenesarı'nın dönmesi de neden oldu. Bugün de Akmola

bölgesinin Baydalı, Kolıbay- Şağır, Canay- Kalkaman, Temeş, Tımalı bolısları (bolıs- Çarlık Rusyası zamanındaki idari taksimat) isyan etmiyor mu? Buna Aznabay çocuklarının da etkisi olmadı mı? Karcas boyu, Taymas, Törtkara köylerin, Karkaralı bölgesini Cenbay- Şaşıak, Kara- Aktımbet, Korsın- Kerney, Koyanşı- Tagay bolısları altı yüz otuz beş ev kırgızı, geçen seneden beri isyan eden Küçük jüzün Tabın, Tama, Cagalbaylı, Alşın, Cappas, Şekti, Törtkara boyları ve Dulat'ın İmanı olan Torgay boyunun Kıpçağını karıştırsak ne olacak? Rusya imparatorluğuyla sınırda olan kim olsa da ateş gibi yanacak. Buna Akmola vilayetinin kıpçak ile kerey'i de katılacak diyorlar. Bu halk nereye gitmek istiyor? Tüm Arka'yı yakmak mı istiyorlar? Bu ateşin kahramanı da Uludağ yanına Karakoyun, Kaşırılı'ya taşınan Kenesarı olacak. Yer ve vergi tartışmasını faydalanarak halkı çara karşı koyacak. Bu olay özellikle Aktau kalesine gelince büyüdü. Aktau kalesinin orada olmasını da kendi yararına kullanmak gibi bir şansı da var. Aktau, Karkaralı ve Ayagöz bölgelerinin birleştiği yerde. Yine bunun gelecekte rolü büyük olacak.

Aktau kalesinin niye kurulduğunu hatırlamak için Konırkulca baş tarafında duran kırmızı sofradan kalınlığı bir iki santim olan simurg kuşunun başı çizilmiş olan kağıdı aldı. Bu 2. Nikolay'ın imzası olan Aktau kalesinin kurulmasına izin verildiğini fösteren kağıttı. Konırkulca onu okumaya başladı.

“Ombı vilayetinin dış bölgesi olan Aktau adındaki bölgeye kurulsun. Bu kaleyi kurmak için albay veya yarbay ünvanı olan kişi seçilsin. Komutanın şu gibi görevleri olacak:

Akmola, Karkaralı, Ayagöz taraflarındaki halkın durumuna dikkat etsin. Bu üç bölge halkı güneydeki Betbakdala'ya kadar taşındığında onlara göz kulak olsun.

Sınırlara her zaman dikkat etsin. Kazakları sınırın diğer tarafına geçirmesin. Başka milletleri de sınırdan bu tarafa geçirmesin.

Bu üç bölgeyi başka yerler taşındığında hep yanında olup, onlara başkaları zarar getirmesine izin vermesin.

Yukarıda adı söylenen dört bölgenin askeri Akmola komutanına baş eğsin. Eğer bizim yere, kalelerimize savaş açmak isteyen düşmanlarımız olursa onları Şu nehrine kadar kovmasına izin verilsin.’

Konırkulca mektubu okuduktan sonra onu anlıyormuş gibi bir ara sessiz kaldı. Aradan biraz zaman geçtikten sonra yine güldü. “ Acele etmeyin bu Akmola kalesi kurulsun sonra bakarız ne yapabilirsiniz?”

Yanında oturan küçük kadını adam yerinde görmüyor, mektuba olan sevincinden iki başlı olan simurg kuşlu mektubu bir kez öptü ve yerine koydu. Bundan sonra Ombı general valiliğine yazan çarın ikinci mektubunu okumaya başladı. "Aktau kalesine kilise kurulsun. Kilisede bir pop, iki diyakoz, bir bekçi olsun. Popun bir senelik maaşı bin som olsun, diyakozların ise altmış som, bekçiye dokuz som elli kuruş maaş verilsin. Pop Akmola, Ayagöz, Karkaralı bölgelerine kararnamede gösterildiği gibi gittiğinde hizmet seferi için kararnamede gösterildiği para ve yolda içecek içki, yiyeceklerine de ayrı iki yüz elli som verilsin."

Konurkulca'nın bıyıkları uykudan yeni kalkan kedinin kuyruğu gibi oldu: ' Nasıl böyle oldu, dedi o yine içinden, Abılay han Kaldan Seren'in Şarşa diyen çocuğunu öldürüp, sonra çara bağlı kalacağım diyen Tugum diyen çocuğuna gönderdiğinde, kadın çar hanlığın saygı mektubu ile senede üç bin som para iki yüz put un vergi verilsin dememiş miydi? Ama bu popa ise...Evet, bu nasıl oldu? Çarın zengin mi olduğunu anlarız buradan yoksa üç jüzün hanı olan Abılay'a üç yüz som vererek onun ilgisini mi çekmek istedi, tüm Kazakların bağımsızlığı bir popun maaşı kadar olamadığını mı ima etti?"

Konurkulca kendi düşüncesinden kendisi korktu. "tufa tufa çar üç yüz som değil tüm Kazakları niye almıyor, bir şey dersem canım çıksın. Sadece Kudaymendi tohumunu ölgesinde saklarsa yeter. Evet, evet gölgesi var olsun. Sen bize az mı iyilik yaptın? Bende senin bu iyiliklerini unutmuyorum ki. Elimden geldiğini yapıyorum senin için. Ombı vilayetinin generalı Talizin'in emrine göre Kenesarı'nın tarafına geçmek isteyen boylara kendim üç sultanla beraber gittim, buradan taşınmayın dedim. Talizin'in korkuttuğu ve hatta çocuk gibi kandırdığı mektuplarını da gösterdim, bunların faydası olmadıkça hatta Ombı vilayetinin müslüman mescidinin büyüklerinden olan Gabdirahman oğlu Muhammed Şarif imamı da çağırdım ama bunları durdurabilmek benim kaderime yazılmadıysa ben ne yapabileceğim?"

"Çara karşı çıkan Kazaklar ilkbaharda bozkıra doğru koşan hayvanlar gibi arkaya bakmıyorlar. Durun dersin sana karşı çıkacak. Kenesarıyla yaşayan halkın yanına gitmek, ben de yaşamak istiyorum bundan sonra, tehlikeli yere gitmediğimi kabul ediyorum ama ben elimden geleni yaptım.

Kenesarı ise çok alışmış artık savaşçı babası ve deli ağabeylerinden gördükleri ona iyi gelmiş. Birden bire savaşmadan Çikirov kaptan'ın yönettiği küçük askerleri yok etmekle işe başladı."

Ombı general valiliğine yazan Kenesarı “ Esil, Nura, Aktau, Ortau, Karkaralı, Kazılık, Carkayın, Obagan, Tobıl, Kusburun, Karkaralı’dan Cayık’a kadar dedelerimizin yeriydi, sizler bunu bizden zorla alıp ve oraya kale kuruyorsunuz. Çiftçilik edebilmemiz için bize de yer lazım.” - diye düzenli mektup yazarak halkı korkutuyor. Aktau kalesi kurulacağını duyduktan sonra daha güçlendi bunlar. Kan dökmeyelim, Aktau kalesi kurulmasını diyorlar. Karaötkel ile Kökşetau arasındaki kurulan istasyonları da rahat bırakmıyorlar.

Ama çar için Kenesarı kimdir? Bozkırda uluyan bir kurt. Kenesarı’nın yazdığı mektuplara cevap yazmıyor bile, o mektupları getiren insanları da Sibir’e sürüyor. Böyleyse Kenesarı ne yapmak istiyor? Bizim suçumuz yok, rica ettik ama bizi anlayan yok, şimdi ise askerlerini toplayıp ata binecekler. O yüzden de yerinden ayrılan halk, çara öfkeli olanlar Kenesarı’nın tarafında. Ombı jeneratörleri bunu niye anlamıyor? İlkbaharda olan derya değil hatta bir günde nehir de taşar. Ama Ombı’dakiler asker gönderip Kenesarı’nın işini küçükken yok etmek yerine bizim kendimizi durdurmamızı müdahale etmememizi söylüyorlar.

Konurkulca yine bir kağıdı eline alıp dikkatlice okumaya başladı. Bu albay Tazirin’in en son gönderdiği mektuptu: “ Bu mektubu okuduktan sonra hemen isyan eden köylere onları durdurmak için kendi çocuklarınızı gönderin. Yirmi dört saat içerisinde çocuklarınızı gönderip halkı nasıl olursa olsun durdurun. Bunu size son kez söylüyorum.” - diyen mektubunu suratı asılarak okudu.

Konurkulca’nın yüzünde renk kalmadı. Karaötkel’deki eşi Kaynısa’nın evinden küçük kadınının evine de bu mektubun etkisiyle geldi. Ağa sultanın Ombı’daki harp okullarında eğitim alan Canadil, Şıngıs adında iki oğlu vardı. Konurkulca çarın işi için Kenesarı’nın değil hatta ejderhaya da göndermekten korkmuyor, ama... Çocukları onun dediklerini yapacak mı mesele ordaydı.Canadil ise eşi Kaynısa’dan, Şıngıs ise ikinci kadınından, Valihan’ın torunu Akkağaz’ın çocuğu. Canadil korkak, kendi başına karar veremiyor, bir işi başlarsa bitiremiyor ama Şıngıs ise saçını kes derse adamın başını keser çok sert, cesaretli. Canadil buğday renkli, Şıngıs ise dayılarına denzeyen sarışın birisi. Töre neslinin özelliklerinin hepsini Şıngıs boyundan görebilirsiniz. Genç olmasına rağmen halk arasındaki anlaşmazlıklara karışmış. Geçen sene kaptan Lebedov Balkaş gölü tarafına taşınan Seyten’i eline geçirdiğinde de yanında Şıngıs tercümanlık yaptı. Ama Canadil’de ise bunların biri yok. Bir deveden hem beyaz hem siyah çocuk doğar demelerinin nedeni de bu imiş. Ağa sultan iki çocuğunu da sevmiyor hatta onları aceleyle

göndermek istiyor ama annelerinin akrabalarının güçlü olması nedeniyle biraz korkuyordu.

Konırkulca yine genç kadınına baktı. Bu sefer ilk biraz önce baktığı gibi değil, sinirli gözleriyle baktı ve önündeki sofraya koyduklarından yiyerek: ‘ Kim olsa da bunun bu güzelliğine aşk olur, güzel göğsü, ince beli...Bu küçük kadınıyla oğlu Şingis’in arasında bir şey var olduğunu, eşi Kaynısa söylemişti. Akkagaz’ın nefret eden rakibi olduğu için Konırkulca eşinin bu sözlerine önem vermiyordu. Ama kimseye bildirmeden küçük karısını kontrol etmek için bir adamını casus etti ve bunun gerçek olduğunu öğrendi. Bu kötü haberi duyunca ne kadar sinirlense de ağa sultan her zamanki gibi işini hile yoluyla halletmenin iyi olacağını düşündü. ‘ben sana göstereceğim’ diye içinden tekrarladı. Bu kötü habere sinirli iken yine bir haber duydu. Büyük oğlu Canadil bu küçük kadınının köyündeki bir kıza aşıkmiş. ‘eğer babam bu kıızı istemeye gitmezse dayımın köyüne veya Ombi’ya kaçıracağım’ diyormuş Canadil.

Bu haberi duyunca çok sinirlendi Konırkulca. Sultanın oğlu fakirin kıızıyla mı evlenecek? Konırkulca, küçük annesiyle ilişkisi olan Şingis’a da bu kadar sinirlenmedi. Canadil’i hemen önüne çağırttı.

Sen, fakir Abduakit’in Kümis adındaki kıızıyla evleneceğim demişsin, bu doğru mu?- dedi iki gözü sinirle dolu olarak.

Aslında çok korkak olan Canadil kıızı gerçekten sevdiğinden dolayı babasının yüzüne bakmasa da :

-Evet.

-Senin için tüm Uludağ’ın, Karakengir, Sarıkengir’in Hocası Erden’in küçük kızını istediğimizi bilmiyor musun?

-Biliyorum. O kıızı Şingis alsın.

-Ya sen ne diyorsun? Şingis alsın dediğin ne? Kadını senin için istedik onu Şingis nasıl alacak peki?

Canadil yere bakarak bir şeyler diyecek gibi oldu.

-Babasının küçük kadınıyla beraber olabilir ama ağabeyi için istenilen kıızı alamıyor mu? Alsın. Ben Kümis’ten başkasıyla evlenmeyeceğim. İzin vermezseniz öleceğim. Bunu duyan Konırkulca ateş gibi oldu. Canadil’i vurmak istedi, ama Zeynep ile Şingis’in arasındaki olayı herkese söyleceğinden korktu. Kendini zor tuttu.

-Evden çık git- diyebildi.

Bu olaydan sonra üç gün kadar evden çıkmadı. Çok düşündü ve kararı kabul etti. Zeynep ile Şingis'in ilişkisini kimsenin bilmemesi lazım yoksa ben nasıl adam olacağım, insanlar bana ne diyecek. Bunlara nasıl ceza vereceğimi sadece kendim bilmem lazım. Canadil'i ise fakirin kızı Kümis'ten uzak tutmam gerekir. Sandıbay'ın Erdeni kendim gibi birisi. Onunla akrabalık bağı kurmam iki kanat ak ordamın (sarayımın) daha da güçlü olması demek. Amcası Tuyakbay'da fakirlikten çıkmıştı gördün mü yeğeni kime çekmiş ama ne olsa da o fakir kız Kümis'ten uzak tutmam lazım, amcası gibi dediğini yapacağım derse....

Tüm Karaötkel'i bir kamçısıyla yöneten Konırkulca kendi çocuklarının halini acıyla ne yapacağını düşünürken komutan Tanilizin'den az önceki mektup geldi.

Konırkulca seviniyordu: "Yani kendi çocuklarımı alal acele mi gönderiyorsun" diyen iç sesine "üç jüzü seven Abılay han kendisini Hiva hanlığının kulluğundan kaçırın ,halkını sağ salım bugünlere getiren Orazkul'u büyüdüğünde" "Başımdan geçmiş kötü, hor günlerimi biliyor" diyerek kendi elleriyle öldürmedi mi? Kötü işlerimiz hakkında çok bilgi bilen insanlar yaşamamalı. Bunu Abılay hanın nesilleri kullandı da Sameke'nin çocukları mı yapmayacak? Ağa sultan kendisinin üvey annesiyle ilişki yaşayan Şingis'i savaşı kazanırsa kahraman olacağı bu yola göndermesi iyi değil mi?- diye kendi kendine gülüyordu.

Bu kararını duyurmak istediğinde Ombı harp okulundan yaz tatiline gelen Canadil ve Şingis köylerinde yoktu.

Bunu öğrenen Konırkulca kıskanç ve sinirli gözlerle onları getirtmek için adamlarını göndermek yerine kendisi on beş celladıyla küçük kadının olduğu köye doğru yol almaya başladı. Ama Canadil ile Şingis'i orada da bulamadı. Babalarının geleceğini öğrenince komşu köye gitmiştiler. Bir adamına onları bulması için emir vererek kendisi küçük kadının evinde kaldı. Beklemediği yerden gelen kocasının sinirli olduğunu bilse de Zeynep sır vermedi. Güzel bedeniyle erkeklerin ilgisini çeken Zeynep ayaklarının ucunda yürüyerek hizmet etti. Kısa zamanda pişen kuzunun etini yiyip bitirdikten sonra kırmızı içip, sonradan ona bakarak oturan, ondan bir şeyler isteyen kadınına derin derin baktı. Yediği etiyle kırmızının boyuna sinip, ona acayip bir duygu olsa da "kadın senin isteklerini sonra yerine getireceğim" diyerek onu dışarıya çıkardı. Halk artık uyuyordu. Canadil ile Şingis hala dönmemişti. Konırkulca başka bir şey hakkında düşündü.

-Abdivakit fakirinin evi hangisi - dedi o yanındaki hizmetçisine.

-Bu taraftaki siyah ev.

Konırkulca kimseye bir şey demeden oraya doğru yürüdü, peşinden bir sürü hizmetçileri de gitti.

Konırkulca ‘ Essalamün Aleykum’ diye eve girdiğinde ilk olarak ev ortasında yanan ateşi gördü, sonra karanlık evin sağ tarafında yorganlar üstünde saçını tarayan genç kıızı gördü. Başka kimse yoktu. Beklemediği an gelen ağa sultanı görüp tanıyınca kız şaşırıldı.

-Abdivakit nerede? – dedi kızın güzel yüzüne bakarak.

Kız daha da şaşırarak cevap verdi:

Komşu köydeki amcamın evine çağırılmışlardı oraya gitmişlerdi kendileri. Küçük oğluna sünnet düğününü yapıyorlardı.Çok geç olmadan dönecekler...

-Mmm adın ne?

-Kümis.

Konırkulca’nın hizmetçileri odadan çıktılar.

Ağa sultan kıza yine baktı. Kümis dediği gümüş imiş. Alnı büyük, yumurta gibi bembeyaz, uzun boylu, tatlı çok güzel kızdı. ‘‘ Canadil de boşuna sevmemiş bu kıızı’’ dedi kendi kendisine Konırkulca. Kızın güzelliğine bayılan ağa sultan kendisini topladı da üzerindeki montunu ve botunu çıkardı, Kümis’e bakarak:

-Yavrum, kasedeki sudan verir misin?

Avcının eline düşen keçinin yavrusu gibi iki gözünü büyükçe açan Kümis bir ara odadan kaçıp çıkmayı düşündü de ama kapı arkasındaki hizmetçilerinin var olduğunu ve bir şey yapamacağını anladı,sadece su istiyordur diye yavaş yavaş yerinden kalkıp eski tabağıyla ağa sultanın yanına su götürdü.

Önce kızın beyaz bileklerinden tutan Konırkulca sonra kızın beyaz bedenine yapıştı...

Kızın sadece ‘ oybay’ denen sesi işitildi. Sonra genç kıızı kıpırdatmadan Konırkulca kucağına aldı.

Ne kadar hareket etmek, kaçmak istese de Kümis’in elli yaşındaki güçlü Konırkulca’ya gücü yetmedi ve kendini kaybetti. Konurkulca bununla da yetinmedi...

-Sultan, siz girmeyin. İçeride ağa sultanın kendisi var - denen sesi duyunca Konırkulca oğlu Canadil’in geldiğini anladı.

-Babanın kadın ettiği kızla mı evleneceksin Canadil? –diye güldü ve elbiselerini toparlayıp odadan çıktı.

Küçük kadınının evine yaklaştığında uzaktan iki eliyle yüzünü kapatarak ağlayan Canadil’i gördü. Ona bakmadı bile. ‘‘Babanın küçük kadınına küçük kardeşinin gittiğini

söylüyordun, bakalım bundan sonra ne yapacaksın? - diyerek yavaşça konuşarak oradan geçti. Bir hizmetçisi peşinden koşarak geldi:

-Ağa sultanım, anne babasını ne yapalım? Komşu köyden gelirken el ayaklarını bağlayarak, vadi boyunda tutuyoruz.

-Bırakın onları - dedi ve ak saraya girdi.

Konırkulca şanırdan (şanırdak – çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak açıklık) odaya giren güneş ışığından yüzünü kaçırdı da kadınına baktı. Sonra yine kapı tarafına baktı. Kapı yanında büyük ve kalın kamçı duruyordu.

Kendi çocuğu ile ilişki yaşadığı için onu bu kamçının altına mı alsam diye hayalinden geçti, ama bu düşüncesinden hemen vaz geçti. Zeyneb'in çıktığı yer, yani dedeleri güçlü insanlardı. Karkaralı'nın ağa sultanı Camantay'ın küçük kız kardeşi idi Zeynep. Bu da Tauke sultanın kızı demekti. Sultan'ın kızını vurmaya izin yoktu. Eğer anlamadıysalar veya başka bir olay ortaya çıkarsa, yeni gelin edip nasıl kıza evlendiyse öyle de evine götürmesi lazım gelirdi. Cezasını ise kendi babası verecekti. “ evet, bu kamçı senin için değilmiş. Bu kurşun kamçıdan Konırkulca'nın kendi elleriyle bir çok insan acımasızlığın nasibini almıştı.

Ağa sultan yine karısının yüzüne baktı. Sabaha karşı eve geldiğinde ise Zeynep'in uyumadan beklediğini gördü. Zeynep genç Şıngıs'la ilişki yaşasa da onun Konırkulca'da yeri ayrıydı. Ağa sultan yatağa gelip uyuyuncaya kadar 'yanıma gel' demek istiyormuş gibi Zeynep yattığı yerden bir sağına bir soluna bir bakarak işaret etmiş gibi oldu. Yaşlı ağa sultan genç kızla beraber olduktan sonra çok yorulduğundan dolayı başı yastığa değer değmez uyuyuverdi. Uyanıp gözünü açtığında öğlen olmuştu, karısı ise ayak tarafında oturuyordu. Acı dolu gözlerle Konırkulca'nın gömleğindeki kan damlalarına bakıyordu.

Konırkulca da bundan hiç utanmıyordu. ‘ sen bunu benden çok yapıyorsun, ben sadece dün gece yaptım’ - der gibi kanlı gömleğini çekerek ayaklarını uzattı:

-Masaj yap,- dedi, bundan sonra ise ses çıkarmadı. Zeynep ise böyle sessizce öğlen zamanına kadar oturdu. Uzun ipek kirpiklerini açarak Konırkulca'nın göbeğinden aşağıda duran gömleğindeki kana bakıyordu. Sonra ağır nefes almış gibi oluyor ve masajını devam ediyordu.

Konırkulca biraz dinlendikten sonra, hala ondan bir şey bekleyen kadınına acıdı:

Üzerindekileri çıkar da kapıyı kapatarak gel - dedi. Konırkulca'nın kendisi de hazırlandı. Buna sevinen karısı koşarak kapıyı kapatmaya gitti. Bu arada kapıya birisinin yaklaştığını fark eden Zeynep dışarıya baktı.

Sultanım, Canadil ile Şıngıs geldi. İçeri girsinler mi?

Biraz bekleseler bir şey olmaz. Sen buraya gel - dedi.

Karısının isteğini yerine getirdikten sonra aradan biraz vakit geçti Şıngıs ile Canadil eve girdi. Keyifleri yoktu , özellikle Canadil'in gözleri solmuş, yüzünde reng kalmamıştı. Sanki bu suçu babası değilde, kendisi işlemiş gibi başı yere eğikti. ‘’ Amcana çekmişsin demiştim ya hatta bir kelime bile söyleyemedin. Bundan sonra Kümis'in yanına da yaklaşamazsın’’- dedi içinden ağa sultan. Canadil gerçekten babasının dediği gibi güçsüz, korkak, cesaretsiz biri idi. Tüm sevgisini gece ağlayıp bitirmiş gibiydi. Kümis'ten ümidini kesmiş babasına diyecek bir şey bulamıyor, cesaret edemiyor tam bir biçare gibi öylece dikiliyordu.

Şıngıs ise üvey annesinin yüzünde sevinci görünce bu skandalın kısa zamanda bittiğini anladı: ‘’ Barışmışsınız. Kendisine yapılan eziyeti affetmiştir. Bundan sonra babasından gelecek zarar yok.’’

Babasını iyi tanımayan Şıngıs, babasının o ölünceye kadar rahatlamayacağını nereden bilecekti ki?

Konırkulca Talızın'ın yazdığı mektubu çocuklarına okudu:

-Siz çarın subayasınız. Çarın dediklerini yapmak zorundasınız. Her biriniz ayrı ayrı yanınıza yüz asker alıp, isyan eden köylere gideceksiniz. Dediklerinizi yaparlarsa taşındığı yerden onları geri getirin, eğer yapmazsalar dünyanın sonunu getirin onlar için...

-Eğer bizim gücümüz yetmezse ne yapacağız,- dedi Şıngıs babasının hilesini anlayarak. Kenesarı güçlü birisidir. Bize kolay kolay teslim olmaz.

-Çarın askerine yakışan söz değil söylediğin. Kudaymendi tohumları böyle güçsüz değil, beni utandırmayın.- diyerek ağa sultan sözünü tüketti.

Anladığı kadarıyla babasının onu ölüme gönderdiğine gören Şingıs babasının kendisini affetmediğini anladı. Ağa sultanın iki oğlu da bir şey demeden odadan çıktılar.

Biraz sonra onların atlarının sesi çıktı, onlar sessizce Karaötkel'e gittiler.

Konırkulca çıkan sesleri biraz dinledi:

-Ne zamana kadar üvey annesinin yanında kalacak, Şingıs'ında kendisini gösterecek zamanı geldi.-dedi.

Zeyneb'in yüreği buz gibi dondu. Herşeyi biliyormuş. Beklemediği yerden gelmesinin de nedeni bu. Gömleğindeki kan da bundan dolayı. Başka adamı yokmuş gibi böyle zor bir göreve iki çocuğunu göndermesinin nedeni de bu. Kurt olsan da bunun gibi ol...

Yaşlı olsa da Konırkulca'ya Zeynep gülümseyerek baktı. Kendisinin suçlu olduğu için ayaklarına yalvarıp yakarmak istedi ama yapmadı. Kadın olsa da Bökey hanın nesli olduğunu unutmadı.

Canadil'in suçu ne - diye sordu.

Suçü üvey annesi ile kardeşinin ilişkisi olduğunu bilmesi ve ağa sultan oğlu olsa da fakir bir kızla evlenmek istemesi.

Hepsini anladım. Beni ne zaman evime götüreceksin?

Çocuğu ben doğurdum kendim cezasını vereceğim. Kadını ise kırk toğız (toğız - Kazak geleneklerine göre verilen hediyenin dokuz olması, dokuza tamamlanması) ödeyerek satın aldım. Başlık parasını geri vermeyecekler ki, niye seni tekrar evine götürmem lazım!- dedi, birazdan sonra yine yumuşak sesle 'susadım kımız varsa getirsene'' dedi.

'haram ellerden nasıl helal kımız içmek' diye Zeyneb hayalinden geçirdi ve sonradan kendisine 'tamam, han tohumunda bundan da kötü suçlar olmuştu, kendisi affettiyse bana ne

Sonra Zeynep hemen kımız getirmek için yerinden kalktı.

Tam o sırada odaya birisi girdi:

-Essalamun aleykum.

Konırkulca odaya giren insanın yüzüne bakarak:

-Ocar sen misin?

-Evet, ağa sultanım.

-Yavrum sen nerelerdesin? Nerelere kayboldun? Gel yukarı çık.

-Ombı'dan. Ben bir tek kendim değilim.

Dedi sofraya otururken.

-Kim var yanında.

-Eşim

var.

-Kimin kızı?

-Taycan'ın.

-Hangi Taycan? Çara karşı çıktığı için vurup öldürdükleri mi?

-Evet, onun kızı.

-Onun kızı var mıydı?

-Kendisi esir alındığında Altınşaş adındaki kızı kalmış.Taycan'ın ailesini Turin'e gönderirken bunu Ombı'daki bir zengin tüccar satın almış ve general Fonderson'a hediye etmiş.Bu sene on altısına girdi.

- Öyle mi? Sen onunla nasıl evlendin? Kendisi nerede? Niye eve girmiyor?

-Komşu köyde. Nasıl evlendiğimi anlatırsam uzun sürecektir.

Ocar konuşurken kımız koyan Zeynep'e baktı da sözünü yavaş kesti. Ağa sultan hemen anladı;

-Kadın dışarıya çık, misafir için koyun kessinler, çay getirin- dedi.

'Benden mi saklıyorsunuz' demiş gibi bir güldü ve odadan çıktı.

Ocar Seyten'le arasının nasıl iyi olduğunu onu nasıl aldattığını her şeyi bir bir anlattı.

-Ombı'ya gittikten sonra da iki hafta hapisshanede kalmak zorunda kaldım. Seyten de benim mahkeme işimi ayrı ayrı bakacak oldu - diye güldü. –Bir gün Fonderson'un kendisi geldi. General dediklerini yakından kim görmüş dersin. Gömleklerinin düğmesi sarı, bıyıkları da sarı. Rengi soğuk birisiymiş. Seyten ile Taycan'ı getirdiğin için ne istiyorsun söyle dedi. Geçen sene Ombı'ya bir iş için geldiğimde pazarda Altınşaş'ı görmüştüm ve onun benim olmasını istemiştım. Tevekkel diye generale: ' Bana evindeki kırgız kızını versen olur'-dedim.

-Yirmi beşinci sene kuralına göre kız kimi isterse ona evlenecek. Eğer kız isterse olur istemezse olmaz.

Anladığım kadarıyla general bana Altınşaş'ı vermek istemiyordu. Kuralları yapan onlar değil mi . Demirden yapılan hapisshaneleri var olan bu ülkelerde değil, hatta bozkırda yaşayan Kazak kızlarına kim sormuş ki kimi istiyorsun diye...

-Kızla kendim konuşacağım,- dedim.

Generalin gözleri büyüverdi.

-Babasını kandırıp buraya getiren insana o nasl razı olacak?

-Bunu ben kendim halledeceğim.

General sözünden dönemedi.

Tamam –dedi.

Bizim bekçi bir yaşlı tatar kişiden duymuştum: ‘ Fonderson’un evindeki hizmetçi kız sizi bir kaç kere sordu. Eğer yemek verirsem ona verecek misiniz? –demişti.

Tabiki, ağabeyi ile babası hapishanede olduğu için beni de onların adamı zannetti. Azıcık para verip o yaşlı kişiye bizi görüştürmesini söyledim. Kendi dinini satan bu insan bu sefer çarın güvenini de sattı. Bekçi olarak onun sırası geldiğinde o Altınşaş’ı bana getirdi. Kızın eli,ayağı bağlı, beni Seyten’le beraber generalin evinin yanındaki hapishaneye götürürken görmüş. Gece uyumadan ağlamış. Kendisi akarabalarından uzakta büyüse de akrabaları için canını vermeye hazır bir kız. Üstelik ben halkın bağımsızlığı için savaşan bir kahraman gibi oldum. Uzun sözün kısası bir birimizle iyi anlaştık. Bir kaç kere gizli görüştük ve beraber kaçmayı düşündük.

Bunu Fonderson’a söylemişim çok sinirlendi. Kurdun yavrusunu ne kadar beslesen de sana köpek olmaz dedikleri doğru imiş. Bir ara kızı cezalandırmakda istedi. Ama çok akllı insan değil mi, biraz sonra kendine geldi. ‘’Ama senin dediğinin de doğru Altınşaş’ı alıp halkına dön’’ dedi. Halkının bağımsızlığı için savaşan kişinin kızını evine getirirsen sana halk daha çok inanır. Kenesarı’nın halkı arasında kendi adamımız olursa bizim için daha iyi. Altınşaş’ı eşim olarak Kenesarı’nın köyüne götürüyorum.

Konırkulca ise kakhaha atarak,çok güldü.

-Yiğit olsan bunun gibi ol ya! Koyunu var,kurdu da var,kadını da var ...

Ocar yere bakıp azıcık gülmüş gibi oldu.

-Yaşadığın gün tilki olsa sen it ol- bizim için söylenmiş söz.

-Ama iki geminin başını tutan suya düşer. Dikkatli ol. Özellikle, Kenesarı’nın köyüne gittiğinde. Sultan çok zekidir bir yanlış yaparsan hemen fark eder. Köyde sadece Kenesarı değil.

-Kasım’ın neslinden başka yine kimler varmış öğrendin mi?

-Şimdi çoğu oraya gidiyor. Geçende oradan gelen bir tüccardan duydum, kahramanların hepsi; Şubartpalı, Ağıbay, Altay, Tölebay, Bestanbalı Bukarbay, Baganalı Kudaymendi, Kıpçak İman da varmış, Tabın soyunun kahramanı Tilenşe’nin Colaman’ı biz de sizinle

beraberiz diye ve Baytabın diyen genç kahramanı Sergazi hanın evlenmek istediği Akböken adlı kahraman kızını da göndermiş.

-Kadının altı çocuğunu bırakıp Kenesarı'nın kız kardeşi Bopay'ın Sırımbet'e gitmesi doğru mu?

-Evet, Kasım'ın oğulları erkek kurt olsalar, kızları ise fahişe kurttur. Bopay şimdi elinde mızrağıyla bir süre askere yönetici imiş. Kocasının ise Abılay soyunun köyüne saldırmak istediğini duyduk.

-Bopay gelin ağabeyi ile beraber ise Canaydar kahraman da oradadır.

-Niye?

-Canaydar ile Bopay çocukluğundan beri Kozı Körpeş - Bayan Sulu gibi (aşk) değil miydi? Sadece Kasım hakim Canaydar'ı sıradan halk diye kızını vermedi. Altı çocuğu olsa da Bopay için Canaydar'ın yeri ayrı diyorlar. İkisi Kenesarı'nın köyünde buluşmuşlardır.

Kendisini geçen sene Baygöbek'in verdiği yemekte görmüştüm, ağabeyi gibi gözü hiddetli, sarışındı. Ata binmiş,at yarışına katılmıştı. Hiç bir erkek onun karşısında dayanamadı.- Ocarın aklına bir şey gelmiş gibi Konırkulca'ya baktı- az önce söylediğin kahramanların hepsi Colaman sultanın fakir askerleriymiş, halkı yöneten zengin kahramanları yok mu?

Malımı soygun etmesin diye korkak tahminen yüz elli evli Şorman'ın Musa'sı, Cakıp'ın Elemen'i, Asılغازı'nın Babatay'ı gibi bin malı olan azıcık zenginleri olmazsa, halk ağaları ' sonu nasıl olacak' demiş gibi sonunu bekliyorlar galiba. Bunlara şimdilik ancak Karkaralı'dan Kazı'nın Kudaymendi'si ve Bayanaul'dan Bektas'ın Taymas'ı. Kazı'nın Kudaymendi'si çara eskiden beridir karşı. Geçen seneleri onu bolıslıktan (bolıs – Çarlık Rusyası zamanındaki idari taksimat) indirmişti. Bektas'ın Taymas'ı ise...

Niye korktun? Anlaşamadığın yer mi var?

Hayır, ama...- Ocar sırnı söyler söylemesine de biraz düşündü de sonradan devam etti.- Taymas'ın Kenesarı'nın yanında olması...Bu benim için biraz tehlikeli - diye yavaşça konuştu. -Geçen sene Seyten ikimizi tutuklayıp Ombı'ya götürürken ortada onun köyüne de girmiştik. Sanki bir şeyi hissetmiş gibi oldu.

Başkasından şüphelenmiyorsan Taymas'tan korkmasan da olur. Taymas bir hafta önce Colaman ile İman kahramanın köylerine gelmiş. Halk için iyi olması için İrgız ile Torğay'dan da uzaklaşacak diyorlar. Kenesarı'nın savaşına Ak Cayık, Or boyundakiler de katılacak gibi. Taymas oralardan sonbahara kadar dönemez. Taymas dönünceye kadar sen Kenesarı'yı kendine bağlarsın.- Konırkulca gülümsedi. Hiç olmazsa ‘’ yanlış yapmışım sonradan anladım’’ dersin. –Kadınımı yanına al. Başını kılıca tut. Kendisi başını tutanı kılıç almaz.

Taymas uzakta ise bu iyiymiş. Başka korkacak kimse yok. Ombı'ya ulaştıktan sonra onunla kimseyi görüştürmedi. İkimizin aramızdaki bu sırrı o kendisiyle öbür dünyaya götürdü. Buna ben eminim.- Ocar'ın yine kendine olan güveni artmış gibiydi. - Şimdilik Kenesarı'nın yanında sadece çar'ın yerlerini zorla aldığı insanlar var. Bunun gibi durumlarda ateş güçlü olsa da su kısa zamanda kaynayacak ama kısa zamanda da bitecektir.

Bilmiyorum - dedi Konırkulca. Bu sefer savaş önce olduğu gibi hemen yanıp hemen sönecek hale benzemiyor. Kenesarı'nın bu kadar insan toplayıp sessiz kalmasından korkuyorum. Yanında sadece Kazaklar değil, başka milletlerden çıkmış akıl veren insanları da var diye duydum. Bunu da unutmamak lazım.

Gerçekten mi?

Evet, tahminen yirmiye yaklaşık Başkurt ve Rus yiğitleri varmış. Arasında top atanları, silah yapanları da varmış. Akıl veren büyükleri Buhara'ya sığmayan Sidak Hoca, kendi ülkesine savaş açıp kovulan subay Yüsuf adında birinin de var olduğunu işittim. Tüm eşkıyalar oraya toplandı diye duyduk.

Çok iyi - dedi Ocar bir karara gelmiş gibi.- Ne olsa da oraya gidince bakarız. Şimdi ise iş meselesini anlaşalım. Ombı Kenesarı köyündeki haberleri size söylememi söyledi.

Nasıl bana ulaşacaksın?

Seyten'i tutmama yardım eden Samen, Cakıp, Sakıp diyen güvenli yiğitler var haberi onlar iletcek. Onlar şimdi Kenesarı'nın askerlerinin arasında.

Geldiklerinde senin adamların olduğunu nasıl anlarım.- Konırkulca yine güldü.

''Koyunların arasında olan bir koç gibi mi olacaklar?''

Tek işaretleri olacak,kemerindeki hançer sağ değil sol taraflarında olacak.

Bu işlerin ustası olmuşsun artık. Bunlar kimsenin aklına gelmez .Unutmayın sakın

-Keneke var iken unutmayız- Ocar güldü ve yerinden kalktı - Görüşürüz inşallah.

Yemek yiyeceğiz biraz kalsana.

İnsanların gözüne çok görünmek tehlikeli, bir de karıma da komşu köydeki birisinin evine gidip geleceğim demiştim. Dönmem daha iyi.

-Öyleyse, iyi yolculuklar.

Konırkulca dört gün genç kadınının evinde dinlenip, Akmola'daki kadınının evine döndü. Bu sefer döndüğünde kapı önünde Şıngıs ile Canadil'in adamlarını gördü. Yeni dönmüş Şıngıs ile Canadil'de oturuyordu. Talizin'in emrine göre isyan eden Tınalı, Karpık, Teneş köylerine kadar gitmiş, oradaki halkın durumunu görünce korkmuşlar ve geri dönmüşlerdi.

Konırkulca çocuklarını gördüğünde çok üzüldü. Özellikle, Kenesarı köylerinin birinden Şıngıs'ın sağ salim dönmesine sinirlendi. Sinirlenerek elindeki kamçısıyla botlarını vurarak oradan buraya gidip geliyor ve çocukları için nereye göndersede dönmezler acaba diye düşünüyordu.

İşte bu sırada nöbet tutan asker:

Bir asker geliyor, acele ediyor. Kapıyı açıyım mı?

Konırkulca dönmeden cevap verdi.

-Aç kapıyı.

Kapı açıldığında kara tere düşmüş, Kazaki (Kazaklara mahsus) attan gömleğinin sağ tarafı kan kan olan birisi ' Beda, Beda'(kötü haber) diye attan indi. Yakın kışladan kılıcıyla, Kazaklar 'Karapuçuk İvan' denen, kısa bıyıklı, esmer, mavi gözlü, Karaötkel kalesinin idarecisi İvan Karbışev koşarak çıktı.

-Ne oldu? – dedi o askere bakarak.

-Kötü haber asker başı- diye yaralı ensesini eliyle tuttu. Kotov idarecilik eden elli asker Petrapavol'dan Taşkent'e giden Stragonov adındaki tüccarı mallarıyla sınıra kadar

götürmek istemiştik. Aktobe kalesinin yanından geçerken Kenesarı'nın askeriyle denk geldik. Onlarla uğraşmayalım dememe bakmadan Kotov'un adamları bir iki kişiyi vurdu, bundan sonra onların ata binen askerleri hücum etti. Altımdaki atımın hızlı olması beni kurtardı, sadece ben diri kaldım.

Bu zamana kadar etrafa herkes toplanmıştı. Duyan herkesin yüzünü korku bürüdü.

-Onlar kaç kişiydi?

- Beş yüz civarında.

-Kenesarı'nın kendisi mi idarecilik eden?

-Hayır, kardeşi Naurızbay. Ben onu önce Kökşetav'da görmüştüm.

-Kaç askerleri kaldı.

-Bilmiyorum. Esir aldıklarını ve tüccarın tüm malını kendileriyle birlikte götürdüler.

-Nereye gidiyorlar? Bizim tarafa gelmiyorlar mı?

-Hayır, karşı tarafa batıya gittiler.

Onun yarasını bağlayan genç hamşire:

-Gelin buraya, ağabey,- dedi sanki kendisi yaralıymış gibi.

Yaralı askerın etrafındaki kişiler gürültü yaptı.

Böylece hepimiz öleceğiz bir gün,- dediler.

Bozkır dediğin ne? Bu da Rusya'nın yeri.

Evet, eğer ölecek olursan da ''Rusya bozkırından iki metre yer verilecek peh''

Bizi buraya ne getirdi?

Sanki kendin gelmiş gibi! Eğer bana bıraksa buraya hiç bir zaman gelmiyecektim.

Susun, - diye bağırdı Karbışev. Kenesarı askerlerinin buraya gelmemesi mümkün değil, her an gelebilir. Yarından başlayarak kaledeki tüm askerler ve kadınlar siper kazmaya çıkacak. Sabahtan itibaren...

Kenesarı'nın askerlerinin Karaötkel'e gelmesi her an olabilecek bir durumdu. Çünkü Kazak bozkırında Rusya'nın kendi işini yürütmesinden en büyük payı Akmola kalesi görüyordu. Bu yüzden bağımsızlık savaşçıları orayı ele geçirmeyi çok istiyordu.

Bu gece Konırkulca uyumadı. Eğer Kenesarı'nın askerleri burayı ele geçirirse öncelikle sultan için çok zor olacaktı. Çok eskiden alamadığı öcü var. "Kenesarı Karaötkel'e kesin gelecek" dedi. Aktav'a yaklaşması bu Karaötkel kalesinin durumunu öğrenmek içindir. Yoksa Kenesarı'ya adam mı göndersem? Hepimiz de Cengiz hanın büyük oğlu Coşu'nun soyundan çıktık, belki kararını değiştirir. Hayır, hayır, benden başkasıyla anlaşır ama benimle değil. Beni affetmeyecek. Kasım çocuklarının babadan çocuklarına miras olan öcü var. Ne olsa da sonuna kadar savaşmak lazım. Bundan sonra benim için tek kurtarıcı Ombı. Ondan yardım isteyeceğim, yardım etsin. Bu Karapuşık İvan'dan hayır yok, beni düşmana verip, kendisinin kaleyi bırakıp gitmesi de mümkün.

Konırkulca sabah erken kalkıp Talizin'e mektup yazdı. Mektubunda;

Kasım hakimın oğlu beni Rusya'ya bağlı olduğum için beni affetmiyor. Önce beni öldürmek istiyor sonra çocuklarımı, akrabalarımı. Kenesarı ile beraber bana karşı olan başka boylar da var. Bu yüzden de bunun gibi zor bir durumda bana yardım etmenizi ve Akmola kalesini koruyabilecek kadar asker göndermenizi rica ediyorum.- diyerek mektubunu bitirdi.

Mektubu yazıp bitirdikten sonra hemen Ombı'ya götürmek için Karbışov'a verdi ve kendisinde başka işleri halletmek üzere oradan uzaklaştı. Öncelikle Esil boyundaki iki kadınının köylerini buraya göçürmek istedi. Bu işi Canadil ile Şingıs'a söylemek istemişti ama ikisi yine kale içinde değillerdi. Çok sinirlenen Konırkulca'ya baybişesi(Baybişe - çok eşli erkeğin ilk hanımı):

-Yaz tatilleri de bitmek üzere, gitmeden önce millet arasında biraz gezip dolaşmak istemişlerdir. Eğlenmek istemişlerdir.

-Ben bütün gece düşünceden uyuyamadım, bu zamanda Şingıs Zeynep'le beraber olmuştur, adi herif.

Çok sinirlenen Konırkulca küçük kadınının köyüne gitmek için adamlarıyla hazırlandı. Eline de kamçısını aldı. Tam bu vakitte kalenin kapsından giren siyah atını gördü. Atın boynunda torba gibi bir şey asılıydı. Bu at elde büyümüştü, o yüzden de kale içinde su içmezdi. Sadece Esil'in mavi dalgalarından su içmeye alışmıştı. Kalenin dışındaki nehre kendisi gidip kendisi geliyordu. Konırkulca'dan başkasına gelmezdi. Kalenin kapısından koşarak girip ahırına doğru koştu. Ağa sultanın kapısının yanındaki ahırının yanına gelip durdu. "Bunun boynundaki de ne" diye Konırkulca yanına geldi. Birden bire çok kötü görüldü. Atın boynundaki torbanın içinde karpuz gibi bir şey var ve torbanın dışına kadar kan akıyordu.

Konırkulca belindeki bıçağı ile torbayı kesiverdi ve karpuz gibi yuvarlak olan şey yere düştü. Bedeni titreyen Konırkulca torbanın bir tarafından silkti ve onun içinden bir adamın başı çıktı. Gözleri camı zorlanınca büyümüş, dişleri görünüyor, ağzının bir tarafından da simsiyah dili görünüyordu. Balta ile kesmiş her halde, her yeri kıpkırmızı kana boyanmış. Konırkulca iyice bakmıştı bu oğlu Şıngıs'ın başı idi.

Durumu anlayan Konırkulca'nın gözünün önü kararıp düşerken:

-Kenesarı senin çocuğun Sızdık'ın da başına bunun aynısını yapıp sana göndermezsem Konırkulca olmayacağım.- sadece bunu söyleyebildi.

Ancak Şıngıs'ın başını kesen Kenesarı değildi, onun askerleri de değildi. Bunu yapan Kümis'in babası Abdvakit idi. Konırkulca kızına tacavüz ettiği gece bu kişinin de evini yakmış ve köyden kaçıp gitmişti. Konırkulca'nın adamları peşinden ulaşınca kadar kamışların arasında kaybolmuştu. Abdvakit kadını ile kızını Kenesarı'nın köyüne gidenlerle bırakıp, kendisi geri dönmüştü. Bu olay bu namuslu insanı o kadar sinirlendirmiş, canını acıtmıştı ki, sanki dünyanın sonu gelmişti. Hayalinde, aklında sadece 'Öç' ' Öç almak' vardı. Bu durumda insan başka ne düşünecekti ki! Aklına bundan başka bir şey gelmedi ve bu yol doğru diye bildi. Konırkulca'yı öldürürse sanki öcünü alacak gibi sandı. Bundan sonra Abdvakit kendisinin çok iyi bildiği köy olan Zeynep'in yaşadığı köye doğru yol aldı. Zeynep'in evini koruyan bekçilerden yaklaşımadı , beşinci günü bekçiler gittiğinde beklemediği yerden köye iki asker gelir. Birisi Şıngıs idi, onu Abdvakit hemen tanıdı, yanındakini de Zeynep'in evine gönderip kendisi vadi boyunda bekledi.

Babası gelip gittikten sonra oraya gitmeye biraz korkmuştu. Bunların hepsini Abdvakit uzaktan izledi. Beş gündür elinden hiçbirşey gelmeyen, hiçbirşey yapamayan Abdvakit "Konırkulca benim çocuğuma hiç acımadı, ben niye acıyım ki" diye vadi boyunda uyuyan Şıngıs'ın yanına sesini çıkartmadan yaklaştı ve balta ile başını kesti.

gün sabah annesinden tay olduğunda ayrılan kendisi büyüten kara at geldiğinde ise boynunu torbayı astı ve ata iliştiirdi, kendisi de hızlıca Kenesarı'nın köyüne doğru yol almaya başladı.

Konırkulca üç gün yattı, oğlunu defnettikten sonra hemen Kenesarı'ya karşı planlar yapmaya başladı ama düşmanın çocuğunu öldürüp kendisi içinde öç aldığı için içten içe seviniyordu ancak bunu kimseye sezdirmiyor, belli etmiyordu.

Kenesarı bu çok zor meseleyi halletmek istediğinde odadan çıkmadan, eliyle kılıcının sapından tutarak odanın o başından bu başına doğru gidip geliyor ve derince düşünüyordu. Bunun gibi durumlarda sultan gerçekten bir aslana benziyordu, kimseyle konuşmuyor, gözleri kıpkırmızı oluyordu. Böyle bir durumda onun yanına kimse gitmiyor, onunla kimse konuşmuyordu. Çünkü Kenesarı böyle olduğunda kimsenin gönlüne bakmıyordu. Kenesarı bugün de öyle idi. Albayın omuz askısı olan mavi kaftanı ensesinde, iki saattir ak ordanın (sarayın) içinde bir oraya bir buraya yürüyordu.

Dün Sır boyundan haber gelmişti. ‘Madelihan’ın kendisinin üvey annesiyle ilişkisi varmış, bundan bir şey çıkmazsa iyi’ dedi. Yine Begderbek’in Evliyaata’ya yer değiştirmesi, Taşkent’in kumandanı olup Laşkeri kendisi yürüttükten sonra oradaki Kazakların durumu eskisinden daha beter olduğunu söylemiş. Kenesarı’yı düşündüren bu olay mı? Hayır, bu değil. Bu haberler sultanı ne kadar etkilese de, bunlar yeni başlamış olaylar. Şu an Kenesarı buradaki meselelerini halletmek istiyor. Eğer bunları halletmenin yolunu bulduysa, o halk arasındaki yerini daha yükseltecek. Şimdi elli bin halkı var olsa, bu durumu eğer güzel çözerse yine elli bin, hatta yüz bin halkın buraya gelmesi kesin...Eğer çözemese halkının güvenini boşa çıkarmış olacak.. Öyleyse yarından sonra peşinden gelen halkın dağılıp gitmeyeceğini nereden bilebilir ki? Kazaklar ata benzer. Beraber koşarken önünden bir düşmanı çıksa ve onları korkutsa hemen yan tarafa ayrılarak koşarlar. Bundan sonra onları kimse durduramaz.

Bu yüzden halkı bu duruma getirmemek lazım.

Kenesarı’nın askeri bu zamana kadar Taşkent, Karaötkel, Kızılcıcar arasındaki kervanları soydu ve dediklerini yaptıramadığı sultanların köylerine gitti. Çirikov ve Karpov gibi çarın küçük askerleri ile savaştılar. Ama yarın ise büyük savaş olacak çar askerleri ve Rusya’ya teslim olan Kazak sultanlarıyla savaşacak. Kenesarı böyle yapmazsa olmaz çünkü onun etrafına toplanan halkın amacı budur. Yerini, suyunu tekrar almak istiyorlar ve bunu yapmazsa, bu savaşı başlatmazsa Kenesarı’ya olan güvenleri azalacak. Halk bundan sonra kervan soymak veya başka küçük işler istemiyor, halk azatlık mücadelesinin başlamasını istiyor.

Kenesarı bu savaşı başlatmadan önce bu işi savaşız halletmenin bütün yollarını denedi. Etrafında çartan zorluk gören insanların toplanması ve onların her gün çoğalmasından belki bizim çok olduğumuzu görünce bu olayı daha iyi anlarlar diye de düşünmüştü. Bu yüzden Ombı’ya tekrar tekrar mektup gönderdi.

En son mektubu Şu ile Sarısu'da kışı geçirip, Sarıarka'nın ortasındaki Karakoyul Kaşırgalı'ya geldikten sonra Batı Sibirya general valisi Gorçov knyaza(prense) 1838 yılında, yani Köpek yılında, mayıs ayının başında yazdı. Onu Toktı'nın Tabıldı'sı ile Kazangap'ın Köşinbay'ı denen kendisinin en çok güvendiği insanlarla gönderdi. Mektupta şöyle yazılmıştı:

‘ Saygılı bey general - valiliği hazretlerine’

Abılay hanın nesli Kasım hakimın oğlundan size.

Hazreti aliler size söylemek istediğim budur. Ben iki tarafın da barışıp, mutlu hayat geçirmesini istiyorum ama siz ben etrafıma halk toplanınca benden şüpheleniyor gibisiniz. Benim söylemek istediğim şudur, benim dedem olan han Abılay'ın yerlerini bizden aldınız, oralara kaleler kuruyorsunuz ve bizden vergi istiyorsunuz, böylece bizi zor durumda bırakıyorsunuz. Biz bunun için şikayet ediyoruz, buna razı değiliz ve vergi vererek de sizin yerinizde kalmayacağız. Eğer bizim başımıza gelenler Rusya'da da olsa siz ne yapacaktınız? Bu yüzden bizim durumumuzu anlamanız gerekir.

Arıs ile Bayanaul, Karkaralı ve Akmola'daki Kazakları benimle beraber. Bundan sonra da başka Kazakların da benimle olmasını isterim. Ama Kazak halkı eskisi gibi kendi başına, özgür hayat geçirse sizin için de, bizim için de iyi olur.

Benim duyduğuma göre siz bizi Kokand ile Buhara hanlığına ayırmayı düşünüyorsunuz. Ama onlar müslüman olarak bizi korumaya borçlu.

İki millet sakin, mutlu hayat geçirse iyi olur. Ama sizin adamlarınız halk içine geldiğinde Kazakların en iyi atlarını ve giyim kuşaklarını alıp gidiyorlarmış. Bizim eşyalarımızı almasına çar tarafından kurallarda gösterilse bile onlar bizim halkımızın sözüne önem vermiyor. Birkaç gün önce Törtul bölgesinin kazağı Aznabay beyin eşini, iki gelinini, kızını ve bir dul kadını alıp gitmişler ve onların nerede olduğu şimdiye kadar belli değil.

Sizinle daima dost olacağız diye düşünerek, bunları yapmanızı istiyorum:

Aktav kalesi yok edilsin.

Akmola kalesi de yok edilsin.

Ve bunun gibi Kazak yerinde kurulan tüm kaleler yok edilsin.

Esir alınan insanlar ve Konırkulca'ya gönderilen iki adamımı azat edin.

Bu mektubu yollamak için ben sultan Kasımoğlu Kenesarı kendi mührümü basıyorum

Bu mektupta Kenesarı Kokand, Buhara hanlıklarıyla hiç bir zaman beraber olmayacağını bilse de, general valiliği korkutmak için, onların yardım etmesi gerekir sözünü stratejik olarak yazmıştı.

Bu mektup için de Kenesarı üç ay cevap alamadı. Mektubu götürürken Tabıldı ile Köşinbay'ı Konırkulca'nın adamları yolda tutmuştu ve Ombı'ya kadar yürüyerek getirmişlerdi. Çok uzamadan onların mahkemesi olacaktı sonuçta da Sibiryaya gönderileceklerini duydu Kenesarı.

Kendisi yazdığı birkaç mektuba cevap alamayınca Kenesarı çok sinirlendi. Düşmanlarıyla iyi sözle anlaşamayacağına emin oldu. ‘’ Bundan sonra ya çara, ya Konırkulca ve onun çocuklarına bağlı olacağım veya sonuna kadar savaşım kendi dediklerimi yaptıracağım.’’ – diye düşündü. Bunun ikincisini isteyen Kenesarı, bu savaşı Kazak yerini tabi kılmada en önemli kuzey ve doğuda yerleşen Akmola kalesinden başlamayı ve eski düşmanı Vali hanın kadını Ayganım'ın Sırımbet tarafından başlatmayı istedi. Bazı kahramanlar savaşı Kökşetav'dan başlatalım demesine razı olmadı. Çünkü Kökşe yeri,atın yürümesi için iyi değildi, ve Ombı'ya yakındı bu yüzden çar askeri kısa zamanda gelebilirdi. Üstelik babası Kasım'ın Kökşe'nin kutsal geyiğini vurduğunu da biliyordu, Kenesarı bunlara da önem vererek oradan başlamak istemedi.

Eğer Akmola kalesini eline geçirse halk arasında daha çok şöhreti artardı. Birisini övdüğünde gökteki aya benzeten, yere göğe sığdıramayan Kazak bundan sonra Kenesarı'yı altı alaşa (alaş – Kazaklara verilen eski ad) diye övecekti. Herkes Kenesarı'nın tarafında olacak, onu takip edecekti. Kesin böyle olacağını sultan biliyordu, bundan emindi. Onun için yine bir neden vardı ki bu da duymuş olduğu Arka yerindeki Kazakların vergi ödeyecek olmasıydı. Bu kurala göre yüz atı olan bir at vermeli, eğer parayla hesaplayacak olursak 35 som, sığırı olan ise 20 som, koyunu olan ise 2 som verecek demektir. Eğer bu kural hayata geçecek olursa vergileri kaldıraması imkansız olan Kazakların Kenesarı'nın tarafına su gibi akması kaçınılmazdı.

Çarın Kökşetau ve Karkaralı yerindeki Kazaklarla ilgili bu kararnamesi Kenesarı savaşa başladığında köpek yılının kasım ayının yirmi sekizinde çıkmıştı. Ama bu haberi uzun kulaklı Kazaklar iki ay önce duymuştu ve Kenesarı'ya iletmişti o da bunu kendi yararına kullandı.

“Akmola kalesini yönetimi altına geçiremezse? Beş bin atlı askerinden ayrılırsa? Bundan sonra Kenesarı'nın peşinden kim gidecekti? Ona kim güvenecekti? Düşmanı yenemeyen kahraman sadece boş kahramandı , halkını koruyamazdı.”

Bu yüzden ilk savaşta Kenesarı kendisinin ne kadar güçlü, halkı için neler yapabileceğini göstermesi lazımdı. Eğer böyle yapamazsa halkı ona güvenmez ve istediği gibi han olamazdı. Tabii eğer bunu yapamazsa ...

Hayır, hayır ne olursa olsun Akmola kalesini ele geçirmesi lazımdı. Ama beş yüz askeri, topu ve başka da silahları olan, yüksek duvar ve yere kazılmış siperleri olan Konırkulca ile Karapuşık İvan kolay kolay yenilir miydi? Hileyle iş tutarsan yenilmem demesine bakmadan cesur olursun. Başkurt Aşiraf'ın kaleyi nasıl almak gerektiği hakkındaki hilesi onun için iyi oldu. Maalesef Aşiraf iki gün önce vefat etmişti. Ama söylediği, anlattıkları hala aklıdaydı.

“Ay, Karaulken elin ne kadar da ağırdı da bir vurma da biçare başkurdun omzunu kırdın. Biraz dikkatli olsan olmaz mıydı, biçarenin suçu kaleyi nasıl alacağını öğretmesi mi? Aptal benim dediklerimi iyi anlamamışsın. Seninle beraber Aşiraf'ı göndermemin nedeni siyah yağ nasıl doğru kaynatmasını öğretmek içindi. Öldürmüşsün. Ölmek hayatın kanunu. Şimdi hiç bir şey yapamazsın. Ama öldürmesi de bir yönden iyi olmuş kaleyi almak için kullandığım hileyi bunun gibi bir adamdan öğrendiğimi bilseler benim için de iyi olmazdı. Hayır hayır her kahramanımdan kaleyi nasıl alacağız diye soracağım, tabiki hepsi ayrı ayrı şeyler söyleyecek. En sonunda ise ben kendi düşüncemi söyleyeceğim. Halkı yöneten insanın son sözünü söylemesi lazım. Sadece böyle şeyler halkın keyfiyetini yükseltir. Bundan sonra benim anlattığım usulle Akmola kalesini ele geçiresek bundan fazla onur mu olacak?

Peşimdeki halk bana saygı gösterirse benim han yerine yine de yaklaştığımdır.”

Bundan üç gün önce Kenesarı Akmola kalesini nasıl ele geçirmenin yollarını düşünürken, Colaman kahramanın askerleri Baytabın ile başkurt yiğidi Aşiraf yanına girdi. Devletçi adındaki birisinden bunun top yapabildiğini duyduğu için Kenesarı bunlarla sık sık görüşüyordu. Kendi ordasına (sarayına) da bazen çağırır ve top yapma hakkında konuşurdu. Konuştuklarında topu iyi yapan Devletçi, Aşiraf ise Salauat Yülayov'un askerlerinin birisinin çocuğu olduğunu öğrendi ve o da babasından kaleleri nasıl alacağı hakkında duyduğu şeyleri söyledi. Devletçi'nin yanına Kazaklardan beş yiğit kişiyi verdi, onlarda Korgaşınlı da demirci atölyesini açtılar. Aşiraf'ı ise yanında kaldı ve Akmola'nın nasıl olduğunu anlattı.

Siz nasıl düşünöyorsunuz - dedi Aşıraf.

Kenesarı da saklamadı.

Çok askerimiz yok o yüzden önce yüz kişi onun arkasından ise bin kişi çok gürültülü bir şekilde gidersek sayımızı çok gösteririz. Sesten dolayı askerlerin çok olduğunu gören düşman ise korkar. Korkunca ne tabanca ile ne topla bizi vurur . Herkes yan tarafa kaçar. Eskiden bizim dedelerimiz böyle savaşmışlar.

Bunun gibi eski metotla, topu ve silahı çok olan Akmola'yı yenemezsiniz- dedi Aşıraf.

Niye ?- diye bakakaldı Kenesarı.

Aşıraf ise iyice anlattı.

Az önce söylediniz, Akmola'nın etrafına çukur kazmışlar diye.Savaşırken oraya gelince askerleriniz durur ve arkasından gelen askerleriniz onları o çukura düşürür. Başkaları durumu anlayıncaya kadar düşman bunları vurmaya başlar. Böylece siz tüm askerinizden ayrılırsınız. Bu yüzden bu eski metotla kaleyi alamazsınız. Başka bir yolunu bulmanız gerekir.

Nasıl bir yol?

Kalenin içinde ağaçtan yapılmış evler çok demiştiniz. Salauat Yülay bunu kendi lehine kullanmıştı.

Bunun gibi bir durumda Salauat Yülay böyle yapardı diye babasından duyduklarını anlattı. Onun anlattığına göre Salauat Yülay sadece büyük değil hatta çok eski sakların, ondan sonra kıpçak ile moğolların kaleyi almakta kullandığı bir yöntemdi bu.

Başkurt askerinin verdiği aklı Kenesarı çok beğendi. Eğer iyice düşünür ve bu planın üstüne yoğunlaşırsa Akmola kalesini alacağına emindi. Bunu öğrenince kendine olan güveni arttı ama içten içe bir şeyden şüphe etti. “ Bu nasıl oldu, Akmola'yı almak için ben bu insan gibi düşünemedim mi? “

Üç gün sonra iri yapılı, uzun boylu, çok güçlü birisi,Karaulken adıyla nam salmış, Kenesarı'nın en büyük celladı olan bu yiğitle ormanın arasında siyah yağ kaynatırken bu Başkurt üstüne ağaç düşmek suretiyle vefat etti. Tüm halk beraber Aşıraf'ı defnettiler.

Mezarının başına sultanlar da gitti. İlk defa sultanlar kaçak yiğidin mezarına bir avuç toprak attı ve mekanı cennet olsun dediler. ‘‘ Beni affet yiğidim, Karaulken’e doğru anlatmamışım, suçlu benim’’- dedi içinden Kenesarı. Aşraf’ın ölümü hakkında Kenesarı sonra hiç düşünmedi.

Şimdi Kenesarı Aşraf hakkında düşünmüyor. Aşraf’ın söylediklerini nasıl yapacağını, nasıl yol tutacağını düşünüyordu.

Biraz sonra kapı açıldı. Kenesarı hemen arkasına baktı. ‘‘ Ben düşünürken bu odaya girmeye kim cesaret etti’’ – diye sertçe baktı. Eşi Kunimcan idi. Tabiki, başka kimse cesaret bulup odaya giremezdi.O düşünürken ordasına (sarayına) kimsenin girmesine izin yoktu. Bu hala han olmamış sultanın kendisini başkalarından ayrı tutmasıydı. Bu kurala sadece Kunimcan baş eğmiyordu.

Kocasının yüzünden, bakışlarından canının sıkın, sinirli olduğunu fark eden Kunimcan gülümseyerek:

-Törem ay, şey...siz ona ne derdiniz - dedi. Meclis miydi, en güçlü kahramanların toplandığı...Bu meclise gelen insanlar çoktandır sizi beklemekteler.. Gitmeyecek misiniz? Kenesarı kurduğu hayali bozmadan başını salladı.

-Gideriz.

Kenesarı ile Kunimcan diğer evlerden sonra biri yapılmış ‘‘meclis evi’’ diye adlandırılan beyaz eve girdiğinde, sultanın kahramanları ve akıl veren arkadaşlarının hepsi oradaydı. Orada Ağıbay, Navızbay, Kudaymendi, küçük cüzün Sır boyundaki Tabın soyundan Bukarbay, Atığay soyundan çıkmış kahraman Basıkara, Altay soyunun ünlü kahramanları Canaydar ile Tölebay, Küçük cüzden Esentemir soyundan Kenesarı’nın kardeşi Abilğazi sultan, Nısanbay şairle beraber kapı yanında olan Kazaki (Kazaklara mahsus yuvarlak masa) yanında elinde tüylü kalemi olan, uzun boylu, zayıf, burnu büyük Sidak Opanoğlu, Polşa’dan buraya taşınmış Kazaklar arasında Yüsuf diye lakap almış mavi gözlü İsoov Gerburt denen şair yiğitte oturuyordu. Arkadaki iki kişi ise Kenesarı’nın sekreteri olarak hizmet ediyordu. Bunlardan yukarı tarafta oturan alnı geniş, sarı renkli tatar yiğidi Yagudu oğlu Alim. En aşağıda hakimin kırk kişiden oluşan bekçilerin yöneticisi, köydekilerin kahraman Batırmurat diye lakap taktığı genç, Kazaktan kız almış kendisi de Kazak olmuş başkurt Meltek oğlu Kiçik ile Naurızbay’ın nakliyecisi eski rus askeri Nikolay Gubin duruyordu. Evdeki insanlar arasında meclise aza olmayan Bopay, Yüsuf, Batırmurat, Nikolay vardı. Ama bu dördü savaşa çok önem veren insanlar olduğu için her zaman meclislerden nefret ediyordu.

Kenesarı odaya girdiğinde bunların hepsi yerinden kalktı ve sultana selam verdikten sonra yeşil bayrağın yanına ipek halı döşenmiş büyük tahtın üstüne Kenesarı oturdu. Diğerleri de yavaş yavaş oturdular.

Üç cüzün saygılı kahramanları,- dedi Kenesarı insanlara tek tek bakarak.- Elimize mızrak alıp ata bineli hiç dinlenmedik. Peşimizden gelen halkda aynı şekilde. Halkını, yerini seven Kazak oğulları düşmana karşı savaşmaya hazır. Düşmandan öç almak için tam zamanı. Bundan sonra peşimizden takip edenleri,küçük savaşlarla oyalamayalım ki gözden düşmeyelim. “Düşman nerede” diye bekleyenlerin sabrını tüketmeyelim. Bu yüzden halkın istediği gibi savaş açıp, buna Akmoladan başlayalım.

Doğru - diyenler başını salladılar.

Savaşı başlamadan önce şu anki durumumuz üzerinde bir duralım. Kenesarı yavaşça İyosif Gerburt'a baktı.- Yüsun bu yazın düşmanların bize ne yaptığını kısaca anlat,- dedi.

Yüsun yerinden kalkıp elindeki kağıdını okumaya başladı.

Bizim bu işimizi generalin adamları yaramazlık, soygunculuk diye düşünüyorlar. Ombı bölgesi yöneticisi Talizin sınıra daha çok asker gönderilmesini söyledi ve bu askerlere “ Sizin yeni bir göreviniz var Kenesarı sultanı esir alın ve göç eden herkesi eski bölgelerine geri döndürün’ diye emir verdi. Bu habere göre bize doğru askerler geliyor.

Onların yaptığı en önemli suçları söyle - dedi Kenesarı.

Ataman Lebedov’un (ataman - çarlık Rusyası dönemine ait bir tür askeri rütbe) yöneticilik yaptığı beş yüz asker bu sene mayıs ayında Torğay nehri ile Cantöre - Kerube boyuna taşınan Karpık, Temeş soyunun köyleri ile Sarcan sultan’ın köylerine saldırıp, dört yüz adamı öldürüp, yüz adamı esir alıp gittiler. Bunların arasında Bayandı Biy de var.

Kenesarı'nın rengi değişti...

-Başka?

-Ağa sultan Konırkulca ile Karbışov’un yönettiği beş yüz kişilik asker Haziran ayında Ayırkum'a taşınan Kuşık sultan ile Sidak beyininin köyüne gelip yirmi beş erkek, sekiz

kadın veyirmi bir kızı tabanca ile vurup, seksen civarındaki kişiyi esir aldılar. Onların arasında...

Kenesarının rengi simsiyah oldu.

-Yeter - dedi sözü kendisi ele alarak.- Tüm bunlara biz nasıl karşılık verdik? Sidak Bey onu söyleyin.

Kendisine yakışan yavaş hareketlerle yerinden kalktı:

-Biz de hakkımızı vermiyoruz - dedi elindeki kağıda bakarak.

Aktav'ın başkomiseri kuvvetli Simonov'un gönderdiği bir kaç grup askeri yok ettik onlardan silah elde ettik! Başkomiser Simonov bir kere kendisi savaştığında on tabanca, dokuz silah, on üç kılıç, yedi mızrak, dört yüz doksan beş silah okunu bırakıp kaçtı. Şimdi bizim elimizde bunun gibi savaşımlardan kalan yüz elli silah, doksan tabanca, iki yüz on kılıç var. Kenesarı kahraman özellikle kendi halkını satmış sultan, biyelerin(kadı) köyün saldırmıştı.

‘‘Bu senenin ortalama hesabına göre bir milyon som civarında mal mülk elde ettik.Bunların hepsi sadece sultan köylerinden mi alındı?’’

-Hayır, bunların arasında esir alınan kervanların da malları var. Çar hizmetindeki tercüman, çavuş, mübaşirler ve Aktav kalesindeki insanların da malı mülkü var.

- Ruslardan kaç para geldi? – diye Kenesarı ona baktı.

-Azıcık, sadece yüz som, bu da Karkaralı etrafında olanlardan.

- Doğru - dedi Ağıbay Kenesarı ile samimiyetine güvenerek açıkça konuştu: ‘‘Rusların sıradan halkından gelen fayda az o yüzden kendimize düşman çoğaltmadan onlarla uğraşmamak lazım.’’

-Haklısınız- dedi, bir kaç kahraman başlarını sallayarak.

Kenesarı hiç bir şey demedi.

-En çok pay kendi milletini satan ağa sultanlar ve halkı sömüren tüccarlar, ayrıca çar hizmetçilerinde.- dedi sözünü devam eden Sidak. Bir tek Kudaymendi'nin çocuklarının köyünden yirmi bin at elde ettik. Şimdi atı olmayan bir tek askerimiz yok.

Kenesarı:

Konırkulca Ombı'ya yazdığı mektubunda bizden on iki bin at çalındı demiş.

Sidak gülerken cevap verdi:

-Başka ne desin? Konırkulca kazağın sıradan halkını tüccarları ve hatta çar askerlerini kandırıyor. Beş bin sultandan da vergi alıyor ama bunu söylemeyen Konırkulca'nın

çocukları eziklikten on iki bin at demekten başka çareleri yok ki. Biz onların tüm atlarını çaldık sanıyorduk meğer öbür tarafta üç bin atı daha varmış. Ağıbay kahraman bu atları çalıp getirmek için Kenesarı ne zaman izin verecek diye her gün soruyor.

Kenesarı sabırla cevap verdi:

Oraları bize biraz uzak. Şimdilik ona zamanımız yok başka işlerimiz var. Sonra zamanı gelir.

Tüüüh - dedi gerçekten şaşırın,tek atı olan Bukarbay kahraman “İnsanoğlu da Konırkulca gibi zengin oluyormuş demek ki.”

Çarın yanında koşarak hizmet etmesinin nedeni de bunun için değil mi?- dedi Bopay sinirlenek. Çar adamları kale yapıp peşinden gelenlere birazcık hisselerini verdiğinde en verimli yerleri Sameke, Nuralı, Bökey, Vali hanın soylarına bağışladı. Mal için onlar Kazakların yerini değil hatta canını verir. Birisi tüm Esil, Nura boyunun sahibi ise, başka birisi de Sırımbet dağının Kusburın ile Şubarga’ya kadar sahip. Vali hanın fahişesi Ayğanım’ın sahip olduğu yerde üç bölgenin malı yayılabilir.- Bopay ağabeyine sinirlenek baktı.- Ne zamana kadar o fahişenin dediğine baş egeceğiz. Konırkulca gibi onunla da hesaplaşacak zaman geldi göderseniz artık bir kahramanınızı.

Kenesarı kurt görmüş kartal gibi baktı:

-Kadının köyüne erkek kahraman gitmez. Eğer kayın pederimin yurdu demezen kendin git!

Bu söze evdekiler de katıldı

-Doğru.

-Haklısınız.

-Kadın köyüne kadın gitmei erkeklerin ayıbı.

- Valihan’ın köyüne de gidersen yoldan dönerken- dedi Kenesarı - öncelikle öteki taraftaki Amankaragay’ın malını alman lazım.

Bunu işitince Bopay’ın iki gözü sevinçten alev gibi yandı.

-Ben hazırım. Elimdeki altı yüz askerle bugün gece yola çıkacağız.

-Tamam, dedi de Kenesarı,Sidak ‘a baktı - böylece emir yazılsın. Amankaragay köyüne gitmek için beş gün gidecek,yolda bir gün dinlenmeye izin verilsin. Yedinci gün ise köye girsinler. Sultan düşünüyormuş gibi biraz arada durdu ve:

-Amankaragay'da savaş biter bitmez biz de Akmola'ya saldırırız.

-Doğru,- dedi meclis başlayalı hiç konşmayan yakışıklı, sarı renkli Canaydar kahraman.-
Amankaragay'a Kenesarı askeri gitmiş denen haberi duyunca Ombı'dan Akmola'ya gelecek olan askerler Amankaragay tarafına doğru yol tutarlar. Tam bu zaman, inşallah bizde Konırkulca ve Karapuşık İvanla hesaplaşacağız.

-Benim de dūřündüđüm bu - dedi Kenesarı.

Diğer kahramanlar da buna katıldı.

-Evet- doğru.

-Haklısınız.

-Tamam.

Kenesarı şimdi meclisi toplanmanın gerçek nedenine geçti.

Ama Akmola kalesini ele geçirmek kolay mı olacak?- dedi oturanların hepsinin yūzūne ayrı ayrı bakarak - kale biraz yūksek, etrafını korumak için kazılan siperin eni on metre ve derinliđi beř metre, sadece iki kapıdan dōrt askerin sıđabileceđi kadar ince bir yol var.

Bu yol yetmez mi bize? – dedi Naurızbay - dūřman geçebildiđi yerden biz de geçeriz.

Konırkulca ile Karapuřık biz o yoldan geçince, beř yūz tabanca ve dōrt topuyla bekleyecek mi bizi? Nauancan? Onların da beklediđi bu iki yolla siperin etrafıdır. Siperden gesekte kaleye giremiyeceđiz, çođuz diyoruz ama hepimiz olūrūz orada. Őyleyse Akmola kalesini nasıl alacađız? Kimin bir fikri var? Bir insanın dūřünmesinden on kiřinin dūřünmesi daha iyi.

Būyūk odada oturanların arasından bir tek ses bile çıkmadı, herkes susuyordu. Bařlarını yere eđererek, bir řey demeden çođu yere baktı. Hepsinin dūřūncesi bařka yerdeydi. ‘’ herkes toplandı ama dūřmanı nasıl yeneceđiz? Bu bizim almak istediđimiz ilk kale bunun gibi daha on tanesi var. Dōrt top ve beř yūz tabancadan bu kadar korkuyoruz. Bundan sonra durumumuz ne olacak? Şarta ise yūzlerce top ve yūz binlerce tabanca var. Biz bu tabanca sesinden çok korkmuyoruz mu acaba?’

Herkesin keyfi kaçmıştı Kenesarı bunu fark etti. ‘’ Kaleye gidip savaşmadan Őnce kahramanların durumu bōyle, eđer biz savaşı kazanmazsak ne olacak?’’ diye içinden dūřündü.

Kenesarı'nın da biraz keyfi kaçtı.

Yoksa ‘ Sadece buraya kadar mı geldik?’ Karaötkel’den vaz mı geçececeğiz? – dedi hepsine bakarak. – Böyle mi düşünüyorsunuz?

Hayır sultanım,- dedi başını kaldıra Ağıbay. Nasıl olursa olsun Akmola kalesini ele geçirmemiz lazım.

Nasıl?

Halkı yöneten bilge değilim, askere yönetecilik yapan kahramanım. Yani, kartalın ulaşamadığı yükseklik, geçemediği yol yok. Akmola kalesinin çevresinde bekleyip, kalenin yukarisına çıkanları tek tek okla vurmamız gerekir.

Başka fikri olan? – dedi Kenesarı. Doğru söyledin ama bu yolla Konırkulca ile Karapuşık’ı yenemezsin. Biz kalenin etrafını kuşatıp çok bekleyemeyiz çünkü dışarıdan yardım gelecek. Kaleyi kısa zamanda ele geçirmek gerekir. Akmola etrafında bir günden fazla kalmak olmaz. Başka ordulardan yardım gelecek o zaman iki ateş arasında kalırız.

Kaleye savaşı gece açmamızın daha iyi olacağı şeklinde düşünüyorum- dedi Bukarbay kahraman. – Tentek hakim Sayram ile Sozak’ı ele geçirdiğinde savaşı gece başlatmış diye duymuştum.

Gece herkesin düşmanıdır iki tarafa da aynı zararı verir- dedi Kenesarı. Sozak ile Sayram içerisinde Tentek Törenin adamları vardı, onlar ona kapıyı açtı. Bizim kimimiz var? Konırkulca ile Karapuşık sadece kendilerinin güvendiği asker ile yardımcılarını bıraktı kalede. Karasu boyundaki balıkçılık eden halka bizim gitmeyeciğimizi bilen Konırkulca dışarıdan gelen kadın ve çoluk çocuğu oraya göndermiş.

Törem,- dedi kapı tarafında diğerlerinden biraz daha yukarıda oturan Basıkara kahraman.

– Önce Allah’a sonra sana güvenerek buraya kadar senin peşinden geldik, sen kendin söyle bu durumda ne yapmamız gerekir? Sen söyle, yapamazsak suç bizim, doğrusunu söylemezsen suç senin. Eğer Akmola kalesi alınacak kale değilse onu da söyle.

Kenesarı biraz durdu, beyaz sofraya yaydı, üzerine tesbihin siyah ve beyaz taşlarını attı ve tek tek anlatmaya başladı. Kenesarı’nın söylediği, anlattıkları etrafında oturan yiğitlerin

ve aksakalların hoşuna gitti. Kaleyı alabileceklerine olan güvenlerinin arttığı yüzlerinden belli oluyordu.

Tamam dersiniz bu metodu kullanalım - dedi Kenesarı sözünün sonunda.

Tamam.

Öyleyse,- dedi ve Kenesarı yine arada biraz durdu ve Sidak hocaya baktı: Yaz bu bizim ikinci kararnamemiz olsun. Yarından itibaren yüzbaşılar, binbaşılar dediklerimizi yapması için askeri hazır etsin,tatbikat yapsın.Yedi gün sonra gideceğiz.

Tamam.

“ İyi düşünmüş.- dedi, Akmola’yı Kenesarı’nın nasıl ele geçireceğini duyduğunda Yüsuf. Ne kadar da hileli bir yol bulmuş. Halk kendisi için iyi bir sultan seçmiş.”

Evdekiler yenice dağılırken dışarıdan bir gürültünün sesi işitildi. Batırmurat ile Nikolay tabancalarını ellerine alarak dışarıya doğru koştu. Birazdan sonra Batırmurat tekrar eve girdi:

-Arslan şairi esir almışlar. Karaulken ile yeniden gelmiş kaçak yiğit tutmuşlar. Oradaki kadınlar onu görünce kendi öcümüzü kendimiz alacağız diyorlar, bu gürültüyü de onlar yapıyorlar.

- Buraya getirin - dedi Kenesarı.

Arslan dediğiniz Atırgan soyundan çıkmış fakir bir şairdi. Eskiden Sarcan’ın askerlerinden biriydi. Çok güzel konuşan, Kazakların kıssa ve destanlarını çok iyi ezbere bilen, gece gündüz durmadan söylebilecek fakir ailenin çocuğuydu. Kenesarı’ya küçükük bir şey için darılmış ve Konırkulca’nın tarafına geçmişti. Son zamanlarda Kazak köylerine hücum eden ruslar için harita yapmaya başlamış bu sayede biraz para kazanıp zengin olmuştu. Kendi arasından çıkmış hainleri sevmeyen millet Arslan’dan da nefret ediyordu. Sömürölmüş köylerdeki yaşlı insanların, kadın ve çoluk çocukların göz yaşının dökölmesine bunun suçu diyorlardı. Bazıları vurulduğu arkadaşları için öç almayı kaç zamandır bekliyordu. Ama her zaman çarın askerinin yanında olan Arslan’ı hiç yakalayamıyorlardı. Ama aslında Arslan’ın suçu sadece yer göstermesi idi. Hiçbir kişinin kanının dökölmesinde o suçlu değildi. Bu yüzden kendisini suçlu saymıyordu. “ Birisi malla, birisi yeriyle geçiniyor. Ama bende bunun ikisi de yok, başımda tek bir atım olan bir fakirim. İnsanlar ne düşünse de kendileri bilir, “kuyruğunu yıkasın da para bul

demişler’’ eskiler bunlara yolu gösterip para kazansam bunun nesi kötü diye düşünüyordu Arslan. Arslan’ın bu yola girmesine kendisi suçlu olsa da, Kenesarı eğer yakalarsam başını keserim diye önceden söylemişti.

Üzerindeki elbiseleri kanlı, küçük bıyıklı, esmer, kendisi de küçük olan insanı iki tarafından iki kişi tutarak çadıra getirdi. Sağ tarafında Karaulken vardı o Kenesarı’nın en önemli celladıydı. Her bir parmağı yeni doğmuş çocuğun bileği kadar, göğsü dolu yün, dudakları da kocamandı. İnsana acımanın ne olduğunu bilmeyen acımasız, esmer tenli biriydi. Soygunculuk yaparken yakalayıp, Sozak’taki bir zengin onu dar ağacına asmak istediğinde Kenesarı onu kurtarmıştı. Bunun yerine bir eşkıyadan çaldığı kara deveyi adama vermişti. Aptal, deli, kendi adını bile söyleyemeyen bu kişiye halk kendisi yerine verilen kara deve için ona Karaulken lakabını takmıştı. Büyük, çok güçlü ve ‘ulken’ dedikleri gibi yani deve gibiydi. İsmine cismi münasipti. Üstelik kendisini kurtarmış olan Kenesarı’ya çok saygı gösteriyordu. Kenesarı ona saç kes dese o baş keserdi. Kenesarı ne yap dese doğru mu yanlış mı düşünmeden yapardı. ‘‘Patron söyledi ben yaparım’’- diyen biriydi. Kenesarı’nın hareketinden, gözlerinden ne demek istediğini hemen anlardı.

Arslan’ın sol yanından tutan ise Ocar idi. Ocar geleli de aya kadar yükseldi. Seyten’in en yakın arkadaşı, Taycan’ın yalnız kızına evlenmiş, hapisaneden kaçarak çıkan Ocar’ı Kenesarı sevine sevine kabul etmişti. Ev yapıp, önüne bir koyun kesip verdi. Bu iyilik yerine ise kısa zaman içinde Kenesarı’nın askerinin arasındaki adamı Samen’den Konırkulca’ya Kenesarı’nın ne kadar askerinin olduğunu söylüyordu. Bugün sabahtan beri mecliste ne olduğundan haberi olmadığından canı sıkkındı. Biybaşı (kadı), yüzbaşılardan gelmesinden bunun özel bir meclis olduğunu anladı. Ne kadar gidip ne hakkında olduğunu öğrenmek istese de oraya yaklaşmaya çok korktu. Sadece uzaktan izledi. Bunun gibi Arslan’ı da halk esir alıp bir evde sakladığını duymuştu. Bu fırsattan faydalanmak isteyen Ocar Arslan’ı Kenesarı’ya götürmek gerektiğini yanındakilere söyledi. Bundan istediği Kenesarı’ya daha yakın olmak ve mecliste konuşulanları bilmektir. Arslan Kenesarı’yı görünce son gücünü toplayarak ayağına yatıp yalvardı.

Affet, yanlış yaptım biliyorum Kenesarı. Yaşamak, geçinmek için onlara yol gösterdiğim doğru olmadı ama affet bir ömür sana hizmet edeceğim.

Kenesarı sabırlı olup ağır bir nefes aldı ve ayağının altındaki Arslan’a bakmadan:

Halkını satan insan,atların arasındaki hasta at gibidir. Başkalarının da zarar görmemesi için onu yok etmek lazım. Öldürmek gerekir.

“Halkın durumunu düşündüysen en önce onun hep beraber olmasını düşün.” Dedi Yüsuf içinden. –“ Kenesarı doğru yapıyor”

“ Sert ama doğru olan bu”

Ama bu ne? Diğer kahramanlar eskisi gibi niye Kenesarı'nın yanını almıyor, destek vermiyor. Hepsi niye yere bakıyor? Ağabeyinin her dediğini doğru sayan Naurızbay'a ne oldu, niye susuyor?

Buna şaşırılmış olan Yüsuf tekrar evdeki insanların yüzüne ayrı ayrı baktı.

Kimse başını kaldırmıyor. Sanki kendileri ölüyormuş gibi üzgündüler.

“ Acayip bir millet, savaşta iken birinden korkmak veya ona acımanın ne olduğunu bilmez. Ama suçunu kabul edip ayağına kapanıp yalvarırsa her hangi bir suçu affedecek gibiler. Ne kadar merhametli millet. Yakalamadan önce bu kişiye o kadar sinirleniyor, nefret ediyorlardı, şimdi ise yaşlı insanın sakalıyla yalvardığını görünce ona acıyorlar ve ölüm cezasını kesemiyorlar. Bu kararını başkalarının hoş görmediğini Kenesarı da anladı. Şimdi ne yapacak acaba?”

Kenesarı evdeki kahramanların yüzlerine bir bir baktı ve daha beter sinirlenerek, eliyle Arslan'ı gösterdi:

-Şimdi, burada kes bunun başını Karaulken,- dedi

Millet öncekinden daha beter kaşlarını çattı. Ama kimse Kenesarı'nın kararını yanlış diyemiyordu. Sadece yüzlerinden belli edebiliyordu bu karara karşı olduklarını. Sultan yanındakilerin karşı olduğunu bilse de söylediği sözü geri almıyordu.

Doğru, doğru. – dedi Yüsuf içinden. Eğer böyle sert olursan yönetimin altındakiler sana hürmet eder ve kurala baş eğer. Dediğini yapabilen her bir yönetici,asker önünde onurludur.

Kenesarı'nın affetmeyeceğine emin olan Arslan kalkıp oturdu. Sanki “ ölsem de insanlığımı elimden bırakmayayım” demiş gibi kendisini topladı. Üzerindeki elbiselerini toparlayıp Kenesarı'ya baktı. Büyük bıçakla yanına gelip sakalından tutup boğazından kesmek isteyen Karaulken'in elini vurdu ve:

Benim kanımı içmek istiyorsan içersin biraz sabırlı ol- dedi ve Kenesarı'ya bakarak- son kez söz söylememe izin ver sultanım!

Tamam söyle.

Karaulken de anladı ve geri çekildi. Arslan sanki uçmaya hazırlanan kuş gibi kanatlarını yaydı ve Kenesarı'nın gözlerine dik dik bakarak şarkısını söylemeye başladı:

Keneke, sevsen de senin karaşınınım

Sevmesen de senin alaşınınım

Dedene altı kadın alıp veren

Atığay Karaul'ın oğluyum.

Kenesarı 'bitti' demiş gibi eline kaldırdı.

Dedelik söze insafsız durmaz. Abılay dedeme,dedelerinin yaptığı iyiliklerini hatırlattı bırakın onu- dedi.

Önce bir şey demeden susarak duran kahramanlar çok sevindiler.

-Ya ,bu layık dedelik söz- dedi etraftaki kahramanlar.

“ Ne kadar da akıllı insan” dedi Yüsun tekrar içinden. Halka yöneticilik yapan insanın etrafındakilerinin de aklıyla iş tutması çok iyi. “ingilizler çarı çar eden çar değil etrafındakilerdir” diye boşuna söylememişler”

Ama Yüsun Kenesarı'nın ne kadar acımasız olduğunu bilmiyordu. Şimdi affedilen Arslan şairin üç gün sonra “attan düşüp öldü” denilerek Karaulken'in elinden öleceğini şimdi onun bile aklına gelmezdi. Kenesarı'nın yönetimi altına gelen askerlerle hemen sert olmadan, önce kendisine öğreteceğini de bir kaç ay sonra anladı. İlk geldiğin de sultanı nazik, geniş kalpli biri diye biliyordu.

Sultanın kararına sevinen kahramanlar dışarıya çıktı. Herkes kendi atlarına doğru yol aldı. Baytabın ile Akböken Elek ile Irgız nehirlerinin boyunda Karakoyun Kaşırılı'dan başlayarak Kenesarı'nın askerine geleli, Baytabın Naurızbay'ın askerine, kahraman kız Akböken ise Bopay han kızının askerine katıldı. “Baytabın ile Akböken beraber olacakmış deniliyordu” ama bu dedikodu olduğu gibi kaldı. “biz beraber olacağız” diye ne kızın ağzından ne erkeğin ağzından duyan kimse yoktu. İkisi bir birine saygılı ağabey

ile kardeşi gibi münasebette idi, bunu gören millet belki utanıyorlardır, yurtlarına dönünce evleneceklerdir diye düşünüyordu.

Naurızbay evden çıktığında ilk ablası Bopay'ın atının yanında duran mızraklı, değişik elbiseli olan kızı gördü. Bu Akböken idi. Kahraman kız Bopay'ın hem arkadaşıydı hem de onun atına bakıyordu. Naurızbay'ın kalbi hızlı hızlı çarpmaya başladı. Akböken'i ilk gördüğü günden başlayarak Naurızbay'ın bu hastalığı artmıştı. Naurızbay'ın hastalanmasında Akböken'in kendisi suçluydu. Çar askeri olmayan köyün sakin bir gününde Köşek sultanın Ayğança adlı bir kadının oğlu doğmuştu ve millet bunu nişanlıyordu. Gençler olduğu yerde at yarışı , güreş gibi oyun oynuyorlardı. Bu güreşlerin birinde Baytabın ile Naurızbay da güreştiler. Naurızbay güçlüydü halkın içinde iki genç kahraman uzunca vakit güreştikten sonra Baytabın yenildi. Naurızbay galip olana verilecek olan atı kendisi almadan, başka halkın kızına, yanındaki arkadaşını yenmem ayıp oldu diyerek siyah atı Akböken'e verdi.

Kahraman, bu yaptığınızı nasıl anlayalım, bu suçun mu yoksa saygı mı?- demişti Akböken atının ipini eliyle tutarken.

Suçum.

Evet, demişti Akböken güzel gözleriyle gülerek.- Köyünüze gelen kardeşinize güç göstermek için öfkeniz yoktu.

Bu vakitlerde şakaya şakayla cevap vermek alışkanlıktı.

-Sözlerinizden fark etmek mümkün, her halde benim yenilmemi mi istemişsiniz.- dedi Naurızbay da şakaya gülerek cevap verip.-Böyle bir isteğiniz olsa niye bir gün önce kulağıma söylemiyorsunuz?

-Söylediklerimi yapmak istiyorsanız yine bir zamanı gelir.-dedi Akböken.

-Söz- dedi Naurızbay elini uzatarak.

Akböken'in iki yüzü kıpkırmızı olup ince, beyaz parmaklarını uzattı. Naurızbay kızın parmaklarının titrediğini fark etti.

Aslında Baytabın Naurızbay'dan güçsüz olduğu için yenilmedi. Uzunca vakit güreştiklerinde Naurızbay'ın gücünün sağ tarafında olduğunu fark eden Baytabın onu yenebilirdi. Ama beklemediği yerden ayağını yanlış bastığı için yenilmişti. Ama bunun

için çok üzülmedi. “Naurızbay’dan benim gibi yüz kahraman yenilmişti buna halk bir şey demez ama Naurızbay yenilirse halkın önünde gururu incinirdi.”

Akböken’i ise Baytabın’ın yenilmesi çok etkiledi. “ Halk seven, saygı tutan yiğidi kız da sever” demiş gibi yirmi yaşında ünü altı alaşa(tüm kazağa) duyulmuş kendisi hem kahraman , hem şarkıcı, hem hakim olan Naurızbay’ı Akböken kendisine yakın tutmak istemişti. Bir de Naurızbay’ı güreşte Baytabın’ı yenerken galibin üstünde gördü, yine uzaktan gelen Baytabın’ı kendisinin yenmesi ‘ suç’ demesi, düşünceli ve akıllı yiğit hakkında ilk önce insani kişi düşünen kıza değişik bir etki bıraktı. Sevgi dediğiniz güneş ışığından yapılmış torba gibi değil mi, Akböken’in de kalbini bu torba kendi içerisine almaya başladı.

Bu nasıl bir his? Bunu ilk önce Akböken de anlayamadı. Akböken’in kalbi Naurızbay’ı gördüğünde gün geçtikçe daha hızlı vuruyordu. Bunun ne olduğunu kız kendisi çok iyi anlıyordu. Ama bu neydi? Eskiden sevdiği Baytabın’ı unuttu mu? Tek sözlü, saldırgan Kazak kızına hiç benziyor mu? Tabiki benzemiyor, bir de çocukluğundan gönül verdiyse, buna kolay kolay teslim mi olacaktı? Yaşlı Sergazi’dan kurtulmak için kendisinin hayalinde kurduğu sevgi miydi yoksa bu? Gerçek sevgi olsaydı, kolay kolay unutulmazdı, Baytabın’a olan duygusu ise çocukluktaki bir hevesti. Akböken ise gerçek aşkı şimdi anlamıştı. Bu yüzden onun hayali göklerde uçuyordu, kalbi de hızlı hızlı çarpıyordu...

Bir ay önce Baytabın savaşta iken Naurızbay ile Akböken ak hanede buluştu. İki tane tüm halkın arasında söz yarışı yapmıştı. Bu söz yarışın sonu ‘topuk oyununa’ değişti. Bu oyunun sırası sadece tartışma değildi burada başkalarına bilinmeyen kızla erkeğin arasında derin bir sır vardı.

Bunların hepsinden Baytabın’ın haberi var mı? Bunların hepsini biliyorsa nasıl başını kaldırıp yürüyor. Buna dayanmak için ne bir kalp ne sabır yeter? Tabi ki Baytabın bunlardan habersiz değildi. Ama ‘’ halk böyle bir durumda iken, bir için tartışmak’’ doğru olmaz diye düşünen Naurızbay, ateş gibi yanan yüreğini akılla durduruyordu. Naurızbay ile Akböken’in arasında başlayan bu oyunun sonunu bekleyerek zar zar dayanıyordu.

Akböken evden Baytabın’ın da çıktığını gördü. Ama küçük sultanın kendisine doğru geldiğini görünce yerinden kalktı.

Kendi kendisini durduramayan Naurızbay, kendisini durduramadan kızın yanına geldi.

-Merhaba kızlar.

-Merhaba.

Naurızbay şaka yaparak güldü.

-Akböken'in iyi gününe denk gelmişiz, topuğunu bana ver!

-Sizin gibi aslanlar Akböken'leri her zaman takip eder. Ama Akböken kolay kolay teslim olmaz.- diye kız gülerek cevap verdi ve dilinin altındaki topuğu alıp verdi:

-Buyrun,- dedi

-Çok iyi yerde saklıymuşsunuz, - dedi Naurızbay.

-Saygılı insan verdiği için.

Tam bu zaman odadan Bopay çıktı. Biraz uzakta duran Baytabın'a bir şey dedi. İkisi bunların yanına geldi. Baytabın saygı ile yavaş selam verdi.

-Merhaba, Akböken.

-Merhaba, Baytabın.

Bopay göz ucuyla Akböken'e baktı ve hemen Naurızbay'a baktı:

-Baytabın'ı benim askerlerime versen Nauancan?- dedi Bopay gülümseyerek.

Naurızbay şaşırılmış gözleriyle bakarak:

-Niye?

-Bana lazım.

-Tamam,- dedi ablasının ricasına yok diyemedi. Akmola kalesini aldıktan sonra Baytabın'ı size tamamen vereceğim o zamana kadar beni zorlamayın. Baytabın'ın benim askerimin arasında yeri ayrı.

-Tamam.

-Ne zaman yola çıkmayı düşünüyorsunuz?

Bopay erkekler gibi atına bindi:

-Bugün gece.

-İyi yolculuklar.

-Sağolun.

Bopay ile Akböken yavaş yavaş uzaklaştılar. Arkalarından da dört askerleri.

Naurızbay ile Baytabın:

-Hoşça kalın- dedi giden kızların arkasından. Ama onlar cevap vermedi. Saçaklı mızraklarını tutarak köyden çıktıktan sonra kendi adamlarına hemen yetişmek için koşular.

-Kahraman, Aktas'taki askerlere gidelim mi?- dedi giden kızların arkasından bakıp duran Naurızbay'a Baytabın.Naurızbay hemen geriye baktı.

-Niye?

-Altay'dan genç bir keskin nişancı gelmişti. İki yüz metre uzaklıkta bırakılan tımağı (tımak – tilki, kurt vb. hayvanların derisinden yapılmış kışlık kalpak) vurabiliyormuş. Onu göstermek istemiştim.

-Hayır, Baytabın,- dedi Naurızbay. Şimdi bize güzel at, kartal veya keskin nişancıyı izleyecek zaman yok. Bir hafta sonra Karaötkel'e gideceğimizi biliyorsun. İdareimiz altındaki bin kişiyi ona hazırlamamız ve bir gün önce kaleyi nasıl alacağımız hakkında düşünmemiz lazım.

-Anladım.

Bugün ise Nikolay ile ikiniz tüm askeri toplayın ve sabaha silahları hazırlayın, hazır dursunlar.

-Nikolay'ın kendisi nerede?

-Geliyor bak.

Naurızbay ile Baytabın ikisi Nikolay'a doğru yürüdü. Ama Nikolay'a yeter yetmez bir evden çıkan Altınşaş'ı gören ikisi de durdu. “ İnsan da bu kadar güzel mi oluyor?”- dedi içinden şaşırın Baytabın. Birden bire yüreğine ok değmiş gibi adım atamıyordu. Bembeyaz yüzü, kırmızı yanakları, simsiyah uzun saçları ve gözleri...Altınşaş kapı önünde biraz durdu ve bulutların arkasına saklanan ay gibi bir anda kayboldu. Yan taraflarından da Nikolay geldi ve üçü beraber gitti.

Baytabın'ın değişik bir hali var olduğunu fark eden Naurızbay güldü:

Altınşaş dese, Altınşaş imiş o gelin - dedi Baytabın'a bakarak.

Baytabın'ın yüzü anında değişti. O Altınşaş'ı genç kız diye anlamıştı.

Üç yiğit konuşarak köyden biraz uzaklaştılar.

Bir hafta geçtikten sonra altı yüz askeri ile Bopay önce Amankarağay, sonra Sırımbet dağındaki Valihan'ın kadını Ayğanım'ın köyünde savaştı. Kenesarı'nın askeri Kökşetav'da iken haber ertesi gün hep Sariarka'ya duyuldu. Bu haberi duyan, Simonov'un komuta ettiği birlik Aktau kalesinden yola çıktı, bu birlikte iki yüz asker vardı. Bopay ise getirilen malları almak için gitmişti ve Ombı'dan Akmola'ya yardıma gidecek olan yüz asker de Kökşetav tarafına doğru yol almıştı. Bu haber kısa zamanda her yere ulaştı. Kenesarı'nın beklediği de bu idi.

En son iki üç günde askerinin yarısını Korgalcın gölünün yanına taşıdı. Diğer yarısını ise Atbasar tarafına yerleştirdi. Her gün yüz yirmi, yüz otuz metre yol yürüten atlarına Akmola kalesi artık uzak değildi. Kenesarı atları dinlendirdiği yerden ağustos ayının altısında yola çıktı ve daha da yaklaştı. Konırkulca ile Karapuşık gece uyumadan önce sakin, sessiz bozkırda bir şey yoktu, sabah kalktıklarında ise bozkırı tamamen asker sarmıştı.

Kenesarı'nın Akmola'yla savaşı ağustos ayının yedinci günü sabah başladı. En önce güneyden kuzeye kadar yer alan üç kilometrelik geniş yerde başladı savaş. Kalenin güneş çıktığı tarafı boş düzlüktü. Yarım kilometrelik yeri ise Esil nehri kaplamıştı. Kenesarı'nın askerinin sekiz tarafında da sekiz kahramanı duruyordu. Sağ tarafında Kenesarı'nın kendisi duruyor, ondan sonra Ağıbay, Ağıbay ile beraber Bukarbay vardı. Askerin tam ortasında Basıkara. Basıkara ile beraber Tölebay. Tölebay ile bir sınırda Kudaymendi. Kudaymendi'den sol tarafta Canaydar, Naurızbay da onlarla beraberdi. Sabah erkenden beş bin asker ' Abılaylap' kaleye hücum etti. Değişik olanı ise her zamanki gibi askerler bir birine yakın değil, her biri bir birinden on beş metre uzaktan geliyordu. İkinci değişiklik ise toplara yaklaşmadan keman oku yetecek olan yerden oklarıyla atıp geri kaçıyorlardı. Kökparı (kökpar – oyun türü) iyi bilen Kazak delikanlıları biri arkaya doğru döndüğünde, ikincisi de ileriye doğru hareket ederek düşman tarafına yağmur gibi ok yağdırıyordu. Bundan dolayı kaledekiler hangisinin kim olduğunu fark edemiyor, bu nedenle komutanları da öldüremiyordu. Sadece kendileri biliyordu, kimin kim olduğunu. Hepsi aynı tarzda giyinmişti. Her grup kendi komutanını,kahramanını kendisi biliyordu. Kalenin yukarısında bunlara bakan Konırkulca ile Karapuşık ikilisine ,bunlar beş bin değil beş yüz bin gibi gözüküyordu. (Ocar bir gün önce beş bin diye haber vermişti)

Ya Allah- dedi Konırkulca. Bu Kasım'ın çocuğu üç cüzün hepsini mi toplayıp getirdi...

Karapuşık ise ağa sultandan da beter şaşırıyor, korkuyordu. Onun düşüncesine göre Kenesarı sultanın askerleri öndeki sipere yaklaştığında arkasından gelen askerler öndekileri sipere düşürmesi gerekiyordu. Tam bu zamanda dört topun ve okların atılması zaferi getirecekti. Karapuşık bunu düşünerek bir gün önce topları da siperlerin etrafına yaklaştırmıştı.

Ama Kenesarı'nın askerleri onun düşündüğü gibi yapmadı. Sipere düşmek değil, hatta yaklaşmıyorlardı bile. Askerler uzaktan kemanla ok yağdırıyor ve geri kaçıyor. Yine

bizi ilgilendiren, askerlerin attığı okları düşmanların bazılarını öldürüyor ama çoğunu sadece kalenin içerisine geri püskürtüyordu. Elllerinden gelenin sadece bu olduğunu gören komutanlar tamam atsinlar diye emirler veriyordu! Ama Karapuşık çok şaşırıyordu. Bu onun daha önce hiç görmediği bir savaş tarzıydı. O Kazakları topların oklarına bağlayıp vurmaya alışmıştı. Ama bu kurnaz Kenesarı buna izin vermiyordu. Uzaktan atılan top tehlikeli değildi, çünkü askerlerin arası on, on beş metre uzaklıktaydı. Topu hazırlamakta çok zaman alıyordu.

Karapuşık Kenesarı'nın askerleri boşu boşuna böyle gezmiyor diye düşündü. Biraz sonra Konırkulca'nın:

Evlerimiz yanıyor.- diyen korkunç sesi işitildi. Tam bu zaman Karapuşık'ın yanına atılan bir keman oku düştü. Bu keman oku eline aldı ve orada ne olduğunu anlamak istedi. Baktı ki orada tüy içindeki siyah yağ ve kumaşın küçük küçük kırmızı ateş gibi yanmaya başladığını gördü. Karapuşık şimdi anladı! Kalbi boşu boşuna rahatsız olmamıştı. Onlar kalenin içindeki evleri yakmak amacıyla özellikle bu okları atmıştı. Karapuşık arkasına baktı ve kale içindeki her yerin yandığını gördü. Durumlarının gerçekten zor olduğunu anladı. Eğer ateş çoğalırda silahların ve yemeklerin durduğu ambarın da yanacağı belliydi ve bu onlar için her şeyi daha da zor kılacaktı. " Cahil Kenesarı bu kez dediğini yaptı ama bak zamanı gelince bende ondan bunun hesabını soracağım."

Karapuşık çaresizce askerlerinden yaklaşık kırkını yangını durdurmak için gönderdi. Diğerlerine ise onların yerini bildirmemek için:

Topu siperden alın ve kalabalık olan yere doğru atın - diye emir verdi.

Beş dakika geçmeden askerlerin:

-Hazırız,- diyen sesi işitildi.

Atın - dedi sinirli sesiyle , eliyle işaret ederek Karapuşık.

Topların arası elli metre olan dört top sırayla atıldı.

Öyle miydi? – dedi sevinerek Karapuşık.

Öğlen zamanı oluyordu. Ortadaki toptan atılan ok bir askeri atıyla beraber param parça ettiğini Karapuşık kendi gözüyle gördü. Yan etrafındaki bir kaç yiğit ise yere düştü. Kendi tarafından da bir kaç yiğitler atlarıyla beraber yok oldu. Karapuşık yine toplarını

attırdı. Ama bu sefer onun okları havaya gitti. Kendisi de anlayamadı bu neydi! Topun sesini işitince korkarak arkaya kaçmak yerine askerler birinin arkasına biri on, on beş metre bırakarak sıralandı ve kaleye yaklaştılar. Bu sefer onlar çok hızlı tarzda siperin yan tarafında durarak keman oklarını kar gibi kaleye yağdırdı. Çok yakın yerden atılan tüylü keman okları kalenin üstünde duranlara göz açtırmıyordu.

Basıkara ile Tölebayın komutanlık ettiği grubun yiğitleri ise toplar hazırlanıp ikinci kere atılana kadar güney ve kuzey taraftaki ince köprüden geçti ve kalenin yukarısında duran askerlere ince ip attılar başlarını bir bir kaldıran düşmanların başlarını da alıp gitti bu ince ipler. İki taraftan atılan tabanca ve keman okları ise düşmanları şaşırtıyordu.

Tam bu zamadan her yandan gelen ses ve ağlayan insanların çığlığı ortalığı sarmıştı. Bu fırsattan faydalanan bir sürü asker kuzey taraftaki zincirli ağaç kapının üzerine siyah yağ koyup yakmaya başladı. Siyah duman çıkararak yanan ateşin üzerine yine siyah yağ koydular. Yangın çoğaldığında da arka taraftan atılan top sesleri işitildi. Bu sefer de yirmiye yaklaşık asker diğerlerinden ayrıldı Kenesarı'nın askerleri arka tarafa doğru gitmeye başladı. Ama kalenin içindeki her yer yanıyordu. Konırkulca ile Karapuşık askerlerini ikiye ayırmak zorunda kaldı. Yangını söndürmek için ayrılan askerleri haricinde kaleyi korumak için sadece iki yüze yakın askeri vardı. Üstelik top atan iki askerini Kenesarı'nın askerleri ince iple alıp gittiğinden işi daha da zorlaştı. Konırkulca ile Karapuşık durumlarının gerçekten zorlaştığını anlayıp, şaşırdıklarından kuzey taraftaki kapının yandığını geç gördüler. Çok kısa zamanda kapı yanıp kül oldu. Kalenin kuzey tarafı açık kaldı. Açığın nereden olduğunu geçte olsa gören Konırkulca ile Karapuşık hemen oraya kum dolu torbalarını yerleştirdi ve tabancalı askerlerini oraya koydu.

Sadece keman ile tabanca atıp uzakta duran Kenesarı askerleri de şimdi kaleye yol açıldığını öğrendi. Hepsi aynı zamanda oradan giremezdi çünkü yol çok inceydi, sırayla da giremezlerdi bunun nedeni de düşmanın tüm silahları ile toplarının orayı koruyor olmasıydı. Bunu anlayan Kenesarı ortaya gelip:

- Hanginiz gireceksiniz yüz askerinizle - dedi.

Atını oynatarak Basıkara kahraman ortaya çıktı.

Kılıcın keskin olsun...- dedi Kenesarı. Diğer askerlere de düşmanı şaşırtmak için yan taraftan hücum etmelerini söyledi.

Basıkara kahraman da Kenesarı'nın izniyle bin askerden kendisine yüz asker seçip aldı ve düşman kapısına doğru hücum etti. Kendisi atın boynunu kucaklayarak biraz daha iyi

yerleşti. Kuş gibi uçtu. Onun arkasından ise yüz askeri geliyordu. Basıkara'yı bunun gibi hızlı hareket edecek diye düşünmeyen düşman askerleri tabancalarını hazırlayıp atıncaya kadar Basıkara kalenin içine giriverdi. Kapının tam karşısında duran kumlu torbalar arkasında saklanan bir kaç düşman askerini tabancasıyla vurdu ama arka tarafında duran buğday renkli uzun boylu düşman askeri onu tam sırtından vurdu. Üzerinde zırhlı olmayan Basıkara ‘ ‘ Elveda halkım’’ diyerek atının üstünden yere düştü.

Komutanlarının vurulduğunu gören arkasındaki yüz asker ise geriye kaçtı.

Kaçmış askere kadın da kahramandı, arkalarından atılan oklar bunlarında onunun canını aldı. Arkaya dönen askerin arkasından Basıkara'nın atını görüp dayanamayan Kenesarı:

Bırakmayın Basıkara'yı düşman eline! – diye emir verdi. Eğer kimse gitmezse kendim giderim diye o tam hareket ediyordu ki Tölebay kahraman ortaya çıktı ve askerlere doğru hareket etti. Bu arada Kenesarı'nın yanında diğer kahramanlar da yoktu. Naurızbay, Ağıbay, Bukarbay da başka taraftaydı. İki yüz metre uzaklıkta tek başına giden Tölebay'ı gördüğünde Kenesarı kendisi de dayanamadı. Kökburıldı'nın üstünde dik durdu ve ‘Abılay’ diye kaleye doğru rüzgar gibi uçtu. Kökburıldı'nın üstünde ölümden korkmayan Kenesarı'yı gören diğer askerler de yerlerinde duramadı ‘ Abılay’, ‘ Ağıbay’, ‘ Atıgay’, ‘ Kabanbay’ diye kaleye doğru hücumla geçti. Bunların sesinden sanki deprem oluyormuş gibi bir ses gök kubbeyi kapladı. Artık akşam oluyordu. Sabah erkenden başlayan bu savaş geceye kadar devam etti. Sabahtan beri hiç bir şey yemeyen Kenesarı da, askerleri de zorla dayanıyordu ama gecenin karanlığı da onlara yardım etti, gece yarısında Akmola askeri yenildi. Sadece Esil tarafındaki kapıdan Konırkulca ile Karapuşık azıcık adamıyla kaçabildi.

Zafer kazandığına sevinen acımasız askerler gece boyu suçlu veya suçsuz olmasına bakmadan çok insanları öldürdü. Hırsızlık edilmeyen ev, yapılmayan namussuzluk kalmadı. Nerede savaş olursa bunun zorluğunu çeken her zaman halktı. Ağlamayan çocuk, göz yaşı akmayan anne kalmadı. Bu durum sabah karşı sona erdi.

Böylece Kenesarı askeri Akmola kalesini kazandı, evleri yaktı, kaleyi yok etti. Doğu Sibirya'nın kalesini yok etmenin verdiği gururla ertesine gün Uludağ'a geri döndü.

Bu sefer Akmola kalesini almak için yapılan savaşta gösterdiği cesurluk için Tölebay'ı özel kahraman olarak seçti. Çok uzamadan diğer özel kahramanları Ağıbay, Naurızbay, Bukarbay Aktau, Ortau kalelerini de aldı.

Top ile karabini, ağa sultan ile kumandanı yenmek mümkün olduğunu gören, bu zamana kadar sessiz oturan başka soylar da Kenesarı'ya katıldı. Kenesarı'nın onuru arttı. Ama acımasızlığı çok insanları korkuttu. Peşindeki kahramanlar onu milletin kahramanı olarak saydı ve ona yaraşacak şekilde hareket etti. Kenesarı'nın kendisi ise "Karınca yolunu, herkes kendi halini bilsin" diyordu ve kendisinin çar ile savaşmak için hala çok güçsüz olduğunu da iyi biliyordu. Şimdi Kenesarı kurnaz tilki gibi çar askerleri ile savaşa katılmayan diğer boyları da kendi tarafına çekmek için çok daha derin düşünmeye başladı.

Akmola kalesinden ayrıldığı gece Konırkulca Karkaralı sınırındaki Esil'den Ertis'e doğru giden yoldaki Zeynep'in evine gitti. Kenesarı'ya savaşta başardığı günden başlayarak ona destek olan, yer, sudan ayrılan Aznabay halkının sinirinden korkarak Kenesarı'ya geldi ve çocuklarından başka da Edige'nin Şonı, Küçük'in Şorman'ı, Şorman'ın Musa'sı, Sandıbay'ın Erden'i, Düzeni, Saydalı'nın Akkoşkar'ı gibi Arka'nın binlerine bakan zenginleri Kenesarı'ya " Biz sizin tarafındayız" diyerek yalan söylemişlerdi. Hatta çar tarafında olan, onun için hizmet eden bazıları da sanki Kenesarı tarafındaymış gibi gözükiyordu. Valihan'ın ikinci oğlu Abilmambet Kenesarı ile beraber savaştı ve savaşta vefat etti. Tursinhan'ın Sarman'ı " 'Sıradan Kazaktan çıkmış olan Köşen'in Turlıbek'i ağa sultan ettik" diyerek çara karşı çıktı ve Kasım'ın çocuklarına geldi. Abılay'ın öz kardeşi, ağabeyi Colbarıs'ın oğlu Koşay, Valihan'ın küçük kardeşi Şıngıs'ın oğlu Sartay gibi Abılay'ın evladından çıkmış olan bir kaç sultanlar da Kenesarı'nın tarafına birden geçtiler. Bunun gibi durumda, arkasında sözünü işitecek halkı olan Arğın'ın Biyi (kadı) Şegen'in Musa'sı, Kıpçağ'ın Biyi(kadısı) Canbırışı'nın Balgoca'sı gibi güçlü, zengin biy(kadı), sultanlar olmazsa " Kenesarı malımı sömürecek " diye korkan çoğu insan kısa zamanda yalandan da olsa kendilerini onun tarafındaymış gibi göstermeye çalıştı. Arka'dan Akmola ağa sultanı Konırkulca'ya destek olacak sadece Karkaralı ağa sultanı Camantay, Amankaragay ağa sultanı Ualihan'ın Ayğanım'dan olan çocuğu Şıngıs, Bayanağul ağa sultanı Abılay'ın Maman'ı yerine alındıktan sonra, Bayanağul'a ağa sultan olan Tursınbay'ın Boştay'ı, Kökşetau'ın ağa sultanı Atığay'ın Angal soyundan çıkmış bin malı olan Karatoka'nın Zilkarası, Kuşmurın'a yakın yerdeki Aşamaylı Kerey'in zengini Eseney.

Bunların arasında en güvendiği kayınpederi tarafından Tauke'nin kumandanı ile Camantay'da vardı. Bunların kökleri Arka'da çok eskiden yaşayan Orak hanın oğlu Bökey hanın torunlarına dayanıyordu. Kumandan ile Camantay kendi arasında yer, su

,yöneticilik için tartışmalar da Konırkulca'yı damat sayıp kendilerine çok yakın sayıyorlardı. En genç kadını Zeynep ise Tauke'nin en küçük kızıydı. Akmola'ya Konırkulca ne kadar yöneticilik yapıyorsa, Karkaralı'da da Tauke'nin çocukları Camantay ile Kuşbeği aynısı idi. Bu yüzden kadını ile çocuğunun arasındaki ilişki ne kadar canını yaksa da, hakim geleneğe göre kadını tekrar baba evine göndermedi. Kendisinin başında bu kadar kötü olay olduğundan ,Tauke hanın çocuklarıyla arasını bozmak istemedi. Kasım hakimın çocuklarını yenersen benim için bu daha iyi olacak diye düşündü. Üstelikle eğer hakim çocukları bir anne babadan doğmazsa birinin kızını, birinin kız kardeşine, eşi vefat ederse onun ağabeyine veya babasının nikahına alırdı. Sıradan Kazak gibi kadın konusunda 'ayıp', 'ata yolu' namus diye töre vardı bu yüzden Ozan Bukar demişti ki:

Kadın alma töreden,

Kadın alırsan töreden:

Erkeği olacak düşmanın

Kadınları ise er canlıydı.-

diye başlayan şiiri çoktan ezberlenmişti. Törenin evladından çıkmış olan güzel kadınların hepsi "korkunun ne olduğunu bilmeyen ve erkeklerden çok hoşlanan kızlardı" buna artık sultanlar da alışmıştı.

" Kuş yuvasında ne görürse, uçtuğunda da onu yapardı" Konırkulca'da aynısını yaptı. " Bin at geçtiğinde havlamayan şu bir çocuk geçtiğinde mi havlayacak" diye oğlu Şingis'in vefatından sonra bu olanları unutmaya başladı. " Kenesarı Akmola'yı almak istiyormuş" diye ilk haber geldiği gün Konırkulca kadınının evini Esil nehrinin boyuna taşıttı. Çünkü Kenesarı sadece Konırkulca'dan değil Camantay'dan da hesap sormak istiyordu bunun sadece zamanı gelmiyordu. Hatta Tauke hanın küçük kızının da köyüne saldırdı. Bunu düşünen ağa sultan Zeynep'i kendisinin üç bin atıyla aşağıya doğru taşıttı. Bu taraflar ise Kudaymendi'nin çocuklarının ara sıra geldiği bir yerdi.

Aralık ayının en son günleriydi. Lale, nane, tüm çiçekler açmıştı. Arka yerinde çok az olan deve dikenlerinin yaprakları dökülüp, Esil boyunun her yerine toplanan ağaçların rengi artık yeşil değil sarı renge dönüyordu. En son iki sene içinde Kudaymendi'nin çocukları Akmola'dan uzak yere taşınmaya korktuğu için buralara gelmemiş ve bu yaylalarda da kimsenin hayvanı yayılmamıştı. Kazak bozkırında tavşan, kurt, tilki ve bunların her çeşitlerini görebilirdiniz.Oysa burada bunların sayısı oldukça azdı.

Bu arada Zeynep'in köyü gelip yerleşti. Konırkulca hırsızlardan küçük eşinin malını korumak için elli tane asker gönderdi. Küçük kız kardeşinin köyü Karkaralı'ya geldiğini öğrenen Camantay: ‘‘ Kenesarı'nın askerleri acıkmış kurt gibi şimdi, halktan uzak yere yerleşen kız kardeşimin köyüne de gitmesinler, eğer böyle olursa Kudaymendi evlatlarının yüzüne nasıl bakarım’’ – diye Zeynep'in köyünü korumaya yine yüz asker gönderdi. Camantay'ın korkmasında bir nedeni vardı. Kısa süre önce Kenesarı'nın adamları Eseney köyüne saldırmışlardı.

Bunun gibi yan tarafından koruyan yüz elli askerin arasında genç kadın her gece eğlenceler yapıp, Esil boyunda rahat rahat yaşıyordu. Bu eğlencelere komşu köydeki genç kız ve delikanlılar da geliyordu. Zeynep'e ‘‘Birisi sizi bir görmek istiyormuş, Buhara'ya kervan gönderen bey sizin bir gece uykunuz için dört torba çay ve beş torba şeker göndermiş’’ diye çeşitli haberleri yengeleri kıza iletliyordu. Hepsini tayın etiyle sarı yağ yiyip ‘ Erkecan ay, biraz kilo almışsın.’ - diye şakalaşıyordu. ‘‘ Herşeyin var, sadece kocana bir oğul doğursan dediğinden çıkmaz’’ – diyerek de şakanın dozunu arttıranlarda yok değildi. Öncesi gibi: ‘‘ Yavrum, birisi seni o kadar istiyor ki, bir geceni ona ayırırsan ne olacak?’’ veya ona benzeyen Zeynep'in canına bal gibi gelensözleri artık kimse söylemiyordu. Köydeki Tölengit veya onu korumak için gönderilen askerlerin hiç birisi onun evinin kapısını da açmıyordu. Kim bilir belki onların arasında da Zeynep'i isteyenler de vardı. Ama hepsi Konırkulca'dan korkuyordu. Camantay da Konırkulca da köyü korumak için gönderdiği askerlerine köyü sadece dışardan koruyun köyün içerisine girmeyin diye söylemişti.

Bu söze baş eğmek istemeyenleri de oluyordu aralarında ama Zeynep'le bir gece geçirdiğini Konırkulca'nın cansızları iletirse bir gece diye bütün hayatından ayrılacağından korkuyolardı.

Her gün koyun eti,süt ile beslenen genç kadın ise sadece erkekler hakkında düşünüyordu. Hatta ona saygı gösterip, başını eğip selamlaşan hizmetçi kızların, gelinlerin, onu koruyan askerlerin de, binlerce atlarının da önemi yoktu. Onun hayalinin hepsi sadece erkeklerde idi.

Akmola'daki olaydan Zeynep'in haberi yoktu. Kocasını Konırkulca'ya ise hemen gelsin diyen haber gönderdi. Yaşlı aslanın bazı hareketleri gençlerden daha iyiydi, bu yüzden Zeynep kocasını çok özlemişti. Ama Konırkulca gelinceye kadar da çok geç olurdu. Küçük kadın Zeynep, sinirinden kucağındaki yastığını yorganını attı. Öğle zamanı yaklaşıyordu. Yerinden kalkmak için ayakkabılarını giymeye kalktığı anda evin dışında

atlarının sesleri işitildi. Yürüşleri hızlı değildi yavaştı. Bu kimmiş diye düşündü, sonra her zamanki gibi Zeynep ev dışında oturan hizmetçisini çağırdı. Kapıyı yavaşça açıp içeriye hizmetçi kadın girdi.

-Töre kızı,- yeğeniniz geldi. Attan iniyor.

-Hangi yeğenim?

-Masan biy(kadı) köyündeki.

-Hemen gelsin...

Zeynep yerinden hemen kalktı. Masan Karkaralı'daki en ünlü kadıydı. Karakesek'in güzel seslisi, Kazıbek'in torunu, Camantay'ın danışmanıydı. Masan'ın baba tarafından akrabası, büyük dedelerinden kalan yalnız Orak, Kıyak, Tuyak kahramanların kahramanı olmuş, Atığay kumandanının torunu Gülbarşın'la evlenmişti. Bu gelmiş olan da Atığay'ın oğlu Esirkegen idi. Bayanağul köyünde rus okulunda okuyan on altı, on yedi yaşındaki genç yiğit. Zeynep'ten dört yaş küçüktü.

Zeynep'in Esirkegen ismini duydukça yatağından kalkmaktan başka çaresi yoktu.

Zeynep on beş yaşına girdiğinde, Konırkulca'nın evinden insanların gelmesinden önce Kusbek köyüne gitmişti. Aynı bu sene Esirkegen de amcasının köyüne gitmişti. Yakışıklı, bembeyaz, gözleri de büyük olan on bir yaşındaki yeğenlerini teyzeleri de birinden sonra birinin evinde misafir ediyordu. Küçük olduğu için kızların yanında gece kalması da ayıp değildi hatta anne babaları kendileri kızlarımızı korusun diye beraber yatırıyorlardı. Esirkegen de Kusbek amcasının evinde kaldığı gece iki ablasının arasında uyumak zorunda kaldı. Bir ablası genç kız Zeynep, ikincisi de Atbasar sultanlarının birine evlenmiş olan kız evine ilk kez gelen Kusbek'in büyük kızı Kadişa'ydı oda güzel ve genç bir gelindi. Kış günüydü. Evde o gece atlarını kurt kovduğundan dolayı gecelemek için gelen bir kaç şehzadeler de vardı. Kusbek hakimin kendisi o gece evde yoktu. Evdeki misafirlerden korktu mu, gençliğin sırlarını bilen anne iki kızının arasına Esirkegen'i yatırmayı daha doğru sandı. Işık söndükten sonra misafirlerin masallarını dinlerken Esirkegen uyudu. Ne kadar uyuduğunu bilmiyordu ama biraz zaman geçtikten sonra sağ tarafındaki Zeynep'in " sen böyle yat" diyerek onu kucağına aldığında uyandı. Yattığı yatak gıcırdayarak ses çıkartıyor ve kımıldıyordu. Bundan anladığı yattığı yatakta üçünden başka daha birisi de vardı. Bunun ne olduğunu anlayan küçük çocuk kıskançlık hissetti ve " burada kim var?" diyerek bağırarak istedi. Çünkü büyük teyzesi gerçeği şaka yaparak " Dikkatli ol, ablalarını başkaları kaçırmayın" diye söylemişti. Bunu düşünen ve orada kimin olduğunu anlamak isteyen Esirkegen elini uzattığında masal

anlatan amcanın bıyıklarını yakaladı. Esirkegen bağırmamasın diye Zeynep onu sımsıkı kucakladı ve yüzlerinden öpmeye başladı. Yanında yatan gelin ablasının yaptıkları ilgisini mi çekti ne, genç kız da yeğenine biz de öyle yapalım dedi ve Esirkegen'i daha çok kucaklamaya başladı. Ablasının dediklerine yok diyemeyen yeğeni yoksa başka bir değişik duygulara mı aldandı bilinmez, Zeynep ablasının dediklerini yaptı.

Ertesi gün sabah ablalarından utandığı için erkenden kimseye görünmeden evden gitmişti. Hatta köyden gidince onların yanına hiç gelmemişti. Bundan sonra ablası Zeynep'i görmeye şimdi geldi. Aradan altı sene geçmişti. Altı sene içinde çocuk genç bir yiğit olmuştu, genç kız ise hayatın sıcak soğuklarına alışmıştı. Zeynep hemen giyindi sonra perdeyi topladı. Bu sırada odaya elindeki kamçısıyla Esirkegen 'Esselamun Aleykum' diyerek girdi. Bu önceki küçücük Esirkegen değildi. Büyümüşü, azıcık bıyıkys koymuş, yüzleri de büyümüş olan bir delikanlıydı. Şehirde eğitim olsa da köydekiler gibi giyinmişti. Esirkegen'in çok yakışıklı olduğunu Zeynep hemen fark etti. Zeynep kucaklarını açarak yürüdü. Yeğenini kucağına alıp iki yüzünden öptü. Teyze ablasının dudaklarının abla öpücüklerinden daha sıcak olduğunu hisseden Esirkegen utançtan yüzleri kızardı. Yoksa altı sene önceki olay aklına mı gelmişti, hemen Zeynep'in kucağından kaçtı.

Köydekiler, anne babanlar iyi mi?- dedi Zeynep sevinçten yüksek sesle. Kendin büyük yiğit olmuşsun. – Onun da aklına altı sene önceki olay geldi gülerək ‘’okul için gitti demişlerdi, şehir kızları da kendi derslerini öğretmiştir sana.’’

Ablasının yaptığı şakadan hoşlanmasa da Esirkegen gülerək cevap verdi.

-Okuduğum doğru ama kızlardan değil hocalardan öğreniyorum.

-Onlar bizden daha iyi mi öğretiyor?

Bu şakalaşmadan sonra niyetler belliydi. Ancak bir şey sezdirmemek için Zeynep yüksek sesle hizmetçilere bir şeyler hazırlanması için emirler verdi...

Koyunlar kesildi, çaylar koyuldu...

Akmola,Aktav,Ortav kalelerini aldıktan bu yana Kenesarı mutluydu.Ayrıca Ağıbay ve Baytabın batırlar Konurkulja'dan 3 bin at alıp,köyünü tarumar etmişti.Yine Kenesarı'nın yiğitleri düşmana bozkırda aman vermiyor her gördüğü yerde baskın üstüne baskın veriyordu.Tüm bunlar olup biterken Kenesarı sevinmeyecekti de kim sevinecekti.

Bütün bunların yanında küçük cüzün neredeyse bütün boyları Kenesarı'ya katılmıştı, bu boylarla birlikte birçok kahramanda Kenesarı'nın saflarına katılmış, böylece Kenesarı'nın idari anlamda etkisi de büyük ölçüde artmıştı. Ancak Sultan Kenesarı kendisine daha büyük bir alan bulabilmek için tekrar göç etme kararı aldı. Kendi etrafına toplanan beylerine danıştıktan sonra sekiz ulu kişiyi ak ordasına çağırıp bir kez daha kendi görüşünü onlara anlattı. Bu sekiz ulu kişi de onun görüşünü onayladıktan sonra göç kararı alınmıştı. Köyün ozanları bu göç için:

“Uçar gönül, özleyip, konar gönül,
Her zaman, her yiğit, doğduğu eli,
Sürekli onların yürekleri depreşir
Sevinçlerin, kaygıların sebebi bu göç,
Onu bırakıp gittiğimizde uzak yere,
Gücümüz yeter mi acep geri gelmeye,
Kaç yürek olsanda eğer yerinden,
Öz vatanından ayrılırsın daha iyileri için...”

Bu duygular içerisinde Kenesarı kendi etrafına toplanan küçük cüz askerlerini yazda yapacağı büyük sefer öncesi hazırlanabilmeleri amacıyla köylerine geri gönderdi.

Sultan Kenesarı ise kendi yanına özel seçtiği üç yüz adamını ve beş kahramanını alıp Torgay ve Irgız boyundaki küçük jüz ve Kıpçakların yurduna göçmeye başladı.

Orenburg askeri valisi kont Vasily Perovsky, yumuşak sandalyeye dayanarak, mavi gözünü birazcık kapatıp, geniş alnını uzun parmaklı sol eliyle okşayarak yine düşünceye daldı. “Batı Sibiryaya valisinin yönetimi altından gidip ‘‘Küçük cüz’’ grevcilerine katılan Kenesarı sultanla anlaşmaya nasıl mecbur kalmıştı? Evet, evet, o zamanda toprak sahiplerinin eziyetine dayanamayan Orenburg ülkesine bağlı olan köylüleri ve Rus Kazaklarının tamamen Çarlık hükümetine karşı koyan başkaldırısı başlamıştı. Bununla birlikte Arka’dan Kenesarı gelip Elek, Irgız, Torğay boyundaki Kazak köyleri tamamen isyan ettiler değil mi? Orenburg iki ateşin ortasında kalmamış mıydı. İki ateşi aynı zamanda söndürmeye gücü yetmediği için mecburen Kazak isyancılarla anlaşmaya mecbur kalmıştı. Ancak askeri vali kendini rahatlatırken ‘‘O zaman da biz değil, önce Kenesarı sultanın kendisi uzlaşmayı sormuştu değil mi? Evet, evet, kendisi sormuştu. O zaman mektubunda ne yazmıştı?’’ Bunu merak eden vali Vasily Alekseyevich yaşı elliye geçse bile, genç yiğitler gibi yerinden hızla ayağa kalkıp uzun boyunu dimdik tutarak, ayağını dümdüz bastı, köşede duran demir dolaptan bir

dosyayı alıp içindeki kağıtlara bakmaya başladı.”İşte,işte bu kağıt...Bin sekiz yüz otuz dokuz yılında yani Kazakların Domuz yılının mart ayı denilmiş”Perovsky artık okumaya başladı – “Atamız Abılay Han’dan beri biz rus halkıyla bir akraba insan gibi barış içinde yaşıyorduk,sadece Sibiry valisi insanlara rahat vermediği için çaresizce savaşmaya mecbur kaldık. Sizin topraklarınıza gelmemizin hiç bir zaman da Rusya’ya düşmanlık olmadığını söylemek istiyorum ve benim bu sözümü yukarıdakilere ulaştırmanızı rica ediyorum” Kont kağıdı kenara koyup yine düşündü.”Rusya’ya Kazakları tabi kılmadaki benim siyasetim ilk baştan prens Gorchakov’un siyasetinden farklı idi. Ülke boyunca isyan eden rus köylülerinin hareketini hatırlayıp,ben Kazakları prens gibi kılıç zoruyla değil,barış yoluyla tabi kılmamanın daha doğru olacağını düşünüyorum,o yüzden de Kenesarı’nın geçmişteki suçları için özür dileyip,deminki mektubunun kopyasını Savaş bakanı Chernyshev ile başbakan yardımcısı Nesselrod’e beye göndermiştim.”

Perovsky önündeki dosyayı yine aramaya başladı.- O resmi mektubum işte bu kağıttı.”İtibarlı beyler isyan edip başkaldırı başlatan Kasım oğlu Kenesarı sultanın bu gönderdiği mektubundan ,eğer hükümdar onu bağışlasa,onun bize boyun eğip tabi olacağını kendileriniz de görüyorsunuz” Evet,bu mektubun sonunda bundan sonra Orenburg toprağına göçerek gelen Kazakların işine Sibiry general valisinin karışmamasını rica etmişim .Prens Gorchakov’a Savaş bakanı bu doğrultuda emir de vermişti.”Ama o emri prens nasıl karşıladı?prens sinirlenip bana bu mektubu yazmıştı” Kont sessizce gülümsedi ve Gorchakov’un mektubunu bulup okumaya başladı. “Orenburg’a ait olan kırgız-Kazakları yönetmek bu zamana kadar benim düşünmediğim iştir. Tüm amacım Kenesarı’nın hunhar grubundan kendi general – valiliğini sağ salim korumaktır.Kırgız-Kazaklara eski zamanki gibi bağımsızlığınızı geri alıp vereceğim diye inandırıp,kendinin memleket çapulculuğunu gizleye bilen Kenesarı’nın isyanı çok tehlikelidir. O nedenle,kolay mal kazanmaktan nazaran ,eski zamandaki bağımsızlıklarını geri almayı arzu edip,onun peşinden gidenler çoktur”. Kont yine düşünceye daldı...

“Orenburg Ombı değil.Burada rus aydınlarının demokratik grubu var.İsyan eden halkı Gorchakov gibi kanla bastırırsam bana saygı gösteren,fikriyle bize yol gösteren danışman rus aydınları ne diyecek? Onların da fikirlerini dikkate almalıyız. Türkistan tarihi hakkındaki çalışmalarıyla ünlü,bir zamanlar benimle birlikte çalışan V.V.Velyaminov-Zernov, Rusça’nın açıklama sözlüğünü yapan V.Dal gibi aydınlar

Kazakların Rusya imparatorluğunun elinin altına geçmesinin neticesini ilerleyici yolumuza yani onları silah gücüyle değil,akılla tabi kılmak gerekir diyen fikirde bize zamanında beyan etmemişler miydi.Bu fikri Orenburg hudut Komisyonunun müdürü olarak yıllardan beri bize hizmet eden tümgeneral V.F.Gens de destekliyor.Gene de bu tümgeneral enteresan insandır,kendisi Rusya çarlığına bağlı kalmadılar diye Kazaklara karşı savaşır ama onların öksüz çocuklarını da evine getirip evinde yetimhane açar.Ve halktan gizleyip,Kazakların tarihi ve etnografyası hakkında eser yazar.Böyle garip bir adamdır o. Bununla birlikte Orenburg'a sürgün gelen Polonyalı vatandaşlar da halkı kırmaktan ziyade onları akılla ikna etmenin daha doğru olduğunu söylüyor. Bunun gibi düşüncelerini Mitskevich'in yakın arkadaşı, Orenburg müzesini açan Tomaş Zanda,hudut komisyonunda hizmet eden yetenekli ozan İ.V.Vitkevich de geçen yıl bana açıkca ifade etti.

Yönetimim altındaki Kazak halkını kana batırıp,ayaklanmayı bastırduğumda sevgili sırdaşlarım, Petersburg'daki tanınmış rus edebiyatçıları ne diyecek peki?Kendi kardeşim,ünlü yazar Anton Pogorelsky'in yüzüne nasıl bakacağım?Herkes kan dökülmesini sevmiyor,ben bu kanı dökersem benden birdenbire uzaklaşmazlar mı?"

Perovsky yine de derin düşüncelere daldı.Aklı hayal ile karışmış sanki bir girdabın içinde sürükleniyordu:

"Yine de ben kendi düşüncemde kararlıyım.Rusya çarlığı ile Kazak halkının arasındaki bu tatsızlığın nasıl biteceğini Kenesarı da,ben de kesin bilmesek bile,şimdilik kan dökülmesine engel olduk yani iki taraf hücumu durdurarak ateşkes ilan etti, bunu da herkese duyurduk. Batı Sibiryaya sınırındaki arada sırada olan çatışmaları hesaba katmazsak, Orenburg sınırındaki kaleler ile Rus Kazaklarının köylerine hücum etmeyi Kenesarı tamamen durdurdu desek yeridir. Buna karşılık hükümdar kırkıncı yılda Kenesarı'nın bütün suçlarını bağışlayıp,af çıkardı.Sürgün edilip,hapse atılan hısımların akrabalarını da tamamen serbest bıraktı."

Kont bir şey aklına gelmiş gibi yerinden kalkıp demir dolaptan ikinci bir dosyayı aldı.

"Evet,evet,hükümdar benim ricama karşılık kendinin önceki kararnamesini bozmamış mıydı?O kararnamede..."

Perovsky Kararnameye göz gezdirip okumaya başladı.Bu Birinci Nikolay'ın bin sekiz yüz otuz sekizinci yani Kazakça Köpek yılı mayıs ayının birinde çıkardığı Kararnamesiydi. Bu belgede "Suçları için tutuklanan sürgüne gönderilen Kazakların, belirlenmiş olan süreleri bittikten sonra da doğduğu ülkelerine geri gönderilmeyip ordu

hizmetine yarayacak itimatlıları askere verilir, aşırı uç olan diğerlerinin ise İrkut eyaletine sürgün edilmesi emredilmiştir”- demişti.

“Hükümdar bu merhametsiz Kararnamesine bakmadan”-dedi kont içinden, Kenesari’nin tutuklanan akrabalarını, Valihan’ın büyük evladı Ğubaydolla’dan başlayıp serbest bıraktı. Ama Ğubaydolla’nın öz kardeşi – Kusmurin’in ağa sultanı Şıngıs’ın memleketine gitmeyip, Kenesari’ya gelip katıldı. Neden? Hükümdarın iyiliğini bilmediğinden mi, ya da kendinin kuma annesi, Şıngıs’ın annesi Ayğanım’a olan düşmanlığını mı unutmadı? Ayğanım’ı dediği gibi, bundan yirmi beş yıl önce Petersburg’da görmüştüm.

Rahmetli Birinci Alexander’ın doğum düğününde ithaf edilen baloda güzellik tarafından Ayğanım’dan hiçbir kadının üstün olamadığı hala aklımda. Ona benim gibi rus genç subaylarının hepsi aşık olup kalmıştı” Kont bir şeyi hatırlayıp gülümsedi.”Evet, öyle yapan Ayğanım’ı kurdun kancığı gibi taş yürekli diye kim düşünmüştü. Hanlığa kendisiyle tartışan Vali’nin büyük hanımından doğan Ğubaydolla’yı da, Vali’nin ağabeyi Sartay’ı da Sibiryaya sürgün etmemiş miydi? “ Perovsky yine gülümsedi. “Ancak Birinci Alexander’ın düğününü hiçbir zaman unutmam. Yetmişe yaklaşan Vali kendisi gibi tüm ak saçlı ihtiyarlarla çar sarayının bir salonunda iskambil oynayıp oturduğunda, dansın tam enteresan anında, Ayğanım’ı kendi evime alıp gitmişim! Ah, gençlik çağı, gençlik çağı, sen şimdi uzaktaki ay gibisin, ışığın var, sıcaklığın yok... .

Rahmetli Birinci Alexander’ın doğum günü balosu ile, himayecim Birinci Nikolay hükümdarın doğum gününe ithaf edilen dünkü balo arasındaki fark nedir? Yerle gökyüzü gibidir! İlk baloda kılıç yüzü gibi keskin olan subay idim, önümde aşacağım çok ilginç yüksek geçitler vardı, bütün geleceğim beni bekliyordu...Dünkü baloda ise? Gerçek ilgisi geride kalan, yaşlılığa baş eğmeye başlayan insan gibi görünmedim mi görkemli saray hanımlarına...Ayğanım gibi genç güzeli tek başına alıp gitmeyi bırak, hükümdarın metresi fahişe Nina’nın latifesine cevap veremedim bile. Evet, evet, her şey bu latifeden başlamamış mıydı? Tabi ki öyle olmuştu.”

Vasily Alekseyevich mutsuz gözüküyordu. Gerçekten de o düşünecek çok şeyi vardı. Perovsky Kokand’a kendisi idare edip Domuz yılındaki uğursuz seferinin zahmetinden kurtulduktan sonra, bu yıl birazcık dinlenip neşelenmek için ilkbaharda hükümdarın izniyle Petersburg’a gelmişti. Gençlik çağının geçtiği yerde bu harika başkentte üç dört ay gezip, dolaşmıştı. Artık geri döneceğim diye hazırlandığında hükümdarın bir kızının doğum günü olmuş, onun balosuna katılmıştı. Baloda dolaşırken Birinci Nikolay’ın

metresi Petersburg'un son zamanlarında ağdan düşürmediği güzel Nina Makeyevskaya ile karşılaşmıştı. Selamlaştıktan sonra Nina:

-Ah,çar,sizin bana vadettiğinizi yerine getirmemenize Vasily Alekseyevich'in suç var diye düşünüyorum - diyerek gülmüştü. Çar sarayı kadınlarının böyle bir sözü kinaye yoluyla söyleyeceğini bilen Perovsky hemen:

- Affedersiniz. Eğer saygın hükümdar istemişse o vaadini gerçekleştirmek için Orenburg ülkesinin askeri valisi kont Perovsky kendi canını feda etmeye hazırdır-diyerek başını eğmişti.

-O zaman nasıl oldu bu olanlar?-Güzel Nina gülererek sordu bu soruyu

-Hükümdar bana bu düğüne elbiselerim için 'Buhara kumaşını' getirtireceğim diye özel kervan gönderdi. O kervanı ise Taşkent'in dibinde size savaş açan Kenesarı sultanınız yağmaladı. Bu suç değil mi?

-Bu mümkün değil. Sadece dün haber almıştım.Eylül ayının beşinci günü Kenesarı sultan kendinin Torğay ırmağının kıyısındaki sarayında duruyordu,yani bu olayla bir ilgisi yok.

-Orenburg'dan Aral denizinin kıyısına kadar iki ay boş boş yürüyen rus valileri - diyerek onlarla çar Nikolay alay etmiş, birazcık suratını asmıştı.Bu Perovsky'in Hive hanlığına karşı otuz dokuzuncu yılı çıktığı seferinin Aral denizinin kıyısına iki ayda zorla vardığını açıkça söylemekti,yani başarısızlığı karşısında kinaye ile karışık azar işitmiş gururu incinmişti.

-Kazak sultanları ise Torğay'dan dört bin kişilik ordusuyla sadece yedi günde Sozak'a ulaşmış öyle mi.

-Affedersiniz, hükümdar,ben sizin şakanızı anlayamadım. Derken Perovsky başını daha da eğmişti.

-Elimin altındaki Kazakların ne yaptığını, hükümdar valilerinden değil, valileri hükümdarından öğrenecekmiş Rusya bu halde demek ki. Çar Nikolay kaşlarını çatmaya başladı.

- Bilmiyorsanız söyleyeyim.Sizin destek olduğunuz Kenesarı sultan bu yıl eylül ayının yedinci günü kendini han diye ilan edip, onun hürmetine bir haftadan sonra Kokand hanlığına karşı dibindeki Taşkent'e korkusuzca savaş açmış.

- Böyle birşey olmaması gerekir.-diyen Perovsky inanıp inanamayacağını bilemedi. Çünkü yakın zamanda kendisinin yerinde vekil kalan tümgeneral Gens'ten mektup

almıştı. Mektubunda o emir subayı Gern'in Kenesarı'nın sarayından birinci eylülde geri döndüğünü yazmış "Orası sakin,Kenesarı uzlaşmanın nikai kararını bekliyor" demişti.

-Boş söz bunlar!

-Affedersiniz,saygın Vasily Alekseyevich,sadece bugün Kokand Hanı Şerali'den haberci geldi.

Nikolay son zamanlara kadar kendine güvenen valisini tamamen yerle bir etmek istemedi. Şimdi güler yüz gösteriyordu.

- Bu zamana kadar prens Gorchakov'a göre kont Perovsky'i yakın olarak sayıyorsak bunu Kenesarı'yı siz han edin diye yapmadım.Bir çarlığın içinde ikinci bir çarlık olması mümkün değildir.Ve Hindistan,Afganistan,Orta Asya'da İngilizler ile bizim çıkarlarımız karşı karşıya geldiğinde, Buhara,Kokand,Hive hanlıklarıyla ticareti,irtibatı bozmak Rusya imparatorluğunun siyasetine bu çok kötü bir etki bırakır. Bunu da düşünün. Demek Kenesarı hakkında konuşmamız bitmek üzere. Her vali kendince siyaset yürütmesi ortaya hiçbir şey çıkarmıyor. Onun için ben bugün Chernyshev Bey'e Sibiry ve Orenburg valileri birleşerek , bu yıl yazın Kenesarı isyanını tamamen yok etsin diye emir verdim.Eğer bu görevi yapamam dersiniz..."

-Her şeyi de anladım -derken Perovsky'in başı neredeyse yere degecekti.
-Anladıysanız çok geçmeden Orenburg'a gideceksiniz diye düşünüyorum. Hükümdar başını sallayıp vedalaştı artık beklemeden yanındaki güzel kadını koltuğunun altına alarak gitmişti.

Nina Makeyevskaya Savaş bakanı Chernyshev'in Çar Nikolay'a yakınlaştıran kadının o olduğunu kont iyi biliyordu. O Chernyshev'in ise çoktan beri Perovsky'in yerine topçu tümgeneralı Obruchev'i koymak istediğini de içten içe hissediyordu. Sadece hükümdarın kendisi Perovsky'i desteklemiş olduğu için "değiştirelim" diye açıkça söyleyemiyordu. "Chernyshev düşündüğü amacına yaklaşmış gibi" dedi kont içinden, hükümdarın sözünden kendisine dolan iyi görüşlerinin değişmeye başladığını hissedip "bir kadının gömleği için gelecek olan ipek kumaşın vaktinde gelmediği için bir memleketin kaderinin çözümlenmesi ne kadar acı" dedi.

Perovsky o gece tan ağarınca Orenburg'a yola çıkmış ve hızla gidip dün buraya ulaşmıştı .Ulaşınca hemen Gens'ten olmuş olayların tüm gerçeğini ayrıntısıyla öğrenmişti. Bugünkü iş kullanacak yolu bulup bu sorunun çarelerini bulmak,sorunu çözmekti. Kenesarı isyanını bastırmada kendisine danışman atanan Perovsky el altındaki

ağa sultanlarına “çabuk gelsinler” diyerek haberci göndermişti. Askeri vali bu rapora sadece bir gün vakit vermiş, şimdi ise general Gens’i beklemekteydi.

–Askeri vali bey-dedi kapıyı açan sarışın emir subayı-tümgeneral bey geldi.
–Girsin.

Uzun boylu, kemer burunlu askerden çok aydınlara benzeyen Gens eve girdi. Kontun çalışma odası Gorchak’ın bekleme salonu gibi büyük ve geniş olmasa da, dört köşeli epey geniş bir salondur. Masanın yanındaki hükümdarın resminden başka askeri vali hürmetinden dolayı sadece Suvorov,Kutuzov gibi ünlü rus komutanlarının bir iki taş heykelleri koydurmuştu.Yumuşak sandalyeler,kanepeler hepsi altın renkli sarı kadifeyle kaplanmıştı. Duvarda Orenburg ülkesinin büyük haritası göze çarpıyordu. Oda içi kitapla doluydu. Köşedeki dolabın içinde de, masa onun üstünde de hep tabaklanmış deri kılıflı kalın el yazma eserler vardı.

– Rahat dinlenebildiniz mi,Vasily Alekseyevich, - dedi Gens selamlaşarak,bu ikisi çoktan meslektaş,arkadaş olduğu için aralarında o kadar resmi davranmıyordu- yorulmadınız değil mi?..
–Yorulsakda yatakta rahat rahat yatacak zaman mı var? – dedi Perovsky gülümseyerek, hemen yerinden ayağa kalkıp, duvardaki haritanın yanına vardı.

– Zamanı boşuna geçirmeyelim, general bey,siz bana önce Kenesarı sultanın halkının nerede olduğunu gösteriniz.

Gens köşede duran gösterge değneği alıp konuşmaya başladı.

– Bu tarafta Kenesarı’nın arkasından göçüp gelen Akmola ve Karkaralı bölgelerinin Alke-Baydalı, Tınalı – Karpık, Alşın – Jağalbaylı, Karakesek, Aytkoja – Karpık, Töbe – Temeş idari taksimatları ile Karakum ile Akkum’un etrafındaki şu meralar, Jılanşık ırmağının Torğay’a dökülen ağızlarına yerleştiler. Bayanaul bölgesinden gelen Kozğan, Koylıbay,Şağır,Karjas,Malay ,Kalkaman idari taksimatları ile Akmola bölgesinin Tınalı – Karpık, Torayğır – Kıpşak idari taksimatlarının diğer köyleri ise Bağanalı boyu ile birlikte,şu Kara Torğay ırmağının kıyısına yerleşti.Bu Kara Torğay’ın yukarı tarafında halkın saray diye adlandırmaya başladığı yerde Kenesarı’nın kendin köyü var. Otuz sekizinci yılı Kenesarı ile birlikte isyan eden Orta cüz’ün Atbasar eyaletine giren şu Arğınatı Ulutau, Terisakkan,Kayraktı,Şoyındı köl,Akköl civarında yerleşen kalabalık Altay – Alke,Altay – Baydalı,Tabet – Temeş, Tınalı – Karpık, Aytkoja – Karpık, Koylıbay – Altay, Alşın – Jağalbaylı boyları bizim yerimizdeki Alşın ile birleşip gittiler.İşte gördünüz efendim ne kadar geniş dağılmışlar? Gens haritanın tam ortasını hacimli bir şekilde işaretleyerek:

Bbu yere Şu Jayık'ın doğu tarafındaki Jem, Elek, Iręız nehirleri ile Jılandı, Muğajar dağlarının eteğini mekan edinen Kişi jüz'ün Tabın, Tama, Şıkılık, Şömekey, Şekti, Törtkara boylarının topraklarını birleŐtirirseniz isyancı sultanın idare ettiği memleketin Fransa ile İtalya'ya denk bir memleket olduğunu açıkça göreceksiniz.

Perovsky haritaya düşünerek baktı.

– Hayran kalıyorum -dedi o biraz durup,- genelde içlerinde tartışan Kazak boyları Sibiry'a dan göçen bu kadar halka nasıl yer vermiş,nasıl bir arada duruyorlar?

- Gerçekten de,hayret edici bir durumdur – dedi Gens düşünerek .

– Kenesari'nın gücü de burada değil mi? O Rusya imparatorluğunun uyguladığı sömürgecilik siyasetini sonrası dağılmış olan Kazak boylarını birleŐtirmeye ömrünü adamıŐtır.

– O yüzden de onu Kazaklar han olarak seçtiler mi demek istiyorsun?

- Kenesari'nın eylül ayının yedinci günü han ilan edildiği haberini üç günden önce ben de duydum. Sizin adınızdan mahsus kişi gönderip ”bu haber gerçek mi?” diye sorduğumda Kenesari ”yalan” diye cevap vermişti. Bu söze bende inandım. Çünkü ”Üç cüzün insanları Kenesari'yi ak keçeye kaldırıp han ilan etmiş olsaydı Toręay boyunda muazzam bir düğün olurdu.

Kokand hanlığı gamsız gamsız otururken o dört bin askeriyle bir hafta geçmeden Sozak'a ulaştı. Bu yüzden ”Kenesari han olmuş” denen sözün bir nevi taktik olduğunu düşünüyorum. Ne olsa da gerçeği Gern bey öğrenip gelir,o önceki gün gitmişti.

- Tüm Kazakları birleştiren han olmasaydı Sozak'a niye gitti peki? Toręay valisi Ahmet Jantörin ”Kenesari Sozak'a kendi isteğiyle gitmemiŐti. Taşkent komutanına karşı isyan eden Sır boyund yerleşen Şömekey, Törtkara, Tama boyları onu Kokand hanlığına karşı kendilerini kurtarmasını isteyip çağırımıŐtır” diyor. Sibirya Tamojnıy (Gümrük) bölgesinin idarecisi ise ”Kenesari Kokand toprağına son sıkıntılı zamanlarda göç edip Rusya'ya bağlı olan Kazak köylerini geri getirmeye geçti” diyor. Eğer bu haberlere babası Kasım hakimi Kokand hanı ile Taşkent komutanının öldürdüğünü hatırlarsak, Asya halkının geleneğine göre Kenesari'nın düşman halka saldıracığım demesi ŐaŐırtıcı iş değil.

– Kenesari'nın akrabalarını öldüren Madelihan ile Taşkent komutanı Begderbek,LaŐkarlar Şimdi yoklar. Orada Madelihan'ın kardeşi uslu Őeralihan var. O bizim arkadaşımızdır. Madelihan önceki Taşkent'de kuma annesiyle buluŐtuktan sonra,bir yıl geçmeden evlenmişti.Bu işini kafir işi diyerek onu

“Kasap Nurasulla” diye adlandıran Buhar hükümdarı, bu yıl askeriyle gelip Madelihan’ı boğazlayıp, güzel hanımını ise kurşun döktürüp öldürmüştü.” Kont bunu söylüyordu.

- Buhara ile Kokand hanlığının arasındaki husumetten faydalanıp, Kenesarı halkını azat etmek isterse bu en uygun zamandır. Kenesarı’nın hareketi bunu gösteriyor. O ise Kazakların Buhara, Kokand, Hive hanlarının birinin idaresi olmasını istemiyor. Onların Kazak halkına himayecilik yapamayacağını, kendisinin “bize gel” diye çağırmasını, sadece hanlıklarını Rusya’dan korumak için önde siper olarak faydalanmayı amaç edindiklerini Kenesarı da iyi biliyordu. O yüzden de önceki yıl ekim ayında Madelihan’a hediyeyle bilerek elçiler gönderip, Kokand hanlığına göç edin dediğinde, Kenesarı’nın kabul etmediğini biliyorsunuz. O Hiva hanı Allakul’a da razı olmamıştır. Bu durumlar hakkında biz ekim ayında Kont Nesselrode’ye özel mektup yazmıştık.

- Hepsi doğru. Kenesarı’nın Kokand, Buhara, Hive hanlarının yönetimi altında olmayı bırak, Rusya imparatorluğunun da himayesinde olmak istemediğini biliyorum. Onun düşüncesi Rusya’nın verdiği barıştan faydalanıp, Kokand’ın yönetimi altındaki Kazakları kendisine katmak. Böylece Kazak hanlığını kurma hayalini gerçekleştirmek istiyor. Gücü yetse Hive hanına karşı çıkan Kötibar’ın Eset’ini de yanına çekmek istiyor ama Eset de, Sır boyunun kahramanı Janğoja’da Kenesarı’nın yönetimi altında olmak istemiyorlar. Onlar “Ortak öküzden, ayrı buzağıyı” seviyorlar. Kenesarı’ya küçük cüzün tümünün katılmamasının da sebebi budur.

- Janğoja bu sefer Kenesarı ile anlaşmış.

Yoksa beş bin askeri olan Sozak gibi güçlü kaleyi, Kenesarı iki bin askeriyle nasıl alsın. Perovsky Gens’in sözünü kesti.

- Hükümdar Kenesarı için dört bin askeriyle sefere çıkmış demişti?

- Bu doğru. Ama şu Şunkır kuyunun dibine gönderdiği askerlerinin arasında dizanteri salgını ortaya çıkıp yaklaşık iki bin askerini savaşa sokamamış. Onun yerine Janğoja kahraman iki bin askeriyle gelip katılmış.

- Demek bu sayede onlar Sozak’ı almış öyle mi?

- Almaya yakın diyorlar. Bugün savaş başlayalı on gün oldu.

- Harika - dedi Perovsky, - topları, silahları ve beş bin askeri olan güçlü kaleyi Kenesarı dört bin atlı askeriyle nasıl alacak ki?

- Cefa çekip horlanan halk her zaman kararlı olur. Biri de buna denk gelir. Üstelik Kenesarı gibi tecrübeli komutanı olursa. Gens düşünceye dalmış gibi biraz durdu

- Kenesarı'nın Sozak'ı alacağı kesin.Kale duvarına çıkacak binlerce basamak yaptırmış.

O basamakla çıkacak kahramanlardan Kazak yiğitlerinin arasında binlerce vardır.

- Şüphesiz, cesur halk! – dedi Perovsky, ‘‘Sadece birleşemiyorlar. Boy, boy olup hep tartışıyorlar. Herhangi bir yere bağlı olmamalarının da önemli sebebi bu.

Vasiliy Alekseyevich aniden haritaya döndü. Hükümdarın Kenesarı'nın Sozak'a bir hafta içinde ulaşmış, dediği aklına geldi.O haritadan gözünü alamayıp, en kısa yoldan Betpakdala'dan atla bunca yolu onlar nasıl bir haftada yürüdüler? – dedi.

Gens

güldü.

- Bir hafta değil, beş gün içinde, Kenesarı eylül ayının yedinci günü Ulutav civarında olduğu bir hakikat. Onu han ilan ettiler mi, etmediler mi,bilmiyorum, o günü Alaşahan'ın mezarının yanında sultanı destekleyen boyun tüm aksakal,kadılarının toplanması gerçektir bu bilgi sağlam.Eylül ayının on ikisinde ise o hastalıktan sağ kalan askeriyle Sozak'a ulaştı. Kenesarı'nın gücü bu hızlılığıyla,yabani at, geyik gibi,doğduğu toprağının eğri büğrülerini iyi bilmesinde gizli bence...

- Yine de beş gün içinde...Perovsky aniden haritaya tekrar çevrildi.- O zaman o hangi yoldan yürümüş? Betpakdala'dan kuş gibi uçarak mı geçti? Kazak'ın Sır'a gidecek eski yolu bu Balkaş Gölü'nün kıyısından geçer.Ya da Karakum çölünden ama ona at değil,deve gerekir.

- Kenesarı bu sefer Alaşahan'ın bundan dört yüz yıl önce yaptığı eski yoldan gitmiş. Bunu bana dün bize mektup getiren askerlerden biri söyledi. Eğer bilmek isterseniz...

Perovsky'in aklına hükümdarın kendisinin Aral denizine iki ayda ulaştığı hakkındaki alayı geldi.O kaşlarını çatarak, ‘‘göster’’ diye başını salladı.

- Öncelikle, o bu sefere yönetici olarak Arqa'nın kahramanlarını değil, kum geçmeye alışan Şömekey, Tabın, Törtkara boylarının seçkin yiğitlerini atamış.

Gens haritanın yanına gelip,onu uzun çubuğuyla göstererek,o sefere tam kendisi katılmış gibi ayrıntılı anlattı. Onlar bu Kara Kengir'deki Alaşahan mezarından çıkıp, Ulutav'dan yüz otuz kilometre kadar yerdeki Kara Jar'a gelip gecelemişler. Oradan Sarısu kumsalının sağ tarafından yürüyüp, yirmi iki kilometre kadar uzaktaki Taymas kahramanın mezarından geçip, kırk beş kilometre uzaklıktaki Kız mezarı diye adlandırılan yere gelip atları biraz otlatıp dinlendirmişler.

-Galiba, buranın ne otu ne de suyu var?

- Doğru söylüyorsunuz,- dedi Gens, Kazak atları böyle bir yerde de otlaya bilir.Sonra yirmi yedi kilometre uzaklıktaki bu Sart mezarından biraz daha aşağı, Sarısu'nın Tasötkel diye adlandırılan taraftan ordusunu karşı tarafa geçirip bir gece beklemiş...Tan ağarınca ordu tekrar kalkıp Sarısu'nın sol tarafındaki kıyıdan yürüyerek,otuz kilometre kadar uzaklıktaki Kara Kıpşak mezarına gelince yine atları otlatıp dinlendirmişler.Bundan sonra çok geçmeden Kökjide denen tümsekleri bol kumsal bölge başlıyor. Bu yerde çorak tuzlaktaki gibi değil, tümsek tümsek küçük tepelerin arasındaki vadi ve ovalarda ' juzgen, jıngıl, şengel, bayalış,seksevil 'adında güzel çiçekler yetişir. Bazı yerlerinde yüksekliği beş adımı bulan iğde ağaçları da vardır. Ara sıra biraz boz renkli küçücük tavşanlar ile kıvrılan ufak boz yılanlar görünür. Bazen sürüsüyle bozkırda gürültü çıkarıp çatırdayarak dörtlü giden kara kuyruğu da göre biliriz. Bu küçük tepelerin arasındaki yeri bir kulaç boyu kazarsan, tuzsuz, içilebilir su çıkar. Bu yerden yani Kökjide'den otuz kilometre uzaklıktaki Jaman kalesine ulaşırsın.

- Bu Kokand hanlarının Kazak yerine yapmış olduğu ilk kalesi değil mi? – dedi Perovsky düşünerek.

- Evet,- Gens bir şeyi hatırlamış gibi biraz durup,tekrar konuşmaya başladı.

- Bu yüksekliği dört, kalınlığı bir yarım arşın kadar,dört köşeli çim duvardan oluşan kaledir. Eni yirmi beş adım kadar, uzunluğu da bir o kadar vardır. Duvarın etrafını çevirerek derinliği üç yarım, eni iki arşın kadar hendek kazılmış. Bir zamanları Kokand hanları bu kaleyi Kazaklardan kervan yolunu korumak için yapmışsa da, son zamanlarda Kazak köylerine saldırmadan önce duraklayabilecekleri bir kale hakini almış. Kenesarı askeri bu Jaman kalesinde bir gece bekleyip yürümeye devam etmiş. Jaman kalesinden Sarısu'nun sol tarafındaki kıyıdan yürüyerek Kızıl Jıngıl'dan otuz beş kilometre kadar yer geçtikten sonra Sandıbay'a kin tutup Kara Kengir'den göç eden Bateş kahramanın Teliköl'deki kışlağına ulaşırsın. Bu kışlaktan sonra, sadece ilkbahardaki kar suyundan oluşan Sarısu'ya dökülen, Boqtıqarın denen dere vardır. Eğer derenin yol boyundaki kıyısıyla gidersen, kırk kilometre kadar uzaklıktaki Aynamköl diye adlandırılan çimen otlu, kamışlık Karasuv'a ulaşırsın. Daha sonra Betpakdala başlıyor.

Gens biraz durup,haritaya baktı:

-Unutuyormuşum. Jaman kalesi ile Bateş kışlağının arasında bu 'Şunqır qudıq' diye adlandırılan üç kuyu bulunmaktadır.Bu kuyuların suyu tuzsuz, berrak, ama içinde yosun otlar çok.Onlarda çeşitli mikroplar, enfeksiyonlar vardır.Baytabın kahramandan

başlayarak gelen ordu sıcaklığa dayanamayıp bu kuyulara duraklayıp su içmiş olmalı,hepsi bu yüzden hastalanmıştır.

- Hastalanan askerinin çoğunu Kızıl Jıngıl boyuna kışlamaya gelen Nayman'ın Bağanalı halkına Kenesarı bırakıp yoluna devam etmiş.

Gens'in genç çağında coğrafyalık gezi seferiyle bu yeri çok dolaştığını bilen Perovsky onun sözünü kesmedi, sadece dinlemedi.

- Betpakdala uzaktan bakan insana, her tarafından on beş adım kadar yükselerek bir birine eklenen kızıl kahve renkli yar gibi görünür.İlk gören kişiye o bir tür soğuk,serttir.Sadece içine girdiğin zaman biraz sakinleşmiş gibi olursun.Yine de uçsuz bucaksız çorak yer insanı korkutmadan durmaz , dedi Gens sözünü devam edip- böyle hiçbir bitkisi yok kum ve çorak yeri basarak gidersen yetmiş kilometre kadar geçtikten sonra Terisaqqan diyen suyu kumda emilmiş vadiye ulaşırsın.Ondan yirmi kilometre kadar uzakta Aydarlı kum vadisi bulunmaktadır.Bu yerde dulavrat otu, kelotu gibi biraz bitkiler bulunur.Tam bu yerde Şınırâu diye adlandırılan derin kuyu var.Suyu boldur ama Kenesarı'nın askeri bu yerde duraklamayıp, yorgun düşen atlarına Türkmenlerin yaptığı gibi koyunun kuyruğunu yedirmişler.

-Bozkırda kuyruğu nereden bulmuşlar? – dedi Perovsky, - yoksa bu arada bir yerleşim yeri mi var?

- Yok. Onlar yüz ata yüz koyunu sıkıca bağlayıp, yanlarında götürmüşler.Ondan sonra Betpakdala'ya kestirmeden gidip yüz yirmi kilometre kadar yer geçtikten sonra Şu ırmağının Beskulan diye adlandırılan geçidine gelip duraklamışlar .Öteki tarafında Sırderya vadisi vardır zaten. Ama daha da kum, daha da çoraktır burası.Suyu tuzlu, otu azdır.Beskulan'dan on altı kilometre kadar uzakta Aqjayıqtan gölü vardır.Bu da tuz gölüdür. Oradan İney ile Qulan yar başı yükseltelerini aşarak on yedi – on sekiz kilometre uzaklıktaki bu Qosqudıq'a gelirsın. Buranın da suyu tuzlu, otu yetersizdir. Qosqudıq'tan otuz kilometre uzanan kumu geçip, bu susuz Şubar denen vadinin boyundaki Jamanqudıq'a ulaşırsın.Buranın suyu biraz tuzsuz ama deve içebilir at içemez bu suyu.Buradan yirmi beş kilometre kadar uzaklıkta Berdi Biy'in mezarı vardır.Buranın tuzsuz suyu olan küçücük vadisi güzeldir. Kıyısında azıcık bitki de yok değildir. Kenesarı'nın ordusu Beskulan geçidinden sonra duraklamadan gidip, doksan kilometre kumla, çöllerle kaplı bölgeyi havanın sıcaklığına bakmadan sadece bir günde almış. Bu bazen Berdi Biy mezarı, bazen de Kul diye adlandırılan vadide atı biraz otlatıp dilendirip, kendileri gece boyu dinlenip, tan ağarınca öteki tarafında yirmi beş kilometre uzaklıktaki

Sozak'a ulaşmışlar. Güneş çıkmadan kaleyi kuşatıvermişler. Sozak hakimi Babajan hiç kaygısız yatmışsa da, bir yaveri gelip "düşman gelmek üzeredir, kalkın efendim" diye bağırdığında, "Sozak'a Kenesarı'dan başka kimse dokunamaz. Kenesarı nerede, Sozak nerede!" diyerek cevap vermiştir. Yaveri de "Gelen işte o Kenesarı'nın ta kendisi!" – "Canım, ağlamak isteyen çocuk babasının sakalı ile oynar. Ulutav'da hanlığını kutlayan Kenesarı kuş olup uçarak gelirse, nasıl gelebilir, şaka yapmayı bırak!"- diyerek yaverini azarlamış bu habere inanmamış.

Perovsky gülümsedi.

- Ulutav'dan Sozak'a kadar altı yüz kilometre uzanan çölü beş günde geçmiş deseler bu söze Babajan'ı bırak ben de inanmazdım. Yalnızca bunun gibi yürüyüşe günde yüz yirmi kilometre gidebilen sadece Kazak atları yapabilir.

- Ya Kazak yiğitleri? – Gens de güldü.

- İlk seyahatimde binek atına bineceğim diye benim de arkam aşınmıştı.

Tümgeneral şimdi Kazak bölgesini sövmeye gelen insan gibi değilde, Kazak yerini araştırmaya gelen sıradan bir bilim adamı gibi davranmaya başladı.

- Ama o yıl ben bu halkın çok etnografik malzemelerini, masal, destanlarını pek çok el yazmasını almıştım.

Aniden o Perovsky'e gülümseyerek baktı:

- Siz Şu ırmağın bu geçidini Beskulan, şu tepeleri ise İney, Qaban diye niye adlandırıldığını biliyor musunuz?

Orenburg hudut idaresinin yöneticisi tümgeneral Gens'in savaştan daha çok tarihi, etnografik durum hakkında severek konuştuğunu bilen Perovsky, iş hakkında konuşmaya acele etse bile, onun gönlünü kırmak istemeyip:

- Bilmiyorum ama bilen insanın söyleyeceklerini dinlemek isterim - dedi. Şimdi efsanesini dinlemeye hevesli olan bu iyi huylu görünen kont Perovsky'in, bundan on iki yıl geçtikten sonra, orduyla gelip, Kazak bozkırını kana batırıp Akmescit'i alacağını kim bilebilirdi ki! Gens arkadaşının hevesine razı olup Beskulan hakkında bundan otuz yıl önce yazılan efsaneyi anlattı.

- Alaşahan'ın sevdiği çocuğunu yabancı at(qulan) sürüsü basarak öldürmüş dedi Gens efsaneyi hatırlayarak, - çok üzülen ve çok sinirlenen Han, tüm yabancı atları öldürmeye karar verir. Herhangi biri onların hepsini öldürse bolca hediye ile en güzel küçük kızını vereceğini duyurur. Dombılaq adındaki bir kahraman, hanın dileğini yerine

getireceğim diyerek yola çıkmış. Kendisinin İney, Qaban adında yörük atlarına binip yabani atları kovalayan, nereye kaçsa da zavallıları öldüren güçlü bir yapısı varmış. En sonunda bozkırda sadece beş yabani at kalmış. Onlar Şu ırmağından geçip çöle kaçmışlar. Bu yabani atların Şu'dan geçtiği yere de Besqulan (beş yabani at) denilmiş. Çölde onları kovalayıp yakalayamayan kahramanın atlarının yorulup ölmesinden dolayı da İney, Qaban diye bu bölgeyi adlandırmışlar. Hanın kızını alacağım diye çölün arasında avare dolaşıp ölen Dombılaq kahramanın mezarı diye Kazaklar Şu'nun kuzey tarafındaki mezarı gösterirler. Gerçekten de bu mezar çok eski bir mezar. Bu efsana gerçekte olabilir. Yani buna inanabiliriz.

- Kazak yerinde mezarlar çoktur ve hepsinin de adı vardır. Sevdiği insanının ismini söylemeden geçmez - dedi Perovsky, - öldükten sonra bizim adımızı da bir yer adına koyarlar mı acaba? – Aniden elini salladı - pekala, öldükten sonra ne deseler de önemli değil. Şimdi yaşarken hükümdarımıza olan görevimizi hakkıyla yapalım.

Artık Perovsky sözünü kısa keserek konuştu "İlk önce Buhara hanı ile Kokand hanının arasındaki savaşa niye girişti, bu konu hakkında Kenesarı'dan açıklama isteyin. Kenesarı'nın bu işi gerçek ise Rusya imparatorluğunun güneydeki ticaret menfaatlerine bu pek çok zarar getirir. Onun için bizim mektubumuzu alınca Kokand hanlığına karşı savaşını durdurup, ülkesine hemen dönsün.

- Buna Kenesarı sultan alınmaz mı? "Kendi başıma hareket etmeme fırsat vermek istemiyorlar" diye düşünmez mi?

- Düşünürse düşünsün. Böyle yapmamız Kenesarı'nın kendisi içindir. Rusya imparatorluğuna kendi isteğiyle baş eğmek, kendi isteğiyle düşmanlarından öç alması için değildir. Rusya imparatorluğuna tabi olmak, sadece Rusya menfaatini amaç edinip yaşamaktır. Bunu Kenesarı'nın dua gibi ezberlemesi lazım.

-İyi.

Gens biraz düşünerek durdu ve masa üstünde duran kendi çantasından bir kağıdı alıp Perovsky'e verdi.

-Bu ne? -

Benim mektubuma Kenesarı'nın cevabı.

Perovsky ile Kenesarı'nın uzlaşmaya geldiklerini duysa bile Batı Sibiryaya general valisi huduttaki Kenesarı'ya ait olan köyleri saldırmayı durdurmadı." Kasım hakim eşkıyaları Rusya'ya tabi oldum diye öylesine aldatıyorlar ki, aslında hükümdara karşı hareketlerini gün geçtikçe artırmaktalar" - diye savaş bakanı Chernyshev 'e beni şikayet de etmiş. Çok

sinirlenen Gorçakov kendisinin bir mektubunda Perovsky'e : "Kenesarı'yı Sibiryaya sınırından tamamen alıp götür, ya da bana onu kendi doğduğu yerde yok etmeme izin ver" -diye yazmıştı. Buna Perovsky "Sultan için suçlu diyerek kesin sonuca varamam çünkü o Orenburg'a bağlı olduğundan beri, yönetimim altındaki halkı kızdıracak hiçbir iş yapmadı. Onun için memleketi talan etti denen söz sadece bir iki *kazağın(Kazak- Rus Kazakları güney Rusya'da yaşayan Slavlaşmış bir topluluk ve bu topluluktan olan kimselerdir.)* yaptığı ispatlanmıştır. Bu kuşkulu ispatlar Kenesarı'nın suçlu olduğunu kanıtlayamaz" – diyerek cevap vermişti.Ama Orenburg hudut komisyonunun başkanı general Gens gerçeğe ulaşmak isteyip, " Gorchakov'un size itham ettiği suçu gerçek mi? " – diye Kenesarı'ya açıklamasını isteyip özel mektup göndermişti. Şimdi Gens'in Perovsky'e verdiği kağıdı sultanın o mektuba verdiği cevaptı.

Perovsky kağıdı alıp yüksek sesle okumaya başladı:

" Çarın verdiği beyannameden sonra ben Rusya'ya karşı çıkmamıştım. Bir Allah bilir ki bu yönden samimi olduğumu. Düşmanlarım beni sizin önünüzde karalamak istiyorlar. Eğer gerekirse, hükümet önünde kendimin hepten suçsuz olduğunu ispat etmeye hazırım. Düşmanlarım benden çok nefret ediyorlar, benim sizlerle iyi geçindiğimi görmek istemiyorlar"

Perovsky kağıdı Gens'e geri verdi " Kenesarı kesin doğru söylüyor. Düşmanları gerçekten de pek çok.Neticede onun suçu olmasa da onu suçlu yaparlar. Bunu sadece prens Gorchakov değil, ilk önce Kazak sultanlarının kendileri yaparlar. O yüzden de Kenesarı sekiz kişiyi kendine gayet düşman sayıyor. İlk yazdığı mektuplarının birinde öyle demişti."

– Kim onlar o zaman?

- Batı Sibiryaya general valiliğine ait olan Kudaymendi oğlu Konırkulja, Küşik oğlu Kuljan, Kişkentay oğlu Akkoşkar, Jauğaşar, bizim Orenburg vilayetine ait olan Jantöre oğlu Ahmet, Jappas'ın kadısı Janğabil, Jağalbaylı kadısı Kükir, Sozak hakimi Babajan.Onlara sadece Kazakları Rusya ile Kokand'a sattı diyerek nefret etmiyor, sadece kendilerini düşünüp, kendi hayatlarının iyiliği için memleketlerine olan merhametsizliklerini de hatırlıyor. Ve diğer sultanlar gibi, zenginler gibi bu sekizi Kenesarı'yı desteklememişti, O yüzden isyancı sultanın en baştan çektiği düşmanları bunlardır. Özellikle Konırkulja ile Ahmet.

– Bu ikisinin acımasız düşman olmaları da anlaşılır, Kenesarı Batı Sibirya'daki isyanını Konırkulja'nın sultan olduğu Akmola şehrine saldırarak başlaması, Orenburg'ta sultan

Ahmet Jantörin'in sahiplendiği Torğay, Irğız nehirlerinin boyuna bayrağını dikmesi hep bu düşmanlığın göstergesidir.

- Kenesari'nın da ezeli düşmanı işte bu ikisi. Diğer sultanları sevmese de, memleketin birliğini korumak için veya kendi tarafına çekmeye çabalayıp güven tazelemek için onlara pek dokunmaz. Ama bu ikisinin ismini duyduğunda.

Gens biraz gülümsedi.

- Kenesari kendi sarayında olsa bile, kılıcını kınından çıkarır diyorlar onu gören halkı.

- Çok sinirliymiş. Neticede Kenesari bu öldürmeden sakinleşmez!

- Belki de bu ikisi Kenesari'yı öldürür?

- O mümkün değil. Kenesari ölürse ya bizim elimizden, ya Kokand'dan, ya da Hive hanlığı gibi yabancı memleketlerin elinden ölür. Sıradan Kazak halkı Kazağın Rusya'ya tabi olmasının uygun olduğunu, sonuçta bunun ilerleyici bir önemi olduğunu nereden bilsin, sadece bağımsızlığımızı, birlik beraberliğimizi mahvetti, yerimizi aldı diye düşünüyorlar. Herhangi biri onun bu bağımsızlığını, toprağını Rusya'ya, veya Kokand, Hive hanlığına vermeye yardım etse, o sıradan halkın düşmanıdır. Konırkulja ile Ahmet o düşmanların en önemlileridir. Uygun an gelirse Kazak yiğitleri onları öldürmekten asla korkmaz. Bu Ahmet'in babası Jantöre'yi bin sekiz yüz on dört yılında Kötibar kahraman'ın önderlik ettiği isyanda kendisinin arkasından gelen halktan çıkan hain bekçisi mızrakla vurup öldürmüştü.

- Perovsky biraz düşündü ve tekrar konuştu - Kenesari ise o sıradan halkın çoğunun fikrinde milletin, yerinin koruyucusudur. Onu göz bebekleri gibi muhafaza ederler.

Onun için de kaçak başkurt Kenesari'nın muhafız komutanı...

Perovsky onun adını hatırlayamayıp biraz durdu.

- Batırmurat'ı mı söylüyorsunuz?

- Evet. O Batırmurat'ın sultana doğru gelen kılıcı çoplak eliyle tuta bilmesi gerçek kahramanlık değil mi! Bunun gibi cesurluğu hiç kimse yapamaz, böylesi sadece gerçek dost için yapılabilir. Dilsiz kulu Karaülele ise Kenesari'nın kürek kemiğine tırmanıp çıkan yılanı eliyle fırlatacağım bir hafta acı olarak içinde kıvrılarak yatmış. Bir bilge falcının tedavi etmesiyle zar zor hayatta kalmış.

Perovsky başını salladı - yok, Kenesari gibi kahraman, Mahambet gibi ozan insanı halk sultanlarını kolayca vermezler. Eğer Kenesari düşman elinden ölürse, onun ölümü başka milletten gelir.

Bu anda Perovsky'in emir subayı kapıdan girip:

- Efendim vali Ahmet Jantörin siz çağırtdığınız için gelmiş.- dedi. Orenburg askeri valiliğine giren Jayık'ın doğu tarafını yöneten Jantöre oğlu Ahmet, Jantöre oğlu Arıstan, Ayşuak oğlu Baymuhamed sultan vali Perovsky'le yakın arkadaşlılar. Onlar ''Kenesarı'yı Orenburg yerinden kovmak gerekir, eğer kendi askeriniz yetmiyorsa, biz size yardım edelim'' gibi destekleyici sözleri birkaç kere söylemişlerdi. Ama buna Perovsky pek razı olmamıştı. Orenburg'un yanındaki Rus köylüleri isyan ettiği zamanda , Kazaklarla tartışmayı doğru bulmamıştı. Rusya imparatorluğuna bağlı olan Kazakları, Ahmet mi, Arıstan mı, Kenesarı mı, hangi sultan yönetse de, fark etmez, sadece bize bağlı kalıp huzur verseler yeter diye düşünmüştü.

Hükümdarın sözünden sonra Perovsky dün üç sultanı çağırmaya mecbur kaldı. Bir general olsa da hükümdarın emrini yerine getirmeyecek kadar kudreti yoktu, eğer savaş bakanı Chernyshev ''Gorchakov ile birlikte Kenesarı'yı yok edin'' diye gerçekten emir verirse, elinde o emri yerine getirebilecek nasıl bir gücün olduğunu öğrenmek istedi. Sultanların çağırılma sebepleri de o idi.

- Arıstan ile Baymuhamed sultanlar gelmediler mi?

- Şimdilik gelmediler.

- O zaman Ahmet Jantörin girsin

Odaya Ahmet girdi. O uzun boylu, geniş burunlu, büyük gözlü, siyah tenli, yaşı orta yaştan ilerlemiş bir kişiydi.

Omuzunda Rusya askerinin yarbay apoleti vardı.Rusça okumuş, zamanında Orenburg'taki Neptyuev askeri meslek lisesini bitirmişti.

Bunlar el sıkışıp selamlaştıktan sonra, Perovsky konuşmaya başladı.

- Ahmet sultan, siz Kenesarı'nın şimdi Kokand hanlığı ile savaştığını biliyorsunuz değil mi?

-

Elbette.

- Kenesarı Kokand hanıyla niye savaşıyor? Siz bunun hakkında ne duydunuz? Belki, Hive hanının ricasını icra edip, Buhara hanını yenip ona verecek miymiş?

- Kenesarı o kadar aptal değil. Madelihan'ı öldürüp Nurasulla Kokand'ı kendine tabi kıldıktan sonra Kenesarı Hive hanıyla Kokand'daki Kazak topraklarını alıp vereceğim diye gizli sözleşmiş olabilirler. Oradaki amacı Buhara hanı Nurasulla çok güçlenmemesi için Buhara ile Hive'nin aralarını daha karmaşık hale getirmek. Kenesarı'ya hediye olarak gümüş eyer takımlı küheylan ile on beş tüfek gönderen Hive hanı Allakul, Kenesarı benim tarafımda olacakmış diye Buhara'ya karşı savaş açmış. Ama bu savaş

Kokand için garip oldu, Hive ile Buhara savaşıırken, bu yıl Kokand şehrinin insanları isyan edip, Kokand' tan Buhara halkını kovup, Madelihan'ın akrabası Şerali'yi han ilan etti. Bunu gören Kenesarı Kokand hanlığının tekrar güçlü hale gelmesini istemeyip, Taşkent'e bağlı olan yedi bin ocak(ev) Kazak köyünü kendine eklemek istedi, bu ayın on beşinde dört bin askeriyle Taşkent'e doğru gitti. Benim habercimin söylediğine göre, Kenesarı şimdilerde Janakorğan, Jölek, Akmescit'i işgal etmiş. Bugün ise savaş Sozak'ta devam ediyormuş. Kenesarı'nın gönderdiği bazı Kazak köyleri bu tarafa doğru göç ediyorlarmış.

- Bundan bize nasıl bir zarar gelebilir? – dedi Perovsky Gens'e bakarak

- Bin sekiz yüz otuz dört yılında Kasım hakimın oğlu Sarjan Rusya imparatorluğunun yönetimi altından kırk bin evlik halkı alıp kaçtı, bugün Kasım hakimın ikinci oğlu Kenesarı sultan o kırk binden Kokand hanlığının yönetimi altında kalan yedi bin evi geri alacağım diye savaştadır. Bu Rusya imparatorluğunun zaferi değil midir?

- Yok, bu Kenesarı sultanın zaferi - dedi aniden derin düşüncelere dalan Ahmet

- Şimdi onun yönetimi altında Nayman, Bağanalı, Arğın, Tabın, Tama, Şekti, Şömekey, Baybaktı, Kıpçak boyları beş bin köy, yani iki yüz elli bin oba olsa, ona Kokand hanlığından yedi bin ev göç edip gelip katılsa ne kadar askeri gücü olur? Kenesarı ise diri olduğunda Rusya'ya dost olmaz.

-Niye?

- Onun çok istediği Abılay'ın zamanındaki gibi tüm Kazalara kendisinin han olması!...

- Peki - dedi Gens - Kenesarı hanlığı arzu etsin o zaman.

Tümgeneral kaşlarını biraz çatıp

-Biraz önce kendin dedin ya, onun yönetimi altında iki yüz elli bin ev var diye, her evde dört kişi var diyelim. O zaman bir milyon kişiye bir Kenesarı'yı han edeceğiz diye mi bizimle mücadele ediyor ? Bu kadar insanı korkutarak peşinden gitmesini sağlayamazsın. Yok, Ahmet sultan, buradaki mesele daha derinde. Deminki bir milyon insanın hükümdara karşı itirazı ile Kenesarı'nın han olma arzusu uygun düşmüş. Böyle bir durumda biz Kenesarı'yı değil yolunu şaşırıp saldıracak diye korkup o sultanın peşinden giden halkı düşünmemiz lazım gelir. Kenesarı'yı yok edeceğiz diye bir milyon insanı yok etmemiz uygun olur mu?

- Olur! Niye olmasın! – dedi aniden Ahmet ,biraz sertçe.

- Kendinle bir doğmuş olan Kazak halkı olsa bile mi?

- Pekala. Kazak olsun,kim olursa olsun. İstedığımızı yapmıyorsa, yok etmek gerekir!

Gens ona küserek baktı. Önünde duran insan, aniden generale insan değil, katil kurt gibi olarak göründü. ‘‘Halkı boşuna kırmamak gerekir ulusumuz farklı olsada biz bir araya getirmek isteriz.’’ Gens ansızın Ahmet’e ‘‘ Halkın senin gibi sultanları niye nefret ettiği şimdi anlaşıldı. Baban Aysuaq hanın oğlu Jantöre’yi halk öldürmüştü. Dikkat et, Ahmet, senin de ölümün halkının elinden gelmesin!’’ demek istedi. Ama Perovsky biraz önce:

- Peki, biz bu general bey ile ikimiz Kenesarı’yı kendimize kan dökmeden tabi kılmayı doğru olarak seçmiştik, - dedi. – Eğer böyle bir fırsat olmazsa, - güç sarf etmeye de hazırız. O zaman Kenesarı’nın ordusunu yok etmeye güçlerimiz yeter mi?

Sevinçten Ahmet’in gözleri parladı.

– Hepten yeter. Kenesarı’da şimdi sekiz bin kadar atlı asker olsa da, biz buna Jantöre sultan iki oğlu Ahmet ile Arıstan olarak üç bin asker ile karşı koyabiliriz. Jantöre’nin kardeşi sultan Baymuhamed iki bin asker verir. Jappas oğlu Janğabil’dan, Kenesarı’ya katılmayan Or boyundaki Törtqara, Jağalbaylı boylarının kadısı Kükir, Biğajan’dan bin asker çıkar. Kenesarı’nın düşmanı Kıpçak kadısı Janbırşı’nın Balğojası bin asker verse... O zaman kaç olduk? Dokuz bin mi? Buna Orenburg askeri valisi iki bin asker eklese, Batı Sibiryaya askeri olmadan bile Kenesarı’yı bu yıl sonbaharda yok etmeye hazır hala geliriz.Sadece izin verilsin.

- Tamam, - dedi aniden Perovsky – diğer sultanlar gelsin.

Akşam sohbet edelim. Yoldan yorulmuşsunuzdur, şimdilik dinlenin. Ahmet çıkıp gittikten sonra Perovsky:

- Gördün mü, değerli arkadaşım, - dedi Gens’e, - Kazak yerinde derebeylik, boy,soy geleneğinin nasıl sağlam olduğunu? Her sultan, kadı yönetimi altındaki aynı boy, kabileden olan yiğidi kendi askeri gibi görevlendirebilir. Kazak’ta bir, koyun da bir, sadece önünde olacak önderi olsun!

- Yok, -dedi Gens kaşlarını biraz çatlatıp, - Kazaklar yetenekli halk, cesur halk, ama mutsuz bir halk.

Gens Perovsky’in teslim ettiği gibi Kenesarı’ya ‘‘ Kokand hanlığına karşı savaşı durdurup, Orenburg hudutuna geri dönün’’ şeklinde buyruğunu gönderdi. Kenesarı bu mektubu on sekiz gün savaşıp Sozak’a girdiği gün aldı. O gelecek haftada ordusuyla Taşkent’e yola çıkacaktı. Ancak dediklerini yapmaya razı olurum diyen Orenburg başkanlarına sözü vardı, onun için Kokand hanlığıyla anlaşma yapıp, dönmeye

mecbur oldu. Ama Kenesarı geri dönse bile, kendinin bundan sonra hiçbir şeye gücünün olmadığına içinden üzülp, generallere kin duymaya başladı.

Bin sekiz yüz kırk bir yılında, kazağın Sığır yılında, eylül ayının yedinci günü, Alaşahan'ın mezarının başında üç cüzün (cüz – soy bakımından Kazakları oluşturan üç ana koldan biri) aksakal, kadılları toplanıp Kenesarı'yı ak keçeye kaldırıp, han ilan etmişti.

- Bin sekiz yüz kırk üç yani Tavşan yılı, haziran ayının yirmi yedinci günü ise Birinci Nikolay Orenburg askeri valisine Kenesarı'ya karşı sefere çıkmasını, onun başını getiren insana verilecek üç bin som parayı ev)vergisinden ödemeye izin verdiğini duyuran emrini yolladı. Böyle bir karara varacağını daha önce bilen Savaş bakanıyla doğrudan doğruya ilişkisi olan Orenburg askeri valisi Obruçev Kenesarı'ya karşı savaşa kış başında hazırlanmıştı. Kenesarı'nın ise nasıl bir hazırlığı olduğunu öğrenmek için o çarın iznini alınca temmuz ayının onunda Kara Torğay'a doğru Lebedev'in yönettiği üç yüz askerlik küçük bir ordu çıkardı. Kenesarı bu orduyla İrgız nehrinin üst tarafında karşılaştı. Her gün Batı Sibiry valisinin askerleriyle çarpıştığı için, iki taraflı savaşın zor olacağını düşünen Kenesarı bu sefer de sabırlı oldu. Lebedev'e Abilğazi'nin idare ettiği bir birlik gönderip savaşmadan Orenburg askeri valisine baş eğdiğini, gerekirse sınıra yakın bir yere göçerek gelip yerleşeceğini haberdar etti. Bu sebeple Lebedev Obruçev'e haberci gönderdi. Orenburg askeri valisi ona şimdilik savaş açmayıp, o İrgız boyunda ordusuyla kalmasını buyurdu. Kendisi ise önceleri çara Kenesarıyla anlaşma yapmanın gerek olmadığını ispat edip, savaş açmaya izin istediği için, şimdi o sözünden dönmeyip İrgız boyunda az orduyla duran Kenesarı'yı tamamen yok etmek istedi. Onun için önceden kurulmuş plana göre, İrgız boyundaki Kenesarı'yı kuşatın diye diğer askeri komutanlarına emir verdi.

Bu plana göre Orenburg askeri valisine bağlı kalan sultan Ahmet, Aristan, Baymuhamed her biri bin kişiden oluşan ordularını kurup gününden evvel hazır etti. Askeri valinin buyruğunu alınca Ahmet Tabıl tarafından çıkıp, Aristan ile Baymuhamed Saharnıy kalesindeki üç bin askerli albay Bizanov'un yönetimi altına geçip, Kenesarı'yı Güney ve Batı tarafından kuşatmaları için emirler almıştı.

Kenesarı bu sefer savaş taktiğini hepten değiştirmişti. Hükümdar valilerinin kendisini tamamen yok etmeye giriştiğini öğrenen sultan kolayca baş eğmek istemedi. İlk önce o askerini önceki gibi bir yerde tutmayıp, beşe böldü. Oradaki amacı sonunda düşman

saldırısına dayanamayıp kaybederse tüm gücünü tamamen kaybetmeyip, askerini korumaktı. Bizanov'un askeri birliğine karşı çıkacak orduya binbaşı olarak Naurızbay'ı, akıl hocası olarak Ağıbay kahramanı tayin etmişti. Batı Sibiry'a dan gelen üç orduya karşı bin kişiden oluşan üç ordu çıkarmak istedi . Birine binbaşı olarak Jeke kahramanı, ona akıl hocasına (kurmay başkanı olarak) Kudaymendi kahramanı, ikincisine binbaşı olarak İman kahramanı, akıl hocası olarak Janaydar'ı, üçüncüsüne ise Bukarbay kahraman ile Jauke kahramanı tayin etti. Kendisi Jolaman ile beraber gelmekte olan savaşın tam ortası burası olur diyerek İrgız nehrinin kıyısında kaldı. Bu vakitte on bin atlı askeri olan Kenesarı Baytabın'ın yönettiği keskin nişancı grubu ile diğer kalan cengaverlerini Muğajar dağının arasına doğru göç ettirerek karargahını o civarda kurdurttu.

Kenesarı'nın savaşa böyle hazırlanmasının iki sebebi vardı.Birincisi hükümdar askeri İrgız boyunda bir araya gelemezse, onlarla ayrı ayrı savaşmak kolay olacaktı.İkincisi, savaşmaya yeri ne kadar geniş olursa, Kenesarı askerinin nefesi o kadar genişti çünkü kendinin esas taktiği atlı askerlerinin hızlı ve çevik olmasına dayanıyordu.

Sultan Ahmet Lebedev'e temmuz ayının sonunda zorla ulaşmıştı. Arıstan ise sadece beş yüz asker toplayabilmişti. Baymuhamed'in de silahlanan askeri bundan sadece biraz fazlaydı. Bu durumu gören albay Bizanov , Orenburg'dan fazla asker getirtip beş bin askerle sadece ağustos ayının başında Saharnıy kalesinden çıktı. Kenesarı'ya en tehlikeli güç bu Bizanov'un askeri idi. Ama ona karşı çok asker çıkarmayıp, kurnazlık yapmak istedi. O Bizanov'a karşı azıcık askerle Naurızbay ile Ağıbay'ı gönderdi.Bu ilk savaşta bu ikisi arasında başladı. Ağustos ayının yedinci günü çok sıcak geçti. Kaleden çıktıklarından bu yana iki gün geçen beş bin asker, at çarpıp, yanıp duran güneşe zar zor dayanıp geliyorlardı. Ordu başında tombulca gelen, kara bıyıklı Bizanov, sağ tarafında Ahmet sultan, sol tarafında ise Baymuhamed sultan vardı.

Bizanov askeri bozkırdaki bir gölün kıyısına durakladı. Gölün suyu tuzsuz, tertemizdi. Bitkin düşen askeri dinlendirmek ve atları otlatmak içinde uygun bir yerdi...

Askerler gölün sahiline geldiklerinde atlarından inerek, kendilerine konuklamak için çadırlar kurdular. Askerler çay demlemek için sahilden su kamışlarını toplayıp ateş yaktılar. Tüfeklerini bir araya toplayıp birkaçı sahile elini yüzünü yıkamaya gittiler. Bunları yaparken, yeryüzünü karanlık kaplamıştı. Gündüzden kalan yorgunluktan dolayı askerler akşam yemeklerini yedikten sonra ateşi söndürerek uykuya daldılar.Uyumayanlar sadece nöbetçi askerler ve istihbarattakilerdi. Bir de çadırın

yanında toplu halde duran birkaç tüfekli asker vardı. Herkesin tam uykuya dalacakları anda aniden «Attan! Attan! », «Kenesarı! Kenesarı!» denilen kulak tırmalayıcı sesler ortaya çıktı. Herkesin uykuda olduğu anda bu ses bütün Kazak bozkırına yayılmıştı. Bununla da kalmayıp çadırdaki savaşçıların üzerinden binlerce atlı asker onları ezerek geçti. Sanki yer altından dev askerler çıkmış gibiydi. Çatır çutır vurulan topuzlar, çomaklar keskin kılıçlar, hüngür hüngür ağlayan kişiler, çığlık atan atların sesleri her taraf darma dağınıktı. «Abılay! Abılay!» diyerek sloganlatanlar şimdi «Ağıbay! Ağıbay!» şeklinde sloganlarla bağırarak oradakilerin yüreğine korku salmıştı. Nihayet herkesi kasıp kavuran çatışma çok uzun sürmeden bitti. Neredeyse çadırdaki askerler de atlarına binip karşı taraftan gelen düşmana karşı mücadele edecekleri ki onlara yetişemediler. Saldırıyı yapan atlı askerler ise çoktan köyden uzaklaşmışlardı. Hiç bir şeyden habersiz uykuda yatan düşmanlarına saldırı yapan Ağıbayla Naurızbayın atlı askerleriydi. Onlar bundan iki gün öncesine Muğaljar dağına gelerek yerleşmişlerdi. Tölebay çavuşunu göndererek Bizanov'un askerlerinin hangi yol üzerinden geçeceklerini çoktan öğrenmişlerdi. Kenesarı'nın öğrettiği gibi bunlar Muğaljar dağının yamacındaki kalın ağaçlarının arasına saklanmışlardı. Artık Kenesarı askerleri düşman askeriyle nasıl nerede hangi metodları kullanarak savaşabilmenin ustaları olmuştu. Kendi toprağının nasıl olduğunu iyi bilen Kenesarı'nın askerleri etraftaki dağ,taş,mağara ve başka bunlara benzeyen saklanacak neresi varsa hepsini öğrenmişlerdi. Doğduklarından beri savaş sanatlarına yetenekli olan Kenesarı'nın askeri aniden düşmanlarına karşı savaşırken bazen dereden bazen de tepeden saldırıyordu. Eski takvim Köpek yılında Aktav kalesi yanındaki Tileniş-Şet kalesini işgal ederken Kenesarı'nın askeri ise epeyce silahlı olan rus askerine karşı kalın kamışların arasından çıkarak düşman askerlerin yerle bir etmişlerdi. Bunu duyan general Gorçakov'un müdürü olan general binbaşı Fonderson'a kızarak "Kazakların, nerede saklandıklarını tüm kamışları,dağları,tepeleri,dereleri ve bunun gibi düşman askerlerinin saklanabilecekleri her yeri tek tek gözden geçirmiş olsaydınız başımıza böyle bir şey gelmezdi " diyerek azarlamıştı. Çar askerleri Kenesarı'nın böyle yaptıklarından kaç kere açtıkları çökseler de bunları her seferinde unutuplardı.

Bu sefer de öyle oldu. Uzaktaki Muğaljar dağının yamacındaki kalın ılıgın ağaçlarının arasını kontrol etmeye usanan askerler bunun bedelini ağır ödemişlerdi. Ağıbayla Naurızbay ılığın geçitlerin içinde saklanarak güneşin batmasını bekledi.Artık beklenen vaktin süresi dolmuştu,her asker atlarının ayağının altına keçiyi sararak hemen savaşıma yola koyuldular. Arada sırada atların burnunun çıkardığı sesler olmasa, ne insan sesi ne

de başka bir şeyin sesi çıkıyordu. Gece karanlığa çoktan bürünmüştü. En son köz söndüğünde savaşçılar askerlerin çadırına doğru gelmişlerdi. Aysız,zifiri karanlık bir geceydi. Kenesarı savaşçıları atlarının ayağındaki keçeleri çözerek atlarına tekrardan bindiler. Sağ eline dokuz katlı dökme tabanlı mızrağını eline alarak namı her yere duyulan Ak atına binip Naurızbayla,Ağıbay bin askerın önüne yıldırım gibi geçti. Geceleyn yanlışlıkla kendi askerlerini vurmamaları için her yüz kişi aralarında saf tuttular. Böylece kendi aralarında on dalgalı saf tutar gibi birbirinin arkasından topuzlarını her tarafa vurarak düşman askerine karşı saldıracaklarını kararlaştırmışlardı. Naurızbay'ın öncülük ettiği ilk beş yüz atlı asker hep birden Abılaylap atla saldırdıkları zaman sanki deprem olmuş gibi,dağlar yerinden oynamış gibi oldu. Buna ek olarak Ağıbayın önderliğindeki beş yüz atlı asker Ağıbaylayarak yeni sloganlarıyla her tarafı darma dağın ederek gelmişti. Tam o sırada destekte bekleyen Arslan'ın ordusu onlara yetişmişti. Albay Bizanov, Arslana düşman askerinin ardından gitmesini ve yakaladığı anda onlarla şavasmasını emretti. Kendilerinin de sabaha doğru yola koyulacağını bildiren, askerlerin eksikliklerini tamamlamak için emirler veriyordu. Etrafı korkunç sesleriyle kaplayan düşman askerlerinin gelişi pek de şiddetli saldırı yapamadıklarını gösteriyordu. Onlar sadece dinlenmekte olan askerleri korkutmak rahatsız etmek amacıyla gelmişlerdi. Şehit olan askerlerin sayısı eskisi gibi çok değildi. Şehitleri defnetmek işiyle meşgul olurlarken o sırada tan ağarıyordu. Kendi vatanları için canlarını feda eden askerlere son vedasını söyleyerek oradan ayrıldılar. Arslan'ın askeri düşmana tuzak kurmayı planladı. Yani düşmanlarının önün keserek iki gruba ayrılıp onları karşılamaya koyuldular. Ortada albay Bizanov, iki kanadında Jantörinin iki sultanı komutanlık yapıyordu. Sağ kanatında, Ahmet, sol kanatında Arslan bu orduya önderlik yapıyordu. Askerin sonundan Baymuhammed geliyordu. Dışarıdan bakıldığında askerler sanki yer ve göğü sahiplenmeye geliyorlarmış gibi gözüküyordu. Yüzleri soğuk hem de korkunç olarak iğrenç gözüküyordu. Nihayet kuşluk vaktinde Kenesarı ordusu görünmeye başladı. Bizanov'un tek amacı önündeki Kenesarı askerini yakalamaktı. Ama rakibi de sıradan biri değil Sultan Kenesarı'ydı. Tam yakalayacağı anda onlar yine tüm hızlarıyla kaçmaya devam ediyorlardı. Kenesarının gideceği istikamet ise Ayırkum tarafı idi. Böylelikle birisi kovalayan diğeri ise kaçan iki ordu günü öğle vaktine getirmişti. Kenesarı'nın askeri düşman ordusuna kendilerini yakalamasına ne fırsat veriyor ne de onları kendilerine yaklaştırıyordu! Bunlar kurnazlıkla aradaki mesafeye dikkat ederek kaçıyorlardı. Kenesarının kurduğu tuzağa nasıl kolay düştüğünün farkına varmayan

Bizanov, kendi askerlerinin yiyecek, içecek bir de silahlarla dolu atlı arabalarından ne kadar da uzağa gittiğini de hiç dşüneyemedi. Yine de fark etmeyeceklerdi ama aniden patlayan tüfeğin sesinden hepsi birden arkalarına baka kaldılar. Ordunun sonunda bulunan Baymuhamed geriye dönmeye mecbur kaldı. Bunlar kendi aralarına çok vakit harcamadan geri geldiler. Bir de gelince ne görsünler? Olup bitenlere herkes şaşıp kalmıştı. Buradaki yaşı bir adam askerlere Kenesarının peşinden gittikleri sırada onun ikinci ordusunun bunların yiyeceklerine, silahlarına hatta orada ne varsa hepsini alıp götürdüğünü söyledi. Kenesarı askerleri sanki kuduz kurtlar gibi saldırmıştı. Bu haberi duyan Baymuhamed sinirlenerek onların ne tarafa gittiklerini sordu. Saldırıyı yapan Ağıbay'ın askerleriydi. Arkadaki araç gereçlerin olduğu göçe saldırarak, Bizanov'un askerlerinin hızını yavaşlatıp Ağıbay'ın tekrar Kenesarı'nın ordusuna katılması gerekiyordu. Buradaki amaç kendilerini kovalayan Bizanov'un çaresi kalmayıp kendi askerlerini iki kola ayırmak zorunda kalması ve Kenesarı'nın askerinin ikiye bölünen düşman ordusuyla daha rahat savaşa bilecek olmasıydı. Birden bire yüzbinlerce askerle savaşmaktansa, bölünen askerle savaşmanın daha avantajlı ve mantıklı olduğunu planlamışlardı. Ama Bizanov öyle yapmadan düşmanı arkasından kovalamaya devam etti. Atlarının içinden en seçkinlerini seçerek adamlarına Ağıbay askerlerinin peşinden gitmelerini emretti, kendisi de Kenesarının askerleriyle savaşmak üzere yola koyuldu. Kenesarı'nın beş yüz atlı ordusu Bizanov'un askerleriyle savaşamayacaklarını anlayınca, taktik amacıyla ordusunu çöle sürmüştü. Sonra Kenesarı kendi askerleriyle arın diğer ordusuyla savaşmaya gitmişti. Burdaki en büyük amaç eğer düşmana karşı kendi askerleriyle dayanabilirse ya tamamen düşmanı yenecekler, ya da dayanamayıp güçlerinin yetersizliğini fark edecekler bunun sonucunda da düşmanı ardına takıp Karakum, Kızıljingıl gibi Kazak bozkırının dibine kadar onları götürerek düşman askerini sonbahar yağmuruyla ıslatıp bitkin hale getirmektir. Bu metodun bir kısmını yerine getirmek maksadıyla Naurızbay'ı Bizanov'un askerlerinin peşinden göndererek çöle doğru koyuldu. Böylece aradan üç gün geçti. Dördüncü güne geldiğinde savaşmayı seven Naurızbay kaçmayı namus gördü mü ya da başka düşündüğü planı mı vardı bilinmez az sayıdaki askerleriyle Bizanov'un ordusuyla açıkça karşı karşıya gelmeyi düşündü. Ama bu yaptığı az kalsın kendi hayatına mal olacaktı. Üç günlük yoldan mecalleri kalmayan Bizanov'un askerleri ise bir küçücük akarsuyun başına konakladılar. Bunlar uyurken karşı tarafta savaşmaya hazır duran Naurızbay beş yüz askerleriyle Abılaylap aniden saldırdı. Altındaki Akayız atıyla kuş gibi fırlarcasına askerlerini

düşmana karşı acımasızca savaşması için emirler yağdırmaya başladı. Bunlar savaşırken arkadan tüfek sesleri gelmeye başladı. Navrızbay'ı kısıka alan bir kaç silahın sesi ortalığı mahvetmişti. Arkadan Nikolay Gubin askerleri ise Navrızbayın peşindelerdi. Ama buna aldırmayan Naurızbay atı Akayızlayı mahmuzlayarak kuş gibi gözden irak olup gitti. Bu sefer yanında akıl ustası olan Ağıbay, Naurızbay'ın yanında değildi ve çok yanlış hareketi yapmıştı. Geçen yaptığı gibi Bizanov askerini darmadağın edeceğinden çok emindi bu onun en büyük hatasıydı. Naurızbay ne kadar kahraman her ne kadar da cesur asker olsa da beş yüz askeriyle bin askere karşı savaşmak ne demektir? Acaba yarın öbür gün halkının kendisini övmesini istemiş olabilir miydi acaba? Ne yazık ki düşündüğü olmadı. Yüz arkadaşının savaşta ölmesi ve kendisinin de bacağından yaralanması onu ölüm tuzağından zar zor kurtarmıştı. Kahramanlığı şerefi sayan, zaferi arzulamaya başlayan Naurızbay'a bu seferki savaş kolay gelmedi, düşmanından kurtulsa bile gelecek seneye kadar savaşamayacağını düşünerek kaygılanmıştı. Bizanov ise geçen kamışlı göldeki olaydan sonra hiçbir askerini devriye olmadan konaklatmamaya başlamıştı. Bundan böyle her askeri yanında uyusalar da bile, kurşun dolu silahlarıyla uyuyacaklarını emretmişti. Abılaylap bağırın acı sesi duyunca da bunlarda atlarına biner savaşa hazır olurlar ve düşmanın saldırısını bertaraf ederler diye düşünüyordu. Naurızbay askerinden şehit olanlar ve ağır yaralanlarının sayısı yüzü aşındı. Bizanov'un ki ise yirmiye ya bulur ya bulmazdı. O sırada bir esiri albayın yanına getirdiler. Albay esirden Kenesari'nin toplam olarak kaç olduğunu sordu. Ne yazık ki esir tüm bildiklerini albaya aktarmıştı. Kene Han burada değil, kendi ordusundadır. Biz sadece sizleri yoldan şaşırtmaya gönderilmiştik diyerek herşeyi apaçık anlattı. İşte o zaman albay kendisinin aldatıldığını, yanlış yaptığını fark etti. Bundan sonra Navrızbay askerini takip etmenin ahmaklık olacağını düşünerek, Irgız akarsuyu tarafına geriye dönmeye karar verdi. Boşu boşuna on günü kaybettiği için çok kızgındı ama yapacak bir şey de yoktu. Nasıl olsa olup biteni geride kalanların tekrardan yaşatamayacağını düşündü. Bitkin ve halsiz halde daha iki haftada baş komutanı Lebedevle, Ahmedin askerlerine ulaşamayıp, Irgız ile Ülkenayak nehrinin sahillerine yerleşen Kenesari'nin askerinin sağ tarafından ortaya çıktı. Ama birden savaşa koyulmayıp, Lebedevle irtibat kurmak amacıyla ayrıca da Ombı generali aynı zamanda eyalet valisi askerini beklemek için bir hafta daha orada bekledi. Sonunda onlarla bir araya gelemeyeceğini düşünerek Kenesariyle başbaşa savaşa koyulmaya mecbur kaldı. Fakat mevsimlerden sonbahar idi ve sürekli yağmur yağıyordu. Kurnaz Kenesari Bizanov'a vur kaç yaparak savaşmaya devam etti. Çünkü böyle

yapmazsa, kendi ardından yürüyen halkının esir olarak gideceğinden ve kendi bağımsızlıklarından uzaklaşacaklarını iyi biliyordu. Bazen Irgız nehrinin sol tarafından saldırarak bazen Ülkenayağın sol tarafından görünüp, onların hiç kendini yakalamalarına izin vermeyip karşısındaki düşman askerlerini şaşırtmıştı. Atın üzerinden inmeyen askerleri ile birlikte Bizanov'un kendisi de çok bitkinleşmişti. Bunun için Muğaljar dağı tarafına göç eden Kenesarı askerinin peşinden kovalamayıp, Or şehrine geri dönmüştü. Bizanov'un geri döndüğünden haberleri olan Lebedevle Ahmet çaresizce Tobıl tarafına yola koyulmuşlardı. Tam Kenesarının beklediği an bu idi. Kendisi az vakit dinlenerek ve atlarını da otlatarak, askerlerini toplamaya karar verdi. Üç yüz elli kahramanla birlikte ilk karın yağdığı soğukta,Üy nehrinin sahilinde kimsesiz kalan sultan hükümdar Arslan'ın köyüne saldırıya başladılar. Kenesarının bu seferki saldırısı hiç beklemedik bir anda oldu. Arslan köyünün halkı Orınbor sınırındaki askerlere haber bile veremediler. Her şey aniden olmuştu. Kenesarı Arslanın üç bin beş yüz yilkısını, üç bin beş yüz devesini, yedi bin koyununu, bini aşkın küçük baş hayvanını önüne katarak kendi ordusuyla zafer çığlığı atarak gitmişti. Arslan'a sadece üç gün sonra yardım için beş yüz asker gelmişti. Kenesarı'nın bu yaptığına şiddetle kızan sultan ve general onların peşinden Or nehrine doğru gitmişti. Ama ne yazık ki bu işlerinden de hiç bir şey kazanamamıştı. Albay Bizanov'un önderlik yaptığı ordu mensupları bin sekiz yüz kırk üçüncü yılı yani Kazak takviminde tavşan yılında yaptığı saldırılarının hiç biri karlı çıkmamıştı. Bununla birlikte Doğu Sibir general eyaleti yönetmenliğinin emriyle Ombı, Karkaralı, Kızıljlar tarafından çıkan ordu askerlerine Kenesarı askerleri yüzyüze cephede savaşmadılar. Onlar ancak düşmanları bitkin ve aldatmak için vur kaç yaparak saldırıyordu. Kenesarı askerlerinin bu yaptığı hareketlerinden dolayı düşman askeri geriye dönmek zorunda kaldılar. Sadece İman bahadırla,Janaydarın askerleri,komutan Lebedevin askeriyle açık açık iki cephede karşı karşıya geldiler. Bu savaş Terishahhan nehrinin aşağı kısmında gerçekleşmişti. Eskiden Kenesarı'nın tutsağı olan komutan Lebedev kendi itibarını kaybediyordu. İntikamın alacağı günü sabırsızlıkla bekliyordu. Yerde oturup bekleyemediği için Karkaralıdan Karaötkele geçip, burdan da yüz seksen kilometre uzaklıktaki Atbasar'a alelacele yürürerek iki günde oraya ulaşmıştı. Atbasar şehrinden Uludağ'a kadarki aralıkta hiç bir rus köyü yoktu. Sadece bozkırdı, her yer yemyeşildi, burası Alaşa han zamanında Kazakların ata yurdu olarak belirlenmişti. Bu yerleri mekan belleyenlerin çoğu Argın, Kıpçak ve az sayıda Nayman boyu yaşıyordu. Yukarıda adı geçen boyların çoğu Kenesarı'nın tarafında idi. İçlerinden bazıları Sandıbayın Erden boyundan sayılan

Nayman boyundan Jırık köyleri ve Argınatı, Karakoyun bunlarla birlikte Orta cüzün birkaç köyü Kenesarı'nın tarafına geçmemişlerdi. Onlar kendi kafalarına göre hareket etmeye çalışıyorlardı. Yani açıkcası Kazaklar kendi kendilerine karşı çıkıyordu. Bunun başında tabii ki Rus çarı vardı. Çar her gün küçük köylerdeki cahil, okumamış, hayvancılıkla uğraşan adamları Kenesarıya karşı kışkırtıyordu. Bunlar böylece kendi kendilerine karşı geldiklerinin bile farkında değillerdi. Zaten çarın istediği de bu idi. Fazla asker harcamadan kolayca Kazakları esir almayı planlıyordu. Zaten Kazakların tarihindeki en büyük düşman da yine kendi içinden çıkanlardı. Beraberliğin ve birliğin sağlanamadığı için hep düşmanların saldırısına uğramışlardı. İşte bu köyler üzerinden geçen Lebedev artık Kenesarı'nın taraftarı olan köylere gelmişti. Buralara da ordusu kuduz olmuş kurt gibi saldırı yapmıştı." Bu Kenesarı'nın adamı" denen her adamı herkesin önünde tam öğle vaktinde öldürüyor ve bununla da yetinmeyip güzel kızlarına da alçakça tecavüz ediyordu. Bunu duyan sıcakkanlı İman ve Altay boylarının bahadırları Orınbay'ın Janaydarı Lebedevle karşılaşmak, intikam almak için oldukça acele etmişlerdi. Nihayet Arğınata yamacının doğu tarafına giden İman –Janaydar ordusu, Atbasardan doğu tarafına yürümekte olan Lebedevle Terishahhan nehrinin kenarında karşı karşıya geldiler. İman ve Janaydarın asker sayısı bini aşkındı, askerşer topuzlu ve mızraklıydı. Lebedev'in ise beş yüze yakın askeri vardı, ama bunların elindeki silahlar Kenesarı'nın askerlerinin silahları ile aynı değildi. Lebedev'in askerlerinde kurşunlu tüfekler ve bellerinde mavi kılıçları vardı. Eğer Lebedev askerleri atlarından inerek kendilerine uygun olan yeri siper yapıp, yerleşirse ve oradan savaş açacak olursa İman ve yanındaki arkadaşı Janaydar onlara hiç bir şey yapamazdı. Çaresizlikten donup kalacaklardı. Ama ikisi Lebedev'un kendilerine karşı savaş açacak imkanı vermediler. Güneş batarken sık ormanın arasında gizlenerek, Lebedev'in istihbaratçılarının öne doğru geçmesine imkan sağlayıp, kendileri tepenin altından çıkarak gelen askerlere yandan saldırı yaptılar. Düşman askerinin karşısında yağız at binen, elinde keskin kılıcıyla düşman askerlerinin huzurunu kaçıran İman bahadır idi. Anında sıralarını tamamlayan düşman askerleriyle Kazak ordusu savaşmaya koyulmuştu. Çatur çatur vurulan kılıç sesleri, sallanan topuzlar. Mavi süngün ucunun askerlere girdiği mızraklar... Atlarıyla bir yere düşen yiğitler... Yaşlı anne babasının biricik oğulları, ne zaman dönecek diye yolları gözetken sevgililerin canları, emekleyen çocukların babası, gazilerin kardeşleri, alçak gönüllü gençlerin ağabeyleri gibi daha niceleri vardı. Kenesarı'nın askerleri gencecik yaşlarında vatanları için şehit olup gittiler. Nihayet çatışma bitti ve her iki taraftan da bir

çok asker şehit düşmüştü. Sağ kalan askerlerin önündeki yapacakları tek şey ölen arkadaşlarının cesetlerini defnetmekti. Bunu kendilerine bir borç görerek yapmışlar ve fatihalarını okuyup onlarla vedalaşmışlardı. Kenesarı düşman askerlerine kendi adamını gönderip sabaha kadar askerleri defnetmeden savaşmayacağını söylemişti. Karşı tarafta bunu kabul etmişti. Böyle zamanlarda karşıdaki düşmanın da olsa verilen sözler tutulurdu. Defnetme işi bitince Kenesarı'nın askerlerinden İman bahadır komutanın en sevdiği savaş metotlarından biri olan vur kaç şeklinde savaşmayı kendilerine uygun görerek hareket etmeye başlamıştı. Bunun sonucunda Lebedev'in askerleri bir ay boyunca Arginata yamacında kendi peşinden yürümeye mecbur kaldı. Sonunda üç yüz askeriyle bitkin kalan Lebedev gece gündüz demeden at üstünde kalmaktan çok yorulmuş ve bıkmıştı. Geri dönmek için Lebedev'in askeri Mugaljar dağına doğru gidiyordu. Yolda iki yüz askerlik Janaydar'ın ordusuyla karşılaşmış ve bir gece boyunca savaşmıştı. Kenesarı hemen Janaydar'a yeni bir emir vermişti. Oradan Akmola'ya doğru yol alan Koñirkülja köyüne baskın yapmasını söylemişti. Onun böylece aniden emir vermesinin nedeni, Koñirkülja'nın kumasıyla bütün köy halkının Atbasar sınırlarına taşınması idi. Orınbay hatibinin yalnız oğlu Janaydarın da Koñirküljay arasında ezelden beri bitmeyen intikamı vardı. İntikam almasının sebebi de yazın Janaydarın Esil'in kenarındaki Keregetas yaylasında, Koñirküljay sultan kendi akrabası olan Jakıbay'ın oğlu İbray'a vermesiydi. Bununla birlikte Kusburun eyaleti bölündükten sonra onun yerine bin sekiz yüz kırk birinci yılı yeni kurulan Atbasar eyaletine onu ağa sultan olarak tayin etmek için de elinden gelen her şeyi yapmıştı. Bu zamana kadar intikamımı nasıl alacağım diye kaygılanan Janaydar bu emri seve seve yerine getirmek için yola düşmüştü. Yanına iki yüz askeriyle birlikte Atbasar'a doğru gitti. Düşman askeri Kenesarı'nın askerlerinin çar askerleriyle savaştığını sanarak her şeyden bihaber idiler. Ne yazık ki üç gün içerisinde Janaydar bahadırın bu köye geleceğini hiç biri düşünmemişti. Janaydar iki yüz askeriyle köye öğle vaktinde saldırmıştı. Ama bu sefer de Koñirküljay'ı yakalayamamışlardı. Çünkü o dün Akmola'ya gitmişti. Köye bekçilik yapmak için bir kaç askeri bırakmıştı ama bunlar Janaydar askerine sadece beş altı mızrak atabilmişti. İşte bu atılan mızraklardan birisi Janaydar'ın ayak kemiğini yaralamıştı. Eskisinden daha katılaştan yaralanmış kurt gibi köye hiç acımadan saldırısını yaptı. Ama insan öldürmedi ondan başka aklına ne gelirse herşeyi yaptı. Sonunda Koñirküljay'ın genç kumasını ve köydeki bütün eşyaları, büyük baş, küçük başları, otuz genç güzel kızı ganimet alarak memleketine dönmüştü. Bu kazançlı göç sonrası İman bahadırın ordusu da gelip katılmıştı. Sultan

eyalet yöneticisi Arslan'ın köyüne saldırdıktan sonra Kenesarı Mugaljar dağına yerleşmişti. Seferden dönen bahadırlarını şerefle karşılayan Kenesarı, ordunun önderi olarak göçe başlayan İman bahadırla Kazaklar'ın eski düsturu boyunca kucak açarak, birbirlerine sarılarak selamlaşmışlardı.

-Sağ salim geldin mi, Ayeke?- dedi Kenesarı. Sonra etrafına bakınarak:

-Janaydar nerede ben onu göremiyorum bana acı haber vermemiştin.

Diyerek endişelenmişti.

Kenesarı son üç yıl içerisinde otuz dokuzuncu, yani Domuz yılında Ombı, Orınbor'a bağlı kalan Kazak köylerine saldırı yapıp Kazakları Rus çarının boyunduruğundan kurtarmıştı. Bir gün Kenesarı, köylere saldırı yaparken Sibir kalesine yakın Kökala jar kalesi yakınlarındaki köyleri kendi elinin altına almaya başta bir uğraşmıştı. Oradaki rus askerleri de güçlü idi. Böyle bir zor durumda Kenesarı'ya İman bahadır yardım etmeye gelmişti. İşte kendini zor durumda yalnız bırakmadığı için kendine sadık yoldaş olduğundan dolayı bu bahadıra "Ayu kahraman, Ayakeñ" adını vermişti. Kene Han şimdi de adetinca İman Bahadır'ı sevinerek ismiyle hitab etmişti.

İman Bahadır hala gelmekte olan göçü göstererek:

Janaydar Bahadır'ın, sağ salim merak etmeyesin, azıcık yaralandı diyerek at arabasının yerini gösterdi. Artık ata binemeyeceği için arabanın içine koyarak getirdiklerini söyledi.

Kenesarı'nın Han olduğuna unutarak koştu, en seçkin bahadırının yanına gelerek:

- Cesurum nasılsın durumun iyi mi?- dedi araba üstündeki Janaydarın yüzüne bakarak.

Ama ne bir cevap ne de başka bir şey duyuluyordu! Ayağında vurulan mızraktan dolayı ayakları fena hale gelmişti. Janaydar sesiz yatıyordu, sanki ölü gibiydi. Acilen hekimlere gösterilmezse, ayağındaki şişkinlik kalbine yerleşir ve sonunda da bahadır kesinlikle ölürdü. Bahadır'ın böyle ağır halini gören Kenesarı yanına gelen Naurızbay'a

Elde edilen tüm kazançları Äbilgaziyla Taymas'ın herkese paylaşmasını emretmişti.

Kendisi ise derhal Janaydar'ı kendi saraylarına getirmelerini söyledi.

Sabırlı söz ustası, akıllı olan Janaydar'a Kenesarı'nın sevgisi bambaşkaydı. Ölüm döşeğinde yatan kıymetli bahadırının nasıl kurtaracağını düşüncesiyle bütün gece ordugahına çağırdığı hekimlerle kalmıştı. Hekimler ellerinden gelen herşeyi yapıyorlardı ama bunların hiçbiri bahadıra etki etmiyordu. Janaydar'ın hali gün geçtikçe daha da kötüleşiyordu. Bundan sonra bahadırını kurtaramayacağını düşüncesinde olan Kenesarı kabağına kar yağmış gibi çaresiz oturuyordu ve elinden hiç bir şey gelmediği için de kendini suçlu hissediyordu. Sultanın bu durumuna acıyan bir yaşlı kadın:

Kenejan Janaydara "ak jol" tedavisiyle iyileştirmeyi deneyelim buna ne dersin?-dedi yaşlı kadın.

Bundan başka hiç bir çaresi kalmayan Kenesarı içinden kötü bir şeylerin olacağını hissediyordu ama buna izin vermekten başka ne yapabiliirdi ki!

"Ak jol" tedavisi asilzade soyundan çıkan bakire kadının cinsiyetiyle tedavi etmekte. Bu tedavi yöntemin karıların kocalarını aldatmamaları için Abılay'ın kendisinin çıkardığı tedavi yöntemiydi. Bu tedavi yöntemi boyunca asilzade soyundan sayılan kadınların, yaralı insanların üzerinden atlayarak geçmesi gerekiyordu. Eğer karısı kocasını aldatmışsa, yaralı adam anında ölmüş. Bunun tam tersi olarak karısı kocasına hakkıyla kendini adanmış, sadık kalmışsa, yararlı kişi hemen iyileşirmiş. Çoğu zaman bu yöntem yaralı kişiye değil de, asilzade soyundan gelen kadınlara bir sınav olurdu. Sultanların birazı bu yöntemi herkesin önünde denemeye kendi itibarını düşürecek korkusuyla cesaret edemiyordu. Kenesarı Hanı'nın emriyle asilzade soyundan gelen birkaç kadını ortaya çıkardılar. Yaşlı kadın "Ak jol" tedavi yönteminin nasıl yapılacağını anlatarak, günahsızım diyen kadınları Janaydar'ın üzerinden geçirtmeye başlamıştı. "Eğer günahın varsa, atladığın anda Janaydar ölecek"- denen sözden endişe duyan, asilzade soyundan gelen günahlı kadınların hepsi " bahadır ölürse biz hem rezil oluruz" hem de "Kene Han'ın hiddetinden nasibimizi alırız" diyorlardı. Janaydar'ın üzerinden geçmeye kimsenin cesareti yetmiyordu. Yerlerinden kıvıldamaya korkanlar dona kalmışlardı. Kenesarı ise kaşlarını daha da çatmıştı. Ev içinde oturan sultanların başlarını yerden kaldırıp halka bakacak halleri yoktu, hepsi utancından yere bakıyorlardı.

Keşke Künümjan gelinim olsaydı,

Dedi ağır nefesin alarak Kenesarı. Kapı tarafında oturan bir yaşlı kadın Kenesarı'nın dediklerine katılarak evet keşke dedi.Şimdi burada olsaydı, hiç düşünmeden Janaydarın iyileşmesine yardım ederdi dediler. Bu iki sestten başka memlekette ne ses ne seda çıkıyordu. Bahadırın'ın halini düşünerek ona acıyan Kenesarı yerinden fırlayıp yengelerinin yüzlerine bakarak "sizin aranızda kocasına sadık kalan hiçbiriniz yok mu? bu nedir vay sizin halinize, Allah kahretsin hepinizi " dedi kızgınlık içinde. "On binlerce düşmana karşı savaştığımda bu kadar çaresiz kalmamıştım, bu nasıl oldu şimdi Abılay dedemin nesilini rezil ettiniz". Kenesarı'nın sözünü bir kişi bölerek " isterseniz ben deneyeyim" dedi. Bunu söyleyen, Navrızbay'ın karısı Akböken idi. Kenesarı başını yerden kaldırarak Akböken'in mübarek yüzüne baka kalmıştı. "Navrızbay boşuna bu

mübareği karısı olarak almamış” diyerek düşündü. Ama Kenesarı'nın sevinci uzun sürmedi.

- Yavrucuğum bunu sen deneyemezsin ki, sen asilzadeler soyundan çıkmadın- dedi ağır bir sesle!

Toplananlar arasından bir ses ise ‘‘ daha dün aldığımız esirlerin içinde vardır asilzade soyundan gelenler onlara da bir bakalım’’ dedi. Bu söz Kenesarı'ya azıcıkta olsa ümit vermişti.

Yüzbaşı Zeynep ile bir kaç kadını içeriye getirdi. Yaşlı kadın niye çağrıldıklarını anlattı.

‘‘Ben kahramanın üzerinden atlayacağım babam da, kocam da asilzade soyundan ‘‘ dedi. Koñirküljay'ın genç kumasının kocasına sadık olmadığını herkes biliyordu. Ama kimse onun kocasını aldattığını görmedikleri için inanmadılar belki bu bir dedikodudur dediler. Zeynep bütün Kazak halkının önüne gelerek,Kenesarı Han'dan hiç korkmadan eteğini yukarıya kaldırarak, bahadırın üzerinden geçmişti. Tam bu sırada Janaydar'da gözlerini yavaş yavaş açmaya başlamıştı. Onun gözünü açmasının nedeni bir hekimin bitkilerden yaptığı ilahtı,bu ilaç sayesinde iyileşmeye başlamıştı. Ne yazık ki bu Zeyneb'in üzerinden atlamasına denk gelmişti. Bunu gören Kenesarı Allah'a şükür ederek, çok sevinmişti. Bir taraftan da Zeynep'in yaptığını da beğenmişti. Düşman karısı olsa bile ona merhametli davranarak ‘‘ benden neyi arzu edersin’’ diye sordu. Kendisinden ne isterse de hepsini verirdi. O zaman diyerek söze başlayan Zeynep hatun ‘‘beni Karaüleğ'ten ayırma’’ dedi. Kenesarı şaşkınlıklar içinde kalarak ‘‘hangi Karaüleği söylüyorsun’’ dedi?

‘‘Kapını koruyan kölenden bahsediyorum’’ dedi. Dün esir olarak beni getirdiklerinde iki benim çadırımda bekçilik yapan Karaülekle birlikte gecemi geçirmiştik dedi hiç utanmadan. Bunu duyan Kenesarı bu kadından nefret etmeye başlamıştı. Az önce kendisine saygı duymuş hatta onu esirlikten azat etmeyi düşünmüştü. Sonra Zeynep tekrar araya girerek ‘‘eğer benim Karaülekle birlikte olmama izin verirsen sen benim kocam Koñirkülja'dan ezelden beri alamadığın intikamını almış olursun’’ dedi. Kenesarı Han bunu yapmaya mecbur kalmıştı. Çünkü söz başında Zeynep hatuna söz vermişti. Ama Kenesarı kendi kapısını koruyup kollayan, Karaüleği çok güvenir ve onu severdi. Zeynep hatunun sevinci çok sürmedi kışın bir hastalıktan iyileşemeyip ölüp gitti. Kenesarı Han yazda olacak büyük savaşlara şimdiden hazırlanmaya başlamıştı. Yönetimi altındaki tüm delikanlıları her gün toplar, onlara savaş metodlarını öğretirdi. Kendine katılmayan, emrini yerine getirmeyen köylerden vergi toplamaya başlamıştı. Günler böyle geçerken zaman Yılan yılının bin sekiz yüz kırk dördüne gelmişti. Bozkır'da gezen

ceylan gibi servet kuran Kenesarı, Rus askerlerini yenemeyeceğini artık anladı. Rus çarını Torgay, Irgız, nehri üzerinden geçerken üç yüz asker göndererek yakalamayı planlamışlardı ama bu da olmadı. Eğer Kenesarı'nın askerleri Orta Asya hanlıklarının yurduna veya Ulu cüz tarafına doğru geriye giderlerse, yolda onları engellemeleri gerektiğini, onların başka tarafa yürümelerine asla izin vermemek gerektiğini sert bir şekilde çar tüm ordu mensuplarına ikaz olarak tez elden göndermişti. Böylece Kenesarı'nın askerinin uçsuz bucaksız bozkırda gezmesine imkan vermeyip her taraftan saldırı yaparak yakaladıkları anda hepsini öldürmek üzere Ruslar plan yapmıştı. Kenesarı ordusunun şimdiki istikameti Irgız nehrinin sağ tarafını doğru çekiyordu. Düşman askerlerinin hangi yoldan geçeceğini Kenesarı han, kendi casuslarıyla çoktan öğrenmişti. Eğer Orınborla Batı Sibir tarafından gelecek olan askerleri Torgay yerinde karşılayacak olursa, kendilerinin tuzağa düşeceklerinin farkında olan Kenesarı sayısı az kalan halkını düşman eline vermeden sağ salim kurtarmanın düşüncesine dalıp gitmişti. Derken "Kenesarı geri dönüyormuş" diye bir dedikodu başladı ve Lebedevle Ahmet'i iyice buna inandı. Uludağdaki Jemçucnikov'a ise "Kenesarı Ulu Dağa doğu geliyor"- diyerek yalan haberi daha da yaydı. Gelecek olan Kenesarı'yı Ulu Dağa karşılamayı düşünen Jemçucnikov ile Lebedev ona Torgay'a değil Ulu Dağa gelmesini emretmişti. Bundan dolayı general Jemçucnikov'un değişiyse Lebedev tam zamanında Torgay'a yetişemedi. Ama baş komutan olan Lebedev Törtkara boyu bilerinden Kenesarı Ordusunun Irgız tarafında olduğunda öğrenmişti. O düşmanın tuzağına düşmeyip, Irgıza doğru yürümüştü. General binbaşı kendisinin aldatıldığını şimdi öğrenmişti. Binbaşı Lebedev'in Uludağ tarafından gelmekte olan general binbaşı Jemçucnikov'un askeriyle karşılaşmadan, Kenesarı'yı peşinden kovalayıp, sadece yoldan geçerken Baykadam bi'yin köyün saldırmaktan başka hiçbir şey yapamadığına ve boşuna geldiğini duyan Orınbor askeri eyalet yöneticisi çok kızmıştı. Obruçyev Lebedev'i Orınbor'a çağırarak kendisini hemen huzurundan kovmuş ve hapse attirmişti. Lebedev'in yerine üçüncü Kazak-rus alay komutanı Didakovski tayin edildi. Yüzbaşı Faliyev'in askerleri Kenesarı'nın peşinden çöllere düşmüştü. Düşman askerinin kendilerine tuzak kurduklarını öğrenen Kenesarı, Ulu cüzün yerine doğru geriye dönersek diye Sarcan'ın oğullarından Ercanla Taymas'a beş yüz asker vererek Faliyev'e karşı onları göndermişti. Boşu boşuna çöllerde gezen Faliyev, kolay zafer buldum diyerek Taymas'ın askerlerinin peşlerinden kovalamaya başlamıştı. İyice dinlenen rus askerleri iki gün içerisinde Taymas'ın askerlerinin izini buldular. Taymasla Ercan uzun süre düşünüp sonunda onları

çöllere getirip orda onlar susuz bırakmayı planlamışlardı. Aniden rus askerleri Kenesarı'nın askerlerini kaybetti. Uçsuz bucaksız bozkırda onları artık bulamayacağını düşünen Faliyev geriye dönmeyi düşünürken, karşı taraftan on kişi kaçarak rus askerlerine sığındı. Kendilerin Kenesarı hana mecburen katıldıklarını söylediler ve Kenesarıdan zamanı geldiğinde şanslarını deneyerek intikam almak istediklerini de açıkça belirttiler. Çok yol yürümekten halsiz düşen askerlerin içecek suları bitmişti. On Kazak askerleri birbiriyle danışırken yeni plan kurdular. Yarın bunları biz sizleri suyu berrak bir nehre götüreceğiz diye kandıralım, şimdilik hepimiz uyuyalım ama biz bugün nöbet başında olacağız ve onlar uykuya dalırken de kendi işimizi tamamlamış oluruz diyerek anlaştılar. Bunlar aynı planladıkları gibi yattılar. Uyurken dediler ki rus askerlerine siz zaten kaç gündür yol yürüyorsunuz, bari bugün dinlenin nöbette biz olacağız diyerek onları iyice kandırırlar. Faliyev askerleri iyi tamam o zaman diyerek hemen yer değiştirdiler. Herkes tatlı uykuya daldığında on askeri öldürüp, oradan ayrıldılar. Sabah herkes uykudan uyandıklarında gördüklerinden hayretler içinde kaldılar. Faliyev kendisinin aldatıldığını anladı ve çok kızdı. Herkese inanıp bu hale geldiğine içerlenen komutan, öfkeden dayanamayıp ağlamaya başladı. Daha önceden Kazaklarla hiçbir ilişkisi olmayan Faliyev "burada onlara öyle bir katliam yapacağım ki Kazakları kökeniyle birlikte yer yüzünden yok edeceğim" diyerek yemin etmişti. Ama şimdiki hali çok ağırdı belki de kendi başını bile kurtaramayacaktı. Böylece Faliyev'in askerleri birden bire Kazaklar tarafından öldürüldü, komutanlar Faliyev'in bu tecrübesiz halinden faydalanmışlardı. Temmuz ayının sekizinde Kenesarı'nın askerleri Tobıl'ın yukarısındaki Jantöre Ahmed'in askerinin tam karşısına çıkmıştı. O bundan üç gün önce Didakovskiyle savaşan Kenesarı'nın yıldırım gibi hemen kendine saldırı yapacağını hiçte düşünmemişti. Kenesarı Ahmet sultana bayağı bir kin beslemişti. Geçen sene Or şehrinde çocuklarıyla esir olarak oturan Kenesarı'nın karısı, güzelliği dillerde destan olan Künümjan'a gidip kendine eş almayı teklif etmişti. Kendi eşine sadık olan Künümjan ise "senin gibi aşağılanmış birine eş olmak yerine kendi asil yarım Kenesarı Han'ıma dolak olmam daha iyi" demişti. Bunu Kenesarı duydu ve Ahmed'e olan kını daha da arttı. Bununla yetinmeyen Ahmet Kenesarı'ya karşı savaşmak maksadıyla ordu hazırlıyordu. Ama cesur Kenesarı buna hiç aldırmadı ona gereken cevabı verdi ve kendisine karşı gelen Ahmetle beraber kırk dört kişiyi öldürdü. Bunu duyan Rus generalleri çok şaşırıldı hatta Kenesarı'dan korkmaya başladı. Bu olaydan sonra halkın çoğu Kenesarı'nın gücüne inandıkları için, bir kısmı ise hiddetinden korktuklarından onun himayesi altına girdi.

İsyancıların çar askerlerinin tüm zayıflıklarından faydalanarak saldırı yaptıklarına inanmayan rus idareciler hala şaşkın şaşkın birbirlerine bakıyorlardı.

“Cephede hiç yenilmeyi bilmeyen, yürüdüğü yollarda destanlar bırakan Kenesarı bu sefer de tuzağa düşmedi” diyerek devrin tarihçileri bozkırın sesini tozlu kağıtlara döktüler...

Kargaşa...

Büyük bir tepenin yanında üç adam oturuyordu bunlar; Kenesar ,Taymas ve Äbilgazi idi. Kasım Han zamanından bu yana tahta oturmanın özel bir düsturu vardı. Tahta oturan hanın sağ tarafındaki kişiye Maymene, sol tarafındaki kişi de Maysara olarak adlandırılmıştı. Orada oturan iki kişinin çıktıkları soylar her zaman çok önemliydi. Asilzade soyundan gelmesi ve çok güvenilir birinin olması öncelikli şarttı. Kasım Han’dan Abılay Han’a kadar Kazak hanlarının yanında Maymene yerinde argın boyundan, ikinci Maysara yerinde ise Kıpçak boyundan çıkan adaletli, şerefli aristokratlar oturmuşlardı. Kenesarı han olduğundan beri sadece Abılay’ın al bayrağını kendi yeşil bayrağıyla değiştirmekten başka böyle protokol işlerinde önemli bir değişiklik yapmadı. Kendisi hep dedelerin yolundan gitti ve geleneklerine,göreneklerine aşırı derecede saygı duydu. Irgız nehrinin aşağısında düşman askerinden korunan Kenesarı köyü oldukça huzursuzdu. Son günlerde Kenesarı iyice içine kapanmaya başlamıştı. Bunu en iyi onunla bir tabaktan yemek yiyen Taymasla Äbilgazi fark etmişti. Eskiden Kenesarı önüne gelen herhangi bir tasadan,kederden çok uzun kaygılanmaz,en çok üç gün bunları dert ederdi. Ama bu sefer durum farklıydı. Kenesarı içindeki sırlarını bile yakınlarına artık anlatmaz olmuştu. Yarın ise Kenesarı’nın yönetimi altındaki bahadırlar, köy büyükleri toplanacaklardı. Amaçları da “bundan sonraki halleri ne olacak,nereye gidip kurtulacaklar, bunlara kim yardım edecek” gibi geleceği ilgilendiren önemli konuları konuşmaktı.Toy başladığında önce aksakallardan iki kişiyi çağırttı.Bunlar yakın arkadaşları Taymas ve Äbilgazi idi. Kenesarı onlara farklı bir ifade tarzıyla söze başladı. Dün bir rüya gördüm. Rüya değil de kendi ecelimi, sonumu görmüştüm. İşte onun tabirini sormak için buraya önce siz ikinizi çağırdım.

Äbilgazi yaşı küçük olduğu için Kenesarı’nın konuş emrini duymadan hiç konuşmuyordu. Böyle durumlarda söz Taymas’a kalırdı.

Kenesarı’nın rüyasında kendi ölümümü gördüm deyişinden endişelenerek

Rüya tilkinin dışkısıdır, gördüğünüz rüyaya pek inanmanıza hiçbir sebep yoktur. Dedi. Tamam o zaman ben sizlere bir anlatayım rüyamda gördüklerimi.

Tamam dikkatimiz sizde efendim...

Biz kalabalık Kazak asker ordusuyla burdan başlayarak Balhaşa giderek, Kamal adasında kış geçirip Merkeyi de kendimize yönetimimize almışız. Kırgız sultanlarından Sarbağaşala Orman'a ve de Jantay'a "Kardeş iki millet bir araya gelerek, Kokan Hanın öldürerek, kendi bağımsızlığımızı alamım" demişim.

- Doğru demişsiniz. Kırgızlar bizim gibi Çarlık Rusya'nın eziyetini hiç de görmediler ki...
 - Orman kendisi han olmak istiyormuş, o sen bana baş egeceksin yoksa ben seninle asla aynı tarafta olmayacağım demiş. Eğer bana baş egmeyecek olursan beni rus askerlerine tutuklattırmakla tehdit etmiş. Benim kelleme karşılığında üç bin som gümüş parayla altın vereceğini söz vermiş Ruslar Orman'a. Ben bu arada ona karşılık olarak ne dediğimi hatırlamıyorum. Ama Kaligül sultan bana gelerek, kendi aramızda ağız birliğimizi daha da kuvvetleştireceğiz, ve hiç bir zaman kendimize savaş açmayacağımız diye bir söz vermemizi isteyen bir şeylerin dediğini hatırlıyorum. Ama kendi itibarları için benim başımı isteyen Kırgız sultanlarına hiç de güven olmaz demişim kendi kendime. Barışmak için bizim taraftan giden Saurık bahadırı öldürmüşler ve de Künümjan'ın kardeşiyle Janası kendilerine tutsak yapmışlar ve biz de bunların neticesinde onlarla savaşmaya karar vermişiz.

- Rüyanıza yine savaş girmiş olmanız halkımızın durumu açısından pek de sevindirici değil.

- Evet, dua edelim ki bu gördüğüm sadece rüya olarak kalsın. Aniden savaş başlamış, iki tarafta bozkıra çıkmış,biz savaşmaya hazırmışız. Ama bu savaşın sonucunda bayağı bir kişi mağdur kalmış, ağlayan inleyen anneler ve çocukların seslerinden tüylerim uyandığım da diken diken olmuştu.

- Haydi ya, zaten bugüne kadar ne çok kan aktı...

Ne de olsa biz Orman sultanın askerleriyle karşı karşıyayız. İki taraf Şu nehrinin boyundaki Kara Konıs bozkırının doğu tarafındaki Kekilidağ yamaçında buluşmuşuz. Onlar yukarıda biz ise aşağıdaymışız. Kırgız sultanları bana az kaldı seni yok edeceğim diyerek yumruklarını hazırlamışlar. Doğu da benim adını bilmediğim bir tepe varmış. Onun en yukarisında da Rus komutan Besontin ve o Kırgız sultanlarına hemen "Kenesarı'nın başını ban getirin" dermiş.

Büyüklerimiz gündüz neyi düşünürseniz gece aklınıza o gelir demesi boşuna değil demek ki.

Sessizce oturan Äbilgazi – hatırlıyor musunuz geçen Jüsüb’ün dediklerini.

Jüsüb Orunbordan gelen bir kaçak askerden yeni çıkan bir dergiyi istemişti. İşte o dergide bir çok şey varmış. Gelecekte acayip silahlar icat edilecekmiş. Bir kere vurdun mu bin kişiyi yok edermiş o silahlar.

- Belki ona benzeyen bir şey mi, dedi endişelenen Kenesarı. Kenesarı içinden “keşke öyle son model çıkan silahlardan bende de birkaç tane olsaydı” diyerek içten içe düşündü. Daha sonra rüyamda hep geceleyin Kekilidağı’nın üzerinde yakılan ateşleri görüyorum. Sonra Äbilgazi’ya dönerek “gök yüzündeki yıldızlar mı çok, yoksa Kırgızların askerleri mi?” diye sordu. Bu soruya Äbilgazi gülererek cevap verdi. “Siz rüyanızda sadece kırgızlardan birkaç sultanı görmüşsünüz bunlar bir kurnazlık yapmış olabilirler. Çünkü eskiden Eskendir Zülharnayın (Makedonyalı İskender) zamanında ona karşı iskitler, kıpçaklar, üysünler bu metodu kullanarak savaşmışlardır. Geceleyin her asker yanına ikişer ateş yakıp öyle nöbet tutarmış. Kendi askerinin sayısı aslında çok azmış ama geceleyin yaptıkları bu metotlardan dolayı birden asker sayısı çoğalmış. Kazakları önceden hiç bilmeyen Eskendir bunların sayısı ne çokmuş diye korkarmış.” “Bu bir mantıklı metotmuş” diyerek Kenesarı rüyasına devam etti. “Kısacası biz kalabalık askerinin tuzağına düşmüşüz. Bizimle birlikte Kırgızlara savaşa giden Sıpatay bahadıyla, Rüstem töre bize hainlik ederek geri gitmişlerdir. Bir taraftan Çarlık askeri diğer taraftan da Kırgız askerlerinin saldırısı bizi mahvediyormuş. Düşman askerinden intikamımızı alacağım diye koşan Navrızbay ise iki yüz atlı askerle savaşıyormuş. Daha sonra her şey birden bire karmakarışık hale gelmişti. Kendi kendime diyorum ki, vay Allah’ım bundan da zor günlerimde bir yolunu bulmuştum. Şimdi şu Kırgızların elinde kalarak ölmek mi vardı benim kaderimde?

Sonra Akauızından yere düşen Navrızbay bahadır gözümün önünde, diğer taraftan da düşman askerinin ablukasından kurtulan sadece Ağıbaymış. Onlar bizim etrafımızı çevirdikçe benim demim kesilecek gibi Batırmurat’ın komuta ettiği askerlerle birlikte Karasu nehrine doğru yol almışım. Nehrin suyu aniden beni içine aldı ve Karaülekle Baymürat kurtarmasaydı öldü ölecektim. Argın Kıpçak boyların yiğitleri beni suyun kenarına çıkarıyorlardı.” Terler içinde kalan Taymas dayanamayıp:

Sen kuru Allah’ım ama efendim bu rüyanızda gördüğünüz acıları gerçek hayatınızda olacaktandır diye düşünüyorum.

“Ben sudan sağ salim çıktığımda bir de ne göreyim! Önümde Kırgız sultanı olan Töregeldiyle Kaligül’ün ordusu. Yakalandım. Sonrasını pek hatırlamıyorum,ağlayan inleyen çocuk sesleri geliyordu. İşte benim sonun geldi deyip veda olarak doğum yerim Kökşedağla oradaki arkadaş,eş,çocuklarım ve akrabam kim varsa hepsine bir şarkı söyledim.

Elveda, Sariarka doğum yerim,
 Dönen kazlar gibi kalın halkım, göçmen halkım,
 Tüm Kazağın bir araya gelemediği
 Düşmanlara yem olup biten halkım
 Sen de sağol Sarısuyum, Karadağım
 Yine alamadım Kokanda gitti intikamım,
 Korkut mezarı önümde kazılıymış.
 Sonunda, böyle oldu beni yeni düşmanım!

Bunu söyledikten sonra başımı kılıca doğru eğmişimdir. Eskiden Kazaklarda kişi rüyasında kendi ölümünü ya da birisinin ölümünü görürse, tam tersi olacak derlermiş yani o ölen kişi uzun ömür yaşayacakmış,inanış bu yöndeymiş. “En ilginç yeri nedir biliyor musunuz” dedi Kenesarı “ben ölmüşüm ama, herşeyi duyarak yatıyormuşum. Bana öldü diyen herkes yas tutmaya başlamışlar, her yerden ağlama sesleri geliyor kulağıma. Nisanbay’ın beni yoklayarak ağlaması hepsinden çok farklı,çok acıklı. Ondan sonra Orman Janay Kokan hanına dostluk bildirmek için benim gözümün önünde en seçkin bahadırlarımın başlarını vurduruyormuş. Onların içerisinde Navrızbay, Kudaymendi, Jeke Batır daha cephede şehit olan askerlerimin başları da ordaydı. Sonra Kenesarı’nın intikamın alacağız diye atlarına binen Alban, Sıban yiğitleri olmuştu. Tüm kesilen kafaları Kokan hanı ve Kırgız sultanları Kenesarı’dan intikamımızı nasıl aldık herkes görsün diye Taşkent pazarının tam ortasına asmışlar. Çaresizliğimden bunların hepsini görmek zorunda kalmıştım. Benim kafamı ise Kaligül sultan heybesine atarak, diğer boylar duymasın eğer duyarsa daha çok bize savaş açarlar ve başımıza bela olurlar diyip Jarkent tarafına doğru gitmişti. Sonra bizim Kazak askerleri de onlardan beni öldürmeye ortak olan Töregeldi sultanı atın kuyruğuna bağlayarak öldürmüşler. Kaligül sultan “on sene yakalatmadın, şimdi benim elimdesin” diyerek bana gülmüştü. Ben de ona içimden evet sen güledur eğer cesur olsaydın, ben sağ salim olduğumda niye karşıma çıkarak intikamımı almadın demiştim. Sonra çar hemen Kenesarı’nın başını Petersburg’a getirin demiş. Kaç gece, kaç gün yürüdüğümün farkında değilim,uzunca bir süre yol kat ettik.

Nihayet kafamın içindeki beynimi alarak alınma ateşle "bozkırın haydut sultanı Kenesarı Kasım oğlunun başı" diyerek damga vurup, benimki gibi kesilen kafaların durduğu geniş salona getirdiler.

-İnsanın aklına sığmayacak şeyler söylediniz hanım...

diyerek korkan Äbilgazi – rüya dediğiniz şeye pek inanmamalıyız. Kalsın o rüya olarak artık bir daha düşünmeyin -dedi. ‘‘Bir de orada ne görmüştüm’’ dedi hayranlıkla oturan Kenesarı han. Aradan altı sene geçtikten sonra benim gibi kafaların durduğu odaya beni geri getirdiler. İşte orada benim kafamı kesen Kırgızlardan Orman Sultan’ın kafasını gördüm ve çok şaşırdım. Sevincimden mi yoksa kızgınlığımdan mıdır orada kendimi tutamayıp birden ağlamaya başladım. Ormanı öldüren Kırgızların içinden bir sultanmış.Orada çalışan yaşlı bir adam gelerek Orman’ın kafasının altında yazan yazıyı okudu: "Rus Çarına faydalı olmuş olabilirsin ama,yaşadığında halkına hiçbir faydan dokunmamışsa artık bunun gibi hiçbir fayda sağlamayan boş bir kafaya dönersin" dedi ve onu çöpe attı.

Taymas gülererek ‘‘ işte bende onu diyorum namı her yere duyulan şerefli Kenesarı’nın bulunduğu yerden korkan, hainlik yapan Orman’ın orada ne işi var!’’

Acele etme Taymas sana iki soru soracağım ilk önce onlara cevap ver.

İlk sorum Çar benim alınma bozkırın haydutu diyerek ateşle bunu kazdırttı. Rus çarına boğun eğmeyip, kendi milletimi onlardan bağımsız olarak korumama ve kendi topraklarımızda kendi hanlığımızı kursak olmaz mıydı? yani buna haydutluk mu denilir?

- Tabi bu işe hangi gözle ve hangi mantıkla bakmak en önemlidir. Karjındı Karabura gibilerin gözünden bakarsak, bunlar tamamen haydutluk sayılır.

- İkinci sorum ise Rus çarına yaranmak için benim kafanı kesen Orman’ın başı değil de o kutsal müzede niye benim başım kaldı, niye onunkini çöpe attılar?

Ruslar kimin adil kimin hain olduklarını daha iyi bilirler. Kötü dosttan, iyi düşmanı ayırt edebiliyorlar. Kenesarı şimdi Kazakları bir araya getirmekten, kurtları bir araya toplaya bilmek daha kolaydır. Çünkü Kazaklar birbirini dinlemiyor, birlik,beraberlik denilen kavramlardan anlayacakları çok azdır.Ne de olsa Rus çarının dediklerini yapmaktan başka çaremiz kalmadı diyerek oturur hepsi.Biz şimdi Ulu cüz tarafına gidemeyiz çünkü Suyuk töreyle Rüstem sultanın dediklerine inanarak oraya gidersek orada hepimiz ölürüz. Zaten sayımız da çok az, gün geçtikçe de azalıyoruz. Hem de bu iki sultan Besontin’e geçen sene verdikleri sözleri vardı. İşte sana her zaman baş egeceğiz demişlerdi. Kokan hanlığıyla daha savaşmamız gerekiyor çünkü onlar bizim biraz yerimizi sahiplenmişlerdi.

Kenesarı'yı korkutan daha da bir şey vardı "onlar Torgay nehriyle Uludağda çarın askerlerine büyük kaleler inşa etmeye başlamışlardı. Bu demektir ki düşman askerinin Kazak bozkırına girecek ve burada daimi kalacaktı. O zaman yazın yaylaktan, kışın kışlaktan ayrılan halkın geçinecek hiçbir şeyi kalmayacaktı. Bir de Kokan hanlığı da bu sene saldırıları üst üste yapıp duruyordu. Böyle ağır bir haldeyken Kenesarı'nın en yakın arkadaşları Äbilgazi, Taymas karar alarak Orınbor askeri eyaletinden barış istediler. Bu barışa çaresiz kalan Kenesarı, dedesi Abılay Han'ın Kazakları bir bayrağın altına toplama hayalinden vazgeçmişti. Onun istediği rus askerlerinin kaleler inşa ettiği yerler değil de daha işgal edilmeyen yerlere sahip olmaktı. Nisan ayındaki barış fermanını getiren subay Dolgov kırk beş günde Kenesarı köyüne gelmişti. Bu fermanda şöyle deniyordu:

1-)Kazak bozkırlarından göç eden tüm Orınbor askerlerinin hepsi Rus Çarlığı'nın yönetimi altına girecektir.

2-)Kazak bozkırlarında insanlar çara vergi verecekleri için sizin onlara gidip, vergi toplama hakkınız yoktur.

3-)Ağır suç işleyenler çar tarafından ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

4-)Rus, Tatar, Başkurt kaçaklarına sığınak vermek, onlara yardım etmek kesinlikle yasaktır.

5-)Rusya çarının yönetimi altında olduğundan dolayı Kenesarı'nın, Çarın kendisine düşman olarak düşündüğü kişilerle ilişkide bulunması yasaktır.

6-)Sultan bey, size, sizin akrabalarınıza ve ortaklarınıza hükümetin kendisi ünvan vermedikçe bundan böyle kendi isteğinize göre hiçbir ünvan ve isim alamazsınız.

Ruslar Kenesarı'nın bu anlaşma şartlarını kabul etmeyeceklerini çok iyi biliyordu. Bu anlaşmayı kabul etmezse Kenesarı'nın önünde ise sadece iki yol kalmıştı. Bunlardan ilki ulu cüzün topraklarına inip orada yaşamak ki bu yol güzergahını Ruslar çoktan tutmuştu, diğeri de Kırgız sultanlarının topraklarından geçerek Çin'de yaşayan Kazaklarla birleşip isyanını devam ettirmektir. Ruslar bu ikinci yol içinde önlemlerini çoktan almıştı. Kenesarı'nın geçeceği güzergahtaki Kazak ve Kırgız boylarını toplayarak onlarla bir anlaşma imzaladılar.

Bu anlaşmayı imzalayan Dylat, Alban, Sıban, Şapşıraştı, Jalayır gibi ulu cüz boylarının sultanları ile Kırgızların sultanı Orman'dı. Anlaşma da ise "Rusya sınır komisyonunun başkanı general Vişnevski'nin önünde bizler söz veriyoruz ki Rusya'ya karşı çıkan Kasım oğlu Kenesarı bizim topraklarımızdan geçmek ister, topraklarımızdan asker toplamaya çalışır veya bize yakın orta cüz boylarının topraklarında kalıcı olarak oturmayı denerse biz bunu hiç zaman kaybetmeden rus generallerine bildireceğiz." yazıyordu.

Bir yandan Sultan Kenesarı kendi yanında duran beylerini toplantıya çağırmişti. Bu beylerin içinde Tевke Batır, Kerey boyundan Jevke Batır, Bugindi ve Ayger Batır, son olarak da Berdi Boyundan Sugirbay Batır toplantıda bulunuyordu. Sultan Kenesarı beylerine bakarak,

- Durumu hepiniz biliyorsunuz. Kırgız sultanları,Kokan Hanlığı,Ruslar hepsi bize karşı birleşmiş durumda, dedi. Ancak bunlar küçük cüzün boylarını hesaba katmıyorlar. Beylerden Abilgazi:

- Doğru sultanım katmıyorlar ancak bizim de başka bir yurda göçmemiz gerekiyor.

Kenesarı biraz düşündü ve başka beylere dönerek “sizinde diyeceğiniz bir şey var mı” dedi.

Hiç kimseden ses çıkmadı,beylerde düşünceliydi.Uzun bir sessizlikten sonra beylerden birisi hepsi adına söz alıp “Han’ım Kenesarı,Allah’a verecek bir canımız var nasıl olduğu önemli değil,biz dünde senin yanındaydık,bugünde yanındayız,yarın da daima yanında olacağız...” dedi.

Kenesarı başında dönen kara bulutların farkındaydı.Hemen karar vermek istemedi,bu yüzden beylerine “yarın tekrar toplanacağız” deyip otağından çıktı.

Ertesi gün danışma meclisi tekrar toplanmış,Kenesarı’nın gelmesini bekliyordu.Sultan Kenesarı meclise ağır adımlarla geldi.Kapıdaki nöbetçiler hazır olda bekliyordu.Otağın güvenliğinden sorumlu iri kıyım bir Kazak yiğidi dimdik duruşunu bozmadan tek eliyle çadırın kapısı sayılan keçeyi yukarı kaldırdı.

Beyler ayağa kalkmıştı.Kenesarı oturmadı.Beylerinin hepsinin gözüne bakarak son sözünü söyledi “Şu ve İle boyuna göçmekten başka çaremiz yok.” dedi.”Bu minval üzerine söz söylemek isteyen var mıdır?”

Beylerden Tевke Batır:

-Sultanım sizin sözünüzün üstüne söz diyecek halimiz yoktur. Ancak ne atlarımızda ne de insanlarımızda göç edecek hal kalmamıştır. Yola çıksak bile Şu boyuna vardığımızda mevsim kışa dönecek. Bence göçmemizin gereği yoktur Sultanım.

Tevke Batır’dan sonra kimse de ses çıkarmadı.

Kenesarı sessizce dinlemişti.

“Ne demek atta da insanda da hal yok Tevke,başımızda dönüp duran Rusların boyunduğu altında yaşamaktansa yolda ölmek daha iyi değil midir? Sizi bilmem ben tek kişi kalsam da yarın göçe başlayacağım!”

Kenesarı'nın gür sesi,otağın dışını taşmış,köydeki herkes bu kükremeyi işitmişti.Beyler yaptığı yanlışı anladı.Bağımsızlık her şeyden daha önemliydi.

Göç iki koldan başladı.Öncelikle diğerlerine göre daha kötü durumda olanlar yola çıktı.Yaklaşık bin çadırı bulan bu göç kış gelmeden varacağı yeni topraklarına kavuşmak için acele ediyordu.Göç böylece sürüp giderken herkes vatanlarından ayrıldığı için çok üzgün ve mahsundu. Göçte bulunan Kazakların büyük ozanı Doskoja ise artık dayanamadı.Yüreğinden geçen nameler artık dilinden düşmeye başladı:

“ Kaldın mı yiğit elim,geniş vatanım,
Kenesarı yine düşündü yurdunu göçe başladı
Ve Kene han göçe başladı ‘Eyy Allah’ım deyip’
Son hanımız böyle buyurdu bağımsızlık için
Doskoja böyle söyledi bilsin halkım...”

Kenesarı bu sözleri baştan sona dinledi.Onun da yüreği sızlıyordu.Ancak Kazakların karakterinde bağımsızlık vardı ve yaptığı doğrudu.

Sultan Kenesarı'nın başından beri yanında olan Ağıbay, Bukarbay, Jeke Batır, İman Batır, Kudaymendi, Navrızbay, Bopay, Taymas, Äbilgazi ve diğer tüm askerler işte bu duygularla göç ediyordu. Bunların arasında bir tek Jolaman Bahadır yoktu. Zaman öyle hızlı geçiyordu ki sanki günler birbiri ardına sıralanmıştı.Göç yolu uzundu ancak Kenesarı'nın bu alelacele gidişi onun ölümüne olan acelesi idi. Aradan iki sene geçer geçmez Kazakların yiğit Sultan'ı Kenesarı hakkın rahmetine kavuştu.

“İşte bu göç Cengiz Han'ın Kazak topraklarını istilasından sonra başlayan ve altı yüz yıldan fazla süren,kendi vatanlarının ekmeği,suyu,toprağı,bağımsızlığı için mücadele eden,savaşan,yiğitçe kanını toprağa akıtan Kazak Türklerinin son göçüydü...”

Diriliş Yolu...

Zor zamanlarla geçen hayatı boyunca İlyas Esenberlin kendi halkının tarihi gerçeklerini ortaya koyabilmek amacıyla yıılmadan,yıkılmadan çalışmıştı. O birçok zorluklarla hem

hayatında hem de eserlerini yazarken karşılaşmıştı. Ama seçtiği yolun zor olduğunu bilen İlyas Esenberlin, seçtiği yoldan hiçbir zaman sapmamıştı. Ne kadar zor olsa da sonuna kadar dayanıp, halkını aydınlatmayı tercih etmişti. Bunca sıkıntıyı gördükten sonra hayatımıza kazandırdığı, günümüzde sıkça bilinen Göçebeler adlı romanını yazdıktan sonra almış olduğu tepkiler çekmiş olduğu tüm sıkıntılarını ona unutturmuştu . Sovyetler döneminde onun gibi birçok yazar gerek korkudan gerekse menfaatlerinden dolayı kalemlerini satmış, milletine sırtını dönmüştü. Durum böyleyken hiç beklenmeyen bir anda rusların tüm yalanlarını silip süpürecek olan, tarihi gerçeklerle dolu Göçebeler kitabı basılmıştı. Göçebeler romanı Sovyetler zamanındaki bilim sisteminin tüm yalanlıkları ortaya çıkarmış gençleri tarihleri konusunda aydınlatmıştı. İlyas ağa ise bundan böyle gururla anılacaktı.

İlyas Esenberlin kendi kitabı hakkında şunları söylemişti:

“Mutlu geleceklerin en baştaki kaidelerin biri herkese yürekten yardım etme ve güzel dileklerde bulunarak onlarla hem fikir olduğunu hissettirebilmektir.

Ben şimdi neden tarihe çok önem veriyorum? Yaşadığım dünya benim ilgimi çekmediği için mi? Hayır hiç de öyle değil. Ben şimdi yaşadığım hayatı kaderi seviyorum çünkü bu devir benim nesillerimin hayat yoludur. Ben şimdi geçmişi aklımdan tek tek geçirmeye çalışıyorum ki, bunun nedeni de insan geçmişini bilmeden geleceğe adım atamayacak olmasıdır. Bundan dolayı herkes tarihini, geçmişini çok iyi bilmelidir. Bu arada herşey yazara bağlıdır, yazar hayatı boyunca neyi görürse, kimlerle tanış olursa, kişiliği ne derecede olursa, kimler tarafından kandırılmışsa tüm bunların hepsi yazarın eserine de yansiyacaktır. Kenesarı Hanla ilgili XIX asrı araştırırken, geçmiş tarihi olayların hemen hemen hepsinde tasalı, kederli bir sultan figürü gördüm. O bana çetin karakteri ile başarılarıyla, yenilgileriyle göründü ve ben de bu şahıs hakkında elime kalem alıp bu romanı yazdım. Hiç yapmacık hareketler katmadım, yani ne kötüledim ne de iyi tarafından göstermeye çalıştım. Nasıl doğmuşsa öyle, bugüne gelmişse, dünyadan göçmüşse bende öyle yazdım, hiçbir şeyi değiştirmeden olduğu gibi anlattım.”

Son Söz

"Köşpendiler"üçlemesi Kazak Hanlığı'nın beş asra yakın tarihin tamamen kapsamıştı. İlyas Esenberlin kendi kitaplarına tarihin en önemli sayfalarını açmıştı. İlyas Esenberlinle Kazak Edebiyatı kavramlarını birlikte kullanmak çok doğru olurdu. Kazak bozkırında

çarlık Rusya'ya olan tepkiler hiçbir zaman sona ermemişti. Sürekli isyan eden yiğit Kazaklar, bağımsızlıklarını kazanmadıkça durmadan,yorulmadan vücudunda son kan damlası kalıncaya kadar savaşmış hayatını böyle geçirmişti .